

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Мовні і концептуальні картини світу

Випуск 40

Видання здійснюється за фінансової підтримки Японської фундації
The proceedings are published under the financial support of the Japan Foundation

Наукові розвідки, присвячені проблемі системності і спадкоємності у процесі викладання японської мови та літератури в початкових, середніх та вищих навчальних закладах.

Scientific entries devoted to the problem of system and succession in the Japanese language and literature education process at elementary, secondary and higher educational institutions.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	О.І. Чередниченко, д-р філол. н., проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	А.Д.Бело́ва, д-р філол.наук, проф.; В.Б.Бурбело, д-р філол.наук, проф.; І.О. Голубовська, д-р філол.наук, проф.; Н.Ю.Жлуктенко, к. філол. наук, проф.; В.І.Карабан, д-р філол. наук, проф.; Н.Ф.Клименко, член-кор. НАНУ, д-р філол.наук, проф.; Н.М. Корбозерова, д-р філол.наук, проф.; Г.Г.Крючков, д-р філол.наук, проф.; О.С.Снитко, д-р філол.наук, проф.; Л.І. Шевченко, д-р філол.наук, проф., Л.В. Коломієць, д-р філол. наук, проф.
Адреса редколегії	01030, м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 14 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел. 239-32-58
Рекомендовано	Вченою радою Інституту філології від 17.05.2012 (протокол № 10)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України (свідомство про державну реєстрацію КВ № 16155-4627Р від 11.12.2009 р.) Постановою ВАК України протокол №1-05/5 від 01.07.10
Відповідальний за випуск	Ю.В. Осадча, канд. філол. наук
Адреса видавця	04080, Україна, м. Київ-80, а/с 41 Тел./факс: (044) 227-38-48, 227-38-28; www.burago.com.ua, e-mail: conf@graffiti.kiev.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

І. Батюк,

Львівський національний університет
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ У СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ НАКАГАМІ КЕНДЖІ «МОРЕ ЗАСОХЛИХ ДЕРЕВ»)

У статті розглянуто особливості вживання діалектизмів у структурі художнього тексту. Особливу увагу зосереджено на стилістичних особливостях кансайського діалекту у романі Накагами Кенджі «Море засохлих дерев». Розглянуто лексико-граматичні маркери цього діалекту в романі.

Ключові слова: діалектизми, стилістична функція, кансайський діалект, літературна мова

В статье рассмотрены особенности применения диалектизмов в структуре художественного текста. Особое внимание сосредоточено на стилистических особенностях кансайского диалекта в романе Накагами Кендзи «Море засохших деревьев». Рассмотрены лексико-грамматические маркеры этого диалекта в романе.

Ключевые слова: диалектизмы, стилистическая функция, кансайский диалект, литературный язык

The article deals with the use of dialecticisms in the structure of literary text. Particular attention is focused on stylistic features of Kansai dialect in the novel “The Sea of Withered Trees” written by Nakahami Kenji. We consider lexical and grammatical markers of this dialect in the novel.

Key words: dialecticisms, stylistic function, Kansai dialect, literary language

Як відомо, письменники різних народів доволі часто вводять діалектизми у свої твори. В українській японістиці, на жаль, тема японських діалектів та їх особливостей вживання у творах японських письменників є маловивченою. Що ж стосується російської японістики, то тут можна навести для прикладу імена таких учених: Поливанов Є. Д., Невський М. О., Попов К. А., Бикова С. А., Алпатов В. М. та Лобачов Л. А., які тією чи іншою мірою працювали над вивченням та дослідженням японських діалектів.

Метою статті є дослідити особливості вживання діалектизмів у художньому тексті, виокремивши при цьому роман Накагами Кенджі «Море засохлих дерев». Мовні портрети персонажів творів японського письменника Накагами Кенджі характеризують широким житком діалектних елементів у них.

Мова персонажів доповнює їхню характеристику. «У белетристиці діалектизми є поліфункціональні і виконують моделюючу, характерологічну, номінативну, емо-

тивну, кульмінативну, естетичну, фатичну, а іноді – метамовну функції. Моделююча функція полягає у передачі справжньої народної мови і забезпечує реалістичний метод у художній літературі» [Самотик 1997, 51]. Для цього часто використовують прийом стилізації, який полягає у тому, що зображення діалекту відбувається шляхом введення в мову героїв деяких його характерних елементів, а також прийом відчуження, який застосовується переважно в авторській мові. При прямому відчуженні вказується джерело діалектизму, а при непрямому він виділяється графічно (лапки, курсив і т.д.) або пояснюється в словничку (в кінці твору), у виносках, через синонім літературної мови, у вставній конструкції. Соціальна (наприклад, мова селянина або неосвіченої малокультурної людини; людини з народу, що несе глибинне національне світовідчуття і т.д.), а також територіальна приналежність героя (мова людини, яка народилася і виросла в певній місцевості) лягли в основу характерологічної функції. Що ж стосується номінативної функції, то вона зазвичай здійснюється введенням етнографізмів у текст. Емотивна функція полягає у передачі через діалектизми суб'єктивного ставлення до повідомлення як героя твору, так і його автора. Кульмінативна функція полягає у залученні до слова уваги читача і здійснюється або через прийом порушення цілісності графічного образу слова, тобто відступу від правил орфографії чи граматики, або через введення в текст слів, які не належать до системи літературної мови. Естетична функція пов'язана з увагою до діалектизму як слова, яке володіє особливими властивостями порівняно з літературною лексикою, а метамовна полягає у зосередженні уваги читача на слові як такому. Фатична функція здійснюється через сприйняття образу автора як людини з народу, близького своїм героям і читачеві, який не цурається діалектного слова [Самотик 1997, 51-54].

Перемикання кодів або використання діалекту в художній літературі проглядається через маркування нестандартної вимови або використання діалектних слів, які можуть бути незнайомі для більшості читачів. Що стосується типів кодів, то для письменника, наприклад, є багато можливостей для вибору, оскільки японська мова не є монолітною, а «сумою» всіх її діалектів, один з яких функціонує як стандартний варіант [Ferenčík 2004]. Коли письменник обирає діалект для свого твору, він повинен враховувати той факт, що це може викликати труднощі та роздратування у читачів. Лінгвісти також можуть відзначати деякі неточності вжитого автором діалекту у тексті. З іншого боку, використання діалекту є емотивованим і робить свій внесок у зміст висловлювання. У деякому сенсі він може змінити наше пізнавальне середовище, сприяти появі відчуття спільності, членства у певній групі, яка може оцінити його вплив. Перемикання кодів викликає почуття солідарності у деяких читачів, а в інших можливе відчуження. Отже, для досягнення ефекту правдоподібності автор повинен враховувати можливі недоліки. У творі діалект служить для характеристики або визначення оповідача чи героя з соціолінгвістичного боку, але реакція читачів може бути непередбачуваною, почасти через вибраний діалект і наше знання чи незнання його. Це змусить читача задуматися, чому саме цей варіант був вибраний і які наслідки він може мати. Якщо автор успішно використав діалект, то читачі будуть відчувати себе винагородженими за безсумнівні додаткові зусилля, витрачені на прочитання тексту. Діалекти відрізняються, звичайно, і їх доступністю [Black 2006, 89].

Як зазначив Бронислав Кобилянський у книзі «Діалект і літературна мова»: «Діалектизмів у різних творах художньої літератури може бути більша або менша кількість. Але завжди вірне естетичне почуття міри (яке й покликане керувати компонентами твору) вказує авторіві межу, за яку він не повинен виходити, якщо не хоче порушити норми літературної мови твору» [Кобилянський 1960, 37].

Слід розрізняти, з одного боку, «цитатне» вживання діалектизмів, коли письменник вводить їх як іншостилевий елемент і читач розуміє, що це мова героїв, а не автора, і, з іншого боку, використання діалектизмів на рівних правах з лексикою літературної мови як стилістично однозначних лексичних засобів. Цитатне вживання діалектизмів у художньому тексті звичайно стилістично мотивовано, якщо автор дотримується міри і не захоплюється незрозумілими читачеві місцевими словами, роз'яснюючи ті діалектизми, які можуть ускладнювати сприйняття» [Розенталь 2002]. Дослідник Голуб І. Д. у своїй книзі зазначає, що «при визначенні естетичної цінності діалектизмів у художньому мовленні слід враховувати, які слова вибирає автор. Виходячи з вимоги доступності, зрозумілості тексту, зазвичай відзначають як доказ майстерності письменника вживання таких діалектизмів, які не потребують додаткових роз'яснень і є зрозумілі з контексту. Тому часто письменники умовно відображають особливості місцевої говірки, використовуючи декілька характерних діалектних слів» [Голуб 1997]. Автор може застосовувати лексичні, фонетичні, морфологічні та синтаксичні діалектизми, вводячи їх у текст. Слід зазначити, що подані діалектизми певною мірою будуть вибрані та опрацьовані автором. Дослідниця Лаптева О. А. так про це говорить: «письменник для стилізації під усно-розмовну мову може використовувати і такі мовні засоби, які у своїй сукупності в усно-розмовному мовленні насправді не виступають, але здебільшого вживається один або декілька з них. Отже, мова письменника виявляється більш оснащеною» [Лаптева 2003, 65].

Серед японських письменників, які активно вводили діалектизми у свої твори, був і Накагамі Кенджі, який народився у 1946 році в місті Шінгу (префектура Вака-яма), походив з касты буракумін. Коли він подорожував Кішю з метою збору матеріалу для своїх творів і побував у декількох гетто, ставши свідком суворой реальності життя тамтешніх людей, то зрозумів, що майже неможливо відтворити такі важкі реалії життя буракумінів за допомогою існуючої літературної японської мови. Тому для правдивості зображення подій у своїх романах він використовував також діалект [浅野 2008]. Те, що діалект є важливим для автора, видно навіть із того, як він у книзі есе «Кішю: розповідь про країну дерев і країну коренів» (『紀州：木の国・根の国物語』 (1978)) зазначає особливості діалектної вимови назви свого рідного міста, протиставляючи її токійському діалекту, який ліг в основу літературної японської мови: 「新宮を、シングウと呼ぶのは、東京弁である。シング、それが正しい。シングウのイントネーションは尻下がりであり、シングは尻上がりである。土地の者で、シングウなどと発音する者はいない。」 [中上健次 1998, 21] *Shinguu wo, Shingúu to yobu no wa, Toukyou ben de aru. Shingú, sore ga tadashii. Shingúu no inntoneishon wa shitasagari de ari, Shingú wa shitagari de aru. Tochi no mono de, Shingúu nado to hatsuon wo suru mono wa inai.* «На Шінгú в токійському діалекті кажуть Шінгúу, а правильно – Шінгú. Тон у слові Шінгúу є спадним, натомість у Шінгú – висхідним. Серед місцевих жителів нема таких, які би вимовляли Шінгúу».

Більшість героїв його творів розмовляють говіркою шінгу 新宮訛 *Shinguu namari*, що входить до діалекту кішю 紀州弁 *Kishuu ben*, або, як зараз його називають, діалекту вакаяма 和歌山弁 *Wakayama ben*, який, своєю чергою, належить до наріччя кансай 関西方言 *Kansai hōgen*. Кансайський діалект розповсюджений у районі Кінкі, що на півдні Японії. Він охоплює префектури Хього, Міе, Нара, Шіга, Вакаяма, а також міста Осака та Кіото. Через мову героїв автор позначає не тільки їх територіальну приналежність, а й соціальну, оскільки описує життя в гетто. У творах переважно наявні такі види діалектизмів: фонетичні, граматичні, лексико-семантичні, а також власне лексичні.

У романі «Море засохлих дерев» автор уживає семантичний діалектизм ええ *ee*, яке є аналогом літературного いい *ii* [Palter 1995, 25]. Крім значення «добрий» залежно від контексту воно ще може мати значення «ні; досить». Але його не варто плутати з ええ *ee*, що має значення «так» і є поширеним по всій Японії. Наприклад, 文明は「道具をそろえることなど、人夫にさせたらええ」とよくいった。[中上健次 1998, 9] *Bummei wa “Dougu wo soroeru koto nado, nimpu ni sasetara ee” to yoku itta*. «Буммей часто казав: «Добре було би примусити робітників складати інструмент».

У діалекті Кансай є свої особливості ввічливого мовлення. Найкраще це можна проілюструвати вживанням дієслова おる *ori* «бути». Зазвичай його використовують у літературній мові, говорячи скромно про свої дії. Але у цьому діалекті おる *ori* вживається, коли говорять про дії інших людей [Palter 1995, 30], і його відносять до ввічливої мови. Тому некорінним мешканцям району Кансай буде образливо чути подібне звертання до себе. Накагамі Кенджі часто вводить це слово у свої діалоги: 「あの男はどこぞの王様みたいにふんぞりかえつとるわだ」[中上健次 1998, 9] *Ano otoko wa dokozono ousama mitai ni funzorikaettoru wa da*. «Той чоловік так задирає носа, наче він якийсь король».

У тексті знаходимо також цікаву ілюстрацію фонетичних змін дієслів. Наприклад, тривалий вид дієслова 寝る *neru* «спати» зазначено не як 寝ている *nete iru* «спиши» літературної мови, а як 寝っとる *nettoru*: 「まだ寝とるのか？」と秋幸は訊いた。[中上健次 1998, 10] *“Mada nettoru ka?” to Akiyuki wa kiita*. «Досі спиши?» – запитав Акіюкі. Є також випадки, де подвоєння у дієсловах замінюється на голосний. На це також вказує дієслово 言う *iu* «казати», вжите у тексті. Там замість 言った *itta* «сказав» автор використовує 言うた *iuta*: 「なんと言うたか？」[中上健次 1998, 27] *“Nando iuta ka?”* «Скільки разів казав?». Принагідно можна зазначити, що переважно у текстах діалогів наявні такі зміни, але в авторському наративі цього майже непомітно.

Отже, на прикладі роману «Море засохлих дерев» ми встановили, що використання кансайського діалекту у творі є однією зі складових авторського стилю Накагамі Кенджі. Характерним є те, що діалектні елементи наявні у репліках героїв і стосуються як лексичного, так і граматичного та фонетичного рівнів.

1. Голуб И. Б. Стилистика русского языка: Учеб. пособие: [Электронный ресурс] / И. Б. Голуб. – М.: Рольф; Айрис-пресс, 1997. – Режим доступа: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook028/01/about.htm>; 2. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова /

Б. В. Кобилянський. – К.: «Радянська школа», 1960. – 276 с.; 3. Лаптева О. А. Русский разговорный синтаксис. Изд. 2-е / О. А. Лаптева. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 400 с.; 4. Розенталь Д. Э. Современный русский язык: [Электронный ресурс] / Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова. – М.: Айрис-Пресс, 2002. – Режим доступа: <http://www.grammar.ru/RUS/?id=6.41>; 5. Самотик Л. Г. Словарь-справочник по лексикологии русского языка: Учебное пособие / Л. Г. Самотик, Л. А. Гуляева, В. Ф. Иванова. – Красноярск: Изд-во КГПУ, 1997. – 329 с.; 6. Black E. Pragmatic Stylistics / E. Black. – Edinburg: Edinburg University Press, 2006. – 166 p.; 7. Ferenčík M. A Survey of English Stylistics: [Electronic resource] / M. Ferenčík. – Prešov: University of Prešov, 2004. – 59 p. – Access mode: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Ferencik/09.pdf>; 8. Palter D. C. Kinki Japanese. The dialects and culture of the Kinki region / D. C. Palter, K. Slotsve. – Tokyo, 1995. – 176 p.; 9. 浅野 麗. 「僕」と「社会」の交渉をめぐる力学：中上健次「不満足」・「日本語について」・「あなたを愛撫するユビ」論 / 浅野 麗// 三田國文. – 47. – 東京：慶應義塾大学国文学研究室, 2008. – 頁53-66; 10. 中上健次. 枯木灘. 霸王の七日 / 中上健次. – 東京：小学館文庫, 1998. – 394頁; 11. 中上健次. 紀州：木の国・根の国物語 / 中上健次. – 東京：小学館文庫, 1998. – 352頁

О. Бондар,

Одеський національний університет
імені І.І.Мечникова

ЯПОНСЬКО-АЛТАЙСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ І НОСТРАТИЧНА ПРАМОВА

У статті досліджено проблему спорідненості японської мови з мовами алтайської сім'ї, а також з корейською мовою на лексико-семантичному рівні. Зазначено, що при підбиранні гіпотетично споріднених лексем треба виходити з гіпотези М.Сводеша про наявність базової найстійкішої лексики. Щодо корейської мови актуальним є диференціація генетично споріднених і запозичених лексем. Значна частина з так званої спільної алтайсько-японської лексики виявляє свої досить регулярні продовження в індоєвропейських, кавказьких, уральських, семіто-хамітських та дравідійських мовах, що дає змогу твердити не про алтайську генезу японської мови, а про більш віддалену, ностратичну.

Ключові слова: японська мова, алтайська сім'я, спорідненість, лексико-семантичний рівень, ностратична генеза.

В статье исследована проблема родственных связей японского языка и языков алтайской семьи, а также корейского языка на лексико-семантическом уровне. Отмечено, что при подборе гипотетически родственных лексем нужно исходить из гипотезы М.Сводеша о наличии базовой самой стойкой лексики. Относитель-

но корейского языка актуальной задачей является дифференциация генетически родственных и заимствованных лексем. Значительная часть так называемой общей алтайско-японской лексики проявляет свои достаточно регулярные продолжения в индоевропейских, кавказских, уральских, семито-хамитских и дравидийских языках, что предоставляет возможность утверждать не об алтайском генезисе японского языка, а о более отдаленной, ностратической.

Ключевые слова: японский язык, алтайская семья, родственные связи, лексико-семантический уровень, ностратический генезис.

In the article the problem of Japanese-Korean-Altaic cognation on the lexical-semantic level has been investigated. It is mentioned that to select the hypothetically cognate lexemes it is necessary to proceed from M.Swadesh hypothesis about the basic most stable vocabulary. As to Korean language, urgent task is the differentiation of the genetically cognate and loanwords. Considerable part of so called common Altaic-Japanese vocabulary has enough regular correspondences in Indo-European, Caucasian, Ural, Afrasian and Dravidian languages, so it is possibly to affirm not about Altaic origin of Japanese language, but rather about more distant Nostratic origin.

Key words: Japanese, Altaic languages, cognation, the lexical-semantic level, Nostratic origin.

Коли японські вчені в к. XIX – на поч. XX ст. познайомилися з європейським порівняльно-історичним мовознавством, вони захотіли перенести метод порівняльно-історичного аналізу на японську мову. Та це виявилось проблематичним. І тоді Сіраїторі Куракіті розробив теорію, за якою японська мова є унікальною в своєму роді і не має жодних зв'язків спорідненості з іншими мовами. Іншими словами, японська мова є ізольованою мовою і не входить до жодної сім'ї мов.

Але розвиток лінгвістики, поява гіпотези ностратичної прамови, тобто прамови прамов, змусили японських лінгвістів знову зайнятися пошуками спорідненості, хай віддаленої, японської мови з іншими мовами. Ще кілька десятиріч тому вчені-лінгвісти шукали спорідненість японської мови з багатьма мовами світу: з корейською, айнською, китайською, тибетською, кхмерською та ін. і навіть з грецькою! Наразі найбільш обґрунтованою вважають гіпотезу про далеку спорідненість японської мови з корейською та алтайськими мовами (автори Фудзіока, Хатторі Сіро, Мураяма Сітіро; з європейських дослідників її підтримував К.Г.Менгес [6]) у галузі лексики та граматики і з полінезійськими мовами (автор В.Г.Лаблертон) у галузі фонетики, попри те що теорія ізольованості японської мови продовжує жити¹.

Проте й алтайська гіпотеза спорідненості японської мови натрапляє на значні труднощі. Вони розпочинаються вже на методологічному рівні, адже треба відокремити факти випадкових мовних збігів та факти взаємодії мов, що реалізовані в запозиченнях. М.І.Робеєтс, крім вказаних, ставить як обов'язкову умову правильної реконструкції праформ також ще зіставлення даних внутрішньої та зовнішньої

¹ Безперечно доведеним є спорідненість японської мови з рюкюською, але наразі офіційно її вважають лише діалектом японської, а отже, японська мова залишається ізольованою.

реконструкцій, які не повинні заходити в суперечність, і, безумовно, семантичний зв'язок [9: 43]. Причому порівняльно-історичний аналіз слід провадити на всіх мовних рівнях. І незважаючи на те, що насамперед зусиллями М.М.Поппе було в загальних рисах реконструйовано алтайську правому [8], спорідненість її з японською і досі залишається під питанням.

Ми зупинимося лише на одній проблемі в пошуках японсько-алтайської спорідненості — лексичній. У згаданій праці М.І.Робеєтс детально подано фонетичні, морфологічні та лексико-семантичні відповідності між п'ятьма мовами, точніше їх стародавніми формами: праяпонською, пракорейською, пратунгуською, прамонгольською і пратюркською. Але вже перший погляд на дібрані лексеми (а їх понад дві сотні) породжує сумніви в вірогідності реконструкції. По-перше, в цьому списку ми знаходимо, наприклад, такі поняття досить значного ступеня абстракції, як *higamu* 'упереджений', 'таємниця', *harau* 'очишувати', *hazukashii* 'соромно', *hokoru* 'пишатися', *shiku* 'застилати', *sokonau* 'псувати', 'здавати шкоди', *sonemu* 'зздрити', *soru* 'голити', *susamu* 'ставати диким', *yashinai* 'виховувати' та ін. Загальновідомим є метод глотохронології М.Сводеша, заснований на гіпотезі про існування лексики різної стійкості, на підставі чого ним було укладено список спочатку зі 100 базових слів, що містив насамперед предмети і речі (назви тварин, рослин, частин тіла людини і тварин тощо), якості та ознаки, що легко сприймаються зором людини, базові дії, які постійно супроводжують людину (їсти, пити, спати, бачити, чути, летіти, іти і т.д.) та деякі окремі займенники і числівники [3]. Йому справедливо закидали, що стійкість лексики в різних мовних групах і сім'ях різна, наприклад, слово *хмара* в тюркських мовах вельми стійке, тоді як у індоєвропейських йому притаманна велика варіативність вже навіть у найближчих споріднених мовах (пор. укр. *хмара*, рос. *туча*, чес. *mrak*) і навпаки). Внаслідок чого з'явилися уточнені списки стійкої лексики М.Сводеша для різних мовних груп і мовних сімей, що включають понад 200 базових слів. Попри те що і ці списки дають не стовідсоткову вірогідність, вони можуть стати підґрунтям для порівняльно-історичного аналізу. Інакше, виходить, що до списку М.І.Робеєтс слова потрапляють цілком випадково. Про необхідність враховувати ступінь стійкості лексики йдеться і в Р.Е.Міллера [7: 49].

По-друге, значну частину списку (до 30 %) становлять лексеми спільні лише для японської та корейської мов, а в такому разі постає гостра проблема їх диференціації з запозиченнями до японської мови з корейської. Та й навіть коли таку диференціацію послідовно провести, це дасть підстави лише на ствердження про далеку спорідненість японської мови з корейською, тоді як сама належність корейської мови до алтайської сім'ї є сумнівною [4].

І по-третє, така нерегулярна відповідність на лексико-семантичному рівні (та й на інших рівнях) наводить на думку про те, що спорідненість між цими мовами є віддаленішою, ніж то гадають. М.І. Робеєтс висуває гіпотезу про існування спільно-алтайської правомови, датування якої вчений не бачить змоги робити, хоч, зрозуміло, що вона існувала більше, ніж 5000 років до н.е. Відтак ця алтайська правова розпадається на тюркську, монгольську і макротунгуську правому. Своєю чергою, макротунгуська правова, розпадаючись, дає початок північно-тунгуській, південно-тунгуській

прамова і прамові мумун — спільний для корейської та японської мов. 1500 років до н.е. відбувається розпад мумун на хан, що потім дала протокорейську мову) і протояпонську мову, на яку вплинули так звані мови дзьомон з полінезійським підґрунтям з можливим впливом також айінської мови. Саме від такого схрещення з 1000-ого року до н.е. і до початку нашої ери творилася власне японська прामова. Під час творення від майбутньої японської мови відділяється рюкюська мова [9: 39].

Сумнівним у цій гіпотезі є саме визнання наявності спільноалтайської прамови. Спорідненість між окремими групами мов алтайської сім'ї — тюркською, монгольською та тунгусською є набагато слабкіша, ніж між мовними групами індоєвропейської сім'ї, тим більше, якщо йдеться про урало-алтайську сім'ю. Велику проблему щодо існування спільноалтайської прамови вбачає і Старостін [4], вважаючи її найголовнішою перешкодою на шляху до з'ясування належності чи неналежності японської мови до алтайської сім'ї.

На наш погляд, така спорідненість може сягати гіпотетичної ностратичної прамови, адже наявність її в далекому минулому вже практично доведена. Звичайно, в такому разі лексико-семантичні та ін. відповідності повинні поширюватися також і на індоєвропейські, картвельські дравідійські та семіто-хамітські (афразійські) мови. В зредукованому вигляді навіть наявність алтайсько-індоєвропейських паралелей вже б дало підстави для трактування цієї лексики як ностратичної. І такі підстави справді є.

Зупинімося на цьому питанні детальніше. Для підтвердження японсько-алтайської лексичної спорідненості наводять цілий ряд слів, у чималій частині з яких наявні паралелі в індоєвропейських мовах.

Так, нерідко наводять слова *kuroi* «чорний», *kurai* «темний» і ряд алтайських відповідників [Хатторі Сіро, 1964, цит. за 5: 6]:

корейське	<i>kurum</i>	«хмара»
тунгуське	<i>kurunyuk</i>	«сажа», «кіптява»
монгольське	<i>?kara</i>	«чорний»
тюркське	<i>kurim</i>	«сажа»
угорське	<i>korom</i>	«сажа»
айну	<i>kur</i>	«тінь»

Однак наявність продовження пракореня **k-r* також і в індоєвропейських мовах (старопрусське *kirsnan* «чорний», фракійське *Krisos* «чорний», англосаксонське *hrūm* «сажа» і т.д.), що сягає праі.-е. **k̑rno-/k̑rso-* первинним коренем **k̑r-/k̑er-*, вказує на ширшу закономірність. Адже в такому разі це слово може сягати ще гіпотетичної ностратичної прапрамови, до якої, за гіпотезою В.М. Ілліча-Світича належать, крім алтайської, уральської, індоєвропейської, також і семіто-хамітська, картвельська та дравідійська мовні сім'ї. Продовження пракореня **k-r* він виявляє ще у дравідійських мовах *kar-* та в семіто-хамітських мовах *kr* [1: 424].

Інший приклад: сучасне японське *hi* «вогонь» сягає праяпонського **poi-* і відповідає пракорейському **pul*, пратунгуському **puri-*, прамонгольському **örde-*, пратюркському **ört*, прауральському **p̑we*. Однак на цьому відповідники не закінчуються, а отримують продовження також у індоєвропейській прамові **peHy*, картвельській

прамові **px(w)*- і навіть у семіто-хамітській прамові **p'w*. Зрозумілими стають підстави деякого з лінгвістів знайти зв'язки японської мови з грецькою (грецьке *πῦρ* «вогонь»).

Наступний приклад: японське *hitai* «передня частина» сягає праяпонського **pitapi*, не маючи відповідників у набагато ближчих пракорейській, прамонгольській і прауральській мовах, знаходить продовження не тільки в пратунгуській **bada* / **anta*, а й у більш віддалених індоевропейській прамові **Hent* та семіто-хамітських мовах **hnt*-.

Сучасне японське *shimo* «мороз» є рефлексом праяпонського **simo* і генетично пов'язане з пракорейським **seli*, пратунгуським **sumu* / **xima* / **si*^{3/4}□, прамонгольським **simarge*, пратюркським **sarig*, прауральським **šūge* / *sūge*, а також праіндоевропейським **sneigh*^h-.

Реконструйованою формою для сучасного японського *shiro* є праяпонська форма **siruo*, що має такі відповідники в інших мовах: пракорейська **huy*, пратунгуська **siāra*, прамонгольська **sira*, пратюркська **sarig*, прауральська **čōra*. У праіндоевропейській, дравідійській та пракартвельській відповідників немає, однак вони є в семіто-хамітській **shr*.

У випадку з сучасним японським коренем *so-* (*sono*, *sore*), що вказує на предмет, який знаходиться біля слухача «той, біля тебе» досить надійні відповідники в пратюркській **si*, прауральській **šā*- «він», праіндоевропейській **so*- «він», **sa*- «вона», пракартвельській -*s*,- (основа вказівного займенника) і семіто-хамітській **šā*- «він» мовах. Натомість у спорідненіших з японською мовах пракорейській, пратунгуській і прамонгольській генетично пов'язаних форм не виявлено.

Японський корінь *nii*- «новий» окремо наразі не вживається, а тільки як складова частина слів, наприклад, *niimakura* «(перша) шлюбна ніч», буквально «нова подушка», *niinamesai* «свято нового врожаю», *niizuma* «наречена», буквально «нова дружина». Він сягає праяпонського слова **nipi* і має відповідники тільки в пратунгуській **newi* і праіндоевропейській **neų*- мовах. Чи має він відповідники в семіто-хамітських, уральських і картвельських мовах, наразі невідомо.

Повний ряд відповідників притаманний японському *hiroi* «широкий» (праяпонське **piro*-): пракорейське **pol*, пратунгуське **baru*-, прамонгольське **bar*-, пратюркське **bar*^{ik}, прауральське **pir*- «високий», праіндоевропейське **bhergh-*, пракартвельське **brge*, семіто-хамітське **brg*, дравідійське **pēṛ*-.

А до японського *kara* «шкаралупа, шкіра» (праяпонське **kara*-) в індоевропейських мовах відповідника немає, так само як і в пракорейській та дравідійських мовах. Зате є відповідники в пратунгуській **xere*- / **k'erā*, прамонгольській **kajir(a)*-, пратюркській **kar*₂-, прауральській **kere*-, пракартвельській **kerk*- і семіто-хамітських мовах **krm*.

Сучасне японське *kiru* «різати» / *karu* «відтинати» сягає праяпонського **kar*- і відповідає пракорейському **kolo*-, пратунгуському **giri*- / **kali*-, прамонгольському **gur*- / **kira*-, пратюркському **kir*- / **kilič*, праіндоевропейському *(*s*)*ker*- / *(*s*)*kor*-.

Сучасне японське *hara* «живіт, шлунок» (воно виступає у відомому запозиченні *harakiri*) сягає праяпонського **para* і відповідає пракорейському **poCi*-, пратунгуському **k'ar(b)yn*, прамонгольському **pelige*, праіндоевропейському **ker(y)*- (в

українській мові рефлекс *черево*), пракартвельському **karw-*, семіто-хамітському **krb*, прадравідійському **karl*.

Для сучасного японського *oru* 'бути' (варіант *iru*) праяпонським архетипом є **wo-*. Він відповідає пракорейському **pisi*, що, на перший погляд, не має фонетичної спільності. Проте регулярні фонетичні відповідники показують можливий шлях розвитку фонем: /w/ → /b/ → /p/, що цілком вкладається у загальноприйняті схеми. Це підтверджують відповідники інших мов ностратичної макросім'ї: пратунгуське **bi-*, **bisi-* прамонгольське **biii-* / **bol-*, праторкське **bōl-*, прауральське **wole-*, семіто-хамітське **w'l* і прадравідійське **ul(l)-*.

Японський корінь *tō-*, що вживається в сучасній мові тільки у сполученні і означає 'цей', 'той' (*tōnin* «ця особа», «той самий», *tōho* «ця, наша сторона», *tōji* «в цей час, тоді») сягає праяпонського **to* і має чіткі відповідники у всіх мовах ностратичної макросім'ї, крім картвельських: пракорейське **tye*, пратунгуське **ta-*, **t̪ä-*, прамонгольське **te-*, праторкське **ti-*, прауральське **tā-*, праіндоєвропейське **to-/te-*, семіто-хамітське **ṭa* і прадравідійське **tā-*.

Загалом нами виявлено зі списку М.І.Робеетс близько 5-7% форм, які мають ностратичну глибину генези, хоч при подальших поглиблених дослідженнях їх може виявитися значно більше. Але навіть уже і ці наведені вище дані змушують замислитися над ностратичним характером відповідників до японської мови, і цілком можливо, що японська мова не входить до жодної сучасної сім'ї мов, залишаючись на цьому рівні ізольованою, хоч її генетична спорідненість досить послідовно простежується в межах ностратичної макросім'ї.

1. Иллич-Свитыч В.М. Опыт сравнения ностратических языков: Семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский // Славянское языкознание: VI Международный съезд славистов. – М.: Наука, 1968. – С. 407-426; 2. Кіндаїті Харухіко. Ніппонго. – Токіо: Іванамі Сьотен, 1957 (япон. мовою). – 295 р.; 3. Сводеш М. Лексико-статистическое датирование доисторических этнических контактов // Новое в лингвистике, в.1, М., 1960. – С.23-52; 4. Старостин С.А. Алтайская проблема и происхождение японского языка. – М.: Наука, 1991. – 238 с.; 5. Masayoshi Shibatani. The languages of Japan. – Cambridge: CUP, 2001. – 418 p.; 6. Menges K.H. Altaische Studien: II. Japanisch und Altajisch. – Wiesbaden: Kommissionsverlag F. Steiner, 1975. – 157 p.; 7. Miller R.A. Japanese and the other Altaic languages (History and structure of languages. – Chicago: University of Chicago Press, 1971. – 331 p.; 8. Poppe N.N. Introduction to Altaic linguistics. – Wiesbaden: Otto Harrassowitz GmbH & Co KG, 1965. – 212 p.; 9. Robeets M.I. Is Japanese related to Korean. Tungusic, Mongolic and Turkic? – Wiesbaden: Otto Harrassowitz GmbH & Co KG, 2005. – 977 p.

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МОВИ

У статті проведений аналіз впливу чинників технологізації та глобалізації на формування японської мови на базі досліджень зразків тексту, насиченого новоутвореннями словникового складу. Виокремлено особливості формування новітнього словникового складу мови, окреслено загальні перспективи можливостей його подальшого розвитку.

Ключові слова: технологізація, глобалізація, японська, Японія, словниковий склад, субфактор, новітні технології, словотвір

В статье представлен анализ влияния факторов технологизации и глобализации на формирование японского языка, разработанный на базе исследований примеров текста данного направления, в активный словарь которого входит лексика данной области. Выделены особенности формирования новейшего словарного запаса японского языка, обозначены основные перспективы его дальнейшего развития.

Ключевые слова: технологизация, глобализация, японский, Япония, словарный состав, субфактор, новейшие технологии, словообразование

The article presents analysis of the technologization and globalization influence on the Japanese language formation. The analysis was conducted on the base of technologically oriented text materials. The peculiarities of newly formed vocabulary of the Japanese language, the perspectives of its progress were suggested.

Key words: technologization, globalization, Japanese, Japan, vocabulary, subfactors, new technologies, word formation

Життя та мова індивіда в сучасному світі визначається різноманітними чинниками: це історична, економічна і політична ситуація у конкретному регіоні, а також духовний рівень розвитку. У свою чергу, існують субфактори, які формують стабільність або нестабільність вищеназваних чинників [Алпатов, 2003, 1].

Простежуючи історію мови японського народу, не можна не помітити, що кожен новий поштовх у збагаченні як мовної, так і культурної палітри (а якщо бути точним, то спершу – розвитку саме культурної, що неодмінно викликало за собою розвиток мовної) був зумовлений дією зовнішніх *субфакторів*. Це правило спрацьовує у випадку будь-якої мови, адже цілком природно, що коли в історії народу з являється нове явище, йому необхідна назва. З іншого боку, якщо це явище протягом певного часу не набуває актуальності для певної держави і не посідає свою сходинку в історії її еволюції, його назва – новостворена та унікальна – приречена на забуття.

Якщо ми розглядаємо процес розвитку сучасної японської мови, необхідно звертати увагу на субфактори, що впливають на її формування. Так, саме формування, а

не розвиток, адже йтиметься про творення нової лексичної системи на теренах вже знаної класичної мови. Звісно, неможливо охопити весь спектр взаємовідношень та факторів, які так чи інакше впливають на мову, проте в наших силах виокремити та дослідити очевидний вплив найбільш актуального з них – глобалізації.

Глобалізаційні процеси – це, так би мовити, «вірус XXI століття», який охоплює один регіон за одним, створюючи стандартизовані кліше розвитку, писані закони еволюції суспільства, а разом з тим – суспільних процесів, а отже й мови. Інтернаціональна лексика – слова, які виражають поняття міжнародного значення та існують у багатьох мовах світу (споріднених і неспоріднених), зберігаючи близьке або спільне значення й фонетико-морфологічну будову. Це один із видів іншомовних слів, що входить у лексичний склад мови разом з новими поняттями. Основну частину інтернаціоналізмів становлять терміни з галузі науки, техніки, суспільно-політичного життя, мистецтва тощо. Значна частина інтернаціоналізмів — слова з грецької мови (автономія, театр), латинської (клас, рецепт), французької (ансамбль, комуна), німецької (гастроль, курорт), англійської (чемпіон, катер), з італійської, голландської та інших мов [Селіванова, 2006, 5]. Лексика багатьох мов світу збагачується на термінологію з російської мови (совет, спутник). Цікаво, що, розглядаючи глобалізацію з точки зору мовного розвитку, не можна не помітити, що в імунітеті кожного народу знайдеться ахіллесова п'ята, яку атакує цей вірус. Наприклад, в нашій країні, як і в багатьох інших, це чітко простежується у сфері масових комунікацій та у мові телебачення тощо. Взяти хоча б запозичення типу «консалтингове агентство», «асоціація», «гіперболізація» тощо. Зустрічаються також слова, які, здавалося б, намагаються «інтегрувати» в Європу за допомогою латинської озвучки: «евро», «міліціант» тощо де-не-де лунають з ефірів телебачення та радіочастот. Аналізуючи таку ситуацію, робимо висновки про популістичну та по-акторськи манірну політику місцевих засобів інформації, а звідси – і про певну необізнаність населення, що зумовлює існування таких процесів.

Проте, далеко не для кожної мови глобалізація стає сізифовим каменем у розвитку. Якщо розглядати японську мову, ми повинні в першу чергу звернути увагу на такий субфактор як надмірна *технологізованість* суспільства. Добре це чи погано, але наразі цей субфактор є вирішальним у формуванні будь-якої сфери життя японця. Без перебільшення стверджуємо: використання технічних термінів ні в якому разі не обмежується сферами, безпосередньо пов'язаними з комп'ютерною логістикою, адже система інформаційних технологій має розгалужену сітку впливів. Дане твердження впливає з самого визначення ІТ-технологій як сукупності методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, обробки, зберігання, розповсюдження, відображення і використання інформації в інтересах її користувачів, а рамки таких інтересів нічим не обмежені. Абсолютно зрозуміло, що процеси глобалізації в мовній сфері пов'язані з розповсюдженням англійської мови.

У будь-якій частині світу, що піддалася глобалізаційним процесам, чи то Європа, чи то Далекий Схід, процес створення термінологічної системи, спроможної до взаємозв'язку із навколишнім середовищем, безперервно відгукується ехом далекого Альбіону. Не будемо шукати причину в особливій чарівливості або ж милозвучності

англійської мови, яка все ж безумовно їй притаманна. Більше схилиємося до думки, що такий стан речей всіх задовольняє, адже це надає змогу встановлювати міжнародні зв'язки, не обтяжуючи власну мову штучними термінами та класифікаціями [8].

Проаналізувавши рекламний матеріал та інструкції щодо використання певних технічних приладів японського походження, ми встановили, що неологізми, пов'язані з технологічними інноваціями, мають певні особливості словотвору. Не можна сказати, що формування словникового складу сьогодні відходить від традиційних правил словотвору – навпаки, воно відбувається в рамках цих законів. Поповнення словникового складу сучасної японської мови відбувається у наступні способи:

- створення нової лексики;
- запозичення лексики з інших мов;
- зміна значень лексичних одиниць.

Розглянемо особливості цього явища в новітніх умовах творення на прикладі інтернет-реклами масажних крісел:

Airly Shape Smart (エアリーシェイプスマート) オススメの6つのポイント

1 新開発の左右ツインエアバッグを搭載し、背から太ももまで広範囲に引き締め効果が可能になりました。座っているだけの“ヒップエクササイズ”という新発想、美しいヒップラインと美脚をサポートします♪

2 合計15枚のエアバックを統合的に動作させる高度な制御技術で3次元動作を実現、骨盤まわりの筋肉を立体的に骨盤周りをグイグイ〜っと刺激、O脚やX脚でお悩みの方にもお勧めです。

3 ヒップのエクササイズ機能に加えウエストのストレッチ機能も搭載、ヒップまわりをトータルにエクササイズが楽しめます。毎日手軽に続けることができる骨盤ケアエクササイズが目指せるマシンなのです。

4 背もたれは7段階のリクライニング機構付き、オシャレなデザインだからお部屋のソファにも最適、お好みの姿勢でリラク্সチェアとしてもご利用いただけます。

5 理想的なヒップラインの為に4つの自動プログラムコース（15分タイマー内臓）だから、操作は簡単です。また自分好みの強弱3段階調節機能ボタンでお好みに合わせることができます。

6 一日30分、疲れて帰った日でもTVを見ながら、ティータイムと同時に座っているだけのヒップエクササイズが手軽で簡単に骨盤ケアが続けられる美尻美脚の秘密兵器としてご活用下さい。[6]

І на прикладі мови ІТ-технологій, ми відслідковуємо схожі процеси.

1. Однозначні неологізми, котрі не мають аналогу в мові реципієнта. Часто використовуються задля уніфікації значення певних понять в стандарти загальнозрозумілі будь-якій людині: Інтернет, смартна, पेज. Неологізми також використовуються на позначення таких стандартів у виробництві, промисловості, бізнес-сфері, а отже – і у мові реклами, що є одним з головних носіїв інформації: リクライニング (відкидне сидіння);

2. Такі запозичення, що набувають нового або нових значень, виникаючи як номінальне значення того чи іншого новоствореного всередині країни поняття. Таким, наприклад, може стати продукт будь-якої (побутової: косметична, канцелярська

тощо; комп'ютерної: новостворений інтерфейсний інструментарій; інформаційно-соціальної: на позначення нового соціального явища та ін.) сфери життя японця, адже, згідно з вищезгаданою тезою, інформаційно-технологічний прогрес став своєрідною опорою для розвитку кожної з них. З наведеного уривку таким прикладом стає назва продукту, що рекламується: エアリーシェイプスマート – від англ. «Airly Shape Smart» – поняття, створене в Японії за допомогою англійської мови.

Можливо, було б не зовсім доцільно відносити до даної групи слова, які набули свого другого лексичного значення, знаходячись у «комфортних» умовах своєї рідної мови: ページ («сторінка книги» та «сторінка в інтернеті»), スマート («гарний» та «смартфон») тощо;

- власне японські слова, які зазнали переосмислення: 歴史 («історія» – в інтернет-браузері);

- новоутворення, що можуть поєднувати в собі як ієрогліфічні корені, так і англійські основи: 最新シリーズ («новітня серія»).

З одного боку, тенденція до використання катакани у мові реклами є своєрідним зверненням до споживацької спільноти, межі котрої давно вже вийшли за кордони японської держави. З іншого, на таке активне використання подібних засобів мови впливає власне мова, що використовується під час розробки та виготовлення даних засобів.

Що ж до науковців, то їх погляди на такі процеси, які наразі охопили японську мову, поділяються на дві опозиційні групи: поборників і реакціоністів. Останні вважають, що вищезгадані процеси надмірно спрощують мову та призводять до малограмотності населення. І, справді, порівняно з попередніми роками, середньостатистичний японець набагато рідше змушений звертатися за допомогою до пензля та словника, і все більше використовує текстовий редактор «Word», в якому автоматично пропонуються варіанти ієрогліфічного написання слова. На противагу цьому, за дослідженнями газети Санкей Шімбун, у 2008 році середній японський школяр прочитував близько 4 книг кожного місяця (хоча і не вказано, наскільки ця література «вишукана»). А згідно з даними Йоміурі Шімбун, кількість людей, які читають більше ніж 1 книгу на місяць за один рік зросла з 48% до 54%. До того ж, японці стали більше писати. Загальна тенденція надсилати електронні повідомлення викладачам (та й одне одному) змушує студентів писати набагато більше ніж, скажімо, 20 років тому. Ці факти вказують на просту істину – сучасні інформаційні технології в жодному разі не зашкоджують, а навпаки – спрощують проблему освіти та самоосвіти. Критики можуть зауважити, що лаконічність, котрої вимагає медіа-посередник, може позбавити повідомлення притаманного лише японській мові урочисто-ввічливого забарвлення, і це буде правдою. Значно зросла за останні роки популярність такого жанру як кейтай-шьюсецу («телефонна новела»), де мова немовби «обрізнана» діагональною екрана мобільного телефону, з якого їх читають. Попри це, такий відомий письменник, як Нацуо Кіріно, не висловлює занепокоєнь долею класичної літератури, стверджуючи, що є люди, які ще не втратили смак до більш складних сюжетів і характерів [7].

Таким чином, субфактор технологізованості японського суспільства має очевидні позитивні сторони, проте консерватори вважають, що це явище справляє також згубний вплив.

Загальний висновок, ми вважаємо, якнайкраще можна висловити такою думкою відомого письменника Харукі Муракумі: «Моя власна думка щодо японської (та хоч би якої мови) така: якщо вона хоче змінюватися, нехай змінюється. Будь-яка мова є живим створінням, подібно до мене, чи до вас. І як живе створіння вона повинна змінюватися. І ніщо не стане їй на заваді. Не існує такого поняття як спрощення. Будь-що може змінюватися лише на краще, або на гірше – але, зауважте, ніхто не здатен сказати на що саме» [7].

1. Алпатов В.М. Японія: мова та культура/ Алпатов В.М.— М.: Наука, 1988. 2-е вид. М.: Муравей, 2003. – 116 с. - (Першотвір); 2. Алпатов В.М. О соотношении исконных и заимствованных элементов в системе японского языка /Алпатов В.М.— // Вопросы языкознания. 1976, № 6. – с. 12-20; 3. *Ожегов С.И., Шведова Н.Ю.* Словарь русского языка. – 27-е изд. – М.: Азбуковник, 1997. - 1175, [1] с.; 4. Большой японско-русский словарь / Под ред. Н.И. Конрада. Т. 1–2. М.: Советская энциклопедия, 1970. - 1219 с.; 5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – С. 188; 6. <http://www.wwo.jp/airly%20shape-fn008.htm>; 7. <http://www.nytimes.com/2009/11/08/books/review/EParker-t.html>; 8. <http://www.hydramag.com/> 2010 / 04 / 17 / *globish-technology-and-the-plight-of-the-japanese-language-part-two/*

К. Головка,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПЕРЕКЛАДНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ У ЯПОНІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Стаття присвячена дослідженню історії становлення перекладної лексикографії у Японії та короткому огляду сучасної ситуації з двомовними словниками у межах трьох мов: японської, російської та української.

Ключові слова: історія, лексикографія, двомовний словник, реєстр, лексика

Статья посвящена исследованию истории становления переводной лексикографии в Японии и короткому обзору современной ситуации с двуязычными словарями в пределах трёх языков: японского, русского и украинского.

Ключевые слова: история, лексикография, двуязычный словарь, реестр, лексика

The article is concentrated upon research of the translational lexicography in Japan and also overview of the present state concerning bilingual dictionaries within three languages: Japanese, Russian and Ukrainian.

Key words: *history, lexicography, bilingual dictionary, word list, vocabulary*

Рівень розвитку лексикографічної справи в тій чи іншій країні залежить насамперед від розвитку в ній мовознавчої науки взагалі, від того, якої ваги надає мовному і культурному будівництву певне суспільство. На сьогоднішній день Японія належить до країн, де поряд із ґрунтовними лексикографічними дослідженнями активно видаються словники не лише філологічні, а й енциклопедичні та спеціальні.

«Особливість перекладної лексикографії і полягає насамперед у тому, що серед цілого ряду інших завдань, які виконують перекладні словники у культурному й громадсько-політичному житті, у науковій та виробничій діяльності кожного народу, вони завжди мають чітко окреслене практичне призначення – допомагати порозумінню між носіями різних мов» [Головащук, с.6]. Через ізольованість свого географічного та історичного середовища звичайні японці впродовж століть не мали прямого контакту з іноземцями, що автоматично позбавляло їх потреби вивчати іноземні мови та створювати словники. Перше їх знайомство з іноземними мовами, а саме китайською та декількома європейськими відбулося лише через твори класичної літератури, тобто книги. Саме це стало причиною надання переваги розвитку рецептивних навичок при навчанні іноземним мовам у порівнянні із репродуктивними. Традиційно склалося так, що вивчення та викладання іноземних мов у Японії відбувалося шляхом читання книг та їх перекладання за допомогою словника. Тому у світі за японцями закріпився образ нації-словниківів.

1. Історія словникарства у Японії

Виникненню лексикографічної справи взагалі Японія має завдячувати, перш за все, розвитку науки з укладання словників у Китаї, а пізніше, відповідно, у Європі та США. На ранніх етапах японської історії (близько 4 ст.) китайські ієрогліфи та основні лексикографічні принципи та поняття, разом із великою кількістю цінних книг довідникового характеру були завезені до Японії із Китаю. Через це, японська лексикографія по суті є китайською, яка засвоїла пізніше нові західноєвропейські елементи.

Відомий японський дослідник історії лексикографії Йосіда за 14 століть існування науки виділяє 5 етапів її еволюції.

1. Етап Зародження (еп. Нара (620 р.) - рання еп. Хейан (900р.)).
2. Етап Формування (середина еп. Хейан (901 р.) - пізня еп. Хейан (1183р.)).
3. Етап Розвитку (еп. Камакура (1184 р.) – еп. Муромачі (1603р.)).
4. Етап Популяризації (еп. Едо (1604 - 1868 рр.)).
5. Етап Розквіту (еп. Мейджі (1868р.) та пізніше).

Перші словники почали з'являтися після ознайомлення з класичними зразками китайської літератури, задля читання якої японські вчені вивчали та редагували посібники з китайської писемності. Першим таким посібником, редактованим японськими вченими, прийнято вважати словник «Нііна» (7ст.), але, на жаль, він не зберігся

до наших днів. Найдавнішим словником, який і досі існує, є «Тенреібаншьомейгі», редагований Кукаєм. У словнику «Шінсенджікьо», у якому ієрогліфічні знаки розташовані за формальним принципом, подавалося тлумачення китайською мовою, в додаткові пояснення щодо значення та вимови маньйоганою. Цей словник можна віднести до двомовного словника (класично китайсько – японського) на зародковій стадії, проте основна частина була взята із китайського посібника і замінена на японські звуки, що по суті робить його китайським словником.

На початку Х ст. з'явився перший словник, присвячений смислового поясненню лексем. Книга мала назву «Вамьоруджішью» (931-938) і була умовно китайсько-японським словником енциклопедичного характеру, написаним китайськими ієрогліфами, які фонетично передавали японські значення. «Руджюмьоогішью» (кін. ХІст.), укладений анонімно для студентів, що вивали Буддизм, був також важливим доробком у період Формування. Щодо ранніх японсько-китайських словників, якими японці користувалися для знаходження китайських ієрогліфічних відповідників японським, згадаємо Ірохадзірюсьо (кін. 12 ст.), укладений Т. Тачібанною. Його прийнято вважати прототипом словників для практичного вжитку, але реєстр словника семантично повторював структуру *іроха* (японська силабічна абетка із 47 літер), і в ньому бракувало пояснення значень слів. Створення кани допомогло подлати труднощі, з якими стикалася японська мови при самовираженні китайськими ієрогліфами. Завдяки фонографічній системі кана (катакана та хірагана), японці отримали два шляхи транскрибування своєї мови: силабічно за допомогою абетки та ідеограматично за допомогою ієрогліфіки. Розвиток ранніх китайських та японських словників можна порівняти з ранніми етапами еволюції староукраїнської лексикографії, коли глоси (пояснення окремих слів і виразів у текстах) були будівельним матеріалом для перших східнослов'янських словників, які спиралися на давньоруські зразки. Тобто перші старослов'янсько - українські словники були попередниками одномовних та багатомовних українських словників ХVІІ ст.

Протягом третього етапу лексикографічної еволюції у Японії, посібники зробили значний крок вперед у своїй японізації. Поступово коло їх користувачів вийшло за межі науковців, священнослужителів та вченої меншості і вони стали використовуватися широким загалом у якості посібників для читання та писання. Більш того, розвиток друку зробив доступними зручні паперові видання. «Кагакушю» (1444), випущений у двох томах і відредагований монахом із Кіото, був різновидом японського енциклопедичного словника. Він слугував підручником по китайській писемності та перевидавався багато разів із новими доповненнями. Пізніше, у ХV ст. цей словник був узятий за зразок при створенні однотомного японського словника Сетсуйоосю, який набув такої популярності, що згодом його назву почали вживати як загальну назву для позначення японських словників.

Початок четвертого періоду був відзначений появою монументального двомовного (японсько-португальського) словника, *Vocabulario da Lingoa de Iapam* (1603-1604 pp.), укладеного невідомим єзуїтським місіонером, а його кінець – виходом іншого двомовного (японсько-англійського) словника, *A Japanese and English Dictionary with an English and Japanese Index* (1867), автор якого був Д.К. Хепберн, відомий також

популяризацією системи транскрибування японської мови латиницею. Поява перших двомовних словників європейських мов мала неабиякий вплив на подальше формування лексикографічної традиції в епоху Едо. Першим словником японської мови, який подавав лексику систематизовано і повноцінно був Вакун-но-сіорі (1777-1887), укладений К. Танігавою. Цей словник у 9-ти томах, реєстр якого в основному базувався на матеріалі класичних літературних творів є важливим етапом у розвитку сучасного япономовного словникарства. Загалом четвертий період можна схарактеризувати, як період появи двомовних словників японської та багатьох європейських мов (голандської, португальської, іспанської, російської, англійської).

П'ятий етап розвитку лексикографічної науки співпадає із періодом модернізації у сучасній Японії, тому природно виходить велика кількість двомовних словників, ведуться активні дослідження та зростає суспільний інтерес до вивчення іноземних мов. Узятий за зразок словник Хепберна, Такахаші редагує «Вакангодзокуірохаджітен» (1888-1889 pp.), який класифікують, як один з найперших сучасних словників японської мови. Він містив багато енциклопедичної інформації. Проте з точки зору сучасної лексикографії, «Генкай», укладений Ф. Оцукі, вважається найвизначнішим японським словником, який побачив світ у 1889-1891 pp. Його дизайн був копією словника англійського Вебстера (Webster's dictionary). Після нього з'явилося багато інших словників, найбільшими з яких були «Дайніхон-кокуго джітен» (Фудзанбо, 1915-1919 pp.), «Дайджітен» (Хейбоншія, 1934- 1936 pp.), «Ніхон-кокуго дайджітен» (Шьогакукан, 1972-1976 pp.). Щодо словників середніх та малих розмірів, то їх кількість перевищує півтори сотні, тому не вважаємо за необхідне перераховувати їх назви у даній статті. Щодо одномовних словників-довідників енциклопедичного та лінгвістичного змісту, двома найбільшими конкуруючими з них є Коджієн (Іванами) та Дайджірін (Сансейдо).

Особливої уваги також заслуговують найбільші китайсько-японські словники, унікальність яких полягала у тому, що спочатку вони вважалися одномовними, оскільки реєстр складався із слів та словосполучень записаних китайськими ієрогліфами. Найвідоміші серед них: Канва-дайджітен (1903) та Дайджітен (1917). Дайканва джітен (1956-1960) у 13-ти томах, укладений Т. Морохасі, визнано одним з найвидатніших здобутків японської лексикографії.

2. Двомовні словники у сучасній Японії

Не буде перебільшенням сказати, що найбільша увага сьогодні у Японії, як і півстоліття тому приділяється створенню японсько-англійських та англо-японських словників, вони є найбільш ретельно опрацьованими та найчисленнішими. Науковою діяльністю з розвитку японської лексикографії активно займаються численні товариства та асоціації, найвідомішою з яких є Наукове товариство з дослідження англословних словників (АСЕТ英語辞書研究会), засноване у 1995 році.

На жаль, кількісно двомовні (російські та українські) японські словники значно поступаються англословним, незважаючи на те, що російсько-японські мовні взаємини нараховують майже триста років. На сьогоднішній день найбільшим російсько-японським словником є Кенкюся рова джітен (『研究社露和辞典』 (1988 p.)), видавництва Кенкюся (перше слово у назві словника часто є назвою видавництва),

який нараховує 260 тисяч слів. Наступним за обсягом є Іванамі рошіаго джітен (『岩波ロシア語辞典』 (1992 p.)), що вміщує 130 тисяч лексичних одиниць і належить до середніх словників. Далі перейдемо до малих за обсягом російсько-японських словників, які зараз наявні на полицях японських книжкових магазинів:

- Консайсу рова джітен (『コンサイス露和辞典』 (2003 p.)), 5-те вид. видавництва Сансейдо, 106 тис. слів. Вміщує багато розмовної лексики;
- Хакуюшя рошіаго джітен (『博友社ロシア語辞典』 (нове доповнене видання 1995 p.)) для початкового та середнього рівнів, 50 тис. слів;
- Рошіаго міні джітен (『ロシア語ミニ辞典』 (1997 p.)), видавництва Хакусуйшія, 18 тис. слів;
- Пасупоото шьокю рова джітен (『パスポート初級露和辞典』 (1994 p.)), видавництва Хакусуйшія, 7 тис. слів.

Японсько-російські словники зустрічаються ще рідше, що пояснюється невеликим попитом на них і труднощами при укладанні для самих японських лексикографів. Для них при укладанні російсько-японського словника взяти за основу реєстру будь-яке авторитетне російське видання філологічного словника та перекласти його рідною японською мовою є завданням набагато простішим, аніж перекласти японський словник російською або будь-якою іншою мовою. Серед відомих на сьогодні японсько-російських словників зустрічаємо такі:

- Кенкюшя варо джітен (『研究社和露辞典』 (2000 p.)), видавництва Кенкюшя, 67 тис. слів;
- Консайсу варо джітен (『コンサイス和露辞典』 (3-тє вид. 2005 p.)), видавництва Сансейдо, 44 тис. слів;
- Пурогурешібу тангочо (『プログレッシブ単語帳』 (2005 p.)), 7 тис. слів. Вміщує лексику різноманітної тематики: культура, економіка, ІТ тощо.

Незважаючи на розвиток двосторонніх українсько-японських відносин в останні десятиліття, зацікавленість японських громадян у вивченні культури та мови нашої держави зростає дуже повільними темпами. Як наслідок, видання україномовних словників у Японії, на жаль, знаходиться у зародковому стані. Нам відомий лише один частотний словник української мови, виданий на теренах Японії. Це Укураінаго кісо 1500 го (『ウクライナ語基礎1500語』 (1995 p.)), укладений Р. Куродою.

Будемо сподіватися, що із поглибленням економічних та культурних взаємозв'язків між Україною та Японію, поживляться також і мовні зв'язки, які спонукатимуть японських мовознавців та лексикографів створювати нові двомовні (українсько-японсько-українські) словники.

1. Головащук С.І. Перекладні словники і принципи їх укладання, Київ, „Наукова думка”, 233с.; 2. Nagashima D. 1991. “Bilingual lexicography with Japanese” in F.J.Hausmann et al. (eds.), Volume 3, 313-9.; 3. Nakao K. “The state of bilingual lexicography in Japan: learners’ English-Japanese/ Japanese-English dictionaries” The International Journal of Lexicography, 1998.; 4. Okimori T. et al. (eds.) 1996. The Encyclopedia of Dictionaries Published in Japan. Tokyo: OUFO; 5. Yoshida K. 1971, “Jisho no rekishi” (History of dictionaries in Japan) in A. Itakura ed. Goishi. Tokyo: Taishukan, 413-537.

КОДЕКС МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У ПАРЕМІЯХ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

Розглядається відображення ціннісних характеристик мовної діяльності людини в пареміях та фразеології сучасної японської мови.

Ключові слова: концептуалізація, мовна діяльність, мовленнєва поведінка, мовна особистість

Рассматривается отражение ценностных характеристик языковой деятельности человека в паремиях и фразеологии современного японского языка.

Ключевые слова: концептуализация, языковая деятельность, речевое поведение, языковая личность

The article deals with the reflection of valuable characteristics of the human linguistic activity in paroemias and phraseology of modern Japanese language.

Key words: conceptualization, linguistic activity, speech behavior, linguistic personality

Комунікативний кодекс – поняття, що в лінгвістиці визначається як «система принципів, правил і конвенцій спілкування, які регулюють мовленнєву поведінку учасників комунікації і ґрунтується на певних категоріях і критеріях» [1, 329], очевидно, має значні відмінності в межах тієї чи іншої етнічної, соціальної чи вікової спільноти.

Етнокультурна специфіка комунікативної поведінки японців неодноразово привертала увагу філологів, культурологів, психологів різних країн світу. Вміння вести діалог таким чином, щоб не нав'язувати співрозмовникові власних поглядів, гармонізувати атмосферу спілкування, уникати категоричності висловлювань, конфронтації, знаходити взаєморозуміння часто поза словами, особлива увага до позиції, почуттів, настрою співрозмовника – такі особливості відзначаються багатьма дослідниками. Етнокультурні концепти, в яких ці особливості знайшли відображення, зокрема такі як «аймай» - «невизначеність, нечіткість», «енрьо» - «скромність, стриманість», «ха-рагей» - «мистецтво спілкування без слів», «амае» - «залежність від доброзичливого ставлення інших» тощо, також висвітлюються у працях науковців (Бондаренко, Вежбицька, Мещеряков, Пронніков, Ладанов тощо).

Нас цікавить, як правила, норми, конвенції мовленнєвої поведінки японців закарбовані в пареміях та фразеології японської мови, тобто у мовних одиницях, які фіксують національно зумовлені ціннісні характеристики та відображають емоційно-оцінну концептуалізацію дійсності, що робить їх аксіологічно значущими мовними знаками.

В межах статті розглядаємо фразеосемантичне поле «комунікативна діяльність людини», яке складається з низки семантичних груп.

Група 1. Спосіб ведення розмови

Ця група, в свою чергу, поділяється на підгрупи, в межах яких більшість аналізованих одиниць відзначається негативним забарвленням.

Порушення конвенції мовленнєвої поведінки фіксує ідіома遠慮会釈もないenryu eshaku mo nai (досл.: немає ні сорому, ні співчуття) – ‘наполягати на своєму, не зважаючи на думки і почуття співрозмовника’.

1. Ситуація конфліктного спілкування

1.1. Сварка концептуалізується через такі поняття як шип, голка, колючка, тобто гострі предмети, які можуть травмувати: 針を含んだ言葉hari wo fukunda kotoba (досл.: слова з голками), 刺のある言葉toge no aru kotoba (досл.: слова з колючками) – ‘гострі слова’, 鎌をかけるkama wo kakeru (досл.: вішати серп) – ‘ставити провокаційне питання’, 釘をさすkugi wo sasu (досл.: уколоти цвяхом) – ‘уколоти, натякнути на щось’; або кут, який неможливо обійти: 角が取れないkado ga torenai (досл.: неможливо взяти кут) – про різкий, сухий, нелюб’язний тон розмови, отруйні зауваження; ‘дошкуляти’; 角が立つkado ga tatsu (досл.: кут стоїть) – ‘бути занадто різким’; 角を立てるkado wo tateru (досл.: ставити кут) – ‘ускладнювати перемовини’, ‘створювати перепони’; 角を立てていうkado wo tatete iu (досл.: говорити, ставлячи кути) – ‘говорити різко’, 言葉に角があるkotoba ni kado ga aru (досл.: в словах є кути) – ‘говорити різко’.

Саме слово ‘сварка’ в японській мові має прозору внутрішню форму і складається з елементів ‘рот’ і ‘конфлікт’ – 口争いkuchiarasoi, або 口喧嘩 kuchigenka.

Агресивна мовна поведінка, дратівливість, гарячковість у спілкуванні передається через образний гештальт погіршення карми 業が煮えるgoo ga niegu (досл.: карма вариться) – ‘гарячкувати’, 業を煮やすgoo wo niyasu (досл.: варити карму) – ‘дратуватися, гарячкувати’.

Підвищена тональність розмови, різкий тон передаються номінаціями 言葉を荒らげるkotoba wo agarageru (досл.: підвищити голос в словах) – ‘говорити різко’. Атмосфера конфліктного спілкування, підвищена тональність асоціюється з жаром 熱弁を振るうnetsuben wo furuu (досл.: трясати гарячою промовою) – ‘говорити запально’, 勝手な熱を吹くkattena netsu wo fuku (досл.: дути теплом щосили) – ‘дати волю язичку’, ‘говорити те, що заманеться, не зважаючи на співрозмовника’.

Просодичні характеристики мовлення, такі як висота тону, сила голосу, крім номінацій з прозорою семантикою 声を上げるkoe wo ageru – ‘підняти голос, підвищити тон’, 声を立てるkoe wo tateru (досл.: ставити голос) – ‘підвищувати голос’, 声が高まっているkoe ga togatte iru (досл.: голос гострий) – ‘голос різкий’, можуть передаватися через візуалізацію звуку 黄色い声kiroi koe (досл.: жовтий голос) – ‘пронизливий, крикливий голос’.

В основі образності багатьох фразеологічних одиниць на позначення ситуації суперечки, сварки лежать соматичні чинники, зокрема зміни фізичних та психофізичних станів: 青筋を立てて話をするaosuji wo tatete hanashi wo suru (досл.: сперечатися, напнувши сині вени) – ‘гаряче сперечатися’. Вираз顔をたたくotogai wo tataku (досл.: стукати підборіддям), крім значення ‘сварити’, може передавати значення, яке відповідає українському фразеологізмові ‘чесати язиком’.

Спосіб, манера мовлення в ситуації сварки уподібнюється до плювання словами: 暴言を吐く bougen wo haku (досл.: плювати грубі слова) – ‘вживати різкі вирази’, (囁んで) 吐き出すように言う (kande) hakidasu youni iu (досл.: говорити так, ніби розгриз і виплюнув) – ‘сказати зі злістю’, ‘огризнутися’, ‘кинути зле слово’; 悪態をつく / 吐く akutai wo tsuku / haku (досл.: плювати поганим стилем) – ‘сварити’.

Слова, образливі для співрозмовника, прирівнюються до отрути 毒口を利く dokuguchi wo kiku (досл.: застосовувати отруйний рот) – ‘робити в’їдливі зауваження’, а також бруду, болота ぼろくそにいう borokuso ni iu ‘змішувати з болотом’, 糞味噌にけなす kusomiso ni kenasu – ‘обливати брудом’ (вираз з приміткою ‘вульг.’).

Лайливі слова уподібнюються до рідини, якою обливають 悪罵を浴びせる akuba wo abiseru (досл.: поливати лайкою) – ‘лаяти, сварити’. Словами, як холодною водою, можна охолодити стосунки між людьми, розсварити когось 人と人の中に水を差す hito to hito no uchi ni mizu wo sasu (досл.: наливати воду між людьми) – ‘сварити когось, налаштовувати проти когось’.

Дія різних слів на адресата уподібнюється фізичній дії 急所に触る kyuuusho ni sawagu (досл.: торкатися важливих органів), 急所をつく kyuuusho wo tsuku (досл.: штовхати важливі органи) – ‘задіти за живе’, 脂を絞る abura wo shiboru (досл.: витискати жир) – ‘дуже висварити’, 顔をつぶす kao wo tsubusu (досл.: давити обличчя) – ставити в незручне становище, принижувати.

В свідомості японців сварка – це така ситуація, в якій програють обидві сторони, що засвідчує паремія 喧嘩両成敗 kenka ryouseibai.

1.2. Ситуація розпикання, наганяю (слово, яке записується ієрогліфами: меч і удар) тобто, коли особа, старша за статусом, робить різкі зауваження молодшому за статусом, номінується виразами 剣突を食う kentsuku wo kuu (досл.: їсти наганяю) – отримати наганяю, 剣突を食わせる kentsuku wo kuwaseru (досл.: дати з’їсти наганяю) – зробити наганяю.

1.3. Ситуація докорів, висловлювання невдоволення, скарг в японській мові часто передається виразами, до складу яких входять оноματοпоетичні прислівники, які передають також фонаційні нюанси ぐずぐず言う guzuguzu iu ‘скаржитися’, ‘говорити нечітко’, ぶうぶう言う buubuu iu ‘скаржитися’, ‘нити’, ぶつぶつ言う butsubutsu iu ‘скаржитися, прискіпуватися, пилити’, ‘говорити собі під ніс’, がみがみ言う gamigami iu ‘говорити сердито, роздратовано, дорікати, пилити, накидатися на когось, огризатися’, むにやむにやに言う ’висловлювати незадоволення, говорити незрозуміло, собі під ніс’.

2. Ситуація дискусії, яка відзначається певним накалом пристрастей, номінується виразом 議論に花を咲かす giron ni hana wo sakasu (досл.: в дискусії дати квітам розквітнути) – ‘гаряче сперечатися’.

3. Ситуація гармонійного спілкування засвідчена в японській мові невеликою кількістю фразеологічних одиниць. Це, зокрема, вирази, що позначають подолання перешкод у спілкуванні, досягнення порозуміння 角が取れる kado ga toreru (досл.: кут можна взяти) – про м’який, люб’язний тон розмови, 角を取る kado wo toru (досл.: брати кут) – ‘згладжувати кути’.

Одна з обов'язкових умов гармонійного спілкування зафіксована у фразеологізмі 相槌を打つ *aiduchi wo utsu* – ‘підтакувати’. Дослівно цей вираз означає ‘бити айдзучі’, в якому останнє слово використовується тільки зв'язано і записується ієрогліфами: партнер і молот. Етимологію цього виразу лексикографічні джерела пояснюють таким чином: так як молотами по черзі вдаряють по металу, коли його кують, так і слухач короткими реакціями-репліками, якими він висловлює свою увагу, зацікавлення у розмові, задає певний ритм розмові і налаштовує мовця на подальше мовлення.

Фонаційні особливості приємного на слух голосу і способу говоріння уподібнюються образам природи або ж звучанню музичних інструментів. Наприклад, про звучання гарного високого жіночого голосу говорять 玉を転がすよう *tama wo korogasu you* (досл.: як звук дорогоцінного каменя, що котиться) – голос, як срібний дзвіночок.

4. Інші особливості ведення розмови (комунікативні невдачі)

4.1. Швидкий темп збудженого мовлення

Про швидкий запальний спосіб мовлення говорять 油紙に火がついたようにぺらぺらしゃべる *aburagami ni hi no tsuita youni perapera shaberu* (досл.: торохкотіти так, як горить просякнутий жиром папір) – ‘торохкотіти’.

4.2. Говорити нудно

御託を並べる *gotaku wo naraberu* (досл.: ставити в ряд нудні розмови) – ‘вести нудну розмову’, ‘говорити нахабно’, ‘говорити про щось другорядне, не важливе’.

4.3. Не досягнути мети мовлення, незважаючи на багаторазове повторення – таку ситуацію номінують вирази: 口を酸っぱくする *kuchi wo suppaku suru* (досл.: робити рот кислим); 口が酸っぱくなる *kuchi ga suppaku naru* (досл. рот стає кислим) – ‘повторювати те саме багато разів’, ‘виперпати своє красномовство’.

4.4. Відсутність уваги до співрозмовника

Неувага до співрозмовника уподібнюється до того, як провощений папір не вбирає, а відштовхує воду: 油紙に水を注ぐよう *aburagami ni mizu wo sosogu you* (досл.: як лити воду на провощений папір) – ‘зовсім не звертати уваги на слова співрозмовника’.

Група 2. Зміст мовлення

2.1 Модальність

2.1.1. Правдивість/неправдивість

В буддизмі брехня вважається одним з десяти найважчих гріхів. Тому на фразеологічному рівні мови функціонує значна кількість одиниць з яскраво вираженим негативним забарвленням, що номінують неправдиве висловлювання: 舌を二枚に使う *shita o nimai ni tsukau* (досл.: використовувати язик надвоє) – ‘дворушничати’; 言を二つにする *gen wo futatsu ni suru* (досл.: зробити слово двома) – ‘суперечити собі самому’; 口と腹は違う *kuchi to hara ha chigau* (досл.: рот і живіт відрізняються) – ‘на словах – одне, в душі – інше’; 口に蜜あり、腹に剣あり *kuchi ni mitsu ari, hara ni ken ari* – ‘на устах – мед, а в животі – меч’; 口叩きの手足らず *kuchi tataki no te tarazu* – ‘язиком воює, а руки неvmілі’; 一枚の舌をたたく *ichimai no shita wo tataku* (досл.: стукати одним язиком) – ‘робити щось лише на словах’; 言うは易しく行うは難し *iu ha yasashiku, okonau ha katashi* – ‘легко сказати, важко зробити’. Як бачимо, більшість цих виразів побудована на протиставленні думок, почуттів, з одного боку, і слів, з іншого, або на протиставленні справ і слів.

Значна кількість фразеологічних одиниць на позначення ситуації неправдивого мовлення має у складі соматизми ‘рот’, ‘язик’ 舌の先でごまかす *shita no saki de gomakasu* (досл.: обдурювати кінчиком язика) – ‘заговорювати зуби’.

В японській мовній картині світу брехливі слова забарвлені червоним кольором – кольором небезпеки: 真っ赤な嘘 *makka na uso* (досл.: яскраво-червона брехня) – ‘нахабна брехня’.

Недотримання слова концептуалізується як його поїдання 言を食む *gen wo hamu* (досл.: їсти слова) – ‘не дотримати слова’, а хитрість, обман – як каузація поїдання слів いっぱい食わせる *ippai kuwaseru* (досл.: примусити з’їсти забагато) – ‘обдурити, перехитрувати, зіграти злий жарт’. Дидактичні приписи кодексу мовної поведінки зобов’язують людину дотримуватися обіцянки, не порушувати даного слова 約束は約束 *yakusoku wa yakusoku* – ‘обіцянка є обіцянка’, 男子の一言近鉄の如し *danshi no ichigon kintetsu no gotoshi* – ‘слово чоловіка, як сталь’.

Повчальні сентенції відображені також і у таких пареміях: 嘘は一時 *uso ha ittoku* (досл.: брехня – на годину) – ‘брехня довго не живе’; 嘘つきは泥棒のはじまり *usotsuki ha dorobou no hajimari* – ‘брехня – початок злодія’, 嘘を言うと閻魔に舌を抜かれる *uso wo iu to enma ni shita wo nukareru* (досл.: якщо говорити неправду, Емма (володар пекла) висмикне язик), 嘘をつかねば仏になれぬ *uso wo tsukaneba hotoke ni narenu* (досл.: якщо брехати – Буддою не станеш).

2.1.2. Відкритість/ завуальованість мовлення

Завуальованість мовлення асоціюється з тканиною або іншою перешкодою на зубах, що відображено у висловах 歯に衣着せぬ *ha ni kinu kisenu* (досл.: кімоно на зуби не одягають) – ‘говорити відверто’ і 奥歯に衣を着せる *okuba ni kinu wo kiseru* (досл.: надягати на задні зуби тканину) – ‘говорити непрямо’, 奥歯に物が挟まる *okuba ni mono ga hasamaru* (досл.: у задніх зубах щось застрягло) – ‘говорити ухильно’, ‘недоговорювати’.

Як вже говорилося вище, слова в японській мовній свідомості часом уподібнюються до рідини, води, їх, як і воду, можна скаламутити 言葉を濁す *kotoba wo nigosu* (досл.: скаламутити слова) – ‘говорити непрямо, ухильно’.

Ухияння від прямої відповіді може також асоціюватися з одночасним виконанням двох протилежних дій 言を左右にして *gen wo sayuu ni shite* (досл.: роблячи слова лівими і правими) – ‘ухиятися від прямої відповіді’.

2.2. Вихвалитися

Вихвалання в японській мовній культурі, в якій понад усе цінується скромність, чемність, безперечно, не схвалюється. Тому дієслова у фразеологічних виразах на позначення такої мовної поведінки мають яскраво виражені негативні конотації ほらを吹く *hōra wo fuku* (досл.: дути вихвалання) – ‘перебільшувати, вихвалитися’ (похідне ほら吹き *horafuki* – хвалько); 気焰を吐く *kien wo haku* (досл.: плювати гарячою мовою) – ‘вихвалитися, перебільшувати’; 高言を吐く *kōgen wo haku* (досл.: плювати високі слова) – ‘вихвалитися’.

Вихвалання можуть концептуалізуватися як щось велике, таке, що перевищує норму 大きい口を利く *ookii kuchi wo kiku* (досл.: задіювати великий рот) – ‘вихвалитися’, 大風呂敷を広げる *ooburoshiki wo hirogeru* (досл.: розстеляти великий фуросікі)

– ‘вихвалитися, прибрехати’. В образній основі останнього виразу лежить предметна реальія ‘фуросікі’ – тканина, яку використовують як сумку.

Про людину, яка любить вихвалитися, можуть сказати 口弁慶 *kuchi benkei* ‘Бенкей¹ лише на словах’ або 陰弁慶 *kage Benkei* (досл.: Бенкей в тіні) – ‘хвалько’.

Різке засудження вихвалання бачимо у виразах 自慢高慢馬鹿の内 *jiman kooman baka no uchi* ‘вихвалання і пиha – ознака глупоти’, 自慢は知恵の行き止まり *jiman ha chie no yukidomari* (досл.: вихвалання зупиняє розум).

2.3. Лестити

Донорською концептосферою для сценарію лестошів в японській мовній картині світу служать реалії предметного світу, такі як страви 味噌をする *miso wo suru* (досл.: розмішувати місо² – ‘лестити’ (похідне 味噌播り *misosuri* ‘підлабузник’) 胡麻をする *goma wo suru* (товкти кунжут) – ‘лестити, догоджати’, (похідне 胡麻すり *gomasuri* ‘підлабузник’) або музичні інструменти 太鼓を持つ *taiko wo motsu* мати барабан – ‘лестити’ (похідне 太鼓もち *taikomochi* прихвостень); 太鼓をたたく *taiko wo tataku* (досл.: бити у барабан) – лестити; 口三味線 *kuchi shamisen* (досл.: рот – сямісен³ – солодкі слова).

Про слова такі солодкі, що в них важко повірити, можуть сказати 牡丹餅で頬を叩かれるような話 *botamochi de hou wo tatakareru youna hanashi* (досл.: розмова така, ніби по щоці вдарили рисовою паляничкою) – ‘надто добре, щоб можна було повірити’.

Ситуацію підлабузництва номінує також вираз 機嫌を取る *kigen wo toru* (досл.: брати настрої) – ‘догоджити комусь, підлизуватися’.

2.4. Говорити дурниці

Фразеологічні одиниці на позначення дурних балачок часто містять такі ж дієслова, як і на позначення ситуації сварки: 妄言を吐く *bougen wo haku* (досл. плювати необдуманими словами) – ‘висловитися необережно, сказати дурницю’, 口をたたく *kuchi wo tataku* (досл. стукати словами) – ‘молоти дурниці’.

У цій групі є як одиниці з прозорою семантикою 言うものおろか *iu mono oroka* ‘говорити дурниці’, так і такі, тлумачення яких вимагає культурологічного коментаря. Зокрема вираз 与太を飛ばす *yota wo tobasu* (досл.: пустити дурня літати) – ‘молоти дурниці’, ‘вигадувати щось’ містить власне ім’я Їота (скорочення від Їотаро), що має зв’язок з японським театром ляльок Дзьорурі.

Вираз 管を巻く *kuda wo maku* (досл.: скручувати в трубку) – ‘молоти дурниці’ переважно використовують, коли говорять про мовлення дуже п’яної людини. (Куда – це такий стержень, на який намотували нитку при прядінні, ця дія супроводжувалася одноманітним звуком, який з певною регулярністю повторювався. Власне до цього звуку і уподібнюється говоріння п’яного).

2.5. Пліткувати

Швидкість поширення пліток засвідчує вираз 口から出れば世間 *kuchi kara dereba seken* (досл.: якщо злетіло з язика – стало відомим усім).

¹ Герой епосу «Хейке моногатарі» – могутній і хоробрий воїн

² Місо – паста зі соєвих бобів

³ Сямісен – трьохструнний музичний інструмент

Плітки – це слова «в тіні» 陰口を利く kagekuchi wo kiku (досл.: застосовувати рот в тіні) – ‘пліткувати за спиною’.

Ситуація несправедливого звинувачення когось, злісного пліткування уподібнюється до надягання на когось мокрого одягу (очевидно, що мокрий одяг робить видимим те, що зазвичай одяг приховує) 濡れ衣を着せる nureginu wo kiseru (досл.: надягати на когось мокрий одяг) – ‘несправедливо звинувачувати, обмовляти когось’.

Вираз 口がうるさい kuchi ga urusai (досл.: рот набридливий) має значення ‘мати поганий резонанс’.

Група 3. Релевантність мовлення

3.1. Доречність мовлення

Недоречність мовлення прирівнюється до дурниць 言うだけ野暮 iu dake yabo (досл.: зі слів лише зрозуміло, що дурний) – про ситуацію, коли немає потреби у сказаному, сказане є недоречним або нетактовним.

Таку ж ситуацію номінують вирази 言うに足らず iu no tarazu (досл.: недостатньо для говоріння); 言うに及ばず iu ni oyobasu (досл.: не доходить до говоріння) – ‘говорити зайве, у чому немає потреби’.

В низці виразів окреслена ситуація, коли необережне висловлювання шкодить самому мовцю: 口を割る kuchi wo waru (досл.: ділити рот) – ‘розкрити таємницю, зізнатися’, 語るに落ちる kataru ni ochiru (досл.: впасти в говоріння) – ‘виказати себе, проговоритися’; 舌がすべる shita ga suberu (досл.: язик ковзає) – ‘проговоритися’, ‘вихопилося’.

На позначення порожніх балачок в японській мові функціонують як пряма номінація 無駄口 mudaguchi ‘пусті слова’ та фразеологічні одиниці, до складу яких це слово входить 無駄口を叩く mudaguchi wo tataku (досл.: стукати порожніми словами) – ‘говорити зайве, непотрібне’, так і вирази, в основі яких лежать історичні події. Наприклад, вираз 小田原評定 Odawara hyoujou, що дослівно означає ‘замок Одавара’ і використовується на позначення порожніх балачок, відносить нас до подій 1591 р., коли в замку Одавара надовго затягнулися переговори між Тойотомі Хідейосі та його супротивниками, які в результаті ні до чого не призвели.

3.2. Кількісні характеристики мовлення

Японський Дзен-буддизм, як і китайський даосизм, сповідує апофатичний спосіб передачі істинного знання, істинного вчення. Розуміння того, що істина знаходиться поза словами, глибоко вкорінене в японській ментальності і виражається у такому концепті як «харагей», про що йшлося вище. Тому багатослів’я в японській фразеології та пареміях, як правило, засуджується: 浅瀬に徒波 asase ni adanami (досл.: дрібні хвилі на мілині шумлять) – ‘неглибока людина багато говорить’; 言わぬはいうに勝る (досл.: неговоріння перемагає говоріння); 言わずもがな iwazu mogana – ‘краще не говорити’; 言わぬが花 iwanu ga hana ‘невимовлені слова – квіти’; 下手の長談義 heta no nagadangi – ‘багатослів’я нездар’.

Група 4. Сила слова

З давніх давен японці вірили у «котадама» - душу слова, у магічну силу слова. Свідченням віри в те, що словами можна зурочити, нанести шкоду, можуть служити вирази: 人を呪わば穴二つ hito wo norowaba, ana futatsu – ‘проклянеш когось – готуй

дві ями'; 一寸の舌に五尺の身を損ず issun no shita ni goshaku no mi wo sonzu (досл.: язик довжиною в 1 сун приносить шкоду тілу довжиною в 5 сяку”); 口は禍の門 kuchi wa wazawai no mon (досл.: рот – ворота для нещастя).

Синонімічні вирази 口ゆえに身を果たす kuchi yue ni mi wo hataсу, 口ゆえに身を失う kuchi yue ni mi wo ushinau дослівно перекладаються як ‘через слова можна загинути’ і є застереженням проти необачних висловів.

Слово має велику силу, послугуючись мовою, людина може вирішувати різні справи. І якщо в Україні «язик до Києва доведе», то в Японії – до Кіото: 口あれば京に上る kuchi areba kyoo ni noboгу ‘якщо маєш язика, дійдеш до Кіото’.

Таким чином, мовний матеріал, який розглядається в межах статті, звичайно, не вичерпує усього різноманіття фразеології і паремій японської мови на позначення норм, правил і конвенцій мовленнєвої поведінки, проте дає можливість прослідкувати деякі особливості способів їх концептуалізації.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 342 с.; 2. Быкова С. А. Японско-русский фразеологический словарь / С.А. Быкова. – М.: Издательский Дом «Муравей-гайд», 2000. – 267 с.; 3. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С.126-156; 4. Пронников В.А. Ладанов И.Д. Японцы. Этнопсихологические очерки / В. А. Пронников, И. Д. Ладанов. – М.: Наука, 1985. – С. 200-236; 5. Фролова О.П. Фразеология современного японского языка. Учебное пособие / О. П. Фролова. – Новосиб. гос. у-т, 1979. – 88 с.; 6. 成語林. 故事ことわざ慣用句 . Obunsha. 1992; 7. ことわざの泉。 The Hokuseido Press. 1981

ЗАРУБІЖНІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ІДІОМ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто загальні ознаки ідіоматичних виразів японської мови, простежено їх особливості та відмінності, що дозволяють ідентифікувати ідіому у контексті. Докладно проаналізовано найвідоміші дослідження ідіоматичних виразів японських та вітчизняних фахівців, подано огляд різних теорій стосовно їх аналізу, ставлення до предмету з різних точок зору. Автор простежує способи вживання ідіом, деякі особливості використання, та вивчає сфери їх застосування в мові. Значний інтерес становлять запропоновані класифікації ідіом.

Ключові слова: ідіома, ідіоматичний вираз, класифікація, японська мова, семантика.

В статье рассматриваются общие признаки идиоматических выражений японского языка, прослеживаются их особенности и отличия, позволяющие идентифицировать идиому в контексте. Подробно проанализированы известные исследования идиоматических выражений японских и отечественных специалистов, представлен обзор различных теорий относительно их анализа, подход к предмету с разных точек зрения. Автор прослеживает способы употребления идиом, некоторые особенности использования, и изучает сферы их применения в речи. Значительный интерес представляют предложенные классификации идиом.

Ключевые слова: идиома, идиоматическое выражение, классификация, японский язык, семантика.

The article discusses the general features of idiomatic expressions of the Japanese language, traces their differences, enabling the identification of an idiom in context. It provides a detailed analysis of the idiomatic expression studies of the Japanese and domestic researchers, provides an overview of various theories as to their analysis, the approach to the subject from different points of view. The author traces the ways of using idioms and some of the peculiarities connected with their usage. Of particular interest are the proposed classifications of idioms.

Key words: idiom, idiomatic expression, classification, Japanese language, semantics.

Спроби пояснити термін «ідіома» у будь-якій мовній системі світу нерідко викликають певні труднощі. Тими специфічними особливостями, які ускладнюють процес пояснення терміну, вважаємо наступні: ідіома, як поєднання мовних одиниць, яке має єдине значення і одночасно дозволяє додавання необхідних вставних елементів між словами, з граматичної точки зору одним словом бути не може. Більш того, таке поєднання семантично неподільне, а граматичні форми і синтаксичний лад у межах цього

поєднання строго визначені. Так, дослідник Курашіна визначає ідіому як союз двох або більше слів, які несуть єдине значення [倉品 さやか 20008, 4]. У енциклопедії під назвою 『国語学研究事典』 наведене наступне визначення: «У японській мові ідіомою називають поєднання двох або більше простих слів з обумовленими умовами вживання. Таке поєднання утворює одне неподільне ціле. Отже, певна комбінація декількох слів формує вираз для передачі одного загально прийнятого значення. Також ідіоматичні вирази містять в собі експресивний відтінок та вживаються у переносному значенні» [佐藤喜代治 1977, 6]. За визначенням Селіванової О.О., ідіомами називають стійкі сполуки, семантика яких не виводиться зі значення її складників, а інтегрована ними формально і виникає внаслідок втрати мотиваційних відношень. У словотворі ідіома представлена простим чи складним словом, формальні складники якого не беруть участь у формуванні його семантики [Селіванова 2011, 1]. Від початку ідіоми виникли у якості мовних зворотів, яким була притаманна новизна та співзвучність. Найвдаліші з них витримали випробування часом і набули певних рис, які зображують спосіб мислення та світобачення народу, його здатність виражати власні ідеї та думки. Фролова О.П. пропонує також звернути увагу на генетичний аспект походження ідіом і розділити їх на три групи – запозичені (переважно із давньокитайської мови), власне японські та кальковані вирази [Фролова 1979, 2].

Доволі легко переплутати ідіоми з приказками через схожість їх форм та значень. Існує багато словників, які не розділяють ці два види висловлювань. Якщо прискільки підійти до питання, то можемо зазначити, що приказка, будучи окремим реченням із окремим значенням, частіш за все виступає у ролі афоризму, повчальній ролі або із метою висміювання [類語例解辞典1994, 9]. Вона відображає непорушні закони світового устрою. Наприклад, 「弘法も筆の誤り」 [*якою б вправною не була людина, вона також може помилитися*], 「負けるが勝ち」 [*віддати виграти іншому, насправді зробивши краще собі*], 「三日坊主」 [*кинути справу, не закінчивши*] і т.ін.

На противагу приказці, до ідіоми, як до комплексу простих слів із окремим значенням, зазвичай не відносяться як до іменника. Наприклад, ідіома 「舌の根の乾かぬうちに」 складається з 舌(іменник) + の(частка) + 根(іменник) + の(частка) + 乾かぬ(дієслово) + うち(іменник) + に(частка), і кожне з цих слів несе окреме значення. Одночасно, ідіоматичний вираз 「舌の根の乾かぬうちに」 має значення [*не встигаючи як слід завершити фразу*]. Також, ідіоми, на відміну від приказок, не несуть повчальний, іронічний або афористичний відтінки, а використовуються у повсякденному житті з метою зобразити ситуацію або дію більш цікаво та незвично.

Серед попередніх досліджень, метою яких є аналіз значень ідіоматичних виразів, виділяємо наступні підходи.

① Вивчення кожного окремого елементу фрази. Дослідник Міяджі стверджує, що завдяки проведенню паралелі між словом, використаним у переносному значенні у ідіоматичному виразі, та його звичайним значенням, можна частково вивести значення ідіоми [宮地裕 1991, 8]. Так, порівнюючи вирази 「をかく」 「いびきをかく」 「恥をかく」, говорить про те, що слово 「かく」 завжди означає «продукування чогось з середини(тіла) назовні».

② Вивчення відношення між буквальним та переносним значенням слів у ідіоматичній фразі. Дослідник Іто у своїй роботі предметно розглядає значення ідіом [伊藤眞 1999, 3]. Говорячи «предметно», маємо на увазі аналіз буквального значення кожного з елементів виразу. Наприклад, 「足を引っ張る」 означає буквально *[заважати вільному функціонуванню частини людського тіла]*, і з цього буквального значення народжується ідіоматичне значення *[чинити переешкоди розвиткові подій]*.

Розглядаючи ідіоми з точки зору їх значень, Фролова О.П. пропонує виділити такі дві групи [Фролова 1979, 2]:

① Ідіоми, рівнозначні за своєю семантикою до речення. Наприклад, 「足を洗う」 *[встати на праведний шлях]*.

② Ідіоми, рівнозначні до слова, або ті, які мають значення, що відповідає значенню слова. Наприклад, 「箸を取る」 і 「食べる」 *[їсти]*, 「まっ赤になる」 і 「恥じる」 *[соромитися]*.

Маючи на увазі усі вищезазначені особливості ідіом у японській мові, стає очевидним, що іноземці, які їх вивчають, можуть розуміти кожне окреме слово ідіоматичного виразу, але це зовсім не гарантує негайне розуміння цілісного висловлювання. Неможливо зрозуміти сенс висловлювання, розглядаючи лише окремі його елементи. Отже, для полегшення розуміння ідіом для тих, хто вивчає японську мову, вважаємо доцільним розглянути класифікацію ідіом за їх видами. Дослідник Мацубара у своїй роботі запропонував наступний поділ ідіоматичних виразів за характером побудови та значень [松原純一 1998, 7]:

① Ідіоматичні фрази, де основне значення слів у виразі розширюється, або ж слова застосовується не за призначенням; вживання слів у переносному значенні. Приклад: 「ももない」 *[втратити все повністю]*, 「油を売る」 *[під час роботи займатися сторонніми справами, лінуватися]*, 「道草を食う」 *[відволіктися по дорозі або від нагальної справи]*, 「人をあごで使う」 *[використовувати у власних цілях]*, 「腹わたが煮えくり返る」 *[сердитися настільки, що несила терпіти]*

② Ідіоми зі специфічним поєднанням слів. Приклад: 「悦に入る」 *[насолоджуватися тим, що все сталося, як гадалося]*, 「間髪を容れず」 *[відразу, швидко]*.

③ Фрази, що несуть характер застарілих виразів. Приклад: 「李下に冠を正さず」 *[не робити речей, які можуть викликати сумніви]*.

④ Вирази що використовуються лише у специфічних сферах (наприклад, шахи шогі, го, або інший спорт). Приклад: 「駄目を出す」 *[постійно вимагати (наприклад, від актора) кращого виконання, робити постійні зауваження]*, 「満を持す」 *[завершивши всі приготування, чекати слушного моменту]*.

⑤ Вирази із підсиленням значення. Приклад: 「好き好んで」 *[сильно любити]*, 「愛想もこそも尽き果てる」 *[втратити симпатію та довіру]*.

⑦ Вирази із налагодженою милозвучністю. Приклад: 「平気の平左」 / 「平気の平左衛門」 *[віднести зовсім спокійно]*, 「どういつもこういつも」 *[кожен]*.

Як зазначає Фролова О.П., усі ідіоми з лексичної точки зору поділяються на дві групи [Фролова 1979, 2]:

① Перша група – компоненти ідіоматичних виразів є словами самостійного вживання в японській мові, і належать до активної лексики. Таких виразів більшість. На-

приклад: 「腹を立てる」 і 「怒る」 зі значенням [*сердитися*], 「肝をつぶす」 і 「助ける」 зі значенням [*допомагати*].

② Друга група – компоненти зустрічаються або у зв'язаному використанні, або наявні слова, які самостійно не використовуються. Таких виразів меншість. Наприклад: 「足掻き」 зустрічається лише у зв'язаному значенні у виразі 「足掻きがとれない」 [*бути зв'язаним*], а слово 「呆気」 використовується лише у виразі 「呆気にとられる」 - [*бути приголомшеним*].

Загальну кількість ідіом у японській мові важко порахувати. Проте, згідно із наданою вище класифікацією, яка відображає різноманітність та своєрідність ідіоматичних виразів японської мови, можна із впевненістю стверджувати, що через ідіоми відображається свідомість, ідеї та експресія, притаманна японцям.

На відміну від попередніх класифікацій, наступна розглядає ідіоми вже з граматичної точки зору. Ця класифікація запропонована дослідником Koike, який зазначав, що ідіоматичні вирази поділяються на дієслівні та прикметникові [小池清治2003, 5].

① Дієслівні ідіоми: 「頭が切れる」 [*мати гострий розум*], 「頭に来る」 [*сердитися, дратуватися*], 「頭を痛める」 [*переживати*], 「目が利く」 [*здатність правильно оцінювати предмети*], 「目が届く」 [*наглядати*], 「幅を利かせる」 [*демонструвати впливовість*], 「骨を惜しむ」 [*лінуватися, не старатися*], 「割を食う」 [*стати несприятливим*].

② Прикметникові ідіоми: 「頭が固い」 [*неприспосовуваність*], 「頭が柔らかい」 [*легка приспосовуваність*], 「耳が早い」 [*швидко дізнаватися плітки та нову інформацію*], 「敷居が高い」 [*коли з певних причин стає складно відвідати певний дім*].

Варто зазначити, що у дієслівних ідіомах дієслово зазвичай не використовується у своїй якості. Наприклад, ідіома 「頭が切れる」 у реченні виконує роль прикметника. Проте, хоча функціонування ідіоми можливе лише у сполученні, дозволяється додавати до словосполучення необхідні додаткові елементи.

彼はすごく頭が切れる — 彼は頭がすごく切れる

Прикметникові ідіоми у реченні функціонують як ситуативні дієслова або прикметники. Проте, як вже зазначалося, лише у сполученні (з можливим додаванням додаткових елементів):

子供の件で頭が痛いよ — 子供の件で頭がかなり痛いよ
先生の所は敷居が高い — 先生の所は敷居がちよっと高くなった

Більш того, такі фрази як 「頭が痛い」 іноді викликають роздуми стосовно того, чи сприймати їх буквально, чи вбачати у них ідіоматичне значення. У таких випадках необхідно розглядати вираз у рамках цілісного тексту або речення в якості однієї з його складових частин. Значення фрази з'ясовується відповідно до ситуації.

Як виходить із вищезазначеного, існує багато різних підходів до аналізу значень ідіоматичних виразів та способів їх класифікацій. Проте, на нашу думку, спектр ідіом настільки багатий та своєрідний, що створити єдину комплексну класифікацію видається майже неможливим. Розглядаючи ідіоми, потрібно характеризувати їх у декілька підходів, якщо ми ставимо за мету досягти більш повної картини їх значень та чим саме зумовлена вживаність. Спираючись на попередні дослідження, можна зробити

висновок, що ідіомам притаманна така особливість, як лексичність. Під лексичним значенням слова зазвичай розуміють його предметно-речовий зміст, оформлений за законами граматики даної мови і той, що є елементом загальної семантичної системи словника мови. Суспільно закріплений зміст слова може бути однорідним, єдиним, але одночасно може представляти собою внутрішньо пов'язану систему різноспрямованих відображень різних «шматочків дійсності», між якими в системі даної мови встановлюється значеннєвий зв'язок. Іншими словами, ідіоми, відрізняючись від таких простих виразів як 「空が青い」「海が静かだ」「花をながめる」, не піддаються граматичному аналізу, бо сама ідіома вже є цілісністю. Отже, можна зробити висновок, що ідіома – не лише поєднання двох або більше простих слів, а твердий смисловий та граматичний союз, який перебирає на себе функцію слова. Це підтверджується тим фактом, що будь-яку ідіому можна замінити одним словом. Наприклад:

太郎は花子の博識に {舌を巻いた・驚いた}。

[*Таро був здивований знанням Ханако*]

昨夜のことで太郎はまだ {腹を立てている・怒っている} ようです。

[*Таро до цього часу сердиться через те, що сталося вчора*]

太郎は花子の言葉 {に耳を向けた・を聞いた}。

[*Таро прислухався до слів Ханако*]

Як висновок, необхідно зазначити, що ідіома відіграє доволі значну роль для будь-якої мови. Вона допомагає урізноманітнити та розширити усне мовлення, слугує засобом зображення звичайних дій у незвичному світлі, допомагає змалювати тонкі відтінки значень у контексті. Іноземці, які вивчають японську мову, правильне та своєчасне використання ідіом у власному мовленні робить його цікавим для слухача та наближає до мовлення носіїв мови. У літературі частотність, доречність та спектр уживаних ідіом додає творам свіжості та яскравості, а також одночасно свідчить про рівень ерудиції автора.

Для глибшого розуміння ролі та положення ідіом у японській мові, необхідно вміти розглядати їх з різних точок зору. Не зважаючи на той факт, що у багатьох писемних джерелах різниця між ідіомою та приказкою нечітко обґрунтовується, варто зауважити, що ці два окремих поняття потрібно розрізняти з метою уникнення неточностей у розумінні не тільки самої фрази, але й мотивів та підґрунтя використання ідіом або приказок у конкретному обумовленій ситуації. Навіть побачивши на письмі або почувши в усному мовленні певний ідіоматичний вираз вперше, це не передбачає автоматично, що значення його неможливо буде зрозуміти. Якщо вчасно розпізнати ідіому за допомогою притаманній лише їй ознак, то, використовуючи контекст, у якому вжита ідіома, цілком можливо у деяких випадках зрозуміти щонайменше прибілизне значення, яке вона зображає.

1. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Селіванова О.О. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.; 2. Фролова О.П. Фразеология современного японского языка / Фролова О.П. – Новосибирск: Новосибирский государственный университет, 1979. – 87с.; 3. 伊藤眞. 慣用句の意味の成立要因について // Rhodus. – 第15号, 1999. – 185-197頁; 4. 倉品さやか. にほんご単語ドリル～慣用句・四字熟語. – 株

式会社ア スク出版、2008。 – 111頁; 5. 小池清治. 慣用句の分類とその応用 // 宇都宮大学研究論集。 – 第16号, 2003。 – 89-104頁; 6. 佐藤喜代治. 国語学研究事典。 – 明治書院, 1977。 – 1007頁; 7. 松原純一. 現代日本語の慣用句 // 聖徳大学研究紀要。 – 第9号, 1998。 – 87-90頁; 8. 宮地裕. 慣用句の意味 // ことばシリーズ34言葉の意味。 – 文化庁, 1991。 – 65-76頁; 9. 使い方の分かる類語例解辞典。 – 小学館; 新装版, 1994。 – 1214頁.

Ю. Дзябко,

Львівський національний університет
імені Івана Франка

ЯДЕРНА ЗОНА МІКРОПОЛЯ «МОВНА ПОЛІТИКА» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЯПОНСЬКІЙ МОВАХ

У статті здійснено зіставний аналіз одиниць ядерної зони мікрополя «мовна політика» в українській та японській мовах. Встановлено особливості парадигматичної співвіднесеності, визначено спільні та відмінні ознаки семантики термінів.

Ключові слова: соціолінгвістична термінологія, мікрополе термінів, термінологічне гніздо, ядерна зона.

В статье осуществлен сопоставительный анализ единиц ядерной зоны микрополя «языковая политика» в украинском и японском языках. Установлены особенности парадигматической сопоставительности, определены общие и отличительные признаки семантики терминов.

Ключевые слова: социолингвистическая терминология, микрополе терминов, терминологическое гнездо, ядерная зона.

The article is devoted to the contrastive analysis of the units which belong to the core of the microfield «language policy» in the Ukrainian and Japanese languages. The peculiarities of the paradigmatic correlation, the common and distinctive semantic features of the terms are established.

Key words: sociolinguistic terminology, microfield of terms, word-family of the term, core.

Мета статті – виявити одиниці ядерної зони мікрополя «мовна політика» у кожній із мов і за допомогою зіставного аналізу визначити спільні та відмінні ознаки у семантичній структурі термінів. Поставлена мета зумовлює увагу до таких завдань: 1) обґрунтувати теоретичні засади опису терміносистеми української та японської мов; 2) виявити одиниці, які належать до ядра мікрополя «мовна політика» в обох мовах; 3) встановити спільні та відмінні ознаки в семантиці українських та японських

одиниць. Матеріалом дослідження послуговували соціолінгвістичні терміни, відібрані методом суцільної вибірки із лінгвістичних словників та соціолінгвістичних праць української та японської мов.

В основу нашого дослідження покладено думку про те, що весь словниковий склад можна поділити на певні класи, які утворюються перетином категоріальних ознак, при цьому інтегральні компоненти є першоосновою виділення класів і підкласів системи, а диференційні ознаки – з'єднувальною ланкою; вони певним чином організовують одиниці всередині поля [Шмелев 1973, 155]. Зіставні дослідження термінологічних полів дозволяють побачити те універсальне, що складає сутність наукового пізнання в різних соціолінгвістичних традиціях, та виявити те ідіоетнічне, що утворює національну мовну картину [Мацюк 2006, 492].

Одним із базових понять соціолінгвістики, яке належить до ядра її предметного поля, є категорія *мовна політика* [Мацюк 2009, 9-11]. Інваріантом (домінантою) мікрополя «мовна політика» є термін *мовна політика* в українській мові й термін-відповідник 言語政策 в японській мові. Ядро мікрополя «мовна політика» моделюємо шляхом виокремлення термінологічних гнізд (ТГ). Кожне гніздо формується на основі семантичної вмотивованості, структурної похідності термінів і їхньої приналежності до терміносистеми соціолінгвістики. Розподіл термінологічних гнізд має родо-видовий ієрархічний характер, який сприяє детальному опису мовнополітичних понять та відображає семантично-структурні зв'язки між ними у кожній із мов.

На вершині ієрархії змодельованого мікрополя в обох мовах розташовані терміни-відповідники *мовна політика* та 言語政策. Інтегральною (родовою) семою значення терміна *мовна політика* виступає компонент «мовні заходи», а у семантиці японського відповідника 言語政策 відображається родовий компонент «言語方策» (див.: [Дзябко 2011, 28-35]). Тому до ядра мікрополя відносимо одиниці, які у своїй семантичній структурі містять інтегральну сему або ж у своєму тлумаченні послуговуються інваріантним терміном як основним семантичним компонентом-ідентифікатором, вказуючи на безпосередній семантичний зв'язок.

Висловлюємо припущення, що зіставний аналіз семантики термінів мікрополя «мовне політика» дозволяє виявити спільні й відмінні ознаки у структурі значень термінологічних одиниць ядер співвіднесених мікрополів, які засвідчують про повну відповідність, часткову невідповідність, повну невідповідність семантики (міжмовні лакуни), ілюструючи структурування дійсності засобами мовних картин світу.

Повна відповідність семантики. В обох мовах зафіксовано терміни, які характеризуються повним збігом семантичної структури, що вказує на спільність розвитку соціолінгвістичного знання. Так, терміни-інваріанти *мовна політика* та 言語政策 за допомогою тотожних видових сем «регулювання мовних заходів у державі / за кордоном» і «国内/外国に対する政策» формують еквівалентні гіпонімічні ряди: *мовна політика* → *зовнішня мовна політика, внутрішня мовна політика*, 言語政策 → 対外言語政策, 対内言語政策 (ТГ1). Повну відповідність змісту виявляють терміни «мовне планування» (ТГ8) і «言語計画» (ТГ6). В обох мовах зазначені еквіваленти позначають реалізацію заходів для вирішення мовного питання у державі [Лазаренко 2002, 6; 応用言語学事典 2003, 353]. На основі диференційної семи «реалізація

мовних заходів» в українській мові та «実施される政策» – в японській мові терміни-відповідники *мовне планування* і 言語計画 вступають в еквіполентну опозицію з домінантами, виявляючи безпосередній семантичний зв'язок з ними.

І в українській, і в японській мовах зафіксовано тотожну видову класифікацію еквівалентних понять *мовне планування* та 言語計画. За допомогою спільної семи «мовні заходи» і диференційної «мета мовних змін» модель мовного планування в обох мовах постає як гіпонімічна парадигма одиниць: в українській мові – *планування мовної бази, планування статусу мов, планування засвоєння мов*, у японській – 実体計画, 席次計画, 普及計画. Однак синонімія серед одиниць японської мови зумовлює розбіжність у відсотковому співвідношенні відповідників обох мов. Значення української терміносполуки *планування мовної бази* (яка позначає розробку заходів, що забезпечують функціонування державної мови) в японській мові передають терміни-дублети 実体計画, 本体計画 і コーパス計画. Поняття *планування статусу мов*, пов'язане із заходами надання тій чи іншій мові певного статусу, відображають японські синоніми 席次計画 і 地位計画. Сполука *планування засвоєння мови* (як назва державних заходів, метою яких є засвоєння національної чи іноземної мови у процесі навчання) в японській мові відповідає семантиці термінів 普及計画 і 習得計画 [Чередник 2010; 山本忠行 2008].

Часткова невідповідність семантики. При частковій семантичній невідповідності кількість диференційних сем у зіставлюваних відповідниках відрізняється, або ж міжмовні відповідники характеризуються подібністю змісту зіставлюваних одиниць, а не тотожністю. У межах мікрополя спостерігаємо розбіжності у формуванні видових назв когітонімів *зовнішня мовна політика* і *внутрішня мовна політика* та 対外言語政策 і 対内言語政策. В українській терміносистемі термін *зовнішня мовна політика* постає гіперонімом до терміна *мовна політика інтернаціоналізації*, тоді як його японський відповідник 対外言語政策 утворює родо-видовий зв'язок із терміном 日本語政策 *мовна політика щодо японської мови як іноземної*. Термін 対内言語政策, що відповідає українському *внутрішня мовна політика*, вступає у гіпонімічні відношення з одиницями, які позначають напрями мовної політики всередині країни: 国語政策 *мовна політика щодо національної мови*, 少数語政策 *мовна політика щодо мовних меншин*, 移民語政策 *мовна політика щодо іммігрантів*.

На основі диференційної семи «модель впровадження мовних заходів» в українській мові термін *мовна політика* вступає у родо-видові відношення із термінами *асиміляційна мовна політика, диференційна мовна політика, мультикультурна мовна політика (плюралізм)* [Мацюк 2009, 39]. У японській мові знаходимо неповну парадигму цієї гіперо-гіпонімічної групи, оскільки відповідників на позначення поняття *диференційна мовна політика* немає. Натомість за допомогою тотожної видової ознаки «言語政策の実施の基礎» «модель реалізації мовної політики» сформовано видову класифікацію терміна-домінанти через низку термінів: 言語同化政策, 多言語政策, 風土言語政策, 国際言語政策 [益田 1997, 87], які є відповідниками до українських понять *асиміляційна мовна політика, мовна політика багатомовності, регіональна мовна політика, мовна політика інтернаціоналізації* відповідно.

На часткову невідповідність у структурі української та японської терміносистем

вказує зіставлення гіпонімічних парадигм, утворених від домінант *мовна політика* і *言語政策* за допомогою диференційних сем «історично зумовлений вияв мовних заходів» в українській мові [Мацюк 2009, 38] та «他国に文化的言語的に同化すること» «мовно-культурна асиміляція з іншою країною» – в японській [Wikipedia]. В українській мові спостерігаємо гіпонімічний ряд *англізація, арабізація, іспанізація, полонізація, романізація, русифікація, угорщення (мадяризація), українізація, чехізація* (ТГ7), тоді як у японській мові зафіксовано поняття *英語化, 中国化, ローマ字化 (ローマナイズ), ロシア化, 日本化* (ТГ5), які співвідносимо із українськими назвами *англізація, китаїзація, романізація, русифікація, японізація*.

Окрім терміна *мовне планування*, в українській мові на позначення заходів реалізації мовної політики використовують абсолютні синоніми *мовне облаштування* та *мовне будівництво* [Мацюк 2009, 36]. На відміну від української мови, в системі японської мови спостерігаємо диференціацію понять, які частково відповідають змісту цих термінів. Лексема *言語計画* *мовне планування* формує синонімічний ряд із одиницею *言語管理* (еквівалент англійського терміна *language management*). Порівняно із загальними функціями *言語計画*, а саме вироблення концепцій щодо нормалізації мовного життя суспільства, одиниця *言語管理* позначає впровадження конкретних змін у мовній поведінці та мовних відносинах країни [木村 2005, 6].

Міжмовні часткові невідповідності засвідчують гіпоніми термінів-еквівалентів на позначення видів мовного планування. В українській соціолінгвістиці до основних заходів *планування мовної бази* відносять *графізацію, стандартизацію* та *модернізацію мови*, при семантичній опозиції яких актуалізується сема «форма мовного планування». Натомість у японській соціолінгвістиці еквівалентна категорія *実体計画* має лише такі аспекти вияву, як *標準化* та *近代化*. Термін *標準化* називає процес встановлення мовного стандарту та писемності, тобто заходи зі *стандартизації мови*. Лексема *近代化* позначає процес розроблення лексичної системи та оновлення мовних ресурсів і семантично відповідає українській назві *модернізація*. Мовні заходи *графізації*, спрямовані на побудову писемності, у японській соціолінгвістиці розглядають як складову поняття *成分化*. Термін *成分化*, позначаючи заходи із впорядкування мовних норм, відповідає значенню української лексики *кодифікація*. На основі спільної семи *言語規範* *мовна норма* одиниця *成分化* формує відношення включення із низкою видових понять: *文字化 (планування орфографічних норм), 文法化 (планування граматичних норм, або графізація), 語彙化 (планування лексичних норм)* [応用言語学事典 2003, 354]. Зазначені одиниці (окрім терміна *文字化*, зміст якого передає відповідник *графізація*) належать до безеквівалентної лексики в українській мові.

Повна невідповідність семантики. Прикладами невідповідності виступають українські когіпоніми *перспективна мовна політика* та *ретроспективна мовна політика* (диференційна сема «збереження / зміна мовної ситуації») (ТГ3), терміни *гендерна мовна політика* (диференційна сема «гендер») (ТГ5) і *рідномовна політика* (диференційна сема «мовні заходи щодо розвитку української мови») (ТГ6). Сема «гендер» об'єднує назву *гендерна мовна політика* в еквіполентну опозицію з терміном *гендерна асиметрія (сексизм)* [Мацюк 2009, 38]. Безеквівалентними в українській

мові постають японські терміни 言語教育政策 (диференційна сема «言語教育に関する政策») «заходи щодо навчання мов») (ТГ3), 言語拡散政策 (диференційна сема «言語拡散» «мовне поширення») (ТГ4), які пропонуємо перекладати як *політика мовної освіти* і *політика мовного поширення* відповідно. У свою чергу одиниця 言語教育, яка є інтегральним семантичним компонентом терміна 言語教育政策, виступає гіперонімом до назв 母語教育政策, 外国語教育政策 та 第二言語教育政策 (диференційна сема «言語地位» «статус мови»), що позначають *заходи навчання рідної мови, іноземної мови та другої мови*.

Підсумуємо. Зіставний аналіз семантичної структури термінів-відповідників *мовна політика* і 言語政策 дозволив змодельовати структуру ядра термінологічного мікрополя «мовна політика» в українській та японській мовах та виявити спільні і відмінні ознаки у формуванні мовнополітичних понять. Ядро мікрополя «мовна політика» в українській мові формується на основі інтегральної семи «мовні заходи» і складається із 8 термінологічних гнізд. В японській мові до ядерної зони належать одиниці, в основі значення яких лежить еквівалентна інтегральна сема «言語方策», що об'єднує 6 термінологічних гнізд. Структура мікрополя «мовна політика» в обох мовах засвідчує високий ступінь системності, зумовлений розвинутими парадигматичними відношеннями.

1. Дзябо Ю. Мікрополе «мовна політика»: спроба формування методики зіставного аналізу на матеріалі української та японської мов / Ю. Дзябо // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Випуск 35. – С. 28–35; 2. Лазаренко Л. Досвід мовних політик світу й українська перспектива (інформаційно-аналітичний огляд) / Л. Лазаренко // Українська мова, 2002, №4. – С. 3–22; 3. Мацюк Г. П. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики: Навчальний посібник / Г. П. Мацюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009; 4. Мацюк Г. П. Термін у соціолінгвістичних традиціях / Г. П. Мацюк // Ucrainica II. – Olomouc, 2006. – С. 477–482; 5. Чередник Ю. Мовне планування як складова державної мовної політики: теоретико-методологічний аспект [Електронний ресурс] / Ю. Чередник // Державне управління та місцеве самоврядування, 2010. – Вип. 1 (4). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_1/index.html; 6. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973; 7. Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ja.wikipedia.org/wiki/中国化>; 8. 木村護路クリストフ. 言語政策研究の言語観を問う—言語計画／言語態度の二分法から言語管理の理論へ— / 木村護路クリストフ // 言語政策. 日本言語政策学会, 2005. – P. 1–13; 9. 応用言語学事典 / 小池生夫 (編). – 研究社, 2003; 10. 益田出. 社会言語学 / 出益田. – 大学教育出版, 1997; 11. 井出祥子 (他). 社会言語学 / 井出祥子, 河野守夫, 田中春美, 水谷修. – 株式会社アルク, 2006; 12. 山本忠行. 日本語教育と言語政策 [Електронний ресурс] / 忠行山本 // 日本語教育と日本語政策. – 第34. – Режим доступу: <http://www.jpfg.jp/j/japanese/survey/tsushin/research/034.html>.

СПОНУКАННЯ ДО ДІЇ У СИТУАЦІЇ «ПРОХАННЯ-ВИМОГИ» НА МАТЕРІАЛІ МОВЛЕННЄВИХ РЕАКЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ АУДИТОРІЇ НОСІЇВ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

У статті на базі експериментального дослідження над мовною реакцією 37 носіїв японської мови студентської аудиторії досліджено особливості реалізації комунікативного акту «прохання-вимога» у ситуації звернення до рівного за статусом співрозмовника. Виокремлено стратегії, які поділено на три групи з погляду способу спонукання до дії: 1) пряме спонукання; 2) непряме спонукання; 3) апеляція до ситуації. Із наявного матеріалу зроблено висновок про високий питомий вміст другої і третьої групи та надзвичайно низьку вживаність прямого спонукання до дії у цій комунікативній ситуації.

Ключові слова: прагматика, японська мова, «прохання-вимога»

В статье на основании экспериментального изучения речевой реакции 37 носителей японского языка студенческой аудитории изучены особенности реализации коммуникативного акта «просьба-требование» в ситуации обращения к равному по статусу собеседнику. Выделенные стратегии проанализированы с точки зрения побуждения к действию и поделены на три группы: 1) прямое побуждение; 2) не прямое побуждение; 3) апеллирование к ситуации. С имеющегося материала сделан вывод о высоком удельном весе второй и третьей группы и предельно низком употреблении прямого побуждения к действию в данной коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: прагматика, японский язык, «просьба-требование»

This article investigates the characteristics of the “request-demand” speech act, based on the data collected from the experimental study conducted upon 37 Japanese native speakers (students audience), when addressing an interlocutor of equal status. The strategies used were divided from a point of view of inducing action into three groups: 1) direct inducing to action; 2) indirect inducing to action; 3) appeal to current situation. The data reveals a high usage with the latter two groups and low usage of direct inducing to action in the investigated speech situations.

Key words: pragmatics, Japanese, “request-demand”

«Прохання», «вимога», є, певне, одними з найбільш досліджуваних мовленнєвих актів у прагматичних дослідженнях. Разом з «наказом», «запрошенням», «порадою» вони належать до так званих директивних мовленнєвих актів, метою яких є спонукати адресата змінити наявний стан справ шляхом виконання певної дії. Японська мова не є винятком, де особливості реалізації прохання досліджують з урахуванням

прагматичних, соціальних чинників [柏崎 1993; 岡本 2000], а також із порівняльної точки зору [水谷 1987; 猪崎 2000].

Судячи з результатів цих досліджень, можна стверджувати про існування певних загальних тенденцій у реалізації «прохання-вимоги» в японській мові. Попри існування у японській мові спонукального способу для висловлення прохання, де в результаті зміни стану справ вигоду матиме мовець, спонукальний спосіб загалом уживається вельми рідко. Прохання, де до дії спонукають непрямо, за допомогою запитань типу V-ただいただけませんか, V-てくれない?, також мають невисокий питомий вміст. Скажімо, у дослідженні 柏崎 [1993], яка аналізувала «прохання-вимогу» в ситуаціях спілкування в академічному середовищі, зроблено висновок, що у мовців японської мови спостерігається перевага мовних зворотів, де мовець торкається власної ситуації, мети, загальної ситуації, топіку, висловлює бажання та ін.

У цьому дослідженні ми зробили спробу встановити особливості спонукання до дії у «прохання-вимозі» за умов, коли дія, яка мала би бути виконана адресатом, виконаною не була, тобто мовець має всі підстави, аби прямо вимагати її здійснення. З факторів адресата, які впливають на мовленнєву поведінку, ми зупинилися на таких: мовець і адресат мають паритетний статус у соціальній ієрархії (обидва є студентами), належать до одного колективу і перебувають у дружніх стосунках. Тобто акцентується на тому, що мовець опиняється у ситуації, коли мусить спонукати адресата виконати необхідну дію, однак зацікавлений у підтриманні добрих стосунків.

Слідом за 柏崎 [1993] також назвемо аналізовану комунікативну ситуацію синкретично – «прохання-вимога». Звісно, що можна спробувати розмежувати «прохання» та «вимогу», однак це не належить до сфери нашого зацікавлення, тим паче, що ми моделюємо таку ситуацію, якій властиві перехідні між «проханням» та «вимогою» параметри. У дослідженні як робоче приймається таке визначення.

«Прохання-вимога» – висловлення, що має на меті вплинути на адресата таким чином, аби він змінив наявний стан справ. Мовець вважає стан незадовільним, а співрозмовника – зобов'язаним його змінити, однак не має вищого статусу, аби вимагати виконання дії без застосування пом'якшувальних стратегій.

У статті ми ставимо за мету встановити мовні особливості реалізації комунікативного акту «прохання-вимоги» – проаналізувати його комунікативно-функціональні складові, а також характер вторинної ілокутивної сили мовних висловів, які наділені первинною ілокутивною силою «прохання-вимоги».

Також нас цікавить, за якими параметрами можна узагальнити особливості спонукання до дії у цій комунікативній ситуації. Зокрема, ми пропонуємо шлях до узагальнення за такими параметрами: 1) мовець вербалізує бажану для нього дію, чи ні? Якщо вербалізує, то 2) чи прямо спонукує до здійснення дії, не залишаючи співрозмовникові прагматичного вибору, здійснювати дію чи ні; 3) чи спонукує до здійснення дії непрямо, за допомогою запитання, висловлення думки і т.д.?

За метод збору матеріалу обрано метод лінгвістичного експерименту – завдання завершити дискурс (Discourse Completion Task, DCT). Він полягає в тому, що учасникам дається завдання завершити діалог, вписавши висловлення, що відповідає поданій ситуації. Учасникам була запропонована ситуація такого змісту: двоє студентів

прибирають після завершення занять з гуртка чайної церемонії – один ховає кожну піалу в коробку і подає іншому, який складає коробки на полиці. Але у того, хто складає коробки на полиці, виникає потреба попросити закрити коробку як слід, коли йому подали незакриту коробку, адже, притримуючи шухляди, він не може сам цього зробити.

Учасниками опитування стали 37 носіїв японської мови (JJ) обох статей, студенти й аспіранти, переважний вік яких становить 20-25 років. Дослідження здійснювалося з літа до осені 2009 року в м. Токіо (Японія).

Над отриманими від учасників висловлювання з комунікативною метою «прохання-вимога» був здійснений аналіз за поданим нижче порядком.

1. Поділ висловлювання на комунікативно-функціональні одиниці та аналіз їх структурної організації.

2. Вичленування з висловлювання ядерної комунікативно-функціональної одиниці (власне прохання-вимога) та наступний аналіз граматичних засобів вираження «прохання-вимоги» (характер вторинної ілюктивної сили).

3. Узагальнення «прохання-вимоги» за наявністю / відсутністю ядерної комунікативно-функціональної одиниці (власне прохання-вимога) та прямою / непрямою спонуканням до дії.

Проаналізувавши отримані дані за поданим алгоритмом, ми отримали такі характеристики «прохання-вимоги» до рівного за статусом співрозмовника у японській мові.

1. Комунікативно-функціональні одиниці

Носії японської мови надали кілька типів «прохання-вимоги», характерними з яких є такі:

(1) ふた閉め忘れてるよ。(JJ26)

(2) この箱のフタも閉めてもらってもいい？ (JJ27)

Нижче (Табл.1) подаємо перелік комунікативно-функціональних одиниць, вжитих мовцями японської мови, з прикладами та частотністю вживання.

Табл.1

Комунікативно-функціональні одиниці, вжиті у «прохання-вимозі»

комунікативно-функціональні одиниці	приклад	Частотність 37 (100%)
вигук (привернення уваги)	あ；あっ；あれ	8 (21.6%)
звертання	花子；ねえ	8 (21.6%)
вибачення	ごめん	7 (18.9%)
апеляція до ситуації	ふたが開いてるよ。	21 (56.8%)
власне прохання-вимога	これふた閉めてもらえる？	22 (59.5%)
пояснення причини	手がふさがってるから・・・	3 (8.1%)

Якщо відкинути обрамлювальні комунікативно-функціональні одиниці і взяти до уваги лише ті дві, які стосуються суті ситуації, а саме, «повідомлення про стан справ»

та «власне прохання-вимога», то структурна організація «прохання-вимоги» матиме такий вигляд:

а) лише «повідомлення про стан справ» 15 (40.5%)

(3) ふた閉まってないよ。(JJ20)

б) лише «власне прохання-вимога» 15 (40.5%)

(4) ごめん、できればフタ閉めてもらえる？(JJ21)

в) «повідомлення про стан справ» + «власне прохання-вимога» 7 (18.9%)

(5) 箱のふたが開けっぱなしになっているよ。両手がふさがっているから、花子ちっと閉めてくれない？(JJ22)

Звертання типу а) обрамлюються найчастіше вигуками, хоча є і звертання. Що стосується звертань типу б), то лише у них можна побачити вислови на позначення вибачення.

2. Характер ядерної комунікативно-функціональної одиниці (власне прохання-вимога)

Тепер розглянемо докладніше, якими граматичними засобами виражається інтенція мовця у «власне прохання-вимозі» і як їх можна охарактеризувати з точки зору прагматичних особливостей.

Слід зауважити, що з 22 одиниць «власне прохання-вимоги» наказові форми не були вжиті у жодній. Двоє учасників експерименту вжили дієслівну форму на V-て, що виражає м'яке спонування до дії. Ще зафіксовано форму V-おう, що виражає намір мовця, однак у цьому випадку мовець не має наміру робити дії, а накладає свій намір на дію адресата, уникаючи протиставлення.

У переважній же більшості мовець спонукує адресата до дії за допомогою запитування, чи то вживаючи допоміжні дієслова зі значенням бенефактивності (くれる、もらえる), чи просячи дозволу адресата на здійснення його дії (V-てもらって (も) いい?), висловлює власну думку щодо бажаної дії.

Класифікацію «власне прохання-вимоги», здійснену на підставі граматичних особливостей, подано в Табл.2.

Табл.2

Класифікація стратегій «власне прохання-вимоги»

тип	приклад	Усього 22
запитування дозволу дії співрозмовника (власної)	ちょっと箱のふた閉めてもらってもいい？	7
запитування доброї волі	ふた閉めてくれる？	6
висловлення думки, побажання	ふた閉めてもらった方がいいな。	2
пряма вимога	ふたも閉めて。	2
перепитування	・・・大丈夫？	2
заклик	ふたは今度からちゃんと閉めようね。	2
висловлення необхідності здійснення дії	閉めてくれないと。	1

3. Узагальнення «прохання-вимоги» за особливостями спонування до дії.

Якщо ми поглянемо на виділені вище стратегії «власне прохання-вимоги» у мовленні носіїв японської мови, то побачимо, що за особливостями спонування до дії їх можна згрупувати у дві групи: 1) пряме спонування до дії, де мовець, уживаючи спонукальні форми, не залишає адресатові вибору, здійснювати дію чи ні; 2) непряме спонування до дії, де мовець, вербалізуючи бажану дію, залишає адресатові прагматичний вибір щодо її виконання. До першої групи належать «пряма вимога» та «заклик», до другої – усі решта типів «власне прохання-вимоги», а саме «запитування доброї волі», «запитування дозволу дії», «висловлення думки», «висловлення необхідності», «перепитування».

Що ж стосується значної частки висловлювань, у яких відсутня «власне прохання-вимога» (див. приклад (1,3)), то їх слід зарахувати до окремої групи – 3) апеляція до даної ситуації. Особливістю цієї групи є те, що адресатові подається ситуація, а він сам повинен вирішити, яку дію йому зробити.

Графік 1

Розподіл за способом спонування до дії у «проханні-вимозі»

Отже, бачимо, що мовці японської мови надають перевагу непрямому спонуванню до дії та апеляції до ситуації, а пряме спонування до дії, де мовець не залишає адресатові прагматичного вибору робити дію чи ні, у цій комунікативній ситуації мовленню носіям японської мови невластиве.

1. 猪崎保子『「依頼」会話にみられる「優先体系」の文化的相違と期待のずれ — 日本人とフランス人日本語学習者の接触場面の研究』//日本語教育. — 2000. — №104. — P. 79—88; 2. 岡本真一郎「言語表現の状況的使用に関する社会心理学的研究」.—東京：風間書房.—223 p.; 3. 柏崎秀子「話しかけ行動の談話分析—依頼・要求表現の実際を中心に—」//日本語教育.—1993.—№79.—P. 53—63; 4. 熊谷智子・篠崎晃一「依頼場面での働きかけ方における世代差・地域差」//国研報告 言語行動における「配慮」の諸相.—2006.—123.—P. 19—37; 5. 水谷修「外国人の日本語談話行動における誤用の研究」//日本語の特性と機械翻訳.—1987.—P. 72-82.

現代日本語に於ける「だけ」の意味用法について

キーワード 多義性 統一操作 図式化

[0] はじめに

ダケは一般に副助詞されれる多義語である。この助詞にはこれから見る様に大体3種類の意味用法がある。即ち、限定を表す用法、程度を表す用法、相応関係を表す用法である。本稿ではダケの同一性・多義性に関する疑問に対して言語学的分析を通して明確に答え、更に結果を教授法に応用してダケの習得過程の簡潔化を図りたい。

[1] 先行研究

ダケの記述はかなりある。寺村(1991)では限定的用法を中心にした特に優れた記述がある。砂川(1998)では意味を矢張り3種に絞り構文別に纏めた。白川博之(2000)(2001)では3種類の用法を教育的見地から記述した。鷹野(2004)は外国人学習者向けの記述である。これらでは各用法の個別の記述に留まり、全用法を総合した記述はまだない様に思われる。唯一の例外が森田(1993)であり、ここではダケを語源的に「丈」とし、ここから多義性の説明を試みたが直感だけに頼る派生は無理がある様に思われる。

[2] ダケの用法分類

[A] 限定的用法

この用法に関しては上記の通り過去に寺村(1991)を始め数々の記述があるので典型的な例文とその制限を挙げるに止めたい。次の例文を見られたい。

(1) 会議に山田さんと田中さん ダケ 来た。

この用法では次の制限が重要と思われる。

(2) 会議に 人が {少し/ちょっと/僅か/*沢山 /*大勢/*いっぱい} ダケ来た。

この制限からこの用法ではダケは量に関係し、その量は全体から少量とされる。この少量故にこの用法は限定的と言われるのだろう。またこの用法ではシカ+ナイで、更にダケ+シカ+ナイで置き換えが可能である。尚『みんなの日本語』では次の例文が見られる。

(3) 田中さんは どのくらい スペイン語を 勉強しましたか。

…3ヶ月 勉強しました。

え、3ヶ月ダケですか。上手ですね。

[みんなの日本語 11課]

[B] 程度を表す用法

この用法では砂川(1998)でも8種類の構文で纏められているが、解釈は一律ではない。代表的な2種類の解釈だけ見ることにする。

[B-a] 最大限としての程度

(4) 待てるダケ待って下さい。

(5) 好きなダケ食べていいですよ。

この例文では最大限の限界を表し「限り」で置換が可能である。『みんなの日本語』ではこの用法に属する次の例文が見られる。

(6) 甘いものは 食べないんですか。

…ええ、できるダケ食べないようにしているんです。[みんなの日本語 36課]

また構文は異なるが代名詞を伴って現れる次の例文もこの類に入ると思われる。

(7) それダケ読んだの。凄い。

ここでは「限り」で置換が不可能で、「ほど」での置換となる。矢張り最大限としての程度を表し、「そんなに読んだの。凄い」と言う解釈になる。

[B- b] 最小限としての程度

(8) 電話するダケ してください。

この例文では最小限としての程度を表し「一応」で置換が可能である。「何もしないよりは一応電話してみよう」と言う解釈になる。

[C] 相応関係を示す用法。

節1ダケ {に/あって} 節2で現れ、2つの節を順接として繋ぎ接続詞の如く振舞う。

(9) お茶の先生ダケ {に/あって} 言葉が丁寧だ。

(10) 相手が子供ダケ {に/あって} 余計 気を使う。

ここで節1に普通状態に対立する特殊性があることを指摘したい。(9) では「お茶の先生」が「普通の人」に、(10) 「相手が子供」では「相手が大人」に対立すると考えられる。この特殊性によって、構文は異なるが次の例文も含めることが出来ると思われる。

(11) うまい魚だ。獲りたてダケのことはある。

ここでは「獲りたて(の魚)」が「普通に市販される(魚)」に対立すると考えられる。

[3] 教育的観察・考察

[A] [B] [C] は隔たりがあり直感ではとても統一的には捉えられない様に思われる。混乱回避に別々なものとするのが一般的であろう。この様な同音異義語的アプローチは用法の数が少ないときにはある程度有効と思われるが、本稿のダケの様な場合には習得が煩雑化して学習効果は上がらないと考えられる。更に次の例文は見られたい。

(13) それダケ 読んだの。だめだよ。もっと他のものも読まなきゃ。

(14) それダケ 読んだの。凄いなあ。

ここでは「それダケ」が文脈により限定的解釈 または程度的解釈を受けている。ここで「それダケ」に別々の用法を付加するのは無理があると言えよう。

[4] 方法論

機能主義の立場を提案する。ここではダケの表層の多義性は文脈の差異に因るとし、ダケは単一的存在とされる。即ちダケは文脈パラメーターから表層の意

味への写像またはその操作である。

[5] 分析装置と仮説

上記の方法論にそって分析装置と仮説を次の様に提案する。

(15) 分析装置

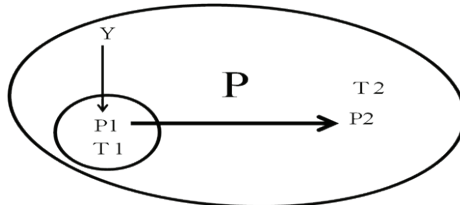
概念Pの変化を考える。異質体Yが基準となる概念P1に作用して変化を起しP2となる。

(16) 仮説 : 「ダケ」の一般操作

発話時以前 (第1時点T1)に概念P1が基準として設置される。発話者は発話時 (第2時点T2) で異質体Yを「Yダケ」で導入し変化をP1に起こしP2を構築する。「ダケ」はこの変化を起こす操作である。このP1とP2の作られ方によって表面上の意味が分かれる。

(17) 図: 「ダケ」の一般操作

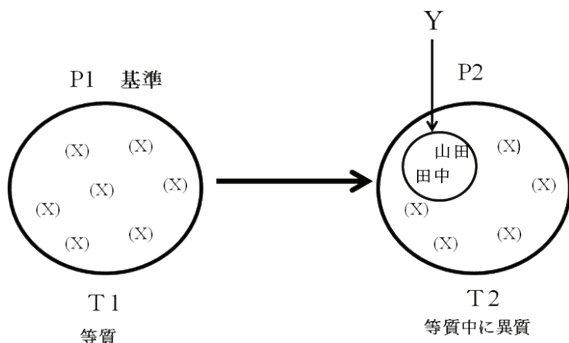
[6] 記述・説明

上記の仮定に沿って代表的な用法を記述してみよう。ここでは意味現象は図式化され、叙述は知覚的で分かり易く、教育的にも有効と考えられる。

[A] 限定的用法。

(1) 会議に山田さんと田中さん ダケ 来た。

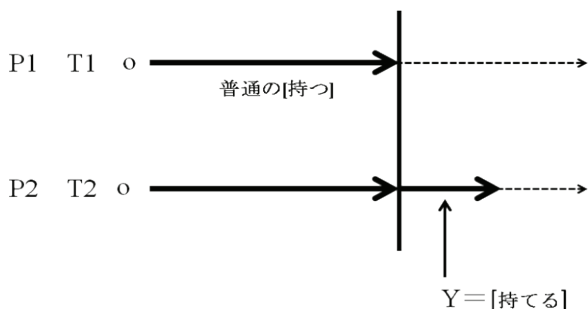
ここではP=「会議の参加者」とすると発話時以前 (第1時点T1)にP1 =「会議の参加可能者」が基準として設置される。この時点ではPは均一であり、これを集合の形で示そう。発話時 (第2時点T2)で、Y=「山田さんと田中さん」により集合内部の一部が実現化し、これによって均一態が壊され不均一なP2が構成される。これが「「会議」に来る可能性があった人たちの内、実際に来たのは「山田さん」と「田中さん」で、他の人は来なかった」と言う意味解釈を構築する。以上を次の図に示す。

[B] 程度を示す用法。

(4) 待てるだけ待ってみよう。

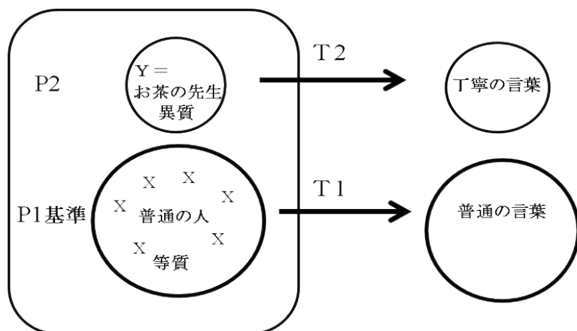
P=概念「持つ」とし、これをベクトルで示すことが出来る。発話時以前（第1時点T1）にP1 = 「普通の持つ」が基準としてベクトルで設置される。これはこの時点ではPは基準である故、均一である。発話時（第2時点T2）でY = 「持てる」が介入し均一態が不均一態になりP2が構成される。P2は「普通に持つものは持つし、かつ、持てるものも持つが、持てないものは持たない」となり「持てる限り持つがそれ以上は持たない」という意味を発生する。以上を次の図に示す。

[C] 相応関係を示す用法。

(9) お茶の先生だけ {に/あって} 言葉が丁寧だ。

P=概念「言葉話す人」とする。発話時以前（第1時点T1）にP1 = 概念「普通の人」が基準として設置される。これを集合の形で表そう。この時点ではPは基準である故、均一であり、P1は、「普通の言葉」に繋がる。発話時（第2時点T2）でY = 「お茶の先生」が導入されP1の外に設置され新たな集合が構築される。これがP2であり不均一態に構成される。P2は「普通の言葉」の外、即ち「丁寧な言葉」に繋がる。以上を次の図に示す。

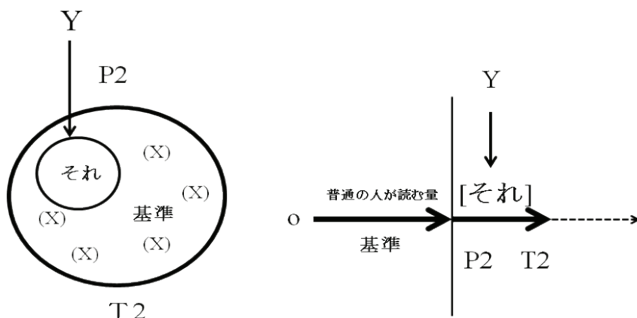
尚、節1に現れる普通状態に対立する特殊性は「普通の人」と「お茶の先生」の集合関係で示されている。

再び「それダケ」の2例を見られたい。

(13) それダケ 読んだの。だめだよ。もっと他のものも読まなきゃ。

(14) それダケ 読んだの。凄いなあ。

(13) ではP1=「読むべき本」、P2=「それ」=「相手が読んだ本」であり、(14) ではP1=「普通の人が読む量」、P2=「それ」=「相手が読んだ本の量」である。このパラメーターの違いでこの2つの用法の意味解釈は明らかである。以上を次の図に示す。左は(13)の限定的用法を右は(14)の程度的用法を示す。

結論 日本語教育への応用

ダケの3種類の意味用法を分析したが仮説(16) で用法間が有機的に繋がり統一的記述が可能であることが示されたと思われる。この記述によって用法記述の羅列化が避けられ、文法の記述量が減少し、学習労力はより経済的になると思われる。具体的には各文脈のパラメーターを調べていくことを勧めたい。これによって意味の構築が理解されるだろう。また説明にあたっては本稿で使った様な図を使うとより効果が上がると思われる。

参考文献

- 白川博之[監修] (2000) 『初級を教えるための日本語文法ハンドブック』 スリーエーネットワーク
- 白川博之[監修] (2001) 『中上級を教えるための日本語文法ハンドブック』 スリーエーネットワーク
- 砂川有里子[代表] (1998) 『日本語文型辞典』 くろしお出版
- 鷹野次長[編] (2004) 『外国人のための楽しい日本語辞典』 三省堂
- 寺村秀夫 (1991) 『日本語のシンタクスと意味3』 くろしお出版
- 中西進(2003) 『ひらがなでよめばわかる日本語のふしぎ』 小学館
- 森田良行(1993) 『基礎日本語辞典』 角川書店 (5版)
- 日本語教科書
- 『みんなの日本語 初級本冊1』 (1998) スリーエーネットワーク
- 『みんなの日本語 初級本冊2』 (1998) スリーエーネットワーク

Ю. Кім,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ МІЖОСОБИСТИСНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

Вживання міжособистісних висловлювань у японській мові обумовлене певними факторами у суспільстві. У даній статті розглядаються засоби вираження ввічливості як лінгвістичної категорії та різноманітність гонорифічних форм, а також особливості вживання міжособистісних висловлювань в залежності від ситуації.

Ключові слова: міжособистісні висловлювання, форми ввічливості, кейго, система ввічливої мови, мовленнєва поведінка

Применение межличностных высказываний в японском языке обусловлено определенными факторами в обществе. В данной статье рассматриваются средства выражения вежливости как лингвистической категории и разнообразие гонорифических форм, а также особенности применения межличностных высказываний в зависимости от ситуации.

Ключевые слова: межличностные выражения, формы вежливости, кейго, система вежливого языка, речевое поведение

The use of formal expressions in Japanese is influenced by the certain factors in the society. In this article, we would like to study the means of expressing politeness as linguistic category, as well as the diversity of honorific speech, and especially the use of formal expressions, depending on the situation.

Key words: *formal expressions, forms of politeness, keigo, the system of polite language, speech behavior*

Міжособистісні висловлювання використовуються в будь-яких суспільствах, відіграючи важливу роль у підтримці ієрархічних відносин і у взаєминах людей. Проте в різних суспільствах вони відіграють неоднакову роль, що створює труднощі при освоєнні інших мов і правил мовленнєвого спілкування. Зміст будь-якого висловлювання в японській мові можна передати з різним ступенем шанобливості в залежності від ситуації, статусу співрозмовників та їх міжособистісних відносин, з чим пов'язане існування різноманітної лексики та граматичних структур, що несуть однаковий зміст.

Міжособистісні висловлювання впливають на стосунки співрозмовників в залежності від нюансів використання мови. Тому дуже важливим є правильний вибір висловлювань в залежності від мовленнєвої ситуації.

За О. Холодовичем, японець, вступаючи в мовленнєве спілкування, постійно стикається з нерозв'язними протиріччями в залежності від віку, статі, соціального статусу, ситуації, що склалася. Тому в процесі спілкування японцю, який повинен підкорятися цій досить складній та суперечливій ієрархії, кожен раз доводиться вирішувати (звичайно, інтуїтивно, несвідомо та миттєво) задачу на преферентність ієрархічних ознак [Холодович 1979, 26].

Ми вибираємо висловлювання в залежності від різних факторів, зокрема враховуючи:

- співрозмовника (наприклад, друг, незнайомец, поважна людина, більшість звичайних людей та ін.);
- зміст, що передається (наприклад, подяка, роздратування, сум, прохання і т.д.);
- ситуацію та стан справ (наприклад, розмова за чаєм або перед публікою).

Ці висловлювання, що враховують вищенаведені фактори називаються „міжособистісними висловлюваннями” (待遇表現). В цьому контексті поняття співрозмовника не обмежується лише людиною вищою за рангом. Міжособистісні висловлювання – це не тільки ввічливі висловлювання (敬語表現), вони включають в себе і грубі висловлювання (卑罵表現), щоб образити співрозмовника, підлабузлив висловлювання (尊大表現), щоб возвеличити співрозмовника, а також дружні висловлювання (親愛表現) [誉子美、前田直子 2003, 9].

Однією з яскравих особливостей японської мови вважається існування так званих форм ввічливості *кейго* (敬語). Форми ввічливості представляють собою мовні засоби вираження різного роду соціальних (у широкому сенсі цього слова) відносин між мовцем, його співрозмовником і людьми, про яких йде мова. В тій чи іншій мірі форми ввічливості є в будь-якій мові.

Основними функціями *кейго* вважаються:

- 1) вираження шанобливості, поваги;
- 2) мовне розділення співрозмовників за соціальною, віковою ознакою, за статтю;
- 3) „пом'якшення” мови;
- 4) прояв витончених манер і хорошого смаку (за результатами опитування 2003 року „Необхідні кейго чи ні?”) [Цудзимура Тосики 1997].

Будь-які міжособистісні відносини вибудовуються в залежності від соціального статусу, віку і ступеня знайомства співрозмовників як у західному, так і в японському товаристві, і, спілкуючись з ким-небудь тим чи іншим чином, всі ми певною мірою намагаємося використовувати адекватні ситуації мовні звороти, існуючі у рідній мові. Побудова мовного спілкування на основі соціальних або вікових відмінностей між співрозмовниками є характерною для мовної взаємодії взагалі, а ступінь ввічливості при цьому є індивідуально визначеним параметром, який може бути відсутнім. Виходячи з цього, *форми ввічливості* можна визначити як найбільш відповідні ситуації і статусу співрозмовників мовні форми, що передають коректне і шанобливе ставлення учасників спілкування один до одного. Причому відповідність мовних форм ситуації визначається як індивідуально, так і культурою, традиціями кожної конкретної країни.

Форми ввічливості (*кейго*) – це мовленнєві засоби вираження різного роду соціальних відносин між мовцем, його співрозмовником та людьми, про яких іде мова [Фролова 1977]. Кількість мовних засобів, здатних вказати на соціальні відмінності, в японській мові надзвичайно велика і майже не піддається обчисленню. Загальне правило проявляється в тому, що ввічливі форми використовуються по відношенню до чужих, а неввічливі – до своїх. Ввічливість ніколи не може бути направленою на себе. В японській мові існують не лише лексичні, але й граматичні форми ввічливості. Особа, ставлення до якої передається, може бути, по-перше, співрозмовником, по-друге, особою, про яку йде мова, наприклад суб'єктом або об'єктом описуваної дії.

Японський лінгвіст Оісі Хацутаро розрізняє чотири витoki поваги як першопричини для використання кейго:

1. Повага по відношенню до тих, хто має вищий соціальний ранг, особливі здібності, освіту та професійний досвід;
2. Повага по відношенню до тих, хто займає домінуючу позицію;
3. Повага до тих, кому мовець зобов'язаний;
4. Повага як вияв людяності.

Порівняно більш сучасний виклад лінгвіста Кікучі Ясудо визначає, що гонорифічна мова керується соціальними та психологічними факторами.

Деякі приклади, які Ясудо вважає соціальними факторами включають:

- Положення та тему, що обговорюється мовцем;
- Контекст, письмовий або усний;
- Міжособистісні відносини між мовцем, адресатом та референтом (наприклад, відношення щодо рангу, ступінь фамільярності, належність до певної групи).

До психологічних факторів Ясудо відносить:

- Інтенція мовця у використанні ввічливої мови;
- Наскільки близькою є дистанція у взаємовідносинах з точки зору мовця;
- Наскільки досвідченим є мовець у виборі мовних засобів [Honoric Speech in Japanese].

Вважається, що в даний час існує два основних підходи до визначення *кейго*. Перший підхід вважається дещо застарілим і визначає *кейго* як систему шанобливих виразів. Друга, більш сучасна точка зору, розглядає *кейго* як широке поняття, інструмент соціальної взаємодії.

Вважається, що для побудови стилістично повноцінного висловлювання необхідне узгодження граматичних та лексичних засобів вираження ввічливості. Але самого знання способів вираження соціально-особистісних відносин в японській мові не достатньо. Для адекватного їх вживання в конкретній мовній ситуації необхідно попередньо провести аналіз даної ситуації спілкування за низкою ознак і, з огляду на особливості японського мовленнєвого етикету, вибрати один з безлічі існуючих в японській мові рівнів ввічливості.

Прояв лінгвістичної ввічливості в будь-якому суспільстві є результатом різниці між співрозмовниками в соціальному плані або дотримання психологічної дистанції, але якщо в інших культурах лінгвістичну ввічливість з деякою натяжкою можна замінити чемністю або дружелюбністю, вираженням турботи або манерами спілкування, то *кейго* є незамінною складовою етикету, прийнятними манерами, нормою спілкування, необхідністю.

Однак на відміну від західного суспільства, де ввічливість, заснована на соціальних відмінностях, орієнтована на взаємоповагу співрозмовників, в японському суспільстві мовна ввічливість спрямована на підкреслення соціальної різниці і встановлення чітких рамок, певного соціального становища кожного індивіда. Як зазначає В.М. Алпатов, саме існування соціальних рангів та групових відмінностей в японському суспільстві стабілізується та усвідомлюється через мовленнєву поведінку, особливо через використання *кейго* [Алпатов 2003, 45]. Порівняно з іншими елементами системи мови форми ввічливості найбільш явно пов'язані з суспільною ситуацією, і зміни останньої прямим чином виявляються в зміні мови.

Сучасна японська мова містить надзвичайно складну побудову ввічливої мови, яку не можна вважати лише фразами вишуканої чемності. Вміння швидко і правильно користуватися такою мовою являється однією із найскладніших сторін оволодіння японською мовою. За одним лише вмінням використовувати ввічливі звороти мови японець легко визначає культурний рівень співрозмовника [Фролова 1977].

Система ввічливості розповсюджується не лише на рівні слова, але і має місце в мовленні. У найзагальнішому вигляді соціальні протиставлення, які впливають на вибір мовних форм, зводяться до двох: „вищий – нижчий” і „свій – чужий”. Японська дослідниця Іде Сатіко виділяє три основні соціальні правила: ввічливі форми застосовуються до осіб, постійно вищих за своїм соціальним положенням (начальники, особи престижних професій, представники вищих шарів суспільства), до старших за віком осіб, і до осіб, вищих за функціями, що виконуються в даний момент (представники влади, лікарі, кредитори, клієнти в сфері обслуговування і т.д.). Два перших правила діють постійно, тоді як характер третього є змінним (ситуація прохання, позичання і т.д.), де ролі можуть змінюватися в рамках діалогу [Ide 1982, 366].

Ознака „свій – чужий” пов'язана з включенням тієї чи іншої людини до складу деякої групи, до якої належить мовець, або виключенням з неї. Мовець в залежності від ситуації може відчувати себе представником різних груп - від сім'ї до держави. Загальне правило: ввічливі форми вживаються по відношенню до чужих, неввічливі - по відношенню до своїх.

Отже, в застосуванні форм ввічливості досить суворо відображається ієрархія, що має декілька параметрів. На неї накладаються і інші відносини: вікові, вплив яких

посилюється через традиційні конфуціанські уявлення про вшанування старших, групові, професійні [Ide 1982, 368]. Останні помітні, наприклад, у відбитті у мові звичної поваги до професії лікаря або ж в традиції зберігати шанобливе звертання до свого колишнього вчителя незалежно від власного рангу [Suzuki Takao 1997, 141].

Для японської мовленнєвої поведінки, на думку фахівців, характерна тенденція до закріплення соціальних функцій людини з двох точок зору - ієрархії і приналежності до групи. Люди при цьому оцінюються не як індивідуальність, а лише з точки зору їх суспільного становища [Mizutani 1996, 106]. Приналежність до фірми при зверненні важливіше, ніж професія і навіть ім'я та прізвище: японців часто іменують за посадою або ступенем споріднення, але рідко на ім'я.

На цю систему впливають два додаткових фактори - ситуація спілкування та індивідуальний фактор. Вживання форм ввічливості за участі того ж мовця і співрозмовника може не співпадати в залежності від ситуації спілкування: чим більш офіційною (формальною) є ситуація, тим ввічливішою є мова. Ознака офіційності ситуації пов'язана з ознакою „свій – чужий”: з „чужими” рідко спілкуються в неофіційних ситуаціях.

Нарешті, в певних рамках можливі й індивідуальні особливості вживання форм ввічливості. Ряд ситуацій допускає варіативність форм. Відзначається, наприклад, прагнення деяких людей вживати ввічливі форми і там, де можна без них обійтися, підкреслюючи таким чином свою вихованість [Ide 1982, 367]. Відмінності ввічливих і неввічливих форм досить тісно пов'язані з соціальною ситуацією, в меншій мірі це можна сказати про різницю ввічливих і „зверхввічливих” форм, останні часто визнаються індивідуальними схильностями.

1. Алпатов В.М. Япония: язык и общество. – М., 2003. – 208 с.; 2. Фролова О.П. Японский речевой этикет (лингвистический аспект). – Новосибирск, 1977. – 44 с.; 3. Холодович А.А. Грамматические категории уважительности в современном японском языке // Японское языкознание. - М., 1979; 4. Цудзимура Тосики. Современные формы вежливости. - Токио, 1997. - 320с.; 5. Ide S. Japanese Sociolinguistics' Politeness and Women's Language //Lingua. Vol. 57. No 2-4. 1982; 6. Mizutani O. Japanese: the Spoken Language in Japanese Life. - Tokyo, 1996. - 110с.; 7. Suzuki Takao. Reflections on Japanese Language and Culture. - Tokyo, 1997. - 247с.; 8. 譽子美、前田直子。日本語文法演習 敬語を中心とした対人関係の表現—待遇表現—東京、2003。—101p.; 9. Honorific Speech in Japanese http://en.wikipedia.org/wiki/Honorifics_%28linguistics%29

КОНСОНАНТНИЙ ЗВУКОСИМВОЛІЗМ ЯПОНСЬКИХ ОНОМАТОПОЕТОМ

У статті досліджено специфічні й універсальні риси консонантного звуко символізму японських звуконаслідувальних одиниць, що входять до складу ономатопоетичних груп гіон-го, гісей-го, гітай-го.

Ключові слова: звуко символізм, консонантний звуко символізм, ономатопея, гіон-го, гісей-го, гітай-го

В статье исследуются специфические и универсальные черты консонантного звуко символизма японских звукоподражательных единиц, которые входят в состав таких ономатопоетических групп, как гион-го, гисэй-го, гитай-го.

Ключевые слова: звуко символизм, консонантный звуко символизм, ономатопея, гион-го, гисэй-го, гитай-го

In the paper we analyze the specific and universal features of the consonant sound symbolism of Japanese onomatopoeic items, which are the part of onomatopoeic groups, such as Gion-go, Gisei-go, Gitai-go.

Key words: sound symbolism, consonant sound symbolism, onomatopoeia, Gion-go, Gisei-go, Gitai-go

Досліджуючи свого часу вокальний звуко символізм японських ономатопое том, у статті під назвою «Вокальний звуко символізм японської ономатопое тичної лексики» [Кобелянська 2011, 36-42] ми зазначали, що в ході численних лінгвостатистичних експериментів українські й російські дослідники довели, що для переважної більшості природних носіїв української та російської мов відповідні приголосні звуки цих мов асоціюються з:

- [Р] – загрозою та небезпекою;
- [Л] – лагідністю, ніжністю;
- [Ш] – тишею;
- [Б] – раптовістю, несподіваністю;
- [В] – м'якістю, в'ялістю;
- [Ж, З] – енергійністю, жвавістю;
- [М, Н] – дієвістю;
- [К, П, С, Т, Ф] – нейтральністю.

Що ж стосується японських приголосних звуків, то це питання також було предметом дослідження багатьох фахівців як у самій Японії, так і за її межами. Зокре ма, проф. Уемура Сусуму в «Курсі лекцій з історії японської мови», посилаючись на численні експериментальні дослідження японських лінгвістів, зауважує, що для

переважної більшості його співвітчизників слова з відповідними звуками передають:

[K] – відчуття сухості;

[S] – відчуття приємності, вологості;

[T] – відчуття сили, чоловічого начала;

[N] – відчуття липкості, в'язкості;

[H] – відчуття легкості, відсутності опору (спротиву); вільне коливання, погойдування тощо;

[M] – відчуття круглості, жіночого начала;

[Y] – відчуття м'якості, слабкості, податливості;

[W] – відчуття крихкості, непевності [Уемура 2005].

Ми поставили за мету перевірити, чи поширюються зазначені типові звуко-символічні асоціативні зв'язки на оноματοпоетичну лексику, яку закономірно відносять до найдавнішого шару лексичного складу будь-якої мови, і яка, відповідно, може свідчити про давність і перманентність цих асоціативних зв'язків.

Слід зауважити, що фахівці в галузі звуко-символізму виділяють певні універсальні диференційні ознаки для більшості мов світу, які базуються на відповідних акустико-артикуляційних характеристиках приголосних. Так, досліджуючи типологічні особливості звуконаслідувальних слів української, російської та англійської мов, І. О. Гаценко з'ясувала, що аналогічна акустична структура цих слів породжує ідентичні звукові закономірності в різних мовах:

а) різке миттєве звучання – уривчастий характер зімкненого або зімкнено-щільного приголосного в анлаутній та ауслаутній позиціях;

б) глухий звук – шумовий характер глухого щільного приголосного, що зустрічається як в анлаутній, так і ауслаутній позиціях;

в) дрижачий звук – дисонансний характер фонеми [p];

г) наслідування резонуючого, поступово згасаючого звука – оноματοпоетичне слово переважно закінчується на голосний чи сонорний, що дозволяє імітувати вказані особливості звуків при наслідувальній вимові;

д) монотонність і тривалість звучання моделюється тривалістю одного звука мовлення чи повторенням усього складу [Гаценко 2003, 6].

Спільні для багатьох мов акустичні характеристики оноματοпоетичних слів європейські лінгвісти почали виділяти ще на початку минулого століття. Так наприклад, німецький дослідник Герман Хілмер у одній зі своїх праць, присвячених проблемам звуконаслідування, писав, що:

1) «звуки, що асоціюються з ударами», зазвичай, передаються за допомогою оноματοпоетичних коренів, що мають на кінці «проривні приголосні» [p], [b], [t], [d], [k], [g] та ін.;

2) «тривалі шуми» передаються коренями оноματοпоетом, що мають на кінці фрикативи [v], [f], [z], [s], [j], [sh], [h] та ін.;

3) «коливання, що поступово затухають», позначаються коренями з носовими приголосними в кінці [n], [m] [Hilmer 1914; *цит. за:* Чернікова, 79].

Усі ці закономірності значною мірою характерні і для японської оноματοпеї. Проте, екстраполюючи зазначені узагальнені акустичні характеристики на япон-

ську оноματοпоетичну лексику, слід пам'ятати про відкритість переважної більшості японських складів, а тому виділені Германом Хілмером приголосні в японських ономатопоетомах (окрім носових [n], [m], які в японській мові «зливаються» в єдиний назалізований приголосний [ん]) будуть знаходитися не в кінці кореня, а перед відповідним кінцевим голосним. Наприклад:

1) «звуки, що асоціюються з ударами»:

じゃぶじゃぶ [jyabu-jyabu] – «хлюп-хлюп»; «хлюпатися», «плескатися», «бризкатися»;

がたがた [gata-gata] – «з глухим стуком» (про зіткнення твердих предметів);

かたかた [kata-kata] – «гуп-гуп» (про глухий стук, що повторюється);

ぱたぱた [pata-pata] – «хлоп-хлоп»: а) про неодноразове плескання в долоні; б) про падіння один за одним тонких твердих предметів;

とくとく [toku-toku] – «буль-буль»;

ぼきぼき [boki-boki] – «хресь-хресь»;

ぱちぱち [pati-pati] – «трісь-трісь»; «тріскотіти»;

2) «тривалі шуми»:

ざあざあ [zaa-zaa] – про шум хвиль;

くすくす [kusu-kusu] – «хихикати», «гигикати»;

くつつつ [kutsu-kutsu] – «хихикати», «гигикати»;

ぐずぐず [guzu-guzu] – бурчати, скаржитися;

ごそごそ (〜と) [goso-goso(-to)] – «з шорохом»;

かさかさ [kasa-kasa] – «шелестіти» (про сухе листя, траву тощо);

がさがさ (〜と) [kasa-kasa(-to)] – «з шурхотом», «з шелестом»;

3) «коливання, що поступово затухають»:

わ:ん [waan] – а) про луну (відлуння); б) про голосний плач;

あ:ん [aan] – а) «широко розкривати рота»; б) «ридати», «голосити»;

うわ:ん [uwaan] – а) про ревіння тварини; б) про гул (гук, шум) натовпу;

ひいんひいん [hiin-hiin] – про ржання коня;

りんりん [rin-rin] – (про звук дзвінка) «дзвеніти», «дзенькати», «дзеленькати»; «дзінь-дзінь», «дзень-дзень», «дзень-дзелень»;

ぶんぶん [bun-bun] – «дзижчати», «дзиготіти»; (про меч, шаблю) «свистіти» (у повітрі).

У свою чергу, японські лінгвісти теж виділяють узагальнені звукосимволічні значення окремих приголосних у складі оноματοпоетичних лексем. Так, за даними Н. Г. Румак, яка посилається на відповідні дослідження японських фахівців у галузі оноματοпеї, зокрема І. Таморі, Х. Кіндайті та Х. Оцубо, оноματοпоетичні одиниці із дзвінками приголосними зазвичай описують:

а) гучніші звуки;

б) більші за розміром предмети;

в) більшу кількість;

г) більшу активність дії;

д) більшу міру вираження ознаки.

«Іноді вони набувають також негативного відтінку значення порівняно з глухими приголосними і сприймаються як темніші, мутніші, грубіші, важчі» [Румак 2007, 6-7].

Про це наочно свідчать синонімічні за значенням оноματοпоеми, у складі яких глухий приголосний, характерний для твірної оноματοпоетичної основи, замінюється на парний дзвінкий у складі оноματοпоеми похідної. Наведемо декілька характерних прикладів:

とんとん [ton-ton] – «стукати» (про негучний звук не дуже сильних ударів у двері, по плечу, спині тощо) (ドアをとんとん叩く。Стукати у двері);

どんだん [don-don] – «стукати», «грюкати» (про гучний звук сильних ударів у двері, стіну, барабан тощо) (ドアをどんだんと叩く。Грюкати у двері);

ころころ [koro-koro] – 1) «крутитися», «обертатися», «котитися» (えんぴつがころころ転がる。Олівець котиться); 2) «стрекотати», «стрекотіти», «сюрчати» (蛙はころころと鳴く。Жаба стрекоче);

ごろごろ [goro-goro] – 1) «котитися» (про великі річі); «/рухатися/ з гуркотом»; «grimіти», «гуркотіти», «торохтіти»; (大きな石がごろごろころがる。Котиться великий камінь); 2) «grimіти» (雷がごろごろなる。Грім grimить);

こつこつ [kotsu-kotsu] – «старанно», «наполегливо» (毎日こつこつと勉強する。Щодня наполегливо вчитися);

ごつごつ [gotsu-gotsu] – «міцно», «щупко»; «стійко», «непорушно» (あの山は岩が多くて、ごつごつしている。У тих горах багато скель, міцних-преміцних);

くるくる [kuru-kuru] – «обертатися», «крутитися» (風車がぐるぐる回っている。Вітряк крутиться (обертається));

ぐるぐる [guru-guru] – «крутитися», «вертітися» («іти обертом»; «обв'язувати(ся)», «оперізувати(ся)» (酔って目がぐるぐる回る。Сп'янів так, що голова/досл.: очі/ йде обертом);

かんかん [kan-kan] – «сильно», «дуже»; «гаряче», «палко» (про звук, світло, вогонь, почуття тощо) (鐘がかんかんとして鳴っている。Дзвони голосно дзвенять);

がんがん [gan-gan] – «сильно», «дуже»; «занадто», «надмірно» (про звук, світло, вогонь, почуття тощо) (工事の音ががながんびひいてやかましい。Лунає знівсілий гуркіт будівельних робіт);

ぱりぱり [pari-pari(-の)] – «хрусткий», «хрумкий» (彼はぱりぱりの白パンを食べた。Він їв хрустку булку);

ばりばり [bari-bari] – «з хрустом» (彼は書きかけの手紙をばりばりやぶった。Він із хрустом розірвав листа);

くすくす [kusu-kusu] – «правильно», «як слід» (子供がすくすくそだつ。Правильно виховувати дітей);

ぐずぐず [guzu-guzu(-する)] – «неквапливо»; «нерішуче»; «без бажання» (ぐずぐずしているとバスに乗り遅れる。Якщо не поквапишся, то запізнишся на автобус).

Окрім протиставлення глухих та дзвінких приголосних у складі оноματοпоетичної лексики, що справді привносить до семантики цих слів (як це добре видно з наведених прикладів) чітко виражені конотативні відтінки, японські лінгвісти відзначають також характерні узагальнені семантичні особливості оноματοпоемом при протиставленні зімкнених та фрикативних приголосних, палаталізованих і непалата-

лізованих. Якщо в першому випадку, на думку Х. Кіндаїті, зімкнені приголосні звуки виражають активність, висоту, ширину, різноманітність, то фрикативні приголосні підкреслюють занурення, зникнення, м'якість, безлад, руйнування.

Що ж стосується протиставлення палаталізованих і непалаталізованих приголосних, то Х. Кіндаїті вважає, що перші надають ониматопоетичному слову відтінок просторіччя порівняно з їхніми непалаталізованими алофонами. Інший японський дослідник Х. Оцубо розглядає цей випадок ще детальніше. Зокрема, він зазначає, що палаталізація приголосних у складі ониматопоетичних слів для природних мовців асоціюється з м'якістю, податливістю, тяжкістю, наявністю вигинів (заокруглень) на відміну від відчуття прямої та легкості при сприйнятті на слух твердих приголосних [Румак 2007, 6-7].

Відповідних прикладів на підтвердження об'єктивності звукосимволічних спостережень Х. Кіндаїті і Х. Оцубо серед ониматопоетичних одиниць японської мови можна знайти чимало. Однак, оскільки зазначені ними асоціації мають занадто узагальнений характер, нам видається доцільнішим з'ясувати і перевірити об'єктивність асоціативних зв'язків, виділених свого часу С. Уемурою за результатами експериментальних досліджень інших японських лінгвістів. При цьому, відбираючи зі словників японської ониматопоетичної лексики, які є у нашому розпорядженні, приклади на підтвердження чи спростування зазначених С. Уемурою асоціацій, ми намагалися включити до списку відповідних ониматопоетичних лексем слова, що належать до всіх видів японських ониматопоем – *гюн-го*, *гісей-го*, *гітай-го*. Результати наших пошуків представлені в таблиці:

Консонантні звукосимволічні асоціації японських мовців при сприйнятті ними семантики ониматопоетичної лексики

[К] – «відчуття сухості»	かさかさ	(K-S-K-S – «з шелестом»; про сухе листя, що падає та кружляє в повітрі). 秋には森のなか、木の葉はかさかさ落ちてくる。(Aki ni wa mori no naka, ki no ha wa kasa kasa ochitekuru). З шелестом опадає листя з дерев в осінньому лісі.
	かさこそ	(K-S-K-S – «з шелестом»; про більш звучний шелест, що виникає при фізичному контакті з чимось сухим). 落ち葉をかさこそふんでゆく。(Ochiba wo kasa koso fundeyuku). Шелестить під ногами опале листя.
	かしやつ	(K-SH – зображує глухий звук, глухе клацання). かしやつ！わたしはみんなを集めてきねんさつえい。(Ka-sya! Watashiwa minna wo atsumete kinen satuei). Клац! Сфотографував усіх гуртом на пам'ять.
	かたかた	(K-T-K-T – стукіт, глухий гуркіт, тріскотіння). かたかた、おや？地震？(Kata kata! Oya? Jishin?) Тук-тук-тук! Що це? Землетрус?
	ぽこぽこ	(P-K-P-K – «чпок-чпок»; про глухий дуже короткий звук). 小さい玉は壁にぽこぽこあたる。子供の遊び。(Tama wa poko poko kabe ni ataru. Kodomo no asobi). Кульки «чпок-чпок» – відлітають від стіни. Дитяча забава.

[S] – «відчуття приємності, вологості»	さらさら すやすや さわさわ さらさら さやさや	(S-R-S-R – «приємний», «свіжий»; про воду). 春の小川はさらさらと流れ。(Haru no ogawa wa sara-sara to nagare). Свіжість та приємність течії весняного струмка. (S-S – «солодко», «міцно»; про сон). 疲れましてすやすや寝ている。(Tsukaremasite su ya su ya neteiru). Втоmlений, солодко спить. (S-W-S-W – «злегка», «приємно», «з відчуттям свіжості»). 笹竹を運んだら、さわさわとゆれた。(Sasadake-wo hakondara sawa-sawa to yureta). Погойдувалися злегка гілочки молодого бамбука, коли його несли. (S-R-S-R – «чистий», «свіжий»; «шовковистий»). 娘の髪のは毛は絹糸みたい、さらさら。(Musume-no kamino-ke wa kinuito mitai, sara sa-ra). Волосся дочки, немов шовк, чисте і розсипчасте. (S-S – «свіжий», «легкий», «приємний»). 丘の道をさやさやと風がわたる。(Oka-no michi wo saya saya to kaze ga wataru). Гірську стежку обдуває свіжий вітерець...
[T] – «відчуття сили, чоловічого начала»	どんどん とくとく どやどや てくてく だっだっ	(D-N-D-N – «гучно», «сильно»; про короткі гучні звуки). しゅるしゅるしゅる花火が上がる。そして、夜空にこだまする。どん、どん、どん! (Shyuru shyuru shyuru hanabi-ga agaru. Soshite, yozora ni kodamasuru. Don, don, don!) «Піу-піу» злітає феєрверк. А через мить у нічному небі лунає гучне, пронизливе «бум-бум!». (T-K-T-K – «тук-тук»; про сильне биття серця при радісних почуттях). 嬉しさで、胸がとくとくとく鳴っている。(Ureshisa de, mune ga toku to-ku natteiru). Від радощів у грудях гучно застукало «тук-тук!». (D-D – «шумно», «жваво», «гуртом»). 昼休みになると社員達はどやどやと昼飯に出て行く。(Hiru yasui-mi ni naru to shyaintachi wa doya doya to hirumeshi ni deteiku). В обідню перерву всі співробітники гуртом шумно виходять поїсти. (T-K-T-K – «інтенсивно», «енергійно», «без зупинок»; про ходу). 運動のつもりで、毎日テクテク会社まで一時間ぐらい歩く。(Undou no tsumori de, mainichi teku teku kaishya made ichi jikan gurai aruku). Щодня для зарядки близько години інтенсивною ходьбою йду пішки на роботу. (D- t -D- t – «гуртом нахлинути», «немов хвиля», «подаватися вперед великою масою» тощо). デモ隊は隊列をくんでだっだっ前進した。(Demotai wa tairetsu wo kunde datt datt zensin-sita). Демонстранти, вишикувавшись у шеренги, гуртом хлинули вперед.

[N] – «відчуття липкості, в'язкості»	によろに よろ	(N-R-N-R – «звиваючись» /плазувати, повзти тощо/). 突然大蛇はよろによろに寄ってきた。(Totsuzen, daijya wa nyoro nyoro yottekita). Раптом, звиваючись, вислизнула велика гадюка.
	にちゃに ちゃ	(N-T-N-T – «липкий», «в'язкий», «тягнучий»). このペイントはもう大分前の使え残りだから、にちゃにちゃしていて、使えそうもない。(Kono peinto wa mo daibun mae no tsukaenokori da kara, nichya nichya shiteite, tsukaeso mo nai). Ці фарби – давнішні залишки, вони стали в'язкими й тягнучими, тому їх уже ніяк не застосуєш.
	ねちねち	(N-T-N-T – «липкий», «клейкий»; «такий, що прилипає»). このチョコレートは、歯にねちねちくっついて食べにくい。(Kono chokoreto wa, ha ni nechi nechi kutsuite tabenikui). Цей шоколад незручно їсти, бо він липне до зубів.
	ねばねば	(N-B-N-B – «липкий», «клейкий», «розплавлений»). 真夏の昼ごろになると道路のアスファルトがねばねばする。(Manatsu no hiru goro ni naru to doro no asufyaruto ga neba neba suru). У середині літа вдень асфальт на дорозі плавиться і стає липким.
	ぬめぬめ	(N-M-N-M – «слизкий», «в'язкий», «вкритий слизом»). かたつむりが通った葉の上にぬめぬめとした筋が残った。(Katatsumuri ga totta ha no ue ni nume nume to shita suji ga nokotteiru). На поверхні листя равлик залишив після себе слизкий слід.
[M] – відчуття круглості, жіночого начала	もーもー	(M-M – про щось легке, круглої форми) 煙がもーもーたちこめる。(Kemuri ga mo mo tachikomeru). Утворюються клуби диму.
	おめおめ	(M-M – «безсоромно», «не соромлячись», «нахабно»). 金も使い果たし、仕事も見つからない。これではオメオメ家に帰れないよ。(Kane mo tsukai hatashi, shigoto mo mitsukaranai. Kore de ome ome ie ni kaerenai yo). Усі гроші витратив, роботу не знайшов, через що не можу нахабно повернутися додому.
	もじゃも じゃ	(M-J-M-J – «кудлатий», «патлатий», «кошлатий»). 彼の髪の毛は鳥の巣みたい、もじゃもじゃ。(Kare no kamonoke wa tori no su mitai, mojya mojya). Його патлате волосся було схоже на пташине гніздо.
	むしゃむ しゃ	(M-Sh-M-Sh – «їсти/ зі смаком», «/жувати/ з повним ротом»). 皆がお菓子をむしゃむしゃ食べて、コーラをごくごく飲みました。(Minna ga okashi wo mushya mushya tabete, cora wo goku goku nomimashita). Усі зі смаком їли солодощі, запиваючи їх великими ковтками кока-коли.
	むっくり	(M-K-R – «неймовірно /товстіти/», «страшенно /жиріти/). 彼が毎日ケーキをたくさん食べて半年でむっくり肥った。(Kare ga mainichi keki wo takusan tabete hantoshi de mukkuri futotta). Він щодня їв так багато тістечок, що за півроку страшенно розжирів.

[Y] – відчуття м'якості, слабкості, податливості	よちよち	(Y-Ch-Y-Ch – «похитуючись», «/рухатися/ невпевнено»). 赤ちゃんがヨチヨチ寄ってきた。(Akachan ga yochi yochi yottekita). Маля, похитуючись, дісталася мене.
	よたよた	(Y-T-Y-T – «/іти/, перевалуючись /з боку на бік/», «/іти/, шкутильгаючи»; про важку /старечу/ ходу). 祖父がよたよた部屋に入りました。(Sofu ga yota yota heya ni hairimasita). Дідусь, шкутильгаючи, увійшов до кімнати.
	よれよれ	(Y-B-Y-R – «зім'ятий», «побганий», «зжімакий», «покручений», «потертий» тощо). 彼はいつもよれよれのズボンをはいている。(Kare wa itsumo yore yore no dzubon wo haiteiru). Він постійно вдягає зім'яті штани.
	よばよば	(Y-B-Y-B – «немічний», «дряхлий»). まだ50歳だというのに、もうよばよばになった。(Mada gojyu sai da to iu noni, mo yobo yobo ni natta). Хоч він і каже, що йому лише 50 років, проте (на вигляд) він уже зовсім дряхлий.
	ゆるゆる	(Y-R-Y-R – «дуже повільно», «розслаблено»). そこをゆるゆる歩いているのは誰かな。(Soko wo yuru yuru aruiteiru no wa dareka na). Хто це там плететься так повільно?

Як і у випадку з вокальним звукоسیمволізмом, консонантний звукоسیمволізм, характерний для японської ономапоетичної лексики, теж дозволяє виділити певні універсальні й суто національні риси. Хоча загалом консонантний звукоسیمволізм японської ономапоетичної лексики, за нашими спостереженнями, має значно більше специфічних національних ознак, ніж звукоسیمволізм вокальний. Саме це ми й намагалися продемонструвати у своєму дослідженні.

Причиною цього ми схильні вважати набагато більшу кількість приголосних у будь-якій мові світу, в тому числі і японській, порівняно з кількістю голосних, що дозволяє створити значно більшу кількість звукосполучень, які у свою чергу породжують набагато ширшу палітру потенційних семантичних асоціацій. А що ширшою є ця «палітра асоціацій», то меншою стає кількість можливих асоціативних звукоسیمволічних збігів у різних мовах.

Однак і в цьому разі необхідно якомога уважніше придивлятися до окремих звукоسیمволічних асоціацій у різних мовах, адже їх аналогічність досить часто може приховуватися за більшою чи меншою конкретикою визначень їх семантики, залежно від того, які саме таксонімічні ознаки семантичних асоціацій той чи інший дослідник вважає домінантними, а тому й закладає їх у відповідні класифікаційні структури. До того ж, у сфері звукоسیمволізму в різних мовах існує чимала кількість «рубіжних» асоціативних зв'язків, що також значно ускладнює процес встановлення відповідних міжмовних аналогів.

Так, вітчизняні фахівці приголосний звук [M] пов'язують з досить узагальненим поняттям «дієвості», тоді як японські дослідники асоціюють його з «відчуттям круглості, жіночого начала». Однак наведений у таблиці приклад, який ілюструє цю закономірність (皆がお菓子をむしゃむしゃ食べて、コーラをごくごく飲みました。Minna ga okashi wo **mushya mushya** tabete, cora wo goku goku nomi-mashita. *Усі зі смаком їли солодоці, запиваючи їх великими ковтками кока-коли*), цілком може тлу-

мачитися і як «дієвість», оскільки «поїдання зі смаком солодоців», як і «пиття великими ковтками кока-коли», аж ніяк не асоціюються з «пасивністю» чи «ледарством».

1. Гаценко І. О. Типологічні особливості звуконаслідувальних слів (на матеріалі української, російської та англійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 15 – «Загальне мовознавство» / І. О. Гаценко. – К., 2003. – 20 с.; 2. Кобелянська О. Вокальний звуко символізм японської ономапоетичної лексики / О. Кобелянська // XV Сходознавчі читання А. Кримського: Тези доповідей міжнародної наукової конференції (2011 р.). – К.: Національна академія наук України, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, 2011. – С. 36-42; 3. Hilmer H. Schallnachahmung, Wortschöpfung und Bedeutungswandel / H. Hilmer. – Halle: Niemeyer, 1914; 4. Румак Н. Г. Теоретические и практические проблемы межъязыковых соответствий (на примере перевода ономапоэтической лексики в японском языке) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 22 – «Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии (индо-иранские языки; синитические языки; алтайские языки; афразийские и нигеро-конголезские языки)» / Н. Г. Румак. – М., 2007. – 24 с.; 5. Уемура С. Курс лекцій з історії японської мови / С. Уемура [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: <http://www.philology.kiev.ua/php/26/bibl.html>; 6. Чернікова О. І. Теоретичні основи загальної фоносемантики / О. І. Чернікова [електронний ресурс] – режим доступу до джерела: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Npkpnu/Fil/2009_18/1_23_Chernikova.pdf.

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ТА ФУНКЦІЇ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

У статті висвітлюється проблема поняття простого речення в японській мові та виділити основні його ознаки та функції. Подані класичні, як з точки зору європейського, так і японського мовознавства, визначення речення. Розглянуті основні вимоги, які висуваються до простих речень та проведені аналогії між простим реченням та словосполученням, на основі яких виділені спільні та окремі риси між ними. Проаналізовано основні властивості простого речення за І.В. Головніним та В.В. Виноградовим.

Ключові слова: японська мова, просте речення, ознаки словосполучення, функції простого речення.

В статье освещается проблема понятия простого предложения в японском языке и выделить основные его признаки и функции. Представлены классические, как с точки зрения европейского, так и японского языкознания, определения предложения. Рассмотрены основные требования, предъявляемые к простым предложениям, проведены аналогии между простым предложением и словосочетанием, на основе которых выделены общие и отдельные черты между ними. Проанализированы основные свойства простого предложения по И.В. Головнину и В.В. Виноградову.

Ключевые слова: японский язык, простое предложение, признаки словосочетания, функции простого предложения.

It presents the problem of the notion of the simple sentence in Japanese language and the definition of its general features and functions. Classical, as for European so as for Japanese linguistics, definitions are given. Due to the basic requirement to the simple sentence, the parallels between simple sentence and word combination are made, and on the basis of those, general and separate features are defined. Main characteristics of simple sentence according to I.V. Golovnin and V.V. Vinogradov are analyzed.

Key words: Japanese language, simple sentence, word combination features, simple sentence functions.

Останнім часом на теренах України значно виріс інтерес до вивчення східних мов і особливо японської мови. В Україні японську мову вивчають більше ніж у 8 вищих навчальних закладах, 5 загальноосвітніх навчальних закладах та на численних курсах. Таке зростання суспільної потреби у вивченні японської мови визначає необхідність теоретичних досліджень граматичної будови японської мови.

Для людей, які вивчають японську мову, дуже важливо побудувати процес навчання таким чином, щоб мотиваційний компонент вивчення залишався досить по-

тужним для подолання труднощів, які обумовлені специфікою японської граматичної системи, правилами та закономірностями побудови речень. В протилежному випадку, складнощі психологічного сприйняття принципово нового способу формування речень можуть стати нездоланим бар'єром в оволодінні японською мовою. А відтак, до проблеми класифікації речення в японській мові, виділення його основних ознак та функцій у тексті зверталися багато мовознавців як на теренах колишнього Радянського Союзу, так і в самій Японії.

Проте перш ніж говорити про певні ознаки речення та його різноманітні класифікації, варто з'ясувати що ж є реченням. З точки зору загального мовознавства, речення – це основна синтаксична одиниця, яка являє собою інтонаційно-оформлене смислове і граматичне ціле, що формує і виражає окрему відносно закінчену думку й відношення її змісту до дійсності [Кочерган 2008, 3]. Речення бувають прості і складні. Складні, в свою чергу, поділяються на складносурядні та складнопідрядні.

Європейський мовознавець Генрі Світ дає наступне визначення: речення – це слово, або група слів, які здатні виражати закінчену думку або значення [Семчинський 1996, 4].

З точки зору японських мовознавців, 文 – ぶん або 文章 – ぶんしょう (речення) – це:

- Окада: 文 – ぶん – це вираження у мові закінченої думки, яка графічно виражена знаками письма. Таким чином, речення – це сформоване за особливими правилами сполучення слів, що виражає закінчену думку. У такому випадку, як би гарно не були сполучені слова, якщо вони не виражають певної закінченої думки, вони не будуть формувати речення. Якщо ж зміст виражений достатньо повно, проте у поєднанні слів є помилки, це сполучення так само не можна назвати реченням.

- Кусано: Речення – це сполучення двох чи більше слів, яке складає цілісну за змістом одиницю мови і, відповідно, до вираженого ним змісту, закінчується інтонаційно.

- Оцукі: При письмовій фіксації мови те, що містить в собі закінчену думку має назву 文 – ぶん або 文章 – ぶんしょう, а те, що містить в собі незакінчену думку – 句 – ぐ.

- Хага: Вираження закінченості думки за допомогою сполучення слів, називається реченням.

- Ямада: Вираження думки в мові називається реченням. Речення формується з групи слів і з зовнішньої сторони являє собою лише групу слів. Речення називається реченням лише з точки зору думки, що в ньому міститься. Вираження у мовленнєвій формі думки у поєднанні з процесом апперцепції (процес створення думки) і є реченням.

- Кікудзава: Речення – це втілена у звуковій неперервності одиниця значення, яка органічно об'єднує і виражає думку.

Отже, як ми можемо побачити з вищезазначених прикладів, до формування речення висуваються щонайменше дві необхідні умови:

- 1) сполучення слів – зі сторони форми;
- 2) вираження закінченої думки – зі сторони змісту.

Однак словосполучення не може бути реченням, так як зв'язок слів у словосполученні і зставних частин у реченні різний. Словосполучення поєднуються трьома типами зв'язку:

- керування;
- прилягання;
- узгодження.

В реченні зв'язок буває двох типів:

- паратакисис (сурядний зв'язок), який об'єднує граматично рівноцінні елементи за допомогою сполучників сурядності;
- гіпотаксис (підрядний зв'язок), який об'єднує граматично-нерівноцінні елементи (один з них виступає залежним від іншого).

Цікавим, на наш погляд, є класифікація зв'язку між словами у Масуїчі Кіеда. Давайте її розглянемо:

1) сурядний зв'язок (фактично збігається з приляганням): 月、雪、花—つき、ゆき、はな—«місяць, сніг, квітка», 父と母—ちちとはは—батько та матір тощо;

2) означальний зв'язок (збігається з керуванням): 懐かしい故郷—なつかしいこきょう—мила серцю батьківщина, 嬉しく思う—うれしくおも—радісно думати (про щось);

3) прислівний зв'язок: 私は—わたしは—я (як підмет), 褒められた—ほめられた—був похвалений тощо.

Усі ці види зв'язку являють собою словосполучення, проте жодне з них не формує речення — вони не відповідають другому критерію, який висувається до речень — вони не формують закінченої думки. Саме тому, словосполучення не може бути реченням. Реченням може бути лише сполученням повнозначних слів, які знаходяться в предикативному зв'язку. Однак сам М. Кіеда зазначає, що термін речення часом відносний. Так, дослідник вказує, що речення, які відповідають вищенаведеному визначенню варто називати *типовими* або *нормальними*, а все, що не відповідає цьому визначенню, проте наближається до речення, варто називати *нетиповим* або *особливим* реченням. Прикладом нетипового речення може бути наступне: 行こう—いこう—пішли!., 飲めよう—のめよう—ну пий давай, はい—так, 雨! 雨!—аめ! аめ!—дощ! дощ! тощо [Кіеда 2010, 2].

Говорячи про основні властивості речення, пов'язані з особливостями його походженням та функціонуванням, з особливостями його як специфічної конструктивної та комунікативної одиниці, І.В. Головнін виділяє дві групи, іншими словами, два плани з їх внутрішніми та зовнішніми сферами.

Перший план вчений називає *конструктивним*. До цього плану він відносить конфігуратему та конструктему речення як в первинному (проектному) стані, так і в кінцевому, вже готовому до комунікативного функціонування, проте у відчуженому від комунікативних аналізаторів, тобто структурну модель речення і його компонентно-структурну заготовку в її статичній (у вихідному положенні) і до кінцевого переходу в комунікативно-функціонально мікросистему.

У конструктивному плані можна виділити дві сфери: зовнішню та внутрішню. Внутрішня сфера — це внутрішня частина конфігуратем і все те, що знаходиться у

конструктемі до заключного етапу, і сам заключний етап, взяті у конструктивному зрізі, тобто усі компоненти конструктеми у відчуженому від конкретної комунікативної актуалізації. Зовнішня сфера – це вихідна зовнішня форма конфігуратами та конструктеми без актуальних предикативних та інших загальних значень, як би без мовного та мовленнєвого інтонування. Таким чином, компоненти та структура речення формують внутрішню сферу його конструктивного плану, а вихідне зовнішньосинтаксичне оформлення проекту речення – зовнішню сферу його конструктивного плану, саме компонентно-структурну базу речення.

Другий план можна назвати *комунікативним*. До цього плану належить все те, що перетворює конструктему у реальну комунікативно-функціональну мікросистему. Способи і засоби, які використовуються для повного комунікативного перетворення і оформлення внутрішньо-статистичної сфери конструктивного плану, формують внутрішню сферу комунікативного плану, а способи і засоби заключного комунікативного перетворення і оформлення зовнішньої сфери конструктивного плану – зовнішньосинтаксичну сферу комунікативного плану. Саме другий план дає нам речення, як реальну комунікативно-функціональну мікросистему побудовану на основі конфігуратами (аллоконфігуратами) і на базі вихідної конструктеми.

Перший план – це ще статична конструкція речення, а другий план – це діюча актуальна конструкція. І.В. Головнін зазначає, що перетворення конструктеми в комунікатему виконується шляхом комунікативної актуалізації зовнішньої та внутрішньої сфер конструктивного плану [Головнін 1979, 1].

Говорячи про ознаки речення, не можна не згадати такого вченого як Віктор Володимирович Виноградов, який виділив три найголовніші ознаки речення – модальність, предикативність та інтонація.

Модальність – форми граматичного вираження різного роду відношень змісту мови до дійсності. Виражається способами дієслова, модальними словами, модальними частками тощо.

Предикація – це наділення семантем предикативністю. Предикативність – це комплексна синтаксична категорія, яка виражає відношення того, про що повідомляється до дійсності і формує речення, як комунікативну одиницю. Цікавий погляд на предикацію у І.В. Головніна: він розуміє предикацію не як зв'язок між підметом і присудком, а як зовнішнє відношення, як вираження комунікативно-функціональної завершеності речення, як кінцеве комунікативне оформлення компонентно-структурної організації і перетворення її в діючу мікросистему.

З основних ознак речення впливають його функції – комунікативна, інформативна та експресивна, тобто речення є засобом комунікації, переносу інформації та вираження думок та емоцій.

1. Головнін И. В. Введение в синтаксис современного японского языка / Иван Васильевич Головнін. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – С. 48-54.
2. Кизэда Масуити. Грамматика японского языка: пер. с яп. / общ. ред., послесл. и указ. Н.И. Фельдман. - изд. 5-е. – Т. 2. / Масуити Кизэда. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – С. 41-52.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / Михайло Петрович Кочерган.

– К. : ВЦ «Академія», 2008. – С. 435. 4. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – К. : АТ «ОКО», 1996. – С. 178.

Н. Коломісць,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ШЛЯХИ АНАЛІЗУ КУЛЬТУРНО СПЕЦИФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті розглядаються методологічні засади дослідження культурно маркованої лексики китайської мови, зокрема, виділяється три типи аналізу лексичного матеріалу – лексико-семантичний аналіз, аналіз за асоціативними полями, концептуальний аналіз, що дозволяє здійснити детальне вивчення механізмів етнокультурної стереотипізації

Ключові слова: лексико-семантичне поле, асоціативне поле, концептуальний аналіз, етнокультурний стереотип, мова та культура

В статье рассматриваются методологические принципы исследования культурно маркированной лексики китайского языка, в частности, выделяется три типа анализа лексического материала – лексико-семантический анализ, анализ по ассоциативным полям, концептуальный анализ, что в совокупности позволяет осуществить детальное изучение механизмов этнокультурной стереотипизации

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, ассоциативное поле, концептуальный анализ, этнокультурный стереотип, язык и культура

The article discusses the methodological principles of cultural studies marked vocabulary of Chinese, in particular, distinguished three types of lexical analysis of the material - the lexical-semantic analysis, analysis of associative fields, conceptual analysis, all of which allows a detailed study of the mechanisms of ethnic and cultural stereotypes

Key words: lexical-semantic field, the associative field, conceptual analysis, ethno-cultural stereotype, language and culture

Вивчення взаємозв'язку мови та культури є одним з актуальних напрямків сучасної лінгвістики. Це пояснюється постійним зростанням практичних потреб інтенсивної міжкультурної комунікації в останні десятиріччя, а також недостатньою кількістю загальнонормативних та конкретно-прикладних досліджень у цій сфері. Оскільки слова, що містять інформацію про культуру носіїв мови, є предметом вивчення різних наук, існують різні підходи до розгляду даної проблеми: з точки зору лінгвістики (реалії, культурно-маркована лексика / лексика з культурним компонентом / культурологічно значуща лексика), перекладознавства (безеквівалентна лексика), культурології

(концепти, фрейми, скрипти з етнічною семантикою), психолінгвістики (концепти, прототипи) тощо. Однак відмінності між наявними термінами не завжди очевидні, і нерідко виникає питання про роль і місце слів з культурного компонентного значення в системі мови, а також про склад даної групи лексики. Незважаючи на значний інтерес до питань відбиття культури у вокабулярі мови, остаточно не розроблено методику дослідження культурно маркованих лексем.

На думку, В. фон Гумбольдта, «у кожній мові закладений свій світогляд. Якщо звук стоїть між предметом і людиною, то вся мова в цілому розташована між людиною та природою, яка впливає на нього внутрішнім і зовнішнім чином... Кожна мова описує навколо народу, якому належить, коло, вийти з меж якого можна, тільки якщо вступаєш до іншого кола» [Гумбольдт 1964, 99]. Лінгвокультурологи звертають увагу на те, що взаємозв'язки мови й культури багатозначні й припускають різні тлумачення їх взаємостосунків. Взаємозв'язок, обумовлений походженням й історичним розвитком, детермінація об'єктно-суб'єктивними відносинами дозволяють розглядати мову як *дзеркало культури* (міфологічна школа, брати Грімм, Ф. І. Буслаєв, О. М. Афанасьєв), як *знаряддя культури*, як *одну з іпостасей культури* (М. І. Толстой), у якості *компонента або елемента культури* (А. О. Білецький, Ю. В. Бромлей, М. І. Толстой), як *феномен культури* (О. М. Борисов), *спосіб вираження культури* (С. П. Обнорський, В. А. Аврорін, І. К. Білодід), у якості *однієї зі сторін культури*, *фактора культурної творчості* (Г. В. Рамішвілі) і навіть як *творця культури* (І. Г. Гердер, В. фон Гумбольдт, М. І. Толстой). Можливе також осмислення мови як *вербально-го коду культури* (або *універсального культурного коду*), і одночасно аналіз мови й етнічної культури у вигляді незалежних (автономних одна від одної) семіологічних систем, структурно ізоморфних та взаємно відтворюваних. «Саме такий подвійний підхід до вивчення відношень між мовою й культурою дозволив повністю використовувати ... метод семантичної реконструкції, що припускає співвіднесеність певного знака з усіма відомими варіантами цього знака і його значеннями, що функціонують в інших комплексах» [Миронова 1992, 38-39]. Для перевірки ж використовується зворотний метод - виявлення загального значення для різних кодових систем.

Проблема вивчення взаємодії культурно значимої інформації та її знакового відображення тісно змикається з пошуками в дослідженнях людської свідомості, механізмів сприйняття світу й шляхів його усвідомлення, відбитих у мові. Кожна національна, культурна, мовна цілісність, маючи унікальні характерні особливості, додає свій внесок у загальний образ світової культури, когнітивно переломлюваний у мовній картині світу, моделювання якої в лінгвістичному аспекті дозволяє глибше осягнути природу людського мислення в цілому. Опис «картографування» світу в його універсальних (загальнолюдських) і культурно-специфічних (ідіоетнічних) рисах має відбивати процеси світобачення й світорозуміння в тій або іншій лінгвокультурній спільноті, тобто, пересічне знання народу про світ є узагальненим підсумком досвіду поколінь і належить мовній спільноті в цілому. Універсальний же зміст світу (об'єктивна реальність) переломлюється за допомогою специфічних для лінгвокультури установок, тому кожний етнос, нація, здійснює категоризацію знань про життя світового співтовариства в особливому контексті, характерному для власного

світогляду, що є випадком реалізації принципу антропоцентричності, тобто уявлення людини про себе, як про точку відліку в центрі власної системи стереотипів світобачення. Антропоцентризм (і етноцентризм), за словами О. С. Кубрякової, «знаменує тенденцію поставити людину до центру всіх теоретичних передумов наукового дослідження й обумовлює його специфічний ракурс» [Кубрякова 1995, 212].

Становлення синхронічного лінгвокультурологічного зіставлення мов ознаменувалося еволюцією країнознавства, тобто науки про суто зовнішні відмінності в житті й комунікативній поведінці представників мовних спільнот, на лінгвокраїнознавство, а потім на теорію міжкультурної комунікації, що ставить перед собою завдання виявити ментальну специфіку, об'єктивовану в спілкуванні й таку, що перешкоджає взаєморозумінню [Тер-Минасова 2000; Леонтович 2002; Борисевич 2004; Чайка 2007]. Відбувається поступове зближення дисциплін, що досліджують співвідношення «мова ↔ культура» і «мова ↔ свідомість» (порівн., наприклад, висунутий Ю. О. Сорокіним постулат про взаємододатковість культурології й психолінгвістики [Сорокін 1994, 3]). Саме людська свідомість відіграє роль посередника між культурою й мовою. Дослідження взаємовпливу мови й культури буде свідомо неповним без цього сполучного елемента. У свідомість надходить культурна інформація, у ньому вона фільтрується, переробляється, систематизується. Свідомість же відповідає за вибір мовних засобів, які експлікують цю інформацію в конкретній комунікативній ситуації для реалізації певних комунікативних цілей. У лінгвокультурології еволюція дослідницької дихотомії «мова – культура» на трихотомію «мова - свідомість – культура» виразилася в становленні такого дослідницького напрямку як лінгвокультурна концептологія [Вежибicka 1996; Степанов 1997; Карасик 1996; Красавский 2001; Воркачев 2002; Воркачев 2003].

Виходячи з такої розгалуженості предметно орієнтованих дисциплін для дослідження культурологічно маркованої лексики, слід казати й про різноспрямованість методик дослідження відповідних лексичних множин.

Лексикологи іноді вказують що науковий критерій для обґрунтованого членування або виділення груп або підгруп лексики відсутній взагалі [Львов 1975]. Однак дослідження лексичного складу за типами словникових множин уже багато років є традиційною практикою лінгвістичного аналізу. Тому використання методики класифікації лексичних одиниць за їхніми угрупованнями цілком правомірне для виявлення культурної своєрідності певних лексичних множин як китайської так і японської мови, серед яких слід вирізняти

- 1) лексико-семантичне поле – кластерне угруповання в межах лексичної системи;
- 2) лексико-семантичну групу - сукупність лексем, відзначена загальною семантичною ознакою (семантичним інваріантом), що зазвичай належать до одного граматичного класу;
- 3) предметно-тематичні групи - лексичні угруповання, що поєднують реалії з подібними або тотожними функціями в рамках єдиної «теми».

Основна увага приділяється класифікації лексико-семантичних груп як ключових структурних розрядів ієрархічно організованого культурно маркованого лексико-семантичного поля китайської або японської мови. Передбачається, що тематичні групи

в різних мовах будуються на підставі загальних когнітивних категорій, що зберігаються в структурі одиниць - елементів тематичної групи. Послідовний когнітивний аналіз лексичних одиниць мав би виявити універсальні мовні закономірності й унікальні явища, пов'язані із загальною ментальною природою людини й культурною специфікою етносу, у мовах різної типології, наприклад, в українській, японській та китайській. Саме вивчення лексико-семантичних груп пов'язується з дослідженням істинно мовних процесів [Шмелев 1964, 8; Сороколетов 1970; Маковский 1988]. І саме в лексико-семантичних групах можуть бути викриті будь-які зв'язки й відношення між словами. Тому великий інтерес становить дослідження національної специфіки польових утворень, у першу чергу - семем і лексико-семантичних полів як із погляду структури, так і з погляду функціонування в мові. Для виявлення національної специфіки лексичного угруповання й окремих одиниць, що входять до нього, використовується зіставний (контрастивний) аналіз.

Інший різновид технічних прийомів дослідження культурно маркованої лексики китайської та японської мови - аналіз таких утворень, як асоціативні групи. Вони зв'язуються з тим фактом, що лексика як система є явищем не тільки лінгвістичним, але й психолінгвістичним, а отже повинна в певній мірі підкорятися законам мислення, із яких асоціативність, наявність асоціативних зв'язків між поняттями виступає найбільш помітним і виразним у мові. Для культурно маркованої лексики китайської та японської мови в цьому сенсі можна відзначити, що розглядається не тільки сама лексична система в її твердих взаємозв'язках, але й асоціації (групи асоціацій), які лексичні одиниці викликають у типового представника даного етносу. Оскільки подібного словника асоціацій на матеріалі китайської та японської мови не існує, можливим представляється використання фольклорно-етнографічних і літературних (класичних) матеріалів - джерел (етнографічні записи, народні паремії – прислів'я, приказки, загадки, тексти художньої літератури). Такий аналіз обіцяє бути цікавим ще й тому, що він ще не проводився на матеріалі китайської мови.

Третім типом технічних прийомів аналізу та класифікації культурно маркованої лексики китайської та японської мови є побудова так званих концептуальних парадигм. Н. Д. Арутюнова називає такі концептуальні парадигми «приватними мовами» [Арутюнова 1991, 3]. Такі «приватні мови» відзначені специфічним для них синтаксисом, власним - обмеженим і стійким - лексиконом, який ґрунтується на образах і аналогії, своєрідною фразеологією, своєю риторикою й своїми клішованими формами, своєю співвіднесеністю із предметами для кожного концепту, вираженого словесно або синтаксично. Специфіка аналізу «приватних мов», відповідно, передбачає

- 1) установлення набору атрибутів, що вказують на належність до того або іншого концептуального поля;
- 2) формулювання визначень, обумовлених місцем концепту в системі етнічних чи культурних цінностей;
- 3) дослідження функціональної ролі концепту в етнокультурному житті соціуму, причому останній напрямок уважається таким, що надає основний матеріал у концептуальному аналізі [Арутюнова 1991, 4].

Таким чином, основними технічними прийомами дослідження культурно маркованої лексики китайської та японської мови є:

- аналіз за лексико-семантичними полями;
- аналіз за асоціативними полями;
- аналіз за концептуальними парадигмами.

На підставі вищевикладених принципів, методів і методик аналізу мовного матеріалу, прийнятих у сучасному мовознавстві, уможливилося детальне вивчення механізмів етнокультурної стереотипізації, що дозволяє виявити універсальне й унікальне в національній комунікативній свідомості різних народів. Етнокультурний стереотип як модель репрезентації національної свідомості дозволяє зрозуміти структуру етнокультурних домінант національного характеру. Досліджувані в лінгвістиці стереотипи-концепти відтворюють у своїй семантиці характерні риси національного менталітету, представників певного лінгвокультурного простору культурно маркованої лексики в китайській та японській мові.

1. Арутюнова Н. Д. От редактора / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 3-4. 2. Борисевич В. В. Деструктивна та конструктивна функції вербальних конфліктів / Віталій Борисевич // Культура народів Причорномор'я. - 2004. - Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2004. - № 54. - С. 211–215. 3. Вежбицкая А. Толкование эмоциональных концептов / А. Вежбицкая // Язык. Культура. Познание. – М.: Прогресс, 1996 – С. 326-375. 4. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – С. 79-95. 5. Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение / С. Г. Воркачев // Труды Кубанского государственного технологического университета. - Сер. Гуманитарные науки. - Т.17. - Вып. 2. – Краснодар, 2003. – С. 268-276. 6. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода / Вильгельм фон Гумбольдт // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. – Т. I. – М.: Просвещение, 1960. – С. 68-86. 7. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград : Волг. гос. пед. ун-т, 1996. – С.3-16. 8. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. - М.: Гнозис, 2008. – 374 с. 9. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века / Е. С. Кубрякова // Язык и наука в конце XX века. - М.: Наука, 1995. - С. 144-238. 10. Леонтович О. А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения / О. А. Леонтович. – Волгоград : Перемена, 2002. – 344 с. 11. Львов А. С. Лексика «Повести временных лет» / А. С. Львов. – М.: Наука, 1975. – 365 с. 12. Маковский М. М. Лингвистическая комбинаторика: Опыт топологической стратификации языковых структур / М. М. Маковский. – М.: Наука «Вост.лит», 1988. – 232 с. 13. Миронова Г. М. Мова і культура: семантичний паралелізм семіотичних систем Галина Михайлівна Миронова // Язык и культура. Первая международная конференция. Материалы. – К., 1992. – С. 38-39. 14. Сорокин Ю. А. Этническая конфликтология /

Ю. А. Сорокин. – Самара : Русский лицей, 1994. – 94 с. 15. *Сороколетов Ф. П.* История военной лексики в русском языке XI – XVIII вв. – Л. : Наука, 1970. – 383 с. 16. *Степанов Ю. С.* Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с. 17. *Тер-Минасова С. Г.* Язык и межкультурная коммуникация : (Учебное пособие) / С. Г. Тер-Минасова - М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с. 18. *Чайка Л. В.* Загальнолінгвістичний потенціал проблеми міжмовних паралелей / Л. В. Чайка // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи НАН України. Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов; редкол. А. Д. Белова (голов. ред.) та ін. – К., 2007. – 315 с. – С. 293-300. 19. *Шмелев Д. Н.* Очерки по семасиологии русского языка / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М. : Наука, 1964. – 248 с.

О. Левіна,

Білоруський державний університет

КАТЕГОРИИ ВЕЖЛИВОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ

У статті представлені результати вивчення категорій ввічливості у сучасній японській мові на прикладі використання особових займенників та виразів про чоловіка.

Ключові слова: категорії ввічливості, займенники 1-ї особи, займенники 2-ї особи

В статье представлены результаты изучения категорий вежливости в современном японском языке на примере использования личных местоимений и выражений о супруге.

Ключевые слова: категории вежливости, местоимения 1-го лица, местоимения 2-го лица

The article presents the results of researching the categories of courtesy in the modern Japanese language taking personal pronouns and expressions about one's husband as the examples

Key words: categories of courtesy, 1 person pronoun, 2 person pronoun

1. Вступление. Русский язык называют «великим и могучим» языком. Но при изучении категорий вежливости японского языка можно прийти к выводу, что японский язык также является таковым. Стоит только подсчитать, сколько личных местоимений 1-го лица единственного числа в японском языке. Это и «ватакуси», «ватаси», «атакуси», «варэварэ», «боку», «васи», «орэ». Всего 19 приведены в книге «Кэйго Гайдо» Хорикава Тадаёси и Хаяси Сиро.

Японскому языку присуще наличие грамматических форм выражения вежливости. Понятие вежливости в японском языке, как пишет почётный профессор Сангедайгаку Уэмура Сусуму, разделяют на формы:

1) Вежливость, направленная к собеседнику. Так, например, во фразе «課長、社長は何時に社に帰りますか» («катэ:, сятё: ва нандзи ни ся ни каэримасука» - начальник, скажите пожалуйста во сколько придет директор?) выражается уважение к начальнику отдела обращением, заканчивающимся на «масу», но не выражается уважение к директору фирмы. Поэтому правильнее будет сказать «課長、社長は何時にお帰りになりますか».

2) Таким образом, вежливость выражается и по отношению к лицу, о котором идет речь.

Вежливость, направленная к собеседнику, «対者敬語» («тайся кэйго»), включает в себя «丁寧語» («тэйнейго»), а вежливость, направленная к лицу о котором идет речь, это «素材敬語» («содзай кэйго»). Сюда входят и слова почтения «尊敬語» («сонкэйго») и слова скромности «謙讓語» («кэндзё:го»). Использование вежливости в определенных ситуациях обязательно. Так, школьник может при появлении преподавателя сказать одноклассникам «先生が来た、来た» («сэнсэй га кита, кита» - учитель пришел), однако служащий фирмы при появлении клиента не может сказать подобным образом, поскольку это будет неуважением к последнему. Он вынужден будет сказать «お客様がおいでになった» («окакүсама га оидэни натта» - гость пришел) либо «お客様がいらっしゃった» («окакүсама га иррассятта» - гость пожаловал). С помощью форм вежливости можно как указывать на социальную дистанцию или разницу в должности, так и придавать разговору либо интимность, либо учтивость.

2. Анализ использования местоимений 1-го и 2-го лица в драме «Хана ёри данго». Любая хозяйка, когда в дом заходят люди, думает о том, как их принять: нужно ли подавать угощение или довольствоваться только напитками, в какую комнату пригласить и как вести разговор. В японском языке по сравнению с русским намного больше выражений вежливости, видов категорий вежливости, и это заставляет очень осторожно выбирать слова, чтобы не обидеть собеседника.

Для того, чтобы проанализировать это эффективнее, мы предлагаем пронаблюдать за речевым поведением главных героев известной драмы «Хана ёри данго» и посмотреть, как они справляются с выбором средств вежливости.

Рассмотрим многообразие форм вежливости на примере личных местоимений.

1) *Местоимения 1-го лица.* О себе большинство героев говорит «ватаси». Это допустимо и для женской, и для мужской речи. Девушки-школьницы говорят «катаси», что допустимо только для женской речи. Парни в разговоре со сверстниками либо с теми, кто младше, используют «орэ». И очень интересно, что сын директора фирмы говорит о себе «орэ-сама», «Цукаса-сама». Этим можно понять, что он ставит себя намного выше других людей и гордится этим.

2) *Местоимения 2-го лица.* Можно обратить внимание, что в разговоре с близкими взрослыми (например, сына с матерью) используется местоимение «аната». В раз-

говоре же с друзьями используется «кими», причём как по отношению к девушкам, так и по отношению к юношам. Грубоватое «омаэ» либо «омээ» используется только для близких людей и в основном при выяснении отношений, либо для руководства этим человеком.

3. Анализ использования выражений о муже на примере комикса-манга «Табэта кэ га ику» Учидакава Норико. Это обучающая манга, в которой главный герой студент-иностранец Биф живет в японской семье и изучает обычаи страны. Он подрабатывает в ресторане, и в этот ресторан приходят мама из его японской семьи с подругами. Они начинают обсуждать своих мужей. Одна подруга замечает новые бусы и делает комплимент, на что ей отвечают: «Корэ учи но хито га каттэ курэта», тем самым называя мужа «домашний человек». Остальные говорят, что мужья им ничего не дарят, при этом называя их словом «цурэй» («супруг»), «учи но ото:сан» («наш отец»), «тэйсю» («хозяин»), «ядороку» («благочестивый»), «данна» («муж»). После возвращения домой звонит телефон, и уже высокопоставленному человеку мать семейства отвечает, что «сюдзин» («мужа») нет дома. А подвыпивший муж, вернувшись домой, называет сам себя «госюдзин-сама».

4. Заключение

Таким образом, можно сделать вывод, что в японском языке многие слова заключают сложнейшие социальные оттенки. Взаимоотношения обставлены многочисленными условностями и традиционными предписаниями, и только примерно десятая доля дела лежит на поверхности и может быть подтверждена словарному анализу, большая же часть заключена в подтексте. Поэтому, чтобы использовать соответствующие месту фразы, нужно знать не только язык, но и традиции, культуру страны изучаемого языка.

1. Алпатов В.М. Категории вежливости в современном японском языке. - М.: Комбук, 2011.-25 с.; 2. Хорикава Т. Кэйго Гайдо / Хорикава Т., Хаяси С. – Токио: Мэйдзи Сёин, 1991. - 65 с.; 3. Холодович А.А. Грамматические категории уважительности в современном японском языке // Японское языкознание. - М.: Большая Российская Энциклопедия, 1979. - 36 с.

ОСОБЛИВОСТІ ГРАФІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ «ОФУДЕСАКІ»

Проаналізовано особливості графічного оформлення тексту «Офудесакі» (імена богів, живих істот, природні явища та філософські поняття).

Ключові слова: «нігорітен», «дакутен», «хандакутен»

Проанализированы особенности графического оформления текста «Офудесаки» (имена богов, живых существ, природные явления и философские понятия).

Ключевые слова: «нигоритен», «дакутен», «хандакутен»

The features of graphic design of text “Ofudesaki” were analyzed (names of Gods, living creatures, natural phenomena and philosophical concepts).

Key words: «nigoriten», «dakuten», «handakuten».

«Офудесакі» (《おふでさき》 або ще お筆先 – «На кінчику пензля»; поет.: «Письмена священного пензля») – є головним канонічним текстом Тенрій-ської релігії. Текст «Офудесакі» складається з 17 глав, що містять 1711 віршів-танка (строфічна форма: 5-7-5-7-7 складів відповідно у кожному з рядків п'ятивірша /чи стовпчиків у випадку вертикального запису тексту/) і наглядно віддзеркалює цілу низку характерних особливостей японської літературної та розмовної мови другої половини XIX ст. в її кансайському варіанті.

Однак, на нашу думку, окрім суто мовних особливостей цього цікавого тексту релігійного змісту, дуже важливо торкнутися питання графічного оформлення тексту «Офудесакі», оскільки цей аспект також дозволяє зробити досить цікаві спостереження щодо окремих тенденцій в японській розмовній та літературній мовах на певному етапі їх розвитку, зокрема їх поступового зближення та взаємовпливу.

Графічне оформлення тексту «Офудесакі» має низку особливостей, які з одного боку, свідчать про рівень освіченості самого автора цього твору Накаями Мікі – звичайної японської селянки, яка закінчила місцеву початкову школу при буддійському храмі для дітей простолюду (寺子屋 – «теракоя»), а з іншого – про рівень освіти тих, кому цей текст безпосередньо адресувався – селяни, наймані робітники, ремісники, дрібні торговці та ін., оскільки жодних змін до графічного оформлення первісного варіанту тексту «Офудесакі» при всіх його наступних численних перевиданнях не вносилося. Як не змінювалася й назва цього канонічного тексту, що за традицією пишеться лише *хіратаною* – «おふでさき» («Офудесакі»).

Досить красномовним фактором є показник ієрогліфічної насиченості тексту «Офудесакі». За нашими підрахунками, автор використовує дуже обмежену кількість ієрогліфів (18), які досить чітко групуються за своїми семантико-тематичними ознаками. Наведемо перелік лише найголовніших із них:

1. Імена богів і найменування живих істот:

Камі 神 (Бог-Отець) зустрічається в тексті «Офудесакі» 223 рази,

Цукі-Хі 月 日 (Місяць-Сонце) – 370,

Хіто 人 (людина, люди) – 39,

Кодомо 子供 (дитина, діти) – 14.

Наприклад:

そのひきてみへたるならばそばなもの

神のゆう事なにもちがはん

Sonohikitemieterunarabasobanamono

Kaminoyuukotonanimochigawan

Але прийде день прозріння,

І вони зрозуміють: слова Бога-Отця не були помилковими (Гл. I, № 41).

このさきほうちをおさめるもよふだて

神のほふにハ心せきこむ

Konosakiwauchioosamerumoyoudate

Kaminohoniwakokorosekikomu

Зараз прийшов час навести порядок і всередині будинку.

Серце Бога-Отця горить від нетерпіння! (Гл. I, № 58).

こらほどの月日の心しんぱいを

せかいちうハなんとをもてる

Korahodono Tsukihinikokoroshinpaio

Sekaijuwanantoomoteru

А що думає весь світ

Про глибоку тривогу Серця Цукі-Хі? (Гл. VI, № 117).

2. Природні явища:

Хі 火 (вогонь),

Мідзу 水 (вода),

Кадзе 風 (вітер). Наприклад:

高山に火と水とがみへてある

たれがめへにもこれがみへんか

Takayamani hito mizu to gamietearu

Taregame e nimokoregamienka

Вогонь і вода з'явилися на вершині гори,

Невже ви не бачите їх своїми очима? (Гл. II, № 40).

3. Метафоричний топонім Такаяма 高山 (висока гора, високі гори) згадується в тексті «Офудесакі» 35 разів. Наприклад:

高山ハセかい一れつをもうよふ
ままににすれともさきハみえんで

Takayamawasekaiichiretsuomouyou

Mamani suretomo saki wa mien de

Високі гори панують над всім світом,

Але вони неспроможні заглянути в майбутнє! (Гл. III, № 48).

4. Окремі філософсько-етичні поняття. Слово **дзен**善(добро) трапляється в тексті «*Офудесакі*» 8 разів. Наприклад:

月日よりみなそれぞれとみさだめて

善とあくとをみハけするぞや

Tsukihiyoriminasorezoretomisadamete

Zentoakutoomawakesuruzoya

Спостерігаючи за всіма і за кожним,

Цукі-Хі безпомилково розрізняє і **добро**, і зло! (Гл. VIII, № 52).

5. Назви днів та чисел місяця.

misoka三十日 (тридцять число місяця),

сьогоацу正月 (Новий рік, січень). Наприклад:

一寸はなし正月三十日とひをきりて

をくるも神の心からとて

Chotohanashishogatsu**misoka**tohiokirite

OkurumoKaminokokorokaratote

Послухайте! По бажанню Бога-Отця в установлений термін –

Тридцятого січня її проженуть звідси. (Гл. I, № 39).

十一に九がなくなりてしんわすれ

正月二十六日をまつ

Juichinikuganakunariteshinwasure

Shogatsu**nijurokunichi**omatsu

Дев'ять зникне в одинадцять. Всі страждання будуть забуті.

Я чекаю **двадцять шостого числа** Першого місяця. (Гл. III, № 73).

6. Окремі слова:

kokoro心 (серце) – 262 рази,

кото事 (річ) – 762 рази,

чотто一寸 (трохи) – 32 рази. Наприклад:

いちれつにはやくたすけをいそぐから

せかいの心いさめかかりて

Ichiretsunihayakutasukeoisogukara

Sekaino**kokoro**isamekakarite

Прагнучи до загального Спасіння людства,
Відтепер Я розпочинаю одухотворення сердець людей усього світу. (Гл. I, № 8).

そのはづやといてきかした事はない
なにもしらんがむりでないそや
Sonohazuyatoitekikashitakotowanai
Nanimo shiran ga muri de nai zo ya
Але це й закономірно.

Адже неможливо пізнати те, чого Я ніколи не вчив вас. (Гл. I, № 2).

一寸はなし正月三十日とひをきりて
をくも神の心からとて

Chotohanashishogatsumisokatohiokirite
OkurumoKaminokokorokaratote

Послухайте! По бажанню Бога-Отця у встановлений термін –
Тридцятого січня її проженуть звідси. (Гл. I, № 39).

А тепер – про особливості використання в тексті «*Офудесакі*» графом *хірагани*.
Через обмежений обсяг даної публікації детально зупинимось лише на одному аспекті цієї проблеми, а саме – непослідовності використання так званих знаків «помутніння» і «напівпомутніння»:

а) (ゝ) – «*нігорітен*» (濁り点), який в самій Японії частіше називають «*дакутен*» (濁点), і яким позначається перехід деяких глухих приголосних у дзвінки, наприклад: か [ka] → が [ga], た [ta] → だ [da] та ін., а також відповідне чергування окремих японських приголосних: は [ha] → ば [ba], ひ [hi] → び [bi] тощо.

б) (゜) – «*ханнігорітен*» (半濁り点), або ще «*хандакутен*» (半濁点) чи «*мару*» (丸), яким також позначається відповідне чергування приголосних, зокрема: は [ha] → ぱ [pa], ひ [hi] → ぴ [pi] тощо.

Особливо часто непослідовність використання знаків «*дакутен*» і «*хандакутен*» («помутніння» та «напівпомутніння») спостерігається в термінах на позначення назв релігійних обрядів, їх складових, різноманітних ритуальних рухів тощо, а також у назвах предметів і об'єктів релігійного культу наприклад:

Кагұра (かぐら → かぐら) – «церемоніальний танець у супроводі релігійної музики», *Те-Одори* (てをとり → てをどり) – «танок рук» (ритуальні рухи рук, що імітують очищення людської душі від гріховного пилу), *Канро-Дай* (かんろたい → かんろだい) – «символічний монумент у формі шестигранної чаші, установлений в Дзібі, який символізує початок створення світу та людства, їхній безкінечний розвиток та вдосконалення» *Дзіба* (しば → じば) – досл.: «Священне місце» (релігійний термін на позначення місця /території, площі/, на якому встановлено *Канро-Дай*).

Досить часто непослідовність використання знаків «*дакутен*» та «*хан-дакутен*» спостерігається також у написанні звичайних і досить уживаних японських слів, зокрема таких, як наприклад: «*медзурашій*» (めづらしい → めづらしい) – «дивовижний», «рідкісний» та ін.

Наведемо конкретні приклади непослідовного використання відповідних графем хіраганізі знаками «дакутен» та «хандакутен» безпосередньо з тексту «Офудесакі»:

かーが

このさきハかくらづとめてをつけて

みんなそろふてつとめまつなり

Konosakiwa **Kagura**-zutomenoteotsukete

Minnasorote Tsutomematsunari

Я розпочну навчання з ритуальних рухів рук священної Служби

КаГури, очікуючи на той день, коли ви зберетеся всі разом і

будете виконувати її. (Гл. I, № 10).

しーじ

このところやまとのしバのかみがたと

ゆうていれも元ハしろまい

Konotokoro Yamatono **Jiban**okamigatato

Yuteiredomomotowashiromai

*Ви називаєте це місце в Ямато **Дзіба** – Домівкою Бога,*

Але чи відома вам її сутність? (Гл. I, № 4).

そーぞ

そのはづやといてきかした事ハない

なにもしらんがむりでないそや

Sonohazuyatoitekikashitakotowanai

Nanimo shiran ga muri de nai **zo**ya

Але це закономірно. Адже неможливо пізнати те,

Чого Я ніколи не вчив вас. (Гл. I, № 2).

つーづ

たーだ

めつらしいこのよはじめのかんろたい

これがにほんのをさまりとなる

Mezurashiikonoyohajimeno **Kanrodai**

Koreganihon no osamari to naru

***Дивовижний Канро-Дай** – початок цього світу –*

Наповнить Ніхон! (Гл. II, № 39).

とーど

りうけいがいさみでるよとをもうなら

かぐらつとめやてをとりをせよ

Ryukeigaisamideruyotoomounara

Kagura-zutomeya **Teodori**oseyo

І якщо ви дійсно хочете, щоб посіви піднялися,

*Здійснюйте Кагуру і Священний танець рук – **Те-Одори** (Гл. I, № 14).*

Показовим є також досить часте заміщення в тексті «*Офудесакі*» графем *хірагана* графемами *катакани*. Зокрема, це стосується написання одного з головних понять Тенрійської релігії – терміна «*Дзіба*» (地場 – «Священне місце», «Оселя Бога-Отця»), а також цілої низки інших слів:

このところやまとのしバのかみがたと
ゆうていれも元ハしろまい

Konotokoro Yamato no Shiba no kamigata to
Yuteiredomomotowashiromai

*Ви називаєте це місце в Ямато Дзіба – домівкою Бога,
Але чи відома вам її сутність? (Гл. I, № 4).*

こちらほどの月日の心しんぱいを
せかいどうハなんとをもてる

Korahodono Tsukihinokokoro shinbaio
Sekaijuwanantoomoteru

А що думає весь світ

Про глибоку тривогусерцяЦукі-Хі? (Гл. VI, № 117).

Таким чином навіть побіжний аналіз графічного оформлення тексту «*Офудесакі*» дає можливість зробити такі висновки:

1. Результатом майже півторатисячолітньої боротьби між представниками школи «*кантаку*» – прихильниками китаїзації Японії у галузі релігії, науки, літератури, освіти тощо і «*кокутаку*», представники якої відстоювали суто національні ідеї та підходи в усіх зазначених сферах суспільного життя, так і не стала перемога однієї з них. Сама по собі Тенрійська релігія, яка є синкретичною за своїм характером, стала своєрідним компромісом між запозиченим буддизмом і суто японським синтоїзмом (головні релігійно-етичні постулати релігії Тенрі, моральні догми, церемоніал тощо). Тоді як основний канонічний документ цієї релігії – текст «*Офудесакі*» своїм графічним оформленням засвідчив навіть певну перевагу у цій багатовіковій боротьбі національного письма («*кани*») над письмом іноземного походження («*канджі*»). До речі, ця боротьба у сфері письма продовжилась і в ХХст. Правда, пізніші прихильники повної відмови від ієрогліфіки пропонували вже перейти не до «*кани*», а до «*ромаджі*» – латинського алфавіту.

2. Наявність у тексті «*Офудесакі*» значної кількості розбіжностей у графічному оформленні ідентичних лексем і непослідовність використання на письмі знаків «*дакутен*» та «*хандакутен*» певною мірою спростовують тезу про те, що починаючи з доби Едо (1600-1868) в країні вже були вироблені й послідовно застосовувалися на письмі та в друці чіткі правила використання знаків «помутніння» та «напівпомутніння» відповідних приголосних звуків.

3. Зафіксована в тексті «*Офудесакі*» розмовна і навіть діалектна лексика, як і окремі граматичні форми, не характерні для японської літературної мови, підтверджують гіпотезу про те, що конвергентне зближення розмовного мовлення з літературною мовою мало двосторонній напрям. Не лише мова художньої літератури через сис-

тему освіти активно впливала на нормативну базу національної мови, але й розмовна стихія мала суттєвий вплив на тогочасну японську мову, «розмиваючи» її визначені літературною традицією межі, тобто змінюючи лексичний склад, граматичні правила, стилістичні норми тощо.

1. Akiko Inoue, Matthew Eynon. A study of the Ofudesaki – Tenri, Nara, Japan, 1987. – 481 p. 2. Tenrikyou Church Headquarters Ofudesaki the tip of the Writing Brush – Tenri, Nara, Japan, 1998. – 486 p. 3. «Офудэсаки». – Тенри, Нара, Япония, 2004. – 281 с.

Д. Мирна,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ У ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

Створення рекламного тексту – справа дуже індивідуальна та творча. Однак у композиції реклами спостерігаються загальні закономірності. У даній роботі розглядаються синтаксичні, семантичні та граматичні особливості до яких найчастіше звертаються під час створення рекламного тексту, акцентуючи саме на процесах, які ми можемо спостерігати у японській мові. Приклади добирались саме з оригінальних японських рекламних текстів та телевізійної реклами

Ключові слова: рекламний текст, стилістичні форми, метафора, гіпербола

Создание рекламного текста – дело очень индивидуальное и творческое. Но в композиции рекламы наблюдаются общие закономерности. В данной работе рассматриваются синтаксические, семантические и грамматические особенности, какие чаще всего встречаются при сопоставлении рекламных текстов, делая упор именно на процессы, что которые мы можем наблюдать в японском языке. Примеры подбирались с оригинальных японских рекламных текстов та телевизионной рекламы.

Ключевые слова: рекламный текст, стилистические формы, метафора, гипербола

The process of creating the advertising texts is rather individual and creative. Nevertheless still in the composition of the advertisement we can find some general principles. In this article we tried to analyze some stylistic, semantic and grammatical features which are most common in the frame of the creation of advertisement. We also focused on the processes that can be found in Japanese language. Examples were selected from the original Japanese advertisement's texts and commercials.

Key words: advertising text, stylistic forms, metaphor, hyperbole

Роль реклами у економічному та культурному житті країни є дуже вагомою, тому мова рекламних текстів повинна бути змістовно насиченою та гармонійно оформленою з граматичної точки зору.

Одна з найважливіших вимог до рекламних текстів – максимум інформації при мінімумі слів. Відокремлюються слова з підвищеною рекламною цінністю, великою емоційною силою, та ті, що створюють наочний, відчутний рекламний образ. Основне змістове навантаження у тексті несе заголовок, який надає рекламному об'єкту стислу та точну характеристику. Таким чином, цінність рекламного тексту виявляється у завершеності його мовної форми, яка повністю розкриває ідею, основний задум та зміст реклами. [Розенталь, 1981, 6]

Ступінь читабельності текстів, як зазначають дослідники, залежить від трьох основних моментів: 1) Розбірливість та чіткість друкованого тексту (шрифти, пунктуаційні знаки, ілюстрації і т.д.); 2) Зацікавленість читача, яка з'являється у нього у процесі прочитання; 3) Ступінь зрозумілості та переконливості тексту.

Основні вимоги, яким має відповідати рекламний текст:

1. Перш за все рекламний текст має бути конкретним та цілеспрямованим. Основна головна ідея повинна бути викладена у формі лозунгу (お気軽健康カフェ あげは). [神戸、最新版 '1 2, 8]

Слід відзначити ті особливості, що вигідно відрізняють рекламний об'єкт від інших йому подібних. Реклама повинна уникати будь-якої абстрактності. Читач має зрозуміти та запам'ятати реклами, упевнитись в її достовірності.

Стиль реклами “багатошаровий”, так як може набувати різних форм. Він поєднує в собі риси публіцистичного, наукового, науково-популярного та частково розмовного та офіційно-ділового.

2. Рекламний текст бути добре обґрунтований і логічно побудованим та легко зрозумілим. Як приклад, можна розглядати назву булочки з начинкою カレーフランス [神戸、最新版 '1 2, 8], яка складається з каре та овочів. Тобто, коли споживач побачить таку назву, то в нього вже складається певне враження про смак товару.

Логічним є використання форм дієслів, які надають тексту більшої динамічності, спонукають до дій. Експресивність дієслів полягає у багатстві та різноплановості їх смислової структури і синтаксичних зв'язків. Наприклад: スタイルの持続力で選ぶなら - Якщо ви обираєте стиль зі стійкістю (реклама лаку для волосся) [Mina 2011, 9].

Створення ремного тексту – справа дуже індивідуальна та творча. Однак у композиції реклами спостерігаються загальні закономірності. Розглядають наступну схему текст повідомлення: заголовок, зачин (розкриття рекламного лозунгу), пояснення, яку вміщує в себе деталі, що виступають у ролі доказів та переконань, та заключна частина.

落ち着いた雰囲気味わう神戸ビーフ

全席カウンターで厚さ24mmの鉄板を使用し、シェフが客の目の前焼いてくれる。最初は赤穂の塩だけ味わうおすすめ。

ごちそうMENU

極上フィレ（130g）セット・・・7900円

У розглянутому прикладі можна знайти всі основні пункти, які повинні містити рекламний текст.

Як зачин так і заголовок відіграють дуже важливу роль, так як мають зацікавити читача, примусити його прочитати текст та сприйняти інформацію. Девід Огілві, відомий фахівець у сфері реклами та власник рекламного агентства, наголошує, що число людей, які читають заголовок, у п'ять разів вище ніж тих, хто читає основний текст. Відповідно, якщо ви не досягли потрібного ефекту у заголовку, то втратили майже 90% успіху. Огілві також радить не боятись довгих заголовків, головне щоб вони добре виокремлювались від основного тексту, це також приверне увагу читача. [Кортлэнд Л. Бове 1995, 3]

Однією з головних критеріїв успіху реклами – новизна продукції, яка пропонується, має виноситись у заголовок. Так як споживач, частіше за все, зацікавлений саме у нових товарах, нових способах використання старих товарів та удосконалення їх. Тому така тенденція має бути відображена на лексичному рівні за допомогою таких слів, як *зараз, неймовірний, раптово, революційний, важливий крок уперед*. [Кортлэнд Л. Бове 1995, 3]

Автори рекламних текстів та спеціалісти-філологи на протязі багатьох років намагаються створити типологію заголовків та текстів, як наслідок цього їх існує величезна кількість. Ми хочемо звернути вашу увагу на класифікацію, яка пропонується Бове та Арнесом у своїй роботі “Сучасна реклама”. Вони наголошують на тому, що існує п'ять основних типів заголовків: про корисні якості, провокуючі, інформативні, питальні та ті, що містять команди та настанови. [Кортлэнд Л. Бове 1995, 3]

Заголовок та зачин часто залежать від того, кому адресована дана реклама. Так наприклад, 忘れられない思い出づくりをコンチェルトで (concerto – це назва корабля для коротких туристичних прогулянок). Одразу із зачину зрозуміло, що реклама напевно буде цікавою особливо для туристів, які безсумнівно бажають закарбувати у пам'яті улюблені спогади. [Шатин 2002, 7]

Логічно витриманий рекламний текст складається з чітко та зрозумілого тезису – основна думка, яка залишається незмінною. Текст являє собою розгорнуту аргументацію, що наводиться для обґрунтування викладеної у зачині думки. (1) Цей текст повинен подаватись більш дрібним кеглем, ніж заголовок та підзаголовок. В основному тексті також міститься власне комерційна тема. Текст повинен бути пов'язаним з темою рекламної кампанії та інтересами читачів. Автор має будувати текст таким чином, наче б то він звертається до однієї людини. Він також може подаватись у різних формах, однак найбільш часто використовують: прямий виклад фактів, розповідь, самоопис, діалог/монолог, включення ілюстрацій, оригінальний жанр. [Кортлэнд Л. Бове 1995, 3]

Частіше за все у рекламних тестах застосовують теперішній час та активний стан, так як це звучить більш жваво. Також для такого роду тексту характерне часте використання прийменників, хоча для японської мови це твердження не завжди виправдано, бо існує тенденція опускати прийменники у звертанні, чого не можна сказати про мову молоді.

Іноді власне назва компанії використовується у якості назви марки товару, наприклад, Meiji, サントリー. Однак зазвичай компанії намагаються уникати таких збігів та створюють для товару власне ім'я, щоб надати йому більшої цінності. (журнал)

Заключна частина рекламного тексту призначається для того, щоб закріпити основну думку, розвіяти сумніви та переконати читача купити товар або скористатись послугами.

3. Рекламний текст має бути стислим, лаконічним. Текст не має містити слів, які не несуть корисне смислове навантаження.

4. Рекламний текст повинен бути оригінальним, неповторним у деталях та водночас відповідати деяким загально прийнятим стандартам.

Реклама покликана не тільки проінформувати читача, але й викликати у нього яскравий, чіткий рекламний образ через систему зображально-виразних засобів мови. До об'єктивно спрямованої додається суб'єктивно спрямована інформація. Це можливо, головним чином, за рахунок стилістично забарвленої лексики та синтаксису, які дозволяють створити конкретно-чуттєвий рекламний образ. До зображально-виразних засобів мови можна віднести епітети, порівняння, метафори, метонімії, фразеологічні звороти, приказки, прислів'я, крилаті вирази, слова із популярних пісень, віршів. [Шатин 2002, 7]

Газетні рекламні повідомлення містять свої синтаксичні особливості, які обумовлені різноманітними екстралінгвістичними факторами пов'язаними з психологією впливу реклами. Синтаксис має достатні можливості для вираження тонких смислових та емоційних відтінків того, що повідомляється.

Кожному функціональному стилю притаманна окрема синтаксична конструкція, використання якої обумовлено призначення даного стилю, а також прагненням створити спеціальний стилістичний ефект.

Що ж стосується реклами, то тут можна прослідкувати тенденцію наближення викладеної думки до розмовного стилю. До таких особливостей розмовного стилю можна віднести широке використання побутової лексики, фразеології, лексики емоційно-експресивної, а також різноманіття синтаксису (використання епілептичних речень, звертань, повтори слів, розрив речень вставними конструкціями, використання діалогів і т.д.). Імітація неупередженої бесіди як би зближає рекламну мову з повсякденною мовою читача, за рахунок цього підвищується читабельність та розуміння тексту. Наприклад 本誌の神戸情報をケータイに入れてもってく。

У рекламних текстах переважно використовують прості речення. Це зумовлено їх динамічністю, експресивністю. Прості речення, неповні речення, особливо еліптичні конструкції, різного роду інверсії, використовуються з метою підкреслити смислову роль головного слова.

Неупереджений виклад створюється також у питально-відповідній формі, яка походить із розмовного синтаксису. У такому випадку журналісти наче передбачають питання читачів та виносять їх у заголовок чи зачин реклами.

Важливим аспектом у створенні рекламного тексту є застосування закону стилістичної форми. У риторичі для надання тексту стилістичної форми використовують тропи та фігури. [Шатин 2002, 7] Троп - слово, вживане в переносному значенні для

характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його «внутрішньої форми». [Літературознавчий словник-довідник 1997, 5] До них відносять метофору, метонімію, літоту, перефраз, синекдоху, порівняння. Стилістична фігура — незвичні синтаксичні звороти, що порушують мовні норми, вживаються задля оздоби мовлення. Вони покликані є збагатити мовлення емоційними нюансами, у виразити художнє зображення. До стилістичних фігур відносять анафору, епіфору, кільце, паралелізм, градація, еліпсис, інверсія, анаколуп тощо. [Шатин 2002, 7]

Як зазначає Ю.В. Шатин у своїй роботі “Побудова рекламних текстів”, в індустрії реклами автори часто використовують метафору та метонімію.

Так ,наприклад, у рекламі Karcher автор застосовує метонімію 日本をキレイにする, у даному випадку 日本 символізує свою власну оселю, офіс тощо. Також для більшої виразностіキレイ подається катаканною, а не ієрогліфами, що є звичним для японців. Усе це у купі привертає увагу читачів та викликає у них бажання прочитати цю рекламу.

Також у рекламі можна зустріти випадки тавтології, яка навмисно використовується як риторична фігура, щоб підвищити експресивність того чи іншого уривку тексту або заголовка. Ось, наприклад, у рекламі японської спільноти допомоги червоного хреста ми також зустрічаємо тавтологію 人間を救うのは、人間だ. [Шатин 2002, 7]

Доволі поширеним, якщо говорити про рекламний текст, є використання висловлювань та образів, які пов’язані гіперболою. Гіпербола — різновид тропа, що полягає в надмірному перебільшенні характерних властивостей чи ознак певного предмета, явища або дії. [Літературознавчий словник-довідник 1997, 5]

Це є також повністю виправданим і для японської мови. У цьому нас переконує коротке дослідження японської рекламної літератури, а саме Kansai Walker за 11 травня 2011 року. Так ось у рекламі великого відкриття станції Осака після реконструкції, щоб читачі могли уявити про які масштаби іде мова, автори використовують такий слоган 大阪駅が“まち”になる. Іде мова про те, що станцію настільки вдосконалили, розширили, що можна говорити про присвоєння її звання кварталу, чи навіть міста. У даному прикладі можна знайти і деякі моменти протиставлення, коли станцію 駅 порівнюють з містомまち.

У рекламі м’яких меблів автор, ілюструючи все відповідними картинками, ставить наголос на тому, що ці меблі настільки зручні, наче окутують тебе своєю м’якістю ふんわり包み込まれるようなリラックス感. Словникове значення дієслова 包み込まれる обгорнутись, у даному випадку автор для більш експресивного вираження почуття розслаблення поєднує слова у дещо незвичайний спосіб. [Шатин 2002, 7]

Аналізуючи рекламу туристичного агентства 星野リゾート ми натикаємось одразу на два перебільшення. Під час опису готелів, які пропонує дана агенція, ми зустрічаємо фразу 自然が教えてくれる宝物に出会う. Автор, щоб найбільш яскраво передати наближеність до природи, говорить, що можна зустріти скарби, які дає нам природа.

Інше перебільшення ми помічає ще на початку реклами 日本にしかない魅力を伝えてくれるホテル. Ми повністю не впевнені в тому, що лише в Японії існує такий пречудовий готель.

На практиці використання цих принципів у рекламних текстах несе у собі багатшаровий та частіше за все прихований для споживачів характер. [Шатин 2002, 7]

Підсумовуючи все вище сказане хотілося б додати, що створення реклами – це справа дуже індивідуальна та може набирати непередбачуваних обертів, так як кожен окремий автор намагається зацікавити споживачів застосовуючи при цьому різного роду вербальні та невербальні методи. У цій роботі ми спробували коротко ознайомити вас саме з лексичними, стилістичними та граматичними прийомами, що є актуальними для японської мови на даний час.

1. Бердышев С. Н./ Рекламный текст. Методика составления и оформления. – Москва: Дашков и Ко, 2008. – 308с.; 2. Галич О. Теория литературы: Підручник/ Галич О., Назарець В., Васильєв Є. – Київ: Либідь, 2006. – 488 с.; 3. Кортлэнд Л. Бове Современная реклама/ Кортлэнд Л. Бове, Уилльям Ф. Аренс. – Москва: Издательский дом Довгань, 1995. – 704с.; 4. Кромптон Аластер/ Мастерская рекламного текста. – Москва: Издательский дом Довгань, 1998. – 243 с.; 5. Літературознавчий словник-довідник. — Київ: Академія, 1997. – 695с.; 6. Розенталь Д. Э. Язык рекламных текстов: Учеб. пособие для фак. журналистики вузов/ Розенталь Д. Э., Кохтев Н. Н. – Москва: Высш. школа, 1981. – 234с.; 7. Шатин Юрий Васильевич Шатин/ Построение рекламного текста. – Москва: Бератор-Пресс, 2002. – 128 с.; 8. 神戸、最新版 ‘ 1 2 ; 9. Mina, June 6, 2011; 10. Elle, July 2011

«ЧИСЛА» В ИДИОМАТИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЯХ ИЗ 4-Х ИЕРОГЛИФОВ (ЁДЗИДЗЮКУГО)

Розглянуто понад 300 ідіоматичних висловів, сполучень з 4-х ієрогліфів, що пов'язані з числами. Автор статті аналізує особливості класифікації сполучень з 4-х ієрогліфів.

Ключові слова: *сполучення з 4-х ієрогліфів, числа*

Рассмотрены более 300 различных идиоматических фраз на основе сочетаний из 4-х иероглифов, содержащих числа. Автор статьи анализирует особенности классификации сочетаний из 4-х иероглифов.

Ключевые слова: *идиоматические сочетания из 4-х иероглифов, числа*

More than 300 idiomatic combinations of 4 characters connected with numbers are reviewed. The author of the article analyses the classification of combinations of 4 characters.

Key words: *idiomatic combinations of 4 characters, numbers*

Неотъемлемой частью японского языка являются идиоматические сочетания из 4-х иероглифов (四字熟語 ёдзидзюкуго). Многие из них непосредственно являются примером передачи восточной мудрости через Китай и Корею на Японский архипелаг. Часть из них иногда воспринимается как пословицы, часть – идиоматическими выражениями, некоторые являются изречениями великих людей. «Числа» в современном японском языке, записываемые китайскими иероглифами, тесно связаны с образным восприятием иероглифической последовательности знаков, в которой они встречаются. Работа посвящена примерам и тенденциям использования китайских числительных, встречающихся при изучении идиоматических сочетаний из 4-х иероглифов.

В качестве третьей части в серии пособий «Современный японский язык» было создано пособие, посвященное идиоматическим сочетаниям из четырёх иероглифов. Данное пособие – первое в Украине издание, в котором представлено 355 фразеологизмов (идиом) на основе сочетаний из 4-х иероглифов. Каждое выражение снабжено чтением, романизованной транскрипцией и примерами. Все примеры также снабжены романизованной транскрипцией и вариантом возможного перевода.

Формирование современного японского языка неразрывно связано с историей и культурой Японии. В VI-VII веках н.э. заимствование и принятие с континента, из Китая и Кореи, буддизма, повлекло за собой более чем 200-летний период заимствования культуры и письменности. Начиная с буддийских сутр и священных текстов, основу литературы того периода составляет канбун (漢文), китайское письмо. Дальнейшее развитие японской культуры и, в частности, японской литературы, привело к

созданию и распространению азбук хирагана и катакана и в конечном счете, на современном этапе пришло к неразрывному сосуществованию трёх видов письменности, так называемый стиль смешанного письма, канамадзири (仮名交じり). Но в основе всего обучения японской системы образования всегда присутствовали китайские тексты, китайское письмо, китайские истории и легенды.

В японском языке слова, записанные более чем одним иероглифическим знаком, являются словами китайского происхождения. Что же такое «ёдзиканго» (四字漢語) и что такое «ёдзидзюкуго» (四字熟語)? Дословно «ёдзиканго» (四字漢語) означает «сочетание из 4-х иероглифических знаков». Сочетания из 4-х знаков могут быть двух видов: неидиоматические и фразеологизмы (идиомы). В качестве примера неидиоматических сочетаний может служить любой термин, содержащий два слова китайского происхождения (канго), каждое составляющее сочетание слово из 2-х знаков является отдельной лексемой или сокращением со своим отдельным смыслом. Это могут быть и слова повседневного обихода, и специальные термины, представляющие собой своего рода узкоспециальные сокращения, где каждый отдельный знак является лишь начальным знаком некоторого понятия или своего рода аббревиатурой, и лозунги, и многое другое. Например: 教育制度、健康診断、交通安全、京阪電鉄、関西空港、保温設定、露和辞典、和露辞典、携帯電話、ソ連連邦、世界平和、日米友好、京大学食、大学入試、中間発表 и т.д. и т.п.

В современном японском языке понятие дзюкуго (熟語) означает сложное слово, иногда с контекстом фразеологизма, идиомы, поэтому под ёдзидзюкуго (四字熟語) чаще всего подразумеваются именно идиоматические сочетания из 4-х иероглифов. Интересный факт связан с тем, что в программе изучения иероглифов для школ и программе проводимого в Японии экзамена 漢字検定 по-разному преподносятся сочетания. В пособиях для сдачи вступительных экзаменов при поступлении в средние школы в категории ёдзидзюкуго (四字熟語) рассматриваются исключительно идиоматические сочетания, в то же самое время пособия по подготовке к сдаче 5-го уровня 漢字検定, соответствующего уровню младшей школы, рассматриваются многие общественно-политические термины (например, 技術革新、帰宅時間、予防注射、郵便配達), которые являются примерами «ёдзиканго» (四字漢語). В японских пособиях для школьников «ёдзидзюкуго» (四字熟語) называются сочетания из 4-х иероглифических знаков, образующие слова (словесные лексемы). Неудивительно, что и «ёдзиканго» (四字漢語) также подходят под такое определение.

В японском языке издавна большое значение имела магическая функция устойчивых словесных формул. Поэтому неотъемлемой частью японского языка, как и любого другого языка, являются поговорки, афоризмы, идиоматические выражения, подражательные звуки и т.п. Особый интерес для специального изучения представляют сочетания, содержащие числа (иероглифы чисел): 数の入った四字熟語、数字を使った四字熟語、漢数字を使った四字熟語、漢数字を含む四字熟語.

Традиционной является тенденция рассмотрения и анализа подобных сочетаний по знаку цифры, другими словами, по месту положения знака в сочетании, по структуре самого сочетания (一〇一〇 ; 一〇二〇 ; 四〇四〇 ; 〇〇〇一 ; 〇〇不二 ; 百〇〇〇 ; 百〇万〇).

Автора прежде всего интересовали языковые тенденции передачи смысла «единственности» через «〇〇一如、〇〇一体», «непротиворечивости» в виде «〇〇不二» и «множественности, многочисленности, многократности» на основе иероглифов «百、千、万». Легко заметить, что особенностью выражений, содержащих «一», является выражение единственности объекта, уникальности и т.п. Появление иероглифов больших чисел, таких как «百» (чаще всего в сочетаниях со смыслом «долго», «все», «различные»), «千» (чаще всего в значении «много»), «万» («много», «все разнообразие»), является примером акцентирования на количественной множественности или продолжительности.

В Японии проводятся исследования процентного содержания сочетаний в том или ином словаре, процентное соотношение выражений с учетом местоположения иероглифов, обозначающих цифры по отношению к остальным 3-м знакам.

В зависимости от сборников в Японии в среднем рассматривается от 900 до 2.500 (иногда до 3.000) единиц. Наиболее пристальное внимание и изучение ёдзидзюкуто, в первую очередь, должно быть уделено тем из них, которые изучаются в рамках школьной программы обучения, а также уровня окончания старшей школы в Японии. Младшие школьники изучают при подготовке к экзаменам для средней школы в среднем от 160 до 190 основных выражений. В данной работе было рассмотрено около 350 сочетаний, содержащих числительные. При создании третьего пособия серии «Современный японский язык: идиоматические сочетания их четырёх иероглифов» нами было рассмотрено более 80 выражений, содержащих знаки японских числительных, они полностью охватывают школьный минимум подобных выражений (от 20 до 40 ключевых выражений).

«Ёдзидзюкуто» (四字熟語) можно разделять по нескольким моделям сочетания знаков. Чаще всего это сочетания двух знаковых сочетаний (二字熟語), однако есть и сочетания отдельных четырёх иероглифов (風林火山、夏春秋冬、東西南北、花鳥風月). Другими словами: 1) первые два знака и последующие два знака (первое двухзнаковое слово и второе) имеют похожий смысл, похожее значение (完全無欠、自由自在); 2) первое и второе двухзнаковые слова имеют противоположные значения (一喜一憂、半信半疑、弱肉強食); 3) первое двухзнаковое слово украшает второе (一意專心、臨機応変、和田引水); 4) сочетания четырёх одно знаковых слов.

В преобладающем большинстве японских пособий и словарей присутствует алфавитный порядок, но также для простоты запоминания и изучения сочетания разделяют по значениям (виды ощущений, ситуации, отрасли жизнедеятельности человека и т.п.). Чаще всего в виде первой категории рассматриваем иероглифические сочетания, включающие числительные, начиная с иероглифа «一». Наиболее часто встречаемой моделью является наличие цифр на 1-м и 3-м месте: 一■一■ ; 一■二■ ; 四■四■ ; 百■万■ и т.п.

Одной из классификаций может быть разделение сочетаний на следующие категории: включающие числительные (цифры); содержащие слова противоположного смысла; содержащие повторения одного и того же знака; содержащие иероглифы животных; содержащие иероглифы цветов, сезонов и т.п. Эта же классификация в целом применима и к ёдзидзюкуто, которые содержат числительные.

В качестве другого способа классификации могут быть рассмотрены нижеследующие подгруппы словосочетаний: содержащие иероглиф «一»; содержащие цифры, отличные от «一»; связанные с «心» и «氣»; связанные с иероглифами частей тела; связанные с иероглифами животных; содержащие один и тот же знак; составляющие устойчивые пары; содержащие слова взаимоисключающего (отрицания, противоположного) смысла; выражения, связанные с сезонами и временем суток; связанные с природой; связанные с причиной происходящего происшествия; связанные с направлениями; сочетания одного иероглифа и его повторений; сочетания, связанные с характером человека.

Ниже приведена таблица, содержащая 80 сочетаний, включенных в пособие, в котором можно найти подробный перевод и примеры их использования.

惡事千里	一子相伝	五里霧中	森羅万象
一意専心	一生懸命	渾然一体	精神一到
一衣帶水	一触即発	三顧之礼	精神統一
一言居士	一所懸命	三々五々	千客万来
一期一会	一進一退	三人文殊	千載一遇
一日千秋	一心同体	三百代言	千差万别
一族郎党	一世風靡	三位一体	千變万化
一念發起	一石二鳥	四角四面	千慮一失
一病息災	一知半解	四苦八苦	二束三文
一枚看板	一朝一夕	七転八起	二律背反
一網打尽	一長一短	七転八倒	八面六臂
一目瞭然	一刀両断	七難八苦	八方美人
一蓮托生	海千山千	十中八九	波瀾万丈
一路平安	岡目八目	四面楚歌	万古不易
一攫千金	危機一髪	遮二無二	百戦錬磨
一喜一憂	九死一生	十人十色	百年河清
一気呵成	言行一致	十年一日	百薬之長
一騎当千	乾坤一擲	首尾一貫	百花齊放
一挙両得	拳禪一如	心機一転	百家争鳴
一顧傾城	五臟六腑	心身一体	百花繚乱

1. Идиоматические сочетания из четырёх иероглифов / [Мигдальская В.И., Мигдальский В.И., Мигдальский Д.И., Мигдальский А.И.]. – Одесса: «Астропринт», 2012 – 212 с. – (Серия «Современный японский язык»)

日本語の敬語 ～ 語法と話し手に対する評価に与える影響～

キーワード：丁寧語、普通形、敬語回避ストラテジー、スピーチスタイル、距離、スタイルシフト

1. はじめに

日本語学習者から寄せられる悩みの一つに日本人と親しい関係になるのが難しいというものがある。その原因の一つに学習者の敬語の使い方の問題があるのではないだろうか。

日本語教育では敬語、主に「です・ます形」と呼ばれる丁寧語に重点が置かれている。敬語を使いこなせることは日本語を話す上で当然不可欠なことである。しかし、日常生活、主に友人同士の会話では敬語を用いないスピーチスタイル、いわゆる「タメロ」と呼ばれる主に普通形を用いたカジュアルな表現が使われることが一般的である。そしてこれを使うことは相手との距離が近いということの証明でもある。事実、交流のあった日本人に「タメロでもいいよ。」と言われたが、使い方がわからなかったという話もきく。その日本人は相手との距離を縮めたいという意図がありそう申し出たのだと思われるが、いつまでも丁寧語で話していると距離を縮められない、それどころか自分と仲良くしたくないのかと思わせてしまうことになりかねない。

では実際日本語母語話者はスピーチスタイルをどのように使い分けているのだろうか。そして日本語学習者はどうだろうか。本研究では実際の会話での両者の言語使用、またその両者の違いを明らかにする。さらに、非母語話者の敬語使用について母語話者はどのような印象を持っているのか、それが両者の関係にどのような影響を与えるのかを調査する。

その結果を踏まえ、普通形を使用した話し方、くだけた話し方が日本語教育で重視されるべきか否かを考察する。

2. 研究課題

本研究を実施するにあたって次の4つの課題を設けた。

- (1) 日本語母語話者は同じ年齢の相手と話す際どのスタイルをとるのか
- (2) 非日本語母語話者は同じ年齢の相手と話す際どのスタイルをとるのか
- (3) 非日本語話者の言語使用について母語話者はどのような印象を持ち、またそれがどのように両者の関係に影響を与えるのか
- (4) 普通形を使用した話し方は日本語教育で重視されるべきか

3. 先行研究

Ide (1989)によって提唱された“wakimae”という概念は日本語の「場をわきまえる」という言葉からきている。Ideによると日本社会ではその個人が置かれた立場や状況によって行動することが期待されており、wakimae による言語使用

は相手との関係における自身の社会的立場や状況への認識を表すとしている。これを踏まえ、Ikuta(1983)はwakimaeとは話者と聞き手との間の距離を表すことであり、「です／ます」つまり丁寧語の使用は、敬意やその場のフォーマルさよりはむしろ心理的距離を表すとしている。Maynard(1997)は不必要にフォーマルな言語使用は相手との間に大きな距離を作り出すこととなり、状況によってはこれを避けることが相手とのよりよい関係のために必要であり、敬語使用の回避はコミュニケーションテクニックの一つだと主張している。

Neustupney(2000)によると、日本人は敬語と非敬語の両方を相手との距離を調節するために使い分けている。つまり状況に応じてスピーチスタイルをシフトさせており、さらに場合によって敬語を避けるためのストラテジーを用いている。Neustupney はこれをHonorific Avoidance Strategies (敬語回避ストラテジー)と呼び、その中には、1. 敬語を必要とする述語を用いない 2. 文章を続け、終わらせない などがある。

4. 方法

本研究に際して実施された調査の対象、方法、分析方法は次のとおりである。

4-1 調査対象

4-1-1 対象者

18歳から30歳までの女性

4-1-2 言語対象

(1) スピーチスタイル 丁寧語か普通形か

(2) 文末 (です／ます)

4-2 データの収集

4-2-1 初対面の母語話者同士の会話の録音

4-2-2 初対面の母語話者と非母語話者の会話の録音

それぞれ初対面の同じ年齢の話者5ペアに1時間会話をしてもらい、その会話を録音した。

初対面の話者としたのは、年齢などが同じ場合敬語を使用するかどうかは両者の距離、つまり親しさのみによることとなり、話者がその距離をどう認識するかを調査するためである。

4-2-3 非母語話者の言語使用に対する母語話者の評価

非母語話者5名の丁寧語、普通形両方の会話を母語話者にきかせ、その印象を問うアンケートを実施した。最後にその話者と友達になりたいかどうかを問うた。

4-3 データの分析

4-3-1 会話の録音の分析、比較

会話の録音の文末に現れるスタイルを分析し、母語話者と非母語話者の言語使用の違いを比較した。

4-3-2 評価テストの分析

母語話者へのアンケートを分析、考察した。

5. 結果と考察

5-1 母語話者の会話

母語話者の会話からは状況に応じて様々な結果が出た。例えばあるペアでは同じ年齢としたはずだが、学年に1学年の差がありそれを被験者が最初に発見することとなり、両者の会話は年下の被験者が丁寧語、年上の被験者が普通形を終始使用するという結果となった。会話の始めに年上の被験者が「タメロでいいよ。」と促したが、年下の方が「でも一度年上だということがわかってしまうと・・・」と躊躇する会話が録音されている。この2名に学年差があったことは調査ミスであったが、日本における年齢（学年）の差における言語使用の実態を表す結果ともなった。

他のペアは丁寧語、普通形両方を使い、時間の経過に伴って、丁寧語使用が減少し、普通形使用が増加する傾向が見られた。つまり会話の過程でスタイルシフトが生じた。年齢が低いペアの間にこの傾向が顕著であった。

また母語話者は敬語回避ストラテジーを非常に頻繁に使用する傾向が見られた。

なお、分析した会話は母語話者同士の会話のみとし、非母語話者と会話した母語話者の会話は分析対象としていない。母語話者は非母語話者と話す際、いわゆるフォーリナートークを使用することがあり自然な会話とは言えないと判断したためである。

図1に結果の一部を示す。

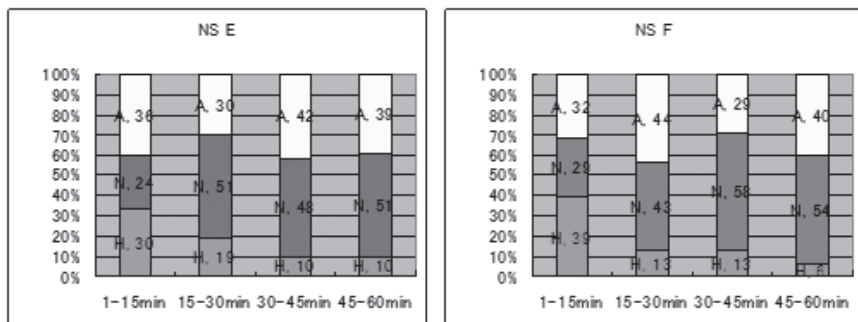

図1-母語話者の丁寧語 (honorific=H)、非丁寧語＝普通形(non-honorific=N)敬語回避(honorific avoidance=A)の使用頻度

5-2 非母語話者の会話

5名のうち、4名は丁寧語のみを使用、1名は普通形のみを使用していた。この1名は母親が日本人で日本語は母親や身内との会話で覚えたが学習したことはなく、最初に「丁寧語が使えない」と会話の中で断っている。他の4名は成人し

てから日本語を学習した非母語話者である。いずれにせよ母語話者との違いが明らかであったのは、母語話者は会話の途中でそのスピーチスタイルを変えなかったことである。

さらに、母語話者の会話では頻繁に見られた敬語回避ストラテジーが非母語話者の間ではほとんど見られなかった。

図2に結果の一部を示す。

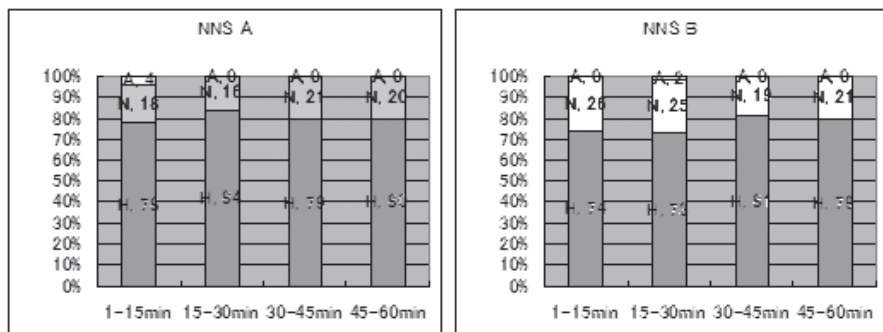

図2－非母語話者の丁寧語（honorific=H）、非丁寧語＝普通形(non-honorific=N)敬語回避（honorific avoidance=A)の使用頻度

5-3 評価テスト結果

日本人を対象に行った非母語話者の言語使用に対する評価のアンケートでは、「親しみを感じる」「優しい」と言った友人同士になるために重要と考えられる項目で普通形を使用している話者に対して評価が高かった。

一方「尊敬できる」や「礼儀正しい」など、目上の立場にある場合、または目上のものと話す場合に重要だと考えられる項目では、丁寧語を使用している話者に対して評価が高かった。

また「この話者と友達になりたいと思いますか。」という問いに対しては、普通形を使用している話者と友達になりたいと答えた回答者の割合が高かった。

6. 結論

本研究結果は日本語母語話者と非母語話者の言語使用の特徴を示すものであり、両者の違いを明らかにした。

5で示したように母語話者の会話では丁寧語から普通体へのスタイルシフトが見られたが、非母語話者の間では見られなかった。また、母語話者の会話では敬語回避ストラテジーが頻繁に使用されていたのに対し非母語話者にはほとんど使用されていなかった。

先行研究では母語話者がスタイルシフトや敬語回避ストラテジーを用いる

のは相手との距離を保ったり縮めたりするためであり、よりよいコミュニケーションのための戦略であると考えられているが、母語話者がこれを日常的に用いているのに対し、学習者の使用が限られているのは問題であると思われる。

また普通体を使用する非母語話者に対して、友人関係を築くために重要だと考えられる項目に高い評価が与えられたこと、友達になりたいという回答がより多かったことは普通体を使用したスピーチスタイルの重要性を示唆している。

以上の結果から日本語教育において普通体を使用した話し方を教えることが強化されるべきだという結論に達した。

7. 今後の課題

研究結果から普通形を教えるべきだという結論に至ったが、そこには課題が残る。まず、普通形はそれだけで用いられることが少なく、「よ」や「ね」と言った終助詞を伴うのが一般的である。よってこの終助詞の使用方法を教える必要がある。

また本研究で明らかになった母語話者の会話の特徴は敬語回避戦略を頻繁に使用するということである。これは丁寧語から普通形へとスタイルをシフトさせる際に頻繁に用いられるものと思われるが、これも教えていく必要がある。

そして学習者にとって最も困難なことは、その形式ではなく、いつどのような場面でどのスピーチスタイルが用いられるかを学ぶことではないだろうか。それを教室という限られた場所でどのように教えていくかも課題である。

また普通形を取り入れる時期も考えなければならないことの一つである。本研究では普通形を教えることの重要性を考察したが、敬語が使える学習者ということが大前提である。敬語を使えないまま普通形を覚えてしまい、敬語を使うべき相手に対しても普通形で話してしまうことの方が重大な問題だからである。

これらを踏まえ、様々な角度から教授方法、教授時期などを考察していく必要があるだろう。

参考文献

Ide, S. 1989. Formal forms and discernment: Two neglected aspects of linguistic politeness. *Multilingua* 8-2/3: 223-248.

Ikuta, S. 2003. Discernment system. in Koike, I.(ed). *Kenkyusha Dictionary of Applied Linguistics*. 214. Tokyo. Kenkyusha.

Maynard, S. K. 1997. *Japanese Communication*. Honolulu. University of Hawai'i press.

Neustupny, J. V. 2000. Keigo/taiguhyogen/poraitonesu to syakai kankei. In *Gendai nihongo hikkei*. Bessatsu kokubun gaku 53, 67-72.

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯПОНСЬКОЮ МОВОЮ КИТАЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТИПУ «ЧЕНЬ'ЮЙ»

В роботі досліджено усні сталі вислови, які мають особливе культурне навантаження. Було зроблено порівняльний аналіз китайських (чень'юй) та японських (йоджіджюкуго) сталих сполучень із чотирьох ієрогліфів. Тематика цих фразеологізмів дуже різноманітна, вона охоплює звички та менталітет народу.

Ключові слова: *чень'юй, йоджіджюкуго, веньянь*

В работе исследованы устные устойчивые выражения, имеющие особую культурную нагрузку. Был сделан анализ китайских (чень юй) и японских (едзидзюкуго) устойчивых сочетаний из четырех иероглифов, тематика которых очень разнообразна, она охватывает привычки и менталитет народа.

Ключевые слова: *чень юй, едзидзюкуго, веньянь*

The analysis of Chinese phraseological units (chengyu) and Japanese (yojijyukugo) is made. The semantics of these idioms is wide-ranging; it enhances one nation's habits and mentality.

Key words: *chengyu, yojijyukugo, wenyany*

Культура як прояв колективної пам'яті та колективної свідомості створює певні механізми, що допомагають людині орієнтуватися у світі, а також зберігати всі ціннісні знання, нагромаджені етносом за всю історію розвитку народу. Китай та Японія мають надзвичайно багату і давню історію розвитку культури. Безліч культурних та соціально-побутових факторів впливали на формування особливостей національної свідомості китайського та японського етносу.

Від часів своєї появи людина була істотою не лише соціальною і мислячою, вона була істотою національною, завжди відчувала свою приналежність до племені, роду, родини як щось сутнісно важливе. І саме ця приналежність визначала особливості сприйняття людиною світу, ціннісної орієнтації та практичної поведінки. Ця приналежність, творчо перетворена свідомістю та пропущена крізь призму ціннісної та емоційно-чуттєвої сфери, втілена у знакових формах рідної мови, і є мовним менталітетом [Гумбольдт 1985, 112]. Кожний народ виробляє особливі принципи ставлення людини до Світу, до Людини і робить це в знаковому просторі рідної мови. Тому сучасна лінгвістика стає основою для вивчення національного менталітету, залучаючи для цього дані філософії, психології, культурології, етнографії, історії, літературознавства тощо.

В цій роботі ми ставимо собі за мету, виходячи з сучасних засад лінгвістики антропоцентричного спрямування, розглянути генезу китайських фразеологізмів та провести аналогію з їх японськими відповідниками. Задля цього звернімося до конкретних прикладів.

Розглянемо фразеологічну одиницю 百折不撓 (*kokushimousou / kokushimōsō / こくしむそう*) *бути безстрашним; людиною з непохитною волею*. Цей фразеологізм, як відомо, має свою історію. Приблизно в 25-220 р. н.е. жив чоловік на ім'я Цяю Сюань, він ніколи не був підлабузником, залишався чесною людиною до своєї смерті. Він боровся проти несправедливості, розкривав корупціонерів серед людей, що обіймали високі посади. Робив він це з великим ризиком для власного життя, але, незважаючи ні на що, продовжував боротьбу. Одного разу, в час, коли Цяю Сюань служив при імператорському дворі, бандити схопили в полон його сина і почали вимагати за нього викуп. Служба для Цяю Сюань була найважливішою справою всього життя, тому він навіть не міг відлучитися від двору задля порятунку власного сина. Він наказав послати військовий загін у табір розбійників. Але це був доволі ризиковий вчинок, адже сина могли вбити. Вся банда була заарештована, але під час сутички з розбійниками сина було вбито. В останні роки служби Цяю Сюаня до влади прийшов новий імператор. Якось Цяю Сюань довідався, що один із міністрів вимагав гроші з селян. Новий імператор не повірив йому і почав навіть виправдовувати чиновника. Цяю Сюаню був настільки вражений вчинком правителя, що залишив свій пост і повернувся до рідного села. Після смерті на його надгробку було висічено напис 百折不撓, який зараз використовується у мові для позначення незламності духу людини. Отже, як бачимо, китайський фразеологізм із суто китайською національною історією виникнення було запозичено японською мовою і, відповідно, сприйнято японською культурою, з чого робимо висновок про близькість національного духу китайського та японського народів.

Розглянемо ще кілька прикладів. Так, фразеологічна одиниця 刻舟求劍 (*kokushuukushiken*) *зробити надріз на човні* (обр.: про вперту людину) сягає своїм корінням періоду Весни та Осені (770-476 рр.). Одного разу чоловік віз у човні дорогоцінний меч. Коли він плив, то так замилювався навколишніми краєвидами, що випустив меч з рук, і той упав у воду. Чоловік одразу ж вирішив зробити ножем помітку на човні з надією, що він таким чином потім зможе знайти меч. Коли човен пристав до берега, чоловік стрибнув у воду, намагаючись знайти меч. Але корабель був уже дуже далеко від того місця. Чоловікові не стало вил, і він потонув. Сьогодні цей фразеологізм функціонує як у китайській, так і в японській мовах, при цьому найчастіше він використовується у сфері бізнесу, описуючи людину із застарілими поглядами на життя, які можуть призвести до великих неприємностей.

Запозичила японська мова й ідіому 四面楚歌 (*しめんそか*) *з усіх боків чути пісні ворогів*. Цей фразеологізм вперше зустрічається в «Історичних записках 史记» і має доволі цікаву передісторію. Якось військо генерала західної Чу – Сян Юя взяло в облогу вороже військо, воїни якого грали на барабанах. Саме через це чень'юй набув негативного забарвлення, описуючи безвихідну ситуацію.

Японська фразеологічна одиниця 瓜田李下 (*kaden rika*) *дня під словим деревом* (дії, які викликають підозру інших; дії, яких потрібно уникати) також має китайське

походження. Цей вислів було вперше вжито одним із стародавніх китайських поетів Цао Джи. Він вважав, що коли людина перебуває на гарбузовому полі або під сливою і нахилилася для того, щоб поправити своє взуття, то у того, кому це поле або дерево належить, може виникнути думка, що ця людина хоче вкрати гарбуз або сливу.

З китайської мови було запозичено й одиницю 朝三暮四 (ちようさんぼし) *вранці – три, ввечері – чотири* (обр.: *обдурити когось; розумний завжди обведе дурного навколо пальця*). У притчі Чжуан Цзи розповідається, як король мавп Сунь Укун якось запропонував уранці своїм підлеглим-мавпам по 3 персики, а ввечері – по 4. Їм здалося, що цього замало, і тоді король запропонував давати вранці по 4, ввечері по 3 персики. Після цього всі мавпи зраділи і відразу ж погодились на такі умови.

Проаналізувавши та провівши аналогію між японськими 四字熟語 (йоджіджюкуго) та китайськими 成语 (чен'юй), робимо висновок, що всі вони відображають культуру, побут і вірування народів цих двох давніх цивілізацій. Джерелом великої кількості японських фразеологізмів є давньокитайська мова вен'янь та класична китайська література того часу. Чен'юй завжди мають імпліцитне значення, тобто в них завжди є певний прихований зміст, а точніше асоціативна інформація. Саме ця властивість дозволяє відрізнити чен'юй від іншого, схожого за структурою типу фразеологізмів сигецзи. Використовуючи у мовленні певний чен'юй, мовець свідомо, в більшості випадків навіть підсвідомо асоціює його з певною історією, з якою пов'язаний цей фразеологізм.

Отже, чен'юй відтворюють національну культуру у специфічній формі, що склалася впродовж тривалого етногенезу. Вони є носіями культурної інформації, що презентує китайське та японське національне світобачення через найменування ситуацій, явищ і предметів традиційного побуту, довкілля, умов життя китайського та японського народів. Етнокультурні чинники забезпечують акумуляцію реальністю мовної картини світу, а чен'юй як фразеологічна одиниця є носієм цієї етнокультурної інформації.

1. Алпатов В. М. Япония: язык и общество / В. М. Алпатов. – М.: Муравей, 2003 [електронний ресурс]. – режим доступу до книги: <http://shounen.ru/nihon/lang-soc.shtml>; 2. Баранова З. И. Моделируемые фразеологизмы в китайском языке / З. И. Баранова // Исследования по китайскому языку. – М.: Наука, 1973. – 122 с.; 3. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10. 02. 15 – «Загальне мовознавство» / І. О. Голубовська. – К., 2004. – 38 с.; 4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт – М., 1985. – 475 с.; 5. Фельдман-Конрад Н. И. Японско-русский учебный словарь иероглифов / Н. И. Фельдман-Конрад. – М.: Русский язык, 1977. – 680 с.

МОВЛЕННЄВІ АКТИ ПОДЯКИ І ВИБАЧЕННЯ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛІ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються мовленнєві акти подяки і вибачення, які є характерними для усної форми офіційно-ділового стилю японської мови. Особлива увага надається лексико-граматичному аналізу певних висловлювань, визначенню їх комунікативної інтенції та наслідків впливу іллокутивного акту на конкретного адресата в залежності від типу комунікативної ситуації.

Ключові слова: мовленнєвий акт, комунікативна інтенція, мовні кліше подяки і вибачення, комунікативна ситуація, діловий мовленнєвий етикет

В статье рассматриваются речевые акты благодарности и извинения, характерные для устной формы официально-делового стиля японского языка. Особенное внимание уделяется лексико-грамматическому анализу определённых высказываний, установлению их коммуникативной интенции и последствий влияния иллокутивного акта на конкретного адресата в зависимости от типа коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: речевой акт, коммуникативная интенция, речевые клише благодарности и извинения, коммуникативная ситуация, деловой речевой этикет

The article deals with speech acts of gratitude and excuse, which are typical for oral form of official functional style of Japanese language. Special attention is drawn to lexical and grammatical analysis of certain utterances, determining their communicative intention and consequences of Illocutionary act's influence on concrete addressee depending on the type of communicative situation.

Key words: speech act, communicative intention, speech clichés of gratitude and excuse, communicative situation, business speech etiquette

Сучасна лінгвістика зорієнтована на комплексне системне дослідження мовленнєвої взаємодії, досягнення мети якої значною мірою залежить від збереження позитивного налаштування мовців. Це багато у чому стосується і ситуацій ділового спілкування, від ефективності якого залежить загальний успіх роботи компанії. Вміння вести ділову бесіду, переговори, знайти підхід до ділового партнера, правильно висловити свою думку, ефективно застосовувати етикетні норми ділового спілкування – найважливіші складові професійної компетенції менеджера компанії. Тому мовленнєві акти подяки і вибачення є невід'ємною частиною сфери ділових відносин, яка у свою чергу є об'єктом вивчення офіційно-ділового стилю мови.

Метою даної статті є вивчення мовленнєвих актів вибачення і подяки, характерних для усної форми офіційно-ділового стилю японської мови. Відповідно до поставленої мети вважаємо за необхідне:

- 1) дати визначення поняття “мовленнєвий акт подяки” і “мовленнєвий акт вибачення” і провести аналіз складових;
- 2) виявити особливості функціонування кліше і зворотів подяки та вибачення у залежності від різновиду ділової комунікативної ситуації, яку вони обслуговують;
- 3) систематизувати мовні кліше в значенні подяки і вибачення; надати лексико-граматичний аналіз певних висловлювань подяки і вибачення, характерних для усної форми офіційно-ділового стилю японської мови.

Матеріалом дослідження послуговували навчально-методичні посібники, довідники японською мовою з підготовки менеджерів японських компаній до іспиту на працевлаштування, а саме частина завдань для іспиту з перевірки знань і вмінь, необхідних для ділової комунікації майбутнього співробітника [石井 2010; 田淵 2008; 寺島 2010].

У даному дослідженні ми спираємося на наступне визначення поняття “мовленнєвий акт”. Мовленнєвий (далі МА) – це інтенційно зумовлене, граматично й семантично організоване висловлення, інтегроване з комунікативною взаємодією адресанта й адресата в певній комунікативній ситуації [Селіванова 2011, 57]. Основними рисами МА є інтенціональність, цілеспрямованість і конвенціональність. Як відомо, за Дж. Остіном до структури мовленнєвого акту відносять локуцію, іллокуцію та перлокуцію. У даній статті МА подяки і вибачення аналізуються згідно з цими групами дій.

Розглянемо МА подяки і вибачення, характерні для ділового етикету сучасної японської мови. Аналіз мовних зворотів було здійснено згідно з мовними параметрами, які визначають набір мовних засобів реалізації МА, що складають дискурсивну подію виразу подяки, а також залежність використання мовних форм від контекстних і інтеракціональних умов.

Слід зазначити, що для японців необхідність висловлення подяки і вибачення, особливо у ситуаціях ділового спілкування, визначається певними національно-культурними засадами, а саме: 義理- *tōri* (почуттям обов’язку) 頑張る - *gambaru* (старанністю) 謙虚 - *kenkyō* (скромністю) 甘え - *amae* (залежністю від доброзичливого ставлення інших) [Бондаренко 2010, 292-309].

Подяка – є МА, який відіграє важливу роль у підтриманні ввічливих взаємин між співрозмовниками, і не дивлячись на універсальність, має свою специфіку в залежності від певної комунікативної інтенції у даній діловій ситуації [Савчин 2002, 74].

В японському діловому мовленнєвому етикеті вираз подяки є перш за все виявом поваги до партнера. Вияв подяки на робочому місці є необхідною передумовою ефективної праці в японській компанії. Ситуації застосування МА подяки не обмежуються випадками, коли, наприклад, до співробітника висловили певну люб’язність (наприклад, принесли каву). Ці ситуації також поширюються і на випадки щоденного виконання навіть незначних дій або своїх обов’язків співробітниками, наприклад, таких як копіювання матеріалів, пояснення з приводу використання нового обладнання тощо. Слід підкреслити, що крім соціальних факторів, таких як стать, вік, ступінь знайомства співрозмовників, саме характер ситуації визначає вибір як виразу подяки (або вибачення), так і ступеню інтенсивності («як») і спрямованості («за що») подяки.

Розглянемо ситуації застосування МА подяки у діловому спілкуванні: 1) Під час виконання щоденних робочих обов'язків у фірмі. У випадку, якщо допомога незначна і її виконання входить до кола обов'язків працівника, вираз вдячності передбачає не зверхне “どうも”, а більш ввічливий варіант подяки “ありがとう”. 2) У випадку, коли начальник або вищий за рангом службовець робить зауваження з приводу незадовільної роботи, надаючи пораду щодо правильного виконання. У відповідь застосовується фраза-кліше: “ご忠告ありがとうございます” (Дякую за пораду). 3) У відповідь на схвальне висловлення. У даному випадку МА подяки включає також і визнання заслуги мовця, який висловлює подяку. Подібні мовленнєві акти сприяють налагодженню ділових взаємовідносин між мовцями. Наприклад: “この企画書、よくできているな” (Ви добре впоралися з проектом) – “褒めていただいてありがとうございます。田中さんがアイディアを出してくれたおかげです” (Дякую за похвалу. Це завдяки вашій ідеї). 4) Співробітникам суміжних галузей (наприклад, сфери обслуговування): поштовим кур'єрам, прибиральникам, охоронцям тощо. У таких випадках використовують кліше: “いつもありがとうございます”(Ми завжди вам вдячні), “いつもお世話になります(なっています)”(Завжди дякуємо за вашу допомогу) [田淵 2008,45].

У залежності від характеру здійсненої допомоги мовні кліше зі значенням вдячності мають різноманітні варіації. Розглянемо основні з них: 1) отримання допомоги в офіційній обстановці: “感謝いたします”, “感謝しております” (Дуже дякую); 2) отримання несподіваної прихильності партнера: “嬉しいですよ” “喜んでおります”(Я дуже радий); 3) отримання поради або допомоги: “助かります”, “ありがたいです” (Мені це допомогло), “本当に助かりました” (Це дійсно допомогло), “おかげさまで” (Завдяки Вам), “このご恩は忘れません” (Я не забуду Вашу доброту), “とても勉強になりました” (Я багато чому навчився); 4) отримання прихильності начальника: “恐れ入ります” (Ну що Ви, дякую), “恐縮です” (Мені не зручно, я дуже Вам вдячний); 5) звернення до клієнтів або робітників суміжних галузей: “お世話になります” (Завжди дякую за Вашу турботу) [寺島 2010, 154].

Слід зазначити, що досить поширеною помилкою носіїв японської мови під час МА з інтенцією подяки є вживання кліше зі значенням вибачення, а саме “すみません”, замість “ありがとう”. Наприклад: “先日は御馳走になってすみません” (Вибачте, що на днях ви мене пригощали) або “いつもお世話になってすみません” (Вибачте, що завжди про мене турбуєтесь). Дослівно ці висловлювання мають значення жалкування, а не подяки з приводу отриманої допомоги і тому їх використання є недоречним у ситуаціях ділового спілкування [田淵 2008, 44].

Японський діловий мовленнєвий етикет також передбачає використання МА з комунікативною інтенцією відповіді на подяку. Як правило, це короткі висловлювання з різним значенням. Розглянемо найбільш вживані мовні кліше, які використовуються у відповідь на подяку: 1) “どういたしまして” (Немає за що); 2) “喜んでいただけて光栄です” (Добре, що ви раді); 3) “こちらこそありがとうございます”(І вам дякую); 4) “こちらこそ、大変勉強になりました” (Я теж багато чому навчився); 5) “こちらこそ、今後ともよろしく願います” (Я теж сподіваюсь на вашу підтримку у майбутньому) [寺島 2010,154].

Під час усного безпосереднього спілкування, у порівнянні з писемним, опосередкованим, обмін інформацією здійснюється відразу за декількома каналами: слуховим, зоровим тощо, що у свою чергу спричиняє перерозподіл інформаційного навантаження між ними. Провідниками інформації стають паралінгвістичні засоби: жести, міміка, інтонація, тон і темп мовлення [Колтунова 2000, 125]. Так, японський діловий етикет передбачає обов'язкове використання певних паралінгвістичних засобів у ситуаціях висловлення і отримання подяки, а саме посмішки, позитивного виразу обличчя, а також утримання від прояву надлишкової скромності або зарозумілості. Фактор часу та місця висловлення подяки також відіграє важливу роль у японському діловому етикеті. Наприклад, якщо співробітник планує висловити подяку своєму колезі за вдале ведення банкету, вважається за краще це зробити наступного дня вранці перед роботою або під час обідньої перерви. Це визнається обставиною – не поставити співробітника у незручне становище перед його колегами, які не були присутні на банкеті і не проінформовані про відповідні події [寺島 2010, 155].

Розглянемо деякі МА подяки у залежності від характеру отриманої допомоги. Ситуація 1. Адресант – нижчий за рангом співробітник, який висловлює подяку за допомогу в роботі адресату – вищому за рангом співробітнику: 「本当にありがとうございます。おかげで納期に間に合わせることができました。今後の仕事の進め方に活かしていきます。大変勉強になりました。」 (Дуже Вам дякую. Завдяки Вам, ми своєчасно сплатили платіж. Я буду використовувати це і у подальшій роботі. Я багато чому навчився у Вас). У даному МА міститься не лише подяка за конкретну дію адресата, але й власне прагнення адресанта активно працювати завдяки отриманим знанням (大変勉強になりました). Треба зазначити, що згідно з діловим мовним етикетом синонімічний зворот参考になりました, що означає “Дякую за інформацію”, не може вживатися до вищого за рангом співробітника, оскільки містить поверхневу подяку і зарозумілість. Ситуація 2. Адресант – нижчий за рангом співробітник, який висловлює подяку за похвалу від адресату – вищого за рангом співробітника 「ありがとうございます。木村さんからいただいた情報のおかげで、無事に契約を取ることができました。」 (Дуже дякую. Завдяки інформації, яку Ви пан Кімура нам надали, ми змогли вдало укласти угоду). У вищенаведеному МА адресант, крім подяки за похвалу, також вказує у чому полягає і заслуга адресата. Ситуація 3. Адресант – співробітник фірми, який дякує за покупку клієнту – адресату МА. 「ご購入ありがとうございます。（商品名）は、当社の主力商品でございます。今後とも、どうぞよろしく願いいたします。」 (Дякуємо за покупку. Цей товар є флагманом у низці товарів нашої компанії. Просимо Вас і надалі користуватися послугами нашої фірми). У цьому МА, крім власне подяки за покупку, важлива остання фраза, в якій виражається підґрунтя подальшого успішного співробітництва [寺島 2010, 155].

На етапі здійснення мовленнєвих дій учасники комунікації обирають для висловлення відповідних МА мовні засоби, враховуючи всі значущі параметри ситуації спілкування. Кожному типу комунікативного контексту відповідає свій набір висловлювань і кліше. Розглянемо завдання іспиту для менеджерів японських компаній з ділового мовного етикету. Працівник звітує своєму керівникові після двохденної відсутності на роботі. Надаються три варіанти такого звіту: А. 二日間も休んで、のん

びりできました。これで元気になりました。(Я відпочивав два дні. Тому почуваю себе добре). В.本当にすみません。申し訳ありません。迷惑かけました。(Прошу вибачення за мою відсутність. Я спричинив вам незручність). С.この度は、申し訳ありませんでした。おかげさまで、無事回復しました。ありがとうございます。(Вибачте, що спричинив вам незручності. Завдяки Вам я одужав. Дякую.). Відповідь А не містить МА вибачення, у відповідь В немає МА подяки, тому правильною є відповідь С, в якій адресант висловлює одночасно і вибачення і подяку [石井 2010, 134].

В основі вибачення знаходиться взаємодія низки комунікативних, психологічних та когнітивних факторів, що тісно переплітаються між собою, і які важко відокремити один від одного. Мовленнєвій дії вибачення передують “негативна емоція” провини, яка продовжується до моменту вибачення – до появи “позитивної емоції” повернутого благополуччя – радості від поновлення колишніх добрих стосунків з адресатом [Буренко 2007, 39].

У скарбниці ділового мовленнєвого етикету японців чимало формул для того, щоб попросити вибачення за помилку, затримку, відсутність, невчасне виконання роботи тощо. Найчастіше в тій чи іншій ситуації, коли мовець сподівається викликати поблажливість адресата, використовуються різноманітні МА вибачення в залежності від ступеню помилки або її здійснення у фірмі чи поза її межами. Мовець обирає певне кліше згідно з конкретною ситуацією. Нижче наводимо мовні формули, які мають загальне значення вибачення: “申し訳ございません”(досл. “У мене немає виправдання”), “申し訳ありませんでした”(досл. “У мене немає виправдання за те, що було”), “大変失礼いたしました”(досл. “Я допустив велику грубість”), “お詫び申し上げます”(досл. “Висловлюю своє вибачення”), “何卒ご容赦ください”(досл. “Будь-ласка, прошу Вашого вибачення”), “深く反省しております”(досл. “Я глибоко шкодую”). Вживання лексем “申し訳”(виправдання), “失礼”(грубість), “お詫び”(вибачення), “ご容赦”(вибачення, пощада), “反省”(шкода) у вищенаведених кліше визначає ступінь інтенсивності провини адресанта, а також міру його емоційного стану [寺島 2010, 141].

Слід зазначити, що мовленнєва формула вибачення “すみませんでした”(Вибачте за те, що було), вживання якої є характерним для повсякденного спілкування у більшості випадків, оцінюється як достатньо зверхня, а іноді і недоречно у ситуаціях ділового японського етикету. Сталі кліше розмовного стилю “ごめんなさい”(Вибач і “恐縮です”(Я почуваю себе винним) не відповідають змісту будь-якої ситуації ділового спілкування [寺島 2010, 142].

Розглянемо структуру типового МА вибачення в ситуації, коли працівник, помітивши власну помилку, звертається до вищого за рангом працівника з проханням про вибачення: “вибачення (без використання виправдань), мета якого – згасити обурення співрозмовника → планування прийняття заходів (порадившись з начальником, продумати заходи або альтернативні дії учасникам, які постраждали) → виявлення гідності (пропозиція наступних дій для запобігання здійсненню повторної помилки).

Розглянемо подібний МА вибачення, в якому адресант – працівник фірми, що звітує про затримку, а адресат – вищий за рангом працівник: “申し訳ありません。

製品Aの製造スケジュールの件で連絡が十分できなく、納期が一日遅れることが予測されます” (Вибачте, але термін сплати планується перенести на день пізніше у зв’язку з тим, що ми були недостатньо проінформовані про графік виготовлення продукції). У цьому випадку діловий етикет передбачає вчасне звітування вищому за рангом працівнику про помилку, оскільки затримка може мати негативний вплив на справу фірми [寺島 2010, 143].

Нижче наводяться МА, в яких адресант – працівник фірми, а адресат – клієнт: “大変申し訳ございません。すぐに確認いたしまして、ご連絡差し上げるようにいたしましょうか” (Вибачте, будь-ласка, я зараз з’ясую ситуацію і відразу з Вами зв’яжусь). У цьому МА адресант вибачається перед клієнтом за помилки свого колеги, навіть якщо особисто немає до неї ніякого відношення. Японський діловий етикет передбачає існування корпоративної етики, згідно з якою кожен працівник ідентифікує себе зі своєю фірмою, і отже усі проблеми, які виникають у фірмі сприймає як свої особисті.

Наступний МА теж відбувається між працівником, який припустив помилку під час підписання угоди, і клієнтом: “こちらのミスでご迷惑かけてしまい、大変失礼いたしました。すぐに修正いたします。ご指摘ありがとうございました” (Вибачте, що спричинив Вам незручності цією помилкою. Я відразу ж виправлю. Дякую за зауваження). Даний МА містить інтенцію одночасного вибачення за помилку і подяки за зауваження, прийняття відповідних заходів, що є теж характерною рисою ділового спілкування японців [寺島 2010, 143].

Розглянемо завдання іспиту на працевлаштування з японського ділового мовного етикету для менеджерів японських компаній. У тесті наводиться ситуація, коли працівнику невідома причина, з якої його критикував начальник. Надаються три варіанти відповідей: А: “ですから、この案には反対だったんです” (І тому Ви були проти цього проекту?); В: “申し訳ございませんでした” (Вибачте, будь-ласка); С: “なぜ、わたくしのミスだとおっしゃるのでしょうか” (Чому Ви вважаєте, що це моя помилка?). Правильний варіант – В, оскільки в даній ситуації структура МА передбачає спочатку висловлення вибачення, а потім сприйняття аргументів адресату, і завершальним етапом є стисле висловлення плану розв’язання проблеми. Варіанти А і С не є правильними, оскільки у першій відповіді працівник не хоче визнати свою помилку, чим тільки спричиняє ще більше обурення начальника, а в останньому – використовує наполегливі запитання, які суперечать нормам ділового мовного спілкування японців [石井2010, 62].

Показовим є порівняння лексико-граматичних конструкцій МА між працівника-ми фірми і поза її межами. У першому випадку, навіть, до вищого за рангом працівника використовується нейтральний рівень ввічливості 丁寧語 (“申し訳ありません”, “...予測されます”, а в останньому – з клієнтом, оскільки вступає в силу категорія «свій-чужий», і чужий сприймається як вищий за рангом, тому у звертанні до нього використовуються більш ввічливі граматичні конструкції - 尊敬語 (“申し訳ございません”, “... 確認いたしました...”, “...ご連絡差し上げるようにいたしましょうか”, “... 修正いたします...”).

Розглянемо деякі типові помилки в МА вибачення, які можуть спричинити втрату

довіри з боку ділового партнера: 1) Використання сполучників зворотного зв'язку *でも*, *だって*, які є характерними для розмовного стилю, наприклад: *でも仕方がなかったんですよ* (Але я не міг по-іншому) *だって時間がなかったんだから* (Але ж у мене не було часу). Ці МА мають значення виправдання своїх дій, яке негативно оцінюється у японському діловому мовному етикеті. 2) Використання службових слів *通り* або *せい*, за допомогою яких часто виражається значення перенесення провини на іншу людину: *田中さんから言われた通りにしたんですよ* (Я зробив, як сказав Танака) *鈴木さんの連絡が遅かったせいもありますよ* (Судзукі пізно повідомив і в цьому є і його провина). 3) Використання *まだ* у заперечних реченнях, або сполучника *から* у реченнях, що пояснюють причину. Такі МА, як правило, мають інтенцію самозахисту: *慣れていないもんですから* (Звісно, я ще не звик), *ミスはありますよ、人間ですから* (Ну помилка ... але ж я теж людина). 4) Використання *ん* (*の*) для акцентування висловлювання, що запобігає її виникненню. 4) Використання *ん* (*の*) для акцентування висловлювання, що запобігає її виникненню. Виходячи з цього протиставлення, розрізняємо ретроспективні корегувальні й превентивні МА вибачення. Як правило, такі МА спричиняються зухвалою поведінкою у безвихідній ситуації: *どうしろっていうんですか* (І ви тепер кажете, що робити?) *先に教えてくれればよかったじゃないですか* (Якщо б ви раніше сказали, цього б не було, чи не так?). Діловим етикетом у вищенаведених ситуаціях передбачається використання двох послідовних висловлювань: *申し訳ありません。これからは必ずチェックします* (Вибачте, наступного разу я обов'язково перевірю) [田淵 2008, 43].

У цілому когнітивні сценарії реалізації вибачення розвиваються за двома напрямками: у першому – почуття провини передусе проханням про вибачення, виголошення якого пом'якшує вину або нейтралізує її; в іншому – прохання про вибачення лунає до появи почуття провини, що запобігає її виникненню. Виходячи з цього протиставлення, розрізняємо ретроспективні корегувальні й превентивні МА вибачення. У термінах семантико-прагматичного поля корегувальний МА вибачення може бути поданий як система, що має центр із домінантою та периферією. (Превентивні МА вибачення представлені мовними формулами етикету, отже подаються лише у прямий спосіб і не мають семантичного польового устрою). До домінанти поля належить прагмасемантичний різновид прохання про вибачення, який являє собою речення з іллокутивним дієсловом або дієслівним зворотом вибачення. Він належить до його домінанти. Ці висловлення є проявом мінімальної залежності від комунікативно-прагматичного контексту і є одностаночним, не контекстуальним показником інтенції вибачення. Вони втілені у клішованих формулах: *“申し訳ございません”*, *“すみません”* (Вибачте) тощо. Периферію поля створюють МА, що не містять іллокутивних слів і лексем вибачення, які реалізують інтенцію вибачення опосередковано. Серед них – прагмасемантичні різновиди визнання провини, обіцянки виправитись та виправдання.

Норми японського ділового етикету передбачають не тільки визнання своєї провини і обіцянки виправитись, необхідною умовою є надання плану конкретних дій для покращення ситуації. Наприклад, МА *“これから気を付けます”* (Буду наперед більш уважним) не є достатнім і може розцінюватися адресатом як зверхній, тому у правильному МА має міститися інтенція конкретних дій, що сприяє підвищенню довіри адресанта: *“必ず五分前に来ます”* (Обов'язково прийду через п'ять хвилин.), *“必*

ず計算します”(Обов’язково підрахую). Лексема “必ず”(обов’язково) у вищенаведених висловленнях підкреслює готовність мовця виправити ситуацію [田淵2008,42].

У випадку, якщо необхідно пояснити причину помилки або промаху, нормами ділового спілкування визначено те, що цю інформацію мовець має надати тільки у відповідь на запитання співрозмовника, а не одночасно з висловленням вибачення. МА у даному випадку буде мати таку структуру: Констатація факту помилки та вибачення адресанта → запитання про причину помилки (промаху) адресата → відповідь-пояснення причини адресанта. Наприклад, розглянемо ситуацію, коли із-за дорожньо-транспортної пригоди працівник спізнився, і звітує про це вищому за рангом співробітнику: “遅れてしまいました、申し訳ありません。”(Я спізнився, вибачте)– “なんで遅れたの?” (Що трапилось?)– “はい、実は電車の事故があって…” (Справа в тому, що потяг опинився у дорожньо-транспортній пригоді...). МА адресанта з одночасною інтенцією пояснення причини помилки і вибачення буде мати підтекст виправдання або зняття власної відповідальності, тому є невірним. Наприклад: “電車が事故のため遅れてしまい、申し訳ございません。” (Потяг запізнився із-за ДТП, тому вибачте) [田淵 2008, 43].

Таким чином, аналіз нашого матеріалу засвідчив специфічність мовленнєвих актів подяки і вибачення у японському діловому мовленнєвому етикеті, неоднорідність їх структури і прагмасемантичну різноманітність. Дане дослідження дозволило систематизувати відповідні мовні кліше, надати лексико-граматичний аналіз певних МА з інтенцією подяки і вибачення, виявити особливості їх функціонування у залежності від різновиду ділової комунікативної ситуації, яку вони обслуговують. МА подяки і вибачення є невід’ємною складовою ділового мовленнєвого етикету, спрямованого на налагодження високих морально-етичних взаємин між працівниками японських фірм та їхніми діловими партнерами.

1.Бондаренко І.П. Розкоші і злидні японської поезії: японська класична поезія в контексті світової та української літератури/ Іван Петрович Бондаренко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 566 с. 2.Буренко Т.М. МА вибачення в англійському дискурсі: діахронічний аналіз / Т.М. Буренко // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – № 782. – Харків : Константа, 2007. – С. 39–42. 3.Колтунова М.В. Язык и деловое общение: Нормы, риторика, этикет: Учеб. пособие для вузов / Мария Викторовна Колтунова. – М.: ОАО «НПО «Экономика», 2000. – 271 с. 4.Савчин Т.О. Мова і ділове спілкування: норми, етикет, діловодство: Навч.-метод. посіб. /Тетяна Олександрівна Савчин. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – 263 с. 5.Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації: Підручник / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011 – 350 с. 6.石井 典子 ビジネス会話力検定：公式テキスト/ 典子 石井. – 東京：日本能率協会マネジメントセンター, 2010. – 142頁. 7.田淵 真知子 話し方・言葉遣いのビジネスマナー/真知子 田淵. – 東京, 2008. – 175頁; 8. 寺島 康子 ビジネス会話マナー/康子 寺島. – 東京, 2010. – 192頁.

ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ЯПОНСЬКИХ МАНґА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена обґрунтуванню актуальності та доцільності дослідження особливостей мови сучасних японських манґа, а також виокремленню головних аспектів цього дослідження в межах обраного об'єкта, передусім на лексико-стилістичному рівні: фрази-кліше, власні назви, звуконаслідування, вигуки, просторіччя, вульгаризми, паралінгвістичні засоби комунікації (міміка, жести) тощо.

Ключові слова: манґа, мова манґа, японська розмовна лексика, ономастична лексика, звуконаслідування, японська дитяча мова, паралінгвістика.

Статья посвящена обоснованию актуальности и целесообразности исследования языковых особенностей современных японских манга, а также выделению главных аспектов этого исследования в рамках избранного объекта, прежде всего на лексико-стилистическом уровне: фразы-клише, имена собственные, звукоподражания, междометия, просторечия, вульгаризмы, паралингвистические средства коммуникации (мимика, жесты) и т.п.

Ключевые слова: манга, язык манга, японская разговорная лексика, ономастическая лексика, звукоподражания, японский детский язык, пара-лингвистика.

The report focuses on the scientific substantiation of the relevance and desirability of study of modern Japanese language manga, as well as the allocation of the main aspects of this study with in the chosen object, especially at the lexical and stylistic level: phrase, cliché, proper names, onomatopoeia, interjections, vernacular, vulgarism, paralinguistic means of communication (facial expressions, gestures) etc.

Key words: manga language, the Japanese colloquial vocabulary, vocabulary of names, onomatopoeia, Japanese children's language, the paralinguistics.

Незважаючи на те, що японське слово *манґа* увійшло до словникового запасу багатьох слів світу лише наприкінці ХХ століття, а реальне знайомство іноземців з японськими коміксами, які цим словом називаються, почалося лише після Другої світової війни, історія цього оригінального мистецького і водночас літературного жанру в самій Японії сягає сивої давнини.

Родонаачальником *манґа* вважається талановитий художник-чернець, а згодом настоятель буддійського храму Кодзан-дзі, що знаходився поблизу тогочасної столиці країни Хейан (м. Кіото), Тоба Содзьо (鳥羽僧正, 1053-1140; або ще Какую, 覺猷). Саме йому приписують авторство чотирьох сувоїв монохромного живопису алегоричного змісту під назвою «*Чьоджю гіга*» (鳥獸戯画) – «Кумедні малюнки з життя тварин», які, на думку багатьох фахівців, вважаються своєрідними попередниками

сучасних японських манга¹ і навіть започаткували новий оригінальний напрям у японському монохромному живописі під назвою *тоба-е* (鳥羽絵).

Фрагменти «Чьоджю гіга»

Як видно з наведених нами фрагментів «Чьоджю гіга», ці малюнки ще не містили відповідних текстів, якими передається пряма мов героїв, зображених на них. Вони з'явилися значно пізніше – лише за доби Едо (1600-1868), разом із ростом грамотності серед тогочасного населення країни, а також завдяки поширенню книгодрукування, яке значною мірою сприяло появі нового й надзвичайно популярного серед японського простолюддя жанру *йомі-хон* (読み本) – дешевих ілюстрованих «книжок для читання».

Що стосується самого терміна *манга* (漫画), то його поява була ще пізнішою. Він був запроваджений до обігу відомим японським художником Кацушікою Хокусаєм

¹ У деяких дослідженнях японських фахівців, присвячених історії зародження *манга*, можна прочитати про те, що вже за доби Кофун (古墳時代 – Кофун-джідай /Могильний, або Курганний період/, III-VI ст. н.е.) на кам'яних стінах окремих поховань трапляються малюнки, які віддалено нагадують *манга*, а тому саме їх, а не «Чьоджю гіга», слід вважати давніми прототипами сучасних японських коміксів. Як на нашу думку, подібні заяви – це не що інше, як прагнення видати бажане за дійсне. Адже так само можна «пов'язувати» походження сучасних французьких коміксів з малюнками тварин на стінах печери Ласко у Франції, що датуються XVIII-XV тисячоліттям до н.е., чи походження американських коміксів із наскельними петрогліфами або-ригенів Америки в горах поблизу Сан-Франциско.

(1760-1849) у 1814 р. Саме так: “*Хокусай манга*” (北斎漫画, досл.: “Недбалі /безглузді, недолугі/ картинки Хокусая”, або ще “Гумористичні малюнки Хокусая”) називалося 15-томне зібрання його дорожніх малюнків та ескізів, яке художник створював протягом 35 років, починаючи з 1814 р. і до самої смерті. Вони були надруковані вже після кончини відомого майстра живопису і стали своєрідним підручником для багатьох поколінь японських художників. У тому числі для Осаму Тедзука (治虫手塚; 03.11.1928-09.02.1989), якого в Японії прийнято називати «Богом манга», оскільки саме він уже після Другої світової війни своїми неперевершеними творами «Могутній атом» і «Новий острів скарбів» проклав цим японським «безглуздим картинкам» шлях у світовий простір, перетворивши їх на популярний жанр художньо-образного мистецтва і шанований мільйо-нами читачів у всьому світі новий вид сучасної художньої літератури.

Однак популярність *манга* в самій Японії вражає навіть звичних до різноманітних східних див іноземців. У сучасній Японії манга читають усі: жінки й чоловіки, діти та дорослі, школяри, студенти, професори, службовці, домогосподарки, поліцейські – будь-хто; і всюди: біля полиць книгарень, у транспорті, на вулиці, у парку, у кафе, дома, в школі, в університеті – будь-де. Більшість японських і зарубіжних дослідників вважає, що причиною цього поголового захоплення *манга* є зовсім не «кінфантилізм японців» (хоча й на таку версію можна натрапити в спеціальній, переважно європейській чи американській, науковій літературі), а ціла низка загальних відмінностей японських коміксів від коміксів інших країн, зокрема:

1. Переважна більшість японських *манга* – чорно-білі, на відміну від кольорових західних коміксів, а це значно здешевлює процес їх створення і друк, тобто робить їх доступнішими для широкого загалу читачів.

2. Малюнки в японських *манга* (формат, розташування кадрів, персонажі, динаміка зображень дій героїв тощо) набагато різноманітніші, ніж у західних коміксах.

3. Західні комікси переобтяжені текстом (причому переважно рукописним), тоді як мова *манга* максимально лаконічна, текст друкується типографським шрифтом із використанням ієрогліфіки, що дозволяє «економити простір кадра».

4. Фон на малюнках японських *манга* часто замінюється символічними трафаретними формами.

5. Зовнішній вигляд персонажів японських *манга* є також часто стандартизованим, що полегшує їх візуальне впізнання, тоді як у західних та американських коміксах герої, зазвичай, мають індивідуальні зовнішні риси, статуру, анатомію тощо.

6. Досить часто японські *манга* набагато довші, ніж типові західні комікси, містять до сотні і більше сторінок, мають численні продовження, які складаються з багатьох томів тощо.

7. Нерідко японські *манга* завдяки багатомірній оповіді мають декілька фабульних ліній, сюжетних розгалужень тощо, а тому вони набагато ближчі до кінематографа, ніж західні комікси.

8. Для аналогічної західному коміксу оповіді в *манга* використовується значно більша кількість малюнків.

9. *Манга* значно меншою мірою, ніж західні комікси, обмежені рамками стилю, зовнішність персонажів *манга* набагато частіше обумовлюється їх переживаннями, почуттями, емоціями тощо, ніж вимогами жанру [докл. про це див.: Деркач 2003; Мацуока 1997; Schodt 1998].

До речі, фахівці, які у своїх працях виділили й охарактеризували зазначені відмінності японських *манга* від західних коміксів, при цьому зауважують, що: «Більшість із цих відмінностей можуть видаватися несуттєвими чи навіть тривіальними, однак вони вказують на те, що *манга* значно символічніші і набагато ближчі до ієрогліфіки, тоді як західні комікси ближчі до книжок-картинок чи просто ілюстрованої літератури – малюнок у них, зазвичай, вторинний. Іншими словами, *манга* мають набагато більшу кількість умовних знаків (включаючи фони, ракурси, форму рамок окремих кадрів тощо) і містять значно більший обсяг різноманітних смислів, задіяних в якості важливих елементів оповіді. Малюнки західних коміксів теж містять символіку, але вона примітивніша у порівнянні з символікою *манга* і наближена до звичайної ілюстрації, а тому значний обсяг інформації передається саме текстом» [Деркач 2003].

До того ж, на думку окремих дослідників *манга*, саме японська мова набагато більше відповідає японським коміксам, у порівнянні з західними. У ході медичних експериментів доведено, що при читанні ієрогліфічних текстів задіяна та сама частина людського мозку, що й при осмисленні побаченого, а тому японці так легко і так швидко сприймають інформацію, закладену в малюнках *манга*. Як зазначає з цього приводу Ф. Деркач, «можливо, через це значна кількість *манга* перекладена й отримала визнання в більшості східних країн, де застосовується ієрогліфічне письмо» [Деркач 2003].

Ми схильні розглядати японські *манга* як окремий повноцінний вид сучасної художньої літератури, у рамках якого вже сформувалася власна жанрова палітра. Жанри *манга*, у свою чергу, розподіляються як за цільовою аудиторією свого призначення: *кодомомукє манга*, *сьонен*, *сьодзьо*, *сейнен*, *дзьосей*, так і за змістом творів: *меха*, *еччі*, *хентай*, *сентай*, *спокон*, *сьотакон* тощо. Для всіх цих сучасних жанрів *манга*, як і будь-яких інших літературних жанрів, властиві єдність форми та змісту, тобто композиційної структури й історично обумовленої своєрідності художньо-образних і стилістичних засобів зображення дійсності, ідейно-тематична своєрідність, специфічні морально-етичні цінності, особливий склад головних і другорядних героїв та персонажів творів, типовий характер їхніх вчинків тощо.

Особливою є також мова сучасних японських *манга*, яка в силу їх надзвичайної популярності серед молодого покоління японців, поступово й неухильно починає впливати на конвергентний розвиток і структуру японської розмовної та літературної мови. З огляду на важливість і дієвість цього процесу, наша стаття і присвячена науковому обґрунтуванню актуальності та доцільності дослідження типологічних особливостей мови японських *манга*, як окремого популярного виду сучасної японської художньої літератури, а також виокремленню головних аспектів цього дослідження, передусім – на лексико-семантичному рівні. Хоча це жодним чином не виключає залучення до характеристики лексичного складу мови *манга* окремих спостережень на фонетичному, морфологічному, граматичному та синтаксичному рівнях.

По-перше, ми вважаємо, що комплексне дослідження мови японських *манга* обов'язково має передбачати чітке відокремлення авторської мови, характерної для деяких видів *манга*, від прямої мови героїв цих творів. Адже в першому випадку ми маємо справу хоча й з особливою, але переважно літературною японською мовою, тоді як у іншому – виключно з розмовною. На думку Табашіми Тадао, автора праці «Стиль японської мови» (日本語のスタイルブック), мова героїв *манга* практично не відрізняється від сучасної розмовної японської мови, оскільки 90 % текстів цих творів – не що інше, як пряме мовлення персонажів, яке відображається на малюнку у вигляді спеціального графічного оформлення – колоподібного окреслення.

Це певною мірою обмежує матеріал нашого лінгвістичного дослідження, оскільки передбачається, що головна увага буде приділятися саме розмовній японській мові, яка звучить безпосередньо з вуст героїв відповідних творів *манга*.

По-друге, слід також чітко відокремлювати мову японських дитячих коміксів, тобто мову *манга*, призначених для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (до 8-9 років), від мови *манга*, створених для дорослих читачів². Зауважимо при цьому, що дитяча мова японських *манга* настільки своєрідна, що заслуговує на окреме дисертаційне дослідження. Зокрема, для мови *манга*, створених саме для дитячої аудиторії, як і для японської дитячої мови в цілому, характерні такі типові особливості, як:

- детермінізм форми мовних знаків;
- активне використання, так званих, «дитячих слів»;
- значна кількість використання ономатопоетичної лексики (головним чином ре-дукованого типу);
- широке залучення пестливих словоформ;
- змішування власних і загальних назв;
- використання нерегулярних форм за регулярними моделями;
- okazionalnyi словотвір;
- дифузність використання лексем;
- випадковість узагальнень при номінації;
- надгенералізація семантики;
- активне застосування у процесі спілкування паралінгвістичних засобів комунікації: міміки, жестів, кінесики (рухів тіла) тощо.

По-третє, аналізуючи розмовну мову безпосередніх персонажів *манга*, необхідно враховувати також гендерний аспект, і не лише, коли йдеться про такі жанри, як *сьонен* (комікси для юнаків) чи *сьодзьо* (комікси для дівчат), але в будь-яких інших жанрах, оскільки, як відомо, «жіноча японська мова» має свої характерні особливості на всіх мовних рівнях у порівнянні з мовою японських чоловіків.

За даними японського дослідника *манга* А. Фудзітаке, із 16 японських періодичних видань, разовий наклад яких перевищує один мільйон примірників, 11 видань – це різноманітні журнали коміксів-*манга*. Починаючи з кінця XX ст. частка видань *манга*, як журналів, так і окремих збірок, склала понад 35 % від усього обсягу дру-

² Розмежування японських *манга* на *сьонен* («манга для юнаків») і *сьодзьо* («манга для дівчат»), як правило, відбувається вже після досягнення дітьми 12-річного віку, а тому мова відповідних творів ближча до мови *манга* для дорослих, аніж до мови *манга*, призначених для дітей.

кованої продукції країни. І цей показник продовжує неухильно зростати [Фудзітаке 2001]. Безперечно, що такий обсяг одноманітної друкованої продукції не може не породжувати певної стандартизації сюжетів *манга*, так і своєрідної уніфікації супровідних текстів. А це дає можливість лінгвістам виокремити й охарактеризувати типові особливості мови сучасних *манга*, зокрема на лексико-семантичному рівні.

На що ж саме необхідно в першу чергу звертати увагу при дослідженні типових особливостей лексичного складу мови японських *манга*?

1. Фрази-кліше, сталі словосполучення, афоризми, фразеологічні звороти тощо.

Зазначені форми японського мовленнєвого етикету, як і відповідні фразеологічні одиниці потребують детального аналізу й чіткої класифікації, що дозволить створити своєрідний мовленнєво-етикетний і фразеологічний фонд мови японських *манга*. Особливо важливе значення при цьому матиме показник частотності використання в текстах *манга* окремих мовленнєвих одиниць, оскільки це дасть змогу визначити й оцінити не лише денотативне, але й контекстуально обумовлене конотативне значення (стилістичне забарвлення) окремих етикетних та паремійних форм, зокрема визначити їх приналежність до літературного чи розмовного стилю.

Як приклад, наведемо лише деякі з мовних одиниць зазначеного типу, на які ми натрапили у відповідних джерелах – збірках японських *манга*:

а) форми привітання («Привіт!», «Здоров!» тощо):

やっほお! [яххо:!] – неформальний варіант вітання; おっす! [оссу!: осс:] – неформальний чоловічий варіант вітання; おおい! [о:й!] – дуже неформальний чоловічий варіант вітання; よ! [йо!] – винятково неформальний чоловічий варіант вітання;

б) форми прощання («Пока!», «Бувай!» тощо):

さらば [сараба!] – неформальний варіант прощання; またね [мата-не!] – неформальний (жіночий) варіант прощання; またなあ [мата-на:!] – неформальний (чоловічий) варіант прощання; じゃあ、また [джа: мата:] – неформальний варіант прощання; じゃあ [джа:!] – дуже неформальний варіант прощання; では [дева:] – неформальний варіант прощання;

в) форми вибачення («Пardon!», «Наше /моє/ вам!» тощо):

ごめん [гомен!] – неформальний варіант вибачення; すまない / すまん [суманай! / суман!] – не дуже ввічливий (чоловічий) варіант вибачення;

г) сталі словосполучення, фразеологічні звороти тощо:

顔が広い [као-га хірой] – (досл.: «широке обличчя») «мати корисні зв'язки», «бути знайомим із потрібними людьми»; 肩を持つ [ката-о моцу] – (досл.: «тримати за плечі») «стати на чийсь бік», «підтримати когось», «заступитися за когось»; 足をひっぱる [аші-о хіппару] – (досл.: «тягти за ногу») «тягти назад», «ставити палки в колеса», «заважати»; 腹が立つ [хара-га тацу] – (досл.: «шлунок встає», «живіт піднімається») «сердитися», «гніватися»; 腹を見せる [хара-о місеру] – (досл.: «показувати живіт») «проявляти великодушність», «демонструвати доброту»; 脛をかじる [суне-о каджіру] – (досл.: «гризти гомілку») «сидіти на чужій шії»;

2. Власні назви.

Ономастикон *манга* насамперед складається з антропонімів – головним чином імен героїв творів, рідше – з зоонімів, кличок різноманітних диких та домашніх тва-

рин. Топоніми також трапляються, однак не дуже часто. Цікаві спостереження та висновки можна зробити, досліджуючи імена героїв *манга*. Саме імена, оскільки прізвиська в японських *манга* використовуються дуже рідко.

Нагадаємо, що найпоширенішими чоловічими іменами в Японії традиційно вважаються: *Горо* («П'ятий син»), *Джіро* («Другий син»), *Ічіро* («Перший син»), *Йошіро* («Гарний син»), *Кадзуо* («Улюблений син»), *Кейтаро* («Благословенний син»), *Кенджі* («Меч» + «другий син»), *Кендзо* («Меч» + «третій син»), *Кюічі* («Лук» + «Перший син»), *Такіджі* («Велика радість» + «другий син»), *Манабу* («Схильний до навчання»), *Рендзо* («Третій син»), *Рокуро* («Шостий син»), *Рюносукє* («Син дракона»), *Такео* («Воїн»), *Шін'ічіро* («Чоловік» + «перший син»), *Шіро* («Четвертий син»), *Шічіро* («Сьомий син»), *Хачіро* («Восьмий син»), *Хіроші* («Широкий, просторий») та ін.

Що стосується традиційно популярних японських жіночих імен, то це переліс: *Акіко* («Дитя осені»), *Ецуко* («Чарівне дитя»), *Йошіко* («Гарне дитя»), *Йоко* («Дитя океану»), *Йоко* («Дитя сонця»), *Кіміко* («Шляхетне дитя»), *Куміко* («Дитя безсмертної краси»), *Маріко* («Дитя істини»), *Мінамі* («Південна краса»), *Мічіко* («Дитя краси і мудрості»), *Мія* («Три стріли»), *Нацуко* («Дитя літа»), *Норіко* («Дитя закону»), *Сецуко* («Дитя снігу»), *Таміко* («Дитя достатку»), *Томіко* («Дитя багатства»), *Фуджіко* («Дитя гліцинії»), *Харуко* («Дитя весни»), *Ханако* («Дитя квітки»), *Цукіко* («Дитя місяця»), *Юко* («Дитя ночі»), *Юмі* («Лук»), *Юміко* («Дитя стріли лука») та ін.

Натомість у *манга* найчастотнішими чоловічими іменами є: *Акено* («Світанковий»), *Акіо* («Красунчик»), *Акіра* («Кмітливий», «Мудрий»), *Арата* («Недосвідчений»), *Бенджіро* («Той, що насолоджується миром»), *Ботан* («Півонія»), *Дай* («Великий»), *Дайічі* («Великий перший /син/»), *Дайкі* («Велике дерево»), *Дайсукє* («Велика допомога»), *Ісамі* («Відвага», «Сміливість»), *Йорі* («Той, хто практикує йогу»), *Джэбєн* («Чистюха»), *Джэмеі* («Світло-носій»), *Канайє* («Старанний»), *Каташі* («Стійкий», «Непохитний»), *Кацу* («Перемога»), *Кацуо* («Дитя перемоги»), *Кацуро* («Син-переможець»), *Кадзукі* («Радісний мир»), *Кеніін* («Серце /душа/ меча»), *Кічіро* («Удачливий син»), *Мічіо* («Богатир», «Силач /сила якого рівна силі трьох тисяч/»), *Монтаро* («Великий хлопець»), *Моріо* («Лісовий хлопець»), *Муро* («Той, хто втікає»), *Ніборі* («Славетний»), *Сусумі* («Той, хто прямує вперед»), *Такєхіко* («Бамбуковий принц»), *Тейджэ* («Справедливий»), *Томео* («Обережний»), *Тошіро* («Талановитий»), *Хідеакі* («Прегарний»), «Чудовий»), *Хікару* («Близкучий», «Прекрасний»), *Юу* («Шляхетний»), *Юудай* (Видатний герой).

А до найчастотніших жіночих імен, характерних для японських *манга*, можна віднести: *Айко* («Улюблене дитя»), *Акане* («Сліпуче червона», «Червоногаряча»), *Акемі* («Сліпуче прекрасна»), *Амая* («Нічний дощ»), *Анда* («Та, що зустрів у полі»), *Андзу* («Абрикос»), *Арісу* (яп. варіант імені «Аліса»), *Асука* «Ранковий аромат», *Аяме* («Прис», «Квітка півників»), *Ідзанаі* («Спокуслива», «Зваб-лива»), *Джунко* («Чисте дитя»), *Йоші* («Досконала», «Прекрасна»), *Йошіко* («Бездоганне дитя», «Прекрасне дитя»), *Касумі* («Серпанок»), *Кадзуко* («Веселе дитя»), *Кейко* («Обожнювана»), *Кіоко* («Щасливе дитя»), *Кійоко* («Чистота»), *Кохана* («Квіточка»), *Мачіко* («Удачливе дитя»), *Маєко* («Чесне дитя»), *Маємі* («Щира посмішка»), *Маї* («Яскрава», «Осяйна»), *Міне* («Хоробра захисниця»), *Місакі* («Вершина /пік/ краси»), *Міуку* «Прекрас-

ний місяць», *Міцукі* («Дитя світла»), *Момоко* («Дитя-персик»), *Моріко* («Дитя лісу»), *Наміко* («Дитя хвиль»), *Наоко* («Слухняне дитя»), *Нацумі* («Краса літа»), *Ньоко* (Коштовний камінь), *Рейко* («Гордовите дитя»), *Ріні* («Зай-чатко»), *Рурі* («Смарагд»), *Сашіко* («Дитя щастя»), *Саюрі* («Маленька лілія»), *Судзу* («Дзвіночок»), *Судзуме* («Горобчик»), *Такара* («Коштовність»), *Тора* («Тигриця»), *Цюу* («Росинка», «Ранкова роса»), *Умеко* («Дитя квітучих слив»), *Усарі* («Кролик»), *Хітомі* («Подвійна краса»), *Хосі* («Зірка»), *Хотару* (Світлячок), *Чікако* («Дитя мудрості»), *Чьо* («Метелик»), *Ясу* («Спокійна», «Урівноважена»), *Юко* («Добре дитя»), *Юмі* («Лукоподібна»), *Юміко* («Дитя лука»), *Юрі* («Лілія»), *Юріко* («Дитя лілії»).

Як видно з наведених списків, якщо в основі семантики традиційних японських чоловічих імен лежать переважно такі ознаки, як: порядковий номер (появи сина на світ), самурайські чесноти, військова зброя, а жіночих: пора року (появи дочки на світ), умовна співвіднесеність з явищами природи, зовнішня краса, військове знаряддя тощо; то для чоловічих імен *манга* такими семантичними ознаками є: властивості характеру, фізичні якості, зовнішній вигляд, соціальне чи територіальне походження; а для жіночих: асоціативний зв'язок зовнішнього вигляду з рослинним і тваринним світом, особливості характеру, психологічні особливості сприйняття героїні і ставлення до неї з боку інших персонажів.

Окрім зазначених, можна виділити також значну кількість запозичених, оказіональних, неологічних та інших імен як головних, так і другорядних героїв японських *манга*, приклади яких через обмежений обсяг статті ми не наводимо. Однак слід зауважити, що ономастикон *манга* цілком заслуговує на окреме ґрунтовне лінгвістичне дослідження, яке може дати надзвичайно цікаві результати.

3. Звуконаслідувальні слова.

Значна насиченість текстів японських *манга* звуконаслідувальною лексикою обумовлена не лише особливостями дитячої мови, для якої ці слова є досить частотними, оскільки дозволяють дитині «розгледіти схожість між матеріальною оболонкою слова» і «ознаками предмета, що сприймаються нею чуттєво» [Шахнарович 1990, 34], але й великим обсягом таких слів у японській мові в цілому. Загальновідомим є факт, що за кількістю оноματοпоетичної лексики японська мова посідає друге місце серед усіх мов світу, поступаючись у цьому відношенні лише корейській мові. У текстах *манга* широко представлені всі три види японських оноματοпоетичних слів, які виділяються японськими лінгвістами і які ми ілюструємо відповідними прикладами, почерпнутими з досліджених нами текстів *манга*:

а) гіон-го (擬音語) – звуконаслідувальна лексика, що відтворює звуки оточуючого природного середовища, звуки різних механізмів, а також звуки, що породжуються тими чи іншими фізичними діями людей:

ばりばり [барі-барі] – укр.: «хрусь-хрусь» (про звуки, що виникають при ламанні хрустких предметів, роздиранні паперу, тканини тощо);

ばんばん [бан-бан] – укр.: «бах-бах», «бабах» (про звуки пострілів);

ぼぼ [бо-бо] – тріск дров у вогні, тріск багаття;

ぽたぽた [пота-пота] – укр.: «кап-кап», «крап-крап» (про звуки крапель води, ліків тощо);

ざーざー [дза-дза] – шум дощу;

ぱちぱち [пачі-пачі] – *укр.*: «хлоп-хлоп» (про хлопки в долоні);

びかびか [піка-піка] – звуки електричного розряду;

б) гісей-го (擬声語) (*досл.*: «голосонаслідувальна лексика») – слова, які передають голоси живих істот (людей, птахів, тварин, комах):

げらげら [гера-гера] – *укр.*: «го-го-го» (про голосний регіт, гоготання);

くすくす [кусу-кусу] – *укр.*: «хі-хі-хі», «ги-ги» (про прихований сміх, хіхікання, гигикання);

ちゅーちゅー [чю:-чю:] – про мишачий писк;

わんわん [ван-ван] – *укр.*: «гав-гав» (про собачий гавкіт);

けろけろ [кери-кери] – *укр.*: «кум-кум», «ква-ква» (про кумкання та квакання жаб);

ぴよぴよ [пійо-пійо] – про пташиний щибіт;

в) гітай-го (擬態語) – алюзивні дієзображальні слова, які образно чи метафорично передають особливості дії, стану, природного явища тощо:

びくびく [піку-піку] – про сіпання, посіпування (чимось);

がくがく [гаку-гаку] – *укр.*: «трясь-трясь» (про тряску під час руху в дорозі);

こっくりこっくり [коккурі-коккурі] – «клювати носом», «засинати» (про дитину, стомлену чи літню людину);

すやすや [суя-суя] – «спокійно», «безтурботно» (про сон, відпочинок);

よちよち [йочі-йочі] – «рухатися, похитуючись з боку в бік»; «ступати непевно» (про непевнену ходу малюка, рух п'яної людини тощо).

4. Вигуки.

За європейською, у тому числі й вітчизняною, лінгвістичною традицією вигуки як людського, так і тваринного походження відокремлюються від звуконаслідувальних слів, тоді як японське мовознавство об'єднує їх в одну лексичну групу і розглядає як явище ономотопеї. Не вдаючись у деталі різних підходів до визначення і класифікації цих лексичних одиниць, нагадаємо, що одним із перших, хто охарактеризував вигуки як «просте вираження емоцій», був В. фон Гумбольдт [Гумбольдт 1984, 114]. А для нас принципово важлива саме ця головна функція вигуків у будь-якій мові.

Своєрідною аксіомою вважається той факт, що кількість вигуків у мові *манга* значно перевищує середні показники частотності вживання цих слів у повсякденному спілкуванні японців. Емоційний стан героїв *манга* часто передається не лише графічним зображенням виразу їхнього обличчя, але й численними вигуками, які при цьому лунають з їхніх вуст. Серед цих вигуків трапляються як загальновідомі: あ (っ) [а] – ой! ой!, ああ [аа] – ах! ой!, えっ [е] – що! невже?, おい [ой] – гей! ей!; агов! гов!, おや [оя] – ай! ой!, おやおや [оя-оя] – ай-ай-ай!, おやまあ [ояма:] – ай! ай-ай-ай!, すごい [сугой] – здорово! клас!, すてき [сутеки] – супер!; круто! крутий!; класно! класний!,

так і сленгові, діалектні, okazionalni: うざって [удзатте] – йди геть...!, しまった [шіматта] – дідько! чорт!, すげ [суге] – здорово! клас!; круто!, ち[чі] – хай йому грець!, えへえへ [ехе-ехе] – смакота!

5. Просторіччя, вульгаризми.

Оскільки тексти *манга*, як уже зазначалося, віддзеркалюють переважно японську розмовну мову, вони містять значну кількість просторічних слів (俗語) та вульгаризмів (卑語), які використовуються головним чином для того, щоб підкреслити соціальний стан героя, вид його професійних чи інших занять, соціальне походження тощо. Зазвичай, такі слова звучать із вуст негативних героїв *манга* – представників японської мафії (*якудза*), злодіїв, розбійників, бешкетників, розбишак, хуліганів, п'яниць та ін. Як приклади можна навести такі слова:

阿呆 [ахо:] – недоумок, дурень, ідіот; 尼 [ама] – сучка (про жінку); 馬鹿 [бака] – дурень, придурок; この野郎 [коно яро:] – негідник, погань, виродок; けつ [кецу] – зад, сідниця; ラッパ [раппа] – брехня, побрехеньки; シヤバ [шыба] – небилиця, неправда, плітка; れいじい [рейджіі] – навіжений, псих; やりまん [яріман] – задрипанка, хвойда.

6. Паралінгвістичні засоби комунікації.

Не зважаючи на те, що японці у процесі комунікації набагато стриманіше, ніж представники інших народів, використовують різноманітні супровідні жести, міміку, рухи тіла тощо, графіка *манга* дає можливість виділити цілу низку специфічних паралінгвістичних засобів спілкування, властивих саме японцям.

Фахівці розподіляють актуальні в комунікативному плані японські жести та міміку на три тематико-сміслові групи:

1. Невербальні засоби етикету і типових ситуацій спілкування, які у свою чергу діляться на «ввічливі офіційні» і «невимушені повсякденні».

2. Інші засоби повсякденно-побутового спілкування (позначення людей, предметів, побутових дій тощо).

3. Психоментальні та емоційні жести і міміка [Тумаркин 2002, 14]. Обсяги цієї публікації не дозволяють нам навести перелік японських жестів, міміки, рухів тіла з відповідними малюнками та коментарями. Однак ми вважаємо за доцільне і корисне створити в майбутньому спеціальний словник-довідник японських невербальних засобів комунікації, що знайшли своє віддзеркалення в сучасних японських *манга*.

На завершення ще раз підкреслимо, що мова *манга* дає надзвичайно цінний матеріал для дослідження сучасної японської розмовної мови. І не лише на лексико-семантичному рівні, що ми й намагалися певною мірою продемонструвати у своїй статті, але й на фонетичному, морфологічно-му, граматичному, синтаксичному, дослідження яких ще попереду. Окрім цього мова *манга* дозволяє зробити цікаві спостереження і висновки стосовно конвергентних тенденцій між японською розмовною та літературною мовами на сучасному етапі їх розвитку, що також потребує подальших наукових досліджень.

1. Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию / фон В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.; 2. Деркач Ф. Манга. Отличительные особенности / Ф. Деркач // Вестник Иркутского государственного университета. – 2003. – № 3. Режим доступа до журн.: <http://www.susi.ru/manga/>; 3. Мацуока Х. Манга-но какіката. Кяракута-хен / Х. Мацуока, Т. Одзава, Т. Мацумото. – Токіо: Гугафікку-ся, 1997. (*яп. м.*); 4. Шахнарович

А.М., Юрьева Н.М. Психолінгвістический анализ семантики и грамматики (на материале онтогенеза речи / А.М. Шахнарович, Н.М. Юрьева / Отв. ред. А.А.Леонтьев. – М.: Наука, 1990. – 168 с.; 5.Schodt F.L. Dreamland Japan / F.L. Schodt/. – Berkeley, California: Stone Bridge Press, 1998; 6. Тумаркин П.С. Жесты и мимика в общении японцев: Лингвострановедческий словарь-справочник / П.С. Тумаркин – М.: Русский язык, 2007. – 176 с.; 7. Фудзітаке А. Ніхон-но масумедіа / А. Фудзітаке. – Токіо: Ен-Ейч-Кей, 2001 (яп. м.).

І. Петриченко,

Київський національний
лінгвістичний університет

ФЕНОМЕН КАРТИНИ СВІТУ: СПРОБА ЗАГАЛЬНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

Статтю присвячено загальній характеристиці феномену картини світу, формам та способам її існування, методам і площинам класифікації.

Ключові слова: картина світу, світосприйняття, гіпотеза Сепіра-Уорфа, В.Гумбольдт

Статья посвящена общей характеристике феномена картины мира, формам и способам ее существования, методам и плоскостям для классификации.

Ключевые слова: картина мира, мировосприятие, гипотеза Сепира-Уорфа, В.Гумбольдт

The article gives general characteristics of the phenomena of world reflections, describes the forms and ways of its existing, and the methods and dimensions of its classification.

Key words: world reflections, a world view, Sapir/Whorf's hypothesis, W. von Humboldt

У сучасній етнолінгвістиці набуває поширення практика пояснення міжмовних розбіжностей різницями у національній ментальності та, відповідно, визнання за кожною мовою наявності певної унікальної картини відображення світу. Ця ідея походить з робіт В.Гумбольдта та гіпотези Сепіра-Уорфа, продовжуючись дослідженнями А.Вежбицької [Wierzbicka 1991; 1992; 1997] та Московської семантичної школи [Апресян 2006; Апресян 2011]. Нейропсихологічні дослідження останніх років надають також нелінгвістичні підтвердження гіпотези Сепіра-Уорфа, доводячи, наприклад, що факт наявності в мові найменувань певного кольору полегшує носіям цієї мови сприйняття зазначених кольорових відтінків [Tan et al. 2008].

Отже феномен картини відображення світу починає становити інтерес не лише для мовознавства, але й являти собою центральне поняття концепції людини, яке ви-

ражає специфіку її буття. Як глибинний шар світосприйняття, картина світу не завжди може бути адекватно виявлена в актах саморефлексії самим її носієм та навіть може бути не відчутюю як така, що існує. Проте кожна людина формує свій образ весвіту, і такі образи складаються у безліч різноманітних потенційних моделей оточуючого буття, маючи певний історично мінливий характер.

Картина сприйняття світу – це цілісний глобальний образ оточуючого простору і часу, що є результатом усієї духовної активності особистості, а не лише певного виду діяльності. Картина світу як глобальний образ виникає у людини під час усіх її контактів зі світом. Відповідно й свідомість, що формує образ оточуючого буття, є не лише містилищем знань про об'єкт пізнання, але й певним емоційно забарвленим компонентом світосприйняття, адже в емоціях, як відомо, гносеологічна протилежність суб'єктивного та об'єктивного зникає і обидві складові процесу починають сприйматись як єдине ціле.

Процес світоосягнення у людини є континуальним, і будь-яка його дискретизація значною мірою умовна. Проте, як і інші види досвіду, картина світу має дві форми існування – *необ'єктивовану* (як елемент буття та життєдіяльності людини, що не має предметної оболонки) та *об'єктивовану* (у вигляді відбитків у мові, жестах, ритуалах, етикеті, моді, способах ведення господарства тощо). Сферою існування картини світу в її необ'єктивованому стані є в першу чергу уява суб'єкту, тоді як форми об'єктивованої картини світу багаточисельні та досить неоднорідні з точки зору усвідомлюваності суб'єктами – деякі з них можуть бути повністю усвідомлені колективом носіїв (як, наприклад, соціальні інститути), а інші – відноситись до сфери несвідомого (як, наприклад, семантика рідної мови).

Картина світу створюється в результаті двох різних процедур: (1) опредмечування, об'єктивування та осмислення образів світу, що лежать в основі життєдіяльності людини і, насамперед, її практичної діяльності; (2) творення та розробки нових образів світу, що відбувається в ході спеціальної рефлексії систематичного характеру. У першому випадку маємо справу з реконструкцією картини світу по її відбитках (*репродукцією*), у другому – з її *конструюванням*, тобто створенням певного продукту цінносно-пізнавальної діяльності, що прирівнюється до об'єкту пізнання. Ці процедури є близькими за своєю внутрішньою структурою: в обох випадках має місце відтворення структури об'єкту (світу) в структурі предмета (картині світу) як певному концептуальному утворенні.

Функції картини світу впливають з природи світосприйняття, складову частину якої ця картина світу і становить, та використання світоосмислення в ході життєдіяльності людини. Світосприйняття має дві найважливіші функції – інтерпретативну (тобто, власне бачення світу) та релятивну (тобто, формування орієнтирів під час діяльності). Тому картина світу лежить в основі всіх актів світосприйняття, на неї людина спирається в своїй соціокультурній діяльності, осмислюючи локальні ситуації та події довкілля.

Картина світу, що являється базисним компонентом світосприйняття людини, сприяє тісному зв'язку та єдності знання й поведінки суб'єктів у суспільстві. Вона закріплює цю єдність тенденцією до уніфікації плюралістичних образів реальності

та моністичного бачення дійсності. Отже, картина світу формує тип відносин людини з природою, іншими людьми, відчуття самого себе як члена спільноти, задає норми поведінки та систему цінностей, а також визначає ставлення до життєвого простору.

У випадку Японії, географічне розташування на великих та малих островах логічно сприяло формуванню підвищеної чутливості до власної відстороненості від інших земель, підкріплюючись фактом єдиної за весь історичний період та врешті решт невдалої монгольської спроби насильницького захоплення країни з моря. Натомість, подібна відсутність необхідності консолідації загальних зусиль призводила до постійних внутрішніх конфліктів та ще більшої культурно-економічної локалізації. З іншого боку, клімат Японії досить м'який, проте країна постійно зтикається з тайфунами, землетрусами, цунами та іншими стихійними лихами, що привчило японців мінімізувати кількість предметів повсякденного ужитку та бути завжди готовими до швидкого відновлення будівель та господарства після катаклізмів. До того ж більша частина країни вкрита горами, що мало придатні для сільськогосподарського типу життя, тому значна зкупченість людей та тісне оточення природними об'єктами виробили гостру необхідність гармонізації з оточуючим світом природи та потребу у здоровому співіснуванні і підлаштуванні себе та оточуючих.

Картина світу також слугує певним інструментом для взаємопроникнення в духовний світ співрозмовника, без якого неможливе людське спілкування, адже комунікація відбувається лише в рамках єдиного змістового поля, тобто за умови наявності загальної для співрозмовників системи світобачення. З іншого боку, загальна картина світу виконує функцію посередника при контакті різних сфер людської діяльності та культури (філософія, наука, мистецтво, т. п.).

При порівнянні картин світу та їхньої оцінці можуть бути наявними дві **перспективи**: (1) зсередини життєдіяльності суспільства, в якому дане світобачення функціонує, і (2) в історичному плані, коли картини світу порівнюються як конкретно-історичні інваріанти людського світогляду. **Критеріями** оцінювання можуть виступати адекватність об'єктові (істинність), оптимальність вибору ракурсу відображення для людської життєдіяльності, гармонійна рівновага між компонентами картини світу тощо. Проте оцінюючи картини світу, важливо пам'ятати, що кожна з них – це не дзеркальний відбиток дійсності, а саме картина, тобто інтерпретація, акт світорозуміння, тому залежить вона від кута зору, крізь який відбувається світобачення (тобто, звуженість певного кута не може давати загальної панорами об'єкта). Отже при оцінці світобачень необхідно виходити з рухливої рівноваги обох критеріїв – адекватно-ціннісного відображення та регулятивної функції: найбільш оптимальною виявляється така картина світу, що якнайкраще забезпечує гармонію взаємовідносин людини зі світом, встановлює рівновагу всіх сфер життєдіяльності та дозволяє здійснювати розуміння між людьми.

Картини світу можна порівнювати також за ознакою їх рефлексивної проробленості та суб'єктивної достовірності для носіїв. Найбільш безсумнівними для своїх носіїв виявляються міфопоетичні світобачення, які мають нульову рефлексивність і не займаються з'ясуванням законності власних підстав. Подібні міфопоетичні картини світу були історично першою формою людської свідомості, в рамках якої сфор-

мувалась досконала картина світу, зафіксувавши модель світу, що склалась на основі досвіду архаїчного суспільства. Картини світу розрізняються і за ступенем змістовності, глибини проникнення у сутність світу, довершеністю деталей.

Проте ситуація визначення найкращої моделі світу нагадує оцінку природних людських мов з метою вибору найкращої. Перевага мови, вважав В.Гумбольт, не обов'язково знаходиться у прямій залежності від ступеня її обробленості: так звані грубі та необроблені мови можуть мати у своєму арсеналі видатні якості та перевершувати цим решту. Хоча наявність окремих переваг у побудові мови – певний емпіричний факт, адже мов з абсолютними перевагами не існує. Порівняння ведеться лише у площині певних досконалостей, які дають часткові переваги [Гумбольт 1984, 398].

Закінчуючи огляд феномену картини світу, слід зазначити ще дві загальні проблеми. Перша стосується визначення того, як людство виходить із ситуації “картина світу – картини світу” в актах своєї рефлексії і на практиці, оцінюються ця ситуація як нормальна чи аномальна, адже невинуватого абстракцією було б вважати, що у всіх людей існує єдина картина світу. У межах науки ситуація вибору загальноприйнятої теорії та зміни картин світу розглядається як закономірний шлях руху від відносної істини до абсолютної. Культура та релігія також не намагаються синтезувати глобальні світобачення, проте екуменічні рухи по об'єднанню конфесій (наприклад, частковий синтез буддизму з синтоїзмом у певний часовий проміжок в Японії, 「両部神道」) демонструють і не виключеність подібних інтеграційних процесів. Проте синтезована картина всіх історично конкретних, плінних світобачень, отриманих у різних сферах духовного виробництва, не може вважатись ідеалом для людства, адже подібна синтезована картина виявилася б протирічною. Існування різноманітних варіантів світосприйняття – визначальна риса людини, що стоїть перед безкінечним світом, цілісний образ якого виробляється в процесі всебічного осягнення. Друга проблема стосується питання про те, яких картин світу бути не може: вочевидь, не існує картин світу повністю неантропоморфних, адже вони є картинами, побаченими очима людини; також картини світу не мають складатись з одних помилок, адже навколишній світ є багатограним і будь-яка його структурація містить грані істини.

Проте за межами даної роботи перебувають і деякі аспекти феномену картини світу, з'ясування яких становить перспективу наших подальших досліджень (наприклад, форми існування картин світу, мовна картина світу особистості та соціуму, методи реконструкції картини світу тощо)

1. Апресян В. Ю. Опыт кластерного анализа : Русские и английские эмоциональные концепты / В. Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 2011. – № 1-2. – С. 19-51, 63-88; 2. Апресян Ю. Д. Основания системной лексикографии // Языковая картина мира и системная лексикография : [отв. ред. Апресян Ю. Д.]. – М., 2006; 3. Гумбольт В. Избранные труды по языкознанию / Гумбольт В. фон ; [пер. с нем., ред. и предисл. Г. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1984. – 396 с.; 4. Tan L.H., Chan A.H.D., Kay P., Khong P.-L., Yip L.K.C., Luke K.-K. Language affects patterns of brain activation associated with perceptual decision // The proceedings of the National Academy of Sciences of the United

States of America. – 2008. – № 10. – V. 105; 5. Wierzbicka A. Cross-cultural pragmatics : The semantics of human interaction / Wierzbicka A. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter , 1991. – 502 p.; 6. Wierzbicka A. Semantics, culture and cognition : Universal human concepts in culture-specific configurations / Wierzbicka A. – New York : Oxford University Press , 1992. – 487 p.; 7. Wierzbicka A. Understanding cultures through their key words : English, Russian, Polish, German, and Japanese / Wierzbicka A. – New York ; Oxford ; Tokyo : Oxford University Press , 1997. – 317 p.

В. Пирогов,

Київський національний
лінгвістичний університет

ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ І СЕМАНТИЧНИЙ КОНТЕКСТ РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВ (ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ПАРАДИГМА)

Створення багатомовного словника сполучуваності активного типу є важливим завданням сучасної навчальної лексикографії. Одним з головних чинників, що обумовлює нагальність цієї проблеми, є значний інтерес до такого роду лексикографічних видань з огляду на зростаючі міжнародні контакти і відповідно підвищення вимог до якісної підготовки фахівців, які б володіли японською мовою паралельно з англійською тощо. Ядро словника складають терміни і поняття, що є характерними для наукового стилю мови. В той же час словник включає і термінологію міждисциплінарних галузей. Головна мета словника-посібника – показати способи і навести приклади вживання конструкцій і форм, характерних для наукового стилю української, японської, англійської та російської мов.

Ключові слова: лексична сполучуваність, різносистемні мови, словник сполучуваності, загальнонаукова лексика, лексикографія, японська мова, українська мова, англійська мова, російська мова

Создание многоязычного словаря сочетаемости активного типа является важным заданием современной учебной лексикографии. Одним из главных факторов, обуславливающих актуальность этой проблемы, является значительный интерес к такого рода лексикографическим изданиям с учетом развивающихся международных связей и соответственно повышения требований качественной подготовки специалистов, которые бы владели японским языком параллельно с украинским, английским и др. Ядро словаря составляют термины и понятия, характерные для научного стиля языка. В то же время словарь включает и терминологию междисциплинарных областей. Главная цель словаря – показать способы и примеры использования конструкций и форм, типичных для украинского, японского, английского и русского языков.

Ключевые слова: лексическая сочетаемость, разносистемные языки, словарь сочетаемости, общенаучная лексика, лексикография, японский язык, украинский язык, английский язык, русский язык

Compiling a multi-language active-type combinatory dictionary is an important task of contemporary lexicography. One of the main reasons why this problem is really significant and pressing may be explained by rapidly widening international contacts and correspondingly the necessity of upgrading standards for training specialists who could use Japanese in parallel with English and other languages. The core of the dictionary comprises terms and lexics characteristic of the scientific style of language. At the same time it incorporates terminology of the interdisciplinary fields. The main purpose of the dictionary lies in illustrating methods and forms of using lexical patterns characteristic of the scientific style of Ukrainian, Japanese, English and Russian languages.

Key words: word combinations, non-related languages, combinatory dictionary, general scientific lexicon, lexicography, the Japanese language, the Ukrainian language, the English language, the Russian language

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної лінгвістики є проблема сполучуваності слів. У структурі мови дана властивість є можливістю використання слова в реченні або вислові. Сполучуваність, регулюючись системою і нормою мови, полягає у взаємодії явищ різних мовних рівнів: по-перше, лексики і синтаксису, по-друге, лексики і фразеології [Щерба 1974].

Точність мови вимагає не тільки знання семантики слів, але й вміння враховувати їх сполучуваність. Правила лексичної сполучуваності мають словарний характер, вони індивідуальні для кожного слова і поки що недостатньо послідовно і повно кодифіковані. Тому порушення норм лексичної сполучуваності є однією з найбільш поширених помилок у мові [Мельчук 1999; Морковкин 2005-2007].

Згадана проблема, має надзвичайно важливе значення з точки зору розвитку будь-якої національної і, зокрема, сучасної української мови, особливо з урахуванням невизначеності питання про її нормативні критерії. Більш того, ця проблема набуває актуального значення з огляду на адекватність проведення лексикографічної роботи, зокрема, створення двомовних та багатомовних термінологічних словників.

Високо оцінюючи наукову значущість робіт із створення одномовних і в значно меншому ступені двомовних словників сполучуваності слів, в той же час можна констатувати, що за станом на сьогодні навчальні українсько-японські або японсько-українські словники сполучуваності практично відсутні. У зв'язку з цим, створення українсько-японського словника сполучуваності активного типу є, на нашу думку, одним з найважливіших завдань навчальної двомовної лексикографії. Необхідність такого словника, з одного боку, обумовлена надзвичайною важливістю теоретичного обґрунтування такого лінгвістичного явища, як сполучуваність, а з іншого, має надзвичайно важливе значення з точки зору практичного оволодіння японською мовою як засобом наукового спілкування.

Не можна не зауважити, що сучасна світова сполучувана лексикографія знаходиться в якісно новому стані свого розвитку, помітною ознакою якого є постійне удосконалення словників сполучуваності. Чинником, що визначає цей процес, є зростаючий інтерес до такого роду лексикографічних видань, а втім і велика потреба в них: міжнародні контакти, що поглиблюються, вимагають якісної підготовки фахівців, які б володіли іноземною мовою, і перш за все японською паралельно з англійською.

Працюючи над словником-посібником типових словосполучень і висловів, ми прагнули вирішити такі задачі:

1) відібрати і якомога повніше представити типові словосполучення й вислови, що відображають загальнонаукову лексику і структурні особливості наукового стилю мови.

2) ввести і визначити терміни, що не знайшли адекватного відображення в більшості доступних широкому читачеві словників.

Ядро словника складають терміни і поняття, що є характерними для наукового стилю мови. В той же час словник включає і термінологію міждисциплінарних галузей.

Основна мета словника-посібника — показати способи і навести приклади вживання конструкцій і форм, характерних для наукового стилю мови.

Одне з найважливіших завдань словника — доступність викладу і, відповідно, простота використання.

У словнику розроблено чотири лексичні теми, назви яких відповідають основним розділам:

I Наукове дослідження.

II Обговорення результатів дослідження.

III Оформлення результатів дослідження.

IV Класифікація і бібліографія.

Матеріал у словнику розташований за принципом від простого до складного: від слова до словосполучення, потім до конструкції і, нарешті, через конструкцію до фрази. Вихідною в словнику є українська мова; японська, і англійська і російська частини перекладні.

Далі наводиться зразок структурної організації першої глави «Проблеми і питання» першого розділу «Наукове дослідження» словника.

Розділ I НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ/ SCIENTIFIC RESEARCH/ 科学研究

Глава 1. ПРОБЛЕМИ І ПИТАННЯ

ПРОБЛЕМЫ И ВОПРОСЫ/ PROBLEMS AND QUESTIONS/ 問題点と質問

§ 1. Проблема/Проблема/Problem/ もんだい問題、もんだいてん問題点

1.1

наукова/научная/scientific/ かがくの もんだい 科学の問題

фундаментальна/фундаментальная/fundamental, basic/ きそ/きほん/もんだい基礎/基本/問題

науково-технічна/научно-техническая/scientific and technical problems/ かがく・ぎじゅつのもんだい科学・技術の問題

насушна/насушная/ pressing problem/ せつじつなもんだい切実な問題

важлива/важная/important/significant problem/ じゅうようなもんだい重要問題

головна/главная/main problem/ しゅようなもんだい主要な問題

велика/большая/great problem/ おおきいもんだい大きい問題

ключова/ключевая/ key problem/ かんじんかなめ肝心かなめの問題

провідна/ведущая/leading problem/ しゅようなもんだい主要な問題

що висувається/выдвигаемая/ problem being posed/ ていきされるもんだい提起される問題

що вивчається/изучаемая/ problem under study/ けんきゅうするもんだい研究する問題

що поставлена/поставленная/ formulated problem/ たてたもんだい立てた問題

що досліджується/исследуемая/problem[subject] of study/ けんきゅうもんだい研究問題

складна/сложная/ complicated/ ふくざつなもんだい複雑な問題

важка/трудная/ difficult/ こんななもんだい困難な(難しい) 問題

серйозна/серьёзная/serious problem/ じゅうようなもんだい重大な問題

актуальна/актуальная/ problem at issue/ とうめんのもんだい当面の問題

аналогічна/аналогичная/ similar problem/ おなじようなもんだい同じような問題

згадана/упомянутая/ mentioned problem/ じょうじゅつのもんだい上述の、じょうきの上記の問題

наступна/следующая/next problem/ つぎのもんだい次の問題

нова/новая/new problem/ あたらしいもんだい新しい問題

надумана/надуманная/far-fetched problem/ むりなもんだい無理な問題

нерозв'язна/неразрешимая/insoluble problem/ かいけつできないもんだい解決できない問題

гостра/острая/ pressing problem, a challenge/ きんきゅうなもんだい緊急な問題、チャレンジ

центральна/центральная/central problem/ ちゅうしんもんだい中心問題

певні (різні, чисельні)/ некоторые (разные, многочисленные) ある、いろいろな、多くの問題

формулювання/ формулировка/ formulation (statement) of the problem/ もんだいのこうしき問題の公式化。

розв'язання важкої проблеми, разрешение трудной проблемы/ solution of a difficult problem/ 難しい問題のかいとう解答

вирішення/ решение/ handling, tackling, solving the problem/ 問題のかいけつ解決(かいめい解明、かいとう解答)

широке коло проблем/ широкий круг проблем/ wide variety of problems/ こうは広い広範囲の(ふくひろい幅広い、たき多岐にわたる) 問題

ціла низка проблем/ целый ряд проблем/ a number (variety, wide variety) of problems/ いろいろな (さまざまな、多様な) 問題

1.2

ставити/ставить/pose a problem/ もんだいをていきする問題を提起する。

стати проблемою/ стать проблемой/become a problem/ もんだいになる問題になる。

усвідомлення/осознание/awareness of the problems involved/ もんだいいしき問題意識。

вирішити (зняти, усунути)/разрешить (снять, устранить)/ もんだいをかいけつする問題を解決。する、もんだいをとく問題を解く、もんだいにとりくむ問題に取り組む。

спричиняти/ вызывать/cause a problem/ もんだいをおこす問題を起こす。

намагатися розв'язати/взяться за решение/grapple with a problem/ もんだいにとりくむ問題に取り組む。

поставити (висунути)/поставить (выдвинуть)/ もんだいをたてる(だす)問題を立てる(出す)。

досліджувати/исследовать/explore the problem/ もんだいをけんきゅうする問題を研究する。

висвітлити/осветить to elucidate the problem かいめい解明する、せつめい説明する。

охопити/охватить to cover the problem 問題を取りあつかう取り扱う、問題におよぶ及ぶ、ふれる触れる

розглядати/рассматривать to consider, to view the problem もんだいをかんがえる問を考える

обговорити/обсудить to discuss the problem そうだん相談する、とろん討論する、ぎろん議論する。

являє (собою) актуальну проблему/представлять собой актуальную проблему to be an urgent (pressing) problem とうめんのもんだいである当面の問題である。

стати, бути, вважатися однією з провідних проблем/ стать, являться, считаться одной из ведущих проблем/ to become, to be, to be considered (viewed as one of the leading problems) / to belong to one of the important problems じゅうようなもんだい主要な問題の一つになる(である、と考えられる)。

выдвинуться в число ведущих проблем/ to be brought forth as one of the leading problems じゅうようなもんだい主要な問題の一つになる。

торкнутися ключової (фундаментальної) проблеми/ коснуться ключевой (фундаментальной) проблемы/ to touch a key (fundamental, basic) problem かんしんかなめ肝心かなめの(基礎、基本) 問題にふれる触れる。

цікавитися (зацікавитися) актуальною проблемою/ интересоваться (заинтересоваться) актуальной проблемой/ to be interested (to get interested) in the topical (burning, pressing) problem とうめんのもんだい当面の問題にきょうみ興味をもつ。

займатися новою проблемою/ заниматься новой проблемой/ to be concerned with a new problem あたらしいもんだい新しい問題にとりくむ取り組む。

стикнутися зі складною проблемою/ столкнуться со сложной проблемой/ to encounter a complicated problem ふくざつなもんだい複雑な問題にぶつかる

зосередитися на проблемі/ остановиться на проблеме to dwell on the problem 問題をけんとう検討する。

вказувати на певні основні проблеми/ указать на некоторые основные проблемы/ to point to some basic problems ある基本問題を指摘する。

перейти до проблеми/ перейти к проблеме to pass on to (to come to, to turn to) the problem 問題にうつる移る。

шукати (знайти) рішення проблеми/ искать (найти) решение проблемы/ to seek (find) solution of the problem 問題のかいとう解答をもとめる求める(だす)。

приблизиться (подойти, приступити) к решению проблемы/ to come close to (to come to, turn to) solving the problem

1.3

Якою проблемою ви займаєтесь?

Какой проблемой вы занимаетесь?

What problem are you engaged with?

なん何の問題をおけんきゅうお研究をしていますか。 ‘

Я займаюсь проблемою...

Я занимаюсь проблемой...

I am engaged with the study of the problem of...

わたし私は...問題をけんきゅう研究しています。

Я цікавлюсь проблемою...

Я интересуюсь проблемой

I am interested in the problem of...

わたし私はこの問題にきょうみ興味をもっています。

Мене цікавить проблема...

Меня интересует проблема

わたし私はこの問題にきょうみ興味があります。

Особливо цікавою є проблема...

Особый интерес представляет проблема

The problem of... is of special interest

とくにおもしろい面白い問題は。

Я працюю на цю проблемою з 2000.року

Я работаю над этой проблемой с 2000.года

I have been engaged with handling this problem since 2000...

わたし私は2000年からこの問題にとりくんで取り組んでいます。

Я стикнувся з цією проблемою зовсім недавно (вже давно)

Я столкнулся с этой проблемой совсем недавно (уже давно)

I have encountered this problem quite recently

わたし私はさいきん最近(ずっと前から)この問題にぶつかっています。

1. Большой японско-русский словарь: В 2 т. / Сост. Неверов С.В. и др.; Под ред. Н.И. Конрада. – М., 1970; 2. Мельчук И.А. Опыт теории лингвистических моделей «смысл-текст»: Семантика и синтаксис. Языки русской культуры. – М., 1999; 3. Морковкин В.В., Морковкина А.В. Русские агнонимы: понятие, состав и смысловое разнообразие. – Новосибирск, 2005-2007; 4. Російсько-український академічний словник / Під ред А.Е.Кримського. – К., 1924-33; 5. Російсько-український словник / Сост. Изюмов. О. – К., 1926; 6. Російсько-український фразеологічний словник / Сост. В. Підмогильний, Є. Плужник. – К., 1927; 7. Русско-японский словарь (露和辞典), Русский Язык, С.Ф. Зарубин и А.М. Рожецкий. – М., 1988; 8. Словарь эквивалентов слова. Р.П. Рогожникова. Русский язык. – М., 1991; 9. Учебный словарь сочетаемости общественно-политических терминов. – М., 1989; 10. Учебный словарь сочетаемости русского языка. Денисов и Морковкин. – М., 1978; 11. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии // Сб. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974; 12. Японско-русский словарь / Сост. Лаврентьев Б.П., Немзер Л.А., Сыромятников Л.А. и др. – М., 1984; 13. Advanced Favorite English-Japanese Dictionary. – Tokyo: Shoseki, 2002; 14. Karl R. Twohig. English for Intelligent Conversation (知的会話のための英語). – Tokyo: Bere, 2004; 15. Kodansha's Communicative English-Japanese Dictionary. – Tokyo-New-York-London, 2006; 16. New Japanese-English Dictionary. – Tokyo: Kenkyusha, 1984; 17. T. Ishii. International Conference (国際会議・スピーチ・研究発表の英語表現). – Tokyo: Bere, 2006; 17. The Great Japanese Dictionary. – Tokyo: Kodansha, 1995; 18. Ukrainian-English Dictionary. – Toronto Press, 1995; 19. 国語慣用句大辞典. 東京: 東京堂、1977; 20. 岩波ロシア語辞典, 東京 (語数13万語)、1992; 21. 日米慣用句表現辞典. 東京: 小学館、1997; 22. 研究社露和辞典. – 東京 (語数26万語)、1988.

КОПУЛЯТИВНЫЙ ТИП СЛОВСОСЛОЖЕНИЯ И ПЕРЕВОД ДВУХКОМПОНЕНТНЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

У статті розглядається копулятивний тип словоскладання як один зі шляхів утворення двокомпонентних термінів права в японській мові. На основі аналізу смислових та семантичних відносин між морфемами уточнюються підтипи термінологічних одиниць та подається їхній переклад російською мовою.

Ключові слова: японська мова, копулятивний тип, словоскладання, двокомпонентні терміни, юридична термінологія, переклад російською.

В статье рассматривается копулятивный тип словосложения как один из путей создания двухкомпонентных терминов права в японском языке. На основе анализа смысловых и семантических отношений между морфемами уточняются подтипы терминологических единиц и предлагается их перевод на русский язык.

Ключевые слова: японский язык, копулятивный тип, словосложение, двухкомпонентные термины, юридическая терминология, перевод на русский.

The paper deals with copulative type of word formation as one of the ways to create two-component legal terms in Japanese language. Basing on analysis of meaning and semantic relations between morphemes the article specifies the sub-patterns of terminological units and gives their translation into Russian language.

Keywords: Japanese language, copulative type, word formation, two-component terms, legal terminology, translation into Russian.

Настоящая статья посвящена копулятивному типу словосложения в японском языке как одной из моделей образования двухкомпонентных терминов права, а также переводу этих терминов на русский язык. На основе методологических разработок, о которых упоминается ниже, были отобраны те единицы, внутренняя структура которых демонстрирует копулятивный тип связи. Под копулятивным (от лат. *copulativus* «связующий, соединительный») словосложением мы понимаем такую организацию, в которой компоненты-морфемы находятся в равноправных смысловых и семантических отношениях.

Несмотря на наличие большого количества публикаций, посвященных словообразованию, отдельные вопросы современного терминообразования средствами сино-японской лексики остаются не до конца раскрытыми. Исследование словообразовательных комплексов создает базу для определения словопорождающего потенциала сложных слов, для сопоставления объединений дериватов по их формальной и семантической организации, а также для выведения типовых схем «конструирования» терминов, что также имеет большое значение для перевода.

Типологические и словообразовательные особенности сино-японских слов во многом обусловлены спецификой китайского языка, поэтому значительный интерес представляют теоретические достижения лингвистической китаистики. Отдельным вопросам данной проблемы посвящены труды В.М.Солнцева [Солнцев 1957], А.Л.Семенас [Семенас 1973], О.П.Фроловой [Фролова 1981], И.В.Горелова [Горелов 1984]. На синтаксическую природу китаизмов в японском языке указывали К.Окуцу [Okutsu 1975], Т.Кагеяма [Kageyama 1982], К.Йокосава и М.Умеда [Yokosawa, Umeda 1988] и другие.

N[V<+>V]. Данная модель включает композиты, корневые морфемы которых несут в себе семантику собственно действия. Анализ позволил выявить несколько подтипов внутри данного типа.

Подтип синонимичных отношений: 1) 検査 (けんさ) → しらべる проверять, расследовать + サ проверять, расследовать → инспектирование, проверка, досмотр, освидетельствование; 2) 譴責 (けんせき) → сеめる упрекать + сеめる упрекать → выговор; 3) 忌避 (きひ) → いむ избегать + さける избегать → уклонение; отвод; 4) 幫助 (ほうじょ) → たすける помогать + たすける помогать → пособничество; 5) 報酬 (ほうしゅう) → むくいる отплачивать + むくいる отплачивать → вознаграждение, оплата, компенсация; возмещение (убытков, потерь и т. п.); 6) 封鎖 (ふうさ) → フウ закрывать + サ оцеплять → блокада; замораживание; 7) 詐欺 (さぎ) → いつわる лгать + あざむく обманывать → мошенничество; 8) 召喚 (しょうかん) → めす созывать, звать + わめく кричать, орать → вызов (особ. в суд), судебная повестка; 9) 委任 (いにん) → ゆだねる поручать, доверять + まかせる поручать, назначать → делегирование, передача полномочий, мандат; 10) 誘引 (ゆういん) → いざなう приглашать; увлекать + ひく привлекать → подстрекательство; побуждение; 11) 作為 (さくい) → つくる делать + する делать → умышленное действие; 12) 窃取 (せつしゅ) → めすむ красть + とる брать → воровство, хищение; 13) 休憩 (きゅうけい) → やすむ отдыхать + いこう отдыхать → перерыв в работе (или заседаниях), парламентские каникулы; остановка (действия); 14) 雇傭 (こよう) → やとう нанимать + やとう нанимать → наём, работа по найму; 15) 除斥 (じょせき) → のぞく удалять + しりぞける отвергать → отклонение; отвод; 16) 隠匿 (いんとく) → かくす прятать + かくまう скрывать → сокрытие, укрывательство.

Подтип результативных отношений: 1) 遡及 (そきゅう) → さかのぼる поворачивать вспять + およぶ достигать, доходить → ретроактивность, обратная сила (закона); 2) 送達 (そうたつ) → おくる посылать + タツ доставлять → передача собственности; ввод во владение; 3) 赦免 (しゃめん) → シヤ прощать + まぬかれる, まぬがれる избегать → амнистия, помилование; 4) 収納 (しゅうのう) → おさめる вносить (плату) + おさまる быть уплаченным → квитанция, расписка о получении; приём; 5) 占有 (せんゆう) → <1> しめる занимать; захватывать; <2> ある иметься → владение (пространством, территорией); обладание; 6) 占領 (せんりょう) → しめる занимать; захватывать + リョウ владеть, господствовать → захват (территории), оккупация.

Подтип последовательных отношений: 1) 拘引 (こういん) → コウ арестовывать + ひく тянуть → привод (в суд, в полицию); задержание; 2) 審判 (しんぱん) → シン расследовать, рассматривать + わかる понимать, разбираться в чем-л. → суд; реше-

ние; судейство; 3) 裁判 (さいばん) → さばく судить + わかる понимать, разбираться → суд, правосудие; судебное разбирательство; судебный процесс; слушание дела; 4) 調印 (ちょういん) → ととのえる приводить в порядок + いんする скреплять печатью → подписание; парафирование; 5) 侵略 (しんりやく) → おかす вторгаться + りやくす, りやくする захватывать → нападение; агрессия; посягательство (на чьи-л. права); захват.

Подтип комплементарных отношений: 1) 反訴 (はんそ) → かえる возвращаться + うったえる жаловаться, обвинять → встречный иск; 2) 競売 (きょうばい) → きそう, せる соревноваться, состязаться + うる продавать → аукцион, публичные торги; 3) 告訴 (こくそ) → つげる сообщать + うったえる подавать жалобу → предъявление иска; судебная жалоба; 4) 棄却 (ききやく) → すてる бросать + キャク удалять → отклонение (иска); 5) 免除 (めんじょ) → まぬかれる избегать + のぞく исключать → освобождение; иммунитет; 6) 変造 (へんぞう) → かわる изменяться + つくる делать → подделка, подлог, фальсификация; 7) 宣誓 (せんせい) → のたまう оглашать + ちかう клясться → клятва; присяга; 8) 訴追 (そつい) → うったえる подавать жалобу + おう гнаться, преследовать → судебное преследование; привлечение к судебной ответственности; 9) 捜査 (そうさ) → さがす разыскивать + サ проверять, расследовать → уголовный розыск, уголовное расследование; следствие; 10) 押収 (おうしゅう) → おさえる, おさえる зажимать, удерживать + おさめる приобретать → конфискация, отчуждение, экспроприация, секвестр; 11) 遺棄 (いき) → のこす оставлять + すてる бросать → отказ, дереликция; 12) 遺贈 (いぞう) → のこす оставлять + おくる давать → акт завещания (оставления в наследство), дарование; завещание; завещанное имущество; 13) 認知 (にんち) → みとめる признавать, одобрять + шир knowing → юридическое признание; судебное признание; подтверждение; 14) 任用 (にんよう) → まかせる поручать, назначать + もちいる пользоваться, применять → назначение (на должность, место); 15) 争訟 (そうしょう) → あらそう бороться, оспаривать + ショウ подавать в суд → судебное дело; судебное разбирательство; 16) 調整 (ちょうせい) → ととのえる упорядочивать + ととのえる упорядочивать → регламентация, юстирование; 17) 懲戒 (ちょうかい) → こらしめる наказывать + いましめる делать замечание; упрекать → должностной выговор; дисциплинарное взыскание; 18) 請願 (せいがん) → セイ просить + ねがう желать → петиция; прошение, ходатайство; 19) 推定 (すいてい) → おす заключать, предполагать + さだめる устанавливать, определять → презумпция; 20) 判決 (はんけつ) → わかる разбираться, понимать + きめる решать → судебное решение, заключение, приговор; 21) 割引 (わりびき) → わる делить + ひける уступать в цене → скидка; дисконт; 22) 協議 (きょうぎ) → キョウ согласовывать; сотрудничать + ギ обсуждать → совещание; переговоры; консультация; консилиум; 23) 和解 (わげ) → なごむ, やわらぐ смягчаться + とかす распутывать, とく решать → полюбовное разрешение спора, мировая сделка.

Подтип антонимичных отношений: 売買 (ばいばい) → うる продавать + かう покупать → торговля, коммерция, купля-продажа.

N[N<+>N]. По данной модели образованы термины-композиции, корневые морфемы которых несут в себе семантику собственно предметности. Анализ позволил выявить следующие подтипы.

Подтип синонимичных отношений: 1) 過失 (かしつ) → あやまち ошибка, оплошность + シツ промах, ошибка → небрежность; невнимательность, халатность; 2) 名誉 (めいよ) → なみや + ほまれ честь → доброе имя; честь, репутация; 3) 俸給 (ほうきゅう) → ホウ жалование + キュウ жалование → жалование, заработная плата; оклад; 4) 時期 (じき) → とき время, пора + キ период → срок; период; 5) 業務 (ぎょうむ) → わざ работа, дело + ム долг, служба → обязанность, должность; служба; служебные обязанности; 6) 威力 (いりよく) → イ достоинство, авторитет + ちから сила → полномочия, уполномоченность, полноправие, власть; 7) 責任 (せきにん) → セキ долг, обязанность + ニн долг, обязанность → обязанность; обязательство; ответственность; 8) 土地 (とち) → つち земля, почва + チ земля → земля, почва; 9) 憲法 (けんぽう) → ケн закон, конституция + ホу закон, правило → конституция, основной закон; конституционное право.

Подтип инклюзивных отношений: 財物 (ざいぶつ) → ザй ценное имущество + もの вещь, предмет → имущество; собственность; состояние; материальные ценности.

Подтип комплементарных отношений: 1) 財産 (ざいさん) → ザй ценное имущество + Сан производство → имущество; состояние, собственность; 2) 条例 (じょうれい) → ジョウ статья закона + レイ пример, образец → постановление муниципального органа; указ; 3) 官庁 (かんちょう) → Кан государственная служба; чиновник + Чоу государственное учреждение; департамент → правительственное учреждение, административное учреждение; власти; 4) 國家 (くにいえ) → кун страна + Ка дом, семья → государство, страна; 5) 權利 (けんり) → Кен право и власть + リ выгода, польза → право; справедливое требование; прерогатива; привилегия; 6) 条件 (じょうけん) → ジョウ статья закона + Кен дело, случай → условия соглашения; оговорка (в договоре); 7) 株券 (かぶけん) → кабу акция + Кен билет, купон → акция; ценная бумага; доля, пай; 8) 職位 (しょくい) → Шоку должность, работа + И положение, место → пост, должность, титул, звание.

Подтип антонимичных отношений: 因果 (いんが) → Ин причина, фактор + Ка результат, плод → причина и следствие; причинность.

С точки зрения семантических отношений между номинативными составляющими выделяются следующие типы двухкомпонентных терминов-композигов: 1) мотивированные сложные слова, значение которых может быть описано как сумма значений их составляющих; 2) частично мотивированные слова, в которых заметен сдвиг значения одного из компонентов. Несмотря на некоторые изменения в семантической структуре одного из компонентов, значение композита в целом является достаточно мотивированным, прозрачным.

1. Горелов В.И. Лексикология китайского языка / Горелов В.И. – М. : Просвещение, 1984. – 216 с. 2. Семенас А.Л. О синтагматической семантике копулятивного сложения в китайском языке / А. Л. Семенас // Исследования по китайскому языку. – М. : Наука, 1973. – С. 63-78. 3. Солнцев В.М. Очерки по современному китайскому языку / Солнцев В.М. – М. : Издательство ИМО, 1957. – 207 с. 4. Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка / Фролова

О.П. – Новосибирск : Наука, 1981. – 132 с. 5. Kageyama T. Word formation in Japanese / T.Kageyama // Lingua 57. – Tokyo, 1982. – pp. 215-258. 6. Okutsu K. Fukugo meishi no seisei bunpo / K. Okutsu // Kokugogaku 101. – Tokyo, 1975. – pp. 19-34. 7. Yokosawa K. Processes in human kanji-word recognition / K. Yokosawa, M. Umeda // Proceedings of the 1988 international conference on systems, man, and cybernetics. – Beijing and Shenyang, 1988. – pp. 377-380.

Ю. Руднік,
Київський університет
імені Бориса Грінченка

**ПОВІРНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТУ «ПОДОРОЖ /
ПУТЕШЕСТВИЕ / TRAVEL / 旅»
(на матеріалі української, російської, англійської та японської мов)**

Статтю присвячено дослідженню лінгвокультурного концепту «подорож / путешествие / travel / 旅» як фрагменту мовної картини світу різномовних культур. Порівняльну характеристику здійснено через встановлення його понятійних складових методом лексикографічного опису.

Ключові слова: концепт, лінгвокультурний концепт, концептуалізація, асоціація

Статья посвящена изучению лингвокультурного концепта «подорож / путешествие / travel / 旅» как фрагмента языковой картины мира разноязычных культур. Сравнительную характеристику осуществлено через установление понятийных составляющих методом лексикографического описания.

Ключевые слова: концепт, лингвокультурный концепт, концептуализация, ассоциация

The article is devoted to the study of linguocultural concept «подорож / путешествие / travel / 旅» as a part of language world view of multilingual cultures. The comparative characteristic is done through the establishment of conceptual components by the lexicographic description.

Key words: concept, linguocultural concept, conceptualization, association

Антропоцентричний погляд на світ передбачає вивчення об'єктів та явищ через призму людини. Така наукова тенденція знайшла своє відображення у лінгвістиці, викликаючи неабиякий інтерес до вивчення концептів загалом та лінгвокультурних концептів зокрема, оскільки концепти, які є основою уявлення про світосприйняття й відображаються у мові, допомагають виявити спільні та відмінні риси у тих чи інших етноносіїв різних мов. Мова як складна самостійна система виконує функцію утво-

рення, накопичення, зберігання та передачі інформації. Мова, на думку Бабкіної Т. І. [Бабкіна 2009], є «входом» у свідомість соціуму, з одного боку, а з іншого, вона здатна формувати цю свідомість, тобто національну концептосферу. Отже, вивчення особливостей того чи іншого лінгвокультурного концепту дозволяє виділити загальні (конотативні) та індоетнічні (варіативні) риси у свідомості різних носіїв мови.

Актуальність нашої розвідки обумовлена тим, що вивчення концептів у різномовних культурах сприяє виявленню загальних і відмінних рис у концептосферах різномовних народів і дозволяє відобразити мовну картину світу, яка притаманна тому чи іншому народові. Аналіз лінгвокультурного концепту «подорож» є одним із ключових у мовах нашого дослідження. Варіативність і різноплановість лексичних одиниць, які виражають «подорож» в українській, російській, англійській та японській мовах, свідчить на користь того, що концепт «подорож» є одним із ключових для лінгвокультури наведених вище мов.

Об'єктом нашої розвідки є лінгвокультурний концепт «подорож / путешествие / travel / 旅» у різноманітних лексикографічних статтях. Предметом дослідження стали групи іменників, які вербалізують потрібний нам концепт в українській, російській, англійській та японській мовах.

У своїй розвідці ми спираємось на такі теоретичні та методологічні роботи: 1) з концептології – С. Г. Воркачова, В. І. Карасика, Ю. М. Караулова, В. А. Маслова, Г. Г. Слишкіна, Ю. С. Степанова, В. М. Телія, Р. М. Фрумкіна та інші);

2) з лексичної семантики – М. Ф. Алефіренко, І. В. Арнольд, Л. М. Васильєва, В. Г. Гака, В. А. Звегінцева, О. С. Кравець, М. О. Кронгауз, О. С. Кубрякової, А. Х. Мерзлякової, М. В. Нікітіна, З. Д. Попової, О. М. Селіверстової, Л. О. Сергєєвої, І. А. Стерніна, Г. А. Уфимцевої, С. Г. Шалікова та інші);

3) з міжкультурної комунікації – А. Вежбицької, І. А. Стерніна, Н. В. Уфимцевої та інші).

Термін «концепт» у науці постає в епоху середньовічного концептуалізму, основоположниками якого були Т. Гоббс, П. Абеляр, В. Оккам та інші. Концептуалізм розглядав концепти як певні універсалії, що містять важливу інформацію і створені розумом [Неретина 1995]. У лінгвістиці у 80-90-х рр. XX ст. відбувся процес відродження поняття концепту, і наразі він набуває все більшої актуальності.

Лінгвокультурні концепти є певними вербалізованими смислами, які відображають лінгвоменталітет того чи іншого етносу. Лінгвокультурний концепт як згусток етнокультурного позначеного смислу неодмінно має своє ім'я, яке на загал збігається з домінантою певного синонімічного ряду або з ядром певного лексико-семантичного поля.

Понятійний бік концепту – це мовна фіксація концепту, його позначення, опис, признакова структура, дефініція, зіставні характеристики цього концепту стосовно того чи іншого ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано [Ю. В. Ралдугина].

У своїй розвідці ми пропонуємо спробу зіставлення понятійної складової концепту «подорож» як складного ментального утворення, де сфокусовано основні понятійні характеристики, притаманні цьому концепту в українській, російській, англійській та японській мовах. Ці характеристики можуть бути виявлені за допомогою прийо-

му лінгвістичного аналізу, зокрема лексикографічного опису одиниць, які входять у поле досліджуваного концепту. При аналізі будь-якого концепту автор завжди звертається до слоників. Лексикографічне дослідження вважається базовим в експлікації концепту, оскільки у такому аналізі виявляються основні характеристики концепту, які відображені в свідомості носія мови. Дослідження проводимо шляхом відбору з тлумачних, енциклопедичних, синонімічних словників, у статтях яких зафіксовано понятійні й лінгвокультурологічні особливості концепту.

Як одиниці дослідження розглядаються словникові статті, що містять вербальні визначення досліджуваного концепту. У роботі використано методи словникового дефінування і буквального перекладу.

Ядром концепту «подорож» в українській мові є іменник *подорож*. *Подорож*, згідно з даними Академічного тлумачного словника, це: 1. Поїздка або пересування пішки по місцях, віддалених від постійного місця проживання. *Старий хаджі, може, сотий раз, оповідає свою подорож до Мекки* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 288); *Тарас любив слухати розповіді княжни про її подорожі за кордоном, про зустрічі з різними людьми* (Оксана Іваненко, Тарас, шляхи, 1954, 271). 2. Жанр художньої або наукової літератури, що містить географічні відомості, опис вражень автора від поїздки, прогулянки тощо.; твір цього жанру; // Опис якої-небудь поїздки, прогулянки тощо. *Скінчу вже врешті свою подорож, яка певно докучила тобі гірш за редьку гірку. Де ж розтягти аж на 4 листи таку дрібницю!* (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 143).

Практичного словника синонімів української мови С. Караванського подає такі синоніми поняття *подорож*: *подорож, мандрівка, дорога, путь, (зневажливо) вояж, (у реченнях і фразеології) їзда, (з поверненням) турне, тур, (діалектизм) тура; (піша) ходка*.

Ядром концепту «подорож» у російській мові є іменник *путешествие*. *Путешествие* згідно з даними тлумачного словника Д. М. Ушакова: 1. Поездка (реже – передвижение пешком), обычно куда-н. далеко за пределы родной местности, постоянного местопребывания. *Путешествие на Памир. Отправляются в путешествие для научных наблюдений. Занялся материальной стороной приготовлений к путешествию* (Л. Толстой); 2. Литературное произведение, посвященное описанию всего виденного и слышанного путешественником в чужом или неизвестном краю (лит.). *Он читал только романы и путешествия. Литература путешествий 18 века*.

За даними словника російських синонімів та похідних за змістом виразів Н. Абрамова поняття *путешествие* має такі синоніми: *путь, шествие, странствие, поездка, хождение, паломничество, пилигримство, вояж, экскурсия. Кругосветное путешествие. Круговая поездка по Европе. Из дальних странствий возвратясь*.

Ядром концепту «подорож» в англійській мові є іменник *travel*. *Travel* згідно з даними тлумачного словника Collins English Dictionary & Thesaurus має такі значення: 1. the act of travelling; 2. (usually plural) a tour or journey; 3. the distance moved by a mechanical part, such as the stroke of a piston; 4. movement or passage. (1. подорож; 2. (зазвичай множина) турне, мандрівка; 3. відстань, пройдена механічною частиною, такою як хід поршня; 4. рух або поїздка).

Travel згідно з даними онлайн словника Collins English Dictionary має такі синоніми: journey, wandering, expedition, globetrotting, walk, tour, touring, movement, trip, passage, voyage, excursion, ramble, peregrination.

Ядром концепту «подорож» в японській мові є іменник 旅. 旅 відповідно до тлумачного словника 広辞苑 та словника застарілої лексики 全訳古語辞典 має такі значення: 住む土地を離れて、一時他の土地に行くこと。旅行。古くは必ずしも遠い土地に行くことに限らず、住居を離れることをすべて「たび」と言った。(подорож – це переміщення з місця, де живеш, в тимчасово інше місце. Мандрівка. В давні часи *подорожжю* також називали не лише переїзд у віддалені місця, а й усі переміщення, коли йдеш із дому).

旅 згідно зі словником «Современный японско-русский словарь» за редакцією Б. П. Лаврентьева перекладається так: путешествие, поездка, поход (пешком). «Большой японско-русский словарь» за редакцією М. І. Конрада подає такий переклад означеного поняття: пушество, поездка.

До ближчої периферії досліджуваного концепту належать мовні одиниці, які не містять ключової лексики *подорож* / *путешествие* / *travel* / 旅, але які номінують певні способи подорожі. Для української мови це *мандрівка*, (*далека*) *дорога*, *путь*, *турне*, *тур*, *ходка*, *мандри*, *рейс*, *дорога*; для російської мови це такі лексеми: *вояж*, *шествие*, *ходка*, *странствие*, *экскурсия*, *поездка*, *паломничество*, *путь*, *дорога*; для англійської мови: *journey*, *wandering*, *expedition*, *globetrotting*, *walk*, *tour*, *touring*, *movement*, *trip*, *passage*, *voyage*, *excursion*, *ramble*, *peregrination*; для японської мови це такі лексеми: 旅行 *ryōkoku* «подорож», 旅程 *ryōtei* «відстань (за день подорожі)», 外出 *gaishutsu* «вихід з дому», 出勤 *shukkin* «прихід / вихід на службу», 移動 *idou* «рух, переміщення», 船旅 *funatabi* / 航海 *koukai* «морська подорож», 周遊旅行 *shuuyōryōkoku* «турне», 団体旅行 *dantairyōkoku* «групова поїздка».

До пласту периферійної лексики, яка відображає концепт *подорож* / *путешествие* / *travel* / 旅, ми відносимо фразеологічні одиниці. В українській мові можна зустріти такі приказки та прислів'я: *мандрівочка* – наша тіточка; домашня думка в *дорогу* не годиться; дома рука й нога спить, а в *дорозі* й голова не дрімає; *дорога* і ночі не спить і т.д.

У російській мові існують такі приказки й прислів'я: вольному воля, а идущему – *путь*; одному ехать – и *дорога* долга; тише едешь – дальше будешь; *дорога* извилиста – истина пряма; найвідоміші приказки та прислів'я в англійській мові такі: *he travels fastest who travels alone* «подорожує швидше той, хто подорожує наодинці», *travels broadens the mind* «подорож розширює кругозір», *bad news travels fast* «погані новини подорожують швидко», *in a long journey a straw weighs* «у довгій подорожі навіть соломинка додає ваги».

У японській мові зустрічаємо такі приказки та прислів'я: 旅の犬が尾をすぼめる, 旅の恥は掻き捨て, 旅は憂いもの辛いもの. Основним у наведених прикладах є те, що позначуване явище має метафоричне значення.

Отже, були проаналізовані дефініції концепту *подорож* / *путешествие* / *travel* / 旅, наявні в різноманітних словниках.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що досліджуваний концепт в українській, російській, англійській, японській мовах є одним із ключових для лінгвокультур наведених вище мов, оскільки в кожній вищезазначеній мові бачимо достатню кількість іменників, які вербалізують концепт *подорож / путешествие / travel / 旅*.

Лексикографічний опис одиниць виявив, що до ближчої периферії досліджуваного концепту належать мовні одиниці, які не містять ключової лексики *подорож / путешествие / travel / 旅*, але які номінують певні способи подорожі.

У ході дослідження виявлено, що в різних мовних групах під концептом *подорож / путешествие / travel / 旅* розуміють тотожні речі, навіть на фразеологічному рівні. Також можна говорити і про наявність образних й оціночних ознак концепту *подорож / путешествие / travel / 旅*, в першу чергу в аксіологічній складовій цитат, приказках та прислів'ях. Домінантами понятійної складової досліджуваного концепту є семи «переміщення» й «види подорожей». До ближчої периферії концепту належать лексики, які номінують різні види подорожей і до складу яких саме слово *подорож / путешествие / travel / 旅* не входить.

1. Академічний тлумачний словник української мови [електронний ресурс] – режим доступу до словника: <http://sum.in.ua>; 2. Бабкина Т. И. Структурно-семантический анализ лингвокультурного концепта «путешествие»: на материале русских и французских текстов по туризму : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Т. И. Бабкина. – Ижевск, 2009. – 23 с.; 3. Большой японско-русский словарь / [под ред. Н. И. Конрада]. Т. 2. – М.: «Советская энциклопедия», 1970. – 919 с.; 4. Неретина С. С. Слово и текст в средневековой культуре. Концептуализм Абеяра / Неретина С. С. – М.: Гнозис, 1995. – 182 с.; 5. Великий тлумачний словник японської мови / [за ред. Шіммура Ідзуру]. 広辞苑. 第二版補訂版. 新村出編. – 東京：株式会社岩波書店、昭和五五年. – 2 4 4 8 頁

A CONFIGURATIVE MODEL OF LINGUISTIC COMMUNICATION: EXTRALINGUISTIC FACTORS WITH REFERENCE TO JAPANESE

Розглядається місце екстралінгвістичних факторів у запропонованій конфігуративній моделі мовлення стосовно японської мови.

Ключові слова: конфігурація, мовлення, модель, екстралінгвістичний фактор, японська мова

Рассматривается конфигуративная модель речевого общения с учетом экстралингвистических факторов относительно японского языка.

Ключевые слова: конфигурация, речь, модель, экстралингвистический фактор, японский язык

The author's comprehensive linguistic communication model is being further developed to focus attention on extralinguistic factors that determine and influence the utterance by the speaker and the comprehension thereof by the listener with reference to the Japanese language.

Key words: configurateme, linguistic communication, model, extralinguistic factor, Japanese

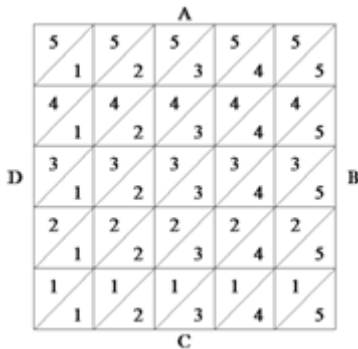

Fig. 1. The communication square.

Language		L-1	L-2	L-3	L-n
1	phoneme	1	1	1	1
2	morpheme	2	2	2	2
3	lexeme	3	3	3	3
4	predicateme (sentence)	4	4	4	4
5	text	5	5	5	5
6	discourse	$R = A \cdot B \cdot C \cdot D$ (communication square)			
7	the scene of communication				
8	the thing referred to				
9	the particular domain of the thing referred to				
10	the general sphere of the thing referred to				
11	the picture of the world				

Fig. 2. A comprehensive communication model: configuration of the factors of speech.

This paper is a continuation of the study presented in [Федоришин 2011] where the major attention was paid to the linguistic material side of the configurative model of

linguistic communication which is defined as the product of the four factors of an act of speech as follows: $R=A \times B \times C \times D$, where A is the Speaker, B is the Listener, C is the Thing Referred to, D is the Linguistic Material and R is the resultant act of speech or discourse. The idea of a communication square (Fig. 1) is introduced to visualize the interrelationships between the four factors, and the structure of the linguistic material proper is shown by units 1 to 5 in the model of Fig 2.

		1	2	3
		□	○	◇ .
		□ ?	○	◇ ?
	○	□	○	◇ ?
△	○	□	○	◇ ?
			○	◇ !

Fig.3. Basic configuratemes of the English language. (□ stands for subject, ○ for predicate, ◇ for other sentence parts, △ for modifier)

1.

□
◇
○
2.

□
◇
○
☺
3.

◇
○
4.

◇
○
☺

Fig.4. Basic configuratemes of the Japanese language. (□ stands for subject/theme, ○ for predicate, ◇ for other sentence parts, ☺ stands for subjective modality marker (bunmatsu hyougen))

Basic sentence configuratemes defined as the position of the parts in the sentence relative to the predicate have been revealed for the English and the Japanese languages as shown in Fig. 3 and Fig. 4, respectively.

It is noteworthy and important to mention here that the two configuratemes belong to different expansion patterns as follows:

English

□
○
◇₁
◇₂
◇₃
◇₄ ... ◇_n

Japanese (□)

◇_n ... ◇₄
◇₃
◇₂
◇₁
○

Incorporating the sentence configuratemes (for instance, Fig. 3 for L-1 and Fig. 4 for L-2) into item 4 and item 5, as a shortest text consisting of one sentence, and the communication square (Fig. 1) into item 6 in Fig. 2, we obtain an aggregate configurative model of linguistic communication shown in Fig. 5.

Since there are many factors beyond the linguistic material that determine and influence the utterance by the speaker and the comprehension thereof by the listener we introduce the notion of the extralinguistic field to further develop the configurative model of linguistic communication, and show the field as a circle encompassing the communication aggregate in Fig. 6.

The extralinguistic field can be pictured as a pie chart divided into sectors to represent the factors that determine and influence the utterance by the speaker and the comprehension thereof by the listener as in Fig. 7. The number of the factors is theoretically unlimited and they may be constant and variable.

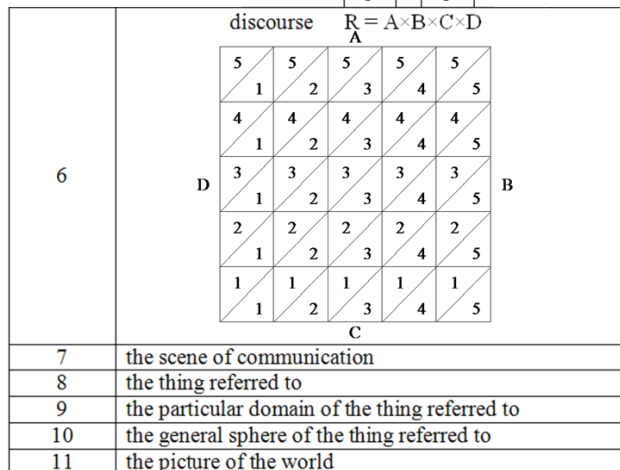
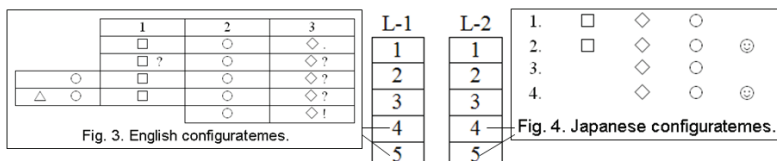

Fig.5. An aggregate configurative model of linguistic communication.

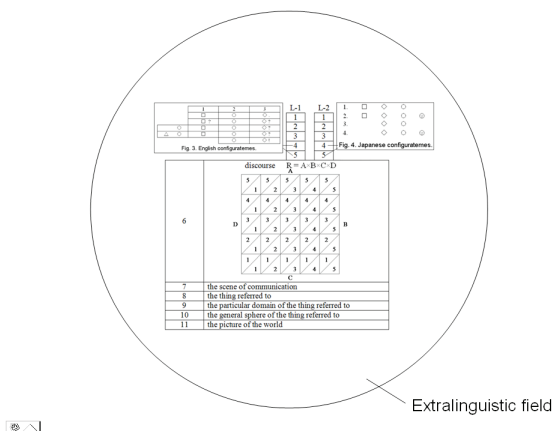

Fig.6. A configurative linguistic communication model including the extralinguistic field.

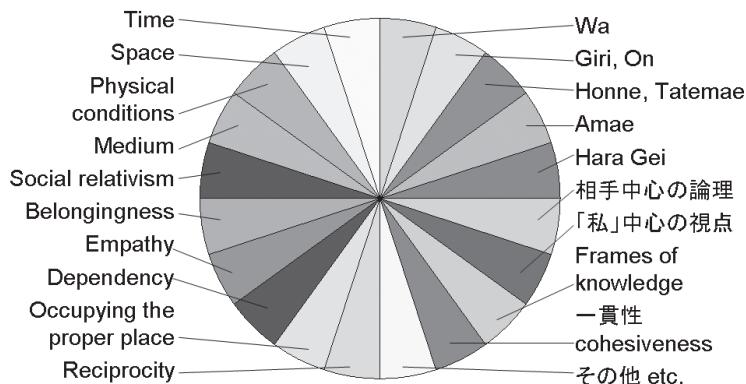

Fig.7. A tentative structure of the extralinguistic field.

Such factors as time, space, physical conditions, and medium are considered to be of a universal character, whereas the other factors mentioned in Fig. 7 with reference to the Japanese language are tentative and have been borrowed from literature: social relativism, belongingness, empathy, dependency, occupying the proper place, and reciprocity from [Lebra 1976], wa, giri, on, honne, tatemae, amae, hara gei etc from [Benedict 1997; Honna 1986; Honna 1989; De Mente 1994], 相手中心の論理 aite chuushinno ronri (speaker-centered logic) from [堀川 1974], 「私」中心の視点 watashi chuushinno shiten (self-centered point of view) from [森田 1998], frames of knowledge from van Dijk [ван Дейк 1989], and 一貫性 ikkansei (cohesiveness) from [メイナード 2005]. So now the model can be visualized as Fig. 8. And as we know from physical experiments, a fast rotation of a multi-color circle mixes the colors to produce a white circle. Thus, Fig. 9 can also be treated as part of our configurative model of linguistic communication that deserves consideration.

A comprehensive model of linguistic communication

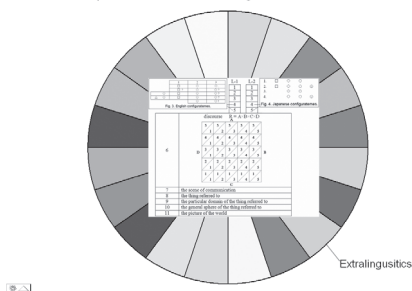

Fig.8. A universal configurative linguistic communication model.

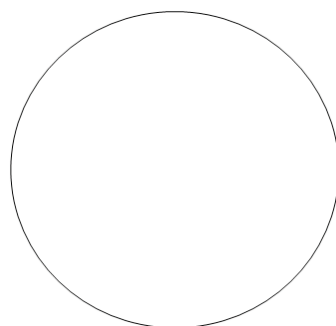

Fig.9. An "absolute" linguistic communication model.

Now we shall give a few examples to illustrate linguistic expression as a function of extralinguistic factors.

Medium. This is an example taken from an NHK TV news program covering Japan's Prime Minister Noda's address to the WEF. The viewer hears: "Nippon de bijinesu wo okonau ookina shougai wa gozaimasen", but reads "*arimasen*" in the caption on the screen [NHKオンライン 2012].

Reciprocity and On. "Kono shashin'ya ga umai n desu ga, ichido kare no tokoro e itte shashin wo totte *moratte yatte kudasaimasen ka*." [金田一 1981, 187]. The words *moratte, yatte, kudasaimasen ka* express the relationships of On. "Kaeru wa gaichuu wo tabete *kureru*." [朝日新聞2012年3月5日].

Empathy (*omoiyari*) and Listener-Centered Logic. 日本人的話し方は、「相手中心の論理」ということになる。対人関係や社交の場面で、相手の気を悪くさせないことは初歩的の原則である。その点では日本語の話し方は理想的である。常に相手の顔色を見ながら話をすすめる。あるセンテンスが肯定で結ばれるか、否定で結ばれるか、あるいは疑問形で結ばれるかは、とことん、話の最後にならなければわからない。「この際、大鵬には退陣してもらい…」実は「退陣してもらいたい」と言いたかったが、相手がいかにも大鵬ファンの顔色だったので、文末で「…もらいたくないものですね」と主旨をかえることもできる。あるいは「…退陣してもらいたいという人もあります」などと、最後のところで他人の意見のように、すりかえることもできる。悪くいえば自主性のない話し方ということになるが、社交の場面では、別に自分のオピニオンを通さなければならぬということなのである [堀川 1974, 8]。

Self-centered point of view causes the omission or rather absence of the subject in the first sentence: 偉人の親類ができたような心持ちである。日本文学者のドナルド・キーンさん(89)が、とうとう日本人になった [天声人語2012]。 (It feels as if I now have a truly great man for a relative. Japanologist Donald Keene, 89, has finally become a Japanese citizen.) [Vox Populi 2012].

Normally more than one extralinguistic factors of different values contribute to the linguistic shape of an utterance.

This configurative model of linguistic communication may be used for both theoretical study and applied linguistics purposes.

1. ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк ; [пер. с англ. Сост. В. В. Петрова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова] ; под ред. В. И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.; 2. Федоришин М. A Configurative Model Approach to Linguistic Communication Study: English and Japanese / М. Федоришин // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 35. – С. 92-99; 3. Benedict, R. The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture / Ruth Benedict. – Tokyo: Charles E. Tuttle Company, 1997. – 324 p.; 4. Honna, N. An English Dictionary of Japanese Culture / Nobuyuki Honna and Bates Hoffer, eds. – Tokyo: Yuhikaku, 1986. – 350 p.; 5. Honna, N. An English Dictionary of Japanese Ways of Thinking / N. Honna and B. Hoffer, eds. – Tokyo: Yuhikaku, 1989. – 340 p.; 6. Lebra, Takie

Sugiyama. Japanese Patterns of Behavior. – Honolulu: University of Hawaii Press, 1976. – 298 p.; 7. De Mente, Boye Lafayette. NTC's Dictionary of Japan's Cultural Code Words / Boye Lafayette De Mente. – Lincolnwood, Illinois: NTC Publishing Group, 1994. – 394 p.; 8. 堀川直義。話しことばにおける日本人の論理 // Itasaka G. Modern Japanese. An Advanced Reader. Volume I Text / Gen Itasaka, Seiichi Makino and Kikuko Yamashita. – Tokyo: Kodansha International, 1974. – P. 8-17; 9. 金田一晴彦。日本語の特質 // NHK高校現代国語 2. 教材本文. – 東京: 日本放送協会, 1981. – P. 185-195; 10. メイナード, 泉子・K. 談話表現ハンドブック / Senko K. Maynard. – 東京: くろしお出版, 2005. – 506 p.; 11. 森田良行。日本人の発想、日本語の表現. – 東京: 中公新書, 1998. – 242 p.; 12. 朝日新聞デジタル: 天声人語。2012年3月5日。[електронний ресурс] – режим доступу до газети: <http://www.asahi.com/paper/column20120305.html>; 13. 天声人語 // 朝日新聞デジタル2012年3月10日。[електронний ресурс] – режим доступу до газети: <http://www.asahi.com/paper/column20120310.html>; 14. NHKオンライン。ニュース。[електронний ресурс] – Режим доступу до теленовін: <http://www3.nhk.or.jp/news/html/20120128/t10015610621000.html>; 15. VOX POPULI: Red thread of destiny brought Keene and Japan together // The Asahi Shimbun Digital. March 10, 2012. [електронний ресурс] – Режим доступу до газети: <http://ajw.asahi.com/article/views/vox/AJ201203100036>.

Ю. Федотова,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖІНОЧОЇ АНТРОПОНІМІЧНОЇ МОДЕЛІ У ЯПОНІЇ ПРОТЯГОМ XII-XIX СТ.

У статті розглянуто процес переходу жіночої антропонімічної моделі від одностаттєвої, пов'язаної з назвою клану або соціальним статусом жінки, до сучасної двостаттєвої, закріпленої в епоху Мейджі. Прослідковується вплив зміни соціальної ролі, прав жінки на приватну власність та успадкування майна на антропонімічну традицію японців.

Ключові слова: антропонімічна модель, антропонімічна традиція, клан, рід, табу, дівоче прізвище, прізвище у шлюбі.

В статье рассматривается процесс перехода женской антропонимической модели от однокомпонентной, связанной с названием клана или социальным статусом женщины, к современной двухкомпонентной, закреплённой в эпоху Мэйдзи. Прослеживается влияние изменения социальной роли, прав женщины на частную собственность и наследство на антропонимическую традицию японцев.

Ключевые слова: антропонимическая модель, антропонимическая традиция, клан, род, табу, девичья фамилия, фамилия в браке.

The article follows the process of transformation of the Japanese female antroponymic model from single-component related to the clan name or social status of a woman to the modern two-component model, fixed during the Meiji period. It reveals the influence of the women's social role, private property and inheritance rights change on the Japanese antroponymic tradition.

Key words: *anthroponymic model, anthroponymic tradition, clan, family, taboo, maiden name, name in marriage.*

Сучасна двочленна антропонімічна модель остаточно закріпилася у Японії після 1871 року, коли була проведена поіменна реєстрація громадян. Від найдавніших часів до епохи Мейджі анімістичний характер імен та їх табування перетворювало ім'я на відзнаку божественного або політичного характеру, яке надавалося лише людям вищих соціальних прошарків, яких вважали вартими носити імена [Plutschow 1995].

Як правило, двочленна антропонімічна модель (особисте ім'я + назва клану/роду) зустрічається в історичних писемних пам'ятках стосовно чоловіків відомих родів. З середини VII ст. до середини XVIII ст. імена жінок у історичних документах майже не згадуються. Коли виникала потреба внести ім'я жінки у документ, вказувалося лише її кланове ім'я (Мінамото, Фудзівара). Власне ім'я мали лише доньки імператорів або чиновників високого рангу. Ймовірно, суворе табу на розголошення імені, даного жінці при народженні, унеможливлювало внесення його до офіційних документів, а відсутність високого титулу не давала права мати офіційне, формальне ім'я, яке жінка могла використовувати у суспільному житті.

Навіть імена дружин імператорів записувалися лише за іменем клану, з якого вони походили. Таким чином, ми не маємо змоги ідентифікувати особистість жінки. Це більшою мірою пов'язано з невизначеним соціальним статусом жінок та соціально-політичними змінами, які здійснювали вплив на роль жінок у суспільстві. До недавнього часу жінки стояли осторонь і від політичної служби, отже не були зареєстровані за місцем роботи.

Навіть коли жінкам було присвоєно ранг за системою «десяти рангів», до них зверталися лише за номером рангу (二位、三位 – «чиновниця другого/третього рангу»). Так, автор «Хейке-моногатарі» назвав годувальницю імператора Антоку, яка втопилася разом з ним під час битви при Дан-но-Ура (1185), «二位» - «чиновниця другого рангу». Ходзьо Масако, дружина першого сьогуна епохи Камакура Мінамото но Йорітомо, була відома під іменем 二位の禪尼 – «дзен-буддійська монахиня другого рангу». Одну з дружин Тойотомі Хідейоші звали 三位 «чиновниця третього рангу».

Велика кількість японських антропонімів походить від топонімів. Але жінки, навіть отримавши право успадковувати землю, не могли використовувати назву місцевості як прізвище (名字).

Буддійські монахині та мандрівні акторки реєструвалися у документах відповідно до буддійськими іменами та сценічними псевдонімами.

Для того щоб ідентифікувати себе у суспільстві, жінки епохи Хейан використовували як прізвище політичні посади своїх родичів-чоловіків. Так, поетеса Ісе Дайфу

(?989-?1060) носила ім'я батька, який обіймав посаду чиновника п'ятого рангу. Так само посаду або місце служби батька як прізвище використовували Сей Шьонагон (少納言 – «молодший радник») та Мурасакі Шікібу (式部 – «церемоніальна служба у імператорському господарському міністерстві»).

Через табу на власні імена та прагнення зберегти у таємниці свою особу у приватних справах, жінки ніколи не оприлюднювали свої справжні імена. Коли вони ставали дружинами або конкубінами імператорів, вони ідентифікували себе через назву воріт імператорського палацу, через які вони заходили у палац або поруч з якими жили. Як пані Рокудзьо у «Повісті про Генджі», жінок могли називати за розташування їх домівок, але на відміну від чоловічих, такі імена ніколи не набували статусу прізвища, вони скоріше були прізвиськами, засобами непрямого називання, які використовувалися для уникнення вживання справжнього, а тому небезпечно компрометуючого імені-табу.

Жінки володіли землею, але навіть якщо успадковували прізвище разом із землеволодінням, воно не було постійним і не вживалося довше двох-трьох поколінь. Ймовірно, це пов'язано з тим, що вони не здійснювали управління цією землею і не були залучені до культу предків.

В епоху Камакура жінки також використовували власні кланові імена; дружини самураїв приєднувалися до сім'ї чоловіка, але продовжували належати до власного роду. Навіть у рідкісних випадках, коли жінок вносили до реєстрів за антропонімічною моделлю ім'я + прізвище, вони використовували прізвище батька, а не чоловіка.

Дружина Мінамото но Йорітомо Масако ніколи не використовувала кланове ім'я Мінамото, натомість вживаючи кланові імена Тайра або Ходзьо. Дружина Тойотомі Хідейоші Сенхіме була онукою Токугава Ієясу і зберігала своє кланове ім'я Токугава.

Вірогідно, за доби Камакура шлюб був правовою угодою, яка могла бути розірвана, і у такому випадку жінка могла повернутися до своєї сім'ї. Окрім того, жінки отримували розлучення, якщо їм не вдавалося завагітніти протягом трьох років після весілля. У самурайській системі родинних зв'язків людина незалежно від статі завжди належала до свого роду незважаючи на те, чи вступала вона у шлюб. З цієї причини дружини самураїв залишали свої дівочі прізвища, оскільки вони успадковували майно і володіли ним незалежно від сімейного статусу. У період Камакура жінки успадковували майно своїх чоловіків, а чоловіки не мали права на спадок дружини. Це було пов'язано з тим, що жінки зазвичай переживали свої старших за віком чоловіків і потребували економічного захисту. Таким чином, подружжя мало як окремі прізвища, так і майно.

Першою спадкоємницею батьків була старша донька. Жінки могли заповідати своє майно синам, але оскільки наявність приватної власності не означала належності до політичної влади, перспектива довгострокових майнових зобов'язань та економічної стабільності для жінки була надто невизначеною. У 1331 році жінки-власниці майна були внесені до податкового реєстру, у якому є відомості про конфіскацію майна у жінок у разі їх неспроможності сплачувати податки.

Жінки були особливо зацікавлені у підтриманні зв'язків з батьківською родиною, коли вони входили у сім'ю, де було багато жінок, як це часто бувало у ті часи. Іншою

причиною збереження дівочого кланового імені була необхідність виділення дітей-спадкоємців клану за материнською лінією.

Звичай змінювати дівоче прізвище за кланового родинного устрою не був популярним, незважаючи на визначення ролі жінки за конфуціанською ідеологією як лона для забезпечення сім'ї спадкоємцями [Plutschow 1995, 185-186].

У XV ст. жінки поступово втратили право успадковувати землю. Починаючи з XVI ст. жінкам залишали у спадок землі, але не у довгочасне користування, а лише як засіб забезпечити себе найнеобхіднішим для існування. У разі смерті або розлучення право на приватну власність жінки нівелювалося.

Такі зміни у правовій системі змінили положення жінки у суспільстві і позначилися на жіночій антропонімії того часу. Імена жінок зникли із списків землевласників. З цього часу становище жінок стало близьким до економічно залежного статусу дітей. Їх називали дитячими іменами навіть у шлюбі, або ідентифікували за ім'ям чоловіка.

Зникли з ужитку імена на кшталт «Перша донька», «Друга донька», оскільки відпала потреба у визначенні черговості спадкоємниць. Тепер становище жінки цілком залежало від соціального положення її батька, сина або чоловіка.

З укоріненням патріархальної родової системи 家 («іє» - «рід, сім'я»), яка визначалася за чоловічою лінією, жінки остаточно втратили свою кланову приналежність. У сімейних реєстрах вони записувалися як 女 («онна» - «жінка»), а у повсякденному житті до них зверталися за прізвиськами, що походили від предметів побуту, наприклад, 鍋 («Набе» - «каструля»).

Протягом феодальної доби, яка почалася близько XII ст., патріархальна система «іє», якій підпорядковувалися жінки, особливо дружини самураїв, змінила і їх інтимне життя. За старої системи жінки мали відносну свободу у виборі партнерів, і це, вірогідно, стосувалося як жінок-аристократок, так і звичайних селянок. Певна сексуальна свобода була зворотним боком відносної економічної та майнової стабільності.

Пізніше, за патріархальної системи, жінки втратили і те, і інше. Обов'язкова умова цнотливості та подружньої вірності для дружин самураїв, а пізніше й купців, була неписаним правилом системи суворого спадкоємництва по крові за чоловічою лінією. Жіноча розпуста могла серйозно зашкодити системі, тому починаючи з XV ст. зрадинці у випадку викриття зазвичай карали на смерть. Відтепер центральна функція жінки у сім'ї перейшла від ролі доньки 女座 «онна-дза» до ролі дружини 女房座 «ньообо-дза».

У середньовічних пам'ятках японської літератури імена жінок, які походили з роду Фудзівара, мали дво- та трикомпонентну структуру: ієрогліфи з читанням «кун» + ієрогліф 子 «ко»: Хісако, Акіко, Таміко, Йоріко [Фролова 2004, 99]. Таку саму структуру мають імена інших відомих жінок того часу. На думку японських лінгвістів, в епоху Хейан імена, які закінчуються на 子, були соціально маркованими і могли належати тільки жінкам аристократичного походження.

Протягом епох Муромачі і Камакура в іменах жінок вищого соціального рангу зберігаються традиції епохи Хейан, а починаючи з епохи Едо з новел та п'єс Іхара Сайкаку та Чікамацу Мондзаемона ми можемо скласти уявлення про імена жінок

нижчих соціальних прошарків. Це імена служниць, куховарок, вихователок дітей. Вони мають іншу структуру: префікс 小«о», «ко» + загальна назва (або основа дієслова, прикметника): О-хана, О-хару, О-таке, О-юкі, Ко-муцу, Ко-хан. Навіть в епоху Мейджі збереглася така антропонімічна традиція: в залежності від соціальної приналежності жінки, до ієрогліфічної основи її імені приєднувався префікс 小, що був ознакою походження з нижчого класу (О-хана), або суфікс 子, який вказував на благородне походження (Хана-ко) [Фролова 2004].

Патріархальна система «іє» здійснила вплив і на сімейні традиції простих японців. Але у невеликих поселеннях рибалок до XIX століття панувала кланова система.

Селяни не мали прізвищ до проведення реєстрації громадян в урядових списках 1871 року, тому укладання шлюбу ніяк не впливало на просту одночленну антропонімічну модель жінок-селянок.

Серед селян, рибалок та купців статус жінки був набагато вищим, ніж у середовищі самураїв. Жінки не мали прізвищ і не обіймали жодних посад, але були рівноправними представницями робочої сили країни.

Таким чином, до закріплення сучасної двочленної антропонімічної моделі японців «Законом про реєстрацію» 1871 року, імена більшості жінок мали одночленну структуру. Жінки, які належали до вищих соціальних верств, вносилися до податкових реєстрів та генеалогічних списків за назвами кланів, з яких вони походили, а за патріархального родового ладу, із втратою жінками економічної незалежності, їх імена взагалі зникли з офіційних документів. За винятком жінок, які походили з імператорського роду або з родин чиновників вищих рангів, у історичних писемних пам'ятках та художній літературі жіноча антропонімічна модель має одночленну структуру, представлену назвою клану, посадою або прізвищем родича чоловічої статі, або навіть прізвиськом. Представниці нижчих верств населення завжди згадуються лише за іменем, пов'язаним з предметами побуту або природними об'єктами. Так чи інакше, ми можемо послуговуватися лише умовними іменами, оскільки вживання справжніх імен було обмежене суворими табу.

1. Словарь японских имен и фамилий / [под ред. Н. П. Капула]. М., 1953. 2. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М., 1973. – 235 с. 3. Фролова Е. Л. Японский язык. Имена собственные. – М., 2004. – 160 с. 4. Plutschow H. Japan's Name Culture: The Significance of Names in a Religious, Political and Social Contexts. – Routledge, 1995. – 260 p.

コーパス言語学観点における現代日本語書きことば語彙の
変遷過程解明のための予備考察
(Пропедевтика для пояснення перехідного процесу між словниковим
складом та граматикую у сучасній японській письмовій мові
з точки зору корпусної лінгвістики)

Національний інститут японської мови та лінгвістики (NINJAL) розробив корпус «Таййо» для того, щоб дослідити процес формування та становлення сучасної японської мови на початку 20 століття. Метою цієї роботи є виконання обчислювального лексикологічного аналізу та рішення для процесу переходу лексики в період становлення сучасної японської писемності на початку 20 століття, використовуючи корпуси «Таййо» і KOTONOHA.

Ключові слова: корпус, обчислювально-лексикологічний аналіз, сучасна японська писемність

Национальный институт японского языка и лингвистики (NINJAL) разработал корпус «Таййо» для того, чтобы исследовать процесс формирования и становления современного японского языка в начале 20 века. Целью этой работы является выполнение вычислительного лексикологического анализа и решения для процесса перехода лексики в период становления современной японской письменности в начале 20 века, используя корпуса «Таййо» и KOTONOHA.

Ключевые слова: корпус, вычислительно-лексикологический анализ, современная японская письменность

National Institute for Japanese Language and Linguistics (NINJAL) produced the “Taiyo” corpus in order to research the process of formation and establishment of contemporary Japanese language in the early 20th century. The purpose of this thesis is to perform computational lexicological analysis and solution for the transition process of vocabulary in the period of the establishment of contemporary Japanese written language of the early 20th century, using “Taiyo” and KOTONOHA corpora. In the thesis will be discussed: 1) the purpose, theory and methods of computational lexicology, 2) the results of the case analysis of vocabulary of contemporary Japanese written language based on “Taiyo” and KOTONOHA corpora.

Key words: corpus, computational lexicological analysis, contemporary Japanese written language, Taiyo, KOTONOHA

0. 本稿の研究対象と目的

本稿の目的は、複数のコーパスを用いた、20世紀初頭の現代日本語書きことば確立期20世紀末から21世紀初頭の現代日本語書きことばの語彙の変遷過程の計

量語彙論的分析と解明のための理論的・実践的予備考察である。現代日本語の書きことばは、明治後期から大正時代にかけての20世紀初頭に確立したが、この時期に多くの近代的概念を表す語彙と、口語と文語の距離を近づける言文一致の口語文が広まった。[国立国語研究所 2005a, 3]方法論的には、複数のコーパスを応用して、日本語の量的語彙構造史構築のためのモデル分析を試みる。本論では、1)先行研究における計量語彙論の理論・方法、2)複数のコーパスに基づく書きことば語彙の範例的分析と結果、について論じる。計量語彙論的分析の際、量的語彙構造の比較分析の対象となるのは、以下のコーパスである。1)中古語彙：宮島達夫他編『古典対照語彙表』[宮島 1989]。上代から中世までの古典14作品の語彙の自立語を統計データとする。2)「太陽」コーパスの現代語書きことば確立期語彙：国立国語研究所編(2005)『雑誌「太陽」日本語データベース』。対象範囲は、雑誌「太陽」の1895、1901、1909、1917、1925年に刊行された計60冊、総記事数3408、合計約1445万字である。3)現代書き言葉語彙：「ことのは」の『現代日本語書き言葉均衡コーパス』(BCCWJ)。1986年から2005年までの生産実態(出版)サブコーパス、流通実態(図書館)サブコーパス、非母集団(特定目的)サブコーパス からなる一億語を含む現代書きことば語彙コーパスで、国立国語研究所によるオンライン公開A(少納言)とオンライン公開B(中納言)がある。(http://www.ninjal.ac.jp/kotonoha/ex_6.html)

1. 先行研究における量的語彙構造分析法の可能性と問題点

先行研究における計量語彙論、及び量的語彙構造を解明する分析方法について言及する。林(1968,1971)は「基幹語彙選定法」を提案したが、それは「語彙素の使用度数と使用範囲から基幹語彙を選定する方法」[伊藤 2009, 175]で、「使用度数が高く、使用範囲が広い語彙素ほど基本度が高い。」[伊藤 2009, 175]基本度に基づき語彙区分を行い、対象は新聞3誌1年分(1966)とし、記事のテーマ分野(ジャンル別)、階層12区分から成る「共時的使用範囲」を規定する。その際、高頻度・広範囲の語彙に限定される。これに対し、伊藤(2008)「量的語彙構造分析法」は、林の選定法を構造史の分析に応用し、「各時代の語彙を、基本度の観点から小語群に区分」[伊藤 2009, 175]し、語彙構造を解明する。この方法の「通時的使用範囲」の内容は、上代、中古、中世の三時代区分である。通時的使用範囲の総延べ数は、各時代の使用度数であり、分析表は各時代別に作成される。伊藤の分析法では「ある語彙素の各時代の使用度数と通時的使用範囲を基準にして、その時代における語彙素の位置づけが決定される」[伊藤 2009, 176]。分析対象の範囲としては、基幹(基本)語彙だけでなく、特殊語彙も対象となり、低頻度かつ狭範囲の語彙も含めた語彙全体を対象とする。語彙の量的構造史は、抽象度によって2つのレベル(二次元及び一次元モデル)に分けられる。二次元モデルは、語彙範囲と語彙頻度に基づき、「表層構造」とされる。語彙の基本度の抽象度に基づく一次元モデルを、深層構造と規定している。伊藤は、一次元モデルの深層構造に、「量的語彙構造の法則性」(高頻度かつ広範囲の語彙素で構成される語彙は、基本度が高く(特徴度が低く)、低頻度かつ狭範囲の語彙素で構成される語彙は特徴度が高い(基本度が低い))を認めている。[伊藤 2009, 196]各時代の量的語彙体系モデルを時系列順に並べ、「語彙の量的体系史の継時態モデル」を構築する。

レベル / 時代		
レベル1 語彙体系・二次元モデル 具象的レベル	現代語彙 現代の量的語彙体系・二次元モデル	近世語彙 近世の量的語彙体系・二次元モデル
レベル2 語彙構造・二次元モデル 表層構造	現代の量的語彙構造・共時態二次元モデル	近世の量的語彙構造・共時態二次元モデル
レベル3 語彙構造・一次元モデル 深層構造	現代の量的語彙構造・共時態一次元モデル1-2	近世の量的語彙構造・共時態一次元モデル1-2

上図は、上代から中世に及ぶ伊藤の量的語彙構造史の継時態・多層構造システムモデルを近世語・現代語に転用・拡大した、筆者によるモデルである。伊藤の「量的語彙構造分析法」の問題点は、1)語彙データが『古典対照語い表』のみであるため、語彙のジャンルが13の古典文学作品に限定されており、他分野の語彙データが欠けている、2)量的語彙構造は、「語彙素(Lexeme)の量的分布状態」を示すため、語場(Semantic field)を示す質的語彙構造のように、意味論的関連・変化を捉えられない、3)レベル2の表層構造とレベル3の深層構造の差が大きく、「量的語彙構造の法則性」だけが語彙構造の深層構造を構成要因であるとは言えない、の3点に集約される。

2. 複数のコーパスに基づく現代書きことば語彙の範例的分析

今回の分析では、伊藤の「量的語彙構造分析法」(2008)を応用し、「太陽」コーパス（国立国語研究所編(2005)『雑誌「太陽」日本語データベース』）とKOTONOHA「現代日本語書き言葉均衡コーパス」の「少納言」([http:// www.kotonoha.gr.jp/shonagon/](http://www.kotonoha.gr.jp/shonagon/))に限定した。表層構造のうち、現代語の前身の「汎時代語」を検索し、特に頻度差（基本度と特徴度を測定する）を検証した。対象は以下の四語彙：1)「こと（事）」（上代中古中世の三時代共通語彙、汎時代語、高頻度）、2)「このごろ」（上代中古中世の三時代共通語彙、汎時代語、中頻度）、3)「あさひ」（上代中古中世の三時代共通語彙、汎時代語、低頻度a）、4)「いはゆる（所謂）」（上代中古中世の三時代共通語彙、汎時代語、低頻度b）とし、以下の分析結果を得た。

検索語/ 発行年	1895	1901	1909	1917	1925	合計	平均値 頻度
こと	7794	8630	8516	8599	8974	42513	0,002942
事	11305	10289	9163	8217	6361	45335	0,003137

このごろ	5	2	0	0	3	10	6,919e-7
この頃	9	1	23	27	40	100	6,919e-6
此の頃	5	6	14	9	15	49	3,391e-6
あさひ	0	0	0	0	0	0	0
朝日	41	54	28	22	27	172	1,190e-5
いはゆる	12	4	0	0	7	23	1,592e-6
所謂	553	694	817	472	381	2917	2,018e-4

範例的分析結果(1) 太陽コーパス (1895,1901,1909,1917,1925)

検 索 語 / ジ ャ ン ル	書籍 71- 05 6230万語	雑誌2001-2005 440万語	新聞2001- 2005 140万語	合計	
こと	297899	22748 (0,00517)	5414 (0,00387)	28162	0,004856
事	101228	8288 (0,00188)	5100 (0,00364)	13388	0,002308
このごろ	198	17 (3,86e-6)	5 (3,57e-6)	22	3,79e-6
この頃	518	43 (9,77e-6)	1 (7,14e-7)	44	7,59e-6
此の頃	7	1 (2,27e-7)	0 (0)	1	1,72e-7
あさひ	114	6 (1,36e-6)	2 (1,43e-6)	8	1,38e-6
朝日	998	189 (4,29e-5)	143 (1,02e-4)	332	5,72e-5
いはゆる	14	1 (2,27e-7)	0 (0)	1	1,72e-7
いわゆる	3108	201 (4,57e-5)	36 (2,57e-5)	237	4,09e-5
所謂	140	3 (6,82e-7)	0 (0)	3	5,17e-7

範例的分析結果(2) 現代日本語書き言葉均衡コーパス「少納言」(2001-05)

3. 終わりに – 範例的分析の結果と今後の課題 –

汎時代語「こと（事）」は、両コーパスで頻度が高く、常に高い基本度を示すのに対し、中頻度語「このごろ」、低頻度語「あさひ」は、基本的には中頻度以下の範疇に留まっている。低頻度a)語「朝日」が比較的頻度が高いのは、現代語で固有名詞としての用法が多いためと考えられる。「所謂」は低頻度語でありながら、20世紀初頭では論理的文章に特有の表現として多用され、21世紀に入る

と再び減少傾向に転じる。また、これらの語彙がひらがな表記か漢字表記かで、コーパス間で出現度に大きな変化が見られる。[国立国語研究所 2005b, 157] 平均値頻度では、ひらがな表記「こと」は1917年以降、漢字表記「事」を上回っている。今後の課題として、上代・中古・中世の三時代共通語彙のうちの汎時代語（130語）について、両コーパスで検証し、近代を除く四時代共通語彙を抽出し、現代語の基本語彙集の基本語彙との比較検証を行い、量的語彙体系の核となる通時的・継時的 basic 語彙の形成が求められる。さらに現代語彙の量的構造体系の二次元モデル、量的語彙構造・共時態二次元モデル・一次元モデルを構築する必要がある。

参考文献

1. 安部清哉、斉藤倫明、岡島昭浩、半沢幹一、伊藤雅光、前田富祺(2009)『シリーズ日本語史2 語彙史』岩波書店
2. 国立国語研究所編(2005a)『太陽コーパス 雑誌「太陽」日本語データベース』国立国語研究所資料集 15 博文館新社
3. 国立国語研究所編(2005b)『雑誌『太陽』による確立期現代語の研究 『太陽コーパス』研究論文集』国立国語研究所報告 博文館新社
4. 宮島達夫、中野洋氏、鈴木泰氏、石井久雄(1989)『フロッピー版古典対照語い表および使用法』笠間書院
5. http://www.ninjal.ac.jp/kotonoha/ex_6.html

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

О. Асадчих,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

タラス・シェフチェンコ記念キエフ国立大学における東洋言語・
文学の専攻のカリキュラムの問題点とその対策の一例

(Навчальний план підготовки студентів спеціальності
«Східна мова та література» у Київському національному університеті
імені Тараса Шевченка: проблеми та шляхи їх розв'язання)

Проаналізовано проблеми навчального плану спеціальності «Східна мова і література» Київського національного університету імені Тараса Шевченка та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: мотиваційний фактор, історія японістики в Україні, предмети основної спеціальності, загальноосвітні предмети.

Проанализированы проблемы учебного плана специальности «Восточный язык и литература» Киевского национального университета имени Тараса Шевченко и предложены пути их решения.

Ключевые слова: мотивационный фактор, история японистики в Украине, предметы основной специальности, общеобразовательные предметы.

The problem moments in the curriculum of specialty «The Oriental language and literature» of Kyiv national Taras Shevchenko university are analyzed. The ways of solving are proposed.

Key words: factor of motivation, the Japanese teaching developing, the subjects of the first language, the list of subjects of the secondary school.

現在、ウクライナにおいて外国語教育の重要性がますます上がりつつある。日本語もその外国語の中でひとつの外国語であるが、ウクライナでは外国語といえば、一般に西洋言語のことを指す。そのため、現状として外国語というカリキュラムは西洋言語を基にして作成されている。これはすべての東洋言語教育、あるいは日本語教育の場合も例外ではない。その詳細について考える前、ウクライナにおける日本語教育事情を紹介する。

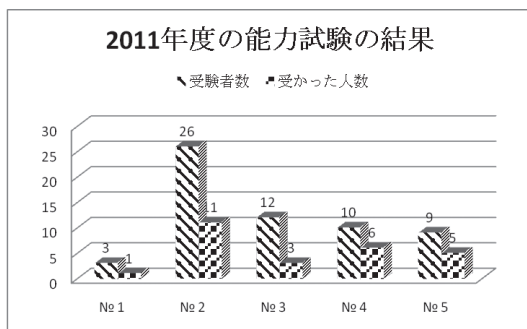
ウクライナにおいて日本語教育が行われているのは、キエフを初めとして、リビーフ、ハリコフ、ドニエプロペトロフスク、ルガンスク、オデッサ、ミコラエフの7都市である。高等教育機関のみならず、初等、中等教育機関、および、専門学校や私塾でも日本語教育が実施されている。

日本語教育が行なわれている機関の中でも、筆者の所属するタラス・シェフチェンコ記念キエフ国立大学（以下、「キエフ国立大学」）は、特に、ウクラ

イナにおける日本語教育において主要な役割を果たしてきた。1972年ウクライナでは初めて、日本語が高等教育機関における第二外国語として教えられ始めた。そして、1991年のウクライナの独立後、キエフ国立大学に東洋学部が設立され、本国で初めて、日本語を専攻として学べるようになった。同大学では2002年、2004年の2度の学部組織のをて、現在は「中国語・韓国語・日本語学科」において日本語を専攻で学ぶことができる[Асадчих 2004, 1]。筆者は、ウクライナの日本語教育において主要な役割を担うキエフ国立大学の日本語・日文学の専攻のカリキュラムの改善を行なうことは、ひいては、ウクライナの日本語教育のあり方を考え直すための問題提起ができるのではないかと考えている。

カリキュラムの改善を研究テーマにしたきっかけは二つのことから成り立っている。一番目のことはキエフ国立大学の日本語の学習者の能力試験の結果である。二番目のことは、日本の文部科学省が行っている日研生試験の結果である。まず、2011年度の能力試験の結果を見てみよう。

グラフ1

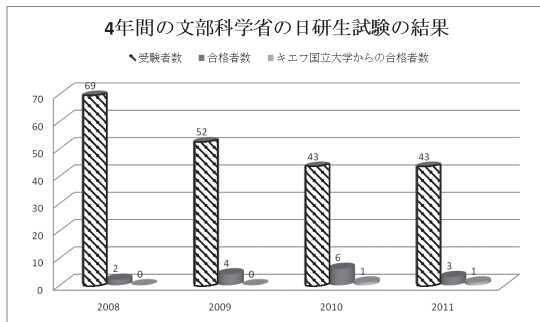
2011年の受験者数は60人だった。そのなか、1級の受験者は3人で、2級の受験者は26人で、3級の受験者は12人、4級は10人、5級は9人だった。結果を見てみると以下のようにになっている。1級に受かった人は1人で、2級は11人で、3級は3人、4級は6人、5級は5人だった。というのは合計の60人の中で受かった人は26人しかいない。

同じように2008年と2011年の間、つまり4年間の文部科学省の日研生試験の結果である。グラフに示すと次のようになる。

2008年度の試験では受験者は69人で合格者は2人であった。その中はキエフ国立大学の学習者が一人もいなかった。2009年度の試験では受験者は52人で合格者は4人であった。その中はまたキエフ国立大学の学習者が一人もいなかった。2010年度の試験では受験者は43人で合格者は6人であった。その中はキエフ国立大学の学習者が一人であった。2011年度の試験では受験者は43人で合格者は3人であった。その中はキエフ国立大学の学習者が一人であった。

以上の結果を踏まえ、また他の教育機関の受験結果と比較し、キエフ国立大学のカリキュラムの改善を研究することにした。

グラフ2

さて、まずキエフ国立大学のすべての言語教育の特徴ですが、言語学院の卒業生にアカデミックな知識を身につけさせることを目的としてカリキュラムを作成するということである。具体的に言うと、卒業証書の専攻は、日本語・日本文学の教師、日本語通訳者、英語教師、英語通訳者、言語・文学研究者、つまり五つの分野の専攻になっている。そのため、カリキュラムには主専攻に関する科目以外に、普通教育関係の科目が41パーセントを取る形である。また、ウクライナ教育制度の場合、特別な基準があり、ウクライナ教育省は決まった科目を主科目にし、残りの科目はそれぞれの教育機関が自分なりに定める形を取る。その詳細を見てみよう。

学士専攻（四年間）の科目の一覧

教育省が決める普通教育関係主科目

- 1) ウクライナ語
 - 2) ウクライナ歴史
 - 3) ウクライナ文化歴史
 - 4) 哲学
 - 5) 心理学
 - 6) 政治学
 - 7) 論理学
 - 8) 社会学
 - 9) 異文化コミュニケーション
 - 10) 美学
 - 11) 経済学
 - 12) 法律学
 - 13) 教育学
 - 14) 最新情報技術
 - 15) 生態学
- 合計：15科目

言語・文学理論研究関係科目

- 1) 言語学入門
- 2) 学術研究基礎

- 3) 東洋言語学入門
- 4) 通訳論入門
- 5) 文学論入門
- 6) ウクライナ文学
- 7) ラテン語
- 8) 言語コミュニケーション論基礎
- 9) 西洋文学史

合計：9科目

主専攻関係科目（第一外国語）

- 1) 日本語
- 2) 日本語の音声学
- 3) 日本語史
- 4) 日本語の文法論
- 5) 日本語の文体論
- 6) 日本語の語彙論
- 7) 日本の言語地理学
- 8) 日本語の通訳技術
- 9) 日本語教授法
- 10) 日本文学（時代別）

合計：10科目

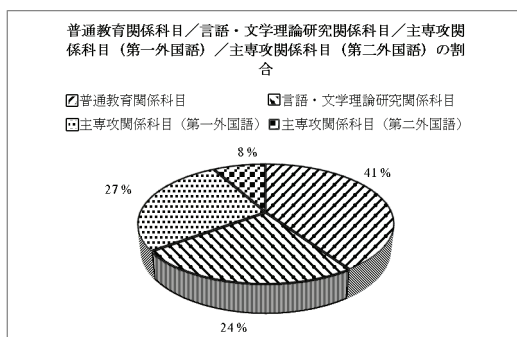
主専攻関係科目（第二外国語）

- 1) 英語
- 2) 英語の通訳技術
- 3) 英語の言語地理学

合計：3科目

カリキュラムに入れてある科目の割合をグラフに示してみよう。

グラフ3

カリキュラムに入っているすべての科目は37科目である。その中では普通教育関係科目は41%、言語・文学理論研究関係科目は24%、主専攻日本語関係科目は27%、英語関係科目は8%を取ることが分かる。

次に、日本語・日本文学関係科目の4年間の時間数を見てみよう。

主専攻関係科目時間数（第一外国語）（四年間）

- 1) 日本語（実践コース）－1049時間
- 2) 日本語の音声学－34時間
- 3) 日本語史－39時間
- 4) 日本語の文法論－30時間
- 5) 日本語の文体論－26時間
- 6) 日本語の語彙論－34時間
- 7) 日本の言語地理学－34時間
- 8) 日本語の通訳技術－154時間
- 9) 日本語教授法－34時間
- 10) 日本文学（時代別）－136時間

合計：1570時間

ウクライナにおける日本語教育が盛んに行われている教育機関の中でキエフ国立大学とキエフ国立言語大学が指導的な役割を果たしている。そのため、キエフ国立大学とキエフ国立言語大学の日本語・日本文学関係科目の時間数を比較してみた。

- 1) 日本語（実践コース）－2176時間
- 2) 日本語の音声学－30時間
- 3) 日本語史－58時間
- 4) 日本語の文体論－68時間
- 5) 日本の言語地理学－60時間
- 6) 日本語の通訳技術－274時間
- 7) 日本文学－30時間

合計：2696時間

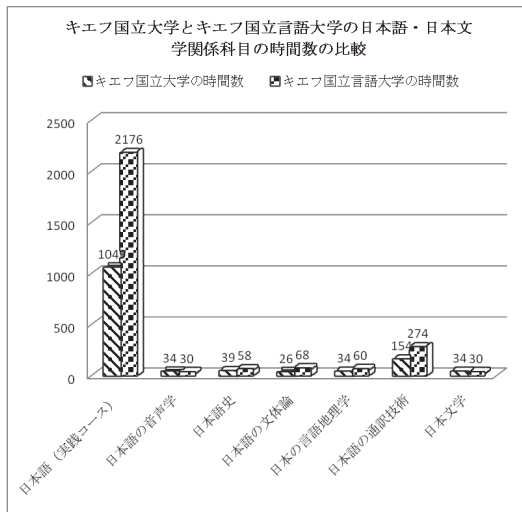
結果をグラフに示すと次のようになる。

以上のことからキエフ言語大学の学習者がキエフ国立大学の学習者より1126時間多く日本語関係科目を受けることが明らかである。

それを知っており、認定することだけで何も変わらないので、キエフ国立大学のカリキュラムを改善する方法を見つけることはキエフ国立大学における日本語教育のあり方を考え直すために不可欠な条件である。しかし、キエフ国立大学でカリキュラムを変えることは決して簡単なことではない。日本の場合、筆者が知っている限り、外国語教育の場合、各々大学側は学習者のニーズ分析やレディネス分析の上でカリキュラムを作成することは普通なパターンであるが、ウクライナの場合はぜんぜん違う状況である。ウクライナの場合、カリキュラムの変更時にさまざまな困難が出てしまうことは確かになっている。まず、教育省が普通教育関係科目を主科目として定めることはある意味ではカリキュラムの内容を限定すると思われる。

しかし、去年の11月に言語学院で教えられている東洋言語関係の三つの講座の講座長をはじめとし、筆者も含め、多くの教師が以上の傾向を終わらせるため、285人の学習者にアンケート調査を行った。そのアンケートの詳しい内容を時間の限定で見逃すが、アンケート結果をうまく利用し、カリキュラムの改善に繋がったことを紹介する。

グラフ4

第一の改善は1年生の日本語の実践コースの時間数を72時間に増やし、生態学という科目を廃止することである。

第二の改善は2年生の言語コミュニケーション論基礎という科目を廃止し、その代わりに日本歴史という科目をカリキュラムに入れることである。

第三の改善は4年生の日本語・日本文学教授法という科目は72時間に増やし、英語の言語地理学という科目をするということである。

第四の改善は、5年生のウクライナ語という科目を廃止し、日本語の時間数を72時間に増やすということである。

今後の課題は、ウクライナの教育省が東洋言語と西洋言語のカリキュラムを区別するように「ウクライナの高等教育機関における日本語教授法のコースデザイン」というテーマで博士学位を取得し、東洋言語カリキュラムを教育省のレベルで可決することになっています。

1. アサドチフ・オクサーナ タラス・シェフチェンコ記念キエフ国立大学におけるトピック・シラバスを取り入れた初級授業の改善と教材開発－「自己表現」を目指した口頭能力の養成のために－『日本語教育指導者養成プログラム論集』第3号、政策研究大学院大学、国際交流基金日本語国際センター、国立国語研究所、－ 2004. － P. 1－35.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ МОВНИХ ВНЗ (НА МАТЕРІАЛІ АЙДЗУЧІ)

Стаття присвячена питанню формування лінгвосоціокультурної компетенції студентів мовних спеціальностей у процесі оволодіння японською мовою на початковому ступені навчання. На матеріалі айdzучі розкриваються особливості навчання сучасному японському розмовному мовленню.

Ключові слова: сучасне японське розмовне мовлення, айdzучі, лінгвосоціокультурний компонент.

Статья исследует вопрос формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов языковых специальностей в процессе овладения японским языком на начальной ступени обучения. На материале междометий (айdzучи) раскрываются особенности обучения современной японской разговорной речи.

Ключевые слова: современный японский разговорный язык, междометия, лингвосоциокультурный компонент.

The article is devoted to the forming of linguistic cultural and social competence in process of Japanese language studying on a basic level in a high school. On the aizuchi material it shows the peculiarities of modern Japanese conversation teaching and studying.

Key words: modern Japanese conversation language, aizuchi, linguistic cultural and social competence.

Попри бурхливий розвиток сучасної методики викладання японської мови в Україні як науки, велика кількість питань (як теоретичного, так і практичного характеру) залишаються поза увагою дослідників. Одним з таких «відкритих» питань залишається формулювання основних положень щодо поняття «лінгвосоціокультурна компетенція», що, власне, і обумовило *актуальність* даної роботи. *Метою* нашого дослідження є спроба окреслити основні теоретичні положення стосовно змістового наповнення лінгвосоціокультурної компетенції (далі ЛСКК), ілюструючи текст прикладами на матеріалі айdzучі. Для досягнення зазначеної мети в рамках даної роботи необхідно вирішити такі *завдання*:

- визначити зміст ЛСКК, проаналізувавши та описавши її компоненти;
- сформулювати рекомендації щодо застосування теоретичного матеріалу на практичних заняттях з японської мови у мовних ВНЗ України.

Формування лінгвосоціокультурної компетенції як складової міжкультурної комунікації є одним з основних завдань сучасного процесу навчання іноземної мови, спрямованого на виховання особистості, відкритої та готової вести діалог культур. Під лінгвосоціокультурною компетенцією ми розуміємо здатність студентів здійс-

снювати міжкультурну комунікацію, “яка базується на його вторинній акультурації, тобто на вміннях користуватися країнознавчими та фоновими знаннями про країну, мову якої вони вивчають; лінгвокраїнознавчим мінімумом словникового запасу мови; фактами, нормами та цінностями національної культури; специфікою мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, прийнятої в даній етнокультурі” [Ишханян 1995, 69]. Якщо така компетенція відсутня (або існує лише володіння мовою) люди, як правило, спілкуються з носіями іншої культури або оцінюють їх на основі власних національних норм, а це певним чином може ускладнити комунікацію між представниками різних культурних сфер, в тому числі між японцями та українцями, які суттєво відрізняються характером, поведінкою, способом мислення тощо.

Отже, процес міжкультурної комунікації передбачає, що його учасники – це люди, які не просто володіють іншомовною технікою спілкування, але й легко орієнтуються у національній специфіці, історії, звичаях, власне – цивілізації тієї країни, мовою якої відбувається діалог. На нашу думку, для студентів мовних ВНЗ важливим є не стільки високий рівень читання, письма, перекладу тощо (хоча на початковому етапі це є пріоритетним), скільки здатність розуміти і проникатися елементами іншої культури. Таким чином, можна стверджувати, що міжкультурна комунікація передбачає наявність лінгвістичного, соціального та культурного компонентів, які є складовими ЛСКК. Зупинимось на кожному з них детальніше.

До лінгвістичного компоненту ЛСКК ми відносимо спеціально відібраний лексичний та граматичний матеріал, необхідний для засвоєння, який розділяємо на дві складові: вербальну та невербальну. Перша передбачає «певні мовленнєві формули, кліше, вибір лексики та граматичних структур, інтонаційні характеристики тощо», тоді як друга – «міміку, жести, пози, зону комфорту між комунікантами та ін.» [Писанко 2009, 4].

Соціальний компонент ЛСКК передбачає «здатність людини спілкуватися з іншими; бажання вступати в контакт, яке зумовлюється наявністю потреб, мотивів, певного ставлення до майбутніх партнерів зі спілкування, а також власною самооцінкою; вміння вступати у комунікативні відносини, що вимагає від неї здатності орієнтуватися у соціальній ситуації та керуватися нею» [Писанко 2009, 3].

Культурний, або культурно-країнознавчий компонент за Л.П.Голованчук «передбачає не лише специфічні культурно-країнознавчі знання, а й навички та уміння, що допомагають у забезпеченні здатності й готовності особистості до іншомовного культурного спілкування і досягнення взаєморозуміння» [Голованчук 2003, 32]. Розглядаючи його як складне й багатокомпонентне утворення, Л.П.Голованчук виділяє такі складові:

культурно-країнознавчі знання історико-культурного, соціокультурного і сімїотичного фонів, знання зі сфери літератури, мистецтва, географії, а також знання про видатних особистостей країни тощо;

навички вживання і розуміння лексичних одиниць культурно-країнознавчого характеру в усіх видах мовленнєвої діяльності;

уміння використовувати культурно-країнознавчу інформацію в усіх видах мовленнєвої діяльності [Голованчук 2003, 32]

Таким чином, лінгвосоціокультурна компетенція як невід’ємна складова між-культурної комунікації складається з трьох основних компонентів: лінгвістичного, соціального та культурного, кожному з яких притаманні певні навички та уміння, які, на жаль, через обмеженість даної роботи, ми опускаємо.

Щодо айджучі як ілюстративного матеріалу даної роботи, вважаємо, що це явище в японській мові є досить цікавим з точки зору методики її викладання, а оскільки йдеться про лінгвосоціокультурну компетенцію та її складові, то за своїми характеристиками саме айджучі можуть виступати яскравими прикладами тих особливостей, про які йшлося вище.

Айджучі (англ. backchannels) – це термін для позначення вигуків, що супроводжують діалог і вважаються невід’ємними складовими японської комунікації. На нашу думку, це навіть не стільки вигуки, скільки певні слова-сигнали сприйняття, без яких важко собі уявити сучасний японський діалог.

Розглядаючи айджучі з точки зору вербальної складової лінгвістичного та культурно-країнознавчого компонентів ЛСКК, умовно розділимо їх на а) короткі слова типу はい、ええ、うん(так)、なるほど(а й справді!), ほんとう、本当に(дійсно, правда, насправді); б) словосполучення типу そうですね(same так, я такої ж думки), そうですか(та Ви що?! Дійсно так?); в) інтонацію, яка в даному випадку відіграє суттєву роль, оскільки один і той же вираз з висхідною або спадною інтонацією може мати різне тлумачення.

До невербальних форм айджучі ми віднесли кивання головою та поклони, коли спина співрозмовника згинається у поклоні під різним кутом (від легкого до глибокого) в залежності від його реакції на почуте від партнера. Таким чином, формування навичок уживання та розуміння айджучі як культурологічно маркованих лексичних одиниць насамперед у діалогічному мовленні є одним із завдань при формуванні ЛСКК на практичних заняттях з японської мови.

Виходячи з нашого визначення соціального компоненту ЛСКК як умінь людини вступати у комунікативні відносини і її здатності орієнтуватися у соціальній ситуації, вживання іноземцем айджучі можна розглядати як певний сигнал для японців його загального рівня володіння мовою. Багато дослідників (Алпатов, Горохова, Маруяма, Міядзакі) зазначають, що іноземці, які не знайомі з манерою японців будувати діалог, помилково можуть сприймати айджучі як сигнали, що символізують згоду з озвученими пропозиціями або твердженнями, тоді як насправді японці лише проявляють зацікавленість та розуміння до партнера. Існує також думка, що часті підтакування айджучі з точки зору європейців, можуть сприйматися як набридливі та дратівливі перешкоди, оскільки слова, що не несуть інформацію, але виражають зацікавленість, не є обов’язковими у європейських мовах, тому їхня відсутність у діалозі не сприймається як щось неввічливе. Крім того, уважне слухання виражається через зберігання тиші, тому європейцю, який говорить, інколи здається, що японці постійно перебивають його підтакуваннями. З іншого ж боку, японці, яких «по-європейськи» уважно слухають мовчки, можуть розгубитися і засумніватися, чи чують (розуміють) їх співрозмовники.

Підводячи підсумок, зазначимо, що, звичайно, міжкультурне спілкування не є «прерогативою викладання лише іноземних мов і японської зокрема. Але, очевидним є те, що засвоєння іноземної мови сприяє проникненню у менталітет, життя та дух іншого народу і передбачає ознайомлення з поглядами, оцінками, досвідом іншої культурної спільноти, оскільки за кожною національною мовою стоїть національно-культурна специфіка картини світу, яка у свою чергу складається з елементів та явищ, суттєвих та невід'ємних для кожного народу [Ишханян 1996, 3].

Тому навчальний процес на початковому етапі вивчення японської мови має бути організований таким чином, щоб а) забезпечити студентів можливістю для розширення власної картини світу, яка носить відбиток рідної культури до більш широкій, гнучкій мультикартини світу; б) сприяти усвідомленню, що власне сприйняття світу є обмеженим, оскільки обумовлене соціокультурними факторами та колективним менталітетом своєї країни, і що досить часто міжкультурне взаєморозуміння пов'язане з проблемами, які навіть можуть призвести до культурного шоку; в) «готувати особистість студента до толерантного сприйняття чужої культури, емпатії, «розмивання» національних стереотипів, забобонів і, зрештою, до визнання рівноправ'я та рівноцінності культур та існування загальнолюдських цінностей» [Ишханян 1996, 5].

Досягнути окреслені вище цілі можливо, лише сформувавши у студентів стійку лінгвосоціокультурну компетенцію (у нашому випадку японської мови), а у поєднанні з практичною метою оволодіння студентами мовою як засобом спілкування, тобто формування у них стійких лексичної та граматичної компетенції ми зможемо виховати принципово нового випускника-фахівця, здатного виконувати всі ті завдання щодо спілкування між українцями та японцями, які ставить перед нашими суспільствами новий час та нові перспективи співпраці у майбутньому.

1. *Алпатов В. М.* Этикет в диалоге / В. М. Алпатов // Япония: язык и культура / В. М. Алпатов. – М.: Языки славянских культур, 2008. – С.138-142; 2. *Голованчук Л. П.* Навчання учнів основної загальноосвітньої школи культурно-країнознавчої компетенції на уроках англійської мови: дис. ...канд.пед.наук: 13.00.02 / Голованчук Людмила Павлівна. – К., 2003. – 340 с.; 3. *Горохова Т. Н.* Японские «аидзути» и аналогичные категории в русском языке / Т. Н. Горохова // Вестник Московского университета. Серия 13: Востоковедение. – 2011. – Т.13. – №1. – С.98-103; 4. *Ишханян Н. Б.* Лингвистические основы формирования в языковом педагогическом вузе лингвосоциокультурной компетенции / Н. Б. Ишханян // Иноземні мови. – 1995. – №3-4. – С.69-73; 5. *Ишханян Н. Б.* Пути формирования лингвосоциокультурной компетенции в интенсивном курсе обучения иностранному языку: (Англ.яз.в неяз.пед.вузе): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія та методика навчання іноземних мов” / Наталья Борисовна Ишханян. – М., 1996. – 24 с.; 6. *Писанко М. Л.* Зміст і структура іншомовної соціокультурної компетенції [Електронний ресурс] / М. Л. Писанко – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vknl/Ptp/2009_16/3.pdf; 7. 丸山明香日本語・韓国語のあいづちについての一考察 [Електронний ресурс] / 丸山明香日本語・韓国語のあいづちについての一考察—あいづちの種類・機能の比較—2005. – 46 с. – Режим доступу до праці: [162](http://www2.</p></div><div data-bbox=)

aasa.ac.jp/people/smiyata/025182maruyamaSotsuron .pdf ; 8. 宮崎幸江 日本語の電話と対面会話におけるあいづち [Електронний ресурс] / 宮崎幸江 // 小出記念日本語教育研究会論文集アーカイブ. – 2002. – №3. – Режим доступу до журн.: http://www.koidekinen.com/2002_10/miyazaki.pdf

О. Горновська,

Київський національний
лінгвістичний університет

НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ З УРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЯПОНСЬКОЇ Й УКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті відображені особливості слов'янської та японської мовної поведінки, які впливають на загальний процес навчання діалогічного мовлення у вищих навчальних закладах. Розглянуто професійні особливості діалогічного мовлення вчителів та відповідно до них подано вимоги до навчального матеріалу для їх навчання. Запропоновані основні положення щодо розробки методики навчання діалогічного мовлення майбутніх учителів японської мови.

Ключові слова: комунікативна компетенція, діалогічне мовлення, мовна поведінка, мовні засоби, комунікація

В статье отображаются особенности славянского и украинского языкового поведения, которые влияют на общий процесс обучения диалогической речи в высших учебных заведениях. Рассматриваются профессиональные особенности диалогической речи учителей и соответственно к ним подаются требования к учебному материалу для их обучения. Предлагаются основные положения по разработке методики обучения японской диалогической речи будущих учителей.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, диалогическая речь, языковое поведение, языковые средства, коммуникация

An overview is given to the features of Slavic and Japanese language behavior which affect the overall process of teaching dialogue in higher education institutions. Requirements for the educational materials are given, based on specific features of language teacher's dialogue speech. There are also given some basic ideas on methods of teaching dialogue to the future teachers of Japanese language.

Key words: communicative competence, dialogue, verbal behavior; means of language, communication

Японська мова (ЯМ) викладається в Україні в багатьох вищих навчальних закладах як перша та друга іноземна мова. Підготовка висококваліфікованих фахівців з

ЯМ передбачає підготовку вчителів, які б володіли не лише всіма видами мовленнєвої діяльності, в мірі, достатній для здійснення повсякденної комунікації, а й могли вирішувати різноманітні комунікативні завдання в професійній діяльності. Однак існують дослідження змістовного компонента підготовки вчителя, які свідчать про те, що заняття з практики ЯМ проводяться за стандартними навчально-методичними комплексами, а контроль сформованих знань, умінь і навичок не враховує специфіку мовної підготовки майбутніх фахівців у галузі навчання іноземних мов. Таким чином, актуальним постає питання про розробку методики навчання японського діалогічного мовлення (ЯДМ), яка б з одного боку, враховувала відмінності комунікативної поведінки, а з іншого – особливості майбутньої професійної діяльності студентів, які отримують педагогічну освіту.

Оскільки успішна комунікація з представниками японського суспільства вимагає не лише знання ЯМ, але також і особливостей мовленнєвої поведінки японців, елементарних знань етикету та їх звичаїв, то неможливо розглядати питання про навчання ЯДМ без урахування факторів, що безпосередньо впливають на вибір мовних засобів для спілкування ЯМ. Обумовлювати цей вибір у тій чи іншій ситуації буде не тільки комунікативний намір учасників діалогу, але й багато культурних та суспільних факторів. Питання про національні особливості комунікативної поведінки японців торкалось багато науковців: Алпатов В.М., Дибовський О.С., Неверов С.В., Тумаркін П.С., Сіракава Хіраюкі, Івабуті Ецутаро та інші. В процесі нашого дослідження, проаналізувавши роботи цих та інших авторів, ми виділили такі основні особливості ЯДМ, непритаманні українській мові:

- одночасне протиставлення понять «свій-чужий» та «вищий-рівний-нижчий»;
- особлива побудова вислову, де центром є співрозмовник;
- уникання категоричних висловлювань в тому числі заперечень;
- висока стереотипність мовлення, широке використання усталених мовних форм;
- тенденція до використання в усній мові лексики *варо* і простих та спрощених граматичних форм;
- порівняно часте використання еліпсису;
- вираження емоційності, особистого ставлення до предмету розмови чи співбесідника через граматичні засоби;
- постійне використання *айзуті* й дискурсивних маркерів;
- багате й специфічне використання невербальних засобів комунікації.

Крім того, суттєвою особливістю ЯМ є значні відмінності між усним та писемним мовленням, які знаходять відображення не лише на стилістичному рівні, а й на лексико-граматичному [Алпатов 2008, 153]. З наведеного вище випливає, що процес усної комунікації представників японського суспільства значно відрізняється від українського. В свою чергу, комунікативні, психологічні, культурні фактори мають значний вплив на вибір мовних засобів при спілкуванні, отже при навчанні студентів ЯДМ, формування мовленнєвої компетенції у говорінні має відбуватись в комплексі з формуванням лінгвосоціокультурної й мовних компетенцій.

Разом з тим, оскільки навчання ЯДМ відбувається у рамках формування іншомовної комунікативної компетенції в діалогічному мовленні, то коли мова йде про вивчення мови у ВНЗ, необхідно враховувати, що вона має загальну й професійну складові [Ніколаєва 2011, 263], чим обґрунтовується необхідність формування професійної іншомовної комунікативної компетенції у студентів-майбутніх учителів ЯМ. Так, за О.Б.Тарнопольським [Ніколаєва 2011, 268], на початковому й середньому етапі у майбутніх учителів ЯМ, разом із загальними, необхідно розвивати й такі професійні вміння в діалогічному мовленні:

- вміння проводити ЯМ усі організаційні етапи заняття;
- видавати й пояснювати завдання учням, відповідати на їх запитання щодо завдань, мовного й мовленнєвого матеріалу тощо;
- брати участь у нескладних обговореннях і дискусіях з питань, що стосуються професійної діяльності;
- обмінюватися професійним досвідом (на основі досвіду, отриманого під час виховної практики, у створених у навчальному процесі педагогічних ситуаціях тощо).

У більш широкому смислі, майбутні вчителі іноземних мов мають вміти вибудовувати стратегії навчання, приймати рішення й вирішувати проблеми, працювати з джерелами інформації, орієнтуватися в системі загальнолюдських цінностей, бути готовим до соціальної взаємодії в колективі тощо, в тому числі – робити це засобами мови, з якою вони працюють [Пантілеева 2011, 1]. Однак, як показує опитування викладачів, практика вузівської мовної підготовки студентів-майбутніх учителів показує, що в результаті освоєння курсу ЯМ, студенти переважно оволодівають іноземною мовою як засобом спілкування, але не як засобом здійснення своєї майбутньої професійної діяльності.

Одним зі шляхів вирішення проблеми ми вбачаємо в грамотному доборі навчального матеріалу. Так, для навчання ЯДМ майбутніх учителів ЯМ на середньому етапі ми пропонуємо використовувати публіцистичні тексти. Питанням відбору текстів для навчання іншомовного читання займалось чимало таких науковців як Т.О. Вдовіна, М.В. Єлукхіна, О.А. Селіванова, Н.М. Топтигіна, В.В. Черниш та інші, проте виділені принципи, критерії та вимоги до відбору здебільшого стосуються художніх прозових творів, а також розроблені з урахуванням особливостей європейських мов. В свою чергу раціональний відбір навчального матеріалу повинен здійснюватися згідно таких критеріїв, які б враховували специфіку ЯМ.

Проаналізувавши наукову літературу, та враховуючи особливості японського усного та писемного мовлення, ми вважаємо, що успішне й ефективне використання японських публіцистичних текстів (ЯПТ) в навчальному процесі можливе лише за умови доступності певного матеріалу студентам, при цьому лексичне та граматичне наповнення текстів має відповідати рівню володіння ЯМ студентів. Ми також вважаємо, що ЯПТ мають містити нову та вичерпну для студентів інформацію, відповідати професійним і віковим інтересам і потребам студентів. Цей критерій передбачає представлення у тексті професійно орієнтованих знань, які студент може використати у майбутній професійній діяльності, а також принцип актуальності інформації, представленої в тексті. Оскільки навчання має бути спрямоване на те, щоб студенти самі

прагнули та вчилися виявляти проблеми, ЯПТ повинні змушувати студентів удаватися до роздумів, спонукати до самостійного пошуку інформації. Також зважаючи на те, що ми розглядаємо текст як інструмент для організації діалогу на практичному занятті з ЯМ, його обсяг не повинен бути занадто великим.

Виходячи з цілей навчання, ми також вважаємо, що доречно добирати такі ЯПТ, які б створювали умови для спілкування студентів як з викладачем, так і один з одним, спонукали їх до обговорення проблем, які порушуються в текстах. Разом з тим, перевага має надаватися текстам, які відповідають сферам і темам спілкування, що вивчаються на відповідному курсі у ВНЗ.

Отже, слід за В.В. Черниш [Черниш 2001, 9], ми виділяємо такі критерії відбору ЯПТ для навчання ЯДМ:

- посильності та доступності;
- інформативної насиченості;
- відповідності професійним і віковим інтересам і потребам студента;
- мотиваційної значущості;
- обсягу;

а також такі:

- проблемності та комунікативної спрямованості [Андронік 2009, 89];
- співвіднесеності проблематики текстів з фоновими знаннями студентів з фахових дисциплін [Кравчук 2010, 79].

На основі виділених критеріїв можна виокремити основні методичні вимоги до відбору ЯПТ для навчання ЯДМ:

- відбору підлягають як цілі тексти, так і їх фрагменти; великі за обсягом статті слід розділити на змістовно завершені частини, обсяг яких визначається врахуванням часу, що відводиться на даний вид мовленнєвої діяльності на аудиторному занятті;
- інформація текстів повинна бути новою, актуальною та вичерпною;
- приблизні теми слід визначати згідно з рекомендаціями програм профільних дисциплін;
- інформація текстів повинна відповідати спеціалізації студентів;
- інформація текстів повинна бути проблемною й стимулювати розумову діяльність та обговорення.

Отже, в ми пропонуємо наступні рекомендації для підготовки та проведення занять, а також розробки методики навчання ЯДМ студентів-майбутніх учителів:

1) оскільки письмова ЯМ значно відрізняється від усної складом і складністю лексичного й граматичного матеріалу, необхідно розробити підсистему вправ для розвитку навичок і вмінь трансформування інформації, отриманої через письмові джерела в усне мовлення;

2) доречно використовувати тексти, з одного боку – інформативно насичені, а з іншого – посильні та такі, які б відповідали професійним потребам студентів, враховували їх фонові знання й стимулювали до обговорення проблем;

3) при вправлянні необхідно акцентувати увагу студентів не тільки на відпрацюванні певного граматичного чи лексичного матеріалу, але й вчити орієнтуватися в доборі мовних засобів відповідно одразу до двох рівнів спілкування;

4) особливу увагу при навчанні ЯДМ на середньому етапі необхідно приділяти формуванню у студентів вмінь побудови висловлювань таким чином, щоб уникати категоричності, прямих заперечень тощо;

5) при розробці методики навчання ЯДМ, крізь весь комплекс вправ має проходити також навчання невербальному компоненту, формування навичок використання *айзуті* тощо;

6) при подачі нового граматичного й лексичного матеріалу, необхідно робити пояснення щодо можливості/неможливості, доречності/недоречності використання його в усному мовленні, ілюструючи це прикладами й закріплюючи відповідними вправами.

Матеріали представленої статті мають практичне значення та можуть бути використані викладачами ЯМ у ВНЗ. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розробці підсистеми вправ для формування компетенції у ДМ у майбутніх учителів ЯМ.

1. *Алпатов В. М.* Япония : язык и культура / Владимир Михайлович Алпатов. — М. : Языки славянских культур, 2008. — 208 с.; 2. *Андронік Н. П.* Навчання майбутніх учителів англomовної дискусії на основі автентичних поетичних творів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Андронік Наталія Павлівна. — К., 2009. — 338 с.; 3. *Кравчук Г. В.* Методика навчання студентів технічних спеціальностей професійно орієнтованого англійського діалогічного мовлення на основі текстів науково-технічної реклами : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Кравчук Ганна Валеріївна. — К., 2010. — 363 с.; 4. *Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції : курс лекцій* / [Бігич О. Б., Борецька Г. Е., Бориско Н. Ф. та ін.] ; під ред. С. Ю. Ніколаєвої. — К. : Ленвіт, 2011. — 338 с.; 5. *Пантiлеева М. С.* Контроль иноязычной профессионально-коммуникативной компетенции преподавателя иностранного языка / М. С. Пантiлеева // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. — 2011. — № 2. — Режим доступу до журн. : <http://www.jurnal.org/articles/2011/ped7.html> ; 6. *Черниш В. В.* Навчання англomовного читання та аудіювання із застосуванням аудіо книжок художніх творів (середня загальноосвітня школа з поглибленим вивченням іноземної мови) : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія та методика навчання: германські мови / В. В. Черниш. — К., 2001. — 21 с.

**日本語教育を受けた生徒たちへの大学進学に関するアンケート調査
(Результати анкетування серед учнів,
що вивчають японську мову, щодо вступу до ВНЗ)**

Після набуття незалежності Україною в системі початкової та середньої освіти було впроваджено вивчення японської мови. Таким чином, значна кількість школярів закінчують школу, отримавши знання з японської мови. Однак, більшість цих випускників не продовжують навчання в університеті зі спеціалізацією «Японська мова». За сприяння Київської гімназії східних мов №1 було проведено анкетування серед учнів 9-11 класів та проаналізовано результати. За анкетними даними встановлено розбіжність у виборі спеціалізації та нестача інформації для учнів. Розглядається можливість плавного переходу із середнього навчального закладу до вищого.

Ключові слова: артикуляція, розбіжність, варіанти вибору, нереалізоване прагнення

После обретения Украиной статуса независимого государства, в системе начальной и средней школы было введено изучение японского языка. Таким образом, значительная часть учеников оканчивают школу, получив определенные знания по японскому языку. Однако большая часть этих выпускников не продолжают обучение в университете по специальности «Японский язык». При содействии Киевской гимназии восточных языков №1 было проведено анкетирование среди учеников 9-11 классов, результаты которого были проанализированы. Согласно анкетным данным, установлено различие в выборе специальности и нехватка информации для учеников. Рассматривается возможность плавного перехода из среднего учебного заведения в ВУЗ.

Ключевые слова: артикуляция, несовпадение, варианты выбора, нереализованное желание

Since Ukraine gained independence, Japanese language learning was introduced into practice in primary and secondary school systems. Thereby, considerable numbers of students graduate with knowledge of the Japanese language. However, the majority of those graduates do not continue their studies of the Japanese language in the university. The results of the questionnaire survey, which was conducted among students from grades 9-11 with the assistance of the Kyiv Gymnasium of Oriental Languages №1, were analyzed. Survey showed a divergence in choosing the specialty and the information deficit for students. This is a discussion of the gradual transition from secondary school to institutions of higher education.

Key words: articulation, divergence, choice set, unfulfilled aspiration

1. 研究動機

初中等と高等教育の連携なり継続性は、各国それぞれに問題を抱えているのは、周知のことである。人間は各発達段階に合わせ学び、それに合わせて初級、中級、高等教育という現在われわれが慣れ親しんでいる教育の流れが出来上がってきた。しかし、それぞれの教育機関が、他の段階の教育機関と形式的、機械的に隔離してしまうことは、教育の一貫性や学習の相互効果の観点からも好ましいものではない。

第二言語習得としての日本語教育においても、近年、このアーティキュレーションの問題は、注目を集めている。米国、オーストラリアなど高等教育以外にも多くの日本語学習者を持つ国々では、特にこの問題が注目され2010年7月31日と8月1日に行われた世界日本語教育大会でも多くの発表が行われた。[當作2010, 世界日本語教育大会2010] また日本人自身にも帰国子女教育とその進学の問題は、深刻な社会問題ともなっている。

一方、独立後、ウクライナの初中等教育においても日本語教育が始まり、相当数の生徒たちが日本語教育を受け卒業している。しかしこれら卒業生たちの多くは大学の日本語専門学科へ進学していない。タラス・シェフチェンコ記念キエフ国立大学（以下、キエフ大学）においても、入学してくる学生の多くは、日本語に接するのは初めてであり、初中等教育などで日本語を学んだ者は、例外的でさえある。大学で勤務する受け入れ側の教師として、その現実と理由を客観的に知る必要があるであろう。

2. 先行研究

比較的新しいウクライナの日本語教育事情については、内村、ゴルノフスカ、三森などが報告している。[内村2009, ゴルノフスカ2010, 三森2011] また大西は、大学生の日本語学習動機についてアンケート調査と研究を行っている。[大西2010, 2011] しかし、その多くはこれらの筆者が勤務したり調査した大学等の情報や研究であり、初中等教育の事情を詳しく報告するものはまだない。中等教育機関においては、学校の進路指導のため、教務担当者や青少年心理学担当ケースワーカーなどによる調査が行われてはいるが、日本語教育の継続性や整合性を目的とした調査は行われてこなかった。これは、今までこの問題が重要視されなかったこと、あるいは各教育機関が各自の日本語教育のレベルを上げるために精一杯であったことなどが考えられる。

3. 本稿の目的

中等教育で日本語を学んでいる生徒から得られたアンケート調査、観察などをもとに、一見、単純と思われるが複雑な要素を持つ「なぜ、日本語を学習した生徒たちは、大学で日本語を続けないのか？」ということについて考察したい。

4. 調査方法

教育実習の機会を利用し、キエフ第一東洋語ギムナジウム校 (Київська гімназія східних мов №1, 03115, м. Київ, Львівська вул., 25) の協力を得て、9年生から11年生にアンケート調査を行った。現在同校はキエフ市立の学校であり、入学に

際しての経済的な制約などは基本的にない。児童生徒は1年生から11年生まで、入学時の希望によって選択した中国語やトルコ語など多様な東洋言語や英語やイタリア語など西洋語も学習している。

日本語調査は2012年2月20日と21日に、キエフ大学から訪れた教育実習生の授業の間の休憩時間を利用した。最終学年である11年生は、進学や就職など進路決定をしなければならない時期であり、10年生の生徒もほぼ一年後に近づいている進路決定について、何がしかの考えを持つ時期でもある。9年生はまだ明確な進路や将来のことについて具体的行動をとるわけではないが、当然関心が表れる時期でもある。

アンケート調査には11年生13名（うち男子7名、女子6名）、10年生7名（うち男子3名、女子4名）、9年生4名（うち男子2名、女子2名）、合計24名が参加した。

調査を行うに当たって生徒たちには主な調査目的や背景事情を知らせなかった。大まかに「今後の日本語教育のため」と言う説明をして協力を得た。また、事前に予定されていたキエフ大学の入学案内行事も22日行われ、アンケートを行う側からの予備知識の植付けを極力避けた。アンケート実施時間はおよそ5分から10分までとして、生徒たちのストレートな考えを重視し、思索の複雑化を避けた。

アンケートはウクライナ語で、添付資料のような質問を設けた。（資料「アンケートと和訳」参照）第一問「教育実習は、私に...」は教育実習中でもあり、アンケートが自然なものであるように感じられるように、直接本研究とは関連しない質問を特別に設けた。本調査の主目的である第二問「卒業後、私は日本語を教えている大学に進学するだろうか？」は、まず選択制で日本語のある大学に進学するかを聞き、理由を手短かに書いてもらうことにした。口頭で、ここで言う大学とは具体的にキエフ大学などを指さず、ウクライナにある日本語を教えている大学全般であると断った。調査前、キエフ大学やギムナジウム校の教師たちとこのテーマについて話し合った結果「いいえ」と答え進学しない者が多く、理由として「もう日本語に飽きた」「入学試験科目にないので有利に進学できない」「また初歩から習うのが、いや」などの答えが多いと予測とした。

第三問「卒業後、私は日本に興味をもつだろうか？」は、進路の問題を別として生徒たちが日本をどう捉えているか、将来関わっていききたいかということについて、肯定的あるいは否定的に捉えているかを調査した。これらの質問の形式は二人称の「あなたは」ではなく、一人称の「私は」を使い、生徒たちの自問を促す工夫をした。

5. 結果と考察

第二問の結果をまとめると表1ようになる。（表1参照）対象者数が少ないために統計的な分析を行うことは避けるが、特徴的に「わからない」と答える者が多い。特に予想外だったのは、進路決定を目の前にしているはずの11年生に、このように答える者が依然多いことがわかった。

「いいえ」と答えた理由では11年生では、具体性のある「専門学校に進学する」の他、予想された「希望しない」「いやだから」、10年生では「日本語を始めたばかりで、達成感がない」という答えがあり、一般の1年生から長年日本語

を学んできた生徒だけではなく、この学校の学習者にも学習年数が異なる場合があることが考慮されるべきである。また「英語かイタリア語に進学する。日本語は講習会に通う」という学習継続型の回答もあった。9年生では「日本語と関わらない仕事を選んだ」という早期進路決定型が見られる。これら学習継続型や早期進路決定型は、日本語に対する必要性があれば「はい」と答える潜在性があると考察される。

次に最も数の多い「わからない」理由として11年生は5名が「決めかねている」と答えており、進路決定直前まで、今まで長年学習してきた日本語学習の継続に踏み切れない。そして「いろいろな大学に願書を出したい」という選択肢を狭くしたくない心理が働いている。一方「経済学への進学を優先したい」という日本語学習は言語学、文学などに限定して考えてしまうというステレオタイプが見受けられる。高等教育機関も日本語を使った専門教育の選択肢を広げ、学習者の希望する専門教育とのミスマッチをなくす必要があるだろう。また9・10年生では「決めていない」という答えのみであり、まだ現実性を持たないということもあるが、判断のための情報不足が考えられる。

最後に、日本語教育のある大学に進学を考えている「はい」と答えた生徒たちであるが、11年生の理由は「日本語を修得して通訳者のレベルになりたい」という積極的な答えは、1名だけあった。「両親の希望」と受動的な答えをした者が1名あった。この学校の学習者は自分の意思より両親の意思に強く影響されて入学してくる場合があり、1年生であればむしろその方が当然と言える。進級するにしたがって日本語学習を自分の意思に変化させる場合もあるであろうが、この回答者のように両親の希望のままの場合もありうる。10年生では「日本語を続けたい」という学習継続型の回答、9年生では「私も両親も日本語を使う仕事は良い仕事だと思うから」という物質的利害を将来に求める回答もあった。

卒業後の日本全体に対する興味を調査した第三問の結果をまとめると表2のようになる。(表2参照) 圧倒的多数の11年生は、卒業後も日本に興味を持ち続けると回答している。共通した理由は「発展した先進国」「独特の文化」と答えている。この中には進学に関しては否定的な答えや「わからない」と答えたものも多く、専門としてではなく個人的な興味の対象として日本を優位に位置付けている。「10年間以上、勉強した国だから」と答える者もあり幼児期から長年にわたって学んできた日本語と日本に対する執着心も感じられる。通訳者になるためにも進学したいと回答した女子生徒は「修得したい言語の国だから」と言語習得と文化的興味を関連付けている。進学で「経済学への進学を優先したい」と答えた男子生徒は、日本に興味を持つか「わからない」と答えている。この学習者はその理由を「実益がない」と考えている。このようにウクライナでは、日本語は実用性や経済的な有利性がないというイメージが存在することも、考慮する必要があるだろう。アンケート調査の前に予測した日本語あるいは日本に「飽きた」とする答えは1名だけであった。ただこの反応は長期における学習にもかかわらず、達成感が得られない学習者には、当然のことであろう。むしろ本アンケート調査では生徒たちの達成度や進路選択に関わらず、今後も日本に興味を持っていきたいという肯定的な意見が多かったと解釈してもいいだろう。

10年生では、日本に興味を持つという「はい」と答えた者たちの理由は、11年生とほぼ同様である。日本語のある大学へ進学したい理由として「日本

語を続けたい」という学習継続型の回答をした女子生徒は、卒業後も日本に興味を持ち「日本に行きたい」と希望している。このように漠然とではあるが興味と学習をリンクさせモチベーションを上げている学習者も見られる。しかし「日本語を始めたばかりで、達成感がない」と回答し進学に否定的だった男子生徒は、日本に対しても「興味が感じられない」と負の連鎖を起こしている。

9年生でも11・10年生とほぼ同じ理由で、卒業後も日本に対する興味を持ち続けると答えている。しかし、日本語がある高等教育機関への進学に対して肯定的に答え「私も両親も日本語を使う仕事は良い仕事だと思うから」という物質的利害の理由を述べた女子生徒が、一方では卒業後の日本への興味に対しては「日本研究は好きではない」とも答えており、実利優先のあまり、幅の狭い学習態度になってしまっている。

6. 総括

当初、日本語教育のある大学へ進学しないと答える者が多いと予測したが、本アンケート調査の結果、この時点の生徒たちは、入試直前まで進路の幅を狭めたくないなどの理由から、進学を明確に選択できないでいる。また「日本語学習は言語研究や文学のためであり、大学卒業後の職業は教師や通訳である」といった固定したイメージも影響している。学習者と大学との専門・職業教育に対するミスマッチの問題は、今後は是正する必要があるだろう。長期にわたって学習したが、ヨーロッパ言語のように十分な言語運用能力が達成できず、継続して学習することを躊躇させる「あきらめ」の心理も影響している。

当初予測した「入学試験科目にないので有利に進学できない」「また初級から習うのが、いや」などは、アンケート結果では現れず、むしろ生徒たちへの大学の入試システムや学習カリキュラムの情報不足が感じられた。

本調査は規模や対象者が数量的に少ないなど、今後の課題は残してはいるものの、中・高等教育機関の間の日本語教育の円滑なアーティキュレーションのためにウクライナで始めて行われたアンケート調査であり、この結果が将来の日本語教育のために生されれば幸いである。

長年日本語を学習し、将来の選択肢を決めなければならない時期にある生徒たちが「わからない」と答えているということは、高等教育機関にとっても反省すべきところが多い。現状では高等教育機関からの積極的な情報提供などアプローチがほとんどなされていない。将来の中等・高等教育間の円滑なアーティキュレーションを考え、日本語を学習する生徒が、自ら進んで更に大学で継続的に学習することが増えたとき、幼児から大人まで各年齢層を貫く、ウクライナの日本語学習や研究の支柱ができ、真の意味での裾野が広がっていくのではないだろうか。

АНКЕТА

Я _____ учень ☐ _____ учениця ☐ 9・10・11 класу

1. Педагогічна практика мені...

1-1. заважала ☐ дещо заважала ☐ не заважала ☐1-2. не було корисно ☐ було інколи корисно ☐ було корисно ☐

1-3. Чому? _____

2. Після закінчення гімназії я буду вступати до університету, де є викладання японської мови?

ні ☐ не знаю ☐ так ☐

Чому? _____

3. Після закінчення гімназії я буду цікавитись Японією?

ні ☐ не знаю ☐ так ☐

Чому? _____

Дякую!!

アンケート (和訳)

男子 ☐ 女子 ☐ 9・10・11 年生

1. 教育実習は、私に...

1-1. 邪魔になった ☐ 少し邪魔になった ☐ 邪魔にならなかった ☐1-2. 役に立たなかった ☐ 時々、役立った ☐ 役立った ☐

1-3. それは、どうしてか? _____

2. 卒業後、私は日本語を教えている大学に進学するだろうか?

いいえ ☐ わからない ☐ はい ☐

なぜですか? _____

3. 卒業後、私は日本に興味をもつだろうか?

いいえ ☐ わからない ☐ はい ☐

それは、どうしてか? _____

ご協力ありがとうございました!!

表1 「卒業後、私は日本語を教えている大学に進学するだろうか?」に対する回答

対象者		いいえ (進学しない)	わからない	はい (進学したい)
学年	性別			
11	男7名	3	3	1
	女6名	0	5	1

	計13名	3	8	2
10	男3名	1	2	0
	女4名	1	2	1
	計7名	2	4	1
9	男2名	0	2	0
	女2名	1	0	1
	計4名	1	2	1

表2「卒業後、私は日本に興味をもつだろうか？」に対する回答

対象者		いいえ (興味を持た ない)	わからない	はい (興味を持 つ)
学年	性別			
11	男7名	1	1	5
	女6名	0	1	5
	計13名	1	2	10
10	男3名	0	1	2
	女4名	1	1	2
	計7名	1	1	4
9	男2名	0	0	2
	女2名	0	1	1
	計4名	0	1	3

内村浩子 (2002) 「ウクライナにおける日本語教育」『東京外国語大学日本研究教育年報』第13号, 129-133.; 大西由美 (2010) 「ウクライナにおける大学生の日本語学習動機」『日本語教育』第147号, 94-107.; 大西由美 (2011) 「試験の結果に対する原因帰属：ウクライナにおける日本語専攻大学生を対象とした動機付け調査」// Мовні і концептуальні картини Світу. – К., 2011 - Вип.35, c.206-215.; ゴルノフスカ オリガ (2010) 「ウクライナにおける日本語事情」『第1回国際シンポジウム報告集 世界の日本語・日本語学—教育・研究の現状と課題』, 東京外国語大学国際日本研究センター; 世界日本語教育大会プログラム<<http://www.lang.nagoya-u.ac.jp/~sugimura/achievement/table/2010sekai.pdf#search>> (2010年2月20日-21日); 當作靖彦 (2010) 「中等・高等教育における日本語教育のアーティキュレーションの達成 - 今後の支援活動・交流活動のアクション

プラン」, カリフォルニア大学サンディエゴ校<<http://aatj.org/articulation/Tohsaku.pdf#search>>; 三森優(2011)「笑顔が素敵な学生たちと勉強好きな教師たち」『世界の教育現場から,国際交流基金』<<http://www.jpj.go.jp/j/japanese/dispatch/voice/touou/ukraine/2011/report02.html>>

Т. Жук,

ПТНЗ «Институт сходознавства
та міжнародних відносин «Харківський колегіум»

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ЯПОНСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ»

В статті розглянуто головні завдання професійно орієнтованого навчання японської мови студентів спеціальності „Міжнародні відносини” та можливі шляхи вирішення цих завдань.

Ключові слова: методика навчання іноземної мови, завдання навчання, професійно орієнтоване навчання іноземних мов

В статье рассматриваются основные задачи профессионально ориентированного обучения японскому языку студентов специальности «Международные отношения» и возможные пути решения этих задач.

Ключевые слова: методика обучения иностранному языку, задачи обучения, профессионально ориентированное обучение иностранным языкам

The main learning goals and objectives of profession-oriented Japanese language teaching for students major in International Relations are being examined in the article.

Key words: foreign language teaching methodology, learning goals and objectives, profession-oriented foreign languages teaching

Свободное владение иностранными языками для студентов специальности «Международные отношения» является необходимым условием успешной профессиональной деятельности в будущем. Однако специальность «Международные отношения» не относится к «языковым» специальностям, в связи с чем количество часов, отводимое на изучение иностранного языка, существенно отличается от количества часов у студентов-филологов. Также у студентов-международников отсутствуют разнообразные спецкурсы по отдельным аспектам перевода, спецкурсы, знакомящие с культурой и историей страны изучаемого языка. При этом требования, которые предъявляются к уровню владения иностранным языком студентами-международниками, значительно выше, чем требования, предъявляемые в отношении студентов

других неязыковых специальностей: студенты специальности «Международные отношения» должны не только в совершенстве овладеть устной и письменной речью, но и получить навыки и умения, необходимые им в будущей профессиональной деятельности: например, работа с делегациями, проведение презентаций, участие в переговорах, ведение деловой корреспонденции и т.п. Кроме того, если поступающие на первый курс вуза студенты обычно уже владеют английским языком на среднем или даже продвинутом уровне, то японский язык они, как правило, начинают изучать с нуля. Потому особенно актуальным на сегодняшний день является вопрос о том, как правильно организовать профессионально ориентированное обучение японскому языку студентов специальности «Международные отношения».

При профессионально ориентированном обучении студенты изучают иностранный язык не в полном объеме, а только в объеме, обеспечивающем им возможность выполнения профессиональных обязанностей [Барabanова 2005, 56]. Вопросами профессионально ориентированного обучения иностранным языкам занимаются многие методисты и исследователи, как украинские, так и зарубежные. В последние годы появился ряд работ, посвященных отдельным аспектам такого обучения: например, обучению профессионально ориентированному чтению, профессионально ориентированному общению. Методисты отмечают, что при профессионально ориентированном обучении следует обучать не системе языка, а общению на нем (как в устной, так и в письменной форме), а акцент делать не на лингвистической правильности, а на коммуникативной корректности.

Поиск новых, более эффективных методов профессионально ориентированного обучения требует уточнения целей и, соответственно, задач на каждом этапе обучения.

Задачи обучения – детальное описание того, какими навыками и умениями должны овладеть учащиеся, чтобы эффективно пользоваться иностранным языком как новым средством общения. Они являются объективным отражением целей обучения применительно к конкретному этапу и условиям занятий и формулируются в виде перечня знаний, навыков, умений, реализуемых в рамках сфер, тем, ситуаций, тактик общения и направленных на достижение поставленных целей. [Щукин 2006, 111]

Традиционно в методике выделяют следующие цели обучения: практическую, общеобразовательную, воспитательную и развивающую. При этом, если ранее одна из целей определялась как ведущая (в XVIII- начале XIX в. – общеобразовательная, во второй половине XIX в. и на протяжении XX в. – практическая), то в последние годы все чаще утверждается мысль о равноправии всех целей обучения. [Щукин 2006, 109] Однако в рамках данной статьи мы ограничимся рассмотрением задач в рамках практической цели обучения, так как общеобразовательная, воспитательная и развивающая цели, на наш взгляд, в основном являются общими при обучении иностранному языку, независимо от специальности обучающихся.

В Институте востоковедения и международных отношений «Харьковский коллегийум» студенты 1 курса начинают изучение японского языка в качестве основного восточного с нуля. С учетом количества часов, отводимых на изучение дисциплины «Основной восточный язык (японский)» мы выделили следующие этапы обучения:

- начальный этап (1-2 курс);
- средний этап (3-4 курс, получение диплома бакалавра);
- заключительный этап (5 курс, получение диплома специалиста).

На начальном этапе формируются основные навыки и умения владения фонетикой, письменностью, грамматикой и лексикой японского языка: навыки понимания устной речи (диалогической и монологической), навыки чтения и понимания письменной речи, навыки письма на японском языке, навыки диалогической речи (беседа в определенной ситуации), навыки монологической речи (пересказ, сообщение на тему), навыки письменного перевода, навыки устного двустороннего последовательного перевода. Для базового уровня особенно важно, чтобы овладение основами языка было достаточно прочным и стабильным, что обеспечивает успех дальнейшего совершенствования в языке (в том числе и в процессе самообучения). [Шукин 2006, 111]

Конечной целью обучения японскому языку студентов специальности «Международные отношения» должно быть свободное владение языком в его устной и письменной формах, приобретение знаний о системе языка и умений пользоваться этими знаниями в будущей профессиональной деятельности.

В рамках практической цели в методике принято выделять следующие задачи: предметные, языковые, речевые, общеучебные, социокультурные, профессиональные.

Предметные задачи включают предметное содержание, которое с помощью языкового и речевого материала может быть передано в процессе общения и включают сферы, темы, ситуации общения, коммуникативные интенции.

Сферы общения при обучении японскому языку студентов-международников на начальном этапе: социально-бытовая (удовлетворение личных и бытовых потребностей), учебная (удовлетворение потребностей в процессе обучения), социально-культурная (удовлетворение эстетических и познавательных потребностей). На среднем и заключительном этапе сферы общения заменяются на профессионально-производственную (удовлетворение потребностей в процессе профессиональной деятельности) и официально-деловую (общение с представителями официальных делегаций, государственных учреждений и т.п.).

Темы общения на начальном этапе: темы актуальные для говорящего в сфере его личных интересов и межличностных отношений (семья, работа, свободное время, увлечения, обучение) и темы социально-культурного характера (человек и общество, человек и искусство, человек и политика). На среднем и заключительном этапе: темы общегуманной проблематики (человек и природа, духовное развитие человека) и темы профессиональной направленности (международные проблемы и пути их решения).

Решение языковых и речевых задач с учетом количества часов, отводимых на изучение дисциплины «Основной восточный язык (японский)» в ИВМО «Харьковский колледжиум» предполагает овладение студентами японским языком на начальном этапе в объеме, примерно соответствующем уровню N4 Nouryoku Shiken, за исключением иероглифического минимума, который составляет приблизительно 500

иероглифов; на среднем этапе – уровню N2 Nouryoku Shiken, на заключительном этапе – уровень опытного пользователя. Безусловно, высокий уровень знаний языка у студентов-филологов и ужесточающаяся конкуренция на рынке труда для молодых специалистов требует оптимизации учебных программ. Этому может способствовать введение в программу обучения спецкурсов на японском языке, а также создание учебника для студентов специальности «Международные отношения», учитывающего особенности профессионально-ориентированного обучения.

Социокультурные задачи направлены на приобретение страноведческих и лингво-страноведческих знаний, навыков и умений. При обучении японскому языку студентов специальности «Международные отношения» на начальном этапе следует особое внимание уделять формированию социокультурной компетенции, которая подразумевает знание и понимание национально-культурных особенностей социального и речевого поведения носителей языка: их обычаев, этикета, социальных стереотипов, истории и культуры, а также способов пользования этими знаниями в процессе общения. Здесь следует отметить, что учебники, используемые на начальном этапе обучения в вузах Украины (初級日本語, みんなの日本語 и др.), не в достаточной мере соответствуют задаче формирования социокультурной компетенции у студентов-международников, так как ситуации общения, предлагаемые в них, это в основном диалоги иностранного студента, приехавшего на обучение в Японию, с преподавателями и другими студентами (часто тоже иностранцами). Потому преподавателю необходимо подбирать в соответствии с темой занятия дополнительные материалы, позволяющие расширить познания студентов в отношении национально-культурных особенностей социального и речевого поведения японцев.

Профессиональные задачи: приобретение знаний и развитие навыков и умений, полезных и необходимых для будущей профессиональной деятельности – наиболее актуальные задачи при профессионально ориентированном обучении. Отмечено, что на сегодняшний день практика работы показывает довольно низкий уровень подготовки студентов в этом плане. Большинство студентов на начальном этапе обучения не обладают навыками профессионального общения: построения аргументированной монологической речи и ведения аргументированной дискуссии, не умеют создавать письменные тексты (деловое письмо, рецензия, резюме, эссе и др.) в соответствии с существующими требованиями, не всегда оказываются способными проанализировать и синтезировать информацию, поступающую из аудио- и видеисточников. [Алексеева 2002, 6] И если ранее основным видом деятельности при профессионально ориентированном обучении считалось чтение текстов профессиональной направленности с последующим их обсуждением, то на сегодняшний день от студентов-международников требуется уметь выступать с докладами, речами, сообщениями перед аудиторией; проводить презентации; вести дискуссии, уметь высказать и обосновать собственное мнение по определенному вопросу; эффективно общаться с большими аудиториями людей разных целевых и возрастных групп; знать особенности этикета при общении по телефону, написании писем и сообщений электронной почты; быстро анализировать и реферировать большие объемы информации на иностранном языке; получать информацию из разных источников; работать в команде;

эффективно общаться с представителями других культур, верований, политических убеждений.

Перечисленные выше основные задачи профессионально ориентированного обучения японскому языку требуют корректирования и совершенствования существующих программ обучения студентов специальности «Международные отношения», а также разработки учебных пособий по японскому языку, предназначенных для студентов данной специальности, что позволит сделать обучение более эффективным и качественным, учитывающим все требования квалификационной характеристики студентов.

1. *Алексеева Л. Е.* Методика обучения профессионально ориентированному иностранному языку / Алексеева Л.Е. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2007. – 136с. 2. *Алексеева Л. Е.* Оптимизация процесса обучения иноязычному профессионально ориентированному общению студентов факультета международных отношений (На материале английского языка) : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Алексеева Лариса Евгеньевна. - Санкт-Петербург, 2002. - 313с. 3. *Барабанова Г.В.* Методика навчання професійно-орієнтованого читання в немовному вч: Монографія / Барабанов Г.В. – Київ: Фірма „ІНКОС”, 2005. – 315с. 4. *Шпак Н.А.* Сучасні підходи до вивчення англійської мови в Дипломатичній академії України при МЗС України у контексті загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [Електронний ресурс] / Шпак Н.А., Вінічук В.В. // Науковий вісник Дипломатичної академії України – 2009. – Випуск 15. – С. 320-324. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvdau/2009_15/41.pdf 5. *Шукин А.Н.* Обучение иностранным языкам: Теория и практика: Учебное пособие для преподавателей и студентов / Шукин А.Н. – М.: Филоматис, 2006. – 480с.

アウトプットの機会を重視した授業作り—ミンスク国立言語大学における実践報告— キーワード：アウトプット，モチベーション，作品集作成

1. はじめに

ベラルーシには日本語を公的に学べる機関が大学2ヶ所とNGO団体の日本語教室1ヶ所の計3ヶ所のみで、学習者も80名程度である。そして学習者が日本語に触れ実際に使える主な機会は普段の授業、それから年に1度開かれる日本語弁論大会くらいである。また、在留邦人も30名程度と少なく日系企業は皆無である。そのため大学卒業後に日本語を生かした仕事に就くことは非常に厳しくほぼ不可能に近い。このような背景もあり、日本語学習へのモチベーションが低下していく学習者が少なくない。

なお本稿は、稿者が勤務するミンスク国立言語大学（以後、言語大）で2010年度に行った実践報告である。

2. 実践概要

2-1. 担当クラス

言語大は5年に1度しか日本語科への新入生を受け入れていないため、2010年度の当校での学習者は大学4年生になる約20名であった。通常は2クラスに分けて授業を行っている。学習者の日本語レベルは、N4～N2程度と学習者間でかなりの開きが見られ、学習者の中には日本語の勉強をやめたいが今更やめられず一応在籍している者や既に就職してフルタイムで働いている者もいる。日本語の成績が上位の学習者などはそれなりに学習意欲が見られるが、モチベーションが低く出席率の悪い学習者が少なくない。それからどの学習者にも言えることだが、基本的に授業に対して受け身姿勢であり、教師の話は集中して聞いてくれるが、こちらから質問しても答えられるのに答えようとしないうなど授業中、他のクラスメートのいる中で発話するのが苦手なように見受けられた。ある学習者に聞いたところ、この受け身姿勢は大学に入学した当時からであり、今までずっと注意されてきたにもかかわらず変わっていないとのことであった。

2-2. 担当授業

稿者が担当した授業は「会話」と「日本文学」であった。まず、「会話」は週に1度各クラスに入り、さらに隔週でどちらかのクラスに入っていた。科目名は「会話」となっているが、実際は何をしても良いと言われていたため学習者とも相談した結果、授業の一部を文法に充て残りの時間を使って会話の授業を行っていた。会話の授業では、市販教材や生教材、それから稿者が作成した自作プリントなどを使用していた。また、「日本文学」の授業は2クラス合同で週に1度行い、前期と後期の数コマは稿者が講義形式で授業を行ったが、その後は学習者に自分の好きな日本人作家や日本文学の作品について発表してもらう形式で授業を行った。1コマに2～3名が発表していたが、発表後に聞いていた学習者から必

ず質問やコメントをしてもらうようにしていた。この質問やコメント等も「日本文学」の成績に含むこととした。

2-3. 授業目標

言語大は通訳や翻訳に力を入れており、特に語彙に関しては相当な数を1年生の時から覚えるよう指導されてきている。そのため学習者のノートを見せてもらくと、様々なジャンルの専門用語がびっしりと書き込まれている。これまで授業を通してインプットの機会はあってもアウトプットの機会は不十分であった印象を受けたため、この1年を通してできる限りアウトプットの機会を増やし、日本語で発話することや何か書くことに慣れてもらおうと考えた。そうすることでただ知識として知っている日本語を自分で実際に使える日本語にしてもらうことを第一の授業目標とした。その結果、各自が自身の日本語力にもっと自信が持てるようになれば、日本語学習のモチベーション維持にもつながるのではないかと思い授業を行った。

しかし実際に授業を行ってみると、授業内容や学習者によっては日本語で書いたものを教師にすら見せながらないことがあったり、教師には見せても他のクラスメートやクラスゲストに入ってもらった日本人に見られるのは恥ずかしいと言ったりする学習者もいた。その結果、授業を行っても基本的に教師と各学習者との1対1のやり取りになるため、授業の広がりもあまり見られなかった。よって前述した授業目標に加え、クラスメート同士でも発話し合い、書いたものを互いに見せられるようになることも授業目標に設定した。文法の例文を作成後、全員に発表してもらうこと、「日本文学」の発表後に質問やコメントする時間を設けたこともこの目標の一環として行ったものである。

2-4. 作品集作成

授業内で各学習者が作成したものを学習者間で見せ合い、互いに評価してもらいたかったが、すぐにお互いに見せ合える関係作りがなされていなかったこと、そして限られた授業時間内では難しかったこともあり、稿者が学習者の作成物を集め1冊の作品集としてまとめることにした。稿者が学習者間で作成物の共有を望む理由は、教師からだけではなくクラスメートから評価をされることは、教師からの評価とはまた違ったポジティブな感情が生まれるのではないかと、そして他の学習者の作成物によって刺激を受けてもらえたらと期待したためである。また、作品集を作成することで普段稿者の授業にまったく関わることのない同僚にどのような授業を行っているか知ってもらい、学習者がアウトプットしたものもぜひ見てもらいたいと考えた。

なお、この作品集に掲載した項目は以下のとおりである。

①日本語弁論大会のスピーチ原稿

→スピーチを聞きに来ていた他の学習者からの希望を受け、出場者に許可をもらい掲

載することにした

②ことわざ・慣用句

→オリジナルのことわざ・慣用句を作成してもらった

③俳句・川柳

→オリジナルの俳句・川柳を作成してもらった

④日本のマンガ文化

→マンガの吹き出しに各自が考えたセリフを書き込んでもらった

⑤今年の漢字

→各自が1年を振り返って漢字1字で表し、その理由も合わせて記述してもらった

⑥詩

→テーマや形式は自由でオリジナルの詩を作成してもらった

⑦アルバム

→1年間、稿者が撮りためた学習者や教師の写真をまとめた

3. 結果

2010年度に稿者が行った授業および作品集に関する調査を同僚および学習者を対象に行った。

3-1. 同僚からの評価

ノンネイティブの同僚1名に半構造化インタビューで調査を行った。その結果、まず稿者が毎回渡していた会話の自作プリントをきちんとファイルしており、作品集も含め自身の日本語学習に利用されていることが分かった。特に稿者が渡していた自作プリントによって様々な新しい語彙を知ることができたそうだ。次に作品集に載せられた学習者の作成物を見て、自身が苦手とする俳句や詩などの苦手分野を克服したいと考えるようになったとのことである。またアルバムの写真を見て、稿者と学習者が教室内外でどのような交流を行っているかを垣間見ることができて良かったと言われた。

3-2. 学習者からの評価

学習者にはアンケート調査を行った。記述部分は日本語でも英語でも記述可とした。返答のあった11名の回答について以下に記す。なお選択式回答部分で選択した者がいなかった項目については記載しない。また学習者の記述したものは直さずそのまま記す。

質問：作品集はどうでしたか（複数回答可）

回答内容	回答数
面白かった	11名
クラスメートの作品が見られるのがいい	8名
日本語の勉強に役立つ	6名
クラスメートに自分の作品が見られるのはいやだ	1名

その他

- ・自分の作品を作り中たくさんいろいろな言葉を見付けました
- ・とてもおもしろかった
- ・最初に自分の作品を見せるのが恥ずかしかったが、今自分の意見や詩などを発表することが好きになりました

質問：作品集の中で気に入っているものを選んでください（複数回答可）

回答内容	回答数
スピーチコンテスト原稿	5名
ことわざ・慣用句	2名
俳句・川柳	2名
日本のマンガ文化	4名
今年の漢字	8名
詩	6名
アルバム	10名

質問：「日本文学」で一人ずつ発表しましたが、どうでしたか（複数回答可）

回答内容	回答数
おもしろかった	10名
難しかった	7名
またやってみたい	4名
日本語の勉強に役に立つ	10名

その他

- ・残念ながらその時とても緊張して慌ててしまいました
- ・日本語の作家について新しく面白いインフォメーションを聞きました
- ・人の前スピーチしたのは良い経験だったと思います
- ・happyoo no tame no shiryoo o atsumeru no wamuzukashikatta

質問：この授業を受ける前よりも日本語で作品を作ることや発表することに自信が持てるようになりましたか

回答内容	回答数
とても自信が持てるようになった	2名
自信が持てるようになった	8名
特に変わらない	1名

質問：この授業や作品集について何か感想はありませんか（自由記述）

- ・一番好きになったのは詩、俳句とはっぴょをかくことです。私にとって漫画は難しかった。先生、この『2010イニヤズ作品集』ありがとうございます!!!
- ・作品集をいただいて、本当に嬉しかったです。先生や友達と一緒にしたことは思い出に残ります。作品集を貴重な記念品として思っています。本当にありがとうございました。
- ・そのような宿題のため独創力や自信や熱意など持てるようになった。すごく楽しかった！どうもありがとうございました。

- ・その授業はとくどき難しかったけどとても楽しかったです。
- ・先生、作品集を作ってくださいありがとうございます。本当にすばらしかったんだと思います。
- ・授業はとても面白かったです。先生、色々手伝ってくれて本当にありがとうございます。いつもそんなに優しく話したり、分かりやすく説明したり、笑わせてくれたりして、ありがとうございました。
- ・ itsumoonajitaipu no jigyoogaarimasenkaratotemoomoshiroi!
- ・ It is very interesting project which demands efforts, diligence and creativity. It is possibility for each student to show the talent.
- ・ It was very interesting at your classroom, because even if I didn't understand smth, you are always explained everything to me. And it was very interesting always and thank you very much! :)

4. まとめと今後の課題

調査結果により学習者の授業に対する感想や自身の日本語力に関する考えなどが多少なりとも把握することができた。おおむね肯定的な評価を得られたが、いまだに「クラスメートに自分の作品が見られるのがいやだ」と思っている学習者がいたこと、そして「自身の日本語力への自信は特に変わらない」と答えた学習者がいたことから、クラスの雰囲気作り、関係作りにまだ不十分な点があり、アウトプットの機会も十分に提供できていない可能性が考えられた。そのためより良い学習環境の提供を試みなければならない。

それから今回の作品集作りは稿者が一人で製本作業を行ったが、今後は学習者と話し合い、協力し合って作り上げていきたいと考えている。共に作り上げることで、普段の日本語学習に対する姿勢にも積極性が見られるようになり、より学習者の印象に残るものとなるのではないかと考えている。また、もし大学1～2年生などもっと早い学習段階から作品集を作っていくことができれば、毎年1冊ずつ積み重ねていくこととなり、それによって各自で振り返りができ、自身の日本語力の伸びも実感することができるものになるのではないだろうか。そして日本語学習へのモチベーション維持にもつながるのではないかと期待している。

冒頭でも述べたとおり日本語の使用機会が非常に限られた学習環境ではあるが、今後とも日本語のアウトプットの機会を重視し、モチベーション維持にもつながる授業作りを行っていきたいと考えている。

НЕСТАНДАРТНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ

Статтю присвячено особливостям використання нестандартних методів та прийомів викладання на початковому етапі вивчення японської мови. Автор аналізує ефективність засвоєння лексичного та граматичного матеріалу при використанні дидактичних ігор, театралізованих форм діяльності, різноманітного наочного приладдя і мультимедійних матеріалів.

Ключові слова: нестандартні методи викладання, початковий етап навчання, дидактична гра, наочне приладдя

Статья посвящена особенностям использования нестандартных методов и приёмов преподавания на начальном этапе изучения японского языка. Автор анализирует эффективность усвоения лексического и грамматического материала при использовании дидактических игр, театрализованных форм деятельности, разнообразных наглядных пособий и мультимедийных материалов.

Ключевые слова: нестандартные методы преподавания, начальный этап обучения, дидактическая игра, наглядное пособие

The article highlights the peculiarities of the use of unconventional teaching methods and techniques on the elementary learning level of the Japanese language. The author analyses effectiveness of lexical and grammatical material mastering on the assumption of the use of didactic games, theatrical forms of activity, various visual aids and multimedia materials.

Key words: unconventional teaching methods, elementary learning level, didactic game, visual aids

Розвиток міжнародного співробітництва вимагає оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування між представниками різних народів і культур. Ефективність співпраці із зарубіжними партнерами значною мірою залежить від знання культури, менталітету та рідної для партнерів мови. Останнім часом суттєво поглибилися зв'язки між Україною та країнами Азії. Однією з найбільш потужних держав Азії була й залишається Японія. Країна Сонця, що сходить, відома високими стандартами життя. Зміцнення зв'язків між Японією й Україною передбачає опанування нашими громадянами японської мови. Однією з основних проблем методики викладання японської мови виступає проблема організації її вивчення на початковому етапі. Успішність оволодіння іноземною мовою значною мірою визначається методами та формами роботи, які використовуються в навчально-виховному процесі. Таким чи-

ном, особливої актуальності набуває питання аналізу методів викладання японської мови на початковому етапі навчання.

Дослідженнями з методики викладання японської мови на початковому етапі займалися В. Алпатов, І. Головнін, Н. Конрад, Л. Нечаєва, О. Кадота, Н. Наганума та багато вітчизняних і зарубіжних дослідників. Утім, аналіз наукової літератури показав, що проблема пошуку та використання нестандартних методів навчання японської мови на початковому етапі навчання характеризується недостатньою теоретичною та методичною розробленістю.

Мета статті – розглянути нестандартні методи та прийоми викладання на початковому етапі навчання японської мови та проаналізувати ефективність засвоєння лексичного та граматичного матеріалу при використанні даних методів і прийомів.

В японській мові існує три види письма – хірагана, катакана та ієрогліфи. На початковому етапі навчання японської мови навчають, насамперед, хірагані та катакані. В японській мові існує точний порядок написання знаків. Крім того, значна увага приділяється дотриманню кількості рис під час написання знаків, тому необхідно прищепити навички правильного написання японських знаків на початковому етапі навчання мові. Що стосується ієрогліфів, то вміння правильно визначити кількість рис у знаці необхідно для пошуку ієрогліфічного знаку в словнику, тому поверхневого знайомства з виглядом знака явно недостатньо [Кадота 1996, 105].

На наш погляд, успішності навчання написанню знаків сприяє *написання знаку в повітрі*. Учитель записує знак на дошці, після чого повертається спиною до учнів і прописує правою рукою знак у повітрі. Після цього учні повторюють рухи за вчителем і прописують знак у повітрі. При цьому вчитель вголос рахує кількість рис: «Один, два, три», тим самим показуючи, скільки рис в написанні знака. Пізніше учні приєднуються до вчителя і також відраховують кількість рис. Таким чином вони запам'ятовують правильне написання кожного знака. Треба зазначити, що така вправа використовується на початковому етапі навчання японської писемності і недоречна для вивчення складних ієрогліфічних знаків. Після практики написання знаків у повітрі, учні записують знак у зошит. Для правильного написання та запам'ятовування японських знаків радимо використовувати аркуші з розміткою у велику клітинку, тому що кожен японський знак повинен бути вписаний у квадрат. Оскільки всі наступні заняття проводяться з опорою на складові абетки хірагану та катакану, їх вивчення, засвоєння правил довготи, подвоєння звуків та стягнення складів потребує достатньо довгого часу. На цьому етапі вивчення японської мови є для учнів складним. Для полегшення засвоєння матеріалу та стимулювання інтересу до навчання слід починати зі знайомого учням матеріалу. Наприклад, для читання та написання можуть наводитися такі слова, як «Макдональд» або «ай-под». Як уже зазначалося, запорукою успішності вивчення іноземною мови є зацікавленість учнів у її опануванні. Наведені слова цікаві ще й тим, що вимовляються японською інакше, ніж англійською чи українською – «макудонарудо», «айподдо» [Асо 2011, 41].

Вивчення іменників можна проводити як на етапі засвоєння письмових знаків, так і при вивченні граматичного матеріалу. Хірагана та катакана – це складові абетки, знаки яких не мають варіативності при прочитанні. Це дозволяє використовувати

іменники для практики читання японською мовою. Так, в англійській мові одна буква може читатися по-різному в залежності від позиції в слові, а в японській мові знаки будуть читатися в усіх випадках однаково. Наприклад, в японській мові あ (a) < (ку) っ (тэ) も (мо) тощо. Натомість, в англійській мові car [a:], many [e], lake [ei] тощо.

На початковому етапі можна знайомити учнів із простими висловлюваннями, взятими з повсякденного життя. До таких висловлювань відносяться привітання, вислови подяки, аудиторні вирази тощо. У західноєвропейських мовах присудок, виражений дієсловом, змінюється залежно від підмета. Зміна дієслова відбувається і в японській мові в різних граматичних конструкціях, тому на початковому етапі вивчення японської мови бажано не розглядати категорію дієслова.

В японській мові існують довгі, подвоєні звуки та стягнені склади. Під час виконання фонетичних вправ учитель помахами руки відряховує кількість долей, звертаючи увагу на довгі та подвоєні звуки, що дозволяє виправити невірну вимову. Якщо розглянути приклад речення англійською мовою «I have a pen», то поділ на долі буде наступним: I_h-a-v-e_a_p-e-n. Учителю помахом руки вказує і на довгі, і на подвоєні звуки, звертаючи увагу на те, що це також доля. Кількість долей є однією з важливих особливостей японської мови. Наприклад: いっ (і-тэ – 2 долі), いっ (і-тэ – 3 долі) [Асо, 2011].

На початковому етапі вивчення мови доречним вважаємо використання різноманітного наочного приладдя: предмети, малюнки, фотографії, сучасні мультимедійні матеріали, що дозволить урізноманітнити заняття та підвищити ефективність засвоєння інформації. Такий підхід важливий у вивченні іменників. Водночас необхідно зауважити, що вчителю потрібно уважно ставитись до зображення на малюнку та уникати подвійного розуміння. Прикладом неправильного розуміння може бути ситуація, коли на малюнку зображено пляшку («БІН»), а учні помилково асоціюють зображення зі словом «сік» («ДЖІУСУ»). На заняттях важливо використовувати аудіо та відео-матеріали, презентації в програмі Power Point.

В якості наочного приладдя можна використовувати різноманітні пристрої. Наприклад, під час вивчення перехідних і неперехідних дієслів можна зробити з паперу двері. Учителю «відчиняє» двері, вимовляючи дієслово «АКЕРУ». Потім він непомітно тягне двері за нитку, і двері «відчиняються» («АКУ»). Такий прийом допоможе зробити засвоєння матеріалу більш цікавим та зрозумілим. Можна використовувати й двері в аудиторії – вчитель «відчиняє» двері, «АКЕРУ», потім непомітно штовхає ногою. Як наслідок, двері «відчиняються» («АКУ»). При вивченні граматичної конструкції «я думаю, що...» вчитель використовує коробку з невеликим отвором для руки, в яку складають предмети. Учні опускають руку в коробку та називають предмет, використовуючи конструкцію «я думаю, що це...». Цікаво використовувати предмети, які складно визначити на дотик [Асо, 2011].

Крім того, з метою актуалізації знань на тему «частка «НО» в присвійній функції» можна урізноманітнити цю вправу. Учні складають в коробку невеликі предмети (олівець, ручка, лінійка тощо), а потім кожний учень витягає один із предметів і відповідає на питання вчителя «Чий це предмет?», використовуючи частку «НО» та граматичну конструкцію «я думаю, що це...». Для перевірки вивчених слів можна

використовувати гру «Пантоміма». Учитель повинен приготувати картки з вивченими словами. На занятті один з учнів повинен витягнути будь-яку картку, прочитати слово, пригадати його переклад, і, не використовуючи слів, зобразити це слово. Інші учні повинні вгадати слово та назвати його японською мовою. Учні зображують слова по черзі. На картках можна вказувати слова не тільки написані складовими абетками, але й ієрогліфами. Умовою використання ієрогліфів є знання учнями базових ієрогліфів, вивчення яких передбачено на початковому етапі. Таким чином, така гра надає можливість не тільки повторити лексику, але й ієрогліфіку. Необхідно зазначити, що дидактичні ігри викликають інтерес учнів, поживляють заняття та підвищують ефективність засвоєння матеріалу.

З метою підвищення ефективності засвоєння лексичного та граматичного матеріалу ми використовували експериментальну систему методів і прийомів на заняттях, до яких було віднесено дидактичну гру, театралізовані форми діяльності, перегляд мультимедійних презентацій та відео-матеріалів. Система пройшла апробацію на заняттях з дисципліни «Практика усного та писемного мовлення» зі студентами молодших курсів, які вивчають японську мову та літературу. Експериментальним майданчиком виступав факультет іноземних мов Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Слід відзначити, що основним принципом роботи вчителя іноземної мови, який працює згідно стандартної програми вивчення іноземної мови є запам'ятовування шаблонів-речень без спроби пояснення студентам структури побудови речень, використання стандартних вправ й одноманітних завдань, що не сприяє високій ефективності засвоєння лексичного та граматичного матеріалу. Студенти, навчання яких базувалося на використанні експериментальної системи методів, демонстрували кращий рівень засвоєння лексичного та граматичного матеріалу. Необхідно підкреслити, що наочний матеріал запам'ятовувався краще вербального.

У процесі вивчення японської мови слід враховувати той факт, що категорія дієслова є однією з найскладніших тем у граматиці японської мови. Тому, на наш погляд, під час вивчення форм дієслова найбільш продуктивним методом виступає впровадження алгоритмів зміни дієслів. Наприклад, розглянемо утворення форми дієслів першої групи.

Дієслово きます.

Крок № 1. Визначаємо чи належить це дієслово до першої групи?

↓

Так

↓

Крок № 2. Відкидаємо закінчення ます

かきます→ かき

↓

Крок № 3. Звертаємо увагу на останню мору основи.

Мора き.

↓

き замінюється на い.

き → い

Крок № 4. Додаємо до основи て

↓

かい + て → かい

Таким чином, розробляючи та використовуючи на занятті прості та чіткі алгоритми, можна полегшити процес вивчення достатньо складних форм японського дієслова.

Для вивчення і розуміння граматичного матеріалу доречно використовувати пісні. Учні роздається матеріал зі словами пісні, але з пропусками, в які учні вписують відсутні слова під час прослуховування пісні [Пассов 1977, 92]. Окрім навчання в аудиторії дуже важливо змінювати атмосферу. Наприклад, при вивченні граматичного матеріалу на тему «Місцезнаходження» можна організувати екскурсію університетом і в формі питання-відповідь запам'ятати лексику та граматичні конструкції, які використовуються для позначення місцезнаходження.

Таким чином, на початковому етапі вивчення японської мови заняття не повинні зводитися лише до роботи з підручником і зошитом. Важливо прищепити учням навичку спілкування, використовуючи вивчений лексичний і граматичний матеріал. Утім перераховані методи і прийоми викладання не є єдино можливими. У перспективі планується удосконалити існуючі та розробити нові методи та прийоми нестандартного викладання та вивчення японської мови.

1. *Kadota O.* Japanese teaching methodology / O. Kadota – Japan: Bonjinsha, 1996. – 203 p. 2. *М. Асо* Методика преподавания японского языка для начинающих: матер. 2-ой Междунар. научн.-практ. конф. «Непрерывное обучение иностранным языкам: проблемы, решения, перспективы» [Электронный ресурс] / М. Асо // Библиотечный вестник – 2011. – Режим доступа до журналу: http://tefl.svgu.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=50:2011-11-08-19-56-11&catid=39:-2009&Itemid=55 3. *Пассов Е. И.* Основы методики обучения иностранным языкам / Ефим Израилевич Пассов – М. : Русский язык, 1977. – 216 с.

ПРО ВИКЛАДАННЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ СПЕЦІАЛЬНОСТІ „МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ”

Стаття присвячена особливостям викладання японської мови середнього рівня складності студентам спеціальності „міжнародні відносини”. Стаття містить аналіз існуючої літератури за даною тематикою, а також проект підручника „Міжнародні відносини в темах та новинах” для студентів-міжнародників.

Ключові слова: методичні рекомендації, японська мова середнього рівня складності, проект підручника, міжнародні відносини.

Статья посвящена особенностям преподавания японского языка среднего уровня сложности студентам специальности „международные отношения”. Статья содержит анализ существующей литературы по данной теме, а также проект учебника „Международные отношения в темах и новостях” для студентов-международников.

Ключевые слова: методические рекомендации, японский язык среднего уровня сложности, проект учебника, международные отношения.

The article is devoted to peculiarities of Japanese language teaching methods (average level) for students, who are specializing in international relations. The article contains analysis of the literature on the theme and also a project of the textbook “International relations in topics and news” for students, who are specializing in international relations.

Key words: methodological recommendations, Japanese language (average level), project of the textbook, international relations.

З моменту набуття Україною незалежності відносини між Японією та Україною мають дружній спокійний характер, існує багато перспективних напрямків розвитку відносин між нашими обома державами, зокрема у напрямках зовнішньої торгівлі, культури, літератури тощо. Але і досі кількість спеціалістів-міжнародників, які є не тільки висококваліфікованими фахівцями в області міжнародних відносин, але ще й володіють японською мовою на високому рівні, є недостатньою. З іншого боку рівень володіння японською мовою серед майбутніх філологів та перекладачів невпинно зростає, тому, на наш погляд, останнім часом виникла нагальна потреба підвищити рівень підготовки студентів-міжнародників саме з точки зору їх рівня японської мови.

В Приватному Вищому Навчальному Закладі „Інститут сходознавства і міжнародних відносин „Харківський колегіум” здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями „міжнародні відносини” та „міжнародні економічні відносини” починаючи з 1992 року. Тому нам здалося логічним в якості прикладу проаналізувати, як відбувається процес викладання японської мови студентам спеціальності „міжнарод-

ні відносини” саме у цьому ВНЗ, і як цей процес можна покращити у майбутньому з тим, щоб надалі цим досвідом могли б скористатися і інші ВНЗ, де проходить підготовка за спеціальностями схожих напрямків.

Що ж необхідно для підвищення рівня володіння японською мовою серед студентів спеціальності „міжнародні відносини”? На наш погляд, це, в першу чергу, якісні підручники з японської мови, бажання студентів опанувати якомога більший обсяг знань з японської мови, досвідчені викладачі, можливість проходження практики у МЗС України, відкритість участі у різноманітних конкурсах, іспитах та програмах Японської Фундації, Посольства Японії в Україні та інших організацій. І все це є доступним в наш час будь-якому студентові цієї спеціальності. Студенти по закінченні ВНЗ складають іспит і проходять співбесіду, щоб стати у резерв МЗС України і тут виявляється, що іспит з японської мови відрізняється і від стандартних іспитів у Інституті і від Nouryouku Shiken.

Саме тому нам здалося необхідним більш детально зупинитися на процесі викладання японської мови спеціалістам-міжнародникам, що ми і ставимо за мету статті. Отже, ми ставимо наступні завдання:

- сформулювати проблеми викладання японської мови студентам-міжнародникам на сучасному етапі;
- дослідити існуючу навчальну літературу японською мовою з тематики міжнародних відносин;
- представити проект підручника „Міжнародні відносини в темах та новинах” для студентів-міжнародників, який розробляють старші викладачі японської мови кафедри східних та європейських мов Інституту сходознавства і міжнародних відносин „Харківський колегіум” Бикова Тетяна Василівна, Жук Тамара Володимирівна та Локшина Юлія Григорівна.

Вивчаючи навчальну програму з японської мови для студентів-міжнародників ми дійшли висновків, що весь процес навчання можна умовно розділити на 3 етапи: початковий етап навчання (1-2 курс), середній етап навчання (3-4 курс), заключний етап навчання (5 курс).

На початковому рівні навчання студенти отримують загальні знання з японської мови, що відповідають рівню 初級 японських підручників. На цьому рівні студентам необхідні базові знання з фонетики, лексики, граматики японської мови. Тут цілком достатньо користуватися загальнонавчаними підручниками без спеціальної орієнтації на міжнародну тематику.

На середньому етапі навчання стають необхідні підручники середнього рівня складності 中級, а також виникає необхідність у спеціалізованих підручниках, таких як підручник Мішіної М. А. [Мішіна М. А. 1995].

На заключному етапі навчання студенти вивчають японську мову вищого рівня складності 上級 за допомогою таких підручників, як наприклад, 日本の断面 [宮原明 1999], а також можуть працювати з японськими газетами, новинами і, таким чином, продовжувати набирати необхідні специфічні знання у галузі мови міжнародних відносин.

Отже найбільш важким для студентів-міжнародників, які вивчають японську мову, а також для їх викладачів є другий (середній) етап навчання, коли поряд з за-

гальними знаннями з японської мови необхідно починати вводити та пізнавати матеріали суто спеціальні, тобто з міжнародної тематики, які, нажаль, ще досі не зібрано ні в якому підручникові разом. З іншого боку, студенти на цьому етапі ще не готові навчатися за допомогою автентичних текстів угод, неадаптованих новин, газетних статей тощо.

Далі наведемо підручники, які можливо частково використовувати на цьому етапі.

По перше, Мішина М. А. „Японский язык. Устный перевод на средних семестрах” [Мішина М. А. 1995]. Дуже цінний підручник, що навчає роботі з делегаціями, перекладу з японської мови російською і з російської японською. Розроблено цілу низку вправ для майбутніх перекладачів, багато лексичних одиниць та граматики шанобливо-ввічливого стилю. Нажаль, не містить в собі української лексики, що ускладнює процес навчання перекладу українською мовою. І як свідчить сама назва, основна увага приділяється усному перекладу, а не розмірковуванням на теми міжнародних відносин.

Наступний підручник Забуранни Орести, Тойофуку Його „Японська в темах”, розрахований на більш легкий рівень володіння японською мовою. Містить в собі українські словнички до текстів, цікавий коментар також українською мовою, вправи, що спонукають студентів думати та вчитися висловлювати свої думки. Нажаль, підходящою для наших потреб є лише тема 7 „Міжнародні стосунки”, а інші теми студентам взагалі краще розглядати на початковому етапі навчання. [Забуранна 2006, 107-108]

Далі йде японський підручник 日本の断面, який взагалі не містить ніяких іншомовних словників чи пояснень, але надає тексти доволі високого рівня складності, а також завдання на їх розуміння та, дещо, висловлення своєї думки. З точки зору аспекту „читання” підручник цікавий, але для нас підійдуть лише 3 останні тексти, що мають назву 顔の見える国際協力 і розповідають про міжнародне співробітництво. [宮原明 1999, 168-187]

Таким чином бачимо, що вибір матеріалів для підготовки до занять студентів-міжнародників у викладача є навіть на середньому рівні, але він потребує постійних пошуків все нових і нових варіантів завдань, їх поєднань між собою, або з текстами останніх новин. Процес доволі кропіткий і не завжди можливий. Тому ми з колегами взяли на себе сміливість запропонувати проект підручника з міжнародних відносин японською мовою. Матеріали було підібрано з міжнародних новин та сайту Японського МЗС і розроблено низку вправ та питань з кожної теми.

Насамперед, хотілося б навести приклад першого уроку з майбутнього підручника для кращого розуміння його структури.

ユニット 1 . 国際状況

討論

1. 現在の国際社会にはどんな問題が一番大事だと思いますか。
2. 現在、世界には新興国と開発途上国何ヶ国ぐらいあると思いますか。新興国と開発途上国の定義を述べてみてください。その後で新興国と開発途上国の

国際状況への影響について考えてください。

3. 国連は世界平和を維持する過程でどんな役割を果たしていますか。

ニュース：パレスチナ、国連加盟申請へイスラエルへの平和的姿勢は維持

ニュースを読む前に：パレスチナ・イスラエル紛争の歴史を思い出してください。

ニュース

パレスチナ自治政府のアッバス議長は16日、ヨルダン川西岸ラマラの議長府で演説を行い、国連にパレスチナの正式加盟を申請すると発表した。

イスラエルのネタニヤフ首相は、今回のパレスチナの動きは和平プロセスを困難にし、中東情勢のさらなる不安定化を招くと批判した。ネタニヤフ首相も23日に国連安全保障理事会で演説を行う予定だ。

米国はパレスチナの国連正式加盟の申請に対し拒否権の発動を明言しているが、23日の安保理で米国が拒否権を発動しても、パレスチナ自治政府は国連総会で国家承認決議を求めることが可能だ。現在パレスチナは国連総会にオブザーバーとして参加しており、発言権はあるが投票権はない。

安保理か総会でパレスチナの国連への正式加盟を承認しても、パレスチナが明確な国境を持つ「国家」として認められるわけではない。しかし、パレスチナ自治政府はより強力な国際的地位を手にし、イスラエルに対するさまざまな法的措置が可能になる。

問題：パレスチナは国連総会で投票権をもらおうとしたらイスラエルに対してどんな措置を取ると思いますか。その影響で中東情勢にはどのような変化が可能になると思いますか。

テキスト：2010年の国際情勢

現在の国際社会は、全体として繁栄を享受する一方で、新興国の台頭による国際社会のパワーバランスの変動と、グローバル化による多種多様な非国家主体の影響力拡大という2つの大きな変化に直面し、その基本構造が質的な変化を遂げつつある。その一方で、新たな秩序を担保する制度は未整備である。この新しい秩序への模索が、国際社会の新しいシステムの構築につながっていくのか、正に現在の国際社会は過渡期にある。

2010年も、新興国の影響力拡大により、気候変動や国際経済などの分野で、多国間の合意形成が複雑化したり、困難となった事例が数多く見られた。

また、グローバル化の進展にもかかわらず、その波に取り残された破綻国家の問題と、それに伴うテロや海賊といった非国家主体による脅威の拡大や、開発途上国の貧困の問題も引き続き国際社会が取り組むべき重要な課題であり続けている。

さらに、2010年は、インターネットに代表される情報通信技術が開発途上国を含めた世界各地に普及したことにより、個人が直接に国内外の政治に及ぼす影響力を増大させていることが顕在化した1年だった。特に、12月には、チュニジア全土で民主化を求める反政府運動が展開され、この流れがエジプトにも波及し、大規模デモが行われた。これらの事例は、情報通信技術の発達、抗議活動の阻止を困難にしていることを明らかにした。反政府運動は、その後、他の中東・北アフリカ諸国にも波及しており、今後はいかにして民主的で安定した国づくりを平和的に実現して行くかが重要な課題になると考えられる。

日本を取り巻く安全保障環境は厳しく、この地域に不確実性や不安定性が存在する。その中で、盤石な安全保障体制を築くことは日本の平和と繁栄にとって必要不可欠である。日本は、日米同盟を外交・安全保障の基軸とし、その深化・発展に努めている。

内容チェック：

1. 現在の国際社会は最近どんな大きな変化に直面しましたか。2つ述べてください。その理由は何だと思いますか。
2. 2010年に新興国の影響力拡大のせいでどんな国際問題の解決が以前より混雑になりましたか。
3. 現在国際社会が以前と同じように解決し続けるべき重要な課題を3つ述べてください。
4. 情報通信技術の発達は現在の国際社会にどの影響を与えていますか。
5. どうして日本にとって盤石な安全保障体制を築くことは必要不可欠な課題となっていますか。

活動：

現在、ロシアとウクライナは国際社会でどんな地位を得てどんな役割を果たしているかという題でレポートを書いてください。

Як бачимо, урок містить в собі наступні підpunkти: обговорення загальної теми уроку, читання і обговорення новини, завдання на розуміння змісту новини, читання головного тексту, завдання на розуміння його змісту та завдання до уроку в цілому, у формі доповіді, твору, перекладу тощо. Окрім цього до кожної новини та тексту будуть надані словнички, що полегшать студентам процес підготовки фінального завдання та надасть можливість більш-менш вільно підтримувати дискусію підчас заняття.

Усього планується 10 уроків за наступними темами: Ситуація у світі, Регіональні конфлікти, Територіальні конфлікти, Бідність у світі, Ядерна безпека, Тероризм, Міжнародні організації, Роль дипломатії у міжнародних відносинах, Підтримання миру у світі, Українсько-японські контакти в контексті міжнародних відносин. Крім того надаватимуться коментарі та додаткові матеріали, що стануть у пригоді при обговоренні. Оскільки підручник знаходиться у стані розробки, можливі зміни.

Тож підведемо підсумки. Ми послідовно досягли мети та виконали завдання статті:

- сформулювали проблему викладання японської мови студентам-міжнародниками, а саме, відсутність відповідного підручника з міжнародних відносин японською мовою середнього рівня складності;
- дослідили існуючу навчальну літературу японською мовою, якою можна користуватися підчас підготовки занять зі студентами-міжнародниками. Головним чином, це робота Мішиної М. А. „Японский язык. Устный перевод на средних семестрах”, Забуранни Орести та Тойофуку Йоко „Японська в темах” та японський підручник 日本の断面, які можливо використовувати лише частково;
- представили проект підручника „Міжнародні відносини в темах та новинах”, який, сподіваємося вирішить проблему нестачі навчальної літератури середнього рівня складності міжнародного напрямку.

Звичайно, ми розуміємо, що для підручника ще необхідна апробація з подальшими висновками і відповідними змінами. Ще чекає багато роботи. Але основна мета створення цього підручника полягає у необхідності набуття студентами навичок володіння лексикою з тематики міжнародних відносин, розвитку мислення японською мовою та розуміння міжнародних проблем.

1. Мишина М. А. Японский язык. Устный перевод на средних семестрах. (МГЛУ при содействии Института Японского Языка Японского Фонда) – М.: Тривола, 1995. – 188 с. 2. Забуранна Ореста Японська в темах: підручник/ Забуранна Ореста, Тойофуку Йоко – Львів: ВНТЛ – Класика, 2006. – 172с. 3. 宮原明 日本語中級後期・上級教材 日本の断面 – 読解から会話、作文へ – 東京: 東研出版1999. – 230頁.

T. Ogata,

Національний дослідний університет
«Вища школа економіки» (м. Москва, РФ)

コミュニケーション能力をめぐる問い

キーワード：コミュニケーション能力、コミュニケーション言語力、手続きの知識、宣言的知識、フィードバック、スキャットホールディング、相互行為

0 はじめに

第二言語（以下L2と略記）学習の目的を大まかに述べるならば、それは目標言語を用いてコミュニケーションを行う能力、つまりコミュニケーション能力 *communicative competence*（以下CCと略記）の習得とすることができるだろう。ここで浮上する問いは、第一にCCとは何か、また第二にL2学習者はいかにCCを習得し、またその過程において教師はどのように関与することができるのか、という問いである。本稿では、応用言語学におけるCC論を概観した上で、P. Bange のL2学習論を参照しつつ、これらの問いについて考察を進めていく。

1 応用言語学におけるCC論

CCに関して応用言語学の分野において多くの研究がなされてきた。これらの研究の多くは、CCをいくつかの要素に分析し、CCがどのような要素から構成されているのか示すことによってその内実を明らかにすることで第一の問いにアプローチしてきたと言える。例えば応用言語学におけるCC論の嚆矢とも言うべき Canale and Swain1980は、CCを文法的能力、社会言語的能力、方略的能力の三つの能力に下位分類した。文法的能力はコードとしての言語に関する知識（語彙、形態、音韻などに関するルールについての知識なども含む）、社会言語的能力は社会文化的文脈における言語使用の適切さについての知識、方略的能力は能力の不足を補うための補償ストラテジーに関する知識とそれぞれ規定されている。こ

のようにCCをいくつかの構成要素に分析してCCの内実に迫ろうとする手法は、その後のCC論にも引き継がれていく。例えば、Cecle-Murcia et al. 1995はCCを談話能力、言語能力、行為能力、社会文化能力、方略能力から成るものとし、これらの構成要素をさらに下位カテゴリーに分類し（例えば言語能力は、統語、形態論、音韻論など5つの下位カテゴリーからなる）、更にそれぞれの下位カテゴリーを複数の下位構成要素に細分化する。これら2つのCC論はともにL2教育への応用（教育目的や内容の同定、学習者の能力測定）という観点からのものであり、その点において評価されてきた。しかし、これらの論考は、CCの構成要素を列挙するのみでそれらの相互関係についてあまり深く論じておらず、CCの内実を十分に解明したとは言いがたい。また、応用言語学におけるCC論に大きな影響を与えた社会言語学者D. HymesのCC論（Hymes 1972）は、知識とそれを活用する力の相関性からCCを理解すべきと主張したが、上記の論考でこの問題が具体的に論じられたとは言えず、この点においてもこれらの論考によってCCとは何かという問いに答えが与えられたとは言いがたい。

これらの問題点を踏まえた上で注目に値するのは、Bachman 1990における議論である。Bachmanは、それ以前のCC論を踏まえつつ、コミュニケーション言語力communicative language ability（以下CLAと略記）という概念を提起した。BachmanのCLA概念が注目に値するのは、それまでのCC論に倣いCLAの構成要素を問題とする²一方で、BachmanがCLAを知識と知識を活用する力のふたつの契機からなるものとして規定しているからである。CLAを構成する諸能力のうち、言語能力は知識に、方略的能力は具体的文脈において知識を活用する力にあたり、後者は言語使用全般において機能する認知的なファクターとしての役割を担う、とした上でBachmanは後者の機能について次のように述べる。「方略的能力は言語能力、あるいは言語についての知識を言語使用者の知識構造〔引用者注：現実世界についての知識〕とコミュニケーションが生じる文脈の諸特徴とを関連付ける力と見なされよう。コミュニケーションの目的を達成するためのもっとも効果的な手段を決定する際に、方略的能力は、アセスメント、計画、実行の三つの機能を果たすのである。」（Bachman 1990: 107, 108）ここでアセスメントは所与の状況の分析に関わる契機であり、目的を実現するために必要な情報を文脈から同定すること、情報を伝達する言語を選択すること、対話者と共有している知識や能力を確認すること、そして目的がどの程度実現されたのかその度合いを検証することであり、また計画は言語能力から関係する要素を検索し、コミュニケーションのゴールを達成するための計画を定式化すること、そして実行は目的の実現に適切な心理生理的メカニズムを介した計画の実行を意味する。

このようにBachmanはコミュニケーションの実行へと至る過程が内包する認知作業を方略的能力という概念に託した上で、CLAの構成要素間の相互関係について論じ、知識とその活用力の相互作用こそがコミュニケーションを可能にする能力の源泉であることを主張した。この点において、Bachmanの主張はCCとは

¹ Hymesのこの主張は、その後のCC論において論争的なテーマのひとつとして継承されていく。この点に関しては、Lurd 2000を参照。

² CLAは言語能力、方略能力、心理生理メカニズムから構成される。言語能力は更に構成能力と語用論的能力とに分類され、前者は文法能力とテキスト能力、後者は発話内能力と社会言語能力から構成される。

何かという問いに対して答えることに成功したと言えるだろう。だがその一方で、Bachmanの論は、L2学習者がどのようにしてCCを向上させていくのか、という学習論的問いに答えるものではない。もっともBachmanのCLA論はL2学習者の能力測定という観点からのものであることを考慮に入れるならば、このような指摘は無意味な論難と理解されるかもしれない。だが、上記の指摘は論難というよりも、BachmanのCLA論が学習論との接続可能性を内包しているがゆえになされたものであることを強調しておきたい。とりわけBachmanのCLA論はコミュニケーションを認知作業を内包した動的過程として捉えている点において、認知科学の成果を取り込んだL2学習論と親和的であるように思われる。次節では、Bange et al. 2005の学習論を参照しつつ、いかにしてL2学習者のCCが向上していくのかという問いに検討を加えていく。

2 CCの学習論的考察

2-1 手続き的知識の習得

Bange et al. 2005は、CCを直接的に論じたものではないが、そこに見出されるCCについての考え方は、知識とその活用力という両面から検討するという点においてHymesやBachmanと等しい。ただしBangeの論は認知科学、とりわけJ. R. Andersonの学習論に依拠し、宣言的知識と手続き的知識という認知心理学の概念によって知識とその活用力の相互関係を分節する点に特徴がある。認知心理学において、宣言的知識が事実や事象についての知識であるのに対して、手続き的知識は、宣言的知識の適用条件に関する知識、つまり「いつ、どのように」宣言的知識を適用するのかということに関する知識であり、行為の実践規則（どのような場合に何をするかということについての規則）を構成するものである。知識に関するこのような分類をL2学習という文脈に位置づけた上でコミュニケーションについて考えてみると、文法や語彙の知識を有している（宣言的知識を有している）ことだけがコミュニケーションを可能とするのではなく、それらを具体的なコンテキストにおいて適切に選択し活用する（手続き化する）ことによって初めてコミュニケーションは成立すると言えよう。そうであるならば、CCは宣言的知識と手続き的知識双方の拡張によって向上していくと考えることができる。以上を踏まえて以下で問題としたいのは、L2学習者はどのようにして手続き的知識を習得していくのか、また教師は学習者の手続き的知識の習得にどのような形で寄与することができるのか、という問いである。

BangeはAndersonや心理学者J. Brunerらの議論を参照しつつ、言語活動を含む行為一般を①計画、②実行、③検証という三つの段階からなる認知過程として把握する。計画段階において行為主体は、行為の目的という観点から状況を分析し必要な情報を抽出する。更に目的及び状況分析の結果に従い、長期記憶のうちに保存されている知識のうちから適切な知識が選択・活性化され、それらは行為の実践（実行の段階）において活用されるに至る。この計画から実行へと至る過程において、目的・状況を踏まえた宣言的知識の選択・活性化の役割を担うことで、手続き的知識は宣言的知識と行為を媒介する役割を果たしている。行為の実行の後には、行為の目的がどの程度実現されたのか検証され、その結果は次に為される行為の決定に大きな影響を与えることになる。以上のような行為の認知過程についての分析は、Bachmanにおけるアセスメント・計画・実行とかなりの程

度重なるものであるが、Bangeの論の長所はこうした行為の認知過程を踏まえた上で、手続き的知識の学習について論じている点にある。以下ではこの点について論じていく。

学習者がある問題（自らの言語行為によってそこに何らかの変化をもたらしたいと思う状況）に直面したものの、問題解決のための手続き的知識を有していない場合、学習者は類比（現在の問題と類似した問題に関する手続き的知識の参照）や母語の知識を参照するなど、既有知識を頼りに特定の宣言的知識を選択し問題解決の手段として活用する（宣言的知識の手続き化を行う）ことになる。だが、こうした試みは常に「適切な」手続き的知識の習得を学習者に保証するものではない。試みに行われた手続き化が適切なものであったのかどうか知るために、学習者は自らの行為を意識的に反省し、検証しなくてはならない。だが学習者はいかにして検証の手がかりを得ることができるのか。この問いに対してBangeは、コミュニケーションの相互行為的性格こそが学習者に検証の糸口を与えることと答える。というのも、学習者の発話に対する対話者の反応、フィードバックfeedbackを解釈することを通して、学習者は自らの手続き化が適切なものであったのか反省的に判断することが可能となり、適用したばかりの手続き的知識は、確実性の度合いを強めたり、修正を加えられたり、あるいは不適切なものとして削除されたりするからである（Bange et al.2005: 180）。手続き的知識は行為の実践と他者のフィードバックを契機とした行為の反省の反復によって調整され、徐々に確実性と精度を増していく一どのような条件でどのように宣言的知識を活用するのかについての理解が確実になっていく一のである。ただし、ここで言う反復は行動主義心理学における反復とは区別されなくてはならない。というのも行動主義心理学における反復が認知過程を欠いた特定の刺激と反応の組み合わせの機械的な繰り返しに過ぎないのに対して、手続き的知識の習得は、「言語行為がその目的と状況に応じて決定され、実行され、検証される、本来的な経験の蓄積としての反復」（（Bange et al.2005: 48））によってのみ可能となるからである。以上のようなBangeの論に従うならば、学習者がいかに手続き的知識を習得するのか、あるいはCCを向上させるのかという問いに対して、学習者は「コミュニケーションを実践することによってコミュニケーションを学ぶ」と答えることができるだろう。手続き的知識は、コミュニケーションのパートナーとの相互行為を通して学ばれていくのである。

2-2 スキットホールディング

前節の考察を踏まえ、次に学習者の手続き的知識の習得に教師がどのように寄与するかという問いについて考えていこう。手続き的知識がコミュニケーションという相互行為によって学ばれていくのであれば、上記の問いを考えるにあたり、教室における教師と学習者の相互行為に着目する必要がある。教室外の社会生活におけるコミュニケーションが問題解決の手段であるのに対して、教室における教師と学習者のコミュニケーションは、学習者がコミュニケーションそれ自体を学ぶことを目的としている。この目的を達成するために教師は学習者に様々な課題を課すが、その遂行過程において両者は相互に関わり合う。そこにおいて教師はコミュニケーションのパートナーとしての役割を自覚的に引き受け、様々な援助を行う。フィードバックもその一つである。しかし、教師の援助は、

フィードバックに限定されない。Bangeはフィードバックを含む教師の援助の全体をBrunerらが提唱したスキャットホールディングscaffoldingの概念に託して論じている。以下では、Bangeの論におけるスキャットホールディング概念について概観し、教室という特殊な相互行為の場において、学習者の手続き的知識の習得において教師が果たす役割について検討していく。

Brunerの学習論においてこの概念は、子供があるタスクを遂行する際に大人から子供に与えられる援助—「子供や初心者が、援助がなくてはできない問題を解決したり、タスクを実行したり、目標を達成したりすることを可能にする」

(Wood, Bruner and Ross1976: 90) 援助—として規定されている。BangeはBrunerらの提唱するスキャットホールディング概念を参照しつつ、それが行為の諸段階に対応してなされる、つまり①計画の段階においては問題解決への動機付け、②実行の段階においては課題実行の支援、③検証の段階においてはフィードバック、という形でなされることを指摘する (Bange et al.2005: 52)。①におけるスキャットホールディングは、教師によって課された課題に対して学習者が関心を持ち、その達成を学習者が自身にとって意義あるものとして認識することを目的としてなされる。②の実行の段階において教師は課題達成の過程をいくつかの段階に分節し、必要があればそれらの段階のうちのいくつかを教師自身が遂行することによって、また課題の特徴を明示し学習者が課題遂行に必要な知識を適切に選択できるよう促すことによって、課題の複雑性を縮減し学習者が課題達成へ着実に進んで行くよう誘導する役目を担う。③の段階では、教師は学習者が自らの行為を反省しその適切性を検証するような形で、模範の提示や学習者の行為の補完を行う。このようにスキャットホールディングは手続き化過程における認知作業（状況分析、目的の設定、活用する知識の選択、結果の検証）の負荷を軽減することで、学習者が手続き化を適切に行うよう、手続き化の過程を外的に統御する役割を果たすのである。

ただし前節で述べたように、手続き的知識は学習者による行為の反復、つまり計画・実行・検証という認知過程の反復を通してのみ学習されるのであり、教師によって外的に教えられるのではない。スキャットホールディングは、学習者による行為実践における認知的負荷を減らす役割を担うだけであり、行為の主体はあくまでも学習者である。それゆえ学習者の主体性を損なわないような援助こそが、スキャットホールディングの名に値する。では、そのような援助はいかに可能となるのか、教師による援助の有効性の条件とは何か、と問われれば、それが学習者が抱える困難に対する教師の適切な解釈に基づいていること、と答えることができよう。教師の発話に対する学習者の返答、あるいは課題に対する学習者の対応など、学習者の側からの反応を手がかりに、教師は学習者の認知上の困難について解釈を行い、それに基づき援助を行う。教師は学習者との相互関係性を前提とすることなく、適切な援助を行うことができないのである。つまりスキャットホールディングは、学習者と教師の双方向的な関係性を前提とし、その相互性によって調整される一どのようなあるいはどの程度支援するのか決定される—とき、その効力を発揮すると言えるだろう。学習者がコミュニケーションを通してCCを向上させていくように、教師もまたコミュニケーションという名の相互行為を通して学習者のCCの向上に寄与することができるのである。

3 おわりに

本稿はBachmannのCLA論を参照し、CCを知識とその活用力の相互作用と把握した上で、次にBangeのL2学習論を参照し、学習者におけるCCの向上およびそれに対する教師の寄与について、行為が内包する認知過程とコミュニケーションの相互性の観点から検討することで冒頭に掲げた問いに答えることを試みた。もっともこの試みは理論という枠組みにおいてなされたものであり、教育実践における応用可能性について本稿は論じていない。この点については稿を改める必要があるが、理論と教育実践の往還は教師に求められる職業的エートスのひとつであるとの信念から本稿が執筆されたということを最後に記しておきたい。

文献

Bachman, L. F. (1990) *Fundamental considerations in language testing*, Oxford University Press

Bange, P., Carol, R. et Giggs, P. (2005) *L'apprentissage d'une langue étrangère*, L'Hallmattan

Canale, M. and Swain, M. (1980) Theoretical bases of communicative approaches to Second language teaching and testing, *Applied Linguistics* 1(1), 1-48

Celce-Murcia M., Dörnyei, Z. and Thurrell, S. (1995) A pedagogical framework for communicative competence: A Pedagogically motivated model with content specifications, *Applied Linguistics* 6(2), 5-35

Hymes, D. (1972) On communicative competence. In Duranti, A. (eds.) *Linguistic anthropology: a reader*, Basil Blackwell, 53-73

Lurd, E. (2000) On competence, proficiency, and communicative language ability, *International Journal of Applied Linguistics*, L. 10, No. 1, 85-96

Wood, D., Bruner, J. and Ross, G. (1976) The role of tutoring in problem solving, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 17, 89-100

АСОЦІАЦІЯ ЯК ОДНА ЗІ СКЛАДОВИХ МНЕМОНІЧНИХ ПРИНЦИПІВ

Стаття присвячена дослідженню мнемотехніки як допоміжного засобу при вивченні японської мови як другої іноземної. Зокрема, особливу увагу приділено методу фонетичної асоціації та його практичному застосуванню протягом навчання. В статті також коротко розглядаються поняття довгочасної та короткочасної пам'яті та обґрунтовуються переваги застосування мнемотехнічних принципів на базі особливостей довгочасної пам'яті.

Ключові слова: пам'ять, довгочасна пам'ять, короткочасна пам'ять, мнемоніка/мнемотехніка, уява, локалізація, асоціація, метод фонетичних асоціацій.

Статья посвящена исследованию мнемоники как вспомогательной техники при изучении японского языка как иностранного. Особое внимание уделяется методу фонетических ассоциаций и его практическому применению при обучении языку. Статья также кратко описывает понятия долговременной и кратковременной памяти и поясняет преимущества использования мнемонических приёмов на основе особенностей работы долговременной памяти.

Ключевые слова: память, долговременная память, кратковременная память, мнемоника, воображение, локализация, ассоциация, метод фонетических ассоциаций.

The article talks about the usage of mnemonics during the acquisition of Japanese as the second language. It puts the emphasis on the method of phonetic association and describes some practical examples that can be used in a classroom. It also gives a short description of short-term and long-term memories and explains the advantages of the usage of the mnemonics basing on the peculiarities of the long-term memory.

Key words: memory, long-term memory, short-term memory, mnemonics, imagination, localization, association, keywords method.

Важливу роль в оволодінні іноземною мовою відіграє пам'ять. Пам'ять визначають як психічну функцію, що забезпечує фіксацію (рецепцію, імпрегнацію), збереження (ретенцію) і відтворення (репродукцію) різних вражень, дає можливість накопичити інформацію і користуватися минулим досвідом. У психології розрізняють короткотривалу та довготривалу пам'ять [Ніколаєва, 1999, с. 30]. **Короткочасна пам'ять** – підсистема пам'яті, що забезпечує оперативне утримання та перетворення даних, що надходить від органів відчуттів та з довгострокової пам'яті. Центральна роль при короткочасному утриманні даних відіграють процеси внутрішнього називання та активного повторення матеріалу, звичайно у формі прихованого промов-

ляння. За умови використання асоціативних процесів та повторень інформація за короткотривалої пам'яті може перейти до довготривалої. **Пам'ять довгочасна** – підсистема пам'яті, що забезпечує тривале – від годин до десятиліть – утримання знань, збереження вмінь та навичок. Для неї є характерним величезний обсяг інформації [Шапар, 2004, с. 319-320].

Обидва види пам'яті відіграють велике значення для реалізації мовленнєвої діяльності. Участь в комунікативній діяльності можлива лише в тому випадку, коли у свідомості (довгочасній пам'яті людини) міцно зберігаються мовні засоби. Матеріал, який підлягає запам'ятовуванню, спочатку надходить до короткочасної пам'яті, а потім, за допомогою вправ має бути переведений до довгочасної пам'яті [Ніколаєва, 1990, с. 30].

Професор університету Перд'ю, штат Індіана, США, **Едвард Вокел** до прийомів, котрі сприяють швидшому надходженню інформації з короткочасною пам'яті до довгочасною відносить:

- активне, радше ніж пасивне використання інформації;
- встановлення змістовних зв'язків між вже засвоєною інформацією та матеріалом, котрий вже перебуває в довгочасній пам'яті;
- встановлення різниці між вже засвоєною інформацією та матеріалом, котрий вже перебуває в довгочасній пам'яті;
- використання мнемотехніки [Vockell, Edward, 2006];

Мнемоніка (від грец. mnemonikon – мистецтво запам'ятовувати; англ. mnemotechnics) – система різних прийомів, що полегшують запам'ятовування та збільшують обсяг пам'яті шляхом утворення додаткових асоціацій. Для підвищення ефективності пам'яті використання штучних прийомів мнемоніки має лише другорядне допоміжне значення, бо основною опорою запам'ятовування є не штучні, а логічно виправдані осмислені зв'язки як усередині того, що запам'ятовується так і між матеріалом, що запам'ятовується і чимось уже відомим. [Шапар В.Б., 2004, с. 254-255].

Призначення мнемоніки зробити інформацію складну до запам'ятовування легкою. Головною ідеєю є кодифікація нової інформації за допомогою використання яскравих образів, а оскільки образи є чіткими, їх набагато легше відтворити.

Виділяють три основні мнемотехнічні принципи: уява, асоціація, локалізація:

Уява (англ. – imagination) – універсальна здатність людини будувати нові цілісні образи дійсності шляхом переробки змісту набутого практичного, інтелектуального та емоційно-змістового досвіду [Мещеряков, 2007, с. 82].

Локалізація чи фіксація є другим мнемонічним принципом. Тобто, аби наш мозок запам'ятав що-небудь, в пам'яті повинен існувати, котрий пов'яже інформацію, що зберігається в пам'яті, з місцем, котре позначає, де ця інформація була здобута [Кузьміна, 2009].

Асоціація - динамічний тимчасовий нервовий зв'язок між двома і більше психічними явищами (відчуттями, уявленнями, почуттями, думками, образами), а також їхніми позначеннями в мові які утворюються за певних умов на підставі рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули. Асоціація є одним із засобів експлікації внутрішнього лексикону й організації його вербальної мережі. Термін асоціації

був введений **Дж. Локком** на позначення випадкових і довільних об'єднань ідей.

Вивчення асоціації дало змогу по-новому підійти до способів зберігання знань, процесів породження й розуміння мовлення, організації внутрішнього лексикону й пам'яті людини. Поняття асоціації було відоме ще з часів Аристотеля та Платона. Платон розглядав можливості пригадування образів за схожістю й суміжністю. Аристотель вважався фундатором першої класифікації асоціації за схожістю, часовою послідовністю й контрастом. **Р.Декарт**, **Б.Спіноза**, **Т.Гоббс** кваліфікували це поняття в межах механістичного психологічного підходу як зв'язки зчеплення відчуттів, образів, «типів думки». Представник суб'єктивного ідеалізму **Д.Юм**, пояснював асоціацію внутрішнім причинним зв'язком явищ свідомості, класифікуючи за схожістю, суміжністю та причиною.

Для західноєвропейської течії асоціативної психології базовим стало вчення **А.Бена** та **Г. Спенсера**, яке заклало підґрунтя для переходу від теоретичного аспекту вивчення асоціації до експериментального. Американські психологи у вивченні асоціації спиралися здебільшого на англійську традицію розгляду асоціацій у ракурсі пригадування та забування, механізмів пам'яті. Фізіологічний аспект досліджувався в Росії в межах рефлекторної теорії **І.Павлова** та **І. Сєченова**, згідно з якими основою асоціації вважалося тимчасові нервові зв'язки. У мовознавстві асоціація як явище індивідуальної свідомості вперше з'явилося у працях В. фон Гумбольдта [Селіванова, 2006, с.44-45].

При навчанні з використанням мнемотехніки, студенти співвідносять нову інформацію з матеріалом, котрий вони вже засвоїли, шляхом використанням відповідних вербальних та візуальних сигналів. Як зазначає **професор університету Джорджа Мейсона** (м. Ферфакс, штат Вірджинія, США), успіх даної методики полягає в збільшенні обсягів обробки нової інформації та сприяє її кращому відтворенню пізніше [Bafile, Carla, 2005].

Мнемотехніка є найбільш ефективною коли:

-студенти відразу знаходять необхідну для запам'ятовування слова асоціацію. Деякі вчені вважають, що якщо студенти тривалий час витрачають аби створити певну асоціацію, значить методика працює погано. Проте, на противагу цьому **К.Б. МакКарвіл** зазначає, що навіть якщо студенти і не змогли встановити потрібну асоціацію, вони матимуть зиск від використання цієї методики;

-за умови, якщо встановлена асоціація легко відтворюється візуально;

-якщо нове слово має відношення до певного концепту, котрий вже є закріпленим у довгочасній пам'яті;

-нове слово позначає конкретний предмет, а не абстрактний;

-коли до асоціації додається локалізація [Vockell, Edward, 2006];

Одним з ефективних мнемонічних принципів є **метод фонетичної асоціації**, котрий поєднує вже засвоєну інформацію з новою шляхом введення співзвучного слова-посередника. Таким чином до незнайомого слова підбирається знайоме слово, схоже за співзвучністю (ключове слово), а також образ, котрий відбиває значення [Bafile, Carla, 2005]. Отже, *метод фонетичних асоціацій (МФА) можна визначити як метод запам'ятовування, в основі котрого лежить підбір до іноземної лексичної одиниці*

слова з рідної мови, схожого за звуковим складом, та складання певного сюжету, котрий пов'яже їх та створить підґрунтя для подальшого оперування нововивченим словом з правильним відтворенням його змісту останнього.

Метод фонетичних асоціацій виник оскільки в найрізноманітніших мовах світу існують слова чи частини слів, котрі звучать однаково, проте мають різне значення. МФА також описується у книзі Гаррі Лорейна «Як побудувати супер-пам'ять» (“How to develop super-power memory”), де на позначення даного методу він використовує термін «система слів-замісників» (*англ.* the system of words substitute). Автор також наголошує на необхідності підкріплення асоціації асоціативним малюнком, подальше візуалізація котрого полегшить пригадування нового слова. Окрім Г.Лорейна, ефективність методів, аналогічних МФА, були описані також професором Стенфордського університету **Р. Аткінсоном** в 70-х рр. XX ст.

Наприклад, слово 山 співзвучне з українським словом яма, що означає певне заглиблення в землі. Таким чином на основі контрасту значень двох слів, студентові буде легше запам'ятати слово японською.

японська «яма»

українська «яма»

Аналогічно можна провести асоціацію і зі словом 川 «річка» та пов'язати його зі словом «кава», гарячий напій з кавових зерен, українською мовою.

«кава» українською

«кава» японською

Аби закріпити фонетичну асоціацію в пам'яті учнів, викладач може додати графічний малюнок-співвіднесення. До прикладів методу фонетичної асоціації можна і віднести слово 人 «людина», котре співзвучне із питальним займенником «хто?», що використовується на заміщення саме істот. Таким чином створюється асоціативний ряд: хто? → людина → людина японською → ひと. Іншим прикладом може стати слово 女 «жінка», вимова котрого дуже схожа на письмовий запис особистісного

займенника жіночого роду в російській мові — «она» (укр. «вона»). Шляхом методу фонетичної асоціації можна запам'ятати також слово すなわち, котре перекладається як «іншими словами», і є співзвучним до українського слова «значить», значення котрого є синонімічним. Слід зауважити, що якщо студенти окрім асоціації, можуть локалізувати новий термін, тобто з легкістю згадати місце та людину, котрою це слово було вимовлене, вірогідність того, що слово закріпилося в довгочасній пам'яті значно збільшується.

Фонетичні асоціації набувають ще більшої ефективності при комбінуванні їх з методом послідовних асоціацій. «З чим більшою кількістю факторів, — писав УДжеймс, — ми асоціюємо даний факт, тим триваліше він зберігається в нашій пам'яті». Так, під поняттям «послідовної асоціації» мається на увазі зіставлення сюжету (зв'язки) для перекладу та співзвучності [Кузьміна, 2009].

Наприклад, для учнів, котрі володіють іспанською чи португальською, аби запам'ятати слово «хліб» японською не слід докладати багато зусиль, адже в усіх трьох мовах він вимовляється як «рап» (ісп. «рап», порт. «rão», япон. パン). Для тих, хто не вивчав ні португальської, ні іспанською можна запропонувати наступну асоціацію. В українській мові існує приказка «Хліб — всьому голова», отже «голова» → головний → господар → пан.

Проте, слід зауважити, що звукова асоціація не є повним звуковим аналогом слова, котре запам'ятовується, а лише словом близьким за звучанням, що допомагає завдяки сюжетові пригадати потрібне слово. Тобто фонетичні асоціації є своєрідним ключем. Тому співзвучність слід використовувати лише для запам'ятовування іноземних слів, а не для заучування їх значення [Кузьміна, 2009].

Отже, **актуальність** дослідження мнемотехніки як допоміжного методу при побудові лексичної бази студентів-японістів полягає в тому, що застосування мнемотехніки та асоціації, як складової частини мнемотехніки, є одними зі сходинок на шляху закріплення нової інформації в довгочасній пам'яті. Слід зауважити, що закріплення нового лексичного матеріалу саме в довгочасній пам'яті є основою для оперування лексикою протягом тривалого часу та легшого її пригадування. Це створює підґрунтя для побудови більш широкого лексичного запасу студента, і разом з цим, підвищення його мовної компетенції.

Але слід зауважити, що існує вірогідність, що надмірне використання даної методики призведе до створення величезної кількості асоціацій, котрі можуть викликати протилежний ефект та спантеличувати студента. Безсумнівним є те, що питання, куди діваються створені асоціації після того, як нове слово переходить в активний словниковий запас, залишається відкритим та потребує подальшого вивчення. Тому, запропоновані методи та прийоми не є мають бути основною частиною заняття, і час на них має бути обмеженим. Їх слід розглядати як допоміжні засоби для активації фонових знань учнів, їх креативності, самостійності.

Зокрема, на початкових етапах навчання японської мови викладача може познайомити студентів з мнемотехнікою та методом фонетичних асоціацій, та протягом певного часу, коли лексика не є складною, запроваджувати власні асоціативні ряди. Так, студенти навчаться оперувати даною методикою, та надалі, коли лексика

ускладнюватиметься, зможуть встановлювати власні асоціативні ряди, котрі можуть ґрунтуватися не лише на фонетичних асоціаціях з рідною мовою, а й включатимуть складання асоціативного сюжет з використанням вже вивченою японської лексики [Кузьміна, 2009].

Мнемонічні методи мають апелювати до особистісного досвіду учня, їх емоцій та відчуттів. Студентам слід давати свободу при зіставленні асоціативних ланцюгів для запам'ятовування логічного матеріалу, оскільки матеріал, побудований асоціаціях викликаних власним досвідом зберігається набагато довше.

1. *Методика навчання іноземних мов в середніх навчальних закладах*: Підручник / [Ніколаєва С.Ю., Бігич О.Б. та ін.]. –К.: Ленвіт, 1999. –320 с.; 2. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. –Полтава: Довкілля-К, 2006. –716 с.; 3. *Большой психологический словарь* / Сост. и общ. ред. Б.Г.Мещеряков, В.П.Зинченко. – СПб.: Прайм –ЕВРОЗНАК, 2007. – 672, [6] с.; 4. *Шанар В.В.* Психологічний тлумачний словник. –Х.: Прапор, 2004. – 640 с. 5. *Кузьміна А.В.* Роль мнемоники в развитии познавательной активности обучающихся на уроках иностранного языка [Електронний ресурс] /А.В. Кузьміна // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок», 2003-2009. – Режим доступу до статті: <http://festival.1september.ru/articles/503050/>; 6. *Bafle, Carla.* You must remember this teaching with mnemonics [Електронний ресурс] / Carla Bafle // Educational World. – 2005. –Режим доступу з : http://www.educationworld.com/a_curr/profdev/profdev117.shtml; 7. *Memory Improvement Techniques.* Avoid frustrating memory los. Retain and recall more information [Електронний ресурс] // Mind Tools. –Режим доступу з: <http://www.mindtools.com/memory>; 8. *Vockell, Edward.* Long-term Memory [Електронний ресурс] /Edward Vockell // Educational Psychology: practical approach. – 2006. – Режим доступу з: http://education.calumet.purdue.edu/vockell/edPsybook/Edpsy6/edpsy6_long.htm; 9. *Vockell, Edward.* Mnemonic strategies [Електронний ресурс] /Edward Vockell // Educational Psychology: practical approach. – 2006. – Режим доступу з: http://education.calumet.purdue.edu/vockell/edPsybook/Edpsy6/edpsy6_mnemonics.htm

О. Бедненко,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

БУДДІЙСЬКІ МОТИВИ В АНТОЛОГІЇ «МАН'ЙОШЮ»

Стаття присвячена дослідженню відображення буддійських мотивів, зокрема мотиву тлінності буття, у першій японській поетичній антології «Ман'йошю» на основі вивчення особливостей суспільного розвитку та формування свідомості та самосвідомості японців в умовах становлення релігійного синкретизму за добу Нара.

Ключові слова: буддизм, синтоїзм, релігійний синкретизм, тлінність буття

Статья посвящена исследованию отображения буддийских мотивов, в особенности мотива бренности бытия, в первой японской поэтической антологии «Манъёсю» на основе изучения особенностей общественного развития и формирования сознания и самосознания японцев в условиях становления религиозного синкретизма в эпоху Нара.

Ключевые слова: буддизм, синтоизм, религиозный синкретизм, бренность бытия

The article deals with the analysis of Buddhist themes, the theme of transitory life, in the first Japanese poetry anthology, «Man'yōshū», based on studying the characteristics of social development and the formation of consciousness, self-consciousness of the Japanese in terms of religious syncretism in the Nara period.

Key words: Buddhism, Shintoism, religious syncretism, transitory life

Перша японська поетична антологія «Ман'йошю» («万葉集», «Збірка міріад листків»), укладена в другій половині VIII століття, вирізняється тим, що містить найбільшу кількість віршів (їх налічується 4516 у двадцяти книгах), а також об'єднала авторську ліричну поезію з народними піснями. Окрім того, ця антологія стала тим містком, який поєднав давню народнопоетичну традицію і авторську поезію, пронизану філософськими ідеями, що закарбували національно-японське начало (синтоїстське) і його даосько-буддійський естетичний розвиток. Однак деякі дослідники цієї антології відзначають, що в ній майже не відчувається ні впливу буддизму, ні конфуціанства, ні даосизму [Бондаренко 2010, 188]. Саме на питання, наскільки яскраво присутні буддійські мотиви тлінності буття в антології, ми і спробуємо дати свою відповідь у цій статті.

На відміну від пізніших антологій, «Ман'йошю» не розбита на теми, а вірші (пісні-ута) збірки розміщені не у хронологічному порядку. Вони писалися до кінця епохи Нара (710–794 рр. н.е.). Збірка містить 265 «довгих пісень-віршів» тьока,

4207 «коротких пісень-віршів» танка, 1 «коротку зв'язну пісню-вірш» танренга, 1 «вірші на відбитки ступи Будди» у храмі Якусідзі в Нара буссокусекіка, 4 «китайських вірші» кансі та 22 китайських прозових уривки. На відміну від пізніших збірок, «Ман'юшо» не має передмови.

Вірші «Ман'юшо», зазвичай, поділяють на чотири періоди. Твори першого періоду датуються відрізком історичного часу від правління імператора Юряку (456–479) до заколоту Тайка (645). Другий період представлений творчістю Какіномото-но Хітомаро, відомого поета 7 століття. Третій період датується 700–730 роками, який увібрив у себе вірші таких поетів як Ямабе-но Акахіто, Отомо-но Табіто й Яманоуе-но Окура. Останній період — це вірші поета Отомо-но Якамоті 730–760 років. Дослідники відзначають, що Отомо не лише склав останню серію віршів, але також підправив низку стародавніх творів збірки.

Період написання та укладання цієї антології припадає, як вже зазначалося, переважно на добу Нара. Це історичний період, який почався зі встановлення столиці держави у місті Хейдзьо-кьо (сучасне місто Нара) і закінчився її переносом до міста Хей'ан-кьо (сучасне місто Кіото). На той час тривали реформи, які мали на меті перетворити країну Ямато, як називали її японці, на «цивілізовану державу».

Зв'язки Японії, насамперед із Китаєм та Кореєю, почали складатися і поступово посилювалися з I ст. н.е., тоді як за добу Нара вони набули особливого значення. Щодо впливу Китаю, то він позначався на різних сферах життя японців: адміністративному поділі суспільства, архітектурі, офіційній ідеології, писемній культурі. Але необхідно зазначити, що китайські національні традиції не засвоювалися повністю, навпаки, японці вносили певні зміни в офіційні заходи центральної влади, які орієнтувалися на китайську традицію, у результаті чого японці сформували суспільство, яке чимало перейняло від китайської культури, але водночас має багато того, що помітно відрізняє його.

Звертаючись до чужого досвіду, чужих традицій, японська культура ніколи не копіювала інших, а лише прагнула на основі поєднання свого та чужого витворювати якісно нову, відмінну від сусідніх традицію. Так, японські імператори активно імпортували китайський державотворчий досвід через своїх послів та стажерів до імперії Тан. Японські студенти, серед яких переважали буддійські монахи, вчилися у містах Чан'ань і Лоян. Один зі стажерів Абе-но Накамаро зміг скласти конфуціанські іспити та отримати державну посаду в Китаї, він служив головою завойованого регіону Аннам (сучасна північ В'єтнаму) з 761 по 767 роки. Однак більшість стажерів поверталася додому, посідали високі посади при японському дворі. Такі факти ще раз підтверджують прагнення японців увібрати досвід для удосконалення своєї країни. Передусім зазначимо, що китайська письмова мова *веньянь* (яп. камбун) не була «колонізаторською», тобто нав'язаною зовні мовою... А тому для японців власна китайськомовна література завжди була органічною частиною національної літератури [Бондаренко 2010, 188].

На час появи «Ман'юшо» японський народ мав традиційні релігійні уявлення, пов'язані з релігією синто (神道, “шлях богів”) — стародавньою політеїстичною релігією мешканців японського архіпелагу. В її основі лежать анімістичні, фетишист-

тичні, тотемістичні вірування, які склалися у середовищі різних етнографічних груп Японії. Вона оформилася у релігійну систему під впливом материкової релігійно-філософської думки (буддизму, даосизму і конфуціанства) та зусиль японських політичних кіл, що не могло не означитися і на літературі, а отже, й поезії, представлений в антології «Ман'юшо».

Як відомо, «буддизм потрапив до Японії через Китай та Корею в VI ст. Традиційно датою проникнення вважається 552 р., хоча фактичні дані про нього через китайських та корейських переселенців надходили і раніше» [Конрад 1937, 76]. Посилена популяризація буддизму відзначена в роки правління імператорів Тендзі (662-671) і Сьому (724-748), правління останнього ознаменувалося будівництвом відомого буддійського храму Тодайдзі в Нара та встановленням грандіозної позолоченої статуї будди (Дайбуцу) висотою близько 16 м. Величезні кошти, витрачені на створення цієї статуї, показують, яке значення надавалося тоді буддизму. Столиця Нара стала релігійним центром країни.

В умовах досить швидкого поширення буддизму природно, що і поезія, інтерес до якої в придворних і чиновницьких колах був надзвичайно високий (знання віршів і вміння складати їх вважалося ознакою освіченості), не могла не бути порушена новими віяннями, нехай на початку і незначною мірою. Антологія японської поезії «Ман'юшо», як зазначалося вище, охоплює різні історичні періоди та в основному відображає релігійно-магічну практику раннього синтоїзму, проте в ній представлені пісні, так чи інакше пов'язані з буддизмом. На думку японських учених, «вплив останнього починає позначатися лише в піснях пізнього періоду» [Глускіна 1979, 150].

У вступних статтях до коментованого видання пам'ятки дослідники (Сасаки Нобуцуна, Такеда Юкіті, Такагі Ітіноске) не приділяють особливої уваги проблемі впливу буддизму, в низці робіт він розглядається у загальному плані іноземних впливів – даосизму і конфуціанства, – окремі елементи яких також зустрічаються в «Ман'юшо».

У деяких роботах, присвячених впливу буддизму на японську літературу, висловлюється думка, що «пісні пам'ятки майже позбавлені буддійського забарвлення» [Резаненко 2009, 23]. Досить сказати, що з 4516 пісень приблизно тільки в 300 видно зв'язок із новим віровченням, щоб зрозуміти, як мало ще ця сфера художнього створення була порушена буддизмом.

Проте зазначені твори різноманітні та заслуговують на нашу увагу. Умовно за А.Є. Глускіною їх можна розділити на чотири категорії: 1) пісні, що відображають буддійські ідеї про тлінність земного існування; 2) пісні, що свідчать про проникнення буддизму в сферу поховальної обрядовості; 3) пісні, в яких виражено його вплив на систему поетичної образності; 4) пісні, що показують ставлення народу і придворних до нової релігії. До речі, частина цих пісень була складена буддійськими ченцями. За поданою вище класифікацією і покладено в основу структури подальшого аналізу віршів антології.

В «Ман'юшо» мотив про тлінність життя часом виступає головною темою всього поетичного твору, іноді тільки зачином або кінцівкою, іноді ж втілюється у певному образі.

У цій збірці постає низка образів та символів, які вказують на тлінність людського життя. До них належать: роса; роса, що зникає від ранкових променів; іній; квіти, які швидко квітнуть та змінюють свій колір; піна на воді, що зникає. Є також багато символів, яким протиставляється людське життя: слива, що розквітає навесні (коли попри те, що прийшла весна, людина старіє); місяць, який зменшується, а потім виростає знову (чого не можна сказати про людину, яка старіє, а не молодішає); море і гори, які вічні (на відміну від людського життя). З'явився навіть постійний епітет: «ніби ранкова роса, життя, що швидко зникає». Тут дуже доречно згадати такий самий традиційний китайський образ із вірша Цао Цао (曹操) «Пісня на уривчасті мелодії» («短歌行»), який зустрічається у таких рядках:

对酒当歌，人生几何？

譬如朝露，去日苦多。

Перед вином я сиджу і співаю.

Скільки людського життя? Не безкрас!..

Наше буття – мов ранкова роса,

В днях, що минули, бринить гіркота. (Переклад Я. Шекери)

Цао Цао порівнює життя саме з росою, яка на ранок висохне, а сонце як вставало, так і продовжує вставати.

Тепер для прикладу наводимо вірші антології «Ман'юшю» текстом оригіналу, *манйюганою*, а також їхній підрядковий переклад:

(Книга V, пісня 902; далі номер книги та пісні будуть позначатися: **V - 902**)

水沫奈須 微命母 桱縄能 千尋尔母何等 慕久良志都

水の泡のようにはかない命も、桱縄の千尋のように長くありたいと願い暮らしたことだ。

Ніби піна на воді,

Життя миттєве та крихке,

І живу я, лише маюсь:

О, коли б воно було

Довгим, міцним, ніби канат! (Переклад наш. О. Бедненко)

(X - 2281)

朝露尔 咲酢左乾垂 鴨頭草之 日斜共 可消所念

朝露に咲きすさびたる月草の日くたつなへに消ぬべく思ほゆ

У вранішній росі

Виблискує і квітне

Комеліна.

Та день згасає, як і ця квітка.

Здається, що і я згасаю разом з ними. (Переклад наш. О. Бедненко)

Сумом за безповоротно втраченим минулим, жалем, породженим швидкоплинністю життя проияний один із багатьох віршів китайського поета Бо Цзюй-і (白居易, 772–846) «Жалію квіти півонії» («惜牡丹花»), написаний на буддійську тематику, що, як і вірші антології «Ман'юшю», поетично відображає буддійські ідеї тлінності земного існування та швидкоплинності життя:

其二

寂寞萎红低向雨，离披破艳散随风。清明落地犹惆怅，何况飘零泥土中。

II

Печально: зв'янули квітки, поникнули перед дощем.

Краса розсипалась, померла – і розлетілася за вітром.

На землю впала, чиста й свіжа, – у серці нездоланий сум;

Я порівняю це з кружлянням в гнилім багниць дивоцвіту. (Переклад Я. Шекери)

Автор малює картини природи, зміни, які відбуваються з плином часу, використовує традиційний образ зів'ялих квітів, коли каже про молодість, що так швидко пролетіла, про красу, яка розсипалася, розлетілася за вітром.

Також у збірці у Отомо Якамоті в сувої XX (піснях 4468, 4469) говорить про духовний пошук, про бажання знати «істинний шлях»:

(XX - 4468)

宇都世美波 加受奈吉身奈利 夜麻加波乃 佐夜氣吉見都々 美知乎多豆祢奈
うつせみは数なき身なり山川のさやけき見つつ道を尋ねな

Люди смертні земні

Не входять ні в який рахунок...

Як би хотів я,

Милуючись чистотою рік та гір,

Істинний знайти для серця шлях! (Переклад наш. О. Бедненко)

(XX - 4469)

和多流日能 加氣尔伎保比弓 多豆祢弓奈 伎欲吉曾能美知 末多母安波無多米
渡る日の影に競ひて尋ねてな清きその道またもあはむため

Змагаючись з променями сонця,

Котрі обходять небеса,

Хотів би в пошуку вирушити і я,

Щоб знову ступити на шлях

Кришталево чистий. (Переклад наш. О. Бедненко)

Шлях інтерпретується тут як шлях Будди, а вираз «знову ступити на шлях кришталево чистий» означає наслідування буддизму і в майбутньому народженні, адже буддизм та його практичність полягає у певній спробі побудувати духовний шлях за межами уявлень та понять, за межами будь-яких філософських категорій та релігійних догм. І хоча пісні такого характеру не дуже численні і найчастіше перегукуються з темою тлінності життя, вони мають місце і слугують ще одним підтвердженням впливу буддистських віянь на антологію. В окремих творах зустрічаються вирази суто буддистські: «тим, хто живе на землі, судиться залишити світ» («ікеру моно цуі ні сінуру моно» - «ті, хто живуть, зрештою помирають»). Цей вираз можна зустріти в піснях Отомо Табіто та в пісні поетеси Отомо Саканое. Ці вирази відносять нас до часу, коли третього разу Сідхартха Гаутама побачив мертвого, якого родичі несли на спалення. Тоді Гаутама подумав про круговерт життя: «Для чого ми народжуємося? Щоби потім знову померти?» і усвідомив, що страждання виникає не спонтанно, а має причину.

Часом інформацію передавали натяками, за допомогою введення спеціальних образів – туману, хмар, що постають над попелом багаття. Ось як про це сказано в піснях Якамоті, де поет згадує про кохану, яка назавжди пішла, і про свого улюбленого молодшого брата:

(III - 473)

佐保山尔 多奈引霞 每見 妹乎思出 不泣日者無

佐保山にたなびく霞見るとに妹を思ひ出泣かぬ日はなし

О, кожного разу, коли там, далеко,

Підіймається туман на схилах гір Сахо,

Бо ж кожного разу

Я згадую про тебе

І немає ні дня, щоб не плавав я... (Переклад наш. О. Бедненко)

Як вже згадувалося вище, окреме місце в антології займають плачі – пісні, що свідчать про проникнення буддизму в сферу похоронної обрядовості:

(VII - 1415)

玉梓能 妹者珠氈 足氷木乃 清山邊 蔣散

玉梓の妹は玉かもあしひきの清き山辺に撒けば散りぬる

Кохана моя, чи ти є тими перлинами?

На чистих схилах гори,

Що скрізь розстелилися,

Я розсилав їх сам, — і падали вони. (Переклад наш. О. Бедненко)

Вплив буддійських уявлень, що підтверджується прикладами з антології, дозволив виділити категорію пісень, що включають образи, підказані буддизмом. Крім образів туману і хмари до них також можна віднести образ сліпуче білих квітів, якими прикрашають вітвар і з якими порівнюють піністі хвилі водоспаду або чисті струмки води:

(VI - 912)

泊瀬女 造木綿花 三吉野 瀧乃水沫 開来受屋

泊瀬女の造る木綿花み吉野の滝の水沫に咲きにけらずや

Чи не білі квіти,

Які діви в Хацусе

Виготовляють для священних вітварів,

Ніби квітнуть вони на піністій хвилі

Біля водоспаду в Йосіно? (Переклад наш. О. Бедненко)

У піснях «Ман'юшо» зустрічаються ще образи талого снігу, роси, інею, піни на хвилях, осінніх квітів, що також асоціюються з думкою про недовговічність людського існування. Втім, вони, можливо, йдуть з народної поезії, для якої характерно ототожнення природи і людини. Звідси, мабуть, почерпнуті вони Якамоті та іншими авторами. Таке припущення виникає при зіставленні авторських пісень із народними плачами: показово також, що в перших використовується прийом паралелізму, типовий для народної творчості:

(XII - 3039)

暮置而 且者消流 白露之 可消戀毛 吾者为鴨

夕置きて朝は消ぬる白露の消ぬべき恋も我れはするかも

Як ця біла роса,

Що впаде вечірньою порою,

А вранці зникне, —

Так і я... (Переклад наш. О. Бедненко)

Звернення до буддійських мотивів у поезії, можливо, було якоюсь мірою і літературної модою, підказаною на перших порах китайської поезією: дещо використовувалося як літературний прийом або готова літературна формула.

Певний вплив буддизму на японську поезію стає помітним лише в пізніх піснях «Ман'йошю», і виявляється він головним чином у поетичній образності; істотний вплив на розвиток поезії спостерігається після VIII ст.

За справедливим зауваженням М.Й. Конрада, японці епохи Нара приймали «мотив тлінності буття» як «естетичний настрій» [Конрад 1927, 120]. Показово в цьому сенсі є пісня Самі Мансея – настоятеля буддійського монастиря:

(III - 351)

世間乎 何物尔将譬 旦開 榜去師船之 跡無如

世間を何に譬へむ朝開き漕ぎ去にし船の跡なきごとし

З чим порівняти на цім грішнім світі

Людське життя?

Хіба що з тим човном,

Що в море вирушає на світанні

І не лишає сліду по собі. (Переклад І. Бондаренка)

Наведена пісня та інші твори підтверджують думку про те, що буддизм це скоріше «естетичний настрій», до того ж характерно, що буддійське вчення про тлінність буття отримало відображення не в творах філософського плану, а в піснях-плачах, в пейзажній і любовній ліриці, буддизм торкнувся здебільшого сфери емоційної, а не умоглядної. Саме в цьому, на наш погляд, і полягає специфіка раннього сприйняття буддійського вчення, відображена в першій поетичній антології «Ман'йошю».

1. Акимото Коитиро. Ман'ёсю то гайрай бунка («Ман'ёсю» і чужеземная культура). — Ман'ёсю-кодза. Т. 2. Токио, 1952.(японською мовою); 2. Бондаренко І.П. Антологія японської класичної поезії. Танка. Ренга. VIII-XVI ст. (Переклад з яп., передмова та коментарі). — К: Факт.- 2004; 3. Бондаренко І.П. Розкоші і злидні японської поезії: японська класична поезія в контексті світової й української літератури. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010; 4. Глускина А. Е. Заметки о японской литературе и театре. - М., 1979; 5. Резаненко В.Ф. Культура перекладу китайської та японської прози й поезії: світоглядний аспект. — К.: НаУКМА, 2009; 6. Моросигэ Сатоси. Ман'ёсю-но мудзё (О бренности бытия в «Ман'ёсю»). - «Кокугококубун», 1966. Т. 35, № 3.(японською мовою); 7. Конрад Н.И. Лекции по истории Японии. Древняя история. М., 1937; 8. Конрад Н.И.. Японская литература в образцах и очерках. Л., 1927; 9. E. Dale Saunders. Buddhism in Japan. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1964; 10. Manyoshu: <http://etext.lib.virginia.edu/japanese/manyoshu/AnoMany.html> (електронне джерело)

ЯПОНІЯ У ТВОРЧОСТІ ЮДІТ-ЛУЇЗИ ГОТ'Є

Доповідь присвячена аналізу творів французької письменниці Юдіт-Луїзи Гот'є зі східної тематики. Особливу увагу приділяється перекладу з японської мови віршів у жанрі «танка», також досліджується внесок письменниці у французьку систему віршування, зокрема запровадження японських строфічних форм, насамперед «танка» і художньо-стилістичних засобів, характерних для японської поезії.

Ключові слова: Юдіт-Луїза Гот'є, «Вірші /на крильцях/ бабки», переклади японської поезії, японська поезія, танка

Доклад посвящен анализу произведений французской писательницы Юдит-Луизы Готье восточной тематики. Особое внимание уделяется переводам с японского языка стихов жанра «танка», также исследуется вклад писательницы во французскую систему стихосложения, в частности использование японских строфических форм, в первую очередь «танка» и художественно-стилистических средств, характерных для японской поэзии.

Ключевые слова: Юдит-Луиза Готье, «Стихи /на крыльях/ стрекозы», переводы японской поэзии, японская поэзия, танка

The report is devoted to the analysis of the French authoress Judith Louise Gautier's creative activities on the Eastern subject. Special attention is paid to the translation of poems from Japanese in the genre of "tanka", there is also explored Judith Gautier's contribution in the French system of versification of new stanza forms, first of all "tanka" and artistically-stylistic means characteristic for Japanese.

Key words: Judith Louise Gautier, "Poems /on the wings of/ dragonfly", translations of Japanese poetry, Japanese poetry, tanka

Початок 50-х років XIX ст. характеризувався переломним рубежем у розвитку французького суспільства. Соціально-історичні потрясіння вплинули на свідомість і світовідчуття творчої інтелігенції, яка в другій половині XIX ст. закладала підґрунтя сучасної французької культури, актуалізуючи розвиток філософії, літератури, мистецтва тощо. Насичене перипетіями життя французів, відображало ті нові особливості культурного розвитку країни, які склалися після революції 1948 р. Бурхливе літературне життя Франції дало поштовх розвитку наукового і художнього інтересу до країн Близького та Далекого Сходу (так званий орієнталізм). Метою письменників та художників того часу було втекти за будь-яку ціну від «історичного впливу» шляхом створення нових образів та ідей, запозичених зі Сходу (філософія Ніцше, японський живопис, театр, поезія тощо). Ще на початку XIX ст. такі гіганти художнього письма як Шатобріан («Шлях з Парижа в Єрусалим»), Віктор Гюго («Орієнталіст»), Гюс-

тав Флобер («Саламбо»), Теофіл Гот'є («Роман про мумію») у своїх творах широко репрезентували тематику Близького Сходу, тоді як друга половина XIX ст. характеризується відкриттям літератури Далекого Сходу, зокрема китайської та японської. Письменники іншого часового проміжку - Еваріст Гук, Людовік де Бовуар, П'єр Лоті, Теодор Дюре, Еміль Гімет репрезентували у своїх романах переважно вже китайську та японську тематику. Разом із письменниками літературне ниву освоюють жінки-письменниці, які в умовах мінливої соціокультурної ситуації зуміли розкрити свій талант. Однією з яскравих сторінок в історії світової жіночої літератури, яка у другій половині XIX ст. переживає справжній розквіт, стала творчість французької письменниці, талановитої поетеси, драматурга, музичного та літературного критика Юдіт-Луїзи Гот'є (1845 – 1917).

Юдіт-Луїза Гот'є (повне ім'я Юдіт Луїза Шарлотта Ернестіна Гот'є – Judith Louise Ernestine Gautier) вважається однією із найталановитіших та найосвіченіших жінок Франції кінця XIX ст., твори якої, як і її особисте життя, представляли екзотичний відтінок у повсякденному житті сучасного індустріального суспільства. Важко було прийти до мадам Гот'є, щоб не зустріти в її будинку декількох японців в європейських костюмах, чи двох-трьох китайців в національному одязі; салон письменниці нагадував своєрідну азійську академію.

Юдіт Гот'є народилася 25 серпня 1845р. в Парижі. Донька відомого письменника, поета і критика Теофіла Гот'є і співачки Ернесті Грізі, вона вже в юному віці проявляла щирий інтерес до літератури, що було зовсім не дивно, враховуючи умови в яких дівчинка виховувалася. Батько Юдіт був людиною неординарною і талановитою, яку поважали в літературних колах. Саме за його підтримки юна Юдіт напише і опублікує свої перші статті в газетах «Артист», «Артикль», «Льо монд універсель»; починаючи з цього моменту, письменство стане невід'ємною частиною її життя. Юдіт була старшою дочкою Теофіла Гот'є. Батько виховував своїх дочок, надавши їм цілковиту свободу, але при цьому у них ніколи не було бажання нею зловживати. Мораль була проста: не бути ніколи дозвільними, тому він змушував їх любити будь-яку роботу: на кухні або в майстерні, спонукав займатися живописом чи музикою.

Всебічно розвинена дівчинка ще з дитячих років почала вивчати китайську мову під керівництвом Тінг Тун Лінга (Ting Tun Ling), політичного біженця з Китаю. Слухаючи його оповідання, а в подальшому працюючи над старовинними китайськими рукописами в Національній бібліотеці Франції, Юдіт проявляла величезний інтерес до літератури Далекого Сходу. У недалекому майбутньому саме Далекий Схід (Китай та Японія), а також Близький Схід (Єгипет, Персія, Індія) стануть основною характерною тематикою її художніх творів. Завдяки рідкісному поетичному дару Юдіт відкриє своїм читачам екзотичний світ цих далеких і загадкових країн.

Загалом літературна спадщина письменниці нараховує понад 50 художніх творів, у тому числі 10 творів різних літературних жанрів присвячено японській тематиці, більшість з яких супроводжується докладними коментарями Бодлера, Леконта де Лізла, Ремі Гонкура та інших.

Початком літературної діяльності Юдіт Гот'є можна вважати 1867 рік, коли виходить у світ «Нефритова книга», що містила переклади французькою давніх китай-

ських поем. Згодом світ побачить збірка перекладів Юдіт Гот'є японської поезії під назвою «Вірші /на крильцях/ бабки» (1885). Зазначимо лише, що переклади безпосередньо з японської мови почали з'являтися у Франції тільки наприкінці XIX ст., оскільки на той час існувало небагато перекладачів, які могли б перекладати з мови оригіналу. Саме тому переклади японської поезії, виконані Юдіт Гот'є, мали важливе значення не тільки з точки зору їх художньої цінності, але і як перші переклади, зроблені саме з японської мови.

Отже, враховуючи численну кількість відповідних романів, повістей, новел тощо стає зрозумілим, що тематика Сходу посідає чільне місце в творчій спадщині цієї талановитої письменниці. Уже перші її романи «Імператорський дракон» (1869) і «Узурпатор» (1875), а також ті, що з'являться дещо пізніше - «Іскандер» (1886), «Завоювання раю» (1887), «Старий з гір» (1893), «Принцеси кохання» (1900) висвітлюватимуть різноманітні колізії згаданої тематики, історичні факти тощо. Письменниця у своїх творах змогла об'єднати науково-пізнавальний аспект із пригодницьким на протигагу популярному на ті часи вульгарному розважальному роману, який набув значного поширення у Франції та інших країнах Європи. Окрім романів варто згадати також низку творів художньо-документального жанру, якими є її оригінальні оповідання про культуру, мистецтво, звичаї, історію східних країн: про Японію у «Le Japon» («Японія») та «Tokio» («Токіо»), Китай у праці «En Chine» («У Китаї»), Індію у «Dupleix» («Дюплекс»). Сюжети цих ґрунтовних та цікавих творів розкривають культуру східних народів, специфіку життя мешканців Сходу, створюючи об'ємний і привабливий образ далеких країн.

Театральні п'єси, мемуари, критичні статті – це ті жанри, за допомогою яких Юдіт намагалася до кінця відкрити свій неперевершений талант письменниці. Незважаючи на те, що більша частина її п'єс так і не побачила сцени через занадто критичне ставлення до жіночої творчості, вони є німими свідками різнобічної натури письменниці. Мемуари Юдіт Гот'є, опубліковані під назвою «Намісто днів» (1904) та «Друга низка наміста» (1909), свідчать про основні події у творчому житті письменниці, дозволяють розвіяти безліч міфів про її особисте життя. Як автор шести літературних праць, опублікованих у збірці під назвою «Дивна музика на виставці 1900 року», Юдіт пише коментарі про неєвропейську музику, а саме японську, китайську, єгипетську, мальгаську та ін.

Окрім творів зі східною тематикою Юдіт Гот'є належать декілька суто французьких романів. Проте в історію світової літератури вона увійшла як письменниця-орієнталіст, твори якої були більше схожі на японські чи китайські, ніж французькі. Завдяки їм вона залучила ціле покоління французів до культури країн Сходу, сприяла справжньому захопленню Сходом у Європі в цілому наприкінці XIX ст.

Особливої уваги заслуговують переклади Юдіт Гот'є, зроблені з китайської та японської мов. У 1867 році під іменем Юдіт Вольтер виходить збірка давніх китайських поем «Le livre de jade» («Нефритова книга»), у перекладі яких їй допомагав учитель китайської мови – Тінг Тун Лінг. Зазначимо, що завдяки своєму вчителю Юдіт навчилася не тільки читати, але говорити і писати китайською. Прекрасно ілюстрована книга, до якої увійшли твори поетів Лі-Тай-Пе, Лі Бо, Ду Фу, свого часу

була перекладена італійською, англійською, німецькою та іншими мовами. Але, як зазначає перекладач і дослідник ідентичності книги з оригінальними китайськими поемами Фердінанд Стос, «якщо форма перекладу поем відповідає оригіналу, то, на жаль, їх зміст дуже відрізняється. Тобто говорити про справжній переклад цих давніх поем неможливо» [Stocès 2006, 350]. Однак це жодним чином не зменшує її таланту справжньої поетеси.

Після перекладу низки китайських поем та віршів, у 1885 році виходить у світ ще одна збірка перекладів: цього разу японської поезії під назвою «Poèmes de la libellule» («Вірші /на крильцях/ бабки»). Чудово оформлена гравюрами японського художника Ямамото у вигляді бабок та метеликів, ця поетична збірка викликала справжній фурор серед шанувальників японської поезії, оскільки містила франкомовні переклади японських віршів у маловідомому на той час жанрі танка. До складу збірки увійшли 88 віршів жанру «танка», що належали до різних епох в історії японської класичної поезії. Але «головною заслугою Юдіт Гот'є як перекладача було те, що вона першою в Європі запропонувала оптимальну строфічну форму для перекладу французькою мовою японських віршів, написаних саме у жанрі «танка», а також запровадила використання цієї строфічної форми для створення вітчизняними поетами власних віршів» [Бондаренко 2010, 366].

У своїй книзі «Розкоші і злидні японської поезії» І.П. Бондаренко наводить аналіз двох віршів Юдіт Гот'є. Для нашого дослідження, ми обрали два інших вірша-танка відомої письменниці зі збірки «Вірші /на крильцях/ бабки». Перший вірш належить Томонорі (Кі-но Томонорі, /?/ - 905/?/), другий – Сайгьо-хосі (Сато Норікійо, 1118 – 1190):

雪ふれば
木ごとに花ぞ
さきにける
いづれを梅と
わきておらまし

(Кі-но Томонорі, /?/ - 905/?/)

(Фонетична транскрипція):

Юкі фуреб
Кі гого ні хана дзо
Сакіні керу
Ідзуре о уме то
Вакіте орамаші

(Поетичний переклад /укр./):

Під снігопадом
Кожне деревце – у білих квітах!
Як мені зламати,

Не помилившись,
Сливи білий цвіт?

(пер. І.П. Бондаренка)

(Поетичний переклад Юдім Гот'є):

Tout semble fleurir
(Усе здається квітне)
Sous la neige qui voltige.
(Під снігом, що кружляє)
Comment decouvrir
(Як розпізнати)
Le prunier, dans ce prestige,
(У цьому очаруванні сливове деревце)
Pour en, cueillir un tige?
(Щоб зірвати гілочку з нього?)

(Дослівний переклад Юдім Гот'є):

Quand il neige, tous les arbres fleurissent. Comment reconnaitre le prunier pour en emporter une branche? (Коли йде сніг, усі дерева квітнуть. Як розпізнати сливове деревце, для того, щоб узяти гілочку з нього?)

はるかなる
岩のはざまに
ひとりいて
人目思はで
物思はばや

(Сато Норікію, 1118 – 1190)

(Фонетична транскрипція):

Харуканару
Іва но хадзамані
Хіторі іте
Хітоме омова де
Моно омовабая

(Поетичний переклад /укр./):

В ущелину між скелями сховаюсь
Далеко в горах
Від людських очей
І в самоті
Порину в тужні думи!

(пер. І.П. Бондаренка)

(Поетичний переклад Юдіт Гот'є):

Loin de tous, bien loin,
(Далеко від усіх, дуже далеко)
Fuir parmi les rocs sans nombre!
(Сховавшись серед численних скель)
Et là, sans témoins,
(Там, без свідків)
Dans la solitude sombre
(У повній самотності)
Conter mon amour à l'ombre!
(У затінку повідаю про кохання)

(Дослівний переклад Юдіт Гот'є):

Tout seul, s'enfuir dans les rochers, loin, très loin, et penser à vous librement, effacé du regard des hommes! (Зовсім один, серед скель заховавшись від людських поглядів, далеко, дуже далеко, повідаю про кохання).

Як видно з наведених прикладів, Юдіт Гот'є у своїх перекладах намагалася зберегти японський п'ятирядковий віршовий розмір, характерний для жанру танка, а саме 5-7-5-7-7 складів у кожному відповідному рядку, що цілком дозволяє робити традиційна система силабічного французького віршування. Єдине, що може викликати зауваження в перекладі вірша-танка Сайгьо-хосі, це конкретизація поетесою описаної у вірші ситуації зайвими словами («дуже далеко», «про кохання»), але це жодним чином не вплинуло на точність перекладу вірша. Юдіт Гот'є, яка краще зналася на китайській літературі та поезії, у своїх перекладах вдалося поєднати адекватний і стилістично-гармонійний переклад японських поетичних творів саме у жанрі танка. Характерною особливістю є також римованість віршів у перекладах поетеси:

----*bien loin* (б'єн луєн)
----*nombre* (номбр)
----*témoins* (темуєн)
----*sombre* (сомбр)
----*l'ombre* (ломбр).

Слід нагадати, що перша «Міжнародна школа танка» під керівництвом Клода Фаррера у Франції з'явилася набагато пізніше, лише у 1948 році. Отже, у 1885 році ще не існувало певних правил щодо поетичного перекладу японської поезії, тоді як Юдіт Гот'є скоріше інтуїтивно, завдяки своєму таланту поетеси, змогла приблизити переклад японських строфічних форм до традиційного, адаптуючи нову строфічну форму до правил французької поезії.

Проаналізований матеріал дозволяє нам зробити деякі висновки. Так, інтерес до культур та літератур країн Сходу, який виник у Європі у другій половині XIX ст., підштовхнув молоду французьку письменницю до вивчення східних мов та літератур Індії, Китаю, Японії. Водночас талант Юдіт Гот'є дозволив їй «очолити» цей процес у Франції, і своєю чергою пробудити зацікавленість до літератур Сходу цілого поко-

ління співвітчизників. Творчий спадок письменниці свідчить про її широку ерудицію та непересічний талант, який дозволив їй створити цілу низку високоякісних творів різних жанрів (романів, драм, повістей, оповідань тощо) і навіть породив цілу плеяду послідовників, які також присвячували свої твори східній тематиці і перекладали твори літератур країн Сходу. Японія у творах Юдіт Гот'є постає перед європейським читачем як висококультурна країна, народ якої має геніальну за своїм змістом і якісну художню літературу (насамперед поезію). Своїми перекладами вона не лише привернула увагу співвітчизників до літератури цієї країни, але й продемонструвала можливість запозичення французькою поезією японських строфічних форм (передусім танка) і характерних для японської поезії художньо-стилістичних засобів.

Додаток

Список творів Юдіт-Луїзи Гот'є зі східної тематики:

«Le Livre de Jade» («Нефритова книга»), збірка давніх китайських поем (1867), уперше опублікована під псевдонімом Юдіт Вольтер, доповнена та передрукована у 1900 р.

«Le Dragon imperial» («Імператорський дракон»), роман (1869), опублікований під псевдонімом Юдіт Мендес.

«L'Usurpateur» («Узурпатор»), роман (1875), опублікований під псевдонімом Юдіт Мендес, відзначений премією французької Академії і перевиданий у 1887 р. під назвою «Сестра сонця» («La Soeur du soleil»).

«Les Cruautés de l'amour» («Мінливості кохання»), збірка новел (1879).

«Les Peuples étrangers» («Дивні люди»), збірка статей про Китай (1879).

«La Femme de Putiphar» («Жінка Путіфара») (1894).

«Poèmes de la libellule» («Поеми /на крильцях/ бабки»), збірка перекладів японської поезії (1885).

«Iskender» («Іскандер»), роман (1886).

«Le lion de la victoire», «La reine de Bengale» («Непереможний лев» і «Бенгальська королева»), дві частини роману «La conquête du Paradis» («Завоювання раю») (1887).

«La Marchande de sourires» («Торговка сміхом»), театральна п'єса (1888).

«Tokyo» («Токіо»), глава книги «Les capitales du monde» («Столиці світу») (1892).

«Fleurs d'Orient» («Квіти Сходу»), повісті (1893).

«Le Vieux de la montagne» («Старий з гір»), роман (1893).

«Le roman d'un éléphant blanc» («Роман про білого слона»), роман (1893).

«Khou-en-atonou» («Кху-ан-атону»), повісті (1898).

«Princesses d'amour» («Принцеси кохання»), роман (1900).

«Les musique bizarres à l'Exposition de 1900» («Дивна музика на виставці 1900 року»), збірка, що містить статі про азіатську музику, укладена разом з композитором Бенедіктусом (1900).

«Le paravent de soie et d'or» («Ширма з шовку та золота») (1904)

«Princesses d'amour» (Принцеси кохання), п'єса (1908).

«Embûche fleurie» («Квітуча поляна»), театральна п'єса (1911).

«L'Apsara» («Апсара»), театральна п'єса (1911).

«En Chine» («У Китаї»), історичне дослідження (1911).
«Le Japon» («Японія»), історичне дослідження (1912).
«Dupleix» («Дюплекс»), історичне дослідження (1912).
«L'Inde éblouie» («Прекрасна Індія»), частина роману «La conquete du paradis» («Завоювання раю») (1913).
«Les parfums de la pagode» («Пахощі пагоди»), збірник оповідань (1919).

1. *История всемирной литературы в 9 томах* / [гл. редкол. Г.П. Бердников, А.С. Бушмин и др.]. – М.: Наука, 1983. – Т. 7. – 1991. – 252 с. 2. *E. M. Sartori French women writers* / Eva Martin Sartori, Doroty Wynne Zimmerman. – N-Y.: Greenwood Press, 1991. – 146 p. 3. *Burt Franclin Le mouvement poétique francais de 1867 à 1900* / Burt Franclin. – N-Y., 1971. – 100 p. 4. *Denise Brahimi Theophile et Judith vont en Orient* / Denise Brahimi. – Paris: La Boite à Documents, 1990. – 192 p. 5. *Denise Brahimi Ses pères, sa mère, son oeuvre* / Denise Brahimi // *Romantisme*. – Paris, 1992. – № 77. – P. 55. 6. *Judith Gautier Le collier des jours (souvenirs de ma vie)* / Judith Gautier. – Paris: Felix Juven, 1913 – 186 p. 7. Бодлер Ш. *Об искусстве* / Бодлер Ш.; [пер. с фр. Н. Столярова, Л. Липман]. – М.: Искусство, 1986. – 422 с. 8. *Stocès Ferdinand Sur les sources du livre de Jade Judith Gautier (1845-1917)* / Stocès Ferdinand // *revue de literature comparée*. – 2006. – № 3. – P. 335-350. 9. Бондаренко І.П. *Розкоші і злидні японської поезії* / Іван Петрович Бондаренко. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – 358 с. – (Японська класична поезія в контексті світової та української літератури). 10. Бондаренко І. П. *Антологія японської класичної поезії* / Іван Петрович Бондаренко. – К.: Факт, 2004. – 255 с. – (Бібліотека яп. клас. поезії).

Ю. Бондар,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

РОЗЛУЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА ДИЛЕМА У ТВОРІ ТАНІДЗАКІ ДЖЮН-ІЧІРО «ПРО СМАКИ НЕ СПЕРЕЧАЮТЬСЯ»

Статтю присвячено одній із важливих сторінок життя видатного японського письменника ХХ століття Танідзакі Джюн-ічіро, а саме, - розлученню. Ця тема фігурує у низці його творів, проте у романі «Про смаки не сперечаються» вона постає надзвичайно гостро і відображає не тільки власний життєвий досвід письменника, а й глибини психології «східної» людини, її ставлення до шлюбу та розставання. Крім того у творі спостерігаються певні роздуми на тему Схід-Захід, які є надзвичайно цінними у межах дослідження традиційного та модерного у творчості Танідзакі.

Ключові слова: неоднозначність, розлучення, Схід-Захід, традиційна естетика

Статья посвящена одной из важных страниц жизни известного японского писателя ХХ века Танидзакі Дзюньитиро, а именно, - разводу. Эта тема фигурирует во

многих его произведениях, однако в романе «О вкусах не спорят» она представлена чрезвычайно остро и отображает не только личный жизненный опыт писателя, но и глубины психологии «восточного» человека, его отношение к браку и расставанию. Кроме того в произведении наблюдаются определённые размышления на тему Восток-Запад, которые представляют чрезвычайную ценность в рамках исследования традиционного и современного в творчестве Танидзакі.

Ключевые слова: неоднозначность, развод, Восток-Запад, традиционная эстетика

The article is dedicated to one of the most important pages of the life of a famous Japanese writer of XX century Tanizaki Jun'ichiro, which was divorce. This theme can be observed in a range of his works, though in the novel "Some prefer nettles" it is quite sharply described and reflects not only life experience of the writer, but depths of the "Eastern" man's psychology, his/her attitude towards marriage and divorce. Moreover, in the novel there can be read some thoughts on East and West, which are extremely valuable within the research of tradition and modern in the literary works of Tanizaki.

Key words: ambiguity, divorce, East-West, traditional aesthetics

Японське прислів'я «таде куу муші» (蓼食ふ虫) (дослівно: «жук, що поїдає гірчак перцевий») є одним з небагатьох, яке може похвалитися наявністю аналога українською мовою, а саме: «На колір і смак товариш не всяк». Цей зразок народної мудрості, як і низка інших досягнень японської культури, має своє китайське підґрунтя, тобто в його основі лежить вираз про «жука, що не знає гіркоти», запозичений із збірки есе «Хо лінь ю лу» (яп. 鶴林玉露 (какурін гьокуро)) часів династії Південна Сун (XII-XIII ст.). Пізніше цей вираз було перефразовано та використано у сценарії п'єси кьоген часів Едо (1603–1868 р.р.) під назвою «Наванай» (絹綯) у тому значенні, яке пізніше закоренилося в японській культурі: «і на гірке є свій шанувальник» або «кожному своє».

Чому ж Танидзакі Джун'ічіро, цей видатний майстер пера, обрав таку неоднозначну назву для свого твору, можна сперечатися довго, але так і не дійти згоди. Проте очевидно тільки те, що сам письменник вже самою назвою хотів натякнути читачеві, що не варто легковажно ставитися до цього творіння, бо саме однозначності в ньому і не знайти. І справді, роман «Про смаки не сперечаються» вражає багатоплановістю та різноманіттю запропонованих проблем і тем. «Чому запропонованих?» - може поцікавитися читач, а тому що Танидзакі лише натякає на ті чи інші питання, які його турбують, пропонує певні теми, як то розлучення і шлюб, проте до кінця так і не висловлює однозначного ставлення. До того ж неоднозначність твору дозволяє різні інтерпретації та думки щодо його тематики та проблематики. Наприклад, у передмові до роману перекладач Едвард Г. Сайденстікер (Edward G. Seidensticker) наголошує на тому, що тема розлучення не є центральною у творі, а є лише фоном для більш глибоких та важливих питань, наприклад, конфлікт культур та вагання перед прийняттям особистого вибору на користь Заходу з його руйнівними для японської традиційної естетики віяннями чи Сходу, який останнім часом надихав письменника [Tanizaki

Jun'ichiro 1995, vii]. Однак хотілося б запропонувати власну думку щодо тематично-проблематичного виміру роману та виокремити такі три основні тематичні блоки: розлучення та шлюб; Схід і Захід; старе (традиційне) та сучасне (нове).

У кожному блоці Танідзакі розглядає два, по суті, антагоністичних явища, які мали місце у різні роки його життя. По-перше, сам письменник пережив два розлучення та три шлюби, з яких лише останній видався насправді щасливим і доволі плідним для його творчості. По-друге, тема Схід-Захід набула ключового звучання у багатьох творах митця, оскільки, як зауважив у свій час Дональд Кін, творче натхнення Танідзакі мало, як правило, японські витoki, проте ранні його твори зазнали впливу таких видатних західних митців, як Бодлер та По, про що представник японського естетизму пізніше жалкуватиме [Keen 2002, 171]. По-третє, творчість Танідзакі, як було щойно зазначено, а також його естетичні орієнтири зазнавали різних впливів, найвирішальніший з яких мав місце після землетрусу 1923 року у Токіо і змусив письменника переоцінити все, чим він жив доти, і повернутися до традиційної японської культури, такої своєрідної, неповторної та беззахисної за своєю природою.

Тому кожен блок є невід'ємною складовою частиною оповіді, кожна антагоністична пара заслуговує на окрему увагу, а їх аналіз є надзвичайно цінним, оскільки допомагає простежити та дослідити зміну життєвих та естетично-художніх орієнтирів Танідзакі, який зрікається своєї попередньої захопленості Заходом і усім модерним, що справила такий сильний вплив на його ранні твори, на користь традиційної японської естетики та культури. Саме цей перехід чітко окреслено у романі в роздумах головного героя Канаме про театр та мистецтво Кансаю, місто Осаку та Токіо, в описах його естетичних вподобань, ставленні до свого тестя, який захоплюється витонченими японськими красунями, а також культурою та традиціями Кіото тощо.

У передмові до твору вищезазначений перекладач Едвард Г. Сайденстікер висловив думку про те, що твір «Про смаки не сперечаються» - це особиста сповідь і розповідь про конфлікт культур. З ним важко не погодитися, оскільки події, описані в романі, дотичні до життєвої ситуації самого письменника, який перебував під час написання твору у стані розриву зі своєю дружиною Очію.

Танідзакі Джун'ічіро та Ішікава Очію одружились у 1915 році, а через рік у них народилася донька. Проте з часом, окрім повної втрати зацікавленості у дружині, шлюб також почали ускладнювати стосунки Очію з другим Танідзакі, письменником та поетом Сато Харуо, і небайдужість самого письменника до його невістки Сейко. Тому цей шлюб, один з трьох у житті палкого прихильника жінок і демонічної краси, добіг свого логічного кінця у серпні 1930 року, тобто через рік після публікації роману. Однак як і герой роману, Танідзакі не залишив свою колишню дружину непризволяще і попередньо домовився з Сато Харуо про їх майбутній шлюб. На перший погляд, така ситуація може видатися досить дивною та повністю незрозумілою. Зважитися на розлучення після п'ятнадцяти років шлюбу, та ще й посприяти майбутньому союзу свого друга та колишньої дружини - доволі неоднозначний жест, на який здатен не кожен. Хоча якщо згадати про концепт «омоте» (表) (обличчя) в японській культурі, який диктує певні правила поведінки та манери, такий вчинок отримує своє соціокультурне обґрунтування. На початку XX століття розлучення в Японії не було

новиною, проте сам його факт впливав на репутацію людини та її статус, що особливо стосувалося жінок. Можливо, як і головний герой роману, сам Танідзакі, неодноразово підкреслюючи, що він немає нічого проти своєї дружини, і виправдовуючи її зраду власною байдужістю й емоційною холодністю, намагається не нашкодити її репутації, зберегти її «обличчя» перед іншими. Зокрема, така думка простежується у наступному фрагменті, коли Канаме говорить з Місако про наслідки їх розлучення та поведінку, якої варто дотримуватися, живучи в Японії: «Можливо, десь на Заході є країни, де ніхто б і оком не моргнув, дізнавшись про щось подібне. Проте Японія ще не дійшла до такого. Тож якщо ми повинні довести справу до кінця, відчуваю, що нам варто бути надзвичайно обережними. Звичайно, найголовнішою для нас є довіра. І, неважливо наскільки чистими будуть наші наміри, можливість помилитися зависока. Усі ми опинимося у складній ситуації, тому слід бути обережними, не поспішаючи з власними почуттями та не викликаючи жодного збентеження» [Tanizaki Jun'ichiro 1995, 106].

Проте це лише припущення тоді, як справжній намір, який надихнув письменника на написання роману, залишається під питанням.

Роман-сповідь «Про смаки не сперечаються» має частково автобіографічний характер, хоча його автобіографічність не стовідсоткова, а тому не можна посилається на цей твір, як на достовірний життєпис подій певного періоду життєвого та творчого шляху Танідзакі. Почуття персонажів, чоловіка та жінки, неоднозначні, естетичні вподобання чоловіка коливаються від екзотичних (захоплення арабськими казками в англomовному перекладі, проведення часу у західному крилі маєтку, коханка Луїза тощо) до традиційних (вистави кабукі в Осаці, ляльки з Аваджі, милування кімоно тощо), на зміну старому приходить нове, - здавалося б банальні одвічні питання, які турбують кожну людину. Проте у таких роздумах про шлюб та розлучення, традиції та нове, Токіо й Осаку відлунується своєрідна та неповторна японська культура, унікальне світосприйняття «східної» людини.

Роман «Про смаки не сперечаються» доволі невеликий за обсягом: 202 друковані сторінки (в англomовному перекладі). Кількість персонажів теж незначна: чоловік (Канаме), його дружина (Місако), її батько (старий) зі своєю молодю коханкою О-хіса, син Канаме та Місако Хіроші, родич Таканацу та коханець Місако Асо, якого зустрічаємо у творі лише у розмовах інших.

Сюжет твору майже статичний, оскільки за весь час відбувається лише три значні події: приїзд батька Місако та зустріч подружжя з ним та О-хіса у театрі; приїзд Таканацу, який, як припускав Канаме, допоможе їм прийняти остаточне рішення та розповісти про все сину; а також подорож Канаме з тестем та О-хіса до Аваджі, де він і розповідає йому про розлучення. Усі інші розділи твору присвячені роздумам Канаме та Місако про їхнє життя, шлюб, Токіо й Осаку, ляльковий театр тощо. Саме на основі цих роздумів стає зрозумілим, яка прірва виникла між чоловіком і жінкою, наскільки чужими вони стали одне одному, а також наскільки звикли до сімейного життя, з яким, здається, не спроможні розстатися попри усі труднощі та відчуженість. Крім того відчуженість можна спостерігати і на прикладі наступного опису одного з обрядів родини: «Місако зайняла місце у візку напрооти нього... Майже завжди, ви-

ходячи кудись разом, вони займали місця саме таким чином. Якщо з ними був Хіроші, це вже була інша справа, проте якщо вони були самі, поруч одне з одним, відчуття тепла іншого здавалося більше, ніж незручність: воно наближалося до розпусти» [Tanizaki Jun'ichiro 1995, 15].

Місако, мати десятилітнього сина та дружина Канаме, чітко усвідомлює, що чоловік абсолютно до неї байдужий у фізичному й емоційному планах. Проте незважаючи на це, вона продовжує сумлінно виконувати обов'язки господині та матері, примирившись із таким станом речей: «Однак вона не могла сказати, що з нею поводилися жорстоко; якщо постійно шукаєш чогось кращого, тоді, звісна річ, забаганкам немає кінця й краю; проте світ був сповнений нещасних дружин, і Місако, яку не кохали, проте якій було мало на що скаржитися, не вважала це саме тією причиною, через яку варто залишити чоловіка та дитину» [Tanizaki Jun'ichiro 1995, 104].

Однак відсутність належної уваги та любові з боку чоловіка спонукають її до зради, в якій вона знаходить розраду від свого нещасного сімейного життя. Її коханець Асо, з яким Місако познайомилася в школі в Кобе, де вивчала французьку мову, щоб якось розважитися від нудьги, ставиться до неї з любов'ю, якої жінці так не вистачало. Спочатку Місако сподівалася, що ці стосунки стануть причиною ревнощів і змусять її чоловіка якось відреагувати та проявити свою небайдужість: «...вона сподівалася, що він якось спробує проконтролювати цю її нову любов, покласти їй край» [Tanizaki Jun'ichiro 1995, 102].

Проте її надіям не судилося здійснитися. Канаме остаточно втратив зацікавленість у дружині, яка, на його думку, поєднала в собі щось від образу матері і від образу хвойди, тим самим не представляючи нічого цікавого та вартого любові чи благовоління в цілому, а тому настав час приступити до нових та захоплюючих відкриттів. Саме одним з таких відкриттів для чоловіка стає театр та колоритна культура Осаки. Протиставляючи Осаку Токіо, з якого він родом, Канаме доходить висновку, що це два абсолютно протилежні полюси, для кожного з яких притаманні свої унікальні риси: «Канаме стало цікаво, чи у належний час та як слід застосована манера осакського співу дійсно була настільки ж грубою та галасливою, як він завжди її собі уявляв. Або, можливо, сама її галасливість підсилювала трагічний настрій? Йому не подобався осакський шямісен, проте ще більше йому не подобався незграбний осакський оповідач, втілення, як йому здавалося, певних осакських рис, які він, що народився і виріс у Токіо, як і його дружина, вважав доволі неприємними, а саме: зухвалості, безсоромності, розв'язності, повної відсутності такту, коли справа доходила до особистих інтересів. Типовий житель Токіо від природи стриманий. Досить чужою для нього є відкритість жителів Осаки, які заводять розмову з незнайомцем у трамваї та продовжують (варто визнати, що у крайньому випадку) розпитувати, скільки коштує його одяг і де він його придбав. Така поведінка у Токіо вважалася б образливо брутальною. Очевидне розуміння того, як забезпечити себе комфортом, без сумніву, краще розвинуте у Токіо, ніж в Осаці. Проте інколи воно настільки добре розвинуте, що призводить до надмірної стурбованості своїм зовнішнім виглядом та боязким небажанням діяти» [Tanizaki Jun'ichiro 1995, 34].

Цей фрагмент демонструє, з якою неприязністю та шаблонною зневагою Канаме ставиться до усього «осакського», підкреслюючи своє токійське походження. Однак таке упереджене ставлення поступово зникає, шойно чоловік відкриває для себе світ традиційної японської культури у виставах кабукі, ляльках Аваджі, в чому йому допомагає тесть, старий «естет», який взявся за культурне виховання своєї коханки із Кіото О-хиса. Саме цей спільний потяг до традиційної культури та захопленість витонченою красою об'єднує обох чоловіків. У старому Канаме бачить себе через кілька десятиріч років. Йому надзвичайно приємно спілкуватися з тестем, а тому усвідомлення того, що розлучення може покласти цьому край, надзвичайно засмучує чоловіка. Можливо, це додає йому ще більшої невпевненості і стає причиною тих багато відмовок, які він постійно вигадує, аби відтягнути момент розставання з дружиною. Одна з них пов'язана з порою року, яка, на думку Канаме, повинна відповідати настрою такої сумної події, як розставання: «Я говорив про час, що задовольнив би нас (з Місако), проте однією з тих речей, яку хотілося би врахувати, є пора року: деякі з них куди більш понурі за інші. Було б найбільшнше розстатися восени, оскільки це найсумніша пора року» [Tanizaki Jun'ichiro 1995, 53].

Говорячи з Такамацу, він продовжує вигадувати різні відмовки, деякі з яких тонко підкреслюють хід думки «східного» чоловіка: «Проте (я знаю, що це прозвучить дивно) чи не вважаєш ти, що куди легше розлучатися з жінкою, що має певне минуле? Вона не сприйме все занадто близько до серця, оскільки задовго до тебе така жінка знала багатьох чоловіків, а тому може з радістю повернутися до свого колишнього життя» [Tanizaki Jun'ichiro 1995, 58]. Не дивлячись на всі ці відмовки та нібито небажання розстатися, Канаме робить для себе висновок, що час вибору настав і відкладати це рішення на потім немає сенсу. Керуючись такою рішучістю, він розповідає про все тестю, який щосили намагається переконати Канаме у тому, що любов не найголовніша річ у шлюбі: «Якщо ви обоє не влаштуєте одне одного або якщо ти вважаєш, що ви несумісні, не варто так сильно переживати. Мине час і ви зрозумієте, що, зрештою, ще й як підходите одне одному» [Tanizaki Jun'ichiro 1995, 189]. Така позиція демонструє, наскільки прагматичними можуть бути японці, що прагнуть врятувати «обличчя» не тільки своє, а й своєї родини. Однак, Канаме не реагує на такі аргументи і вирішує розстатися з дружиною, одночасно змінивши свої попередні життєво-естетичні орієнтири на нові: на зміну екзотиці приходить традиція, на зміну західній красі – статична лялькоподібна японська, на зміну шлюбу – розставання.

Отже, у романі «Про смаки не сперечаються», написаному у 1928-1929 роках під впливом певних подій, які сталися у житті видатного японського письменника Танідзакі Джун'ічіро, можна виокремити три тематичні блоки, а саме: розлучення та шлюб; Схід і Захід; старе (традиційне) та сучасне (нове). Центральною ж дилемою у творі постає розлучення, на яке ніяк не можуть зважитися Канаме та Місако, оскільки для чоловіка воно означає втрату усіх попередніх цінностей і набуття нових, а для жінки – втрату своєї репутації. Роздуми про розлучення та шлюб яскраво відображають світосприйняття «східної» людини, її своєрідний погляд на речі (Зокрема, воно простежується на прикладі роздумів про найкращу пору року для розставання, страх втратити гарну репутацію тощо).

1) Boardman Petersen, Gwenn. The Moon in the Water: Understanding Tanizaki, Kawabata, and Mishima. - Honolulu: University Press of Hawaii, 1979. - 366 p.; 2) Karatani, Kojin. Origins of Modern Japanese Literature. - Durham: Duke University Press, 1993. - 219 p.; 3) Keen, Donald. Appreciations of Japanese Culture: Three Modern Novelists (Tanizaki Jun'ichiro; pp. 171-185). - New York: Kodansha International, 2002. - 343 p.; 4) Murray, Giles. Breaking into Japanese Literature: Seven Modern Classics in Parallel Text. - Tokyo: Kodansha International, 2003. - 239 p.; 5) Tanizaki, Jun'ichiro. Some prefer nettles. - New York: Vintage International, 1995. - 202 p.; 6) Washburn, Dennis. Translating Mount Fuji: Modern Japanese Fiction and the Ethics of Identity. - New York: Columbia University Press, 2007. - 303 p.; 7) 稲澤秀夫。谷崎潤一郎の世界。 - 東京：思潮社、1979。 - 297ページ; 8) 谷崎潤一郎。蓼喰う蟲。 - 東京：鎌倉文庫、1946。 - 268ページ; 9) たつみ都志。谷崎潤一郎：「関西」の衝撃。 - 大阪：和泉書院、1992。 - 299ページ; 10) 森安理文。谷崎潤一郎：あそびの文学。 - 東京：国書刊行会、1983 - 429ページ。

А. Букрієнко,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

БУДДІЙСЬКА СИМВОЛІКА В ЯПОНСЬКІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В статті розглядаються особливості впливу буддистської ідеології на середньовічну японську літературу, а саме: реалізація ідеї мудзьо. На прикладі як прозових так і ряду поетичних творів простежується процес розгортання цієї ідеї в літературі. Окрема увага приділяється розгляду двох різних способів реалізації мудзьо: «аскетичний» (хижа самотника) та «гедоністичний» (постоялий двір).

Ключові слова: мудзьо, буддизм, середньовічна література, хижа самотника, постоялий двір

В статье рассматриваются особенности влияния буддийской идеологии на средневековую японскую литературу, а именно: реализация идеи мудзю. На примере как прозовых, так и поэтических произведений прослеживается процесс развертывания этой идеи в литературе. Отдельно рассматриваются два разных способа реализации мудзю: «аскетический» (хижина отшельника) и «гедонический» (постоялый двор).

Ключевые слова: мудзю, буддизм, средневековая литература, хижина отшельника, постоялый двор

The article deals with the influence of the Buddhist ideology on the medieval Japanese literature: the realization of such idea as mujo. Having taken both the prose texts, and the

poetry, the posses of the idea's realization in the literature is retraced. Also two different ways of the realization of mujo are researched: the 'ascetic' one (the hermit's hut), and the 'hedonistic' one (the coaching inn).

Key words: *mujo, Buddhism, medieval literature, the hermit's hut, the coaching inn*

Багато дослідників літератури неодноразово звертались у своїх дослідженнях до розгляду релігійної символіки певних літературних творів. Релігійна символіка – це невичерпне джерело натхнення для величезної кількості поетів та прозаїків, що, відповідно, зумовлює і кількість досліджень у цій сфері.

Попри це, все ще недостатньо дослідженим, на нашу думку, залишається питання функціонування буддійської символи в японській літературі. Якщо японські вчені досить часто звертаються до цього питання (Орігучі Шінобу, Хісамацу Шін'ічі тощо), то з західних дослідників, які присвятили цьому питанню певну увагу, ми можемо назвати лише американця Уільяма Р. ЛаФлера. А в нашій державі дослідження японської літератури з точки зору функціонування у ній буддійської символіки практично відсутні.

Отже, в даній роботі ми спробуємо розглянути особливості функціонування деяких релігійних символів в класичній японській літературі, окреслити межі їхнього символізму і – що найголовніше – визначити місце та роль тієї релігійної категорії, яка призвела до появи цих символів.

При дослідженні японського буддизму, перше, на що звертає увагу дослідник – це збільшена, у порівнянні з континентальним (китайським) буддизмом, увага до того, що поза законом *анит'*я (необхідних змін) нічого не існує. Японською ця категорія називається *муджьо*, і не буде перебільшенням сказати, що ідея “неминучості зникнення усього” справила величезний вплив на літературу Хейан та пізніших періодів [ЛаФлер 2000, с. 68].

Анонімний автор повісті “Цуцумі чюнагон моногатарі” пропонує нам вичерпне і дуже поетичне пояснення ідеї змін:

Сусідом жінки, яка любила метеликів був один інспектор провінцій. Він мав єдину доньку, вихованню якої, разом зі своєю дружиною, він присвятив увесь свій час. Це була незвичайна дівчинка, часто вона повторювала такі слова: “Чому люди приділяють стільки уваги метеликам, ігноруючи істот, з яких метелики походять? Це природна форма, яка завжди найважливіша”. Вона тримала у себе різноманітних жаб і комах, до яких більшість людей боїться навіть доторкнутись, і щодня спостерігала за ними, щоб простежити, у що вони перетворюються, тримаючи їх у різних ящиках та валізах. Серед усіх тих створінь вона найбільше любила звичайну гусінь. Годинами сиділа вона, відкинувши назад своє волосся, і дивилась на чорну істоту, яка знаходилась у неї на долоні [Keene 2000, p. 170].

У цьому уривку ідея зміни тісно переплітається з ідеєю відносності усього суцього, викликаючи, також, певні конотації з ідеєю *дзадзен* (медитації). Врешті, чим це не дзенський монах, який годинами сидить у медитації, спостерігаючи за перетворен-

нями у цьому світі? Але простого спостереження недостатньо. Треба вміти бачити “природну форму” (гусінь). Таким чином, навколишня реальність (правильніше буде сказати те, що вважаємо реальністю) – метелик – не має ніякого значення. Дуже алегорична, але саме через це дуже цікава форма вираження ідеї.

Проте, гусінь – це не найпоширеніший образ японської середньовічної літератури. Набагато частіше ідея *муджьо* передається за допомогою іншого образу: людського житла, яке Уільям ЛаФлер пропонує умовно розділити на три категорії: будинок в місті, хижа самотника та заїжджий двір [ЛаФлер 2000, с. 69-84]. Чому ж саме ці образи, і яким чином вони виражають цю ідею?

У XII столітті в японському інтелектуальному та культурному житті відбулись великі зміни, які були зумовлені кардинальним поворотом у поглядах людей, які творили літературу. На зміну придворним дамам, з їхніми повними куртуазності творами про манірне та сповнене чуттєвості життя аристократії («Повість про принца Генджі»), в літературу прийшли суворі чоловіки, більшість з яких була монахами. Таким чином, якщо раніше ідея *муджьо* передавалась зміною пір року та любовними зв'язками, які постійно змінюються, то тепер *муджьо* уявляється не лише як часова категорія, а як категорія просторова. Ця просторова конотація зумовила виникнення образів хижі самотника та заїжджого двору, як вираження змін у просторі. В контексті нашого дослідження важливо те, що прерогатива займатись літературною творчістю “перейшла з рук придворної дами до монаха (*індзя*), тобто до особи, яка або залишила світ, або вважає, що залишає його. Таким чином вийшло, що хижі самотника ... стала не тільки ... місцем літературної творчості, але також одним з центральних літературних образів” [ЛаФлер 2000, с. 70].

Розглянемо декілька прикладів функціонування цього образу в середньовічній японській літературі.

Відомий йсекредньвічний поет Сайгьо дуже поетично висловив цю ідею в наступному вірші:

Izuku ni mo	Ніде нема місця
Sumarezuba tada	Щоб залишитись і жити,
Sumade aran	Окрім як – будь-де.
Shiba no iori no	Будь-яка трав'яна хижі залишає
Shibashi naru yo ni	Своє місце у цьому змінному світі

У цьому прикладі дуже вдало використовується омонімія двох слів в останніх рядках вірша: shiba “трава” та shibashi “тимчасовий”. Обидва функціонують як означення. Обидва звучать майже однаково. Крім того, можемо побачити і концептуальну схожість, оскільки зроблене з трави є тимчасовим. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що поет має на меті показати зв'язок між іогі “хижі” та уо “світом”. [ЛаФлер 2000, с. 74]

Інший відомий японський поет Мацуо Басьо, який жив значно пізніше, у повісті «Оку но хосоміті» пише:

Я підтягнув свої штани та поміняв мотузку на своєму бамбуковому капелюсі. ... Потім моїми думками заволодів місяць в Мацусіма. Коли я залишив свою домівку та попрямував до житла Сампу, в якому мав

залишатись до початку своєї подорожі, я написав цього вірша на стіні своєї хижі:

Kusa no to mo	Навіть хижа з трави
Sumikawaru yo zo	В цьому мінливому світі
Hina no ie	(Може перетворитися на) будинок ляльки.

Як бачимо, за той час, що відділяє Сайгьо від Башьо, принципово нічого не змінилось. Той самий мінливий світ, та сама трав'яна хижа, яка постійно змінюється, символізуючи зміни у цьому світі.

Ще одним символом, який передає ідею *муджьо* у просторі, є постійний двір. Це і не дивно, враховуючи його призначення: постійний двір – це місце, в якому кожен день живуть різні люди. Своєрідним різновидом постійного двору може бути гірська переправа. Там теж постійно зустрічаються різні незнайомі люди. Можемо сказати, що ці два місця просто переповнені *муджьо*:

Kore ya kono	Цей перевал
Yuku mo kaeru mo	Де люди ідуть та повертаються
Wakaretsutsu	Розстаються
Shiru mo shiranu mo	І знайомі і незнайомі
Ausaka no seki	Перевал Зустрічей!

Своєрідна краса цього вірша створюється за допомогою чергування слова *то* «також» та звука *к*. Разом з тим, ми не можемо не помітити, що увесь вірш просто переповнений відчуттям постійних змін. Значною мірою це досягається завдяки вибору теми: де як не на перевалі (Де люди ідуть та повертаються / Розстаються) найкраще можна виразити ідею змін? Якщо у хижі самотника непостійність виражалась як непостійність самої хижі (зовнішність), то тут ми бачимо непостійність всередині самого перевалу (внутрішня сутність). Іще прозоріше ця ідея виражена у вірші вже цитованого вище Мацуо Башьо:

Ми дуже стомились, проходячи деякими небезпечними місцями на півночі, місцями, які мали дуже красномовні назви: Ті, що не знали батьків, Ті, що не мали дітей, Собака, якого вигнали, Кінь, якого відправили назад тощо. Зупинившись на ніч, в кімнаті прямо навпроти нашої ми почули голоси. Очевидно, голоси двох молодих жінок. Разом з ними звучав і голос чоловіка, який був старший за них. Зі сказаного я зрозумів, що жінки були куртизанками з Ніігата в провінції Ечїго, які направлялися в храм Ісе. Чоловік, здається, супроводжував їх, але тут збирався їх залишити і направитись у рідне місто. Я чув, як вони називали себе «Ті, що плывуть, наче біла піна, бульбашками на хвилях, розбиваються об берег, стали поганими через це життя, через карму, яка не дає їм влаштувати особисте життя, міняється щоденно...» Я заснув, але коли зранку ми друзями залишали це місце, до нас підійшли дві жінки і зі сльозами на очах попросили: «Ми зовсім не знаємо, куди йти цими дорогами. Чи не дозволите ви йти за вами, лише так, щоб ми могли вас бачити? Будь-ласка. Дозвольте нам йти за вашим монашеським одягом, пізнати вашу велику доброту та сподіватись одного разу

звільнитися від своєї карми!» Ми відповіли: «На жаль наші плани вам не підходять. На нашому шляху є багато місць, де ми збираємось зупинитись. Але ви можете приєднатись до будь-кого, хто йде у тому самому напрямку, що і ви. Амагерасу обов'язково потурбується про вас і допоможе дістатися неушкодженими до вашої цілі». З цими словами ми їх залишили. ... але якийсь час нас не залишало глибоке співчуття до них. Я прочитав вірш, який Сора відразу записав у зошит.

Hitotsu ya ni	Під одним дахом
Yuujo mo netari	Сплять і «жінки-для-розваг»,
Nagi to tsuki	І конюшина, і місяць.

Дуже незвичайна історія, незвичайність якої проявляється ще з самого початку, у назвах місць, через які проходять герої. Очевидно, що вже самі ці назви символізують *муджьо*: розставання, втрати. В цьому епізоді події, звороти і деталі висловлювань, – все повторює головну тему. Хоча карма і звела жінок-для-розваг та поета – пілі-грима на одну ніч під одним дахом, це були короткі та поверхневі стосунки. Басьо зафіксував їх особливість у вірші: постійний двір розглядається як такий а *priori*. Це місце для зупинки на одну ніч. Як місце, де розміщуються люди, що проходять, воно виражає плинність усього сущого. [ЛаФлер 2000, с., 83]

Як бачимо, і хижа самотника, і постійний двір в японській поезії є вираженням однієї і тієї самої ідеї: *муджьо*, постійних змін, мінливості усього у цьому світі. Проте, незважаючи на цю подібність. Ці образи мають дещо різне символічне наповнення. У. ЛаФлер пропонує виразити його у такій таблиці [ЛаФлер 2000, с 4]:

Таблиця 1

Хижа самотника та постійний двір

<i>Хижа самотника</i>	<i>Постійний двір</i>
Знаходиться далеко від основних транспортних та торгових шляхів	Знаходиться в транспортних вузлах або торгових місцях
Обмежені соціальні контакти, самотність	Активні соціальні контакти, «випадкові» зустрічі
Відсутність сексуальних стосунків	Сексуальна розбещеність

Зрозуміло, що в одній роботі неможливо повністю висвітлити таке складне та багатогранне питання. Очевидно, що можна було б знайти ще не один приклад функціонування аналізованих образів в японській літературі. Крім того, поза нашою увагою опинились інші, не менш цікаві образи. Вважаємо, що подальше дослідження буддійської символіки в середньовічній літературі Японії обіцяє досить цікаві результати.

¹Японською назва цього перевалу звучить Ausaka. До його складу входить корінь ац, який означає «зустрічатись». Ausaka – це застава на шляху біля Кіото, на якій зупиняли подорожніх, йшли на схід, або зі сходу

1. Збірка старих і нових японських пісень: Поетична антологія. (905-913 pp.) «КОКІН-ВАКА-СЮ» («КОКІН-СЮ») / Передмова, переклад з японської та комен-

тарі І. Бондаренка. – Київ: Факт, 2006ю – 1280 с.; 2. *ЛаФлёр У.* Карма слов, буддизм и литература в средневековой Японии. – М.: Серебряные нити, 2000. – 192 с.; 3. *Anthology of Japanese Literature, from the earliest era to the mid-nineteenth century*, compiled and edited by Donald Keene. – New York: Grove Press, 2000. – 442 p.; 4. *Jeff Humphries* Reading Emptiness. Buddhism and Literature. – New York: State University of New York Press, 1999. – 169 p.; 5. 内田保男、石塚秀雄。新国語要覧。東京：大修館書店、2000年。 – 392 p.

О. Катерина,

Національний Університет «Львівська Політехніка»

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ У ТВОРЧОСТІ МОРИ ОГАЯ

У статті досліджено форми інтертекстуальності, їх специфіку та функціональне навантаження у творах Морі Огая. Проаналізовано твори: роман «Дикий гусак», повісті «Танцівниця», «Юнак», етюд «Блукання», в яких виділено форми однотекстової референції (інтертекстуальні мотиви, референтні відсилання, цитати, алюзії та ремінісценції) та окремі елементи системно-текстової референції.

Ключові слова: інтертекстуальність, Морі Огай, референція, цитата, алюзія, ремінісценція, період Мейджі

В статье исследуются формы интертекстуальности, их специфика и функциональная нагрузка в произведениях Мориа Огая. Проанализированы произведения: роман «Дикий гусь», повести «Танцовщица», «Юноша», этюд «Блуждания», в которых выделены формы однотекстовой референции (интертекстуальные мотивы, референтные отсылания, цитаты, аллюзии и реминисценции) и отдельные элементы системно-текстовой референции.

Ключевые слова: интертекстуальность, Мориа Огай, референция, цитата, аллюзия, реминисценция, период Мэйдзи

The article is devoted to the investigation of forms of intertextuality, their specificity and functions in works of Mori Ogai. Among analyzed works are: a novel «The Wild Geese», stories «The Dancing Girl», «Youth», «Delusions», in which the forms of single text references (intertextual motifs, references, quotations, allusions and reminiscences) and some elements of system references.

Keywords: intertextuality, Mori Ogai, reference, quotation, allusion, reminiscence, Meiji period

Те, що японський письменник Морі Огай був нестандартною особистістю, з чим стає все більш зрозумілим. Тепер видно, що він був одним з видатних літературних діячів в новій японській літературі поряд із Нацуме Сосеки і Акутагавою Рюнос-

ке. Прозаїк і перекладач, критик і драматург, він знаходився в центрі інтелектуальних і художніх інтересів свого часу (притім, що література не була його основною діяльністю). Обравши за спеціальність санітарію і гігієну, Морі Огай багато років очолював санітарну службу японської армії, за наказом провів декілька років у Німеччині, що певним чином вплинуло на його особисте життя та мало вплив на його творчість – на всіх жіночих образах письменника ми бачимо відбиток його нещасливого кохання. Як людина високоосвічена, ерудована, з широким колом інтересів Морі Огай щедро прикрашає свої твори різноманітними цитатами, ремінісценціями, алюзіями та відсиланнями до праць німецьких філософів-ідеалістів. Така специфіка творчості письменника робить актуальним інтертекстуальний аналіз його творів.

Літературознавчі дослідження останнього часу переконливо доводять, що інтертекстуальний підхід можливий і продуктивний при аналізі не тільки літератури постмодернізму, але й будь-якого художнього тексту. Інтертекстуальне прочитання художніх творів відкриває нові можливості: від виявлення міжтекстових взаємодій, неврахованих літературних контактів до пошуку нових інтерпретацій традиційних текстів, поновлення їх змісту. Це особливо актуально для творчості японських письменників періоду Мейджі, коли після відкриття країни та оголошення курсу на європеїзацію розпочалось активне запозичення здобутків європейської цивілізації у всіх сферах культурного життя, і в літературі також. Йдеться не тільки про активне ознайомлення японців з найкращими зразками світової класики через переклади, але й залучення здобутків світового письменства до формування нової національної літератури (наприклад, виникнення жанру *сінтайсі*, сформованого за зразком європейської поезії, можна вважати одним з таких явищ). Морі Огай, хоча й ніколи не визнавав першості європейської культури, як літератор періоду Мейджі зробив свій внесок у процес відкриття японцями європейської, зокрема німецької, літератури.

Твори першого періоду творчості Огая написані під впливом перебування в Німеччині. Це яскраво видно на прикладі твору «Танцівниця» («Maïxime», 1890), яке є великою мірою автобіографічним, у ньому описуються події, що відбулись в житті письменника і, таким чином, простежується автореферентний зв'язок головного персонажа з автором твору. В Німеччині в Огая була кохана, яку він був змушений залишити, оскільки сім'я була проти шлюбу з іноземкою без родоvodu; його поспішно одружили з дочкою адмірала. Ці події лягли в основу твору, який, за словами Н. Конрада, справив справжній фурор у літературних і читачьких колах завдяки своєму іноземному матеріалу [Конрад 1991, 319].

«Танцівниця» оповідає про душевну драму молодого японця на ім'я Ота Тойотаро. Як і Огай, Ота прибув до Японії для навчання. За кордоном він вперше відчув незалежність і духовну свободу. Ось в цій обстановці Ота зустрічає Елізу – танцівницю, яка перебуває у вкрай складному матеріальному становищі. Ота допомагає дівчині та її матері і з того часу починає регулярно до них навідуватись, між Ота та Елізою виникають почуття, і хоча це лише невинна симпатія, про це вже встигли донести японському начальству, і Ота звільнили. Це не відбулося на почуттях закоханих, а ще більше зблизило їх. Ота знаходить роботу у видавництві, хоча теперішній зарібок не йде ні в яке порівняння з минулим, та він задоволений своїм життям. Все зміню-

ється, коли його друг – Аїдзава Кенкіті – знайомить його з графом, який має для нього роботу. Поступово граф Амагата почитає ставитися до Ота приязно і через деякий час пропонує посприяти у поновленні кар'єри в Японії. Герой вагається, оскільки він широко кохає Елізу, проте його друг переконує його, що це останній шанс налагодити своє життя, і Ота вирішує покинути Елізу. В шоковому стані він йде додому щоб розповісти про від'їзд. Вбита горем Еліза, яка була вагітною, збожеволіла.

У творі наявна біографічна інтертекстуальність: в образі Ота Тойотаро можна побачити прозорий натяк на особу самого письменника. Чимало дослідників наголошують на тісному літературному зв'язку Огая з Гете, яким Огай захоплювався, твори якого читав і перекладав; Гете не міг не вплинути на молодого автора [2]. Йдеться як про численні алюзивні згадки прізвища німецького письменника в різних творах, так і про загальну наскрізність окремих інтертекстуальних образів, зокрема в «Танцівниці». Як стверджує Г.Д. Іванова, перша ж критика на «Танцівницю», вміщена в журналі «Сіграмі Сосі» (автор – Ямагуті Тораторо), вказував на її внутрішній зв'язок із деякими з творів Гете [Іванова 1982, 44]. Ми в межах даної роботи хочемо більш детально простежити цей зв'язок.

На нашу думку, найбільш споріднений з «Танцівницею» є роман «Страждання юного Вертера», написаний Гете у 1774 році. За жанром твір – роман у листах, оповідь ведеться від першої особи. Вертер, чутливий юнак із тонкою душевною організацією, приїхав до невеликого міста для відпочинку на самоті. На замиському балу хлопець знайомиться з Шарлоттою і шалено закохується, але його почуття вже заздалегідь приречені на нещасливий кінець – у Лотти є наречений, Альберт, з приїздом якого утворюється любовний трикутник. Хоча наречений Лотти виявляється чуйною людиною і зовсім не ревнує через почуття Вертера до Лотти, проте Вертер страждає. Образ коханої постійно поруч із ним, і юнак розуміє, що сам він не може покласти кінець своїм стражданням. Далі оповідь переривається і «від видавця» ми дізнаємось, що кохання до Лотти зробило Вертера нестерпним, хоча, з іншого боку, в його душі міцніє прагнення смерті, оскільки просто покинути кохану він не може. Під натиском Альберта Лотта віддаляє юнака, той остаточно вирішує вчинити самогубство і починає для цього пістолети Альберта [Гете 1976].

Схожість образів Вертера і Ота Тойотаро в тому, що вони обоє являють собою суперечливі особистості, що постійно перебувають в розладі з собою і оточуючими. Але якщо Ота перебуває у невизначеності через власну легковірність, то Вертер не знаходить розради з іншої причини – він занадто сильна особистість, його почуття гіперболічні, він гостро реагує на прояви соціальної нерівності та інші хвороби суспільства, висуває непомірні вимоги, але не знаходить розради серед рівних собі. Кохання було порятунком, єдиною радістю в житті Вертера, аспектом його життя, що не піддавався і не потребував механічно усталеного порядку. Кохання для Вертера – це торжество життя, торжество живої природи над мертвими умовностями, і коли Лотта після довгих вагань відмовляє вразливому юнаку, і той вирішує піти з життя.

Спільним для обох творів є і наскрізний мотив страждання, який, проте, має у цих творах різні вияви. У «Танцівниці» головний герой є причиною страждань та збожевілля своєї коханої, його вчинок – деструктивний, адже Ота знищить те, що вони

з Елізою збудували. Ота також страждає, але його душевні муки не йдуть ні в яке порівняння з Елізиними, і вже на пароплаві він може спокійно озирнутись на ситуацію та описати її. В «Стражданнях юного Вертера» головний герой є причиною в особливому своїх страждань. Неспокійна, запальна душа та обставини призводять до того, що Вертер поринає в згубне кохання, але губить він тільки себе. Альберту і Лотті стає з часом все важче витримувати його товариство, але їхні взаємні непорозуміння, які виникають внаслідок цього, не йдуть ні в яке порівняння зі стражданнями юнака. І обірвавши своє життя, Вертер покладає кінець стражданням – як своїм, так і стражданням Альберта і Лотти. Тому, на нашу думку, образ Вертера – деструктивно-конструктивний, адже він знайшов вихід з ситуації, який дозволяє закоханим спокійно жити далі (навіть ціною його власного життя). В цьому і полягають відмінності у мотиві страждання у цих творах.

Ще один твір, з яким у «Танцівниці» простежуються інтертекстуальні мотиви – це п'єса «Клавіго» Гете. Іспанець Клавіго, нинішній королівський архіваріус, після вступу на нову високу посаду покинув свою наречену Марі через те, що тепер йому, солідній людині, не пристало знатися з іноземкою. Далі Клавіго то пориває з Марі, то повертається до неї і, врешті-решт, стає причиною трагічної смерті дівчини [Гете 1976]. У цьому творі, як і в «Танцівниці», наскрізним мотивом є мотив нещасливого кохання. В обох випадках причиною трагедії є головний герой, який самостійно не може приймати рішення і діє за настановою друга. Проте, на відміну від Ота, який з початку і до кінця кохає Елізу, необхідність покинути її мучить його, а його рішення про повернення в Японію настільки шокувало його самого, що Ота сам не свій ходить вулицями, не знає, з якими словами звернутись до коханої, а рішення таке він приймає тільки через свою слабкість і невміння відмовити другові, то Клавіго постійно змінює свою думку про свої почуття до Марі, з чого можна зробити висновок, що почуття цього персонажа задумано як доволі поверхові.

Ще один цікавий для інтертекстуального аналізу твір – це роман «Дикий гусак», характерний в першу чергу ремінісценцією на п'єсу Г. Ібсена «Дика качка». Роман «Дикий гусак» оповідає історію молодой дівчини О-Тама, що живе в період соціально-політичних і культурних змін, вона сама певною мірою виступає уособленням цих змін. Життя поставило її в складні обставини: вона – утриманка лихваря Сuedзо, але в її душі поступово прокидається невиразне почуття до студента на ім'я Окада [Морі Огай 1990].

П'єса Ібсена «Дика качка» у своєму зовнішньому вимірі – це соціально-побутова драма, закручена навколо протиставлення багатія Верле та невдахи Екдала, що підсилене поступовим розкриттям передісторії основних подій, з яких довідуємося про далеко не праведні джерела добробуту комерсанта. Виразно й чітко окреслена соціально-побутова тканина п'єси є лише тлом її істинного драматизму, що з'ясовується у взаєминах представників молодшого покоління. Драматург вводить у п'єсу відсутнього у містечку тривалий час сина Верле – Грегерса, шкільного товариша Ялмара. Це призводить лише до загострення родинних непорозумінь, після яких донька Ялмара, чотирнадцятирічна Хедвіг (у своєму батьківстві щодо неї Ялмар сумнівається), накладає на себе руки.

Ознаменована заголовком твору романтична символіка вдало вплетена в панівну в п'єсі соціально-побутову фактуру. Вона пов'язана з «паралельним світом», у якому живе старий Екдал: на розлозі горіщі він розводить курей та кроликів, влаштовуючи час від часу на них полювання і згадуючи таким чином молодечі роки. Особливою пошаною господаря користується врятована ним дика качка зі знівеченим крилом, доля якої, очевидно, якось нагадує йому його власну долю.

Романтичний образ підстреленої дикої качки, яка ледь не загинула й побувала в собачих зубах, символізує людську долю. Вона може асоціюватися не лише зі старим Екдалом, а й з іншими персонажами драми, зокрема й з постаттю Хедвіг, образ якої виростає до масштабу трагічної героїні (у спробі повернути батьківську любов вона розряджає в себе рушницю, коли намагається підстрелити качку, яку батько не злюбив).

Ремінісцентне відсилання, розміщене в сильній позиції, вказує на однакове функціональне навантаження символів. У Морі Огая смерть дикого гусака також є кульмінацією твору, ставши причиною того, що Окада і О-Тама того вечора, який мав стати початком їхніх стосунків, так і не зустрілись. У цьому романі смерть дикого волелюбного птаха, який, як і дика качка у п'єсі Ібсена, ув'язнений в закритому просторі, символізує крах надій О-Тама на звільнення від Сuedзо і пізнання справжнього кохання з її обранцем – студентом Окадою.

Ще одна ремінісценція, яка повторюється в творі декілька разів – це використання назви китайського середньовічного еротично-побутового роману «Цзін, Пін, Мей, або Квіти сливи в золотій вазі». Це був перший китайський роман реалістичного характеру з відвертими еротичними епізодами. Назва твору складається з частин імен головних героїнь роману: Пань Цзінлянь («Золотий Лотос» Пань), Лі Пін'єр («Вазочка» Лі), і Пан Чуньмей («Квітка весняної сливи» Пан).

В романі Морі Огая «Цзін, Пін, Мей» згадується у контексті короткого розгляду літературного процесу в Японії. На початку твору стоїть дата – 1880 рік, це час, коли ще не було поезії нової форми та реформованих класичних жанрів, і молоді читала китайську класику. Студент Окада також читає роман, повний чуттєвих сцен і описів красунь, в його уяві постає образ ідеальної красуні, яку він згодом зустрічає.

О-Тама уособлює ідеал автора щодо як жіночої краси, так і душевних якостей, від її вигляду віє скромність і чистота. Між образом О-Тама та героїнями китайського середньовічного роману існує тип зв'язку, який можна назвати оберненою референтністю: оскільки автор вносить цей роман у свій твір, образ головної героїні несе певне функціональне навантаження. Однак паралелізм образів обмежується тим, що героїні – прекрасні утриманки, які живуть у закритому просторі, однаково проводять весь вільний час біля вікна, дивлячись на перехожих. У решті речей вони відрізняються: всіх трьох головних героїнь твору «Квіти сливи в золотій вазі» автор наділив різноманітними душевними вадами, однак О-Тама зображена у творі як чиста, незіпсована дівчина з почуттям власної гідності. Хоча протягом твору ми спостерігаємо зміни, що в ній відбуваються (дівчина здобуває внутрішню незалежність, але шляхом пристосовування та хитрощів), але О-Тама від початку до кінця – позитивний образ.

1. Конрад, Н.И. Японская литература в образцах и очерках. / Конрад Н.И. – [Репринт. изд.]. М.: Наука, 1991. – 562 с. – (Б-ка отеч. востоковеда); 2. 「鷗外とゲーテ」 // 國文學誌 / 森鷗外を読むための研究事典 — 學燈社 — 1998年1月号、第43卷1号; 3. Иванова Г.Д. Мори Огай / Иванова Г.Д. – М.: Наука, 1982. – 246 с. – (серия «Писатели и ученые Востока»); 4. Гете Й.В. Страдания юного Вертера // Гете Й.В. Собрание сочинений в десяти томах. М.: Художественная литература, 1976. – т. 6. – 480 с.; 5. Гете Й.В. Клавиге // Гете Й.В. Собрание сочинений в десяти томах. М.: Художественная литература, 1976. – т. 4. – 496 с.; 6. Мори Огай. Дикий гусь; Танцовщица; Рассказы; Симадзаки Тосон. Нарушенный завет. М.: Худож. лит., 1990 – 526 с.; 7 Мори Огай. Блуждания // Иванова Г.Д. Мори Огай / Иванова Г.Д. – М.: Наука, 1982. – 246 с. – с. 138 – 152.

О. Кирик,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

КАЗКОВІ МІФОЛОГІЧНІ ПЕРСОНАЖІ В СИСТЕМІ ПЕРВІСНИХ ВІРУВАНЬ ЯПОНЦІВ

У статті розглядаються первісні вірування японців та національна релігія синто на ранньому етапі свого розвитку як джерело міфологічних персонажів японських народних казок.

Ключові слова: японські народні казки, міфологічні персонажі, синто, первісні вірування, народна демонологія

В статье рассматриваются первобытные верования японцев и национальная религия синто на раннем этапе своего развития как источник мифологических персонажей японских народных сказок.

Ключевые слова: японские народные сказки, мифологические персонажи, синто, первобытные верования, народная демонология

In the article the primitive beliefs of Japaneses and national religion of Shinto on the early stage of the development as a source of mythological characters of the Japanese fairy-tales are examined.

Key words: Japanese folk tales, mythological characters, Shinto, primitive beliefs, folk demonology

Останні роки світ переживає своєрідний «японський бум». Давно вже стали візитівкою Японії такі слова, як «кікебана», «сакура», «чайна церемонія», «кімоно», «самурай», «саке» тощо. Цей перелік можна продовжувати – настільки увійшли у

вжиток японські реалії. Надсучасні японські технології у різних галузях промисловості вражають уявлення, японські товари стали еталоном якості, а сучасна молодь із захопленням читає сучасну японську літературу і комікси *манга*, дивиться *аніме*, смакує японську кухню тощо. Вражає багатогранність та різноманітність японської національної культури, яка вже добре знана в усьому світі. Проте відтоді як європейська цивілізація «відкрила» для себе самотню та екзотичну культуру «Країни сонця, що сходить», Японія не втратила своєї загадковості й чарівності. Сама Японія уособлює «п'ятнадцятий камінь саду Рьоандзі», як написав про неї В. Цетов, і приховує свої таємниці від чужих очей [Цетов, 1986].

Пригадаємо висловлювання видатного японського релігієзнавця Като Генті: «Не кажи, що знаєш Японію, якщо не маєш уявлення про синто» – настільки важливо, навіть необхідно, знання про нього для будь-якого іноземця, який бажає зрозуміти духовний світ японців» [Като Генті 2008, 11]. Отже, японський менталітет і культуру неможливо розглядати окремо від національної релігії «синто», що продовжує існувати у суспільстві, яке ототожнюється з найсучаснішими досягненнями цивілізації. Поєднання традиційного й сучасного західною людиною сприймається як контрастність, для японця – це природний зв'язок коріння і паростків одного дерева. З покоління у покоління передається повага до народних традицій і звичаїв, духів предків, рідної природи. Отже, історична пам'ять, хоча й значною мірою міфологізована, – стали найважливішими атрибутами етнічної ідентичності японців.

Синто – це споконвічна релігія жителів Японських островів з найдавніших часів дотепер. Синто охоплює всі аспекти життя і культури японського народу. Спочатку це був комплекс давніх ритуалів і народних вірувань, суть яких полягала в анімізмі, тобто обожнюванні природи і тварин, культі предків, поклонінні божествам *ками* (神) та духам, які за уявленнями японців, можуть бути присутні навіть у неживих речах, на кшталт гір, каменів, водопадів. Культ предків і повага до надприродних сил була пов'язана з легендами про народження Японських островів і зішестя богів на землю для її заселення. У стародавній Японії вірування не були сформовані у єдину релігійну систему. Вони отримали назву «синто» тільки з появою буддизму, який прийшов з Китаю у 538 р., оскільки виникла необхідність відокремити автентичні японські вірування від буддизму [Єсими Умеда, 3].

Синто виник з місцевих культів природи, поклоніння місцевим, родовим і племенним божествам. Первісні шаманські й чаклунські обряди синто почали набувати єдиного образу тільки з V–VI ст., коли імператорський двір почав контролювати діяльність синтоїських храмів. На початку VIII ст. при імператорському дворі був створений спеціальний департамент у справах синто [4].

«Синто» (神道) означає «шлях богів». Вперше це слово було згадано у 720 р. в імператорській хроніці «Ніхон сьокі» («Аннали Японії»), де було сказано, що імператор Йомей (540-587) «ввів у вчення Будди і вшановував шлях богів» [Нихон Сьокі 1997, 80]. У синто немає ані засновника, ані святого писання. Проте збереглися деякі стародавні записи, виконані за наказом імператриці Геммей (роки правління: 707-715), – «Кодзікі» (古事記 «Записи давніх діянь», 712 р.) та «Ніхон-сьокі» (日本書紀, скорочено «Ніхон-гі» – «Аннали Японії», 720 р.), які включають японську міфологію та

історію. Вони є історичною і духовною основою синто. Через кілька років, за наказом імператриці були створені «Фудокі» (風土記 «Записи крайових звичаїв»), що також є важливим джерелом інформації про вірування давніх японців.

Синто – релігія теантропічного типу. Вона бачить божественне у людині та у всесвіті, її принцип: «Божество у кожному з нас» [Като Генті 2008, 37]. Для синто притаманне сприйняття людини й навколишнього світу як одного цілого, нерозривне поєднання сакрального й буденного. Краса й мальовничість японської природи, особливості географічного розташування, ізольованість і віддаленість від інших країн, суворість природних умов та непередбачуваність стихій з давніх-давен привчили японський народ поважно ставитись до природи, прислухатись і прилаштовуватись до неї. Японці переконані, що живуть у світі, який населений невидимими силами. Культ природи органічно супроводжує буття японців протягом багатовікової історії та проявляється у різних сферах господарської діяльності, культурі, літературі та мистецтві. А через ритуал – важливу частину будь-якої святкової та буденної діяльності японців – встановлюється гармонія з навколишнім світом і досягається відчуття єдності з живою природою.

За обрядовістю та метою культів давні вірування японців можна розділити на групи: виробничі культи (пов'язані з сільським господарством і рибальством); культи зцілення (які забезпечують зцілення від хвороб); культи заступництва (спрямовані на захист від епідемій та інших негараздів); культ охорони домашнього вогнища (який оберігав від пожеж і підтримував злагоду у родині); культ удачі й процвітання (надавав добробут і блага у житті); культ відлякування злих духів (спрямований на позбавлення від чортів, водяних, демонів) [Кашкараєва, 5]. Отже, основний зміст давніх вірувань японців полягав у релігійних обрядах, які були безпосередньо пов'язані з повсякденним життям.

На відміну від інших світових релігій, які у японській мові позначаються ієрогліфом 教, що означає «вчення», синто записується з ієрогліфом 道 – «шлях». Отже, для японців синто – це більше, ніж релігія – це модель світу і філософія його пізнання.

Синто як світосприйняття і показник національної ідентичності японців почав досліджуватись у XVIII ст. В Японії виникла науково-філософська школа *Кокугаку*-ха (яп. 国学 «країнознавство»), яка займалась вивченням автентичного японського світогляду й духовності через історію та пам'ятки класичної японської літератури, такі як «Кодзікі» (712 р.), «Ніхон сьокі» (720 р.), «Манйосю» (753-760 pp. /?/) та інші. Яскравими представниками однієї з течій цієї школи були видатні вчені Камо Мабуті (1697-1769) й Мотоорі Норінага (1730-1801).

Пошуки справжнього «духу Ямато» продовжили на початку XX ст. Янагіта Куніо (1875-1962) та Орікуті Сінобу (1887-1953). Незалежно один від одного вони дійшли висновку, що необхідно досліджувати не тільки літературні пам'ятки, але й традиції первісних вірувань, ритуали, обряди, що збереглися до наших днів, та фольклор. Одним з найбагатших джерел фольклорного матеріалу стали казки різних провінцій Японії.

Нашарування відбитків різних епох, народні вірування й марновірства, прикмети, календарна родинна обрядовість – все це склалося у своєрідну чарівну мозаїку життя

японського народу і відобразилося у японських народних казках. Ми не маємо можливості згадати всіх казкових міфологічних персонажів, більш того, описати кожного з них (за сучасним японським каталогом кількість всіх привидів і духів, які населяють Японський архіпелаг, становить 1826), але акцентуємо нашу увагу на зв'язку чудовиськ, перевертнів і привидів із первісними народними віруваннями.

Казкових міфологічних істот традиційно поділяють на три великих групи: чудовиська (*йокаї*), перевертні (*хенге*) та привиди (*юреї*). Всі вони є героями японської народної демонології, представниками потойбічних сил, наділені надзвичайними можливостями та здібностями.

Йокаї (з яп. привид, дух, чудовисько) – це потойбічні істоти, демони, чудовиська. Вони надзвичайно різноманітні за зовнішністю, атрибутами і чарівними предметами, якими володіють, функціями, звичками та поведінкою. Проте їх об'єднує загадковість, що власне й закладено у значенні ієрогліфів, якими записується слово *йокаї* (妖怪) – «дивний, чарівний» і «загадка, привид, щось дивне». Особливістю представників цієї демонологічної групи є те, що вони «діти» природи і, за невеликим винятком, живуть подалі від людських будівель – у горах, лісі, полі, річці, вирі або морі. *Йокаї*, зазвичай, антропоморфні та цілком матеріальні, хоча і мають дивну зовнішність (червоне або синє обличчя, дзьоб замість носа, рот до вух, бичачі роги, ікла, черепаший панцир тощо). Вони люблять лякати людей і можуть навіть їх з'їсти. *Йокаї* живуть своїм життям і зустріч людини з ними буває завжди випадковою. Найбільше шансів зустрітися з ними у сутінках або із настанням ночі. Цей час у японській мові навіть має особливу назву «*оума-га докі*» («час зустрічі з демоном»). Натрапити на потойбічних створінь можна у горах, темному лісі, біля старих храмів, подалі від людського житла [Садокова, 10].

Японський етнограф і фольклорист Янагіта Куніо розробив класифікацію *йокаїв* і поділив їх на такі групи: *яма-но йокаї* (山の妖怪) – духів гір, *мідзу-но йокаї* (水の妖怪) – духів води, *міті-но йокаї* (道の妖怪) – духів доріг, *уті-но йокаї* (家の妖怪) – домашніх духів та *оні* (鬼) – чортів, демонів. Найяскравішими представниками *йокаїв* є *тенгу*, *каппа*, *ямамба*, *оні*, *дракони*, *русалки* тощо. Їм присвячені численні легенди й казки. Це казки «Дід Кобуторі», «Віяло тенгу», «Урасіма Таро», «Ноппер-рапон», «Витівки Хікоїті» тощо. Японські фахівці виокремлюють казки, присвячені оповіданням про чудовиськ і привидів, в окремий жанр «*Обаке банасі*» (お化け話).

Юрей (幽霊 – з яп. дух, привид, примара) – це привиди, духи померлих, які часто з'являються у жіночій подобі, але їхня нижня частина тіла дещо примарна: вони на мають ніг. Такими уявляли японці так званих «класичних» *юреїв*. Але не стільки зовнішність, скільки природу *юреї* чітко відображають ієрогліфи, з якого складається це слово: 幽 – «потойбічний» і 霊 – «дух, душа, привид». *Юрей* – це душі померлих, які з тієї чи іншої причини не можуть знайти спокою після смерті. А. Накорчевський наводить таку класифікацію «класичних» *юреїв*: ті, хто загинув насильницькою смертю; над ким не були виконані відповідні погребальні обряди або не проводяться необхідні поминальні служби; хто не завершив якусь надзвичайно важливу справу (найчастіше – це помста); душі тих, хто тимчасово залишає свою тілесну оболонку це за

життя; віроотступники, яких не приймає ані земля, ані небо (це стосується «суворих» конфесій, яких у Японії незначна кількість) [Накорчевський, 2003].

Юреї, на відміну від *йокаїв*, навмисно шукають зустрічі із людиною і навіть можуть переслідувати фольклорного героя на величезних відстанях, відправляючись за ним через річки, поля і гори. Якщо *йокаї* бувають простодушними й легковірними, і навіть можуть допомогти людині за певних обставин, то *юреї* нерідко викликають справжній жах своїм виглядом (мають гладку кулю замість голови або очі на ногах). *Юрей* може з'явитись у вигляді згустку туману або немовляти з обличчям старого діда.

Японська народна демонологія налічує цілу низку різновидів *юреїв*, які відрізняються за зовнішністю, поведінкою та функціями. Наприклад, *онрьо* (怨霊) – це душі несправедливо ображених, які прагнуть помсти; *о-баке* (お化け) – страшенні істоти, які люблять лякати людей; *хітоцуме кодзо* (一つ目小僧) – лисе однооке чудовисько, схоже на буддйського ченця. Але є і добрий привид *баку* (狢), який їсть погані сні і зображується у подібі чепрачного тапіра.

Віра японців у привидів пов'язана з уявленнями про душі предків, які відвідують цей світ двічі на рік. Яскравим прикладом цього є свято *О-Бон* (お盆) – день поминання померлих, яке святкується у Японії з VI ст. і щороку проводиться влітку протягом трьох днів. Друга назва *О-Бон* – Свято Ліхтарів, оскільки з настанням темряви запалюються численні ліхтарики або вогнища для того, щоб присвітлити духам предків дорогу додому й назад. Свято *О-Бон* прийшло до Японії разом із буддизмом. Проте воно зазнало значного впливу з боку синто і народних вірувань японців, пов'язаних із культом предків. Традиційна дата святкування *О-Бон* – п'ятнадцятий день сьомого місяця відповідно до місячного календаря. Але після переходу Японії на григоріанський календар дата святкування стала відрізнятися в залежності від місцевості. Останнім часом у більшості регіонів країни святкують з 15 серпня. Метеоритні дощі, які проходять у цей час, вдало вписуються у контекст свята. У деяких районах Токіо, Тохоку, а також у Йокогамі *О-Бон* святкують 15 липня, а на півночі Канто, деяких частинах Тюоку, Сіоку і Кюсю та на Окінаві – за місячним календарем. У наш час, зазвичай, на період свята службовцям надається відпустка, щоб вони мали можливість відвідати рідні місця й виконати необхідні ритуали, пов'язані із поминанням померлих. Хоча здавалося б свято поминання померлих сумне, але в Японії навпаки проводиться весело та яскраво. Обов'язковою частиною свята є традиційний танець *бон-одорі* (盆踊り), призначення якого в тому, щоб ублажати духів предків і просити їх про допомогу. Ще одне призначення танців, як зазначає А.Лазарев, – вигнання чужих, небезпечних духів, які під час свята могли проникнути у наш світ [Лазарев, 6].

Перевертні *хенге* (変化), найпопулярнішими з яких є лисиці (狐 *кіцуне*), борсуки (狸 *танукі*) й кішки (猫 *некомата*), здатні приймати людську подобу (а не навпаки, як у західній традиції). Характерною ознакою перевертнів *хенге* є хвіст, який залишається і в людини, на яку перетворився *хенге*. За японськими народними повір'ями, майже всі тварини й птахи здатні приймати різні подоби, включно людську. Яскравою ілюстрацією стародавніх народних вірувань у перевертнів є маленькі каплички – *хорора* (祠), присвячені духам тварин, які й сьогодні можна зустріти у різних місцевостях Японії.

Серед японських народних казок можна знайти багато історій про витівки тварин-перевертнів (наприклад, «Обдурений борсук», «Лисиця – майстриня голити голови», «Пісня кішки» «Жінка-павук», «Сестра-перевертень»).

Тонке відчуття природи, переконаність в існуванні внутрішньої енергії світу, сприйняття людини як часточки Всесвіту сформувало у японців уявлення про божеств *камі*, яких вони бояться та обожнюють, але оберігають та шанують місця їхнього перебування. Вже з VII – VIII ст. численні синтоїські божества стали предметом масового вшанування. Каплиці й храми, присвячені *камі* певної місцевості, можна зустріти у полі, на пагорбі, на узбіччі дороги або високо у горах. У м. Нара сакральним смислом наділені олень і лань; у Фусімі, одному з найвеличніших синтоїських святилищ, – лис Інарі [Делэ 2003, 13]. Існування численної кількості легенд, присвячених тому чи іншому міфологічному персонажу, свідчать про те, що вони настільки увійшли у життя японців, що сприймаються як частина їхнього буття.

Проте не всі японські міфологічні персонажі – представники потойбічних сил, герої народної демонології, згадуються у «храмовому синто», але вони посідають значне місце у народних віруваннях японців. Вони займають порівняно низьке місце ніж *камі*, але ця межа досить розмита. З досліджень японських фахівців (Міяке Хітосі, Накамура Теїрі) ми можемо зробити висновок, що за певних обставин чудовиська, духи й привиди можуть перетворитися на *камі* й, навпаки, *камі*, якого обділили увагою, може стати злим духом. Свідченням амбівалентності *камі* й духів можуть бути наступні факти.

Опис японських демонів *оні* (鬼) можна знайти в енциклопедичному словнику синто у розділі про «народних *камі*». *Онi* виступають важливими персонажами свята весняного рівнодення *Сецубун* (節分), що означає «вододіл сезонів». *Сецубун* – це одне з найдавніших свят Японії, яке раніше відбувалося за місячним календарем у дванадцятому або першому місяці, а тепер – у першій декаді лютого, зазвичай, 3 або 4 числа (за сонячним календарем). *Сецубун* пов'язують із поняттями китайської філософії – інь-ян. Ці два протилежних начала лежать в основі світобудови: світ і темрява, активне й пасивне, чоловіче і жіноче. Вважалося, що на межі сезонів ці два начала протистоять один одному, що викликає різноманітні нещастя. У зв'язку з цим, провівдвис обряд вигнання демонів, щоб забезпечити благополуччя. На *Сецубун* японці розкидають боби (засіб від нечистої сили) і промовляють магичне заклинання: «*Онi ва ото, фуку ва уті*» («Чорти – геть, щастя – у дім»). Цей обряд проводиться у храмах і вдома [Енциклопедія 2000, 479]. Таким чином, *онi* забирають із собою всю погану енергію, що накопичилася у домі за рік.

Ще один *йокай* – гірський дух *тенгу* (天狗) – користується значною популярністю. На нашу думку, саме як казковий персонаж *тенгу* увібрав у собі народні уявлення про нього, які змінювались протягом століть. Від злого та часом підступного птахоподібного гірського духа, викрадача дітей, противника буддизму *тенгу* перетворився на антропоморфну істоту, яка стала символом багатьох бойових мистецтв Японії, легендарним вчителем *будзюцу*, праобразом воїнів *ніндзя*, підбурювачем війн, борцем проти брехні й марнославства, захисником природи й гірських святилищ. Його образ ідентифікували з *ямабусі* (山伏 – «воїн-священик») – послідовниками практики *Сю-*

тендо – стародавнім вченням, яке виникло у VII ст. і було поєднанням самобутніх синтоїських вірувань та магічних ритуалів даосизму і буддизму. Доказом того, що *тенгу*, будучи *йокаєм*, все ж таки вважався своєрідним божеством, можуть слугувати слова настоятеля храму з казки «Тенгу і хлопчик-служка»: «Хоч о-тенгу-сама й божество з найнижчих, але і його потрібно шанувати». Префікс -о та додавання слова «сама» («пан») у японській мові є маркером підвищеної ввічливості.

Ставлення японців до героїв народної демонології досить неоднозначне. Не можна сказати, що *тенгу*, *каппа* (河童), *яммба* (山姥) та інші сприймаються лише як негативні персонажі. У текстах казок можна знайти чимало сюжетів, які свідчать про те, що навіть найнижчі духи природи потребують шанобливого ставлення до себе, вони цінують проявлене до них добро, а отримані від них у нагороду подарунки приносять щастя, удачу, багатство і добробут («Чарівне калатало», «Дружина-лисиця», «Дух гори і хлопчик», «Подарунок діви озера», «Відьма з гори Тефукуяма» та ін.).

Загалом, духи японської демонології виступають як божества *ками*: вони охороняють природне середовище від забруднення, є необхідною ланкою у календарно-обрядовій культурі японців. У японських казках згадуються численні народні повір'я, пов'язані з різноманітними духами. Наприклад, у казці «Дружина-лисиця» дізнаємося, що амулет на дверях оселі запобігає проникненню у дім перевертнів. А прочитавши казку «Хлопчик, який малював кішок», переконуємося у тому, що оселяються перевертні у покинутих храмах. Людині небезпечно «стояти над виром так, щоб тінь її падала на воду, інакше її потягне *нусі* – дух непроточних вод, величезний павук або змії, здатний приймати людську подобу» – застерігає казка «Гірські груші». У багатьох казках часто наводяться пояснення походження того чи іншого природного явища, які пов'язуються з надприродними силами, духами і потойбічними силами. Наприклад, коріння у гречки червоне від того, що після смерті злої відьми *яммби* бризнула її кров і пофарбувала гречку в полі («Золотий ланцюг небесного бога»). У іншій казці «Урі-хіме й Аманодзяку» червоний колір коренів гречки та місканту (висока рослина японських рівнин з верхівкою у вигляді мітелки) пояснюється тим, що пролилась кров *Аманодзяку* (天邪鬼) – одного з демонів *йокай*.

Про значення для японців найдавніших вірувань, міфологічних уявлень, прикмет і звичаїв говорять детальні вказування у багатьох японських народних казках на конкретну місцевість, де відбуваються події, про яку б надзвичайну історію не йшлося: «на березі Кітамае (Японське море) у селищі Оура», «храм Умпендзі», «на околиці міста Міяті, біля храму Асодзіндзя», «під веррандою дому Ідзумія у місті Комацу», «на гірському перевалі Татімі», «у вогняної гори Асо», «пагорб Хоккедзака біля міста Кумамото» тощо. І якою б дивною не була історія, часто додаються слова на кшталт «ось що у давнину було».

Отже, народні казки переконливо свідчать про неоднозначне ставлення японців до міфологічних персонажів: вони можуть виступати як злі сили, а можуть навпаки допомагати людині. На відміну від легенд, які є описом конкретного випадку зустрічі з міфологічним персонажем, казки є квінтесенцією уявлень про цих загадкових істот, у яких переплітаються нашарування багатьох сторіч народних вірувань японців.

1. Аокумо – Голубой паук. 50 японских историй о чудесах и привидениях. Екатерина Рябова (сост.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/129680>

2. Дёлэ Н. Япония вечная / Н.Дёлэ; Пер. с фр. С. Балашовой. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 160с. 3. Ёсими Умеда. Роль синто в японской культуре [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.rodon.org/relig-100624123604>

4. История Древнего мира. Древний Восток. Индия, Китай, страны Юго-Восточной Азии. – Мн.: Харвест, 1999. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.countries.ru/?pid=2179>

5. Кашкараева Ч. Вера древних японцев. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ancient.astrostar.ru/Japan/35020.html>

6. Лазарев А. Национальный праздник О-Бон. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.pravto.ru/n_o_bon.html

7. Легенды и сказки Древней Японии / пер. с яп. В. Марковой. – Екатеринбург. У-Фактория, 2007. – 512 с. 8. Накорчевский А.А. Синто / А.А. Накорчевский. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Азбука-классика: Петербургское востоковедение, 2003. – 448 с. 9. Нихон Сёки - Анналы Японии: В 2-х т. Т.2.: / Пер. со старояп., коммент. Л.М. Ермаковой, А.Н. Мещерякова. – СПб.: Гиперион, 1997. С.80

10. Садокова А. Демону имени не называй. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://svitk.ru/004_book_book/1b/159_sadokova-demonu_imeni_ne_nazivai.php

11. Цветов В.Я. Пятнадцатый камень сада Рёандзи. – М.: Политиздат, 1986. – 302 с. 12. Япония от А до Я. – Популярная иллюстрированная энциклопедия. – М. Издательство «Япония сегодня», 2000, 640 с. 9. 13. Японські народні казки: [У 3 т.] / Переказав укр. Є. Литвиненко. – К.: «Задруга», 2006. 14. Японские народные сказки / [Пер. В. Марковой Илл. К. Чёлушкина]. – М.: «Знак». – 1994. – 70 с.

І. Курман,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ У ДРАМАТИЧНІЙ СПАДЩИНІ МІШІМІ ЮКІО

Досліджено особливості жіночих образів у драматичних творах Мішімі Юкіо в контексті японської літератури. Акцентується увага на зв'язку особистості автора, його професійної діяльності з літературною творчістю.

Ключові слова: драма, класичний японський театр, образ «фатальної жінки»

Исследованы особенности женских образов в драматических произведениях Мишима Юкио в контексте японской литературы. Акцентируется внимание на связи личности автора, его профессиональной деятельности с литературным творчеством.

Ключевые слова: драма, классический японский театр, образ «роковой женщины»

The features of female characters in Mishima Yukio's dramatic works are ascertained in the context of Japanese literature. The author also emphasized the importance of connection between Mishima's personality, his professional and literature career.

Key words: drama, classical Japanese theatre, image of «femme fatale».

“All the world's a stage, And all the men and women merely players”¹ – цитата з п'єси Шекспіра, яка влучно передає ставлення до життя видатного японського письменника Мішіми Юкіо.

Літературна спадщина Кімітаке Хіраока (псевдонім Мішіма Юкіо) включає романи, есе, короткі оповідання та новели, а також п'єси. Він писав не лише сучасні твори, але й п'єси для японських класичних театрів – Но та Кабукі. Хоча Мішіма і запозичив сюжети, назви та героїв з класичного канону, він також включив власні повороти сюжету та сучасні реалії: дії відбувається у 20 столітті, згадуються наслідки Другої світової війни. Такий відхід від традицій шокував публіку, яка звикла до класичних творів.

Окрім актора і режисера, Мішіма був також дуже талановитим драматургом. Будучи актором та режисером він знав та розумів усі тонкощі театрального мистецтва, оскільки з цим було пов'язане його життя. За своє життя письменник приміряв не одну маску, постійно граючи з усім світом, а найперше з читачем. Мішіма казав, що романи – це його дружини, а п'єси – коханки, і щороку йому потрібна нова [Чхартишвили 1993]. Зі спогадів друзів відомо, що починаючи з 1953 року Мішіма обіцяв покинути драматургію, але щороку писав по великій п'єсі, а також кілька одноактних. В готелі «Тейтоку» (Токіо) він знімав спеціальний номер, в якому усамітнювався на останні три дні кожного лютого, і написав п'єсу протягом однієї ночі: починав із останньої репліки останнього акту, а потім швидко і майже без виправлень писав увесь текст. «Я створюю п'єси так само, як вода заливає низини, – писав він у своєму есе «Спокуса драми». – Рельєф драми розташований в моїй душі нижче рельєфу прози – ближче до інстинктів, до дитячої гри» [Чхартишвили 1993].

Театр Мішіми – це поєднання традиційної класичної форми з неочікуваним і шокующим змістом. Письменник володів всіма жанрами класичного японського театру, що дало йому змогу відновити їхню популярність. Класичні сюжети він майстерно впітав у сучасність. Чудово знав європейську класику.

Як самостійний жанр театр Но сформувався у 14 столітті і досить швидко набув популярності серед самураїв та вищого кола сьогунату. На думку японських фахівців, свій початок театр Но бере від синтоїстських ритуальних дійств. Становлення і розвиток театру Но пов'язують з іменами Каннамі Кійоцугу (1333-1384) та Дзеамі Мотокійо (1363-1443) [Байбікова 2005, 216].

Багато відомих японських письменників пробували свої сили в цьому класичному жанрі, але серед усіх дійсного успіху та вершини досяг лише Мішіма Юкіо [Байбікова 2005, 216]. Загалом Мішіма написав 18 п'єс, які включають 5 п'єс з ци-

¹ «Весь світ – театр, в ньому жінки та чоловіки – всі актори», монолог Жака з комедії «Як вам це сподобається», акт II, сцена VI.

клу «Сучасні п'єси для театру Но» (1950-1955), які є певним переспівом класичних творів. Цикл повністю перекладений англійською мовою Дональдом Кіном, а також російською – Григорієм Чхартішвілі та Оленою Байбиковою.

Класична п'єса « Її високість Аої» (葵の上, *Aoi no Ue*), написана Дзеамі Мотокіо, є інсценізацією одного з розділів роману «Генджі-моногатарі». П'єса розповідає про те, як дружина Генджі – принцеса Аої гине, замучена примарою придворної дами Рокуджо. У Мішіма принц Генджі представлений як Хікару, тобто «сяючий» (один з епітетів) [Байбикова 2005, 216].

Дійові особи п'єси: Рокуджо Яско, Вакабаяші Хікару, його дружина Аої та медсестра. Молодий чоловік приїжджає до лікарні пізно вночі, провідати дружину. Медсестра веде його до палати і розповідає про її стан. У палаті вони продовжують розмову, яка часом своєю відвертістю шокує Хікару: медсестра розповідає, що його дружина страждає, і що кожної ночі її навідує пані. Заінтригований Хікару розпитує про незнайомку, але розповідь медсестри перериває приїзд невідомої пані. Хікару впізнає Яско Рокуджо, жінку, з якою він мав романтичні стосунки. Вона розповідає, що приходиться щоночі і мучить Аої, бо хоче помсти. Згадуючи стосунки, Рокуджо поступово затягує Хікару до світу ілюзій: під час подорожі цим світом Хікару поступово втрачає відчуття реальності. В цей час Аої стає гірше, вона перебуває в агонії і кличе на допомогу. Голос Аої пробуджує Хікару від марення, і він намагається врятувати її. Рокуджо сильніша, вона знову затягує Хікару в примарний світ, в цей час Аої помирає.

З контексту стає зрозуміло, що Аої – люб'язна і покірна дружина, що безперечно цінує її чоловік. Яско Рокуджо типова «фатальна жінка», яка силою своїх ревнощів та жагою помсти вбиває Аої. В свою чергу медсестра є певним синтезом обох типів жінок: вона співчутливо доглядає за пацієнтами, але і не втрачає нагоди пофліртувати з чоловіком. З відвертого монологу медсестри стає зрозуміло, що дівчина пройшла через багато життєвих випробувань. Образ медсестри є своєрідним вираженням страждань, яких молоді жінки зазнали після Другої світової війни.

У п'єсі «Парчевий барабан» Мішіма також приділяє увагу жіночим образам. Твір розповідає про те, як жіноча легковажність і злий жарт можуть скривдити справжні почуття і змусити людину закінчити життя самогубством. П'єса закінчується риторичним питанням, яке розкриває справжні почуття дівчини. Головна героїня Ханакі є абсолютно нетиповим образом в японській літературі. Владна і манірна, вона звикла отримувати від життя все, що забажає, та з великим задоволенням приймає подарунки та компліменти від своїх залицяльників. Коли привид Івакічі приходиться до неї, вона намагається розкрити йому очі на те, хто вона насправді, і намагається переконати в тому, що він покохав лише тендітну зовнішність, яка приховує справжню «дияволицю». Розуміючи, що привид не дасть їй спокою, вона обіцяє йому своє кохання, якщо почує гру на барабані. Заради власної безпеки, вона обдурила привид Івакічі. П'єса закінчується риторичним питанням, яке розкриває справжні почуття дівчини. Хоча Ханакі і нагадує в чомусь японських фатальних жінок (*la femme fatale*), цей образ, скоріше, навіяний американським стилем життя і поведінкою жінок з Нового світу.

Абсолютно протилежний образ секретарки Кайоко, молодої дівчини, яка працює в юридичній конторі. Вона справно виконує свої обов'язки, з повагою ставиться до свого начальника та похилого прибиральника Івакічі. Люб'язна і ввічлива, вона виконує прохання Івакічі – відносить листи «Місячній азалії» (Ханако). Можна стверджувати, що образ був створений на протигагу головній героїні, щоб ще більше підкреслити «родзинку» її характеру.

П'єси з циклу «Сучасні п'єси для театру Но» (1950-1955) Мішімі Юкіо створенні для постановки. Локанічні репліки та ремарки, хоча переважно конкретизують сценографію, також допомагають сповна розкрити характер героїв та конфлікт твору. Твори Мішімі користуються популярністю як в Японії, так і в інших країнах світу. Особливість п'єс в тому, що вони поєднують традиції класичних творів із сучасними тенденціями.

У творчій спадщині Мішімі є також п'єси, виконані у класичному європейському розумінні драматичного твору. Це п'єси «Мій друг Гітлер» і «Маркіза де Сад». Цікавою особливістю є те, що в першій п'єсі всі дійові особи чоловіки, а в другій – жінки.

Особистість маркіза де Сада приваблювала Мішіму, оскільки той був втіленням безмежної людської волі та нічим необмеженої свободи. У де Саді Мішіма вбачав споріднену душу, оскільки понад усе хотів звільнитися від масок. Кожен твір Мішімі – це своєрідне дослідження явища або стану душі [Чхартішвили 1993]. Його зацікавив той факт, що дружина протягом ув'язнення де Сада чекала на нього, але після звільнення покинула, бо не могла пробачити йому роман «Жюстін» [Чхартішвили 1993].

Кожна з героїнь п'єси є втіленням певних чеснот та образів : маркіза де Сад – доброчесності та покірності; її мати (пані де Монтрей) – голос закону, суспільства, моралі; баронеса де Сіміан – релігії; графиня де Сан-Фон – поклик плоті; сестра маркізи Анна втілює жіночу безпосередність та непостійність, а служниця пані де Монтрей уособлює пересічних жінок [Чхартішвили 1993]. Таке різноманіття жіночих образів та сюжетні лінії, які пов'язують героїнь, як повніше розкривають істинність жіночої натури.

«Всі кажуть, що життя – сцена. Але для більшості людей це не перетворюється у нав'язливу ідею, а навіть якщо стає, то не в такому ранньому віці, як це було зі мною. Коли закінчилося моє дитинство, я вже був цілком переконаний в непохитності цієї істини і мав намір зіграти відведену мені роль, і ні за яких обставин не розкривати своєї справжньої суті» [Чхартішвили 1993]. Це цитата з першого твору, який приніс Мішімі світове визнання, «Сповідь маски»: автобіографічного і відвертого. Ці рядки можна вважати ключем до розуміння більшості його вчинків та до життя загалом [Чхартішвили 1993]. Його псевдонім, що може також означати «Зачарований смертю диявол», став для нього доленосним. За своє життя Мішіма Юкіо приміряв не одну маску: він був письменником, актором і режисером театру та кіно, певний час – диригентом симфонічного оркестру; літав на військовому винищувачі, кілька разів обігнув земну кулю, мав п'ятий дан з бойового мистецтва *кендо* – та це далеко не весь перелік.

Мішіма – тонкий психолог людської душі: він влучно підбирає слова, що характеризують все до найменших дрібниць і розкривають найтонші нюанси. Автор зображає лише ті особливості, які найточніше описують жіночий характер і розкривають істинну душу героїнь.

1.Глускина А.Е. заметки о японской литературе и театре/ Анна Евгеньевна Глускина. – М.: издательство «Наука», 1979. – 295с. 2. Мисима Ю. Звук воды: рассказы, пьеса/ Юкио Мисима; [пер.с.яп. Е.Байбиковой].—СПб.: Азбука-классика, 2006. – 224с. 3.Мисима Ю. Исповедь маски: [роман]/ Юкио Мисима; [пер.с.яп. Г.Чхартишвили]. – СПб.:Издательский Дом «Азбука-классика», 2007.—240с. 4. Мисима Ю. Философский дневник маньяка-убийцы, жившего в Средние века: Драмы, рассказы/ Юкио Мисима; [пер.с.яп. Г.Чхартишвили, Ю.Ковалениной]. – СПб.:Издательский Дом «Азбука-классика», 2007.—288с. 5. Чхартишвили Г. Жизнь и смерть Юкио Мисимы, или как уничтожить храм [Электронный ресурс]/ Григорий Чхартишвили. – СПб.: Азбука-классика, 2003. — Режим доступа до книги: http://lib.ru/RUSS_DETEKTIV/BAKUNIN/s_misima.txt 6. Kakutani M. 'Mishima': film examines an affair with death [Электронный ресурс]/ Michiko Kakutani// The New York Times – 1985. — Режим доступа до журн. : <http://www.nytimes.com/1985/09/15/arts/mishima-film-examines-an-affair-with-death.html>

О. Левицька,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

МОРИ ОГАЙ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СВОБОДА В ЯПОНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядається проблема інтелектуальної свободи в Японії поч. ХХ ст. крізь призму синтезу культур та різноманітності естетичних засад Заходу та Сходу, а також вплив Мори Огай на її розвиток.

Ключові слова: інтелектуальна свобода, Схід і Захід, справа Котоку, Мори Огай, «Віта сексуаліс»

В статье рассмотрение проблемы интеллектуальной свободы в Японии предполагает обращение к проблеме синтеза культур, эстетических представлений и взаимодействия Запада и Востока, а также влияние на ее развитие Мори Огай в нач. ХХ в.

Ключевые слова: интеллектуальная свобода, Восток и Запад, инцидент Котоку, Мори Огай, «Вита сексуалис»

In this article the problem of intellectual freedom at the beginning of the XX th century in Japan assumes reference to fusion of cultures and diversity of aesthetic representations of East and West. Literary situation in Japan after Meiji reforms is investigated as well as contribution to literature and literary criticism by the writer Mori Ogai.

Key words: intellectual freedom, East and West, the High Treason Incident, Mori Ogai, *Vita sexualis*

Рубіж XIX–XX ст. в історії японської культури вважається періодом активної інтеграції ідей. Спроби консерваторів – послідовників Сакума Дзодзан (1811–1864 рр.) обґрунтувати гасло «Мораль Сходу й техніка Заходу» виявилися марними: японці відкривають для себе не тільки технічні досягнення Європи, але й естетичну цінність її художньої культури. Національна однобічність все більше й більше стає безперспективною.

Після реформ Мейджі під впливом змін у суспільстві та швидкого проникнення в Японію європейського мистецтва та літератури розпочався процес формування нових типів і форм художнього бачення світу.

На літературу Японії впливають різні естетичні течії Заходу. Видатний письменник початку століття Нацуме Сосекі висвітлив розвиток всесвітньої літератури у вигляді схеми, на якій класична література Японії позначена лінією, проведеною паралельно до європейської літератури, а нова японська література – галуззю всесвітнього літературного дерева.

У 1910 р. був спровокований так званий інцидент Котоку, або «справа про обрзу трону». Діяльність Котоку Шюсуй (1871–1911 рр.) і його послідовників назвали терористичною, соціалісти були представлені в пресі як організація, що ставить за мету повалення політичного ладу і замах на життя імператора. На закритому судовому засіданні по «справі соціалістів» Котоку і його 11 товаришів були засуджені до смертної кари. Правда про процес та поведінку на ньому соціалістів стала відома в Японії лише тоді, коли були опубліковані матеріали процесу, таємно скопійовані поетом Хіраїде Осаму, який виступав адвокатом на суді. Таким чином, не дивно, що між 1909 і 1912 Морі Огай, один з найвідоміших літераторів Японії епохи Мейджі, почав відкрито ставити під сумнів принципи і політику уряду.

Очевидно, що стимулом для критичних творів Огай цього періоду була не просто відповідь на сучасні події; то був також і результат чотирьохрічного навчання в Німеччині (1884–1888 рр.), яке мало важливе значення для формування літературних поглядів Морі Огай. Його літературно-критичний спадок свідчить про знайомство з ідеями Гартмана, Штірнера, Шопенгауера, Ніцше; він із задоволенням вивчав творчість Гете, Гейне, Шекспіра та інших європейських письменників. Від часу його повернення до Японії та до смерті у 1922 році Огай шукав варіанти розв'язання конфлікту між своїм внутрішнім світом і вихованням у дусі конфуціанства й досвідом, що він набув під час навчання у Європі.

Проблема синтезу культур стає однією з найважливіших у літературі Японії, оскільки саме різноманітність естетичних засад Заходу та Сходу сприяли взаємодіяючості. Співіснування та взаємодія традиції та сучасності – проблема, яка займає осо-

бливе місце у творчості Морі Огай. Герої його творів страждають від внутрішньо особистісних конфліктів, які розривають людину навпіл, страждають від боротьби між почуттям і обов'язком, розуміння того, що неможливо поєднати індивідуальну свободу зі служінням надособистісним цінностям.

У квітні 1912 року Огай написав коротеньке есе, де висловив свої погляди щодо протистояння між своїм традиційним японським вихованням та новими ідеями. Це есе, яке має назву «Теікен сенсей» («Вчитель Теікен»), прославляє публіциста ранніх років епохи Мейджі, який проповідував важливість і взаємодію ідей Заходу та Сходу.

Дослідниця Морі Огай Хелен Хопер у своїй статті «Відповідь Морі Огай на пригнічення інтелектуальної свободи» (1974 р.) пише: «Нова Японія є країною, де східна та західна культури тісно переплітаються. Деякі вчені заглиблюються у вивчення східної, а деякі – західної культури, не враховуючи при цьому взаємозв'язок між ними. Такий погляд є упередженим. Сучасна епоха потребує вчених, які визнають взаємозв'язок східної та західної культур, вчених, що «стоять на обох ногах»» [Hopper 1974, 382]. Огай був саме таким вченим. Баланс між Сходом і Заходом став ключем до його розуміння конфліктів інтелігенції з урядом Мейджі. Есе і псевдоромани Огай, його вибір творів для перекладів, його літературно-критичні статті часів інциденту Котоку або «справи про образу трону» (1910-1911 рр.) відображають репресивні дії уряду. Це і змусило його виступити проти офіційної політики уряду на користь інтелектуальної свободи.

Немає сумнівів в тому, що важливим досвідом, який Огай отримав на Заході, було його ознайомлення з різними концепціями свободи. У Німеччині він дійшов висновку, що «сприйняття свободи і краси» – найважливіша істина, яку Японія повинна запозичити у Заході. У 1886 році Огай опублікував дві статті в Мюнхенській «Загальна газета» («Allgemeine Zeitung») у відповідь на критичну доповідь, яка була представлена німецьким геологом Е. Науманом, на тему «Земля і люди японських островів» («Land und Leute der japanischen Inselkette», 1886 р.). У першій з двох статей, «Правда про Японію» («Die Wahrheit über Japan», 1886 р.), Огай заперечував твердження Наумана про те, що Японія на той момент послаблена процесом нав'язаного їй запозичення західного розвитку, який просто накладається на японські культурні традиції та принципово не підходить для її потреб. Огай цитує питання Наумана: «Чи може абсолютне прийняття європейської культури послабити японську і, надалі, привести до знищення народу?» І сам відповідає: «Що це за «європейська культура», яка у разі її прийняття, несе в собі небезпеку знищення людей? Хіба справжня європейська культура не полягає у визнанні свободи та краси в повному розумінні цих слів? Хіба таке визнання здатне знищити?» [Bowring 1979, 192]. Огай вважав, що Японія має сприймати та приймати чужу культуру на всіх етапах свого сучасного розвитку, зберігаючи при цьому власні традиції та культуру. У той час як традиційні форми можуть бути збережені з міркувань естетики, Японії не завадило б уважно вивчити універсальний характер деяких істин, заснованих у ході довгої та успішної історії Заходу. Огай переконався у тому, що деякі фундаментальні уявлення в західній традиції (наприклад свобода і краса) були основними для всього процесу сучасного розвитку,

і поки японці не навчаться розуміти це філософське коріння західного прогресу, «немає сенсу щось запозичувати» [Bowring 1979, 194].

Однак, коли Огай повернувся до Японії, він виявив, що його західне «визнання свободи» у філософських інтерпретаціях «індивідуалізму» та «універсалізму» не відповідає японським реаліям. У своїй статті «Роздуми про систему кана» («Канадзукай Ікен»), опублікованій у червні 1909 року, Огай розглядав питання перегляду системи кана. Стаття була представлена як тези його виступу в Міністерстві освіти з метою обговорення можливості перегляду системи правопису. Він стверджував, що перегляд системи кана повинен базуватися на основі її загального використання. Огай вважав, що мова змінюється, і неприпустимо залишати систему правопису без змін. Такий підхід до проблем правопису не може залишитись без уваги. «Зміни особливо помітні у розмовній мові. Літературна ж мова змінюється під впливом змін у суспільстві з досвідом, який набуває суспільство або народ. Тому після того, як мова стає літературною, не дивно, що її здатність виражати поняття вдосконалюється. Коли мова стає літературною, вона стає досконалою. Такий же підхід вірний і для системи кана, а вона є основою літературної мови» [Horner 1974, 384]. Огай вважав, що правила правопису повинні бути результатом свідомої та грамотної роботи.

Контраргументом на такі випадки з боку Огай були слова міністра освіти про те, що він не має повноважень змінити писемність таким чином, аби орієнтувати її на більшість населення країни. Огай відповів, що це прямий обов'язок міністра освіти. «Якщо наша національна система кана не використовується більшістю людей, то це, я вважаю, викликано неправильним управлінням нашої системи освіти. Система кана була створена багато років тому, і тоді уряд зміг забезпечити дотримання її використання широкою громадськістю. Таким самим чином нинішній міністр освіти міг би змінити систему кана для громадськості. Тільки так було б правильно використовувати свою владу» [Horner 1974, 385]. Огай погоджувався з тим, що зміни у писемній мові повинні здійснюватися, але вони мають бути засновані на традиціях, і вирішення цього питання входить у повноваження вчених і чиновників. Тільки ця еліта суспільства зможе побачити «ожину, яка виросла на дорозі» [Horner 1974, 385]. Така щира позиція Огай стала для нього серйозним випробуванням вже через два місяці після того, як було опубліковано його промову в Міністерстві освіти.

1 липня 1909 року повість Огай під латинською назвою «Віта сексуаліс» вийшла в літературному журналі «Субару», а 28 липня офіційна цензура заборонила розповсюдження та продаж цього номеру. «Віта Сексуаліс» була написана з полемічного метою: вона спрямована проти натуралістів, які приділяли багато уваги плотським насолодам і зображали людину рабом інстинктів. Така література, на думку Огай, шкодила вихованню молоді.

Огай переклав роботи деяких європейських натуралістів японською мовою, оскільки вважав, що такі літературні твори повинні бути ретельно розглянуті японськими літераторами, але він не погоджувався з основними соціальними та стилістичними принципами руху натуралістів і написав ряд вельми критичних статей на твори Еміля Золя та деяких інших. Засуджуючи натуралістів за підміну літератури голою фактографією, за їх «втечу» в его-белетристику, Огай одночасно визнавав за-

слуги натуралістичної школи у наближенні літератури до життя. Однак водночас він вимагав від натуралістів поглибленого зображення духовної сутності людини, а не тільки копіювання її натури. Саме тому він і вирішив написати свою «натуралістичну» повість і по-своєму показати сексуальне становлення молодій людині.

«Віта Сексуаліс» поєднує в собі автобіографію та вигадку. Оповідання ведеться від імені професора західної та східної філософії Канаї Шідзука. З награною наївністю Канаї дивується: усе, що йому доводилося читати останнім часом, присвячено сексу; невже це і є головною метою літератури? Так він мотивує тему власних мемуарів.

Щоразу під час прочитання натуралістичного роману він звертав увагу на те, що автор використовував кожен випадок з життя героя, щоб описати його сексуальні бажання, а критики в один голос запевняли, що це і є справжнє життя. У той же час пан Канаї замислювався над питанням, чи було таке сприйняття вірним? Він підозрював, що, можливо, на відміну від інших людей він міг би бути байдужим до таких бажань, що він міг би мати екстраординарне природне відчуття життя, яке можна було б назвати латинським словом *frigiditas*. Особливо, коли він читав роман Золя «Жерміналь», в якому читач спостерігає за стосунками між чоловіком і жінкою в поселенні робітників шахт, які живуть у злиднях. Пан Канаї розумів, що без ідеї, описаної автором, важко передати все жахіття життя, проте він гадав, що можна обійтися і без цього.

Канаї читав натуралістичні романи, і йому було смішно, коли автор мав намір сказати щось сумне; коли ж автор зображував гумор, Канаї ставало сумно. Будь-який натяк на еротичу викликав у нього стійку відразу. Пан Канаї розмірковував так: блуд зустрічається всюди (випадки, коли робітник підглядає за жінками у банях, потім переслідує їх, нападає і гвалтує). У багатьох країнах це звична річ. У західних газетах цим випадкам приділяють два-три рядочки в кутку сторінки, проте раптом по всій Японії такі випадки розрослися у величезну проблему. На думку професора, то було пов'язано з досить популярним у країні натуралізмом: блуд і натуралізм – це одне й те ж саме. «Впасти у блуд» – розповсюджений вислів. Інтернаціоналізм. Пан Канаї змушений засумніватися: а чи насправді люди навколо стають еротоманами, чи він сам ненормально холодний і нечуттєвий?

Пан Канаї не хоче йти шляхом попередників, він розмірковує про те, чи зможе залишити слід у мистецтві та у серцях людей, якщо не намагатиметься щось написати. Але вибір буде точно правильним, якщо він спробує описати історію лібідо. Проте, відверто кажучи, він ніколи не задумувався про свої власні бажання, про те, як воно народилося, а згодом – розвинулось у ньому. Хіба він не міг дослідити ті бажання і написати про них? Якби він записував їх чітко, то зміг би зрозуміти їх. Тоді б він ймовірно знав, чи дійсно його сексуальне життя нормальне. Звичайно, він не міг передбачити результатів. Тому він навіть не здогадувався, чи буде це чимось таким, що він міг би показати іншим.

Наступного року старший син пана Канаї має закінчити середню школу. Припустимо, що пан Канаї має пояснити синові про сексуальне життя? Який спосіб обрати? Він відчував, що це буде надзвичайно важко. Нарешті він схвилюваний питанням, чи можна вирішити таку проблему шляхом опису історії свого власного сексуального

життя? Канаї відновлює в пам'яті дитячі та юнацькі хвилювання – від шести до двадцяти одного року; глави повісті так і називаються: «Коли мені було шість», «Коли мені було одинадцять» і т.п. Під час скрупульозного аналізу своїх відчуттів протягом низки років він дійшов висновку, що проблеми статі не заслуговують такої всеосяжної уваги, яку їм приділяють натуралісти.

Повість «Віта Сексуаліс» у порівнянні з натуралістичними творами, в яких яскраво зображені еротика та «істинне життя», здається менш цікавою та динамічною. Попри всі види описаних у новелі плотських розваг читач розуміє, що все у творі описується з посиланням на знайомих головного героя, а не на його власний досвід. Так, Канаї згадує, як у шість років йому потрапили на очі еротичні гравюри епохи Едо, що розбудили перший інтерес до таємниць людського тіла; у чотирнадцять років його уяву підігрів любовний роман Таменага Шюнсей «Сливовий календар кохання». Після закінчення університету він уперше потрапив на вечірку з гейшами й відчув огиду до їх професійних залищань. Сам Канаї як головний герой до кінця повісті залишається незайманим. Після своїх перших відвідин «веселого кварталу» він був розчарований і завжди згадував про це зі смутком: «І це було задоволення сексуального бажання? Невже зараз відчуття любові у моєму серці стало більшим, ніж було до цього? Як смішно, подумав я» [森鷗外]. Наприкінці повісті, коли Канаї перечитує свої одкровення, у нього виникає питання: «... Чи можу я показати це іншим? Є речі, які роблять всі, але не говорять про це» [森鷗外].

Коли повість з'явилася в пресі, її назва злякала цензорів: не вдаючись у справжні авторські наміри, її назвали «надзвичайно натуралістичною» і заборонили, як непристойну. «Сьомий номер “Субару” вилучили через “Віта Сексуаліс”, – писав Огай своєму другові Како Цурудо. – Чесно кажучи, я був до того майже готовим. Років десять назад точно так само сторонилися живопису з оголеною натурою. Доки у нас зрозуміють що до чого, знадобиться ще десять років» [Иванова 1982, 78]. Справжня реакція Огай на заборону своєї роботи невідома. Тим не менш, твори, опубліковані у наступному 1910 році вказують на те, що Огай не в змозі реально впливати на події у країні вирішив зайняти позицію «стороннього спостерігача»: з 1912 року він перейшов до написання переважно історичних творів на традиційну для середньовічної японської літератури тематику, а саме: життя самураїв, їх відданість *даймьо* та імператору.

1. Бугаева Д.П. Японские публицисты конца XIX век / Д.П.Бугаева. - М., 1978.
2. Григорьева Т.П. Японская литература [второй половины XIX в.] / Т.П.Григорьева М.: 1981.
3. Григорьева Т.П. Японская литература XX века: Размышления о традиции и современности / Т.П.Григорьева М.: 1983.
4. Гришелева Л.Д. Японская литература нового времени. Эпоха Мэйдзи / Л.Д.Гришелева, Н.И.Чегодарь. - М., 1998.
5. Иванова Г.Д. Мори Огай / Г.Д.Иванова М., 1982, с.248.
6. Рехо К. Японская литература [на рубеже XIX и XX веков] / К. Рехо М., 1989.
7. David Dilworth “The Historical Fiction of Mori Ogai” /David Dilworth & J. Thomas Rim University of Hawaii Press, Honolulu, Hawaii 96822, 1991, p.422.
8. Helen M. Hopper “Mori Ogai’s Response to Suppression of Intellectual Freedom, 1909 -1912” / Helen M. Hopper, Sophia University, Vol.29, №4, 1974, p. 381-413
9. Richard John Bowring “Mori Ogai and the modernization of Japanese

culture” / Richard John Bowring. Cambridge University Press, 1979, p.297 10. Yoshiyuki Nakai “Ogai’s Craft. Literary Techniques and Themes in Vita sexualis” / Yoshiyuki Nakai. Sophia University, 1980, p. 223-239 11. 大屋幸世「森鷗外研究と資料」/大屋幸世 株式会社翰林書房1999 12. 森鷗外「キタ・セクスアリス」/森鷗外 青空文庫 (http://www.aozora.gr.jp/cards/000129/files/695_22806.html) 13. Кузнецов Ю. Д., Навлицкая Г. Б., Сырицын И. М. История Японии: Учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «История» / Ю.Д.Кузнецов, Г.Б.Навлицкая, И.М.Сырицын (http://rusia-japan.ru/literature/7_203.html)

К. Мурашевич,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНІ ОБРАЗИ В КИТАЙСЬКІЙ ТА ЯПОНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ МАЛИХ ФОРМ (компаративний аналіз)

В статті розглядаються функціонування та конотація образів природи у китайських та японських віршах малих форм, вказується їхнє символічне значення. Представлені спільні мотиви, теми та прийоми поезії китайських та японських поетів. Також розглядається новий жанр китайської поезії поч. XX ст. – короткі вірші сяоши, започаткований поетесою Се Бінсін на зразок форм японської та індійської поезії. Досліджуються впливи японських хайку і танка на творчість Се Бінсін, у творах якої яскраво простежується синтез традиційних і новаторських образів.

Ключові слова: сяоши, хайку, танка, художній образ, символ, мотив, традиційна тематика

В статье рассматриваются функционирование и коннотация образов природы в китайских и японских стихотворениях малых форм, указывается их символическое значение. Представлены общие мотивы, темы и приемы поэзии китайских и японских поэтов. Также рассматривается новый жанр китайской поэзии нач. XX в. – короткие стихотворения сяоши, основанный поэтессой Се Бинсин на примерах форм японской и индийской поэзии. Исследуется влияние японских хайку и танка на творчество Се Бинсин, в произведениях которой ярко прослеживается синтез традиционных и новаторских образов.

Ключевые слова: сяоши, хайку, танка, художественный образ, символ, мотив, традиционная тематика

The article deals with the usage and connotation of nature images in Chinese and Japanese verses of small forms, their symbolic meaning is depicted. Common motifs, themes and techniques of writing of Chinese and Japanese poets are presented. Also, a new genre

of XX century's Chinese poetry - short verses - is characterized. It was created by Chinese poetess Xie Bingxin on the examples of Japanese and Indian short verses. In the article the influence of Japanese haiku and tanka on the works of Xie Bingxin is investigated.

Key words: *xiaoshi, haiku, tanka, artistic image, symbol, motif, traditional themes*

Початок ХХ століття відзначений змінами у культурному та літературному житті Китаю, переходом від класичних поетичних норм до вироблення нових правил написання поетичних творів. Цьому сприяли перехід літератури з писемної книжної мови *веньянь* на розмовну мову *байхуа*, а також впливи зарубіжних літератур, зокрема сусідніх.

Здавна китайський вірш мав усталену форму. Він був закутий у строгі правила розташування ієрогліфів із певним тоном у визначеному для нього місці. Відхід від однакової кількості ієрогліфів у рядку практикувався у певні історичні епохи китайської літератури, але це не було загальноприйнятим стандартом. Початок ХХ ст. приніс повну відмову від строгої форми поезії, яка у подальшому знайшла свій розвиток у формі верлібру, вільного вірша.

У пошуках нової форми поезії китайські митці часто звертались до літератур країн-сусідів. Найбільш привабливими на той час були японські *хайку* й *танка* та індійські короткі вірші Рабіндраната Тагора (1861-1941). Але поетам було важко наслідувати ці жанри, адже ще навіть не оформилися нові мовні правила написання віршів. Отже, митці, принаймні, взялися за вивчення іноземних досягнень. На початку ХХ ст. китайська поезія початку ХХ ст. збагачувалася новими жанрами, було опубліковано багато дослідницьких статей щодо короткої поезії. Авторам подобалося те, що такий вірш лаконічний, не потребує багато описів і спрямований на вираження конкретної думки або почуття [中国现代诗歌及其他 1988, 89]. Так з'явилися нові китайські короткі вірші *сяоши* (小诗).

Деякі вчені вважали, що *сяоши* – це не новий жанр, а лише перероблений давній китайський вірш. Черкаський, наприклад, висловлює думку, що короткий вірш має свою давню традицію в китайській літературі, яка існувала ще до появи поезії Тагора, японських *танка* і *хайку* [Черкаський 1972]. Так, наприклад, за доби Хань існували пісні без акомпанементу *яо* та афористичні пісні, які мали форму дво-, три- або чотиривіршів. Вони були чіткі й лаконічні, співак дуже коротко формулював свою думку. Багато коротких віршів є серед народних пісень IV-VI ст. та південних *юефу*, цим чотиривіршам були притаманні художня завершеність та глибокий підтекст. Короткими віршами Л. Черкаський також вважає танські п'ятислівні та семислівні вірші.

Але короткий вірш як окремий жанр усе ж з'явився у Китаї в 20-ті роки ХХ ст. У такому жанрі себе випробовували Лю Дабай та Лю Баньнун, *сяоши* бачимо і у книгах Вана Цзінчжи “Вітер в орхідеях”, Вана Тунчжао “Дитяче серце”, у поезії Сюй Юйно, Ян Сяо, Хе Чжисаня, Лян Цзундай “Вечірня молитва” та Цзун Байхуа “Хмари, що пливуть”.

Першою цей жанр започаткувала поетеса Се Бінсін (1900 -1999). Це відома китайська письменниця ХХ ст., автор оповідань, поезій, безсюжетної прози *саньвень* і творів для дітей. Поштовхом до створення *сяоши* стало прагнення модернізувати

вірш шляхом його скорочення та усунення рими. Сама поетеса не мала на меті створити новий жанр, а просто видала свої збірки “Зірки” та “Весняні води”, де були маленькі за розміром вірші, що складалися здебільшого з п’яти, шести або семи рядків.

Хоча поетеса й сама зазначає, що написання цих віршів є наслідком впливу зарубіжної поезії, проте її вірші унікальні. Китайський короткий вірш має довільну форму, він не скутий римою і ритмом. В якості рими використовуються повтори одного й того ж слова – тавтологічна рима (人人, 花花). Кожен вірш – окреме речення, а іноді просто вислів, який показує ставлення автора до певного явища, змальовує думку та почуття поетеси в певний момент її життя. Кількість рядків у її поезії коливається від двох до шести, довжина рядка теж різна. Розмір рядка залежить від смислового та інтонаційно-синтаксичного членування виловлювання, від внутрішньої цезури (паузи). Особливістю коротких віршів Бінсін є велика кількість звертань та запитань до природи, чим поетеса підкреслює значимість образів пейзажу та наголошує на важливості своїх закликів. Головні теми творчості Се Бінсін – спогади про щасливе дитинство, захоплення і поклоніння природі, глибока приязнь до матері, співчуття людству.

Збірки Се Бінсін об’єднані спільною тематикою, присвяченою проблемам молоді, літніх людей та дітей, змалюванню дружби, мудрості, людських почуттів, материнській та батьківській любові, особистості поета. Короткі вірші поетеси складають своєрідний комплекс звертань, суджень та порад авторки, вони іноді об’єднані своєрідними спільними висновками, висловленими одним віршем-реченням. Наприклад:

Ми усі діти природи, лежимо у колиці космосу.

Відмінність між японськими *танка* і китайськими *сяоши* уже бачимо у формі поезій. *Танка* (短歌 “коротка пісня”) має строгу строфічну форму (5-7-5-7-7) і складається з двох частин, першу частину *танка* називають *хокку*. Цей жанр з’явився у IV ст., має багатовікову традицію, сягаючи своїм корінням глибини народної творчості [Бондаренко 2010, 498]. Здебільшого *танка* – це ліричний вірш, у якому автор пише про власні почуття та кохання. Якщо ж темою вірша є філософсько-ліричні роздуми, то автор послуговується формою короткого вірша *хайку* [Бондаренко 2010, 498].

Китайський короткий вірш, який, на відміну від японського, виник аж у XX ст., не мав жодних обмежень у формі. У збірках *сяоши* Се Бінсін переважають ліричні пейзажі, що наближує їх за тематикою до японських *танка*, де переважували теми кохання і пейзажні замальовки. До того ж у поезіях обох країн є безліч спільних образів природи:

О квіти сливи, що в снігу й морозі!

Ви змусли весну прийти.

Поглянь, малі квітки, що на землі,

Наслідуючи вас, потроху розцвітають (Се Бінсін). Пер. Мурашевич К.

Той самий образ квіту слив бачимо і в японській поезії:

Сливовий цвіт!

Хіба ж його помітиш,

Коли з небес одвічних сипле сніг

І все змішалось у густім тумані? (Хітомаро) Пер. Бондаренко І.

Наведені приклади також демонструють наявність речень-вигуків, яких є безліч у китайській та японській короткій поезії. Се Бінсінь унаслідувала у *хайку* лаконічність та вміння акцентувати увагу на певному предметі чи образі, який стає основою роздумів та натяків. Наприклад:

Маленька сосно!

Дозволь до тебе приєднатись.

Побільшало у горах білих хмар! Пер. Мурашевич К.

Се Бінсінь вдало завуальовує зміст у своїй поезії за допомогою образів природи, надаючи їм авторських відтінків значень. Так, один із віршів збірки “Весняні води” змальовує картину, де авторка блукає в сутінках, які виступають у своїй звичній ролі загадкової темряви і невизначеного майбутнього. Озера і гори несуть значення навколишнього середовища, суспільства, яке відкидає ліричного героя. У такі моменти авторка звертається до матері, прагне її підтримки.

В одному з наступних віршів, присвячених темі матері, Бінсінь пише:

“Я у материній свідомості”,

Мати у маленькому човні, маленький човен у великому морі місячного сяйва.

Авторка пише про те, що перебуває під опікою матері, а вдома, тобто в океані місячного світла, її завжди пам’ятатимуть. Образ човна, який вільно плаває, символізував внутрішню свободу людини [Ду Фу 2000, 368], адже за водою можна слідувати куди завгодно. Образ маленького човна у великому морі вказує на те, що мати десь далеко, а може, вже й немає її серед живих, адже вона плаває у морі місячного світла. Місяць – давній символ спогаду за домівкою та нудьги за Батьківщиною. Образ місяця зустрічаємо також доволі часто у піснях танка. Японські поети теж знаходили забаву у тому, що милувались місяцем. .

Образ маленького човна зустрічаємо і в японських віршах. Наприклад:

Маленький човник

У відкритім морі!

У рідний край

Пливе Масадзуко –

Мене моя кохана покидає (імператор Нінтоку) Пер. Бондаренко І.

Конотація образу така ж, як і в китайському вірші. Автор порівнює з човном себе, або ж кохану. У будь-якому разі – човен у морі є символом самотньої людини.

Спільність образів у поезіях двох сусідніх народів не є рідким та дивним явищем. Китай та Японія мають деякі спільні традиції, пов’язані з культурою та світосприйняттям. Возвеличення природи та гармонія з нею – найважливіша спільна риса двох літератур. У поезії розкривається філософія життя, минулого і майбутнього. За приклад візьмемо *хайку* японського поета Сотьо:

Пригадую минуле й не збагну:

Коли розпочинається майбутнє?

Китайська поетеса теж розмірковує про минуле і майбутнє. Наприклад:

“Минуле” старих людей

І “майбутнє” молодих людей

У глибоких роздумах однакове!

Такі випадки порівняння старого і нового, молодих і старих, минулого і майбутнього були не випадковим явищем у поезії Се Бінсінь. Але поетеса не протиставляє ці поняття, а з'єднує їх в одне, відображаючи нерозривний комплекс, що називається життям, в якому людина і космос зливаються в одне ціле.

Характерною особливістю китайських коротких віршів є паралелізм, який має свою давню традицію у класичній поезії. Протиставлення та співвідношення рядків чи слів у творах Се Бінсінь – постійне явище. Паралелізм симетричний, точний та за схожістю зустрічається майже у кожному вірші. Цей художній засіб зустрічається і в японській поезії, але китайські митці зробили його обов'язковим атрибутом віршів усіх епох. Паралелізм входив до переліку правил написання віршів разом із порядком тонів, кількістю ієрогліфів та системою рим. Китайські поети відмовились від багатьох традиційних правил та вимог. Паралелізм теж втратив свою популярність, але зберігся у коротких віршах Се Бінсінь. Наведемо приклад:

Сильний вітер піднявся!

Звуки осінніх комах усі стихли!

У віршах Се Бінсінь зустрічаються рядки типу “Небо – Людство” (天上—人间). У китайській поезії XX ст. можна побачити точний паралелізм, тобто точну граматичну симетрію побудови рядків вірша чи їх частин. Такий тип паралелізму є притаманним Лю Дабаю, Лю Баньнуну та ін. Наведемо приклад з творчості Се Бінсінь:

细雨洒着古墙，

洒着杨柳...

Дрібний дощ розсипається по старій стіні,

розсипається по вербі...

Відмінною рисою коротких віршів Се Бінсінь, яка відрізняє її творчість від японських танка, є поради та повчання у поезії. Поетеса звертається до молоді, повчаючи моралі та самостійності. Наприклад:

Молоде!

Використовуючи свої минулі спогади,

Обережно малюй картину своєї сучасності.

Таким майстерним завуальованим зображенням поетеса радить молоді брати до уваги досвід минулого при будіванні сучасного життя.

Також можна зустріти вірші-звертання та вірші-поради до дитини (儿童呵!), до молодшого брата (小弟弟呵!), до молоді (青年人呵!) і навіть до людства (人类呵!). У віршах, присвячених молоді, Бінсінь висловлює свої поради молодим людям, а також змальовує їх перспективи у сучасному житті. Майже кожен вірш починається звертанням *Молоде!* (青年人呵!), і далі, як правило, окличне речення. Іноді поетеса звертається до образів природи чи небесних світил, тісно пов'язуючи їх із життям молодих людей. Поради Се Бінсінь не нав'язливі, але саме завдяки ним поетеса показує свою мету як митця – допомогти читачу зорієнтуватись у житті і зрозуміти, що є цінним. На відміну від японських поетів, які делікатно натякають на проблему своїми недовомками та умовчанням, китайська поетеса у більшості випадків висловлюється прямо і конкретно.

Із вищенаведених прикладів видно, що китайські та японські вірші мають безліч спільних рис. Частково наслідуючи форму танка, Се Бінсінь бере за приклад і дещо з форми висловлювання: натяки, обірвані рядки, рядки-звертання та рядки-вигуки. Образність, що у своїй більшості є спільною для коротких віршів як японських так і китайських, вживалася не у наслідок впливів, а завдяки традиційним надбанням обох культур. Зміст та образи багатьох китайських коротких віршів були продовженням традиції, про що свідчить використання давніх символів та образів майже у кожному рядку поезії Се Бінсінь.

1. Бондаренко І.П. Розкоші і злидні японської поезії. Японська класична поезія в контексті світової та української літератури / І. П. Бондаренко – К: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 566 с; 2. Ду Фу. Сто печалей / [под ред. Р. В. Грищенкова]. – СПб: Кристалл, 2000. – 575 с; 3. Костанда І.О. Паралелізм як основний принцип танської поезії та його прояви на різних рівнях мови / І.О. Костанда // Сходознавство – Київ, 2008. – № 41-42. – С. 44-59; 4. Черкасский Л. Е. Новая китайская поэзия (20-30-е годы) / Л. Е. Черкасский – М.: Наука, 1972. – 496 с; 5. 中国现代诗歌及其他 / 孙玉石 作者. – 台北: 文化大学出版社, 1988. – 740 页.

Ю. Осадча,

Інститут літератури
ім. Тараса Шевченка НАНУ

КОНЦЕПЦІЯ ЛІТЕРАТУРИ В ТРАКТАТІ «ПРО ПИСЬМЕНСТВО» («БУНГАКУ РОН») АРИГА НАГАО

У статті на матеріалі трактату «Про письменство» («Бунгаку рон») розглянута концепція літератури чи словесності бунгаку японського юриста, культурного і політичного діяча Арига Нагао. Своє бачення сутності, завдань і функцій письменства Арига виклав з огляду на традиційну конфуціанську концепцію гармонії та синтезу, яким автор роботи протиставив європейські науки.

Ключові слова: письменство, наука, філософія, гармонія, краса

В статье на материале трактата «О словесности» (Бунгаку рон) рассмотрена концепция литературы или словесности бунгаку японского юриста, культурного и политического деятеля Арига Нагао. Свое видение сущности, заданий и функций словесности Арига изложил с учетом традиционной конфуцианской концепции гармонии и синтеза, которым автор работы противопоставил европейские науки.

Ключевые слова: словесность, наука, философия, гармония, красота

The present article is devoted to conception of literature bungaku of Japanese lawyer, cultural and political figure Ariga Nagao. Ariga put his vision of literature's essence, tasks

and function in writing according to traditional Confucius conception of harmony and synthesis which were contrasted by author to European sciences.

Key words: *literature, science, philosophy, harmony, beauty*

Apira Narao (有賀長雄, іноді читають як Аруга, 1860-1921) в історію суспільно-політичного життя Японії увійшов як юрист, соціолог, доктор юриспруденції, а також доктор словесності, прихильник школи національних наук *кокугаку-ха*, перекладач деяких західних авторів, серед яких американський філософ і письменник Френсіс Боуен (1811-1890) і німецький філософ-гегельянець, економіст, історик і правознавець Лоренц фон Штейн (1815-1890). Внеском у розвиток естетичної думки та теорії мистецтва в Японії можна вважати переклад прочитаної 14 травня 1882 року в Токійському імператорському університеті відкритої лекції «Справжня теорія мистецтва» («Біджюцу шінсецу») вчителя Аріґа, американця Ернеста Франциско Фенеллози (1853-1908).

Із загальних біографічних даних Аріґа Narao відомо, що народився він у місті Осака і був старшим сином у родині поета і спадкового вченого школи національних наук *кокугаку-ха*, Аріґа Чьорін. Після закінчення школи англійської мови в Осака у віці 17 років Аріґа вступив на філологічний факультет Токійського університету, де вивчав історію, філософію та політологію; університет закінчив у 1882 році, але ще під час навчання задля підробітків викладав у так званих заснованих школах *сейрі-цугакушія*¹. У 1884 р. обіймав посаду секретаря Сенату, з 1886 по 1888 рр. стажувався в Європі: вивчав право під керівництвом Лоренца фон Штейна. Після повернення додому працював у Таємній Раді Японії, Парламенті та Міністерстві сільського господарства і торгівлі, пізніше викладав право і військову справу у вищих училищах сухопутних і морських військ, паралельно читав лекції з юриспруденції та міжнародного права в університетах Кейо і Васеда. У 1889-1890 рр. за власний рахунок навчався в Берлінському і Паризькому університетах, у Відні перекладав лекції Лоренц фон Штейна, самостійно вивчав історію європейської цивілізації та психологію. Під час японсько-китайської війни 1894-95 рр. і російсько-японської 1904-05 рр. служив юридичним консультантом і входив до складу японської делегації на Гаазьких конференціях, брав активну участь у роботі Червоного хреста в Японії. У 1897 р. Аріґа отримав вчений ступінь доктора юридичних наук, пізніше – доктора словесності, в 1911 р. за роботи «Про міжнародне право під час японо-китайської війни» («Нішішін сен'екі кокусай хорон», 1903) і «Про міжнародне право під час японо-російської війни» («Нічіро тайсен кокусай хорон», 1911) був нагороджений Імператорською нагородою Японської Академії, а в 1913 р. на запрошення Юань Шикай (1859-1916) служив при ньому юридичним консультантом. Після звинувачення в «антинародності» Аріґа Narao був змушений залишити викладання.

За своє активне соціальне, політичне та наукове життя Аріґа написав більше ста тридцяти робіт, деякі з них були перекладені іншими мовами. Завдяки публікаціям

¹ Засновані школи (*сейріцугакушія* 成立学会) – освітні заклади, що існували в Токіо від початку до середини доби Мейджі та спеціалізувалися головним чином на вивченні англійської мови.

1883-84 років² Аріга прийнято вважати першим японським соціологом, який писав системно. Крім того, у співавторстві з Іноуе Тецуджіро (1856-1944) він уклав курс «Лекцій зі західної філософії» (1883-1885), а восени 1884 року опублікував у 4-х томах переклад «Сучасна філософія» («Modern Philosophy», 1877) Френсіса Боуена під назвою «Філософія середніх віків. Переклад і коментарі» («Кінсей тецугаку: яккаї») Однак найвідомішими є його праці з історії, міжнародного та цивільного права, які сприяли розвитку народного руху *джіюмінкен-ундо* в Японії нового часу.

Трактат «Про письменство» («Бунгаку рон») Аріга Нагао написав на самому початку своєї публіцистичної діяльності; робота була надрукована в серпні 1885 року разом із першою частиною роботи «Про філософські вчення» («Сеймон тецугаку рон») під загальною назвою «Праці зі письменства» («Бунгаку сошю»). Складається трактат зі вступу, десяти глав основного тексту і закінчення.

На сьогоднішній день бібліографія праць про діяльність Аріга відносно невелика і присвячена переважно його роботам зі соціології, юриспруденції та дипломатії, а погляд на його спадщину з позицій історії літературно-критичної, естетичної та/або філософської думки в Японії представлений не надто широко. Проте роботи щодо творчості раннього періоду вченого – в тому числі трактат «Про письменство» – все ж таки існують: деякі дослідники побіжно згадують цей текст, а деякі приділяють йому дещо більше уваги. Основним джерелом відомостей загального плану про роботу Аріга стала невеличка стаття «Роздуми про [трактат] «Про письменство» Аріга Нагао» дослідника японської літератури нового часу Секі Рьоічі (関良一, 1917-1978), де окрім огляду головних ідей, викладених Аріга, наводяться також думки інших японських дослідників, чії роботи на даний момент, на жаль, недоступні.

У "Збірці робіт з історії літературної критики епохи Мейджі" («Мейджі хіхьо-сі сьорон»; "Васеда бунгаку", липень 1939) Хонма Хісао (本間久雄, 1886-1981) писав: "Роботу «Про письменство», я не вважаю літературної теорією, <...> оскільки в ній поняття література дещо відрізняється від того, що ми називаємо літературою»³ [цит. за: 関良一1977, 288], але при цьому додав "так чи інакше, тільки в ті часи це було *не що інше, як теорія літератури*" [цит. за: 関良一1977, 289]. І оскільки "в плані історії культури робота викликає чималий інтерес", то Хонма Хісао виділив чотири істотних моменти в трактаті Аріга: 1) заперечення європейських ідеологічних течій того часу, 2) протиставлення китайській філософії *тецугаку* (哲学) європейської [філософської] думки, представленій наукою *рігаку* (理学)⁴, і відстоювання цінності першої, 3) поєд-

² Зокрема у співавторстві з Іноуе Тецуджіро та іншими авторами був укладений "Філософський словник" ("Тэцугаку джїї"; квітень 1882); написані роботи "Розвиток відносин між суспільством та індивідом" ("Шякай то коджін то-но канкей-но шінка", "Журнал західного мистецтва", квітень 1883), "Про розвиток суспільства" ("Шякай шінка рон", у 1 т. "Соціологія" ("Шякайгаку"), жовтень 1883), "Про розвиток релігії" ("Шюкю шінка рон", у 2 т. "Соціологія" ("Шякайгаку"), грудень 1883), "Про розвиток сім'ї" ("Токусей шінка рон", червень 1884).

³ В оригіналі – 私は『文学論』を文学論として批評しようと思わない。Отже, 文学論 (*бунгаку-рон*) можна також перекласти як "теорія літератури" або "літературна теорія", хоча у випадку з назвою роботи – "Про письменство" ("Бунгаку-рон") – переклад не буде відповідати змісту трактату.

⁴ У роботі Аріга Нагао використав слово *рігаку* для позначення не лише природничих наук;

нання європейської науки з китайською [філософською] думкою на основі останньої, 4) розгляд із позицій конфуціанства *бунгаку* як однієї з форм «матеріалізації» сутності *сін* (真) філософської думки *тецуаку*.

У вже згадуваній роботі «Роздуми про [трактат] «Про письменство» Аріга Нагао» Секі Рьоічі говориться, що рецепція цієї роботи в «історії японської літератури до сих пір залишається дещо туманною», а місце, яке вона посідає посеред робіт інших авторів, «слід вважати досить невизначеним» [関良一1977, 288]. Отже, дослідник поставив перед собою два основних завдання: прояснити обставини появи цієї роботи та ступінь впливу концепції японського мистецтва і культури Ернеста Фенеллози на формування ідей Аріга Нагао. Втім перш, ніж перейти до безпосереднього аналізу змісту трактату, Секі Рьоічі говорить про знаковість і не випадковість включення роботи "Про письменство" до списку під загальною назвою "Про філософські вчення", а також про близькість у цьому творі поняття *бунгаку* до поняття *тецуаку*, яке Аріга використав у книзі «Про розвиток суспільства» («Шякай шінка рон», 1883). Секі також зазначає, що слово *бунгаку* Аріга використовує у значенні слова «наука» (*такумон*), яке було зформовано як «закони та встановлення» (綱紀) відповідно до способів приведення до гармонії та синтезу *мочіаї* (保合) шляху *до* (道). У цьому контексті дещо несподівано і не зовсім зрозуміло виглядає згадка про роботу Аріга Нагао Судзукі Садамі у фундаментальному дослідженні поняття *бунгаку*/література в Японії, де реферативно переказується думка Вада Сігеджіро⁵: спроба Аріга пояснити західний концепт «мистецтво художнього слова» (literary art) через запозичені свого часу в Конфуція ідеї синтезу та гармонії була «чимось натягнутим» і неприродним. «Однак ця властивість «натягнутості», вочевидь, виникла внаслідок спроби збагнути сучасний західний концепт «мистецтво» за допомогою ідей конфуціанства. Позиція Аріга може представляти найбільш вестернізованих вчених його часу, оскільки ті були залучені до подібного роду занять. Безсумнівно, так сталося лише тому, що концепт «література» і «bungaku» збіглися настільки, що «bungaku» був обраний для перекладу англійського терміна і служив [способом] пояснити його всупереч ступеню викривлень у процесі [опису і пояснення]» [Sadami Suzuki 2006, 121]. На цьому інтерес до роботи Аріга у Судзукі Садамі як дослідника історії та функціонування поняття *бунгаку* в японській письмовій культурі природним чином вичерпується.

Літератор Хісамацу Сен'ічі (久松潜一, 1894-1976) у статті "Літературна критика Цубоучі Шьойо" (журнал "Рідна мова та література", 1932), де вперше було вказано на зв'язок між роботами двох авторів, акцентує увагу на фрагментах, присвячених мистецтву загалом, а не на літературі в значенні "художнє слово": "За паном Аріга, <...> сутність мистецтва полягає у синтезі. У житті людей є речі гармонійні та позбавлені гармонії, але тільки ті, що гармонійні, і є мистецтвом" [цит. за: Секі 1977, 289]. І оскільки в роботі, на думку японського дослідника, Аріга так і не зміг прояснити суть поняття *бунгаку*, то його трактат значно програє «Сутності прози» Цубоучі Шьойо

йдеться про науку в найширшому значенні, тобто певних дисциплінах як системних методів дослідження та підходів при критичному аналізі явищ і практичній діяльності.

⁵ Мова йде про роботу "Поняття «бунгаку» в початковий період Мейджі" ("Мейджі шьокі ні океру «бунгаку»-но гайнен", 1963).

(до того ж, написаний він був радше «щоб показати, як мистецтво придатне для виправлення законів і встановлень» [цит. за: Секі 1977, 289]). Проте остання обставина не завадила Хісамацу Сен'їчі розглядати трактат як *бунгаку-хьорон* (文学評論), тобто як критичну роботу з літератури (у значенні "мистецтво художнього слова").

Загальний зміст трактату можна поділити на декілька тематичних частин. Перша частина – це пояснення основного призначення та користі практичного застосування європейських наук (насамперед йшлося про хімію, фізику, механіку, політекономію та психологію) та їх сутнісних відмінностей від китайської філософської думки. У другій частині викладено естетичну концепцію Аріга Нагао, створену переважно на уявленнях про красу як певну квінтесенцію, вищий результат дії законів існування та функціонування "здорового" суспільства – в Аріга ці уявлення оформилися в ідеальну модель суспільства – заснованого на принципах гармонії та синтезу.

Трактат починається з висловлення глибокої занепокоєності автора станом справ у сучасному йому японському суспільстві: "...дух часу вмиє перемінись, і під час реформ *işin* здійснюється ураган навчання в Америці та західних країн, <...> колишню цивілізацію піддають презирству і все тлумачать про теорії рівності прав пана і слуги, концепції рівноправності батьків і дітей, ведуть розмови про рівність чоловіків і жінок і прагнуть [цьому] відповідати, засновують політичні партії, і все це справді досягло свого апогею. І хоча в минулому році намітилася тенденція до спаду такої активності, та ситуація й досі не прояснена, людські серця коливаються між культурою Сходу та культурою Заходу, і схоже, що стратегію ще не визначено. <...> Трьохтисячолітню китайську цивілізацію називають великим пророхунком. Кажуть, що шлях господаря і слуги, батьків і дітей, чоловіків і жінок, старшого і молодшого братів, друзів – усе це насправді примарні мрії жовтої раси. Порівнюють колишню цивілізацію Японії з колишньою цивілізацією Заходу, які гармонійні, немов крига і вогонь» [有賀長雄, 2-4].

Міркування загального плану про корисність освоєння європейських точних наук *рітаку* для ефективного розвитку країни викладені Аріга Нагао у першій та другій главах: «Отримання знань у галузі сільського господарства, промисловості, видобутку руди, мореплавання, транспорту, зв'язку та гігієни завдяки хімії, фізиці, механіці, геології та біології воістину не вичерпується [пізнанням] мови, винахід парових машин, так би мовити, перевернув спосіб життя простих людей, а винахід електроприладів здійснив повторний переворот – все це разом і є дарунки науки. У нашій країні – якщо порівнювати збережену небом старовину і нинішні часи Мейджі – сучасні видатні люди переймають мистецтво виробництва в області незвичайних наук. <...> Не зупинятися на поглибленні знань лише про птахів і звірів, трави і дерева, про метали та каміння, а вивчати також міжнародні відносини, за допомогою наукових досліджень покращувати на багато разів, приміром, таку науку, як політекономія, і завдяки саме цій науці добувати знання про міжнародну торгівлю, – а це дуже суттєво! – за допомогою психології внести більше ясності й розуміння у шляхи розвитку освіти тощо» [有賀長雄 1886, 5-6]. Однак основною ідеєю двох перших глав виступає впевненість автора у важливості розмежовувати сфери використання останніх досягнень науки та техніки, а також у необхідності використовувати їх помірковано та в гуманних,

мирних цілях: “якщо б мене запитали, у чому має полягати культура країни як те найвище, чого можна досягти завдяки науці, то у відповіді на це питання я б сказав, що безумовно, винаходи в області науки можуть використовуватися як на користь, так і на шкоду, тому обов’язково між людей, які не мають стосунку до науки, мають бути ті, хто робить добро і не робить зла. Наприклад, використання вибухівки для підризу гірської породи та прокладання нової дороги є корисною справою, але злом буде використовувати її – на кшталт партії нігілістів у Росії – для вбивства людей. У момент розвитку культури слід припинити всі війни та встановити спокій у країні, і навпаки: не можу сказати, що первинно наука має обслуговувати розробки більш досконалої зброї. <...> І я не стану навіть коментувати думку людей, які стверджують, що конкуренція сприяє розвитку, а великий спокій – це доля дикунів” [有賀長雄1886, 6-8].

У третій главі “Неправомірне виправлення законів і встановлень наукою” розглядаються європейські науки – етика *дотоку-ріаку* (moral science або ethics), політологія *сейджі-таку* (political science) та юриспруденція *ходжі-ріаку* (science of law або jurisprudence) – як найвпливовіші механізми у формуванні «законів і встановлень» (網記) на Заході. Отже, вони повною мірою визнаються засобом, за допомогою якого в ці закони вносяться правки. Також пояснюється призначення хімії, фізики, механіки, політекономії та психології з визнанням уже втретє шлях розвитку китайської цивілізації помилковим: **“хоча сутність науки й полягає в аналізі форм-образів, текстів-встановлень, але закони і встановлення – це не те, що може бути виправлене шляхом наукового аналізу. <...>** Таким чином, якщо слідувати методам аналізу та визнати їх достатніми для виправлення законів і встановлень, то наука прийме подобу механізму, який керує розвитком країни, а тоді слід визнати, що цивілізація Китаю, якій вже більше трьох тисяч років, – великий прорахунок. Та ж очевидно, що аналізу не достатньо для виправлення законів і встановлень” [有賀長雄1886, 10-12].

Оскільки хіміки займаються вивченням основних елементів різних речовин, фізики – властивостями тіл, політекономія – законами торгівлі та ринку, психологія – психічними станами людини (почуттями, відчуттями, увагою, пам’яттю, інтелектом, уявою, рішучістю, волею, емоціями тощо), тексти *шьо* (書) фіксують різного роду зміни, а закони визначають поведінку людини, то першість надається законам і встановленням (тобто приписам), а людські якості слідувати за ними, тобто підпорядковуються законам. Однак у кожної раси – і в австралійців, і в індійців, і в англійців, і в китайців – ці властивості різні, тому критиці Аріа піддає необхідність бездумного запозичення європейських наук і ставить під сумнів їх резонансність і корисність. Після критики у четвертій главі західноєвропейських мислителів – зокрема “Суспільного договору” Руссо і деяких загальних ідей про рівність Ієремії Бенґама (1748-1832), англійського соціолога, філософа і теоретика політичного лібералізму – підкреслюється непридатність і навіть згубність цих ідей для японців і Японії. Наприкінці глави, як мантра, знову повторюється думка: “Якщо і далі так піде, то не залишиться заперечень тому, що трьохтисячолітня китайська цивілізація – величезний прорахунок” [有賀長雄 1886, 21].

Закони гармонії та синтезу *мочіаї*, які за своєю природою протилежні аналізу *бункай* (分解), Аріа розглядає в наступній, п’ятій главі під назвою “Правильність ви-

правлення законів і встановлень за допомогою гармонії". На його думку, це закони, за якими з елементів, що вже існують у реальності, створюється – а не розчленовується на складові як при аналізі – бачення того, якою має бути людина майбутнього. Причому, у Китаї закони і встановлення були створені шляхом відбору з числа багатьох людських характеристик позитивних якостей – вірності, синівської шанобливості та інших чеснот – і шляхом відмови від протилежних. "Той, хто присвятив себе заняттям синтезу, зветься святою людиною, а місце синтезу і збереження цих якостей називається **бун**, а тому синтез є найціннішим, чим може володіти людина... <...> *Бун* – це розподіл знаків, це тексти, японською це візерунок «ая»; він сутнісно відрізняється від [відносин] пана і слуги, батьків і дітей, подружжя, братів і друзів і приводить [ці взаємини] до гармонії, просто створює сім'ю, створює суспільство, створює повіт, створює країну...» [有賀長雄 1886, 23-24]. У ході логічних міркувань у дусі європейської науки Аріга називає сім можливих ступенів гармонії або синтезу: почавши з пізнання "властивостей речей", через "істинність намірів", "правильність серця", "володіння тілом", "сімейне господарство" і до "управління державою" та "спокоєм у піднебесній". "Закони, за якими в подібній послідовності здійснюється гармонія, – від малого до великого, від початку і до кінця – є одним із прикладів європейського наукового аналітичного мислення «analytical logic», і не існує того, що заперечувалося б шляхом таких [роздумів]" [有賀長雄 1886, 26]. Таким чином, центральна думка Аріга полягала в доведенні різними способами, що виправлення законів і встановлень можливе лише за умови гармонії та синтезу *мочіай*.

Чотири наступні глави – «Краса синтезу», «Чому важлива краса гармонії», «Чому істинна важливість гармонії» та «Чому істинність гармонії корисна» – присвячені проблемам естетики, а точніше – поняттю *бі* (美). Але на самому початку Аріга знову повертається до однієї з центральних ідей своєї роботи, а саме: відстоювання самодостатності китайської цивілізації та глибини її філософської думки в порівнянні з європейською: "Немає потреби сперечатися про те, що методи становлення китайських законів і встановлень були такими, як описано в попередньому розділі, і хоча ті, хто не знає про це, вимірює все за допомогою європейської науки і говорить про марність розвитку китайської вченості, займається аналізом і не знає нічого про синтез, – це всього лише люди з вузьким кругозором, які мають знання про стіни, але не відають про будинок, мають знання про вуха, очі, легені та нирки, але нічого не знають про весь організм" [有賀長雄 1886, 26-27]. Отже, у трактаті Аріга спробував обґрунтувати існування двох відмінних видів краси, а саме: краси естетичної та етичної.

Як дуже послідовний учень свого вчителя Аріга не тільки старанно відвідував лекції Ернеста Феноллози з економіки, політології та філософії, а також перекладав для американського професора цікаві йому тексти, але й у розробці власної естетичної концепції використовував деякі його ідеї. Перш за все, саме визначення мистецтва і краси у Аріга було близьким до того, що називав мистецтвом Феноллоза. Він писав: "Мистецтво є узагальненою назвою для поезії, музики, живопису, архітектури, скульптури тощо, тим, що французькою мовою у дослівному перекладі називається "beau", проте ця так звана **краса бі** відома в єдності **знаків бун** і того, що написано; якимось чином сутність мистецтва також – подібно сутності текстів *бунішо* – існує неодмінно

в синтезі та гармонії» [有賀長雄1886, 27-28]. Останнє твердження про те, що краса естетична (美術の美) як сутність істинного мистецтва полягає у синтезі та гармонії, Аріга у різних варіаціях повторював неодноразово: "Краса – це головне в гармонії. Її принцип *до* і є краса, і тому вона велична. Сутність краси полягає в гармонії, а те, що гармонійно, але ще не набуло змісту, не є абсолютно гармонійним ..." [有賀長雄1886, 37-38].

І оскільки краса – це сутність гармонії, то – екстраполюючи цю ідею з області естетики в область етики і поширюючи її на різні рівні та сфери життєдіяльності як окремого індивіда, так і всього суспільства або країни, – сутністю «законів і встановлень» також є краса *бі*, яка виражається в гармонійних відносинах «пана і слуги, батьків і дітей, подружжя, братів і друзів» згідно встановленим правилам і нормам поведінки. Перехід Аріга від краси естетичної до краси етичної виглядає цілком логічним, оскільки принцип синтезу або гармонії *мочіай* був загальним і єднальним для них: «краса» суспільства полягає в дотриманні людиною шляху *до* (життя серед людей у гармонії із собою та іншими, дотримання соціальної ієрархії, а також законів і принципів співіснування несе користь суспільству). <...> виправлення законів і встановлень за допомогою синтезу передбачає належну поведінку людей <...> і ця належна поведінка має стосунок до змін у країні ...» [有賀長雄1886, 40]. У зв'язку з цим цілком логічним виглядає висновок Аріга про тотожність *бун* (文) та шлях *до* (道), а також закони і встановлення *кокі* (綱紀). І як зауважив у своїй роботі Секі Рьоічі [関良一], трактат присвячений культурі, але не просто культурі, а її "найбільш суттєвим складовим": Аріга, абстрагувавшись від "трьохтисячолітньої китайської цивілізації", досліджував культуру як "світ, об'єднаний етикою" і створив у підсумку ідеальну модель культури шляхом виділення в ній чотирьох домінант: краси *бі* (美), величі *дай* (大), істини *макото* (誠) і користі *пі* (利).

У невеличкому завершенні трактату Аріга Нагао підбиває підсумки викладеного ним раніше: більше ніж трьохтисячолітня культура Китаю аж ніяк не є тупиковим або помилковим шляхом розвитку китайської цивілізації, а шлях пана та слуги, батьків і дітей, чоловіка та жінки тощо – не є химерною мрією жовтої раси, так само як і культура Європи та Японії в минулому – не "крига та вогонь", але слід чітко усвідомлювати, що запозичувати з європейської культури, а що залишити в культурі національній: взяти красу *бі* текстів *бунішо* епохи Вей (220-265), Тан (618-907), Сун (960-1127) і Суй (581-618) і шляхом синтезу наповнити її енергією європейської науки. Однак в останньому реченні Аріга Нагао пише: «Про вивчення синтезу *мочіай*, який називається **вивченням узорів**⁶, і про те, в чому це вивчення полягає, мова піде в окремій роботі» [有賀長雄1886, 59]. Вочевидь, концепцію літератури (чи *бунгаку-рон*) можна вважати літературною теорією настільки, наскільки література в значенні «художнє слово» чи «белетристика» може бути мистецтвом [укладання узорів].

1. Suzuki Sadami. The Concept of «Literature» in Japan / translated by Royall Tyler (Nichibunken Monograph Series, No. 8). Kyoto: International Research Center for

⁶ В оригіналі: "保合の学、之を文学と曰ふ、其学に於て...", тобто *бунгаку* чи того, що ми традиційно перекладаємо як "література".

Japanese Studies, 2006. – 428 p.; 2. 有賀長雄 「文学論」 (“Про письменство”) 丸善商社書店, 1886. – 59 с.; 3. 関良一 「有賀長雄 『文学論』考」 ("Роздуми про [трактат] "Про письменство" Ariga Nagao") // 関良一 「坪内・鷗外考証と試論」 有精堂、1977, С. 288-303.

Є. Прасол,

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

ПОЕТИКА ЖАХЛИВОГО В ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНІЙ НОВЕЛІ НАЦУМЕ СОСЕКІ «ДЕСЯТЬ НОЧЕЙ СНІВ»

У статті проведено аналіз експериментальної новели «Десять ночей снів» відомого японського письменника початку ХХ ст. Нацуме Сосекі з погляду поетики жахливого. В роботі представлена спроба прослідити вплив на творчу манеру письменника традиційного для японської літератури жанру кайдан та естетичних тенденцій Заходу, які панували в літературі та культурі того часу.

Ключові слова: експериментальна новела, кайдан, поетика жахливого, «сновидча» реальність, класична японська література.

В статті проведено аналіз експериментальної новели «Десять ночей снов» известного японского писателя начала ХХ ст. Нацумэ Сосэки с точки зрения поэтики ужасного. В работе представлена попытка проследить влияние на творческую манеру писателя традиционного для японской литературы жанра кайдан и эстетических тенденций Запада, которые господствовали в литературе и культуре того времени.

Ключевые слова: экспериментальная новелла, кайдан, поэтика ужасного, «сновидча» реальность, классическая японская литература.

This article focuses on the Natsume Soseki's experimental novel 'Ten nights of dreams' in terms of poetics of the terrible. This paper analyzes 'kaidan', the traditional genre of the Japanese literature, and aesthetic trends of the West literature and culture in the early twentieth century. Attention is called to the influence of mentioned factors on the author's literary style.

Key words: experimental novel, kaidan, poetics of the terrible, reality of a dream, classical Japanese literature.

Нацуме Сосекі (1867-1916) – класик японської літератури та основоположник нової літературної теорії, в творчості якого відобразилися бурхливі рухи художньої думки епохи Мейджі, що формувалися під впливом західних естетичних теорій. 1907-

1916 роки називають «роками Нацуме» в японській літературі: настільки сильним був його вплив на свідомість тогочасної японської інтелігенції. Більш відомий своєю масштабною прозою, яка включає такі романи, як «Сансіро» (三四郎, 1908), «Потім» (それから, 1909), «Брама» (門, 1910), «Кокоро» (こゝろ, 1914), та сатиричний роман «Ваш покірний слуга кіт» (1905-1906), Нацуме Сосекі також являвся і видатним поетом свого часу та автором експериментальних новел «Десять ночей снів» (夢十夜, 1908 р.) та «Шахтар» (坑夫, 1908 р.). Останні твори в вітчизняному літературознавстві взагалі не представлені, і в цій статі ми намагаємося частково виправити таке положення.

Видатні дослідники зазначають специфіку розвитку японської культури цього періоду, яка проявлялася у взаємодії культурно-естетичних установок реалізму, романтизму та модернізму. Так, К.Каратані підкреслює, що політична відкритість стала основою відкритості культурної, що мало свої характерні риси, а японська культура XIX ст. повністю належить періоду Едо. Те, що сьогодні зветься «новою літературою Японії» з'явилося тільки в останню декаду XIX ст. – саме тоді, коли Європа намагалася вже заперечувати філософським та естетичним ідеям XIX ст. [Karatani 1989, 259-272]. Менш дослідженою залишається проблема співвідношення східних та західних культурно-естетичних установок в літературі Японії того часу, що потребує порівняльно-історичних спостережень компаративістів. Новела Нацуме Сосекі «Десять ночей снів» представлена в цій роботі в аспекті взаємодії новітніх на той час західних тенденцій та традиційної японської естетики.

Експериментальна новела «Десять ночей снів» (夢十夜) представляє собою десять невеличких новел-епізодів, об'єднаних спільною назвою та схожим початком майже кожної з них. Так, перша, друга, третя та п'ята новели починаються з фрази «я бачив такий сон» (*konna yume wo mita*). Вже одне це вказує на те, що твір відрізняється від інших, «реалістичних» творів письменника. Організація «Ночей» базується не на чіткій сюжетній лінії, а на враженнях, асоціаціях, мимовільних думках. Прикладом «сновидчої» реальності може бути герой п'ятого епізоду, якого збираються вбити, оскільки той сам обрав смерть замість поразки (проте чітко знає, що до нього скаче його кохана, і коли вона падає зі скелі разом із конем, він також чітко розуміє не тільки про її смерть, але й хто став причиною).

Кожен епізод стилістично суттєво відрізняється від інших. Це робить неможливим однозначне трактування твору через його різнобічність і охоплення широкого кола питань. Тим не менш, в творі присутні образи, які з'являються у різних частинах тексту і ніби мандрують цими «Снами». Ці образи можуть представляти собою певних людей (насамперед оповідач, який також і дійова особа в декількох новелах), або бути речами (наприклад, панама Сьотаро). Можна припустити, що новели асоціативно пов'язані на різних рівнях тексту.

При аналізі творчості Нацуме Сосекі видатний дослідник Дональд Кін називає «Десять ночей снів» «тривожними та важкими для сприйняття непрофесіоналом» [Keene 1987, 357]. Дійсно, якщо не знати особливостей розвитку японської літератури епохи Мейджі та естетичних орієнтирів японської літератури та культури, а також якщо не враховувати вплив західних культурно-філософських та художньо-естетич-

них концепцій рубежу XIX-XX сторіч, зрозуміти специфіку твору Нацуме Сосекі досить важко.

Дослідники неодноразово вбачали в новелі відбитки фрейдистської теорії. Так, Дональд Кін, тенденційно аналізуючи одну з цих спроб, називає новелу такою, що зображує пробудження «темного» в людині, здебільшого – первісних страхів [Keene 1987, 358]. Також послідовники фрейдистського методу вбачали в новелі зображення Едіпового комплексу – ненависті (або натяк на неї) героя до свого батька та пошук ідеальної жінки. Крім того, існує думка, що новели-епізоди – це власні сни Нацуме Сосекі. Але нас новела цікавить як художній текст, а не як психоаналітичний матеріал душевного стану автора. Отже, і аналізувати ми будемо цей твір без фрейдистських трактувань і шляхом аналізу естетичної спадщини традиційної японської літератури, визнаним знавцем якої, безперечно, і був сам Нацуме Сосекі.

У своєму творі автор зі всією майстерністю зобразив примхливі фантазії сну (бо, навіть, снів), опираючись багато в чому на художні традиції своєї країни. А.Мещеряков якось зазначив, що японський народ дотримується ідеї «підсвідомого як провідного принципу життя» [Мещеряков 2010, 200]. Це багато в чому стосується і царини літератури. Так, Г.Дудкіна в своїй статті «В країні чарівних сновидінь» вказує на те, що в японській літературі є таке поняття, як *юме-моногатарі*, тобто «розповідь про сні». Цей термін дослідниця пояснює так: це оповідь про таємничі та загадкові дива [Дуткіна 1991, 3]. Іншою назвою цього жанру є *кайдан*, тобто «усна розповідь про надзвичайне», який являється традиційним фольклорним жанром японської літератури та має на меті налякати слухача розповіддю про зустріч з надзвичайним: духами, привидами, відьмами, чаклунами тощо. Існує чимало збірок таких оповідань. В російському літературознавстві відомою є збірка традиційних японських жаків «Піоновий ліхтар», яка оцінюється дослідниками як яскравий приклад зображення народних вірувань та марновіств.

Так, окрім семантичного зв'язку «Ночей» Нацуме Сосекі з жанром *юме-моногатарі*, цей твір має багато спільних рис і з жанром *кайдан*. Важливе місце в ньому займає художня розробка естетики жахливого. Живопис жаху є давно відомим в японській літературній традиції, чий літературний канон склався, як вказується, здебільшого, в трьох ранніх збірках – «Оповіді нічної охорони» («Теноігуса», 1660), зібраних та записаних Огіта Ансейем; «Повісті про карму» («Інга моногатарі», 1661), що було написано священником секти дзен Судзукі Сьосано; та «Лялька-талісман» («Отогі боко», 1666), написаного Асаї Рьої [Дуткіна 1991, 5].

Дослідники виділяють такі характерні риси, властиві літературі *кайдан*: 1) присутність в тексті надзвичайних сил, які активно спілкуються з героями та впливають на розвиток сюжету; 2) концепція карми та відплати; 3) помста як майже обов'язковий елемент дії та 4) невелика кількість яскравих, характерних персонажів, що активно проявляють свої емоції.

Особливу увагу в цьому контексті привертають сни третьої та п'ятої ночей Нацуме Сосекі, де поруч із героями-людьми виступають герої-духи та привиди, але в цьому ракурсі й сні четвертої, дев'ятої та десятої ночей також заслуговують на увагу. У даній роботі ми розглянемо лише третій та п'ятий сні.

Так, у третій новелі оповідач бачить себе в полі темною ніччю, з маленькою дитиною на руках. Та дитина, як здогадується оповідач, його син, хлопчик років шести, який час від часу називає оповідача батьком. Дитина наголо брита та сліпа, причому при створенні цього образу автор вдається до такого епітету, як *аободзу* (дослівно перекладається як сліпий монах), щоб підкреслити, наскільки лисим є той чи інший персонаж. Цікаво, що в японському фольклорі існує з таким самим ім'ям персонаж, який представляє собою одного зі злих духів. Тобто називаючи хлопчика аободзу, автор підкреслює не тільки те, що він бритий наголо, але також на його можливу причетність до світу привідів. У новелі відбувається семантико-стилістичне нагнітання атмосфери безнадійності та постійне відчуття, що щось негаразд, але незрозуміло, що саме. Так, при своїй сліпоті, дитина знає, що вони йдуть рисовому полю. Герою стає моторошно від її сліпоті, дивакуватого сміху, знання, що відбувається навколо та низки безглузвих питань на кшталт: «Чи не важко мене нести, тату?» і на заперечливу відповідь дивна обіцянка: «Нічого, скоро стане важко». Бажання позбутися дивної дитини нагнітається повторами, короткими репліками героїв та наляканими думками оповідача. Герой несе дитину до лісу, і дивним чином вона це розуміє. Оповідача загадково тягне до певного дерева в лісі – і дитина пізнає те дерево та розкриває свою таємницю: бритий сліпий «син» оповідача виявляється духом давно вбитого ним сліпця, який тепер явився, напевне, задля помсти. Тобто, як бачимо, епізод цілком поміщається в рамки жанру «кайдан», бо знаходимо і представника потойбіччя (дух вбитого колись сліпця), і мотив помсти, і натяк на кармічну відплату – все, що є властивим для традиційної літератури жанру *кайдан*. Дональд Кін при аналізі цього епізоду вбачає в першу чергу вплив концепцій дзен-буддизму на створення цієї новели. Дослідник наводить думку японського науковця Оті Харуо, який вважає, що провідний мотив новели слід простежувати у зв'язку із дзенським коаном. Дослідник вказує на те, що колись самого Нацуме Сосекі, в бутність останнього учнем дзенського майстра (навчання проходило у Камакура), запитали: «Яким було твоє обличчя, коли твої батьки ще не народилися?» [Keene 1987, 455]. На це запитання, за свідченням дослідника, письменник так і не зміг знайти відповіді. Не зміг знайти відповіді на нього і герой іншого твору Нацуме Сосекі, роману «Брама». Опираючись на це запитання-коан, дослідник і намагається проаналізувати третю новелу-епізод, яку вважає пошуком джерела існування певної людини [Keene 1987, 456]. Науковець називає сліпу дитину водночас нащадком та предком оповідача: з одного боку, хлопчик є його сином, з іншого – вбитою ним сто років тому людиною (ще раз підкреслимо – герой наприкінці новели згадує лише, що вбив сліпого, але вік сліпого невідомий читачеві). Тобто Оті Харуо вважає, що сто років тому оповідач під тим самим деревом убив власну дитину, яка тепер, сто років поспіль, ввижається йому в таємничому лісі. Таким чином, через зображення вбитої, але живої зараз сліпої дитини автор, як можна припустити, надає відповідь на дзенський коан, змальовуючи обличчя себе самого до того моменту, коли народилися його батько й матір. У цьому коані, художньо розвернутому в сюжеті новели, важливим є не стільки автобіографізований, але й інший зміст: жорстокість та вбивство становляться злочином проти себе самого, своєї крові. Ідея нерозривного зв'язку людини і людства художньо втілена Нацуме

Сосекі в цьому образі, смисл якого не можна обмежувати ані традиційністю сюжету жанру *кайдан*, ані естетикою дзенського коану.

Вплив естетики *дзен* помітний і в інших епізодах новели, але прослідкуємо риси традиційного жанру *кайдан*, що втілено в творі Нацуме Сосекі в іншому епізоді. В основу сюжету п'ятого епізоду покладено втручання злого духа Аманодзяку в долю героїв. Оповідач бачить себе воїном «епохи богів», який програв битву та знаходиться у полоні. Йому пропонують полон та життя чи смерть та статус такого, хто не здається. Він обирає останнє, але просить виконати одне лише бажання – попрощатися з коханою. Йому дається час до сходу сонця – ціла ніч. Невідомо, як кохана дізнається про останнє бажання приреченого на смерть героя, але зображується, як вона темною ніччю мчить на коні через поле, прагнучи встигнути до сходу сонця попрощатися з ним. «Час Ікс» настане з криком півня, і композиційна напруженість епізоду буде саме на тривожному очікуванні на цей крик: як полоненим-оповідачем, так і жінкою-вершницею, що мчить на коні крізь ніч, та більш за все – читачем. Але замість півня кричить підступний біс – Аманодзяку, який, за повір'ям, вміє передражнювати голоси звірів та птахів та є хибним гірським місяцем, що заманює подорожніх та лякає їх. Наприкінці епізоду бачимо, що дух налякав коня, той перевернувся та розбився із вершницею об скелі. Таким чином новела про надзвичайне набуває трагічних рис – смерть коханої через біса. Елементи помсти в цій новелі не проявлені чітко, але герой-оповідач дає клятву завжди вважати Аманодзяку своїм ворогом. Також бачимо яскраві образи, невелику кількість характерних персонажів – воїн, жінка та біс Аманодзяку, який кукурікає в неурочну годину і якого оповідач обіцяє ненавидіти все своє життя, що, до речі, висвітлює невизначеність щодо його власної смерті (бо, як пам'ятаємо, на нього чекає страта рано вранці – незалежно від того, встигне кохана чи ні). Таким чином, можемо припустити, що наведений епізод також вкладається в рамки жанру *кайдан*.

1. Karatani, Kojin. One Spirit, Two Nineteenth Centuries in Masao Miyoshi and H.D. Harootunian, eds., *Postmodernism and Japan*. Durham: Duke University Press, 1989: 259-272. 2. Keene, Donald. *Dawn to the West: Japanese Literature in the Modern Era*. Henry Holt & Co, September 1, 1987. 3. Ильина Н. Японская мифология: энциклопедия. / Н. Ильина, О. Юрьева. — Спб. : МИДГАРД, 2007. — 464 с. 4. Мещеряков А.Н. Книга японских символов / А.Н. Мещеряков. — М.: Наталис, 2010. — 556 с. 5. Дуткина, Г. В стране волшебных сновидений / Г. Дуткина // Пионовый фонарь [Текст] / [Сост., предисл. Г. Дуткиной; Коммент. Г. Дуткиной, В. Марковой]. - М. : Художественная литература, 1991. — с. 3-15.

АНІМІЗМ У ЯПОНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

Роботу присвячено дослідженню форм відображення анімістичного способу світосприйняття в японських прислів'ях та приказках, а також вивченню впливу анімістичних вірувань на формування паремійних одиниць японського народу.

Ключові слова: японська мова, анімізм, паремії

Работа посвящена изучению форм отображения анимистического способа восприятия мира в японских пословицах и поговорках, а также влияния анимистических верований на формирование паремийных единиц японского народа.

Ключевые слова: японский язык, анимизм, паремии

The article is devoted to the research of the forms of depicting the animistic world perception in the Japanese paremies, as well as to the determining the influence of the animistic believes on the formation of paremies in Japanese.

Key words: Japanese, animism, paremies

Анімізм – це термін з декількома різними духовними та релігійними значення-ми. В найширшому значенні – це віра в те, що світ населений різними невидимими духами, які самі по собі можуть бути або не бути проявами більших всепроникних та всемогутніх божественних істот. Окрім цього, поняття анімізму використовується деякими європейськими релігійними школами для пояснення основ усіх релігій. Тут мається на увазі віра в існування духовних істот, які можуть допомагати або приносити шкоду людям. Серед сучасних світових релігій синтоїзм найбільшою мірою містить елементи такого розуміння анімізму [Нау 2007, 37].

Синтоїзм є релігією громадського типу, однією з головних рис якої є відсутність чіткої межі між людським та природним. Людина ще не виділяє себе з навколишнього світу, відчуває себе його невід'ємною частиною; усі явища та предмети сприймаються як живі істоти, часом прязні до людини, але нерідко і такі, що становлять страшну небезпеку. Природно, що найбільш прекрасне й дивовижне або, навпаки, жахливе та відразливе здається більшою мірою одухотвореним і тому потребує особливого шанування. Людський дух не сприймається як щось, що принципово відрізняється від духів, прихованих в природі. Більш того, часто природний дух, який громада особливо шанує, сприймається як спільний прашур племені.

Вочевидь, ці природні духи, які в синтоїзмі називаються *камі*, були спочатку безликими і безіменними. Лише з плином часу ті з них, яких шанували найбільше, поступово набувають більш конкретного образу та характеру і стають *божествами*.

Страх перед гнівом *камі* в давнину має свої відголоски в наш час. Адже навіть тепер, у XX столітті, як і декілька століть тому, дотримання певних ритуальних об-

рядів для задоволення богів є найважливішим призначенням японського імператора [Накорчевский 2003, 234-238].

Елементи вірувань анімістичного характеру зберігаються в сучасних релігіях, в побуті. Уявлення про янголів та чортів, безсмертних душах, віра в деякі звичаї та прикмети – все це відгомін анімістичних вірувань [Амантурлин 1977, 32].

Анімістичний спосіб світосприйняття вважається одним із найдавніших і найпримітивніших видів усвідомлення людиною навколишнього світу та себе в ньому [Палеецкий 1909, 93], він включає в себе вірування в одушевленість явищ природи і всього оточуючого, дотримання багатьох ритуалів та обрядів, а також віру в існування духів та божеств. Цілком природно, що відгуки давніх анімістичних вірувань зберігаються в мистецтві та літературі й, зокрема, у прислів'ях та приказках багатьох народів, в тому числі і японського, національна релігія якого базується саме на анімістичних віруваннях.

Саме у прислів'ях та приказках виявляється колективна свідомість людства, з одного боку, розділена несхожими мовами, а з іншого – об'єднана незбагненою здатністю людей, які живуть у різних кінцях планети, мислити та висловлювати свої думки у формі однакових логічних імперативів.

У японській мові поняття «прислів'я» передається одним словом *ことわざ* (諺), яке хоча й репрезентоване у письмовій формі одним ієрогліфом, складається з двох морфем – *こと* (те, що заслуговує на увагу, явище, ситуація) та *わざ* (діяння, творіння).

На думку відомого японського лінгвіста Мотоорі Норінага, другий компонент японського слова *ことわざ* означає певну містичну, таємничу силу божества або духів померлих, яка здатна вказувати на розвиток життєвої ситуації в тому (сприятливому) або іншому (несприятливому) напрямі, тож можна припустити, що стародавні японці наділяли прислів'я та приказки деякою особливою силою, надприродним змістом, вважали їх не просто висловами, а висловленням божественної волі. Підґрунтям теорії Мотоорі Норінага є етимологічний аналіз окремих слів стародавнього періоду японської історії, які можна вважати архетипними. Наприклад, стародавнє словосполучення *わさうた* означає «дитячі пісні», відображені на сторінках давньо-японської класичної літератури. У цих піснях висловлюється критичне ставлення народу до звичаїв та вчинків знаті. Вони розкривають спосіб мислення стародавніх жителів Ямато, що вважали їх вираженням божественної першопричинності світу й натхнення.

Мантричні формули заклинань, призначених для того, щоб розганяти злих духів, наділялися надприродними силами завдяки так званому *ことだま* – духу мови, що нібито знаходиться в них. Як переказують, цей божественний дух звертається до людини тільки одним словом, незалежно від його онтологічного змісту – схвалення або осудження.

Ідея полягає в тому, що воля Бога взагалі виражається одним словом. У цьому, яке вважають, прихований і зміст терміна *ことわざ*, а разом з тим і головна відмінна риса духу Ямато – стислість мови [Пирогов 2009].

Як було зазначено, в Японії анімізм – вірування, що має дуже давнє коріння, його витоки ведуть до часів задовго до появи писемності. Тим не менш і в наш час воно

має величезний вплив на життя цього народу, що виявляється насамперед у надмірній любові до природи, у відчутті себе як невід'ємної її частини, у численних святах, присвячених квітам, Місяцю, зорям. Таке глибоке шанування навколишнього світу, на нашу думку, має за своє джерело саме анімістичне вірування, яке вплелось в національну релігію Японії. Адже анімізм тисячі років тому вселив у японців віру в те, що в кожному природному явищі, в кожній квітці і кожній річці живе божество, і це вірування зберігається дотепер. Досить природно, що таке світобачення не могло не відобразитися і в літературі, зокрема у прислів'ях та приказках.

Ось декілька прикладів прислів'їв, де саме увага до краси рослин та, зокрема, квітів, висловлення їх цінності є реліктовим залишком анімізму (Оригінальні тексти прислів'їв та їх переклад, а також відповідники українською мовою, взяті зі «Словника японських прислів'їв та приказок з відповідниками шістьма мовами» Пирогова В. І.):

隣の花は赤い。(Tonari no hana wa akai) – «Сусідські квіти – червоні». (Укр. «У чужу жінку чорт кладе ложку меду»).

十日の菊、六日の菖蒲。(Tooka no kiku, muika no shoobu) – «Хризантеми – десятого числа, ірис – шостого». (Укр. «Дороге яєчко до Великодня»). В японському варіанті цього прислів'я дається вказівка на те, що 9 вересня відзначають Свято хризантем і зірвана цього дня хризантема, за повір'ям, має чарівну силу повертати молодість і здоров'я; 5 травня ж у Японії проходить свято ірисів, цей день також вважають Святом хлопчиків. Існування свят, присвячених квітам, вказує на любов, повагу та захоплення японців природою.

枯れ木も山の賑わい。(Kareki mo yama no nigiwai) – «Навіть сухе дерево прикрашає гору». (Укр. «У степу і хрущ м'ясо»). Тут відображення реліктів анімістичних вірувань можна побачити у милуванні природою, увазі до її краси, переданій у прислів'ї.

Не лише рослинам приділяється особлива увага в паремійних одиницях народу Ямато. Згідно з анімістичним світобаченням, тварини також можуть бути «божественними тілами», тобто в них також можуть жити *камі*. Тож існує низка прислів'їв, в яких саме тваринам відведена головна роль.

蛇の道は蛇。(Ja no michi wa hebi) – «І маленька, і велика змія мають одну дорогу». (Укр. «Лисий лисого бачить здалеку»).

猿も木から落ちる。(Saru mo ki kara ochiru) – «Мавпа теж падає з дерева». (Укр. «Кінь на чотирьох, та спотикається»).

犬猿の仲。(Ken-en no naka) – «Компанія собаки й мавпи». (Укр. «Живе, як гуска зі свинею»).

猫に鯉節の番をさせる。(Neko ni katsuobushi no ban wo saseru) – «Доручити кішці стерегти кацуобуші (найтонша стружка сушеної пеламіди, або смугастого тунця, використовується як приправа)». (Укр. «Такий сторож з вовка при вівцях, як з козла при капусті»).

泣き面に蜂。(Nakisura ni hachi) – «На заплаканому обличчі – бджола». (Укр. «Біда біду тягне»). Тут присутній лише відтінок давніх анімістичних уявлень, вира-

жений використання образу бджоли для зображення ідеї черги бід, що переслідують людину.

同じ穴の貉。(Onaji ana no mujina) – «Борсуки з однієї нори». (Укр. «Два чоботи пара»).

Ще одним виразним свідченням наявності елементів анімістичного уявлення про світ є присутність містичних елементів та персонажів у деяких японських прислів'ях та приказках. Як відомо, серед безмежної кількості японських *kami* поступово виділилися декілька таких, що стали вважатися сильнішими та могутнішими за інших. Віра в їхнє існування знайшла відображення й у прислів'ях:

借りる時の恵比寿顔、返す時の閻魔顔。(Kariru toki no Ebisu-gao, kaesu toki no Enma-gao) – «Позичають з обличчям Ебісу, а віддають з обличчям Енма». В Японії Ебісу – один із семи богів удачі, бог риболовлі та щастя, а також охоронець здоров'я маленьких дітей; Енма – володар пекла. (Укр. «Як гроші позичає, то щодня двора не минає, а як прийде пора віддавати, почне і двір минати»).

Оскільки існує віра в існування духів та божеств, є віра і в людей, що мають силу спілкуватися з ними, чи навіть керувати ними. В давні часи це були жерці, згодом з'явилися повір'я і про людей, що використовували свої здібності не на користь людям, – відьом та чаклунів:

鬼も十八、番茶も出花。(Oni mo juuhachi, bancha mo debana) – «І відьма буває вісімнадцяткою, і бантя (зелений чай невисокого гатунку) має перший настій». (Укр. «На все свій час»).

В давнину японці вважали, що на все воля богів. Люди вірили в те, що різні божества мають абсолютно різні характери, тобто не всі з них добрі, існують і лихі. З розвитком цивілізації розвивалася і релігія, розвивалося і уявлення про божества, з'явилися вірування про духів і демонів, а також міфічних істот, які також віддзеркалилися у деяких прислів'ях і приказках. Ось кілька прикладів:

鬼の居ぬ間に洗濯。(Oni no inuma ni sentaku) – «Поки дідька [букв. демона] немає, пери білизну». (Укр. «Кіт із хати – миші танцюють» або «Як kota вдома нема, миші по столу бігають»).

鬼面人を嚇す。(Kimen hito wo odosu) – «Лякати людей страшним виглядом [букв. маскою диявола]». (Укр. «Ворона в павиному пір'ї»).

虎口を逃れて龍穴に入る。(Kokoo wo nogarete, ryuuketsu ni iru) – «Рятуючись від зубів тигра, увійти до печери дракона». (Укр. «Утікав перед вовком та впав на ведмедя»).

Розглянувши деякі японські прислів'я та приказки, помічаємо, що реліктові елементи анімізму присутні у пареміях у вигляді образів міфічних істот, божеств, а також часто виражені особливим ставленням та увагою до природи, її краси та сили, рослин та тварин. Проаналізувавши деякі вибрані зразки японських прислів'їв та приказок, робимо висновок про те, що відображення анімістичних вірувань в пареміях набувають цілком конкретної форми та виявляються декількома способами. Найпоширенішим способом є надання особливої уваги та ролі тваринам у пареміях; підкреслення краси рослин та звеличення їх цінності над цінністю матеріальних благ (як, приміром, золото, коштовності тощо); згадки про божественних, демонічних та

міфічних істот, духів, містичний зміст деяких паремій. Перераховані елементи є формами реліктових залишків анімістичних вірувань у прислів'ях. Божества, демони та міфічні, надприродні істоти – ті самі синтоїстські *ками*, анімістичні божества, які під впливом еволюції вірувань розвинулися у численні духовні та божественні істоти.

1. Амантурлин Ш. Б. Пережитки анимизма, шаманства, ислама и атеистическая работа / Ш. Б. Амантурлин. – Алма-Ата, 1977. – 134 с.; 2. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доп.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.; 3. Накорчевский А. А. Синто / А. А. Накорчевский – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: «Азбука – классика»; «Петербургское Востоковедение», 2003. – 448 с.; 4. Палецкий Б. Анимизм как принцип понимания мира / Б. Палецкий // Русская мысль. – М., 1909. – Год тридцатый, кн. V. – С. 93-112; 5. Пирогов В. Л. Етнолінгвістичні паралелі у різносистемних мовах / В. Л. Пирогов // Східний світ. – К., 2001. – №1. – С. 92-106; 6. Пирогов В. Л. Словник японських прислів'їв і приказок з відповідниками шістьма мовами / В. Л. Пирогов. – Харків: Торсінг плюс, 2009. – 272 с.; 7. Пирогов В. Л. Система ментальних стереотипів, відображена в японських прислів'ях і приказках / В. Л. Пирогов // Східний світ / НАНУ, Інститут сходознавства ім. А. Кримського. – К., 2007. – № 3. – С. 72-79; 8. Hay, Jeff. World religions / Jeff Hay. – Gale, Cengage Learning, 2007. – 374 p.

Г. Смірнова,

Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В ТВОРЧОСТІ ЯПОНСЬКИХ НЕОРОМАНТИКІВ

Дана стаття присвячена аналізу внутрішньої та зовнішньої краси жінок в літературі японського неоромантизму. Тема краси і кохання проходить як руйнівна сила крізь творчість Нагаї Кафу і Танідзаки Дзюн'їтіро, а саме: їх оповідання «П'яна красуня» Н. Кафу і «Татуювання» та «Кірін» Д. Танідзаки.

Ключові слова: неоромантизм, жіноча краса, Нагаї Кафу, Танідзаки Дзюн'їтіро, «П'яна красуня», «Татуювання», «Кірін»

Данная статья посвящена анализу внутренней и внешней красоты женщины в литературе японского неоромантизма. Тема красоты и любви проходит как разрушительная сила сквозь творчество Нагаи Кафу и Танидзаки Дзюнъитиро, а именно: в их рассказах «Пьяная красавица» Н. Кафу и «Татуировка» и «Кирин» Д. Танидзаки.

Ключевые слова: неоромантизм, женская красота, Нагаи Кафу, Танидзаки Дзюнъитиро, «Пьяная красавица», «Татуировка», «Кирин»

This article is devoted to analysis of inner and outer beauty of women in Japanese neo-romanticism. Theme of beauty and love as a destructive force in the light of works of Nagai Kafu and Tanizaki Junichiro, namely, «Drunken Beauty» N. Kafu and short stories, «The Tattooer» and «Kirin» J. Tanizaki.

Keywords: *neoromanticism, women's beauty, Nagai Kafu, Tanizaki Jun'ichiro, «The Tattooer», «Drunken Beauty», «Kirin»*

З процесом модернізації японського суспільства в епоху Мейджі (1868-1912 р.) під впливом західноєвропейської літератури 19 ст. в японській літературі з'явився новий образ жінок. Похмурі фантазії Едгара По, чарівні сполохи краси у творах Оскара Уайльда і М. Мітерлінка справили величезний вплив на жіночі образи в творах таких письменників як Морі Огай, Нараї Кафу, Танідзакі Дзюн'ітіро та інших японських письменників кінця 19 – початку 20 ст.

Морі Огай був засновником романтичного руху в Японії, письменником, який зробив безцінний внесок у розвиток сучасної японської літератури. Домінування жіночих образів у художніх творах є відмінною рисою творчості японських неоромантиків, лідером яких був Нараї Кафу наприкінці 19 – на початку 20 ст. Однак найбільш яскраві образи фатальних жінок виявилися набагато сильніше творчості Танідзакі Дзюн'ітіро (зокрема в оповіданнях «Татуювання» (1910 р.), «Кірін» (1910 р.), в романі «Любов дурня» (1925 р.)), аніж у творах Кафу.

Для японських неоромантиків жінка була втіленням абсолютної краси: краса править світом, чоловічими серцями; так само і для Кафу і Танідзакі жінка була втіленням неземної краси, отже, неземній красі підвладне все. Образ фатальних жінок у неоромантиків мав суперечливий характер: вона могла бути холодною і пристрасною, невинною і розбещеною, при всій її непостійності вона перевершувала чоловіків, які підкорялися демонічній красі. Найяскравішим чином і більш інтенсивно проблема демонічної краси була описана Танідзакі Дзюн'ітіро, в його творах жінки були головними героїнями, які мали настільки сильний психологічний вплив на чоловіків, що могли навіть змінити їхні долі.

Танідзакі вважав, що краса не залежить від характеристик внутрішнього світу її носія. В оповіданні «Татуювання» він пише, що краса – це сила, а потворність – слабкість. Для Танідзакі краса – величина абсолютна: якщо красиво, то значить, правильно. Жорстока красуня несе в собі руйнівну силу, але люди споглядають лише красиву оболонку. Чоловік поступово втягується у взаємини з цією жінкою, в яких вона свідомо домінує як фізично, так і морально. Чоловік витримує всі знущання від предмета свого обожнювання і, врешті-решт, знаходить в своїх стражданнях задоволення.

Танідзакі вважав, що невід'ємною частиною психологічного образу кожної жінки, навіть тієї, яка виховувалася в традиціях конфуціанства, притаманне такі емоції як невірність, ревності, ненависть, жорстокість тощо [Ueda 1976, 58]. Новий образ жінки, наділеної необмеженою владою для японського суспільства, в якому жінка залишалася безправною, був дійсно революційним, саме жіночий образ символізував головний постулат неоромантиків – незаперечну цінність краси.

Цікавим прикладом є одне з ранніх оповідань Танідзакі «Діти», написане в 1911 р. Автор описує дитячу гру, в яку грають два хлопчики і одна дівчинка. Спочатку Міцuko грала в ігри, де виконувала роль жертви, але потім вона змінила хід гри і перетворила всіх хлопчиків на рабів, які слухняно виконували всі її накази. На думку Дональда Кіна, «образ Міцuko, хоч вона ще зовсім дитя, передбачає ряд жорстоких героїнь, які пройдуть через літературне життя Танідзакі Дзюн'їтіро, полоненого їх красою» [Кеене 1987, 728]. Письменника захоплював вплив, який жінка здатна зроби-ти на чоловіків.

Оповідання «Татуювання» було написано Танідзакі в 1910 р., в якому можна простежити всі естетичні ознаки неоромантизму. Читаючи його розповідь, ми бачимо, що присутній екзотичний фон, на якому розгортається дія: головними героями цієї розповіді є молода гейша-учениця та майстер татуювання. Дія відбувається в епоху Едо (1603-1867), і це створює атмосферу загадковості, пристрасті розпалюються з ще більшою силою, а демонічна краса юної дівчини набуває ще більш зловісного характеру. В цьому оповіданні можна простежити мотив, який ще не раз появиться у творах Танідзакі. Головний герой, малюючи на шкірі героїні свій шедевр, віддає їй частину своєї душі, він відкриває очі юної гейши на її демонічну красу та стає її першою жертвою. Майстер сприймає свою модель як ідеал прекрасної і жорстокої жінки. Прекрасна героїня не знає про те, що є вампіром, її справжню сутність пробуджує рука майстра. Нісімура Кодзі відзначає, що навіть в текстуальному плані Танідзакі робить акцент на метаморфозі, що сталася з юною гейшею: «У сцені, коли дівчина прокинулася після глибокого сну, в який її занурив художник, що робив татуювання на її тілі, письменник вперше називає гейшу не «дівчиною», а «жінкою». Є.М. Мелетинський вважає, що використання міфологічних мотивів у творчості допомагає неоромантикам «створити атмосферу таємничого, химерного, чудового, трансцендентного і протиставити її життєвій реальності як вищу поезію низинній прозі або як область демонічних впливів, які визначають долю людей, як боротьбу світлих і темних сил, що стоять за видимими життєвими колізіями» [Мелетинский 2000, 284].

Від оповідання «Татуювання» прийнято відраховувати формування художньої концепції Танідзакі Дзюн'їтіро, створеної ним в рамках неоромантичного напрямку сучасної японської літератури, або концепції демонічної краси. Головною умовою даної концепції була наявність у творі головної героїні – жорстокої красуні, який було б підпорядковане все навкруги. Також особливістю концепції демонічної краси у творчості Танідзакі багато дослідників вважають підкреслену бляклість чоловічих образів (ця тенденція також характерна і для тих творів Нараї Кафу, де на перший план виходять образи фатальних жінок).

В оповіданні «Кірін» Танідзакі знову звертається до теми демонічної краси. Сюжет оповідання побудований на основі однієї з легенд про життя мудреця Конфуція, але головним героєм є не він, а «втілення краси і пороку – прекрасна Нань-цзи». Оповідання «Кірін» написано в суворій, жорсткій манері, яку дослідники порівнюють зі «стилем Морі Огай, що дав нове життя мови китайської класики». Танідзакі описує Нань-цзи: «Увінчана короною у вигляді фенікса, із золотими гребінцями і черпаховими шпильками у волоссі, в сукні, виблискуючому лускою, і подолом-веселкою,

Нань-цзи посміхалася, і обрис її був подібний променистому сонцю” [Танидзакі 1986, 35]. Людина, захоплена цією красою, не може їй опиратися, а такі люди як Конфуцій – швидше виняток. Демонічні красуні завдають найстрашніші душевні рани, які не видно незброєним оком, прив’язують до себе чоловіків. Дія оповідання відбувається в китайському царстві Вей приблизно у 5 ст. до н.е. Конфуцій із кількома учнями прибув до палацу государя Лін-гуна і його дружини Нань-цзи. Перед поглядом Конфуція постає справжній храм, де поклоняються демонічній красі та її втіленню – жорстокосердй Нань-цзи. Нань-цзи вважає, що тільки вона може наказувати і не може змиритися з втратою влади над чоловіком, який залишив її ліжко заради повчань Конфуція. Досі для Лін-гуна “головною була її тілесна краса, але мудрець силою свого духу відкрив йому, що існує влада могутньої її плоти”. У палаці та в серці князя починається боротьба двох сил: розуму і демонічної краси. Нань-цзи намагається спокусити мудреця, але всі спроби красуні залишаються безплідними. Але все ж князь не зміг до кінця почути голос розуму і повернувся в опочивальню своєї дружини, не в силах її покинути, хоча він і зізнався, що його серце сповнене ненависті до цієї жінки. Д.Кін відзначає, що “рабське поклоніння прекрасній жінці настільки характерна тема для творчості Танидзакі, що визнання героя про те, що в світі існує більш могутня сила, ніж краса, не сильно здивує будь-кого, хто знайомий з творчістю письменника”.

У творах одного з лідерів японського неоромантизму Нагаї Кафу також зустрічається кілька пам’ятних образів фатальних жінок, але на відміну від рокових спокусниць Танидзакі героїнями творів Кафу стають жінки, чий родовід не пов’язаний із батьківщиною письменника. Демонічна героїня, характерна творчості Танидзакі, з’являється в оповіданні Кафу “П’яна красуня”. На думку К. Іто, американські жінки в творах Кафу – рідні сестри західних і японських, вестернезізованих спокусниць у творчості Танидзакі Дзюн’ітіро. У свою чергу, образ героїні оповідання “П’яна красуня” явно перегукується з жіночими образами французької літератури XIX ст. (ця особливість пов’язана із захопленням Кафу творчістю Золя і Мопассана). Кафу сам зізнається в своєму захопленні Мопассаном, це поклоніння дійшло до того, що коли Кафу усвідомив безглуздість витраченого часу на роботу в банку і хотів прийняти отруту, він мріяв, щоб його голова лежала на книгах французького письменника.

Що стосується інших художніх образів у творчості Танидзакі, то необхідно згадати розповідь “Довге волосся”. В цьому оповіданні ми знайомимося з молодим японцем, який добровільно терпить усі садистські знущання своєї білошкірої коханки. Подібна тема надалі знайде відображення в сексуальних сценах у Танидзакі, де він буде досліджувати вплив на інтенсивність садомазохістських відносин расових відмінностей між партнерами.

Таким чином, можна зробити висновки щодо образів фатальних жінок, які характерні японській літературі та можна умовно розділити на дві категорії: 1) фатальні красуні західного походження; 2) істинно японські красуні, чия поява пов’язана зі соціально-культурними процесами. Читаючи твори Танидзакі Дзюн’ітіро, ми бачимо світ незабутніх жіночих образів, які до цих пір служать джерелом натхнення для авторів новітньої японської літератури.

1. Keene D. Dawn to the West. Japanese Literature of the Modern Era. Fiction. -N.-Y.: Henry Holt and Co., 1987. - 1327 p.; 2. Ueda Makoto. Modern Japanese Writers and the Nature of Literature. -Stanford: Stanford University Press, 1976. - 292 p.; 3. Конрад Н.И. Очерки японской литературы. - М.: Худож. лит., 1973. - 462 с.; 4. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. - М.: Восточная литература РАН, 2000. - 407 с.; 5. Танидзаки Дзюнъитиро. Избранные произведения. В 2-х томах. - М.: Худож. лит., 1986

О. Усенко,

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЖАНРУ УТОПІЙ В ЯПОНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XX СТОЛІТТЯ

У доповіді розглядається проблема жанру японської літературної утопії і аналізуються твори таких письменників як К.Міядзава, Р.Акутагава, К.Абе, Я.Цуцуй та Х.Мураками. Виділено характерні риси японської утопії та дистопії.

Ключові слова: *пасторальна утопія, критична утопія, дистопія, антиутопія, наукова фантастика*

В докладе рассматривается проблема жанра японской литературной утопии и проанализированы произведения таких писателей как К.Миядзава, Р.Акутагава, К.Абэ, Я.Цуцуй, Х.Мураками. Выделены характерные черты японской утопии и дистопии.

Ключевые слова: *пасторальная утопия, критическая утопия, дистопия, антиутопия, научная фантастика*

The paper deals with the problem of the genre of Japanese literary utopia through the analysis of the works of K.Miyazawa, R.Akutagawa, K.Abe, Y.Tsutsui and H.Murakami and discusses the peculiarities of Japanese utopia and dystopia.

Key words: *pastoral utopia, critical utopia, dystopia, anti-utopia, science fiction*

Тему японської літературної утопії досліджено досить мало. Причиною цього, можливо, є те, що утопія вважається жанром запозиченим, а отже, таким, що не має власної давньої літературної традиції в Японії і знаходиться під сильним впливом Заходу. Іншою причиною може бути те, що на сучасному етапі на проблемно-тематичному рівні утопія та антиутопія переплелися так тісно, що їх практично неможливо розрізнити. Крім того, і утопія, і дистопія знаходяться під сильним впливом наукової та популярної нині альтернативної соціальної фантастики, що робить практично неможливим виділення “чистого” жанру утопії у сучасній японській літературі. Незва-

жаючи на можливі складності, дослідження проблеми проявів утопічної свідомості в літературі Японії видається досить цікавим з огляду на те, що в утопіях можна знайти найзаповітніші мрії та найпотаємніші страхи, найгостріші проблеми нації та людини.

Утопічна література Японії, як, напевно, і будь-якого народу, має витoki у міфології. Так, у синтоїзмі є прообрази як утопії, так і антиутопії: перший — це так звана Країна Вічного Світу (常世の国), а другий — Країна темряви (闇の国). Хоча синтоїстське пекло у найдавніших пам'ятках зображувалось досить схематично, досить скоро уявлення японців про нього значно деталізувалось завдяки яскравим та переконливим образам буддйського потойбічного світу, що прийшли з континенту. Незважаючи на те, що в Середні віки конфуціанство та нео-конфуціанство також мали певний вплив на формування утопічної свідомості японців, на думку Жаклін Дютон, саме з цих двох традицій — синтоїстської та буддйської — і беруть свій початок такі найбільш характерні риси японської утопії як невизначеність та мінливість [Cambridge 2010, 246].

Утопія як літературний жанр прийшла до Японії на хвилі захоплення західною культурою, що розпочалося після Реставрації Мейджі. В цей період надшвидкої модернізації країна шукала нові політичні засади, на яких могла б розбудовувати міжнародні відносини та економіку; утопія, яка бурхливо розвивалася в Європі XIX ст., здавалось, давала відповіді на багато питань. Саме тому, як пише А.Олдрідж, за короткий проміжок в 10 років було перекладено японською та видано 23 утопічних тексти, серед яких знамениті романи Т.Мора, Д.Дефо, Дж.Свіфта, У.Морріса тощо [Moichi 1999]. Незабаром з'явилась футурологічна течія японської літератури (未来記), а з нею і власне японські утопії, зокрема, твори Такаса Наокуні та Суехіро Сігеясу. Найбільш відомим утопістом, причому оригінальним художником, а не перекладачем західних ідей, був дитячий письменник та поет Міядзава Кендзі. У казках “Оповіді мандрівника” (“旅人のはなし”から, 1917) та “Зірки-близнюки” (双子の星, 1918) він змальовує ідеальні країни, щастя в яких вимірюється не добробутом, а насамперед чистотою серця та вмінням щиро радіти. Так, ще до всесвітньої популярності роману А.Кларка “Кінець дитинства” ця тема кращої пори людства розроблялась і в японській літературі. Як стверджують дослідники, найбільший вплив на створення цих казок мали релігійні переконання письменника, а саме слідування традиції Нітірен [Hwang 2005, 15], тобто утопічні світи Міядзава створені на зразок буддйського раю. Найвідоміший твір письменника, роман-алегорія “Ніч на галактичній залізниці” (銀河鉄道の夜, 1922), протагоніст якого носить ім'я італійського філософа-утопіста Томазо Кампанелли, як і казки, має риси пасторальної утопії.

Однак утопія прийшла в Японію досить пізно, вже наприкінці XIX ст., нове XX століття стало періодом реакції на утопічні філософські, політичні, соціальні та наукові погляди, а отже, періодом літературної антиутопії або дистопії. Першим з класиків японської літератури, що звернувся до жанру дистопії, був Акутагава Рюноске. В оповіданні “У країні водяників” (河童, 1926) вустами пацієнта психіатричної лікарні (якого, цілком у дусі тогочасної західної антиутопії, скажімо, Є.Зам'ятіна, називають просто “№23”) він описав країну міфічних японських водяників — каппа. Цей твір, в якому досить чітко прослідковується традиція мандрівних сатиричних утопій

Дж.Свіфта, пронизаний гострою соціальною критикою найрізноманітніших аспектів життя сучасної письменникової Японії: водяники не дивуються брехні політиків, які до того ж повністю підпорядковані капіталістам; через технічний прогрес постійно зростає кількість безробітних, яких не лише викидають на вулицю, а навіть з'їдають; єдина розвага членів родини — докучати одне одному, а в догмати “релігії життя” каппа не вірить навіть настоятель головного храму. Письменник висміює і мітиців, у тому числі самого себе: послідовники концепції “мистецтва заради мистецтва” хоч і вважають себе “над-водяниками” (тобто “над-людьми”), насправді лише оголюють найбільш огидні риси людської натури.

Акутагава стверджував, що написав цей твір через відчуття глибокої відрази до себе і до всього навкруги. Тож створенню першої японської літературної дистопії сприяли як особисті фактори, такі як страх перед душевною хворобою, що вже насувалася на письменника, так і соціальні — адже Акутагава не погоджувався з багатьма нововведеннями Японії епохи Тайсьо.

Проте безперечно і те, що на форму твору мала неабиякий вплив західна утопічна традиція. Відомо, що Акутагава мав в особистій бібліотеці численні твори таких утопістів як С.Батлер та У.Морріс; останньому навіть була присвячена дипломна робота письменника [Hauspie 2009]. Однак на відміну від західних антиутопій XX ст., “У країні водяників” немає жодного натяку на можливість хоча б тимчасового порятунку в зовнішньому світі або стосунках. Природа, яка в традиційних пасторальних утопіях дає героям порятунок і повертає особисту цілісність та ідентичність, вже не дає притулку, адже саме блукаючи в лісі, №23 зустрічається з водянником і падає, як Аліса Л.Керола, в провалля, у якому існує фантастичний світ. Кохання також низводиться до полювання самцями на самців, навіть поет Ток вважає його “непоживним”. Єдине, у чому в певній мірі можна знайти забуття — це рятівна область фантазії, поезії або оповіді, але і її розглядають як божевілля [Napier 1996, 195]. Таким чином Акутагава вписує свою особисту драму в соціальний контекст Японії 20-х рр. XX ст. і започатковує традицію японської літературної дистопії.

Наступний письменник, до творчості якого хотілося б звернутись у цьому дослідженні — перший представник науково-фантастичної літератури Японії, що отримав визнання у всьому світі, — Кобо Абе. Розквіт його творчості припадає на 60-ті рр., коли від “критичної утопії”, що тяжіла до соціальної сатири, відбувся перехід до науково-фантастичної утопії, яка мала на меті попередити людство про загрозу занадто сильного захоплення науково-технічним прогресом. Найбільш відомим романом-дистопією письменника є “Четвертий льодовиковий період” (第四間氷期, 1958), у якому К.Абе, як і його попередник Акутагава, розглядає такі проблеми як розрив між ілюзією та реальністю, пошук ідентичності, співвідношення індивідуального та соціального, неприродність урбаністичного способу життя. Нова, актуальна саме для післявоєнного періоду проблема — парадоксальний синтез бажання створити штучний інтелект та страх перед ним, жага знати своє майбутнє та смертельна небезпека такого знання.

У “Четвертому льодовиковому періоді” є два часові плани: близьке майбутнє та віддалене. Близьке майбутнє присвячене опису нової машини, яка може давати не-

ймовірно точні прогнози щодо будь-якого аспекту людської діяльності і за допомогою якої пророкують поведінку її автора протагоніста Кацумі. Цей герой, який і У.Сміт Дж.Оруела, Д-503 Замятіна або Дикун О.Хакслі, намагається боротися із Системою, прагнучи зберегти людяність, однак невблаганний новий світ знищує його як пережиток минулого, втім, даючи можливість побачити, задля чого його принесено у жертву. Нова цивілізація, до якої вимушені перейти люди через глобальну катастрофу — підводна. Її основна відмінність від наземної в тому, що люди більше не мають емоцій, на думку вчених, через відсутність слізних залоз.

Привертає до себе увагу багатозначна розв'язка роману — це, як зазначалося вище, є однією з особливостей японської утопічної літератури. Юнак, вірогідно, син Кацумі пливе на сушу, де випірнувши, відчуває на своїх щоках сльози і скоро вмирає через задуху. Показує автор таким чином, що людську природу не можуть змінити ні технології, ні стихії, чи навпаки, показує кінець сучасного людства — однозначно сказати неможливо. Невизначеністю кінцівки відзначається і розглянуте вище оповідання Акутагава: знаходячись у психіатричній лікарні, №23 розповідає про те, що щоночі до нього у гості приходять водяники, і що він, якщо дозволить лікар, також хотів би відвідати приятеля, що попав у психіатричну лікарню у країні водяників. Так утворюється дзеркальна оповідь, яка робить будь-яку однозначну кінцівку або розв'язку неможливою, адже віддзеркалення виходять безкінчними. Тут бачимо алюзію на “Пекло дзеркал” Е.Рампо — фантастичну з елементами містики новелу, в якій письменник, як і К.Абе, вказує на небезпеку наукових відкриттів. Отже, в японській утопічній літературі знаходимо гуманістичну проблематику відповідальності творця за свої творіння, корені якої в європейському романтизмі (“Тигр” У.Блейка, “Франкенштейн, або сучасний Прометей” М.Шеллі тощо).

Ясутока Цуцуї, сучасник Кобо Абе, став класиком сучасної японської літератури, відомий як “гуру метапрози”, що розробив теорію науково-фантастичної “гіпер-літератури”, яка стала ключовою для розвитку японської фантастики 70-х рр. [Тацуми 2004, xvi-xvii]. Згідно своєї концепції “гіпер-літератури”, письменник викриває вади суспільства, тобто виконує одне з основних завдань антиутопії. В оповіданні “Людина, що стоїть” (佇むひと, 1990), описується майбутнє, у якому не лише собак та кішок, а, як згодом виявляється, і людей саджають у землю на узбіччі та перетворюють на рослини. Причиною для цього може бути навіть така незначна річ як скарга на високі ціни або низьку зарплатню.

На відміну від західних тоталітарних антиутопій, у “Людині, що стоїть” немає навіть натяків на зображення диктатора, партії або будь-якої влади, що створила атмосферу страху та байдужості. І в цілому, японській антиутопії критика тоталітарного суспільства притаманна значно менше, ніж західній. Причиною цього, вірогідно, є те, що японська нація єдина в світі має імператорську династію, що ніколи не переривалась, а тому більш звична до благоговійного ставлення до свого вождя. Крім того, тяжкі кліматичні умови, бідні ґрунти та численні стихійні лиха здавна змусили японців жити тісними общинами з чітко регламентованими ієрархічними відносинами. Таким чином, жахи тоталітаризму, ймовірно, мають на японця менший психологічний вплив, ніж на європейського чи американського читача. Однак саму атмосферу

страху та байдужості як результату не лише “тоталітарного”, але і будь-якого насильства над особистістю Я.Цуцї передає дуже точно: всього за три дні герой майже примиряється з долею дружини, що незабаром перетвориться на дерево; перехожі, чїїх близьких, напевно, теж “саджали”, знущаються з жінки, поки вона ще схожа на людину. Характерно, що в кожному з розглянутих японських антиутопічних творів є критика родини та сімейних стосунків: для водяників родина — це страшний тягар; професор Кацумі та його дружина — абсолютно чужі одне одному люди, що не можуть прислухатись одне до одного навіть у такій серйозній справі як вирішення долі майбутньої дитини; гіркота від розлуки з дружиною, що незабаром стане рослиною, подібна всього лиш каві без цукру. У західній антиутопії в цілому бачимо протилежну тенденцію: родина або близькі стосунки, навпаки, олюднюють членів тоталітарного суспільства: так, наприклад, Дикун у О.Хакслі, має людяність саме завдяки тому, що був народжений та вихований рідною матір'ю; О-90 у Є.Зам'ятіна з “нумера” перетворюється на людину завдяки кохання та бажанню народити дитину. Можна зробити припущення, що причиною такої критики сімейного життя є насамперед традиційна форма шлюбу за домовленістю (見合), яка переважала до 50-60-х рр., і в якій престиж та фінансова вигода буди єдиними вирішальними чинниками.

У фантастичних світах Цуцї є місце не лише для критичної інтерпретації дійсності, але і для зображення далеких ідилічних планет. Одноименний твір з однієї з останніх збірок письменника - “Сальмонельщики з планети Порно” (ポルノ惑星のサルモネラ人間, 2005) — приклад іронічної, але в той же час глибокої і новаторської для японської літератури постмодерністської утопії, яку можна охарактеризувати як еротичну. Загалом проблеми сексуальності більш характерні для антиутопій: людина, якій повністю відмовлено у свободі думки та вибору, через тілесне йде до духовного, вчиться виділяти себе з маси [Ланин 2003]. Згадаємо хоча б те, що інтимний зв'язок є основною формою протесту в “1984” та “Ми”, а відмова від нього — у “Дивному новому світі”. Цуцї за допомогою знову ж таки характерного для дистопії прийому доведення до абсурду риси, яка вже існує у суспільстві, показує дивну планету Порно, на якій немає жодної агресії, тому що її замінив надсильний статевий інстинкт. Важливою також видається думка письменника про те, що гармонійному мирному світові притаманний не прогрес, а навпаки — регрес. Є в цьому творі і деякі біблійні мотиви: країна мамардасійців і вся планета в цілому нагадують Едемський сад, в якому ще немає сорому, дослідники-земляни, подібно Адамові, даються назви дивовижним представникам флори та фауни; також має ось-ось статися первородний гріх, однак успішний пошук способу переривання вагітності дає можливість сподіватися на те, що він таки не станеться і людей цього разу не виженуть із райського саду.

Як стверджує відомий постмодерністський критик Ф.Джеймсон, утопія у нашу епоху більше не є метою, а критикою сучасного, що допомагає переоцінити сьогодення. [цит. по Sargent 2005]. Саме такими є романи Х.Мураками. Хоча сам письменник не називає свої твори, зокрема “1Q84” (2009) дистопіями, оскільки, на його думку, сучасний навколишній світ сам по собі є дистопічним [Vandermeer 2011]. Риси утопічної свідомості можна знайти як у названому романі, так і в романі “Країна Чудес без гальм і Кінець Світу” (世界の終わりとハードボイルド・ワンダーランド, 1985).

Цей твір складається з двох оповідей, що переплітаються, причому в обох можна знайти прояви утопічної свідомості або її критику. Близьке майбутнє технократичної Японії, описане у розділах “Країни Чудес” видається дистопією: бачимо критичне ставлення до прогресу, який перетворює мозок людини на інструмент, причому помилка у програмі незабаром має призвести до божевілля або смерті героя; повністю втрачено зв’язок з природою, описані лише урбаністичні пейзажі, причому переважно підземні; люди захоплені насамперед споживанням тощо. На перший погляд, “Кінець Світу” видається протилежним за своїми якостями: “Здесь никто никого не обижает и ни с кем не спорит. Жизнь очень скромная, но всего хватает. И все равны. Никто ни на что не жалуется, у других ничего не отнимает. Трудиться приходится много, но работают все охотно. Работа ради работы. Не хочешь - не делай. Ни зависти, ни печалей, ни страданий... - Ни денег, ни собственности, ни чинов, - продолжает за меня тень. - Ни судов, ни больниц. Ни старости, ни страха смерти» [Мураками 1985], а отже утопічним. Місто, як каже Полковник, ідеальне у своїй завершеності, Тінь також називає його “ідеальною утопією”. Однак, стверджує С.Напье, якщо придивитися пильніше, можна побачити, що оточене високою стіною бездоганне Місто є критикою сучасного японського суспільства [Napier 1996], а отже, також є дисопічним, але дистопічним по-іншому: воно не боїться майбутнього, перемоги штучного інтелекту або глобальних катастроф, воно боїться втратити минуле і через нього – самого себе, втратити ідентичність та зв’язок поколінь, почуття морального обов’язку перед світом, який створило. Тож в дистопії Х.Мураками бачимо проблеми, характерні для сучасного глобалізованого світу та “інтернаціональних” письменників — це нова тенденція для японської утопічної літератури, зображення письменником змін у міжнародній спільноті та загострення проблеми самоідентифікації, ключової для літератури останніх десятиліть.

В новому романі Х.Мураками, “1Q84” бачимо утопію і на рівні сюжету: письменник описує релігійну громаду далеко в горах, яка відділилась від навколишнього світу і живе натуральним хазяйством. Вірогідно, створенню цієї лінії посприяла робота письменника над журналістським розслідуванням “Підземка” (アンダーグラウンド, 1997-98), присвяченого теракту релігійної секти Аум Сінрікьо. Для Мураками очевидно, що байдужість та відчуженість сучасного життя змушують людей шукати порятунку в пасторальних утопіях “нових релігій”, однак він не вірить у такий порятунок: лідер общини перетворюється на виконавця наказів Little People, сама община — суворо засекречена ієрархічну організацію. Саме тут Мураками найближче підійшов до знаменитого роману Дж.Оруела, паралель з яким очевидна навіть для пересічного читача: Лідер подібний до Старшого Брата, а община, як і тоталітарне суспільство, прагне контролювати не лише вчинки своїх членів, а й їхні думки та почуття.

Розв’язки цих утопічних творів такі ж багатозначні, як і в інших розглянутих утопічних романах сучасної Японії. Так, герой Кінця Світу відмовляється покинути Місто, вважаючи своїм обов’язком розібратися у причинах його виникнення. Проте чи вдасться йому зробити самотужки, без допомоги Тіні, а отже, і без можливості пригадати минуле — невідомо. Так само і герої “1Q84” Тенго і Аоаме втікають із

викривленого світу 1Q84 року, але натомість попадають у інший викривлений світ, який зрештою може виявитись ще страшнішим. Крім того, дитина, на яку вони чекають, містичним чином пов'язана з Лідером, а отже цілком може виявитись наступним провідником волі Little People.

Проведений аналіз дає змогу зробити такі висновки: японська утопічна література XX ст. вирішує ті самі проблеми, що і західна література. Елемент “фантазійності” хоча і присутній з різним ступенем концентрації, однак актуалізована в текстах “ситуація реальності” переміщує межу жанру утопії, наближаючи цю прозу до жанру соціального роману.

1. Абэ К. Четвертый ледниковый период : [роман] / Кобо Абэ. — М.: Молодая гвардия, 1965. - 238 с.;
2. Акутагава Р. Павутинка : [вибрані новели] / Рюноске Акутагава ; [Переклав з япон. Іван Дзюб] — Львів: ЛА “Піраміда”, 2006. - 232 с.;
3. Замятин Е. Мы ; Хаксли О. О дивный новый мир : [роман] / Евгений Замятин, Олдос Хаксли. — М.: Худож. лит., 1989. - 351 с.;
4. Ланин Б. Анатомия литературной антиутопии, 1993. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://russianliter.ru/file.cgi?id=137>;
5. Мураками Х. Страна чудес без тормозов или Конец Света. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://oyasumi-zt.narod.ru/book/lit/haruhi_murakami-strana_chudes_bez_tormozov.htm;
6. Мураками Х. 1Q84. Книга перша, друга та третя : [роман] / Харуки Мураками ; [Переклав з япон. Іван Дзюб] — Львів: Фоліо, 2010.;
7. Оруэлл Дж. “1984” и эссе разных лет : [роман и избр. эссе] / Джордж Оруэлл. — М.: Прогресс, 1989. - 384 с.;
8. Романчук Л. Утопии и антиутопии: их прошлое и будущее / Л.Романчук // Порог. - 2003. - №2. - С. 49-53.;
9. Такаюки Т. Между японской научной фантастикой и научно-фантастической Японией / Такаюки Тацуми // Гордиев узел. Современная японская научная фантастика. - М.: Иностранка, 2004. - С. vii-xxix.;
10. Цуцуи Я. Сальмонельщики с планеты порно : рассказы / Ясутока Цуцуи ; [пер. с яп. И.Логачева, С.Логачева]. - М.: Эксмо ; СПб.: Домино, 2009. - 320 с.;
11. Hauspie, Leopold A. Social Satire in Kappa: Akutagawa's Ryunosuke's Political Sensibilities. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.beholdmyswarthyface.com/2009/07/social-satire-in-kappa-akutagawa.html>;
12. Hwang, Ting. 賢治文学におけるユートピア生成. // Comparatio 9.- 2005. - P.15-22.;
13. Moichi, Yoriko. Japanese Utopian Literature from the 1870s to the Present and the Influence of Western Utopianism. // Utopian Studies. Society for Utopian Studies, 1999.;
14. Tsutsui, Yasutaka. Standing Woman. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.jali.or.jp/tti/en/short/standing-woman1-1.htm>;
15. Napier, Susan J. The fantastic in modern Japanese literature: the subversion of modernity. - L.: Routledge, 1996. - 253 p.;
16. Sargent, Lyman. Utopia: New Dictionary of the History of Ideas, 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.encyclopedia.com/topic/Utopia.aspx>;
17. The Cambridge Companion to Utopian Literature. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. - 299 p.;
18. Vandermeer, Jeff. Joy and Surprise: An Interview with Haruki Murakami. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://blog.shelfari.com/my_weblog/2011/12/joy-and-surprise-an-interview-with-haruki-murakami.html.

ПРОБЛЕМА САМОТНОСТІ В РОМАНАХ КОБО АБЕ «ЛЮДИНА-ЯЩИК» І «ЧУЖЕ ОБЛИЧЧЯ»

Стаття присвячена аналізу романів «Людина-ящик» та «Чуже обличчя» Кобо Абе з метою виявити авторську позицію щодо феномену самотності в житті людини, зрозуміти, чим є самотність в житті головних героїв цих творів та які вона має наслідки, а також чому письменник розглядає цю проблему в своїх книгах. В статті описуються наукові підходи до вивчення феномену самотності та чотири виміри людського існування, в яких виявляється ізоляція індивіда.

Ключові слова: самотність, теорії самотності, виміри самотності, ізоляція, Кобо Абе, «Чуже обличчя», «Людина-ящик», обличчя, маска, ящик

Статья посвящена анализу романов «Человек-ящик» та «Чужое лицо» Кобо Абэ с целью выявить авторскую позицию по поводу феномена одиночества в жизни человека, понять, чем есть одиночество в жизни главных героев этих произведений, к каким последствиям оно приводит, а также почему писатель рассматривает эту проблему в своих книгах. В статье кратко описываются научные подходы к изучению феномена одиночества и четыре измерения человеческого существования, в которых проявляется изоляция индивида.

Ключевые слова: одиночество, теории одиночества, измерения одиночества, изоляция, Кобо Абэ, «Чужое лицо», «Человек-ящик», лицо, маска, ящик

The article is dedicated to the analysis of Kobo Abe's novels for the purpose of discovering the author's vision of the phenomenon of loneliness in human's life, understanding what is the loneliness in the life of main heroes of these works, what consequences it leads to and why the author deals with this problem in his books. In the article are also briefly described the scientific ways of loneliness studies and four dimensions of human existence, where the individual isolation reveals itself.

Keywords: loneliness, theories of loneliness, loneliness dimensions, isolation, Kobo Abe, The Face of Another; The Box Man, face, mask, box

Кобо Абе (справжнє ім'я Кіміфуса Абе) – видатний японський письменник, драматург і сценарист, один із лідерів японського післявоєнного авангарду в мистецтві. Основна тема його творчості – пошук людиною власної ідентичності у сучасному бурхливому світі та пов'язані з цим пошуком такі негаразди, як, наприклад, самотність.

Що ж таке самотність? Це відчуття, знайоме кожній людині, проте його так само важко описати і передати, як і всі інші поняття, що стосуються духовного життя. Серед науковців немає однієї узгодженої думки, погляди на сутність самотності різняться: психоаналітики схильні розглядати самотність як патологію, негативний

стан; антропоцентристи вважають її знаком «самості» людини, особливою формою самосприйняття, гострою формою самосвідомості; соціологи та психологи вважають самотність загальним статистичним показником, що характеризує суспільство, продуктом соціальних сил; для інтеракціоністів це нормальна реакція на поточні події в житті особи; за когнітивним та інтимним підходами самотність виникає у разі усвідомлення дисонансу між бажаним і досягнутим рівнем власних соціальних контактів. Найцікавіший погляд у екзистенціалістів, наприклад, І. Ялом виділяє два види самотності: екзистенціальну, яка виникає внаслідок конфронтації зі смертю і свободою, що розуміється як власне «авторство» життя, а також фундаментальну як ізоляцію від інших створінь та від світу. Ще один яскравий представник цього напрямку Мустакас підкреслює значення відмінності між «метушною самотністю» («loneliness anxiety») та істинною самотністю. Метушня самотності – це система захисних механізмів, яка віддаляє людину від вирішення істотних життєвих питань і яка постійно спонукає її прагнути до активності заради спільної активності з іншими людьми. Істинна самотність виникає з конкретної реальності самотнього існування та зіткнення особи з граничними життєвими ситуаціями (народження, смерть, життєві зміни, трагедія), що людина переживає самотійно. Також він вважає, що самотність може бути навіть продуктивною творчою силою [Лабиринты одиночества 1989, 4]. А Еріх Фромм запропонував ліки від екзистенційної самотності: любов як єдину активну силу, споконвіку закладену в людині, яка чекає свого визнання та звільнення із «в'язниці» несвідомого.

Отже, ізолюваність окремого індивідуума від суспільства є даністю, і причини цієї ізолюваності лежать в умовах його буття. Дійсно, ця даність не може розглядатися як патологія, оскільки тільки через ізолюваність можна визначати поняття «окремиї» і частково поняття «індивід». Якби не було «ізолюваності», то не було б і «окремих індивідів» (хоча звідси не випливає, що почуття самотності може розглядатися як норма).

Оскільки самотність – це даність людського буття, яке поділене на різні сфери взаємодії, то виділяють і різні виміри самотності. Відповідно до чотирьох можливих напрямів, властивих розвитку і поширенню зовні особового світу, вимірів самотності також чотири і їх можна позначити як космічний, культурний, соціальний і міжособистісний виміри.

Космічний вимір застосовується для позначення принаймні трьох різних форм самосприйняття: усвідомлення себе як цілісної реальності, завдяки якій людина співвідноситься з природою і космосом; причетність до містичних, таємничих аспектів життя, гранично близьких до Бога або до глибин буття; віра людини в унікальність своєї долі або причетності до великих історичних цілей (яскравий приклад культурного виміру самотності – це переживання іммігрантів, що відчували відчуженість, відрив від культурної спадщини, яка спочатку була частиною їх життя; багато з того, що вони звикли вважати буденним, було загублено). Поняття «соціальне» означає побудову організованих зв'язків, стосунків, що створюють структуру, усередині якій взаємодіють індивіди і групи. Цей вид самотності широко відомий. Особливо гострі його форми позначені такими поняттями соціальної ізоляції, як вигнання, остракізм,

неприйняття і, з недавнього часу, відставка. Маються на увазі також тонші форми соціальної ізоляції, включаючи випадки, коли соціальна ізоляція позбавляє людей членства в групах, яке вони вважають дуже важливим і бажаним для себе.

Найважливішим моментом є те, що людина, коли на неї обрушується самотність тільки в одному вимірі, зазвичай здатна жити з тим стражданням, яке вона приносить. Проте коли самотність виникає в двох або більше вимірах одночасно, то стрес досягає іноді масштабів серйозного розладу особистості, особливо якщо індивіди не усвідомлюють значення цього стресу для їх особового світу і, отже, не можуть боротися безпосередньо з нею. Дуже часто у людини, що відчуває одночасно багатовимірну самотність, з'являються почуття безнадійності і безсилля, які пов'язані з відчуттям, що усі життєві зв'язки у формі міжособистісних стосунків ослаблені або розірвані. Звідси випливає, що самотність є потенційним джерелом стресу та причиною індивідуальних трагедій у всій їх складності [Лабиринти одиночства 1989, 4].

Тепер розглянемо, яке ж місце займає самотність в романах Кобо Абе. Отже, в центрі обох творів людина, яка з певної причини стала вигнанцем і не може знайти свого місця в суспільстві.

У випадку героя роману «Людина-ящик» колишній фотограф ховається у картонному ящику. В цьому тісному просторі він створює всі умови для існування, всі свої речі носить із собою, зайвого позбавляється. Ящик стає пересувним будинком, з якого герой не вилазить. Він проводить у ньому весь свій час, спить, харчується. Таких людей-ящиків багато, проте їх не помічають, про них не говорять, їх підозрюють у злісному намірі, адже вони ховаються від суспільства, стають для нього ворожими з точки зору нормальної людини. Ось як описуються такі люди: «Людина-ящик отруєна отрутою злості. Якоюсь мірою тією ж отрутою отруєні і чоловік-ведмідь, і жінка-змія, намальовані на вивісці балагана. Але платою за вхід отрута так чи інакше нейтралізується. Отрута ж, якою отруєна людина-ящик, не така нешкідлива» [Абэ Кобо 2007, 2].

Одразу виникає питання, чому людина вирішує оселитися в ящику, прагне замкнутися від зовнішнього світу в обмеженому просторі, що призводить до такого рішення, адже це свідомо самоізоляція і самовідчуження, приречення на самотність. Спочатку здається, що причин може бути досить багато, до такого кроку може підштовхнути навіть незначний привід. У самому романі знаходимо відповідь на питання, що може стати людиною-ящиком: «Хто хоч раз намалює у своїй уяві безіменне місто, що існує лише для безіменних жителів, – двері будинків в цьому місті, якщо їх взагалі можна назвати дверима, широко розкриті для всіх, будь-яка людина – твій друг, і немає необхідності завжди бути пильним...» [Абэ Кобо 2007, 2].

Це зображення ідеального суспільства, фактично малювати такі утопічні картини властиво кожній людині, тому на місці людини ящика може бути будь-хто. Наприклад, головний герой був на перший погляд звичайнісіньким фотографом, який був отруєний новинами, проте одного дня він збагнув усю марність прагнення прослідкувати за всіма подіями в світі та причину, з якої так сильно ними захоплювався: «Людина слухає новини тільки для того, щоб заспокоїтися. Яку б приголомшливу новину їй не повідомили, якщо людина слухає її, значить, вона жива – ось в чому

справа» [Абэ Кобо 2007, 2]. Отже, герою потрібно було підтвердження свого існування, його виправдання. Слід звернути увагу на те, що він не згадував ані про кохану, ані про друзів, ані про родичів, ані про приятелів по роботі, ані про свої захоплення. Це наводить на думку про те, що герой був самотнім, ізольованим, відстороненим від суспільства ще до того, як заліз у ящик. Значить, необхідною умовою для того, щоб стати людиною-ящиком, є хворобливе тотальне відчуття самотності, а створюється бар'єр між собою та людьми, щоб розчинитися в натовпі, стати непомітним, щоб бути в змозі дивитися на інших, приховуючи власну сутність.

З'являється ще один образ оголеної людини, яка відкрита для оточуючих, проте герой говорить про себе: «Я чудово усвідомлюю свою огидність. І не настільки безсоромний, щоб демонструвати іншим своє голе тіло» [Абэ Кобо 2007, 2]. Можна сказати, що він соромиться власного «я», відрікається від нього. В останній частині роману оповідь ведеться від імені вже ніби іншої людини, військового лікаря, у якого почалися проблеми в житті після ін'єкцій морфію під час тяжкої хвороби. Відомо, що лікар відмовився від свого імені та обов'язків на користь іншої людини і тому ніби втратив себе. Тоді постає питання, хто ж автор записів людини-ящика, у формі яких подано роман: колишній фотограф, військовий лікар чи вони обидва? І що ж тоді хотів сказати автор?

Відомо, що військовий лікар прагнув смерті, він розмірковує: ««Мабуть, бувають випадки, коли душевні муки людини так само нестерпні для оточення, як і страждання фізичні.

...існування людини-ящика саме по собі подібне до існування ворожого солдата або засудженого до смерті і апіорі не розглядається як законне» [Абэ Кобо 2007, 2].

Отже, в цьому творі зображена трагедія індивіда, який не зміг посісти своє місце в суспільстві, загубив свою індивідуальність, втратив зв'язки з людьми, тобто став цілковито самотнім, що призвело до його душевної травми. І навіть кохана жінка не змогла його врятувати. Тут самотність – це хвороба, патологія, як стверджують психоаналітики, страшна, згубна й невиліковна, фундаментальна ізоляція: людина живе ніби окремо від світу, в ролі спостерігача, а не діяча, надмірно заглиблена в себе. Це самотність у космічному, соціальному та міжособистісному вимірах. Людина залишається віч-на-віч зі своїми проблемами, які не в змозі здолати самотійно, покинута, нікому не потрібна. Це підтверджує вкраплений епізод про чоловіка, який помер у переході, але півдня ніхто не звертав уваги на нерухоме тіло, а до найближчого поліцейського поста було не більше десяти метрів.

В романі «Чуже обличчя» в результаті невдалого експерименту обличчя головно-го героя-вченого спотворюється, він змушений носити бинти. Герой спочатку впевнений, що обличчя – не головне в житті людини і можна жити без нього, проте стосунки з колегами на роботі та дружиною підштовхують його до усвідомлення протилежного. Разом із обличчям він втрачає певний вид зв'язку з людьми, відмежовується від них. Ось як описує його становище лікар, що виготовляє штучні частини тіла, з яким консультується головний герой: «Обличчя – це, врешті-решт, його вираження. А вираження... як би це краще сказати... Загалом, це свого роду рівняння, що виражає стосунки з іншими людьми. Це стежина, що зв'язує з ними. І якщо стежина перегоро-

джена обвалом, то люди, навіть пробравшись по ній, швидше за все, пройдуть повз ваш будинок, прийнявши його за покинуті руїни» [Абэ Кобо 2007, 1].

Разом з виглядом обличчя змінюється сприйняття героєм світу, показовим є епізод з музикою Баха, яка раніше заспокоювала, а після інциденту почала його дратувати.

Герой відчуває себе вигнанцем, болюче переживає своє віддалення від дружини, прагне наблизитися до неї і знаходить вихід – виготовити маску, що мала б стати містком між ним та людьми, і вигляд її повинен бути не будь-яким, а відповідати певному зразку, щоб досягти бажаного ефекту. Проте, виготовивши маску, герой робить кілька приголомшливих висновків: «...усі люди закривають вікно душі маскою з плоті та ховають п'явки, що мешкають під нею. Можливо, завдяки втраті обличчя я зміг підійти впритул до іншого, справжнього, а не намальованого на вікні світу...

Хтосьна, можливо, ті, що мають обличчя не менш самотні, ніж я.

Самотність, оскільки я тікав від неї, була пеклом, а для тих, хто жадає самотності, вона благо. Ну, а якщо відмовитися від ролі героя слізливої драми і добровільно піти у відлюдники? Раз вже на моєму обличчі відтиснено клеймо самотності, безглуздо не отримати з цього вигоди» [Абэ Кобо 2007, 1]. Герой ідеально пристосовує маску до свого обличчя, вона прикриває спотворену шкіру, але починає діяти окремо від нього. Адже навмисне створена за книжковим зразком, з притаманним даному типу обличчя характером, агресивно-екстравертним, маска має свій характер. Згодом він пояснює дружині: «Спробуй уявити собі моє роздратування, коли існує лише абстрактне «я», і мені не під силу вдихнути в нього бажаний зміст» [Абэ Кобо 2007, 1].

Якщо розуміти цей твір як притчу, то можна сказати, що тут розповідається про трагедію людини, яка, тікаючи від самотності намагається створити інше «я», ідеальне прикриття, що дозволить відновити втрачені зв'язки з людьми, зокрема з коханою дружиною, проте опиняється в полоні роздвоєності між своєю справжньою та вигаданою особистістю. Як і в «Людині-ящику» самотність – психічний розлад, як стверджували психоаналітики, катастрофа, трагедія, фундаментальна ізоляція, що призводить до втрати головним героєм своєї особистості. Це так само самотність в космічному, соціальному та міжособистісному вимірах.

Отже, Кобо Абэ досить яскраво і неординарно зобразив проблему самотності у своїх творах, визначив її симптоми, причини, згубні наслідки, проте, на жаль не зміг запропонувати ліків від неї. Скоріше за все, його мета – переконати нас не відвертатися від оточуючих, коли їм потрібна наша допомога, не бути байдужими до проблем інших.

1. Абэ Кобо. Собрание починений: в 4 т./ Кобо Абэ. – СПб: Амфора, 2007. – Т. 1: Женщина в песках. Чужое лицо. – 2007. – 432 с. 2. Абэ Кобо. Собрание починений: в 4 т./ Кобо Абэ. – СПб: Амфора, 2007. – Т. 2: Сожженная карта. Человек-ящик. – 2007. – 416 с. 3. Корчагина С.Г. Генезис, виды и проявления одиночества / Корчагина С. Г. – М.: МПСИ, 2005. – 196 с. 4. Лабиринты одиночества: сб. статей. / общ. ред. Н. Е. Покровского. – М.: Прогресс, 1989. – С. с 14 по 40, с 43 по 46, 49, 53, 67, 70. 5. Назлоян Г. А. К концепции патологического одиночества / Г. Назлоян // Московский Психотерапевтический Журнал. - 2000. - №2. – С. 51-74. 6. Федоренко Н.Т. Кобо Абэ. Впечатления и мысли / Федоренко Н.Т. // Кобо Абэ. Избранное. – М: «Правда», 1988. – С. 3-16

О. Квасниця,

Львівський національний університет
імені Івана Франка

ЯПОНСЬКА ІДЕНТИТАРНА МАТРИЦЯ ЯК ЧИННИК БУТТЯ НАЦІЇ

Автор робить спробу з'ясувати складові японської ідентитарної матриці і її вплив на буття нації, а також пояснити вплив національної свідомості на формування національної ідеї в контексті теорій «кокутай» та «ніхонджінрон».

Ключові слова: японська національна свідомість, ідентичність, національна ідея, концепція примордіалізму, «кокутай», «ніхонджінрон», «кідзуна».

Автор пытается объяснить составляющие японской идентитарной матрицы и ее влияние на национальное бытие, а также объясняет влияние национального сознания на формирование национальной идеи в контексте теорий «кокутай» и «нихонджинрон».

Ключевые слова: японское национальное сознание, идентичность, национальная идея, концепция примордиализма, «кокутай», «нихонджинрон», «кидзуна».

The author tries to find out the system of Japanese national conscience and influence of the latter over being of the nation. In addition the article attempts to give an explanation of the effect of national conscience on Japanese national idea;

Key words: Japanese national conscience, identity, Japanese national idea, primordialism, “Kokutai”, “Nihonjinron”, “kizuna”.

Основними подіями 2011 року в Японії були великомасштабний землетрус магнітудою дев'ять балів за шкалою Ріхтера і цунамі, яке руйнівною хвилею накрило північно-східне узбережжя Японії, унаслідок чого загинули тисячі людей і були знесені цілі міста. Стоїчна реакція японців перед лицем стихійного лиха та дух взаємодопомоги здивували весь світ. За місяць після катастрофи прем'єр-міністр Японії Наото Кан подякував міжнародному співтовариству за допомогу країні в листі із заголовком «Кідзуна — узи дружи».

Ієрогліф «Кідзуна» (kizuna) — узи, емоційне єднання, дуже влучно відображає «дух співпраці» як на мікрорівні, рівні національному, так і на макрорівні — міжнародному. Саме цей ієрогліф став символом національної мобілізації японців на відновлення країни. Як зазначив Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні Тоїчі Саката: «Під час Великого східнояпонського землетрусу Японія пережила велику трагедію, але разом із тим це стало нагодою для нас ще раз усвідомити не-

зламність свого духу й важливість дружніх відносин із міжнародною спільнотою» [Саката 2012].

Щобільше, цей ієрогліф має всі шанси стати провідним мотто новітньої історії Японії. Як зауважила Юріко Koike, колишній міністр оборони Японії й радник з питань національної безпеки, «... колись, після того, як буде написана історія недавнього стихійного лиха в Японії, «кідзуна» стане більш відомим словом, ніж «цунамі» [Koike 2011]. Бо саме дух взаємодопомоги супроти руйнівної сили природної стихії, вкотре оприявнив онтологічні риси національного характеру японців. І як колись історія про цунамі була поширена на всю Японію, так і «кідзуна» стане символом невмирущості національного духу японців у наш час. До речі, слово «цунамі» — японського походження. Вперше це слово потрапило в обіг завдяки письменникові Коизумі Якумо, (справжнє ім'я Патрік Лафкадіо Херн), який у романі «Живий Бог» (A Living God) описав землетрус 1896 року Мейдзі Санріку, що забрав більше 20 тис. життів у тому самому районі, що й землетрус 2011 року. Згодом цей роман було включено у навчальну шкільну програму під назвою «Підпал рисового поля» (The Burning of the Rice Field). За романом Коизумі Якумо, головний герой на ім'я Гохо, що жив на вершині пагорба свого села, помітив хвилю цунамі. Щоб попередити мешканців села про катастрофу, що наближається, Гохо підпалює, щойно зрізані снопи рису. Односельці, зібравшись гасити пожежу, побачили як стихія руйнує їхні житла. Рис згорів, але їхні життя було врятовано.

Без сумніву, що трагедія і велич духу японського народу 2011 року буде осмислена на високому художньому рівні, а слово «кідзуна» увійде в навчально-освітню програму Японії, вкотре рельєфніше демонструючи і собі, і світові сильні ознаки свого національного характеру.

Коли ми говоримо про національний характер як сукупність психологічно-ментальних та поведінкових ознак притаманних певній етнонаціональній спільноті, то науковці сходяться на тому, що в японському національному характері присутні такі загальноетнічні риси, як працелюбність, естетичне чуття, любов до природи, дотримання традицій, схильність до запозичень, етноцентризм, практицизм. Серед рис групової поведінки — дисциплінованість, відданість авторитетові, почуття обов'язку. На рівні побуту — ввічливість, акуратність, самоопанування, ощадність, цікавість [Прошников 1985, 30].

Національний характер є невід'ємною складовою національної свідомості. Попередньо варто зазначити, що на аналітичному рівні наукова спільнота розрізняє поняття **етнічної** (культурно-релігійна, мовна) ідентичності та **національної** свідомості (політична). Як зазначає Г. Касьянов, національна самосвідомість (ідентичність) — це передовсім уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особа вважає себе частиною такої спільноти і усвідомлює особливі відмінні риси своєї спільноти, це дає підстави стверджувати факт існування національної свідомості (ідентичності) [Касьянов 1999, 284]. В концепції польської дослідниці Т. Хінчевської-Геннелі «Національна свідомість — це соціально-психологічний феномен, характерний для особистостей чи груп людей. Це прояв існування нації на певному етапі її розвитку, і водночас необхідна умова її існування. Національна свідомість форму-

ється під впливом таких чинників, як належність до мовної спільноти, історичні традиції (у тому числі правові і звичаєві), релігія; потреба у створенні народного героя (моральної ідеї); територіальна спільність; прагнення незалежної державності. Жоден із цих чинників не є абсолютно необхідним, водночас наявність одного чи двох із них не є достатньою. Всі вони можуть змінюватися з часом» [Касьянов 1999, 284 - 285].

На думку британського дослідника Ентоні Сміта, ідентитарну матрицю нації складають:

1. Історична територія.
2. Спільні міфи та історична пам'ять.
3. Спільна масова громадська думка.
4. Єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства.
5. Спільна економіка, можливість вільно пересуватися в межах національної території [Касьянов 1999, 284].

Отож спробуємо з'ясувати, на підставі чого японці ідентифікують себе як певну етнонаціональну спільноту. Передовсім у Японії етнічна свідомість є тотожна поняттю національна свідомість. Коли ж визначати до якого типу націй належить Японія, а саме етнічної чи політичної, то тут нема жодних сумнівів щодо того, що японці – це етнічна нація (до слова, в Японії нація завжди була інкорпорована в поняття держави і ніколи не існувала незалежно від нього), оскільки 90 % населення країни складають однорідну етнічну структуру країни. Японський етноцентризм (етнічна ментальність) обумовлений багатьма чинниками. Це, зокрема, острівний характер цивілізації і перманентні стихійні лиха, що спричиняли закритість ментальності етнофорів, це географічне розташування і кліматичні умови, це особливості виробничої діяльності і ієрархічна соціальна структура, це історична пам'ять та спільні міфи. Коли говорити про останнє, то саме міфологія відображає питомо національний дух Японії. Як зауважує американський дослідник Дж. Армстронг, «міф – це інтегруючий феномен, в якому символи національної ідентичності набувають зрозумілого значення» [Касьянов 1999, 285] і як наслідок легітимізують права певної нації.

Так, японські хроніки, «Кодзікі» (Записки давнини, 712 р.), «Ніхон Шьокі» (Анали Японії, 720 р.) є збіркою міфів та історичних переказів. Згідно з синтоїзмом, священну книгу якої складають «Кодзікі», японська нація походить від богині сонця Амаатерасу, прямим нащадком якої був легендарний імператор Джіммо-Тенно, який посів престол «держави Ямато» у 660 р. до н.е. і започаткував династію японських імператорів – мікадо. Особа імператора, як і ідея імператорської влади, яка мала сакральний вимір, завжди були інтегруючими чинниками національної свідомості японців. До нині історію країни поділяють на ери правління того чи іншого імператора. Відтак міф про генезу японської нації вкотре підсилює думку про унікальність японців, які споконвіку живуть на історичній території, розмовляють спільною мовою, сповідують національну релігію, що в цілому відповідає примордіалістській концепції генези нації. До слова, термін «примордіальний» науковці трактують, як «прадавній», «споконвічний». Український дослідник Г. Касьянов, посиляючись на «класичного» примордіаліста американського антрополога К. Гіртца, зазначає, що «в «донаціоналістичну» епоху склалася система взаємодії, взаємного «зчеплення» між

людьми, яка базується на мовних, релігійних, расових, етнічних, територіальних та інших зв'язках. Відповідно, етнічна група, як і нація, для примордіаліста – це «природна спільнота. Кожна людина як особистість несе в собі протягом усього життя почуття спорідненості з членами етнічної групи чи нації, почуття, корені якого – у місці народження, кровних зв'язках, релігії, мові та стилі міжособистісних та суспільних взаємин, які є «природними» для неї й «духовними» за своїм характером. Ці зв'язки являють собою даність людської особистості й закорінені в її підсвідомості, а не з'явилися внаслідок раціональної діяльності» [Касьянов 1999, 85]. Повертаючись до питання японського етногенезу, можна сміливо стверджувати, що японська нація належить до примордіального типу націй в термінах суспільствознавців.

Отже, саме синтоїзм став наріжним каменем японської ідентичності, на основі якого сформувалася національна картина світу, яка згодом стала фундаментом для самотутньої національної ідеї, що історично еволюціонувала відповідно до вимог і викликів часу.

Так історіографія японської національної ідеї бере свій початок зі «школи Міто», коли за наказом Токугави Міцукіні (1628 - 1700) було відкрито Дослідний інститут історії Японії. «Велика історія Японії», яку було завершено 1720 року, всотала в себе ідеї синтоїзму, конфуціанської філософії та морального кодексу самурайства.

У першій половині XIX ст «школа Міто» розробляє концепцію «**кокутай**» (державний організм), яка згодом стає офіційною доктриною Ери Мейджі (1868 – 1911 рр.). Згідно з цим вченням, кокутай – питомо японська національно-державна спільнота, яка складає єдине живе ціле, де перший рівень посідають боги камі та імператор, другий – японський народ (нащадки богів) і третій – Японські острови (творіння богів) [Молодяков 2004]. Імператор є захисником нації, який дбає про свій народ, як батько про сім'ю. Окрім божественного походження та континуїтету династії, ця концепція наголошувала на тому, що японські острови ніколи ніким не були завойовані. І цим, як зауважує В. Молодяков, Японія рішуче протиставила себе решті світу. 1941 року правник і провідний ідеолог націоналізму Хіранума Кіітіро (1867 1952) заявив: «Японський державний устрій не має аналогів у світі... В інших країнах династії засновувалися людьми. <...> І лише в Японії престол успадковано від божественних предків. Династії, створені людьми, можуть загинути, але трон, заснований богами, непідвладний волі людей».

Концепція «кокутай» обґрунтовувала унікальність і неповторність японської нації і в першій половині XX ст. стала основою для державної ідеології. В праці «Основні принципи кокутай» (1937 р.) було сформульовано офіційну концепцію національної ідеї. Насамперед вона утверджувала єдність імператора, народу та боговибраної землі як єдиного організму і єдиної сім'ї. «Основні принципи кокутай» – були останньою масштабною спробою формування національної ідеї в традиційній, довоєнній Японії.

Впродовж 30–40-х років XX ст ідеологія японського націоналізму трансформувалася у крайні форми імперіалізму та шовінізму.

Після поразки у Другій світовій війні і повної капітуляції, японська національна свідомість пережила тектонічні розломи, адже було вщент зруйновано той фунда-

мент, який легітимізував і наповнював сенсом існування японської нації. В японській ідентитарній матриці з'явилися світоглядні прірви, які формували в пересічного японця комплекс привини і розчарування, адже те, що єднало, що було світоглядним орієнтиром, водночас було ліквідовано. Все те, з чого доведено японська національна свідомість була горда, стало забороненим: імператора було усунено від влади, а його ім'я втратило свій сакральний ореол; патріотизм та національні традиції було оголошено реакційними, натомість, все «іноземне» оголошувалося прогресивним. Доходило навіть до крайнощів. Приміром, письменник-комуніст Х. Нома запропонував замість японської мови запровадити англійську. Давні форми національної ідентифікації було зруйновано. Уряд зробив ставку на економічні перетворення і формування позитивного іміджу держави на світовій арені.

Однак питання самоідентифікації не могли залишатися поза теоретичним і практичним осмисленням. Національні травми необхідно лікувати, комплекси пропрацьовувати і далі наповнювати життя конструктивними смислами. Інстинкт самозбереження японців повернув до життя національну ідею в нофій формі. На той раз у формі «культурного націоналізму».

Так, 1960 – 1970 роках, коли Японська економіка була на вершині свого розвитку і весь світ заговорив про «японське економічне диво», національну ідею було наповнено новими смислами, які склали основу теорії «ніхонджірон» (вчення про японців). Відтепер культурний націоналізм опирався передовсім на етнологію (Янагіда Куніо), яка спробувала реанімувати японську національну свідомість. В межах концепції «ніхонджірон» провідну роль для ідентифікації відіграють теорія «рисової цивілізації», теорія «групи» і теорія «крові японців». По-перше, «рисова цивілізація» з якою себе ототожнюють японці, ні кращі і не гірша за інших, вона просто інша, а тому унікальна. По-друге, група - це те мікросередовище, поза яким японець себе не мислить, адже вона є провідною інстанцією на всіх рівнях соціального об'єднання: сім'я – професійний колектив – держава. Щобільше, в системі рис групової поведінки виокремлюють передовсім дисциплінованість, відданість авторитетові і почуття обов'язку. Саме груповий характер забезпечив успіх японського економічного дива та менеджменту. І нарешті «теорію крові» можна звести до формули «збагнути Японію і японців, їхню цивілізацію у культуру може тільки той, хто народився японцем» [Молодяков 2004].

Відтак можна стверджувати, що концепція «ніхонджірон» реконструювала японський національний характер, повернувши японцям гордість за самих себе і свою країну.

На початку 90-х років XX ст, коли теорія ніхонджірон вичерпала свій потенціал, а глобалізація як процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації набирав обертів, питання національної ідентичності японців вкотре постало перед новим випробуванням. Здавалося, що глобалізаційні процеси мають абсолютно незворотний характер. Втім приклад Японії, вкотре здивував світ новою інтерпретацією глобалізації як явища, а саме формулою «глокалізації» (глобальність + локальність), коли на глобальному рівні країна таки не втрачає своєї ідентичності. Втім це питання вже іншої наукової розвідки.

Ми ж, повертаючись до питання ідентитарної матриці японської нації, зазначимо, що саме національна вдача дозволила японській нації гідно пережити події 2011 року, продемонструвавши всьому світові стійкість національного духу Японії.

1. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія / Георгій Касьянов. — К.: Либідь, 1999. — 352 с.; 2. Коїке Ю. Кідзуна vs цунамі, або Емоційне єднання для відновлення Японії / Ю. Коїке // День. — 2011. — №57-58; 3. Молодяков В. Японская национальная идея переживает кризис / В. Молодяков // Политический журнал. — 2004. — № 28; 4. Пронников В., Ладанов И. Японцы. Этнопсихологические очерки / В. Пронников, И. Ладанов. — М.: Наука, 1985. — 340 с.; 5. Саката Т. Щира подяка всім українцям. До річниці Великого східнояпонського землетрусу / Т. Саката // День. — 2012. — № 41 – 42.

Т. Комарницька,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА У ЗАКОНОДАВСТВІ ЯПОНІЇ

У статті висвітлено проблемні моменти визначення статусу міжнародного договору Японії в національному законодавстві Японії та проаналізовано співвідношення норм статті 9 Конституції Японії з нормами Статуту ООН. Зокрема, увагу приділено проблемності реалізації Японією права на самооборону держави, закріпленого у Статуті ООН, з огляду на заборону утримувати військо відповідно до статті 9 Конституції.

Ключові слова: міжнародне право, Конституція, міжнародний договір, утримання від погрози силою або її застосування, право на самооборону

В статье указываются проблемные моменты определения статуса международного договора Японии в законодательстве Японии, а также анализируется соотношение норм статьи 9 Конституции Японии с нормами Устава ООН. Внимание уделяется проблеме реализации Японией права на самооборону государства, закрепленного в Уставе ООН, учитывая запрет удерживать армию согласно статье 9 Конституции.

Ключевые слова: международное право, Конституция, международный договор, воздержание от угрозы силой или ее применения, право на самооборону

The article deals with the issues concerning determination of the status of the international treaty of Japan in Japanese legislation, as well as the correlation of the

regulations represented in the Article 9 of the Constitution of Japan and the legal regulations of the UN Charter. Particular attention is paid to the problem of realization of Japan's right of self-defense guaranteed by the UN Charter, yet complicated by the prohibition to own an army according to the Article 9 of the Constitution.

Key words: *international law; Constitution, international treaty, refrain from the threat or use of force, right of self-defense*

У сучасному глобалізованому світі дедалі більшої ваги набуває міжнародне право, яке не входить до будь-якої національної системи права, однак водночас національні правові системи справляють вплив на нормотворення у міжнародному праві, а останнє є важливим чинником формування національного законодавства [Шемшученко 2007, с. 459]. Отже, міжнародне та національне право хоч являють собою самостійні правові системи, проте є тісно пов'язаними між собою, тож можемо говорити про актуальність досліджень співвідношення міжнародного та національного права. Означене питання вже аналізувалося у працях В. Г. Буткевича, І. І. Лукашука, О. О. Мережка, Р. А. Мюллерсона, О. А. Назаренко, О. М. Талалаєва, Г. І. Тункіна та інших науковців. Серед японських учених ця проблема дістала наукове обґрунтування у працях Х. Токиока, М. Сакамото, Т. Уекі й ін.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей співвідношення норм міжнародного та національного права у законодавстві Японії. Мета обумовила необхідність вирішення таких завдань: 1) встановити статус міжнародних договорів Японії у системі внутрішнього законодавства Японії, їхнє співвідношення з Конституцією та законами Японії; 2) виявити й описати особливості співвідношення принципів міжнародного права та конституційних норм статті 9 Конституції Японії.

Об'єктом дослідження стали норми міжнародного права та японського законодавства, відображені у джерельній базі дослідження, якою послуговували: Конституція Японії, Закон Японії «Про сили самооборони», Статут ООН, а також деякі двосторонні міжнародні договори Японії. Предметом дослідження виступають особливості співвідношення міжнародного та національного права в означених нормативних актах Японії.

Мета й завдання роботи визначили вибір таких методів дослідження: аналітичний описовий, формально-логічний, метод системного аналізу. Наукова новизна роботи полягає у здійсненні першого у вітчизняному правознавстві аналізу співвідношення міжнародного та національного права у законодавстві Японії на базі опрацювання японських доктринальних правознавчих джерел та японської джерельної бази у вигляді першоджерел.

Природно, що говорячи про національне законодавство тієї чи іншої держави, мають на увазі насамперед Конституцію держави. Саме Конституція має основоположне значення у встановленні порядку взаємодії міжнародного і національного права, оскільки вона визначає засади дії на території держави норм і принципів міжнародного права, пріоритетні напрями здійснення зовнішньої політики тощо. Японські правознавці вказують, що у Японії прийнято вважати норми міжнародних договорів та міжнародні звичаї вищими за ієрархією, ніж внутрішні закони, однак нижчими

за ієрархією, ніж норми Конституції [植木 2006, с. 122]. Дійсно, у пункті 2 статті 98 Конституції Японії зазначено (тут і далі переклад наш):

日本国が締結した条約及び確立された国際法規は、これを誠実に遵守することを必要とする。 *Норми міжнародного права і договори, які підписує чи затверджує Японія, повинні відповідати цій Конституції.*

Отже, норми Конституції Японії мають вищу юридичну силу, ніж норми міжнародного права [植木 2006, с. 122]. Однак тут немає однозначності. Так, дійсно маємо доволі чітке вказування на верховенство норм Конституції стосовно норм міжнародного права у п. 2 ст. 98 Конституції Японії, проте, приміром, у статті 81 Конституції немає згадки про норми міжнародного права:

最高裁判所は、一切の法律、命令、規則又は処分が憲法に適合するかしないかを決定する権限を有する終審裁判所である。 *Верховний Суд є судом останньої інстанції, який має повноваження ухвалювати рішення про відповідність усіх законів, указів, статутів, покарань Конституції.*

Тобто норми внутрішнього законодавства на предмет їхньої відповідності Конституції можуть тлумачитися Верховним Судом, а норми міжнародного права – ні, у зв'язку з чим виникає логічне запитання: чому? Та і що робити, якщо, приміром, підписаний Японією міжнародний договір містить норми, що суперечать нормам Конституції, а єдиний орган, який має повноваження тлумачити норми законодавства на предмет їхньої відповідності Конституції, не повноважний зробити це саме стосовно норм міжнародного договору. У японській доктрині взагалі зазначається, що п. 2 ст. 98 Конституції вказує на її верховенство стосовно інших джерел права, а ст. 81 – на верховенство норм міжнародного права [植木 2006, с. 123].

Проте, певне, чи не найвідомішою статтею Конституції Японії є ст. 9:

1. 日本国民は、正義と秩序を基調とする国際平和を誠実に希求し、国権の発動たる戦争と、武力による威嚇又は武力の行使は、国際紛争を解決する手段としては、永久にこれを放棄する。

2. 前項の目的を達するため、陸海空軍その他の戦力は、これを保持しない。国の交戦権は、これを認めない。

1. Народ Японії, прагнучи міжнародного миру, заснованого на справедливості й порядку, назавжди відмовляється від війни як суверенного права народу, а також від погрози застосувати чи застосування сили як засобу розв'язання міжнародних конфліктів.

2. Для досягнення викладеної вище мети не будуть утримуватися сухопутні, морські, повітряні та інші військові сили. Право на ведення державою війни не визнається.

Прагнення миру, відображене, до речі, й у Преамбулі Конституції Японії, цілком узгоджується з принципами сучасного міжнародного права. Так, у Статуті ООН зазначено норму про утримання держав від застосування сили або погрози силою (п. 4 ст. 2 Статуту ООН). Як бачимо, п. 1 ст. 9 Конституції Японії майже дослівно відтворює зазначений принцип. Однак ми пам'ятаємо також, що Статут ООН закріплює невід'ємне право кожної держави на індивідуальну або колективну самооборону при збройному нападі (ст. 51). Кожна держава має право обирати засоби, які би сприяли

здійсненню її невід'ємного права на самооборону [Wakamizu 2002, с. 54, с. 59]. Дійсно, зазначає японський правознавець М. Сакамото, якби стаття 9 Конституції Японії містила лише перший пункт, у юристів би не виникло питань стосовно права на самооборону Японії та засобів його реалізації [阪本 2000, с. 130]. Однак у пункті 2 зазначеної статті чітко вказується на заборону утримання будь-яких військ задля ведення війни. Яким же чином у такому разі реалізовувати закріплене у Статуті ООН право держави на самооборону? У міжнародному праві, як указується, під правом на самооборону розуміється право на відбиття незаконного збройного нападу іншої держави за допомогою військової сили у необхідних для цього межах [Денисов 2007, с. 682-683; 阪本 2000, с. 131]. Якщо ж держава відмовилася від утримання будь-яких військ і заперечує право на ведення війни, то, виходить, що держава Японія має право на самооборону, однак відповідно до ст. 9 Конституції вона ним не може скористатися [阪本 2000, с. 131; Wakamizu 2002, с. 113, с. 121]. А таке твердження є доволі суперечливим.

На проблему співвідношення права держави на самооборону і заборону мати військові сили можна поглянути під іншим кутом зору. Ми не маємо сумнівів у тому, що Японія визнає право держав (і, відповідно, своєї країни) на самооборону, закріплене у Статуті ООН. У п. 2 ст. 9 йдеться про неприпустимість утримання військ. Отже, у такому разі можна стверджувати, що Японія визнає самооборону в інших формах, окрім як застосування військ, тобто відмовляється від традиційних форм самооборони. Втім, така теорія піддається критиці, оскільки ані в Конституції Японії, ані в Законі Японії «Про сили самооборони» не вказано про відмову від традиційних, військових методів реалізації права на самооборону [阪本 2000, с. 131].

Серед японських правознавців існує ще кілька підходів до тлумачення співвідношення норм статті 9 Конституції Японії та статті 51 Статуту ООН. Так, відповідно до теорії конституційності військової самооборонної сили у п. 1 ст. 9 国際紛争を解決する手段 *засіб розв'язання міжнародних конфліктів* розуміється як такий, який не включає у себе оборонну війну; тоді виходить, у п. 2 ст. 9 前項の目的を達するため *для досягнення викладеної вище мети* розуміється як «для досягнення розв'язання всіх міжнародних конфліктів, окрім оборонної війни». Відповідно, у такому разі створення мінімальних військових сил, що мають на меті суто реалізацію права держави на самооборону, не є порушенням Конституції [阪本 2000, с. 131-132]. Вірогідно, саме такою логікою і послуговується Японська держава, утримуючи Сили самооборони. До речі, в Законі Японії «Про Сили самооборони» унормовується існування як сухопутних, так і морських та повітряних сил (стаття 2); у статті ж 3 Закону читаємо:

1. 自衛隊は、我が国の平和と独立を守り、国の安全を保つため、直接侵略及び間接侵略に対しわが国を防衛することを主たる任務とし、必要に応じ、公共の秩序の維持に当たるものとする。

2. 自衛隊は、前項に規定するもののほか、同項の主たる任務の遂行に支障を生じない限度において、かつ、武力による威嚇又は武力の行使に当たらない範囲において、次に掲げる活動であつて、別に法律で定めるところにより自衛隊が実施することとされるものを行うことを任務とする。

[...] 2) 国際連合を中心とした国際平和のための取組への寄与その他の国際協

力の推進を通じて我が国を含む国際社会の平和及び安全の維持に資する活動 [...]

1. Сили самооборони несуть обов'язок обороняти нашу державу від безпосередньої або опосередкованої агресії задля підтримання безпеки країни, а також збереження її миру і незалежності.

2. Сили самооборони можуть виконувати й інші обов'язки, встановлені в інших законах, якщо ці обов'язки не перешкоджають виконанню основних обов'язків і не містять у собі застосування сили або погрози силою, зокрема, такі види діяльності:

[...] 2) діяльність із підтримання миру й безпеки міжнародного співтовариства, до якого входить наша країна, через сприяння засобам задля досягнення міжнародного миру, які вживаються під егідою ООН, а також іншим видам міжнародної співпраці з іншими країнами. [...]

І насамкінець розгляньмо кореляцію права держави на колективну самооборону, зафіксованого у статті 51 Статуту ООН, та норм ст. 9 Конституції Японії. Правом на колективну самооборону є, як відомо, право держави задля гарантування власної військової безпеки здійснювати самооборону разом з іншими державами чи міжнародними організаціями [Денисов 2007, с. 682-683; 阪本 2000, с. 132]. Факт визнання Японією права на колективну самооборону підтверджується наявністю Договору між Японією та США про гарантування безпеки, у статті 5 якого спільні японсько-американські дії прирівнюються до індивідуальної самооборони Японської держави, а у Преамбулі зазначено: «... дві держави визнають існування притаманного їм права на індивідуальну чи колективну самооборону, закріпленого Статутом ООН...».

Отже, констатуємо, з одного боку, кореляцію між нормами, закріпленими у ст. 9 Конституції, та загальновизнаними принципами міжнародного права, що знайшли своє відображення у Статуті ООН (маємо на увазі положення про прагнення миру, утримання від застосування сили й погроз нею); проте, з іншого боку, в око впадає і певна суперечність між зазначеними нормами. Так, проблемним моментом лишається розуміння права на самооборону держави з огляду на ст. 9 Конституції. Категоричність викладу норм у зазначеній статті, неможливість однозначного трактування цих норм та узгодження їх із нормами міжнародного права призводять до посилення всеяпонської кампанії за скасування цієї статті.

Коротко підсумовуючи все сказане вище, зазначимо, що у питанні співвідношення міжнародного та національного права в Японії існує кілька проблемних моментів: по-перше, нечіткість визначення ієрархічного статусу міжнародних договорів у національному законодавстві Японії; по-друге неоднозначність трактування співвідношення норм статті 9 Конституції Японії з нормами міжнародного права. З огляду на це перспективним видається подальший аналіз означених проблем.

1. Денисов В. Н. Право на самооборону / В. Н. Денисов // Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка]. – К.: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2007. – С. 682-683; 2. Договір між Японією та США про гарантування безпеки 日米安全保障条約 / Нічі-бей андзен хошю: джьо:яку/ [електронний ресурс] – режим доступу до НПА: http://www.houko.com/00/FS_ON.HTM; 3. Закон Японії «Про сили самооборони» 自衛隊法 / Джіейтайхо:/ [елек-

тронний ресурс] – режим доступу до НПА: http://www.houko.com/00/FS_ON.HTM; 4. Конституція Японії 日本国憲法 / Ніхонкокукемпо: / [електронний ресурс] – режим доступу до НПА: http://www.houko.com/00/FS_ON.HTM; 5. Шемшученко Ю. С. Міжнародне право / Ю. С. Шемшученко // Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка]. – К.: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2007. – С. 459; 6. Wakamizu Tsutsui. The changing postwar international legal regime: The role played by Japan / T. Wakamizu. – The Hague / London / New York: Kluwer Law International, 2002. – 186 p.; 7. 植木俊哉. 国際法と国内法 / 植木俊哉 // 国際法。－東京：有斐閣、2006。－頁114－128; 8. 阪本昌成. 憲法1：国制クラシック / 阪本昌成。－東京：株式会社有信堂高文社、2000。－279頁

М. Лахоніна,

ПВНЗ «Інститут сходознавства
і міжнародних відносин «Харківський колегіум»

仏教から見た日本社会 (Японське суспільство крізь призму буддизму)

キーワード：日本社会、宗教観、仏教

1. はじめに

日本は仏教のお寺の数がきわめて多い国である。世界の国々を見れば、中国の敦煌やカンボジアのアンコール・ワットなどの有名な仏教遺跡には辺境にあるものが少なくないと思われる。しかし、島で構成されており、余分な土地のない日本には昔から大和の仏教の発祥地である奈良や京都だけではなく、九州や本州のかなり離れているところにも町の中心部に大きくて立派なお寺がいくつか並んでいるところもある。例としては2011年度にユネスコ世界遺産に登録された岩手県平泉町の毛越寺や中尊寺が挙げられる。

また、日本における仏教について考察すると、多くの日本の家庭には仏壇で釈迦牟尼の像とともに、先祖の位牌がおさめられており、家によっては毎日仏壇を掃除し、先祖におまいりする習慣もあるということが大事な点になる。

さらに、日本では季節によってさまざまな仏教の行事が行われている。現在、お彼岸やお盆などの言葉は季節を表す言葉として使われているが、本来は仏教に関連する言葉である。

これほど仏像や仏教にまつわる物事が多いのだから、日本は仏教国だろうと考えられる。しかし、本当にそうであるかどうかは疑問に思うこともあるだろう。多くの日本人はお葬式でもない限りお坊さんと会って話をするのではない。そして、花祭りがいつかはよく知らない人がクリスマスのことはよく知ってい

る。仏教に対する日本人の態度や知識はどのようなものだろうか。また、六世紀に大陸から日本列島に伝来した仏教が受け入れられた後、どのような形に発展してきたのだろうか。

そこで、本発表では、日本の仏教の特徴と日本人の仏教の意識について検討を試みる。

2.日本人と仏教

それほど数多くの寺や仏像があるにも関わらず、日本には、真の意味での仏教徒の数は少ないと思われる。それは日本の仏教の特徴の一つであるとも言える。日本から近い韓国では、まず生活習慣としての儒教があり、それ以外に、多くの人が教会に行ったり、あるいは、お寺に参拝したりするので、各人が個別の宗教を持っているとされている。それに対して、日本では、「あなたの宗教は何ですか」と問われれば、多数の人が「わたしは無宗教です」と答えるようだ。

だが、宗教について質問される際には、自分が無宗教だという日本人の答えには特定の宗教の支持の否定より、むしろ「神社やお寺」に囲まれている生活を送っていても、客観的「教え」であるからこそ宗教をそのもの意識せずに、宗教徒という定義づけを避けて、物事を主観的分析する日本人の世界観がみられるのであろう。

表 1：文化庁、平成21年度宗教統計調査【（文化庁HPより）】

信者数（人）	項目
207 183 223	総数
108 427 100	神道系
87 506 504	仏教系
2 369 484	キリスト教系
8 880 135	諸教系

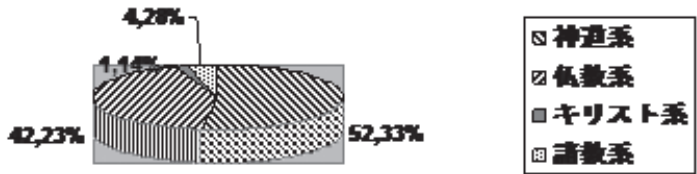

図1：日本社会における宗教人口

図1は文化庁文化部宗務課が2009年度に行った宗教統計調査の結果を示したものである。2億718万人余りの信者のうち、仏教を信仰していると答えた人の数はおよそ8750万人で、全体の4割を超えている。

従って、日本社会における仏教の影響は強いと言えるだろう。しかし、他の国の仏教徒とは違い、日本人は、自分が仏教徒であることを意識する場面は少ないとされている。ただし、葬式・葬儀、法要や多数の祭りのときに、お寺の世話になり、日常的にも、仏壇にご飯を供えたりすることで、お寺との関わりは深いと思われる。

3. 仏教の日本化

日本の神道に関して、宗教としては日本の死生観や自然観に最も適切な神道を持っていた日本人が、いかにして仏教という宗教を受容したのかという問題が生じている。

ひとくちに言って、仏教は当時の東アジアの流行だったからと推測される[ひろ1987、26]。東アジアの国際社会で先進国だと主張するには、仏教受容は必須であった。仏教も導入していない国家は野蛮国だと考えられていたとも言える。

しかし、論理に過度に依存する宗教は、中国、朝鮮半島の人々と違って、「論理の文化」を持っていない日本人にとって難物以外の何物でもなかった。

インドで生まれ、旧バラモン層も参入して膨大な論理体系を構築した仏教は、中国・朝鮮半島へと伝播された。中国では、有名な三蔵法師・玄奘や天台宗の開祖・天台大師などが、論理を更に磨きあげた。例えば、天台大師は、経典を分類し、それぞれの特徴から、この経典は釈迦の人生の中でこの時点で説かれた経典といった分析を加え、法華経が最高の経典であるという結論を導いた。そういった学問を朝鮮半島の人々は見事に吸収し、僧侶の層は非常に厚くなってきた。

それでは、日本でもそうだったのだろうか。

日本の奈良時代の僧侶は、殆どが朝鮮半島からの渡来人、またはその2・3世だった。奈良時代以前に限らず、奈良時代以降も日本で仏教を広げていた僧侶は殆ど全員大陸から来た人であった。例えば、天台宗をもたらしした最澄もその例の一つである。

つまり、当時の仏教界は、殆どが渡来人であり、仏教は渡来人の信奉した宗教だったと思われる。これが、日本人の仏教との関わりを象徴していると指摘される。

その一方で、日本にそれまであった「神道」はどうしてしまったのかを考えると、仏教の懐の広さが分かると思われる。ひろ（1987）は日本人の宗教として神道について、次のように述べている。

実は神道という宗教が成立したのは、日本に仏教が入ってきたときです。もちろん、仏教の伝来以前にも、神道らしき「日本人の宗教」はありました。しかし、それは無意識的なものです。いわば慣習であり、「習俗」のようなものでし

た。ところが、仏教が伝来することによって、その習俗が、仏教=外国の宗教とはちがった、日本人の宗教だと認識されます。そうなのはじめて、神道という「宗教」が成立します。[ひろ1987、22]

上記の文を見ると、仏教が伝来した六世紀の半ばには、神道の変更や活性化が見られるのが分かる。

さらに、日本の祭りの中に重要な位置を占めている〈御霊信仰〉というものにも仏教と神道の行事が統一されていることが見られる。檜谷昭彦が述べているように、平安時代、平城帝の周囲に王権をめぐる対立の証争で死んだ天皇族の怨霊を鎮めるため、多くのお寺や神社で祭祀が行われていた[檜谷1979、27]。

つまり、日本人の宗教感覚は、ある宗教にとどまったものではなく、「宗教の何たるか」をよく分かり、「目に見えないものに感謝する方便」であると考えられる。また、近江商人の家訓の「神仏には感謝せよ」という概念はその例として挙げられる。自分が自分だけで今の状況にあるのではないという確信めいたものがあり、先祖だったり、自然だったりの恵みのおかげで今の生きている自分というものがあるという信念があり、目に見えないものに素朴に感謝したいという欲求や責任感があるというのが、日本人の宗教感覚であろう。

なぜ仏教は日本の文化にかくもつよく馴染んだのだろうか。寺田（1935）が仏教の根底にある無常観が日本人のおのずからな自然観と相調和するところがその一つの理由であると述べていることが注目される。

5. おわりに

以上、日本社会における仏教の影響および仏教と神道の相関性について考察した。その結果を改めて整理すれば、次のようにまとめられる。

仏教は6世紀に中国・朝鮮を経て日本に伝えられた。7世紀の初頭、当時の皇太子であり実際に政治を行っていた聖徳太子が、仏教を深く学んでこれを広める役を果たした。12世紀ごろまでは、仏教は貴族のための宗教であった。しかし、13世紀から庶民の間でも非常に盛んになり、同時に武士には「禅」が普及した。これらは現在まで引き続いて日本人の宗教の中心になっている。

さらに、日本人は信徒でなくともお寺にお参りをし、死後は仏教上の名前をつける習慣が見られる。つまり、日本では仏教徒のつながりが非常に大きいだろうと考えられる。そして、美術や日本人の思想をはじめ日本の文化全般にわたって仏教が強く影響を与えている。

【参考文献】

- 新村出（2008）『広辞苑 第六版』岩波書店
- 立川武蔵（1995）『日本仏教の思想』講談社現代新書
- 寺田寅彦（1935）『日本人の自然観』東洋思潮
- 中村元（1998）『仏教語源散策』東京書籍
- 檜谷昭彦（1979）『ことわざの世界 曖昧さと両義性』日本書籍
- ひろさちや（1987）『仏教と神道 - どう違うか50のQ&A-新湖選書 文部科学省「宗教統計調査」

http://www.mext.go.jp/b_menu/toukei/chousa07/shuukyoku/1262852.htm(2012年2月20日閲覧)

寺田寅彦 (1948) 「日本人の自然観」 『寺田寅彦随筆集第五巻』 岩波書店
青空文庫 (2003作成) http://www.aozora.gr.jp/cards/000042/files/2510_13846.html

М. Лепьохін, І. Шатохіна,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

ФОРМИРОВАНИЕ ИМИДЖА ЯПОНИИ В СТРАНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Стаття присвячена вивченню формування іміджу Японії в країнах Європейсько-го союзу. Наведений в роботі аналіз існуючих організаційних рішень з проблем формування іміджу Японії за кордоном, показує інноваційні підходи держави до даної проблеми.

Ключові слова: імідж, Anholt Nation Brands Index, бренд, туристична дестинація, культура, туристична мотивація.

Статья посвящена изучению проблем формирования имиджа Японии в странах Европейского союза. Приведенный в работе анализ существующих организационных решений по проблемам формирования имиджа Японии за рубежом, описывает инновационные подходы государства к данной проблеме.

Ключевые слова: имидж, Anholt Nation Brands Index, бренд, туристическая дестинация, культура, туристская мотивация.

The article is devoted to studying of the formation of the Japanese image in the countries of the European Union. The analysis of the existing organizational decisions of Japanese image-making abroad are given in the article. The article describes innovative approaches of the state.

Key words: image, Anholt Nation Brands Index, brand, tourist destination, culture, tourist motivation.

Имидж страны, в контексте современных социокультурных, политических, международных процессов является одной из наиболее интенсивно обсуждаемых тем. Глобализация современного мира, которая находит проявление во многих сферах жизнедеятельности общества, задает новые парадигмы социально-экономического развития. Это проявляется и в актуализации формирования новых моделей конкурентоспособности, в рамках которых имидж предстает как общественная идеология, направленная на выработку конкурентных преимуществ на всех уровнях хозяйст

ния. Модели конкурентоспособности давно нашли свое отражение в сфере бизнеса, где положительный имидж той или иной компании превратился в источник огромных дополнительных доходов. Так что же такое имидж и почему он становится все более и более популярным изо дня в день? [Парфіненко, Байназаров, Бойко 2011, 1]

Туристический имидж страны может быть определен как совокупность символически выраженных эмоциональных и рациональных представлений о своеобразии и специфике страны, сформированных в сознании групп общественности (реальных и потенциальных туристов). Имидж территориально-государственного субъекта формируется поэтапно. В качестве факторов, формирующих бренд территории, выделяют:

1. Исторический аспект
2. Инфраструктура
3. Туристические ресурсы
4. Достопримечательности
5. Культурно-массовые мероприятия
6. Быт и культура [Молодяков 1998, 6].

Туристы, как бы они ни были ориентированы на определенные туристические цели, все же не могут не столкнуться с современным состоянием территориального субъекта. Чистота улиц, вежливость местных жителей, знание ими языков, знание своего региона, качество обслуживания в кафе и ресторанах, наличие банкоматов, доступность средств связи – все это заметят гости страны, и обо всем расскажут знакомым, по возвращении домой. Отбить у туристов желание посетить ту или иную страну могут также политические проблемы, трудности, связанные с получением виз, форс-мажорные и кризисные ситуации [Нойманн 2004, 5; Жуков, 8].

В мотивации туристов при выборе Японии как туристической дестинации выступает ряд факторов таких как:

1. Природные факторы
2. Социально-экономическое развитие места отдыха (язык, экономический и культурный уровень развития страны)
3. Материальная база туристской индустрии
4. Инфраструктура места отдыха
5. Туристское предложение [Парфіненко, Байназаров, Бойко 2011, 1; Молодяков 1998, 6].

Проанализировав рейтинг брендов стран «Anholt Nation Brands Index», можно выделить 6 составляющих, которые необходимо учитывать при разработке имиджа и бренда страны: туризм, экспорт, управление страной, инвестиции и иммиграция, культура и люди. По рейтингу национальных брендов Япония занимает 5 место в мире [10].

Япония является примером страны, которая удачно создала свой позитивный имидж за рубежом. Это касается и туристического имиджа. В Японии развитие туризма является важным элементом не только внутренней, но и внешней политики страны на современном этапе. Популяризацией туризма занимаются Правительство Японии, Министерство земли, инфраструктуры, транспорта и туризма, созданные

при нем Японское туристическое агентство (JTA) и Японская национальная туристическая организация (JNTO) [Edo Wonderland Nikko Edomura 2012, 4].

Туристические информационные центры (ТИС), которые в свою очередь, предоставляют приезжим всю необходимую информацию о стране пребывания.

На развитие туристического имиджа Японии особенно влияет продвижение её национальной культуры имиджа за рубежом. Японские центры, неправительственные организации, соответствующие отделы Посольств и консульств Японии за рубежом проводят разнообразные информационные мероприятия, которые популяризуют страну как туристическое направление. Также, отметим, что Япония хорошо и качественно представлена в глобальном информационном пространстве. Существует большое разнообразие в количестве сайтов о Японии, которые насыщены полезной информацией для туристов. Вы можете прочитать о достопримечательностях и культуре Японии, о быте и особенностях населения, религии, кухне, экономике и т.д. Таким образом, наличие информации в глобальном информационном пространстве является ключевой составляющей в конкурентоспособности на рынке, в частности в сфере туризма [Куланов, 9; Mikhailova 2000, 11].

Важную роль, при развитии туристического имиджа играет деловой туризм. Это наиболее быстро развивающееся, перспективное и востребованное направление современного туризма. Все больше компаний планируют деловые поездки в Японию на различные конференции, семинары, организуют корпоративный отдых и поощрительные инсентив-туры, обучающие тренинги и курсы повышения квалификации для своих сотрудников. Бизнесмены всё чаще находят деловых партнёров за рубежом, открывая новые возможности для своего бизнеса. Ежегодно в Японии проводится большое количество международных выставок, которые посещает более 80 тысяч иностранных специалистов. Столица Японии – Токио – признан самым гостеприимным выставочным городом, поскольку ежегодно принимает посетителей и участников около 700 крупных мероприятий. [Куланов 2008, 2; Молодяков 1998, 6].

С целью стимулирования туристического бизнеса в стране используется ряд инновационных подходов – в 2010 г. был проведен конкурс японских сувениров, с 2009 г. стали выдавать сертификаты о восхождении на гору Фуджи и др.

Несмотря на дороговизну, частые землетрясения, языковые препятствия, Япония является популярной дестинацией среди туристов. Причиной этого есть формирование позитивного туристического имиджа страны за рубежом. Таким образом, Япония, на наш взгляд, является образцом удачной имиджевой политики в области туризма, опыт которой может быть полезным для других стран, в частности Украины.

1. Туристичний імідж регіону, / [за ред. Парфіненко А.Ю., Байназаров А. М., Бойко О. В. та інш.]. – Х. : Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – 311 с.; 2. Японский бум: Имидж страны и перспективы его развития [Электронный ресурс] / Александр Куланов // Корпоративная имиджология». – 2008. – №01. – Режим доступа: <http://news.leit.ru/archives/3112/3>; 3. Япония. Украинский взгляд [Электронный ресурс] / Ирина Демишева // Корпоративная имиджология». – 2008. – №03. – Режим доступа: http://www.japanese-page.kiev.ua/rus/japanese-ukraine_ukrainian-look.

htm; 4. Japan National Tourism Organization / Edo Wonderland Nikko Edomura. – 2012. – Available from: <http://www.jnto.go.jp/eng/indepth/exotic/animation/index.html>; 5. Нойманн И. Использование «Другого»: Образы Востока в формировании европейской идентичностей / Пер. с англ. В.Б. Литвинова и И.А. Пилыщикова. – М., – 2004. – С. – 38; 6. Молодяков В.Э. Моделирование образа Японии // Япония: переворачивая страницу. М., – 1998. – С. – 125-151. 7. Попова А. А. Формирование образа Японии в российском общественном сознании: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Краснодар, 2001. – С. –13-14; 8. Жуков А. Е. Японское зеркало: факторы формирования представлений о Японии в странах запада и Японии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.comitet21.ru>; 9. Куланов А.Е. Налетели ветры злые, да с восточной стороны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.Japan.ru>; 10. Штейнгауз А. И. Япония и японцы глазами русских (вторая половина XIX в.) // Toronto Slavic Quarterly. 2005. – №12; 11. Mikhailova Y. Japan and Russia: mutual images 1904-1939 – // Japanese and Europe: Images and Perceptions. Bert Edstron (ed.), Japan Library, 2000. – Pp. 152-171.

Ю. Малахова,

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С.Сковороди

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ТЕХНІКУМУ СХОДОЗНАВСТВА ТА СХІДНИХ МОВ У 30-ТІ РОКИ ХХ СТ.

В статті детально розглянуто діяльність Українського технікуму сходознавства та східних мов в 30 рр. ХХ ст.

Ключові слова: Український технікум сходознавства та східних мов, Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства, сходознавство.

В статье подробно рассмотрена деятельность Украинского техникума востоковедения и восточных языков в 30 годах ХХ ст.

Ключевые слова: Украинский техникум востоковедения и восточных языков, Всеукраинская научная ассоциация востоковедения, востоковедение.

The article analyses in detail activities Ukrainian of Oriental Studies and Oriental Languages College in the 30s of the XX century.

Key words: Ukrainian Oriental Studies and Oriental Languages College, The Ukrainian Scientific Association of Oriental Studies, Oriental Studies.

Після утворення Всеукраїнської Наукової Асоціації Сходознавства (ВУНАС) при ній було вирішено заснувати 3-х річні курси східних мов в Харкові, куди увійшли, як

керівники та педагоги, також робітники асоціації. Мета курсів була – давати слухачам систематичне знання певної країни Сходу, в першу чергу – знання східної мови. Брак людей, що знають східні мови, був значною перешкодою до поширення та зміцнення економічних, культурних та наукових зв'язків з народами та країнами Сходу. Курси ВУНАС давали не одне формальне знання мов; до навчальної програми курсів входили історія, економіка та право відповідних країн. Викладач курсів Ф.Д. Пущенко підготував для слухачів посібник “Теоретично-практичний курс японської мови”, Т.Г. Кезма підготував підручник “Элементарные основы грамматики арабского языка в популярном изложении”, Т.І. Грунін – “Турецька мова” [Циганкова 2011, 20].

Ці курси було відкрито в 1926 р. у Харкові у складі першого курсу було 3 відділення: турецьке, перське та японське. Аналогічні курси були організовані і при Київській філії ВУНАС, вони виникли раніше Харківських і мали спочатку назву “Семінар східних мов”. Першим їх головою і викладачем перської мови був П.Н. Лозієв, а постійними викладачами і ентузіастами співробітниками кафедри Кримського. На курси було зараховано близько 150 слухачів, переважно службовців. Але більшість студентів залишили курси протягом уже 1-го та 2-го триместрів.

Через скрутний матеріальний стан курсів (дотацій від Народного комітету освіти в сумі 2000 крб.) та відсутність відповідного приміщення (на другий рік свого існування курси містилися в одній кімнаті), у 1927-28 учбовому році курси відкрили прийом лише на один японський відділ. У 1928 р. Наркомос дав дотацію в сумі 5000 крб. і це дало можливість відкрити ширший прийом. У 1928-1929 учбовому році при тих же 3-х відділеннях працюють вже 4-й і 3-й курси. За час роботи курсів можна прослідкувати досить велику плинність студентів. Так у 1928-1929 учбовому році було прийнято на 1-й курс 195 осіб, з них на турецьке відділення – 64 особи, на перське – 62 особи і на японський – 69 осіб. На 1 жовтня 1929 - 1930 учбового року залишилось на всіх 3-х відділеннях першого курсу лише 74 особи, тобто, на протязі року вибуло – 124 особи, а саме: з турецького відділення – 31 особа, з перського відділення – 41 особа і японського відділення – 52 особи. На третьому курсі всіх трьох відділень на початку учбового року було 29 осіб, з них вибуло на протязі року 7 осіб. Закінчило курси 20 осіб і 2 залишилось на другий рік.

Причини такого великого відсотку слухачів, що передчасно залишили курси, були такі: 1) учбовий план не задовольняв потреб і інтересів слухачів у сходовознавчій освіті; 2) крім мов всі інші дисципліни викладалися, як допоміжні, і лише в міру того, як дозволяв фінансовий стан курсів; просто кажучи не було коштів, щоб прияти потрібний і відповідний педагогічний персонал; 3) скрутний матеріальний стан курсів дозволяв звільняти від платні за навчання дуже невеликий відсоток слухачів та примушував утримувати лише невелику кількість педагогів і міститися в одній кімнаті майже без аудиторного устаткування; 3) курси були юридично не оформлені і існували як «курси східних мов при ВУНАС. До речі, треба сказати, що з 20 осіб, що закінчили Курси, лише 8 осіб почали працювати на теренах Сходовознавства, а саме: 4 особи стали аспірантами Українського науково-дослідного інституту сходовознавства (УНДІСу), одна завідувачим східним відділом Харківської бібліотеки ім. Короленка та в бібліотеці УНДІСу, 2 особи поїхали працювати в Таджикистан, один – в Узбекис-

тан, один знову вступив до 2-го курсу Технікуму Сходознавства.

Отже, курси, з причин від них незалежних, не змогли цілком виконати поставленого перед ними завдання. Між тим, 3-х річна практика курсів наочно й виразно виявила той інтерес і потребу, що з кожним роком усе зростала серед суспільства щодо вивчення Сходу, про що констатував 1-й та 2-й Всеукраїнські з'їзди ВУНАС. На доказ тому є також і те, що до курсів вступало щороку пересічно 150 осіб.

Беручи на увагу політичне й культурне значення цих курсів для УСРР, а з другого боку, не маючи змоги, за браком власних коштів, належно утримувати курси, Правління ВУНАС звернулось у травні місяці 1928 р. до Президії Упрнауки з клопотанням про утримання курсів, починаючи від 1929-1930 учбового року, і за кошти держбюджету, як «Державних Курсів Сходознавства». У відповідь на клопотання ВУНАС, Президія Упрнауки винесла таку постанову: «Президія Упрнауки констатує зусилля ВУНАС в справі розповсюдження знання східних мов через курси східних мов при Асоціації. Президія Упрнауки вважає за потрібне зміцнити курси, підвести під їх сталу матеріальну базу. Вважаючи Курси за осередок майбутньої вищої сходознавчої школи на Україні, Упрнаука підтримує прохання ВУНАС про утримання Курсів з коштів державного бюджету». З нового бюджетного року курси функціонували вже як «Українські Державні курси сходознавства». Це дало змогу розширити перелік дисциплін, збільшити кількість викладачів і взагалі поліпшити роботу курсів. Перший прийом до першого курсу турецького, перського та японського відділень на початку 1929-1930 учбового року виглядав так: всього подано заяв 184, відмовлено в прийомі за браком місць та з інших причин – 30 осіб. Всього прийнято 154 особи, з них жінок – 68. Загальна кількість студентів на початок учбового року складала 218 осіб, з них жінок – 97. Розподіл слухачів по окремих відділеннях представлено в Таблиці № 1.

Таблиця № 1.

Розподіл слухачів на Українських Державних курсах сходознавства.

№	напря́м підготовки	перший курс	другий курс	загальна кількість
1.	японська мова	61	14	75
2.	перська мова	53	17	70
3.	турецька мова	40	33	73
4.	загальна кількість	154	64	218

Таким чином, ми бачимо, що загальна кількість студентів з першого по третій курси по відділеннях на майже однакова. На першому курсі найбільше було студентів, що вивчають японську мову, на другому – турецьку.

Однак, не вважаючи на те, що кількість слухачів у 1929-1930 навчальному році збільшилась в порівнянні з минулим, і дорівнювалася 154 особи, відсів слухачів продовжувався на протязі учбового року в такій великій кількості, що на початок 1930-1931 учбового року з 218 осіб залишилось лише – 76 осіб. Причина такого відсіву

полягала в тому, що безперспективність для слухачів вже ж таки залишилась. Це турбувало слухачів і примушувало багатьох із них залишати курси.

11 травня 1930 р. відбулася широка нарада робітників курсів Сходознавства, професури та наукових співробітників науково-дослідного Інституту Сходознавства, ВУНАС та представників зі складу студентів по питанню перетворення Курсів Сходознавства в «Українській Технікум Сходознавства та Східних Мов». Нарада досконало обговорила проект реорганізації курсів, вироблений попередньою вузькою нарадою дирекції та лекторів курсів і ухвалила просити НКО УСРР провести цю реорганізацію. 29 травня 1930 р. постановою Колегії НКО УСРР, на базі Курсів Сходознавства утворено 3-х річний «Технікум Сходознавства та Східних Мов», що був спеціальним середнім навчальним закладом для підготовки кадрів сходознавців-спеціалістів, що бажали присвятити себе практичній і теоретичній праці в різних галузях сходознавства і головним чином в братських республіках Радянського Сходу, а саме:

1.економістів-сходознавців по окремих країнах Сходу для праці в організаціях, що мають зв'язок із Сходом, або ж на Радянському Сході;

2.культосвітних робітників-сходознавців, а саме:

а) вчителів східної, української або російської мов у початкових школах східних національних меншин;

б) політосвітробітників (клубна робота, культорганізатори тощо) для роботи серед східних народів і національних меншин;

в) перекладачів літератури, які вміли би перекладати з оригіналів белетристичні та суспільствознавчі наукові твори східних народів і таким чином сприяли б ознайомленню з ними широких трудящих мас УСРР і взагалі СРСР;

г)перекладачів-тлумачів, які могли би працювати у різних установах і організаціях, що мають ті чи інші зв'язки, відносини з східними країнами.

Галузева спеціалізація економістів провадиться на базі виробничої практики у відповідних організаціях. Цикл дисциплін для всіх студентів культурно-освітнього ухилу однаковий і обов'язковий. Розбивка по окремих напрямках проводилася при закінченні технікуму за спеціалізацією і бажанням того чи іншого студента, та на базі проходження ним виробничої практики. Спеціалізація по зазначених напрямках починалася з першого курсу третього триместру.Учбовий план Технікуму східних мов охоплював такі дисципліни: 1) загально-освітні та суспільствознавчі, 2) краєзнавчі, 3) фахові 4) мови (східні, та європейські). Технікум мав 3 відділення першого та другого курсів: турецьке, перське та японське (2-й курс було укомплектовано слухачами колишніх курсів Сходознавства).

Маючи на увазі, що інші студенти технікуму після закінчення його мали змогу працювати не лише в країнах Радянського Сходу, або серед східних національних меншин СРСР, а за кордоном в тій чи іншій країні Сходу. Студенти технікуму мали змогу вивчати не тільки країни Радянського Сходу, а й закордонні країни Сходу. Так, наприклад, студенти Турецького відділення вивчали не лише тюркські країни Радянського Сходу, але й саму Туреччину. Теж саме і по інших відділах. Щодо східних мов, то маючи на увазі, як цільове призначення – працю на Радянському Сході, то вивчалася мова даної країни Радянського Сходу, а також за основу відповідна закор-

донна східна мова (Таджикистан – перська мова, Тюркські країни – турецька мова) та додатково, починаючи з 2-го курсу даються основи мови даної країни Радянського Сходу (таджицька, узбецька, туркменська). На Японському відділенні з східних мов викладалася лише японська. Із європейських мов викладалися: на турецькому відділенні – французька, а на перському та японському відділеннях – англійська.

Взагалі, за основу навчання в технікумі було покладено всебічне й повне вивчення східних мов, оскільки без досконалого знання даної мови, годі увияти собі фахівця-сходознавця, принаймні спеціаліста-практика. Тому, вивчення основної східної мови проводилося протягом усіх трьох років. Технікум було утворено як денний учбовий заклад, але неможливість дістати в Харкові відповідне приміщення, привело до того, що він почав свою роботу, як вечірній учбовий заклад в 3-х маленьких кімнатках 64 трудової школи. А це, звичайно, утворювало, низку труднощів в його роботі, з яких найважливіші є: неможливість безперервної виробничої практики, бо студенти технікуму вдень працюють; загроза недовиконання учбового плану та неможливість взагалі розвернути роботу технікуму (брак кабінетів, устаткування).

На 1 листопада 1931 року на першому та другому курсах всіх 3-х відділень нараховувалося 152 особи; з них на першому курсі – 80 осіб, на другому курсі – 72 особи, а саме: турецьке відділення – 25 осіб, перське – 19 осіб та японське – 26 осіб. На другому курсі навчалася 72 особи, з них: на турецькому відділенні – 29 осіб, перському – 29 та японському – 24 особи.

Не зважаючи на всі ці труднощі, Українській Технікум Сходознавства та Східних Мов, разом з колективом студентів та за допомогою УНДІСу, що взяв ідейне шефство над технікумом, виконав завдання, яке поставлено перед ним. Вжито заходів, аби влітку кожний студент відбув, (переважно в країнах Радянського Сходу) 3-х місячну виробничу практику. Це можливо було проводити за умов, що адміністрація установ та підприємств, в яких працювали студенти, погоджувалася надавати їм 3-х місячну відпустку без виплати утримання (його студенти будуть одержувати на місці практики). Взагалі ж, після прослухання в технікумі теоретичного курсу, кожен студент мусить пройти виробничу практику не менш, як 5 місяців. Отже, курс навчання в технікумі триває лише 2,5 роки. Перший випуск студентів відбувся по весні 1932 року. Але потім починається політичний тиск з масовими репресіями вузівської інтелігенції, поступово зникають теми присвячені мистецтву, лінгвістиці, історії тощо, дедалі меншого значення надається вивченню східних мов, зате набувають розмаху пошуки ідеологічних ворогів серед високих посадовців, вузівської інтелігенції тощо, і у 1934 році Український технікум сходознавства та східних мов закривають.

1. Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліогр. слов. / [упоряд.: Е.Г. Циганкова, Ю.М. Кочубей, О.Д. Василюк ; редкол.: Матвеева Л.В.] (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАНУ, 2011. – 260 с.; 2. І.Бондаренко. Японська література в Україні: минуле і сьогодення / І.Бондаренко // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – № 27. – 2009. – С. 103-109; 3. Цыганкова Э. Г. Очерк истории востоковедческих учреждений в Харькове в 20-30 гг. XX в. / Цыганкова Э. Г. // Вісник ХДАДМ / Сходознавчі студії: 36. ст. – Х., 2001. – Вип. 10. – С. 5-16.

АРХІВНА СИСТЕМА ЯПОНІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ, СТРУКТУРА, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано процес формування архівної системи Японії та охарактеризовано законодавчу базу її функціонування, визначено структуру та основні напрями діяльності Національного архіву Японії та його місце у системі державних інституцій країни.

Ключові слова: архіви, архівна система, Національний архів Японії, історичні джерела, історія Японії.

В статье проанализирован процесс формирования архивной системы Японии и охарактеризована законодательная база ее функционирования, выделены структура и основные направления деятельности Национального архива Японии и его место в системе государственных институтов страны.

Ключевые слова: архивы, архивная система, Национальный архив Японии, исторические источники, история Японии.

In the article it is analyzed the process of formation of the Japanese archival system and characterized legislative basis of its functioning, also it is determined the structure and key activities of the National Archives of Japan and its place in the public institutions of the country.

Key words: archives, archival system, National Archives of Japan, historical sources, Japanese history.

Традиція зберігання офіційної і приватної документації в Японії сягає VIII ст., коли з'явилися перші історичні хроніки. Реформування японського суспільства у період Нара (710–794 рр.) сприяло створенню централізованої влади з ефективним адміністративним апаратом. У цей час з'являються перші історичні хроніки – «Коджікі» («Записи про справи давнини», 712 р.) та «Ніхон шьокі» («Аннали Японії», 720 р.); набувають поширення документи, записані на дерев'яних табличках (мок-кан).

Значною мірою під впливом китайської історіографічної традиції в Японії наприкінці IX – на початку X ст. були видані «Записи про правління японського імператора Монтоку» та «Записи про три царювання в Японії». Значний інтерес японських можновладців до фіксації історичної інформації можна пояснити поширенням ідей конфуціанства, в яких, між іншим, домінував погляд на минуле як на своєрідне «дзеркало» сучасного і майбутнього. Правителі, які сповідували конфуціанство, мали завжди пам'ятати, що їхні вчинки оцінюватимуть наступні покоління. Однак впродовж тривалого часу японці не відчували потреби у заснуванні окремих архівних інститу-

цій і загалом не надавали належної уваги питанням організації зберігання документів на державному рівні.

Лише у період реставрації Мейджі (1868–1912 рр.), впродовж якого було проведено цілий комплекс суспільно-політичних та соціально-економічних реформ, які знаменували собою перехід від самурайської до імператорської системи управління державою на чолі з імператором Муцухіто, уряд Японії зобов'язав кожне міністерство вжити заходів для організації зберігання своєї документації. Японські дослідники, які після тривалого періоду ізоляції одержали можливість відвідати зарубіжні країни і ознайомитись з роботою європейських архівних та бібліотечних установ, намагались вплинути на формування державної політики в цій галузі.

Проте необхідність вироблення загальнодержавних підходів щодо забезпечення зберігання та використання національної архівної спадщини була визнана японським суспільством лише після Другої світової війни. У 1959 р. було засновано перший державний архів у префектурі Ямагучі на заході Японії, а його директор Масатч Сузукі розпочав популяризувати праці з теоретичного архівознавства Х. Дженкінсон та Т. Шелленберга.

У листопаді 1959 р. президент Наукової ради Японії звернувся до прем'єр-міністра з проханням вжити на урядовому рівні рішучих заходів задля попередження знищення офіційних документів, а також забезпечення доступу до них шляхом створення Національного архіву [Iwakura Norio 1978, 76]. Уряд визнав необхідність розв'язання даної проблеми та розпочав її вивчення на науковому та адміністративному рівнях, намагаючись використати досвід інших країн.

Після тривалого організаційного періоду в липні 1971 р. було засновано Національний архів при Кабінеті Міністрів Японії. Внаслідок адміністративної реформи у квітні 2001 р. останній набув статусу незалежної урядової інституції. Нині система архівів Японії включає Національний архів Японії; Японський центр документів з історії Азії; Управління дипломатичними документами Міністерства закордонних справ Японії; Архівно-музейне управління імператорського дому. 2004 р. було засновано Японське товариство архівознавства.

Національний архів Японії (National Archives of Japan) – це незалежна установа в структурі японського уряду, покликана зберігати офіційну документацію та пам'ятки історичного значення, забезпечувати вільний доступ до них громадськості шляхом створення відповідних умов для їх безпосереднього використання у читальних залах, а також через електронні ресурси та документальні виставки.

Законодавчу базу функціонування архівної системи країни утворили закони про Національний архів від 1987 та 1999 рр. Згідно до останньої редакції закону головні завдання Національного архіву полягають: 1) у збереженні та створенні належних умов для публічного використання урядових документів та матеріалів, які мають історичне значення; 2) збиранні, класифікації та наданні інформації про урядові та історичні документи, які перебувають на зберіганні в Національному архіві та державних установах; 3) наданні професійної та технічної допомоги щодо організації зберігання та використання урядової та історичних пам'яток; 4) проведенні наукових досліджень у галузі збереження та використання історичних документів;

5) сприянні розвитку професійної освіти. Передавання міністерствами та відомствами історично важливих документів на зберігання до архіву відбувається щорічно згідно з планом, затвердженим прем'єр-міністром Японії.

Впродовж останніх років значно розширились можливості доступу до японських архівних документів через мережу Інтернет. У листопаді 2001 р. у структурі архіву розпочав діяти Японський центр документів з історії Азії, завданням якого є створення та постійне оновлення бази даних електронних документів з історії сучасної Японії та її стосунків з країнами Азії [4]. Починаючи з квітня 2005 р., успішно функціонує електронна архівна система, яка забезпечує доступ до архівних баз даних безпосередньо на веб-сайті Національного архіву [5]. Але штат співробітників Національного архіву Японії є доволі нечисельним у порівнянні з іншими країнами регіону (так, у 2004 р. він становив лише 42 особи, натомість у Китаї – 560, а у Південній Кореї – 130 осіб відповідно) [Koga Takashi 2007, 5].

Одним з основних відділів Національного архіву сьогодні є Бібліотека Кабінету періоду Мейджі (Niakaku Bunko), яка була заснована ще 1873 р. Від того часу вона перетворилась на найбільший у країні центр збереження та вивчення давніх японських та китайських класичних книг і рукописів (понад 500 000 томів). Колекція цієї бібліотеки містить безцінні урядові документи епохи Шьогунату Едо (1603–1867 рр.). До складу Національного архіву бібліотека була включена 2001 р.

Ще одним важливим центром збереження документів з історії міжнародних відносин є Управління дипломатичними документами МЗС Японії (The Diplomatic Record Office of the Ministry of Foreign Affairs), створене у квітні 1971 р. Слід зазначити, що Міністерство закордонних справ приділяло значну увагу збереженню та класифікації своїх документів, починаючи ще з 1868 р. У 1936 р. МЗС Японії започаткувало видання документальної серії «Nihongaikobunsho» («Документи з японської зовнішньої політики») з метою кращого розуміння та відображення у хронологічній послідовності зовнішньополітичної діяльності Японії. На жаль, значну кількість важливих документів було втрачено під час бомбардування в роки Другої світової війни [6].

У повоєнний період міністерство зосередило свою увагу на збиранні та поверненні вивезених та втрачених під час війни документів та організації їх реставрації. У цей час значно збільшився інтерес науковців до вивчення дипломатичної історії Японії, що у свою чергу актуалізувало потребу введення до наукового обігу архівних матеріалів МЗС Японії. Зрештою керівництво міністерства у 1971 р. прийняло рішення про створення згаданого вище Управління дипломатичними документами і передачу до його фондів документів від кінця періоду Токугава до кінця Другої світової війни включно.

У Бібліотеці Національного інституту оборонних досліджень Міністерства оборони Японії перебувають на зберіганні документи японської імператорської армії та флоту, особові фонди офіцерів, а також колекції матеріалів з військової історії Японії. На жаль, численні документи загинули під час бомбардування Токіо 10 березня 1945 р.; крім того, за наказом військового командування Японії частина важливих документів була знищена 14-15 серпня 1945 р. з тим, щоб запобігти їх потраплянню до рук союзників [7].

Отже, активний розвиток системи державних архівів в Японії припав на кінець XX – початок XXI ст., коли спостерігається збільшення числа архівних установ, вдосконалення архівного законодавства та архівного менеджменту, поширення розуміння цінності архівів серед широких кіл населення Японії. Впродовж останнього десятиліття значно розширилися можливості використання документів архівів Японії зарубіжними дослідниками через мережу Інтернет, де успішно функціонують пошукові системи та повнотекстові бази даних на сотні тисяч документів не тільки японською, але й англійською мовами. До позитивних здобутків японських архівістів слід віднести також прийняття архівних законів, які відповідають загальносвітовим тенденціям розвитку архівного законодавства та сприяють організації доступу до історичних документів широкого кола дослідників та користувачів інформації.

1. Палієнко М.Г. Особливості розвитку архівної справи в країнах Східної Азії // Українська орієнталістика: 36. наук. праць викл. та студ. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» і Київ. нац. лінгвіст. ун-ту до 90-річчя проф. О.Й.Пріцака / НаУКМА; КНЛУ; Гол. ред. І.В.Срібняк. — К., 2009-2010. — Вип.4-5. — 219-222; 2. *Iwakura Norio*. Archives of Japan // *Archivaria*. — 1978 (Winter). — № 7. — P.73-79; 3. *Koga Takashi*. Overview of Archives and Archival Issues in Japan // A Paper for the Archives and Records Association of New Zealand (ARANZ). Conference in Auckland, New Zealand (2007, Jul.12-14). — Auckland, 2007 — P.4-8; 4. <http://www.jacar.go.jp> (веб-сайт Японського центру документів з історії Азії); 5. <http://www.digital.archives.go.jp> (Електронний архів документів з японської історії на сайті Національного архіву Японії); 6. <http://www.mofa.go.jp/about/hq/record/index.html> (Архівні колекції Управління дипломатичними документами МЗС Японії); 7. <http://www.nids.go.jp>.

ЯПОНИЯ І УКРАЇНЬСЬКА ГЕТЬМАНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ: ОСНОВНІ ЕТАПИ НАЛАГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ (1928-1943 РР.)

В даній статті підсумовуються спроби японських та українських монархістів розвинути взаємовигідне співробітництво у міжвоєнну добу. Автор здійснює першу періодизацію налагодження взаємовідносин, основним центром яких стала Німеччина, хоча відносини розгорталися і на території Маньчжурії. Виділяються необхідні аспекти вищезазначеної проблеми. Подається бачення її подальших досліджень в контексті повної і неміфологізованої інтеграції обох традиційних історій (японської та української) до світового історичного процесу.

Ключові слова: *ознайомчий етап; підготовчий період; ділова фаза; результати співробітництва; уроки і загальне значення співпраці.*

В настоящей статье обобщаются попытки японских и украинских монархистов развить взаимовыгодное сотрудничество в период между двумя мировыми войнами. Автор предлагает первую периодизацию установленных взаимоотношений, выделяя Германию и Маньчжурию как основные центры ведения переговоров. Автор отмечает узловые моменты исследуемой проблемы и подает видение ее дальнейшего изучения в контексте полной и немифологизированной интеграции обеих традиционных историй (японской и украинской) в мировой исторический процесс.

Ключевые слова: *ознакомительный этап; подготовительный период; деловая фаза; результаты сотрудничества; уроки и значения установленный взаимоотношений.*

The author undertakes the first attempt to suggest a periodization of mutual relations between Japan and Ukrainian conservative emigration in 1928-1943. Germany appeared and remained the main center of the development, although the relations coexisted also on the territory of Manchuria. The author delineates the necessary aspects of the above-mentioned problem and provides the vision for future investigations in the framework of complete and real integration of both traditional histories (Japanese and Ukrainian) in world historical process.

Key words: *The stage of acquaintance; preparatory period; the trend of conduct; the results of cooperation; the lessons and general significance of collaboration.*

Японська імперія стала першою монархічною країною, з якою український гетьманський рух встановив політичні відносини у 1928 р. Другою і останньою монархією у 1930 р. стало Британське королівство.

Автор ставить завдання відповісти у цій статті на три питання:

1. Чим саме відрізнялися за суттю один від одного етапи взаємовідносин між обома сторонами і чим був зумовлений перехід з ознайомчої фази взаємостосунків у підготовчу і ділову? 2. Чи отримали ці переговори певні практичні наслідки з втіленням їхніх результатів у конкретну політику? 3. Якими стали уроки і в чому полягає історичне значення існування у міжвоєнну добу політичних стосунків між Японською імперією та українським гетьманським рухом?

Для відповіді на поставлені питання, враховуючи той факт, що дана тема досліджується вперше, ми, окрім власної методології (сукупність елементів структурно-системного та синтетичного методів), використовуємо ряд джерел. До останніх належать, насамперед, щоденник Павла Скоропадського, написаний ним в еміграції в 1919-1945 рр., різноманітна зарубіжна та вітчизняна фахова література і ряд власних попередніх досліджень з даної проблематики [Potul'nyts'kyj 1997, 163-197; Потульницький 2002, 92-99; Potulnytskyj 2009, 371-376].

І. Специфіка етапів взаємостосунків. А) Перший етап (3.10.1928 – 1.08.1929 рр.) був ознайомчим. Він яскраво виявив не лише спільні позиції, але і розбіжності у баченні світових реалій, завдань і перспектив українського гетьманського руху, тощо [Potulnytskyj 2009, 372-374]. Українську сторону на перемовинах представляли гетьман з дружиною; японську – військові агенти в Берліні Ішімото та Йодада, військовий агент у Варшаві - Судзукі, військовий аташе Омура, дипломати Масакі та Ямаса. Були виявлені спільні інтереси щодо Британії, Польщі, СРСР, поширення українського монархізму в Азію, зокрема в Маньчжурію. Розходження стосувалося двох проблем: по-перше, неготовності гетьмана вже діяти на вище окреслених напрямках спільних інтересів, і, по-друге, невідповідності, на переконання японців, посаді голови українського гетьманського руху поєднання Павлом Скоропадським в одній особі двох статусів – екзильного гетьмана України та російського генерала. На цьому переговори згорнулися.

Б) Другий етап (13.12.1931 – 3.03.1939) був підготовчим. На цьому етапі безпосередніх переговорів і зустрічей практично не проводилося. Японці сконцентрувалися щодо українського питання на проблемах Маньчжурії і Далекого Сходу, сприяли створенню в Харбіні осередку Українського Союзу Хліборобів-Державників (далі - УСХД) та розгортанню там українського культурно-освітнього життя [Попок 2004, 20-21, 127-128, 193; Світ 1972, 85, 204, 275-276]. Гетьман був занепокоєний розвитком гетьманського руху в Британії, спадкоємністю в обґрунтуванні титулу гетьманича для свого сина Данила, переорганізацією самого руху. Разом з тим гетьман відстежував події у Японії, листувався з головою УСХД в Харбіні Миколою Самарським, та раз-у-раз робив записи в щоденнику протягом 1931-1939 рр. Записи стосувалися утворення в Харбіні Промислового комітету на чолі з гетьманцями (1931 р.), про імовірність союзу німців і японців (1936 р.), про активізацію в Маньчжурії прихильників ОУН (1938 р.), про відносини українців в Харбіні з японською адміністрацією (1938-1939 рр.). В цілому ж, окрім створення певних підвалин українсько-японських відносин, які мали розгорнутися на Далекому Сході внаслідок зміни політичної ситуації, нічим іншим з практичної сторони цей період більше не позначився.

В) Третій етап (11.11.1941 – 2.11.1943) був діловим. Відновилися переговори між обома сторонами напередодні Тихоокеанської війни. Гетьманський рух, як і на першому етапі, представляв Павло Скоропадський з дружиною. З японської сторони зі знайомих гетьману ще з першого етапу переговорів офіцерів з'явився лише Йоміада. Окрім нього в переговорах брали участь японські дипломати Дзудзумехірі, Ушін та Накагава. Як і переговори, так і практичні кроки, які здійснювалися після кожної зустрічі, характеризувалися військовою чіткістю і синхронністю за схемою: зустріч – завдання – звіт – зустріч і т.д. Таких переговорів з завданнями і звітами сторін однадній у синхронних кроках в Маньчжурії і Німеччині було п'ять.

В перший період (11.11.1941 – 18.02.1942), коли Японія вела свій переможний бліцкриг в Азії, гетьман займався проблемами українізації гетьманського руху та обґрунтуванням необхідності вживання української мови як засобу спілкування між гетьманцями, цікавився білоруським та румунськими питаннями і виробленням свого відношення до націоналістів [Скоропадский 1919-1943, 52-67]. В Маньчжурії за ініціативою японської адміністрації розпочалася робота об'єднаної українсько-японської групи (головний редактор Ясуро Сабура) над підготовкою українсько-японського словника [Світ 1972, 295-296].

Протягом п'ятого, останнього періоду взаємовідносин (5.03.1943 – 2.11.1943) Павло Скоропадський звернув особливу увагу на постанови необхідності вивчення чорноморської політики з приділенням пильної уваги Криму і кримським татарам [Скоропадский 1919-1943, 155]. Молодий філолог та починаючий орієнталіст, гетьманець Омелян Прицак, який з'явився у гетьмана навесні 1943 р. після зустрічей і розмов з Павлом Скоропадським, записався на навчання до професора Берлінського університету імені Фрідріха-Вільгельма Ганса Шедера. Вищезгаданий професор 31 березня 1943 р. в столичному щотижневику «Koralle» надрукував статтю під назвою «Дух степу», яка торкалася монгольських завоювань [Schaefer 1943, 436-437; Schaefer 1948, 23-24]. В той час японці в Маньчжурії вже приступили до друку українсько-японського словника. Станом на 17 березня 1943 р. словник вже був готовий до видання і затримка була лише за підбором ілюстрацій та фотографій, зокрема М. Міхновського та гетьманів І. Мазепи та Б. Хмельницького, та ще близько 27 різних ілюстрованих зображень [Світ 1972, 297]. Словник був видрукований лише в 1944 р. і вміщував, окрім інших, такі гасла як «Шевченко», «Заповіт Шевченка», «Кошовалець», «Петлюра», «Ще не вмерла Україна», «Центральна Рада», «УАПЦ», тощо [Накай 2007-2008, 137-141].

Проте події, які розгорнулися на радянсько-німецькому і американсько-японському фронтах бойових дій, змусили обидві сторони згорнути задекларовані плани і завдання. 6 липня 1943 р. відбулася переломна Курська битва на радянсько-німецькому фронті. Не на користь Японії перелом у війні наступив після 1943 р., коли оточення імператора інтенсивно приступило до підготовки мирних переговорів, керуючись думкою, що якщо Японія не є в стані перемогти своїх ворогів, їй потрібно, аби вистояти, досягти миру [Fairbank 1973, 816]. Гетьман зосередився на менш важливих питаннях, на кшталт проблем козацтва, відношенням німців, росіян та «більшовицьких євреїв» (термін Павла Скоропадського – В. П.), над знаходженням заміни гімну «Ще

не вмерла Україна» на більш відповідний традиції та більш оптимістичний, внутрішніх проблемах руху, тощо [Скоропадський 1919-1945, 168-175]. Відповідно, бажаючи зосередитися на життєво необхідних завданнях вже власного виживання як держави, японці згорнули відносини з гетьманом на території Німеччини. Далі у щоденнику, який вівся гетьманом включно до 12 квітня 1945 р., ми вже не зустрічаємо жодної згадки про Японію і японських дипломатів та військових.

II. Практичні наслідки. Переговори, які останній гетьман України вів з японськими дипломатами, мали практичні наслідки, втілені в конкретну політику. А) Для Японії відносини з емігрантським гетьманським рухом дали: 1. Окреслення більш чітких і точних планів поширення свого впливу як наддержави в Азії (на континенті і на островах); 2. Підкріплення українським фактором своїх планів щодо Маньчжурії і радянського Далекого Сходу і проведення на цій основі практичних заходів для розгортання цього напрямку (видання українсько-японського словника, перепис населення, складання карт, тощо); 3. Розуміння реалій тогочасної політики і взаємин та планів на перспективу у спектрі з міжнародних відносин таких держав як Німеччина, Англія та США; 4. Розуміння в контексті розгортання гетьманського руху в Європі та Америці імперативу можливих змін щодо східноєвропейських держав (Польща, Чехословаччина), та колишніх національних держав, які увійшли до складу СРСР (Україна, Білорусія), які можуть мати змінний статус кордони, тощо.

Б) Для українського монархічного руху взаємини з Японією дали: 1. Поширення консервативних ідей на азійському континенті, як третьому за чергою після Європи та Америки; 2. Підведення втраченої після смерті В. Липинського наукової бази для концептуалізації гетьманського руху; 3. Видозміну гетьманом свого бачення українського монархізму з руху правого крила в українському політико-партійному спектрі у всезагальний рух згори для всієї України; 4. Традиція встановлення певних політичних взаємовідносин з монархічною державою в контексті чіткої взаємної етапізації і синхронізації спільних дій з конкретними, взаємообумовленими наперед кроками у практичній політиці.

III. Уроки і загальноісторичне значення співпраці у 1928-1943 рр.

А) Для Японії: 1. Японія, як і Німеччина та Італія, контрастуючи з західними демократіями, фокусувалася і замикалася в своїх політичних планах на перспективу лише на проблемах Далекого Сходу, Маньчжурії та паназійства; 2. Для японських дипломатів та політиків, на кшталт прем'єр-міністра барона Танаки, міністра іноземних справ Шідохари, прем'єр-міністра Хідеки та самого імператора Хірохіто, які були ініціаторами введення традиційної України в загальний контекст свого бачення світової політики, взаємовідносини з гетьманом Скоропадським надали можливість з зовсім іншої сторони подивитися на проблеми минулого і теперішнього Євразії взагалі, а держав Східної Європи зокрема.

Б) Для України: 1. Співпраця з Японською імперією оголила з іншої перспективи традиційного монархічного бачення слабкі та тупикові сторони українського гетьманського руху, над яким гетьману та його оточенню слід працювати і які слід долати (сполучення в особі суверена російського військового звання і статусу українського гетьмана, проблема традиційного гімну, проблема передачі титулу гетьманича

спадкоємцю, проблема Криму і кримських татар, занедбання азійських проблем, брак наукового бачення, проблема українізації гетьманського руху, тощо); 2. Традиція встановлення відносин згори між обома носіями традиційного консерватизму, оскільки лише Британське королівство та Японська імперія отримали континуїтет взаємних відносин та співпраці ще з еміграційним рухом останнього гетьмана України Павла Скоропадського.

1. *Накай К.* Україна і Японія. Дещо про відносини між обома країнами та про українознавство в Японії // Українська Орієнталістика. - Київ, 2007-2008. - Вип. 2-3. - С. 137-141; 2. *Попок А.* Українці на Далекому Сході: організації, події, персоналії. Довідник. - Київ, 2004. - 359 с; 3. *Потульницький В. А.* Українські монархисти у Великобританії (1927-1957 рр.) / *Потульницький В. А.* Сидорчук Т. М. // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Інститут історії України НАН України. - Київ, 2002. - № 11. - С. 92-99; 4. *Світ І.* Українсько-японські взаємини. 1903-1945. - Нью-Йорк, 1972. - 371 с; 5. *Скоропадський П. П.* Дневник. 1919-1945: В 3-х томах // З архівної колекції родини гетьмана Скоропадського у м. Цюрих, Швейцарія. Рукопис; 6. *Fairbank J.* East Asia. Tradition and Transformation / Fairbank J., Reischauer E., Craig A. - Boston, 1973. - 969 p.; 7. *Potulnyskyj V.* Political Relations of Hetman Pavlo Skoropads'kyj with Japanese Military Imperial Authorities in 1928-1943 (on the materials of the personal diary of Hetman) // Наукові записки. Інститут української археографії НАН України. - Київ, 2009. - Т. 19. - Кн. 2. - Ч. 1. - С. 371-376; 8. *Potul'nyts'kyj V.* The Image of Russia and the Russians in Ukrainian Political Thought (1860-1945) // Quest for Models of Coexistence in Slavic Eurasian World (Ed. by Koichi Inoue and Tomohiko Uyama). Papers and Proceedings of an international symposium held in Sapporo, Japan, July 16-18. 1997. - Sapporo 1997. - 403 p.; 9. *Schaeder H. H.* Die Stimme der Steppe // Koralle. - Berlin, 31.03.1943. - Heft 12. - S. 436-437; 10. *Schaeder H. H.* Ernst Hersfeld und die iranische Altertumstunde // Sonntagsblatt der Basler Nachrichten. - Basel, 1948. - 42 Jahrg. - Nr. 6. - S. 23-24.

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗМІН СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ РОЛІ ЖІНКИ У ЯПОНЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті запропоновано стислий аналіз та класифікація основних психологічних проблем японського суспільства (1950 – 2011 рр.), які зумовлені стрімкими економічними та соціально-культурними змінами й вимушеною необхідністю швидкого пристосування до них. Ці проблеми досліджено на прикладі зміни соціально-культурної ролі японської жінки у сучасному суспільстві.

Ключові слова: дисоціація, стратегія дисоціації, мімесіс, деперсоналізація, дереалізація, егодістонія, зміна стану «я».

В статье предложено краткий анализ и классификация основных психологических проблем японского общества (1950 – 2010 гг.), которые вызваны стремительными экономическими и социально-культурными изменениями и вынужденной необходимостью быстрой адаптации к ним. Эти проблемы исследованы на примере изменения социально-культурной роли японской женщины в современном обществе.

Ключевые слова: диссоциация, стратегия диссоциации, мимесис, деперсонализация, дереализация, эгодистония, изменения состояния «я».

The article suggested a brief analysis and classification of the main psychological problems of Japanese society (1950 – 2010), which are caused by rapid economic and social and cultural changes, and forced need to quickly adaptation to them. These problems are studied on the example of the changing social and cultural role of Japanese woman in modern society.

Key words: dissociation, strategies of dissociation, mimesis, depersonalization, derealization, ego-dystonia, altered ego states.

У ХХІ ст., як і багато століть тому, у пересічної людини при згадці словосполучення «японська жінка» виникають усталені асоціації: мовчазна, покірна, спокійна згорблена маленька жінка, яка дріботить крихітними кроками з парасолею в руках за своїм чоловіком. Дослідник О. Куланов зазначає: «Якщо вірити класикам, то в середні віки в Японії жінка була лише істотою... Народитися відмінним від чоловіка означало втілити в життя погану карму...Серед відомих тоді дев'яти чеснот жінки була лише одна, непов'язана із зовнішньою красою, – гарна вдача: жінка мала мовчати і терпіти й терпіти мовчки» [Куланов 2011, 24 - 26]. У результаті післявоєнних демократичних змін, під безпосереднім впливом американців, статус жінки у суспільстві значно зріс. У конституції 1946 р. проголошено рівність чоловіків і жінок, а також надано можливість укладати шлюб за взаємною згодою сторін. Особливо великі зрушення у питанні гендерної рівності відбулися у цивільному кодексі 1947 р., де задекларовано однакові юридичні права жінок і чоловіків у всіх життєвих сферах.

Проте ні конституційні статті, ні проголошена гендерна рівність не здатні були змінити у думках ані японців, ані інших народів образу «японської покірної жінки». Однак стрімкі економічні зміни, урбанізація, розвиток сучасних інформаційних технологій вкупі зробили те, на що не здатні були ані політики, ані культурні діячі впродовж багатьох століть. Проте ці зміни, спочатку малопомітні, нині набули загрозливих незворотних перетворень, які переважно негативно, на нашу думку, впливають не лише на власне особисте життя середньостатистичної сім'я, а й на державну політику в цілому. Кінцевим результатом усіх цих змін є демографічна статистика, проаналізувавши яку, ми говоримо не про зниження кількості дітей на одну жінку, а про стрімке падіння: у 1947 році на одну жінку припадало 4,5 дитини при нормі 2,1, у 1985 р. – 1,8, у 1992 р. – 1,5, у 2009 р. – 1,21. Зважаючи на порівняльну демографічну статистику, психологічні зміни у свідомості сучасної японської жінки, почати психологічні проблеми, з якими вона не може впоратися сама, є **актуальними**. Об'єктом дослідження є короткий аналіз та класифікація психологічних проблем у сучасному японському суспільстві. Дослідження цих психологічних проблем і змін проводилися через призму їх відображення на ролі ділової жінки у суспільстві, що є предметом розгляду.

Головною роль чоловіка у японському суспільстві була не завжди. У давнину Японія мала матриархальний устрій. Варто лише згадати той факт, що головною міфічною особою, з якої власне і починається формування японців як нації, була саме богиня сонця, прамати японських імператорів Аматерасу - оомікамі (天照大神) [Мацокін 1921, 31]. У міфології різних народів бог сонця, який є одним з головних діючих осіб божественного пантеону, постає переважно у чоловічій подобі на відміну від японської міфології: у древньоєгипетській міфології – це бог сонця Ра, у грецькій – Геліос, в античній міфології – це Аполлон, в давньоукраїнській – Хорс і т.д.). Навіть після того, як в періоди Нара (710 – 794 pp.) і Хейан (794 – 1192 pp.) чоловіки у аристократичному суспільстві почали займати головні позиції, серед простих людей до першої половини XII ст. (епоха Камакура) рівноправність чоловіків і жінок зберігалася. Проте з другої половини епохи Камакура й у період Муромакі (1338 – 1573 pp.) сформувалася система взаємовідносин *іє* (*іє* графічно відображено ієрогліфом 家 *іє*, який має дві семантично полярні форми: *будинок* як споруда й *сім'я* як спільнота, об'єднання людей, які живуть й ведуть господарські справи разом), яка передбачала головну роль лише для чоловіка не тільки в сім'ї, а у суспільстві. У свої розвідці ми обмежили рамки досліджуваного матеріалу сучасним періодом, тому розгляд еволюціонування ролі жінки в японському суспільстві з допомогою історичного аналізу може стати темою вивчення в майбутньому. Однак, не відкидаючи важливої історичної складової у формування образу сучасної японської жінки, ми наведемо декілька лексикологічних прикладів, які красномовно ілюструють малозначущу суспільну роль жінки, часто принизливу й образливу, що формувалася століттями: 1) 男勝り *otokomasari* – букв. «жінка, яка перевершує чоловіка». У японській мові ця лексема функціонує у брутально-просторічному контексті, яку можна перекласти як «бой-баба», тобто жінка, яка фізично перевершує чоловіка, а отже, позбавлена жіночності й шарму; 2) お転婆 *otenba* «шибеник». Цю лексему застосовують у розмові про дочку, яка має пустотливий, часто неконтрольовано вередливий характер;

3) 箱入り娘 *hakoiri musume* – букв. «дочка в коробці». Лексему вживають відносно дочки, яку батьки постійно пестять, ні в чому не відмовляють й поведяться з нею, як зі справжньою принцесою. Зараз слово функціонує у мові в іронічному значенні «татава доця»; 4) 適齢 *tekirei* «шлюбний вік». Це поняття застосовувалось виключно щодо жінок з метою психологічного тиску, щоб на підсвідомому рівні жінка мала пам'ятати про необхідність якомога швидше вийти заміж, оскільки існувало ще одне принизили слово, яким часто таврували жінок, які, на думку суспільства, до 30 років не вийшли заміж – 売れ残り *ure – no – kori*, тобто «несвіжий, прострочений товар», аналог українського *стара діва, перестарок*.

Отже, навіть на мовному рівні відбувається тиск на жінку, яка в суспільстві мала виконувати конкретну усталену роль, не маючи змоги обирати: жінка відводилась роль продовжувачки роду й хранительниці сімейного вогнища. До конституційних змін 1946 р. жінок, які помирали незаміжними, ховали на окремих кладовищ й дуже важко родині було отримати дозвіл на таке місце, а заміжніх жінок – у сімейному склепі родини чоловіка. Тобто незаміжня жінка на протигагу заміжнім, які мали хоч мізерну пошану від близьких за народжених і вихованих дітей, взагалі не мали жодної суспільної ваги. Однак з часом, коли число високоосвічених людей зростало, відбувалась переоцінка моральних критеріїв й загальновідомі принципи взаємовідносин між сучасною японською жінкою і чоловіком нині неактуальні, норми сексуальної поведінки і погляди на шлюб суттєво змінилися. Проаналізувавши значну кількість джерел з проблем дисоціації й деперсоналізації індивіда, у нашому випадку сучасних японських жінок, які ведуть активне суспільне життя, виявили, що *міметична природа індивіда*, яка потребує постійного співставлення з іншим індивідом через стрімке зростання та популяризацію тих чи інших модних тенденцій поведінки, під тиском постійного інформаційного потоку (соцмереж, блогів й іншого популярного нині Інтернет-контенту), який закликає й обіцяє стати красивішим, кращим, популярнішим серед своїх друзів, колег тощо, призводить до незворотних психологічних змін. Тобто індивід, який прагне суспільного визнання свого оточення, а особливо це стосується японців, як ніхто є людьми групи і тими, що прагнуть не виділятися на фоні колективу й живуть переважно його нуждами, та потребують постійного схвалення з боку інших людей, потрапляючи в залежність від цього бажання (甘え *amae*), стає заручником міметичних прагнень бути схожим, подібним, популярним й модним. Захоплення різноманітними модними течіями призводить не лише до проблем деперсоналізації, дисоціації, а й *егодистонії*, тобто маніакальним бажанням позбутися як зовнішньо, так і внутрішньо своєї індивідуальності у гонитві за жаданою схожістю, наприклад на кінозірку. На протигагу пристрасті до наслідування, виникає бажання позбутися усіх соціальних, суспільних, а також сімейних пут, й бути вільним, заповнювати життя виключно своїми мріями, не озираючись на потреби інших. Результатом такого прагнення є небажання сучасних японських жінок виходити заміж. Нині існує ціле поклоніння людей, так зване *strawberry population*, які виростили у мирний час, не знали злидні й не переживали суспільно-економічних катаклізмів. Люди *strawberry population* свідомо відмовляються від укладання шлюбу і народження дітей, щоб уникнути суспільних зобов'язань, присвячують свій час роботі, друзям, страшенно

люблять своїх домашніх тварин і витрачають на них тисячі доларів. За нашими даними цей термін з'явився у Сінгапурі, де одними з перших на державному рівні почали обговорювати це суспільне явище. Якщо розглядати такі факти у площині психології, то таку тенденцію ми пропонуємо відносити до однієї з дисоціативних проблем. Дослідник Метью Тейлор з університету Kinjo Gakuin міста Нагоя запропонував термін 負け犬 *makeinu losing dogs* «собаки, які програли» [Тейлор 2006, 2]. Під цим терміном Тейлор має на увазі жінок, які відмовляються виходити заміж і народжувати дітей. Цей термін функціонує у бестселері Junko Sakai «負け犬のとばえ» («The Howl of the Losing Dogs» / «Скавчання бездомної собаки») [Junko Sakai 2004] та статті Yoko Haruka «Review of Hybrid Woman and Kekkon Shimasen» («Огляд гібридних жінок і я не хочу заміж») [Yoko Haruka 2003]. Проаналізувавши вище згадані праці, ми пропонуємо змінити площину розгляду цієї проблеми, тобто від небажання народжувати, залежати матеріально від чоловіка, які називають Sakai і Haruka, а розглядати ці проблеми різнобічно, зокрема через призму психологічного впливу на жінку з боку суспільства і тих стереотипів і рамок, в які від народження вона заведена, не маючи по суті права на вибір. Аналізуючи як історичні чинники, так і сучасні соціально-економічно-психологічні впливи на жінку у японському суспільстві, ми вважаємо, що добровільне й свідоме небажання виходити заміж, народжувати дітей, жити з чоловіком або політ коректніше сказати з партнером є мудрим й далекоглядним вчинком з точки зору вищезазначених чинників. Корені цього небажання, на нашу думку, слід шукати у період до і під час стрімкого економічного злету. Після другої світової війни, коли Японія потребувала від своїх громадян повної віддачі на роботі, чоловіки почали працювати далеко від дому, безвихідних і не бачили своїх рідних по декілька місяців. Турбота про дітей та господарство цілком були на плечах жінки. Японська жінка, дружина, мати мала впоратися відразу з декількома непростими викликами, а особливо на неї повністю лягала відповідальність за успішний вступ дітей до університету. Для японців вища освіта вкрай важлива й важка конкурентна боротьба за вступ до Вузу перетворюється як тоді, так і тепер на ідею фікс. Якщо дитина, наприклад, не вступала з першого разу до університету, а особливо якщо взагалі не вступила й пішла працювати на суспільно непристизжну роботу, то жінка несла за це персональну відповідальність, піддаючись шаленому психологічному тискові й осуду з боку чоловіка, його родичів, часто ігнорувалась тією соціальною групою, до якої належала. Ця ситуація могла погіршитися ще й тим, наприклад, коли мова йде про сина, продовжувача роду, нащадка сімейного бізнесу тощо. Також зростали психологічні проблеми у дітей, які нині набули загрозливих масштабів. Наведемо декілька прикладів психологічних дисоціальних проблем, які нині актуальні для японського суспільства: 1) *parasite singles* «неодружений дармоїд», тобто це переважно молоді люди, які продовжують жити з батьками часто за їхній кошт [Tolbert 2000]; 2) *neet* – це люди, які, не здобувши освіти, перебувають тимчасовими заробітками; 3) *furita* (*free arbiters*) – тимчасові працівники, які або швидко звільняються, або працюють тоді, коли вкрай необхідні кошти; 4) 学級崩壊 *gakkyu houkai* – неконтрольована ситуація в класі, яка часто супроводжується публічним приниженням або вчителя, або певного учня; 5) いじめ *ijime* – насилля у середовищі учнів, яке супроводжується фізичними і психо-

логічними знуцаннями і т.д. [Tatsuno 2006]. Зважаючи на все вище зазначене можна зробити висновок, що жінки, свідомо відмовляючи від заміжжя, народження дітей, позбавляють себе великої кількості психологічних і соціальних проблем, «звільняючи» таким чином себе від тих наслідків і відповідальності, які ми перерахували вище. Причини такої поведінки, окрім історичних чинників, криються у навіюванні телебаченням, Інтернет-контентом певних схем поведінки, яка сфокусована на задоволення своїх власних, де першочерговим є власне людини, а не ті зобов'язання та соціальні функції, які закладені в неї природою, що яскраво продемонстровано на зміні соціальної ролі жінки у сучасному суспільстві. Все це, на нашу думку, відбувається через формування суспільства споживання, яке продукує любов до себе як індивіда, а людина, яка знаходиться під постійним психологічно-соціальним пресом не витримує і прагне нових вільних від цього пресингу і зобов'язань форм існування, які впливають у ті психологічні незворотні трансформації, які були розглянуті вище.

1. Куланов А. Е. Обратная сторона Японии / Александр Евгеньевич Куланов. – М.: Эксмо, 2011. – 350 [2] с.; 2. Мацокин Н. П. Японский миф об удалении богини солнца Аматерасу в небесный грот и солнечная магия / Н. П. Мацокин. – Владивосток: Восточный факультет Государственного дальневосточного университета, 1921. – (Т. 66); 3. Junko Sakai. 負け犬のとぼえ. – 2004. – <http://search.japantimes.co.jp/cgi-bin/ek20040415ks.html>; 4. Matthew Taylor. Strategies of Dissociation: a mimetic dimension to social problems in Japan. – 2006. – <http://www.anthropoetics.ucla.edu/ap1201/taylor.htm>; 5. Tatsuno Yoko. “Child Abuse: Present Situation and Countermeasures in Japan.” *Women’s Online Media*, retrieved May 15, 2006 (<http://wom-jp.org/e/JWOMEN/childabuse.html>); 6. Tolbert Kathryn. “Japan’s New Material Girls: ‘Parasite Singles’ Put Off Marriage for Good Life.” *Washington Post*, February 10, 2000” – 2000. – (<http://www.washingtonpost.com/wp-srv/WPcap/2000-02/10/101r-021000-idx.html>); 7. Yoko Haruka. “One day, Japan’s ‘losing dogs’ will howl in unison.” *The Japan Times Online*, April 15” – 2004. – (<http://search.japantimes.co.jp/cgi-bin/ek20040415ks.html>)

В. Собакар,
Асоціація випускників
Програми стажування у Верховній Раді України
та центральних органах виконавчої влади ГО «Ліга інтернів»

JAPANESE POST-WAR ECONOMIC MIRACLE AND THE PERSPECTIVE OF ITS IMPLEMENTATION IN THE MODERN UKRAINE

Особливостями японської економіки у період «економічного дива» були: співпраця виробників, постачальників, дистриб'юторів та банків у згуртованих групах під назвою кейрецу, потужні профспілкові підприємства і сьунто, гарні відносини з державними чиновниками. Економічне диво було прискорене японською економічною політикою, Міністерством зовнішньої торгівлі і промисловості. Така модель може бути частково застосована до України для подолання кризи і забезпечення економічного зростання.

Ключові слова: японське економічне диво, кейрецу, сьунто, Міністерство зовнішньої торгівлі і промисловості Японії, українська криза, економічне зростання України

Отличительными особенностями японской экономики в период «экономического чуда» были: сотрудничество производителей, поставщиков, дистрибьюторов и банков в сплоченных группах под названием кейрецу, мощные профсоюзные предприятия и сьунто, хорошие отношения с государственными чиновниками. Экономическое чудо было ускорено в основном японской экономической политикой, в частности, Министерством внешней торговли и промышленности. Такая модель может быть частично применена к современной Украине для преодоления кризиса и обеспечения экономического роста.

Ключевые слова: японское экономическое чудо, кейрецу, сьунто, Министерство внешней торговли и промышленности Японии, украинский кризис, экономический рост Украины

The distinguishing characteristics of the Japanese economy during the «economic miracle» years included: the cooperation of manufacturers, suppliers, distributors, and banks in closely knit groups called keiretsu; the powerful enterprise unions and shuntō; good relations with government bureaucrats. The economic miracle was spurred mainly by Japanese economic policy, through the Ministry of International Trade and Industry. This model could be partly implemented to modern Ukraine in order to struggle with crisis and provide an economic growth.

Key words: Japanese economic miracle, keiretsu, shuntō, Ministry of International Trade and Industry of Japan, Ukrainian crisis, economic growth of Ukraine

1. Background

From the Meiji Restoration on 3 January 1868 to the enactment of the post-World War II Constitution of Japan on 3 May 1947 *Dai Nippon Teikoku* 大日本帝國 – Empire of Japan, literally Greater Japanese Empire existed. Imperial Japan’s rapid industrialization and militarization under the slogan *Fukoku Kyo:hei* (富国強兵, “Enrich the Country, Strengthen the Army”) led to its emergence as a world power, eventually culminating in its membership in the Axis alliance and the conquest of a large part of the Asia-Pacific region. At the height of its power in 1942, the Japanese Empire ruled over a land area spanning 7,400,000 square kilometers (2,857,000 sq mi), blocking most of the seaways to the neighboring countries, making it one of the largest maritime empires in history [Gordon 2005, 155].

After WW2, Japan was totally destroyed, but the past grandeur of the Empire was partly a motivation for America to ‘play its major role’. The miracle occurred partly due to the aid and assistance of the United States, but chiefly due to the economic interventionism of the Japanese government.

Comparison of GDP per capita between East-Asian Nations and the U.S. in 1935:

Country	GDP/capita, 1935\$ [Liu 1946, 15]	GDP-PPP/capita, 1990\$ [Fukao 2007, 10]	GDP-PPP/capita, 1990\$ [Maddison 2003, 5]
U.S.	540	5,590	5,590
Japan (excl. Taiwan and Korea)	64	1,745	2,154
Taiwan	42	1,266	1,212
Korea	24	662	1,224
China	18	543	562

2. Factors

2.1. American Contributions

In the mid- to late-1940s wartime expenses threatened to fully ruin economic in Japan. Post-WW2 inflation, unemployment and shortages in all areas seemed overwhelming. Japan’s immediate economic improvement was not achieved on its own. The American government, under the auspices of the Supreme Commander of the Allied Powers (SCAP), played a crucial role in Japan’s initial economic recovery, although Japanese government measures fostered rapid postwar growth. SCAP officials believed economic development could not only democratize Japan but also prevent the reemergence of militarism, and fend off communism in Japan. Military hostilities in the Korean peninsula further boosted the economy in 1950 because the U.S. government paid the Japanese government large sums for “special procurement.” These payments amounted to 27% of Japan’s total export trade [Nakamura 1981, 56]. The United States also insisted that Japan be admitted to GATT as a “temporary member” – over British opposition. During the Korean War, SCAP departed and full sovereignty was returned to the government of Japan.

2.2. Governmental Contributions

The Japanese financial recovery continued even after SCAP departed and the economic boom propelled by the Korean War abated. Japan's economy survived the deep recession caused by a loss of the U.S. payments for military procurement and continued to make gains. By the late 1960s, Japan had risen from the ashes of World War II to achieve an astoundingly rapid and complete economic recovery. According to Mikiso Hane, the period leading up to the late 1960s saw "the greatest years of prosperity Japan had seen since the Sun Goddess shut herself up behind a stone door to protest her brother Susano-o's misbehavior." [Hane 1996, 21] The Japanese government contributed to the post-war Japanese economic miracle by stimulating private sector growth, first by instituting regulations and protectionism that effectively managed economic crises and later by concentrating on trade expansion.

2.3. The Ministry of International Trade and Industry of Japan

The Ministry of International Trade and Industry (MITI) was instrumental in Japan's post-war economic recovery. "The particular speed, form, and consequences of Japanese economic growth are not intelligible without reference to the contributions of MITI" [Johnson 1982, 211]. Established in 1949, MITI's role began with the "Policy Concerning Industrial Rationalization" (1950) that coordinated efforts by industries to counteract the effects of SCAP's deflationary regulations. The extent of the policy was such that if MITI wished to double steel production, the neo-zaibatsu (*zaibatsu* 財閥, lit. 'financial clique', industrial and financial business conglomerates in the Empire of Japan) already has the capital, the construction assets, the makers of production machinery, and most of the other necessary factors already available in-house. The Ministry coordinated various industries, including the emerging *keiretsu* 系列, (lit. 'system, series, grouping of enterprises', a set of companies with interlocking business relationships and shareholdings, type of business group), toward a specific end, usually toward the intersection of national production goals and private economic interests.

MITI also untied the imports of technology; productivity was greatly improved through new equipment, management, standardization. MITI gained the ability to regulate *all* imports with the abolition of the Economic Stabilization Board and the Foreign Exchange Control Board in August 1952. The Yoshida Governments transformed the Board into the Economic Deliberation Agency, a "think tank", giving MITI full control over all Japanese imports.

MITI's establishment of the Japan Development Bank also provided the private sector with low-cost capital for long-term growth. The Japan Development Bank introduced access to the Fiscal Investment and Loan Plan, a massive pooling of individual and national savings. At the time FILP controlled four times the savings of the world's largest commercial bank. With this financial power, FILP was able to maintain an abnormally high number of Japanese construction firms.

2.4. Ikeda Administration

In 1954, the economic system MITI had cultivated from 1949 to 1953 came into full effect. Prime Minister Hayato Ikeda, "the single most important individual architect of the Japanese economic miracle" [Johnson 1982, 213], pursued a policy of heavy industrializa-

tion. This policy led to the emergence of ‘**over-loaning**’ in which the Bank of Japan issues loans to city banks who in turn issue loans to industrial conglomerates. The conglomerates borrowed beyond their capacity to repay, often beyond their net worth, causing city banks to overborrow from the Bank of Japan. This gave the national Bank of Japan the complete control over local banks. This system combined with the relaxation of anti-monopoly laws led to the reemergence of conglomerate groups *keiretsu* that efficiently allocated resources and became competitive internationally.

At the heart of the *keiretsu* success lay city banks, which lent generously, formalizing cross-share holdings in diverse industries. The *keiretsu* spurred horizontal and vertical integration, locking out foreign companies from Japanese industries. *Keiretsu* had close relations with MITI and each other through the cross-placement of shares, providing protection from foreign take-overs. E. g., 83% of Japan’s Development Bank’s finances went toward strategic industries: shipbuilding, electric, coal, steel production [Johnson 1982, 211].

Keiretsu were and more concerned about interest payments. Approximately only two-thirds of the shares of a given company were traded, cushioning *keiretsu* against market fluctuations and allowing *keiretsu* managers to plan for the long-term and maximize market shares instead of focusing on short-term profits.

The Ikeda Administration also instituted the Foreign Exchange Allocation Policy, a system of import controls designed to prevent the flooding of Japan’s markets by foreign goods. MITI used the foreign exchange allocation to stimulate the economy by promoting exports, managing investment and monitoring production capacity. In 1953, MITI revised the Foreign Exchange Allocation Policy to promote domestic industries and increase the incentive for export.

2.5. “Golden Sixties”

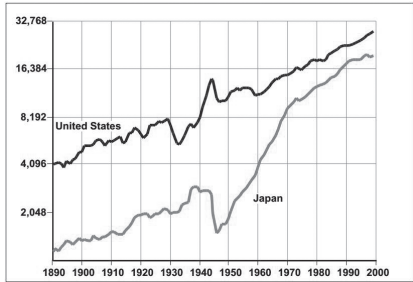
The period of rapid economic growth between 1955 and 1961 paved the way for the “Golden Sixties”, the second decade that is associated with the Japanese economic miracle. In 1965, Japan’s nominal GDP was estimated at just over \$91 billion. In 1980, the nominal GDP had soared to a record \$1.065 trillion.

Under the leadership of Prime Minister Ikeda, former minister of MITI, the Japanese government undertook an ambitious “income-doubling plan”. Ikeda lowered interest rates and taxes to private players to motivate spending. In addition, due to the financial flexibility afforded by the FILP, Ikeda’s government rapidly expanded government investment in Japan’s infrastructure: building highways, high-speed railways, subways, airports, port facilities, dams. Ikeda’s government also expanded government investment in the communications sector of the Japanese economy previously neglected. Each of these acts continued the Japanese trend towards managed economy that epitomizes the mixed economic model.

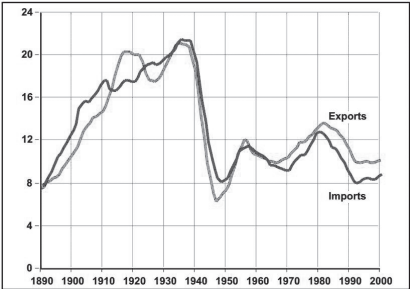
Besides Ikeda’s adherence to government intervention and regulation of the economy his government pushed trade liberalization. By April 1960, trade imports had been 41 percent liberalized (compared to 22 percent in 1956). Ikeda planned to liberalize trade to 80 percent within three years. His plans however met severe opposition from both industries who had thrived on over-loaning and the nationalist public who feared foreign enterprise takeovers. The income-doubling plan was a response to this growing opposition and panic over liberalization. He moved toward liberalization of trade only after protecting Japanese market.

Ikeda also set up numerous foreign aid distribution agencies to demonstrate Japan's willingness to participate in the international order and to promote exports. Ikeda furthered Japan's global economic integration by joining the GATT in 1963, the IMF, and the OECD in 1964. By the time Ikeda left office, the GNP growth was at a phenomenal rate 13.9% because of protected domestic economy.

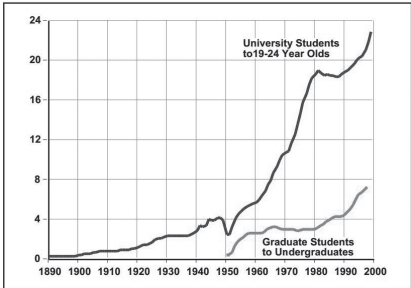
3. Statistics Brief

GDP per capita, 1890-1999, Japan & US

Japan's Exports & Imports, 1890-1999
(*Note: up to 1947 we count Empire of Japan)

University students to 19-24 years old; graduate students to undergraduate in Japan 1890-1999

Year	Boys	Girl
1875	50.8	18.7
1880	58.7	21.9
1885	65.8	32.1
1890	65.1	31.1
1895	76.7	43.9
1900	90.4	71.7
1905	97.7	93.3
1910	98.8	97.4
1915	98.9	98.0
1920	99.2	98.8

Elementary School, children from 6 to 12, Japan 1875-1920

4. 'Economic Wonder' Implementation in Ukraine

4.1. Economic Factors of Ukraine

Rating Title	Source	No/ Among	Year	Commentary
GDP per capita	IMF	▼ 114 / 18	2011	After: Indonesia, Paraguay, Swaziland
10 Worst Economies of the World	"Forbes" Magazine	▼ 4 / 10	2011	After: Jamaica, Venezuela, Kirgizstan, Swaziland, Nicaragua, Iran
Economic Freedom	Heritage Foundation	▼ 164 / 179	2011	Evaluation: strangled economy
Competitiveness	WEF	▼ 89 / 139	2010	The index is based on other indexes
Business easiness	World Bank	145 / 183	2010	Based on the law analysis

4.2. Economic Wonder Model Implementation Analysis

Factor Title	Possibility	Commentary
American Contribution	Might be	Due to the history of numerous contributions of US to Ukrainian economics and other spheres of life, there is a possibility of the US contribution in case if Ukraine approves the new ambitious economic plan
Governmental Contribution		Taking into consideration corruption index – 154 th place of Ukraine among others, corruption rate makes the governmental role practically impossible. All of this is underlined by lately strengthened taxation especially in private sector.
Ministry of International Trade and Industry or Similar Structure Role	N	Similar structure in Ukraine plays perceptibly weaker role than its analogue in postwar Japan. Even in the case of its role strengthening that will most probably lead to a resulting strong power accumulated in the hands of the narrow circle of people and corruption strengthening
Ikeda Administration Practices	N	'Over-loaning' system would not be appropriate for Ukraine due to keiretsu-type conglomerates absence. Ukraine also could not adopt keiretsu-type conglomerates due to the difference of the economic-systems. Ukraine is also poorly protected from foreign take-over and import.
Mentality	N	This factor despite it was not described in the body of the article should also be considered. Japanese mentality played its role in the construction of the economic miracle, overworking and <i>hatarakisugi</i> were classic practices. Ukrainian mentality is built in the other way that is not used for it and is not ready for self-scarifying in the name of all-national good and development.

*** Note: In this article that introduces the topic we simply applied Japanese post-war economic model to the modern Ukraine. Further research will include the possible ways of adaptation of the model to Ukrainian realities and further model development.*

1. *Fukao K. Real GDP in Pre-War East Asia: A 1934-36 Benchmark Purchasing Power Parity Comparison with the US / Fukao Kyoji — Tokyo : Kenkyushya, 2007. — 111 p.;*
2. *Gordon B. R. To Rule the Earth / Bruce R. Gordon — NY. : Press, 2005. — 415 p.;*
3. *Hane M. Eastern Phoenix: Japan Since 1945 / Hane Mikiso — Boulder : Westview Press, 1996. — 205 p.;*
4. *Johnson Ch. MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975 / Johnson Chalmers — Stanford : Stanford University Press, 1982. — 650 p.;*
5. *Liu T.-Ch. China's National Income 1931-36. An Exploratory Study / Liu Ta-Chung — Brookings : The Brookings Institution, 1946. — 125 p.;*
6. *Maddison A. The World Economy: Historical Statistics / Maddison Angus — Paris : OECD Development Center, — 150 p.;*
7. *Nakamura T. The Postwar Japanese Economy: Its Development and Structure ; [trans. From Japanese by Jacqueline Kaninski] / Nakamura Takafusa — Tokyo : University of Tokyo Press, 1981. — 56 p.*

I. Срібняк,

Національний університет
«Києво-Могилянська Академія»

ГАЗЕТА «АСАХІ ШІМБУН» В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ЯПОНІЇ

В статті відтворено процес заснування та функціонування японської загально-національної газети «Асахі Шімбун», проаналізовано інноваційні та маркетингові рішення її редакції, встановлено динаміку зростання накладу цього видання, визначено ступень впливу газети на японське суспільство.

Ключові слова: газета, Японія, «Асахі Шімбун», редакція, видання, примірник, новини.

В статье отображен процесс основания и функционирования японской общенациональной газеты «Асахи Шимбун», проанализированы инновационные и маркетинговые решения её редакции, установлена динамика увеличения тиража этого издания, определена степень влияния газеты на японское общество.

Ключевые слова: газета, Япония, «Асахи Шимбун», редакция, издание, экземпляр, новости.

In the article it is reconstructed the process of establishment and functioning of the Japanese national newspaper «Asahi Shimbun», analyzed the innovation and marketing

decisions of its editorial board, determined the dynamics of growing of the newspaper's circulation and degree of its influence on Japanese society.

Key words: *newspaper, Japan, «Asahi Shimbun», editorial board, periodical, copy, news.*

Вже тільки та обставина, що провідні японські газети мають найбільші в світі обсяги накладів, привертає до цієї країни увагу дослідників історії преси і журналістики різних країн світу. Водночас, тривалий та доволі непростий шлях розвитку, який пройшли мас-медіа цієї острівної імперії, а також нагромаджений японською журналістикою величезний досвід функціонування ринку періодичних видань додатково посилює інтерес науковців до проблем функціонування національної медіа-індустрії. Відтак за останні кілька років історіографія цієї проблеми поповнилась низкою досліджень, присвячених різним аспектам життєдіяльності японських мас-медіа. У цьому контексті слід згадати про праці російської дослідниці М.В.Сеферової (попри те, що вони є власне навчально-методичними розробками)[Сеферова 2000, 2001], поодинокі публікації, що були присвячені специфіці діяльності японських прес-клубів[Квасниця 2011, Фостер 2006], а також низку публікацій автора цієї статті про основні тенденції розвитку японських друкованих ЗМІ[Срібняк 2008, 2010, 2011]. Проте існує нагальна потреба продовжити вивчення обставин функціонування японських мас-медіа, і, зокрема, провідних японських газет, що створюватиме додаткові можливості для популяризації в Україні культурно-цивілізаційних надбань японського народу.

На ринку періодичних видань Японії поважне місце посідає щоденна загально-національна японська газета «Asahi Shimbun» (букв.: «Уранішнє сонце»), яка була заснована 25 січня 1879 р. Нобору Кімурою (власник газети), Рьохеем Мураямою (видавець) і Теєм Цудою (головний редактор) в місті Осака. Спочатку це було малоформатне видання (достатньо сказати, що перший номер газети мав лише чотири сторінки) з невеликим накладом (перші чотири випуски газети вийшли трьохтисячним накладом). Майже відразу засновники розпочинають творення «обличчя» свого дітища, вдавшись, зокрема, до розміщення на перших шпальтах газети редакційних матеріалів та публікації оперативної новинної інформації, завдяки чому її наклад повільно, але неухильно збільшується, досягши у 1883 р. позначки у 21,5 тис. екземплярів) [Asahi Shimbun // Encyclopedia...].

Редакція «Asahi Shimbun» докладала всіх зусиль і для збільшення географії розповсюдження газети, засновуючи свої регіональні представництва в різних містах Японії, які у свою чергу розпочинали друк «дочірніх» видань (у цьому контексті доцільно згадати про газети «Tomoshibi Shimbun», «Mesamashi Shimbun» та ін.). У 1888 р. «Asahi Shimbun» починає видаватись й у столиці Японії м. Токіо (з первісним накладом у 1 тис. примірників), де було створено ще один філіал газети. Для збільшення читачької аудиторії засновники газети запроваджують технічні новинки, зокрема, закуповують у 1890 р. одну з останніх моделей друкарської машини фірми «Mariott», що дозволило суттєво покращити поліграфію «Asahi Shimbun» та друкувати до 30 тис. примірників газети за одну годину. Водночас редакція завжди була готовою до

нестандартних, оригінальних рішень, якщо вони дозволяли досягати бажаного результату якнайшвидше. Так, зокрема, у 1895 р. для оперативного передання інформації (про відомого японського державного діяча *Кароу Іноуе*) журналісти газети вперше в історії країни використали поштових голубів. Та все ж таки техніка невдовзі «перемагає»: через чотири роки працівники газети вже послуговувалися телефоном для зв'язку між редакціями в Осаці та Токіо.

У 1896 р. головним редактором газети «Asahi Shimbun» в м. Осака стає Санзан Ікебе, якому вдалось значно посилити суспільно-політичне «звучання» редакційних матеріалів. Новий головний редактор обстоював думку, що «газета є продуктом, а журналісти – це ті люди, які його формують. Тому тексти повинні бути якісно виписані та доступно оформлені». Запропоновані ним цей та інші принципи стали основою для подальшого успішного розвитку газети, яка на початку XX ст. справляла вагомий вплив на перебіг суспільно-політичних процесів у країні.

Газета уважно слідкує за подіями російсько-японської війни 1904-1905 рр., намагаючись своїми матеріалами піднести моральний дух японців. Задля цього редакція вдавалась до сміливих інноваційних кроків, чим, зокрема, стало уміщення в одному з номерів газети фотографії трьох солдатів імператорської армії з прапором Японії під час їх перебування на бойових позиціях. Ця фотографія була зроблена кореспондентом газети Макацу Уено під час боїв у Лаояні (серпень-вересень 1904 р.).

Того ж року до роботи в газеті долучається письменник і публіцист Шімеї Футабатеї, який публікує на шпальтах «Asahi Shimbun» серію своїх новел, дещо пізніше до нього приєднується відомий японський письменник Нацуме Сосекі (Кінноске). Останній перейшов до газети на посаду редактора «літературної смуги», залишивши викладацьку роботу в Токійському університеті, яка вважалась набагато вищою за своєю престижністю ніж праця газетяра. Проте Н.Сосекі не побоювся випробувати себе у якості журналіста, більше того – редагування літературного відділу газети певною мірою сприяло розквіту його таланту романіста. Завдяки цим та іншим інноваційним крокам газета суттєво випереджає переважну більшість своїх конкурентів, посівши одне з провідних місць на газетному ринку Японії.

В 1923 р. редакція газети у місті Осака була повністю зруйнована поштовхами землетрусу *Great Kanto*. Робота редакції була повністю паралізована, але це тривало недовго: частина співробітників токійської редакції «Asahi Shimbun» (9 осіб) була відряджена до Осаки для підготовки репортажів про ситуацію в районі землетрусу та відновлення діяльності місцевої редакції. Завдяки цьому вже через 11 днів виходить наступний 4-х сторінковий номер газети. Через землетрус газета втратила близько 30% прибутку (понад 1 млн. єн), але завдяки злагодженій та самовідданій роботі журналістів новорічний випуск «Asahi Shimbun» 1924 р. прочитав понад 1 млн. японців, що стало визначним здобутком газети. З нагоди свого 50-ліття у 1929 р. газета засновує мистецьку нагороду «Asahi Prize», яка вручається до сьогодні за заслуги перед країною. У 1935 р. в містах Кітакюсю і Нагоя одночасно були відкриті дві нові редакції «Asahi Shimbun». Ця подія засвідчила набуття газетою статусу загальнонаціональної, що видається у форматі «сетто» (ранковий та вечірній випуски).

Видання не шкодувало коштів для проведення різних заходів, покликаних зроби-ти Японію відомою Європі та світові. Напередодні коронації Георга VI (12 травня 1937 р.) газета організує трансконтинентальний, безпосадковий переліт японського літака до Лондона. Це стало справжньою сенсацією, яка закарбувалась у пам'яті ба-гатьох японців, а газета в такий спосіб отримала ексклюзивні матеріали та розширила свої можливості зі збирання інформації. Літак успішно повернувся додому, а його пілот – 26-річний Масаакі Інума – став для японців національним героєм [Рибалко 2010, 434].

Під час Другої світової війни «Asahi Shimbun» (як і решта великих японських газет) виконувала агітаційно-виховну та мобілізуючу функції, закликаючи японців до максимального напруження сил задля розширення меж імперії військовим шляхом. В цей час уряд Японії вдався до різних обмежувальних кроків щодо преси, проте вони практично не торкнулись провідних японських видань. Про це, зокрема, свідчить на-клад газети у 1942 р. – 1,28 млн. примірників, хоча в цей час Японія вже відчувала серйозні труднощі з виготовленням та завезенням потрібної кількості паперу[Срібняк 2011, 101].

27 січня 1945 р. центральний офіс газети в Токіо був зруйнований під час бомбо-вого удару авіації США, і «Asahi Shimbun» опиняється в дуже скрутному становищі. Ситуація ускладнюється тим, що спочатку американська окупаційна адміністрація не планувала відновлювати видання найбільших японських газет, вважаючи їх ви-нними за формування реваншистських настроїв в японському суспільстві у 30-х рр. XX ст. Вже 5 грудня 1945 р. президент компанії та головний редактор газети подають у відставку, намагаючись у такий спосіб взяти на себе більшу частину провини за «обличчя» газети воєнної доби. Невдовзі газета відновлює свою роботу в форматі «сетто», розпочинає публікацію сторінок для дітей зі сценаріями мультфільмів, у 1951 р. ініціює появу «жіночої шпальти», а ще через три роки започатковує видання англомовної «Asahi Evening News». В такий спосіб редакція газети доволі успішно «освоює» нові прошарки читачської аудиторії, і не лише в Японії[The Asahi Shimbun // Corporate Overview...].

Окрім формування політичного та культурного світогляду своїх читачів газета ви-конувала також важливу соціальну функцію, допомагаючи тим дітям, які в силу різ-них трагічних життєвих обставин загубили своїх батьків. У 1957 р. «Asahi Shimbun» отримує нагороду «Асоціації японських видавців та друкарів» (*Japan Newspaper Publishers and Editors Association*) за кращий матеріал про дітей-сиріт. Прагнучи до-лучити японців до надбань світового мистецтва, газета у 1964 р. організовує експону-вання скульптури Венери Мілоської в Токіо (відвідало понад 1 млн. японців) та ста-роєгипетських пам'яток з гробниці фараона Тутанхамона (понад 2 млн. відвідувачів). Новорічний номер газети 1965 р. сягає позначки у 5 млн. примірників, що було одним з найвищих показників для країни. «Асахі» ініціювала власні журналістські розслі-дування – опублікувавши у 1976 р. антикорупційний матеріал (т.зв. *Lockheed scandal*) проти колишнього прем'єр-міністра Японії Какуея Танаки, а у 1987 р. зробивши над-банням суспільства деякі документи про хворобу імператора.

Нині «Asahi Shimbun» входить до п'ятірки найвпливовіших загальнонаціональних видань, наклад якої продовжує неухильно збільшуватись, досягнувши у 2011 р. 12 млн. примірників (у т.ч. п'ятимільйонний вечірній випуск). Газета виходить японською мовою, втім має двомовний сайт (японська / англійська). Центральний офіс «Asahi Shimbun» розташований у Токіо, її журналісти працюють у 226 місцевих бюро та 60 регіональних представництвах газети, використовуючи новинну стрічку 14 інформаційних агенцій. Сучасну «ідеологію» газети можна окреслити як стримано-ліберальну, з цілковитим уникненням сенсаційності, орієнтовану на людей з вищою освітою. Задля охоплення додаткових прошарків читачької аудиторії «Asahi Shimbun» випускає щотижневики – розважальний «Spokai Asahi» та аналітичний «AERA».

Отже газета «Asahi Shimbun» пройшла у своєму розвитку тривалий і непростий шлях, що був позначений багатьма редакторськими досягненнями та журналістським знахідками, разом з тим були в історії видання й такі часи (друга половина 30-х – перша половина 40-х рр.), коли воно виконувало невластиві йому пропагандистські функції, обслуговуючи виключно потреби імператорського уряду. Але вже понад півстоліття газета заслужено належить до категорії якісних суспільно-політичних видань, зберігаючи своє значення одного з «китів» японських друкованих ЗМІ. Динамічний розвиток газети у цей час переконливо свідчить як про незаперечний економічний прогрес Японії, так і про її вірність демократичним принципам народовладства у поєднанні з тисячолітньою монархічною традицією.

1. *Квасниця О.* Японські прес-клуби (кішія-клуби): від елітаризму до егалітаризму / *О. Квасниця* // Мовні і концептуальні картини світу : матеріали Третьої міжнар. наук.-практ. конф. «Удосконалення методики викладання японської мови та літератури у контексті входження України у Болонський процес». — К. : Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, 2011. — Вип.35. — С.280-285; 2. *Рибалко С.* Традиційний костюм в контексті військової історії Японії / *С.Рибалко* // Художня культура. Актуальні проблеми: Наук. вісник / Інститут проблем сучасного мистецтва. — К., 2010. — Вип.7. — С.429-439; 3. *Сеферова М.В.* Современная печать Японии / *М.В.Сеферова*. — Москва, 2000. — 51 с.; 4. *Сеферова М.В.* Японская журналистика в XX столетии / *М.В.Сеферова*. — Москва, 2001. — 84 с.; 5. *Срібняк І.В.* Основні тенденції розвитку японської преси (друга половина XIX – кінець XX ст.) // Мова, культура й освіта в сучасному світі : 36. наук. праць до 90-річчя док. філ. наук, проф. О.К.Романовського. — К., 2008. — С.287-293; 6. *Срібняк І.В.* Газетно-журнальна періодика Японії (1861-2005 рр.): репертуар, система розповсюдження, особливості редакційно-видавничого менеджменту // Мовні і концептуальні картини світу. 36. наук. праць присвячений пам'яті Омеляна Пріцака. — К.: Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, 2010. — Вип.28. — С.295-301; 7. *Срібняк І.В.* Зарубіжні мас-медіа: виникнення, особливості функціонування, основні тенденції розвитку (XVII-XX ст.). Навч. посібник для студ. Могилянської школи журналістики / *І.Срібняк, М.Палієнко*. — К. : Науково-дослідний центр орієнтації журналістики ім. О. Пріцака НАУКМА. — 2011. — 152 с.; 8. *Фостер Х.* Кіша-прес-клуби як невід'ємна частина японської журналістики / *Х.Фостер* // Вісник Львів. ун-ту ім. І.Франка. Серія «Журналістика». — Львів, 2006. — Вип.28. — С.284-286; 9. *Asahi*

Shimbun // Encyclopedia: <http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Asahi-Shimbun>;
10. The Asahi Shimbun // Corporate Overview. Following the 129-year course of the Asahi Shimbun: <http://www.asahi.com/shimbun/honsya/e/e-history.html>.

О. Шаповалова,

Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

УКРАЇНА-ЯПОНІЯ: ДО 20-РІЧЧЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена комплексному аналізу українсько-японського співробітництва за 20 років. В роботі висвітлено процес створення договірно-правової бази українсько-японських відносин. Особливу увагу приділено дослідженню розвитку торговельно-економічного співробітництва. Виявлено проблеми та намічено перспективи подальшого розвитку двосторонніх відносин.

Ключові слова: українсько-японські відносини, Україна, Японія, політичний діалог, торговельно-економічне співробітництво.

Статья посвящена комплексному анализу украинско-японского сотрудничества за 20 лет. В работе освещен процесс создания договорно-правовой базы украинско-японских отношений. Особое внимание уделено исследованию развития торгово-экономического сотрудничества. Выявлены проблемы и намечены перспективы дальнейшего развития двусторонних отношений.

Ключевые слова: украинско-японские отношения, Украина, Япония, политический диалог, торгово-экономическое сотрудничество.

The article is devoted to the comprehensive analysis of Ukrainian-Japanese Relations. The process of creating the legal basis of Ukrainian-Japanese Relations is shown. Particular attention is paid to the development of economic cooperation. The problems and perspectives of bilateral relations development are analyzed.

Key words: Ukrainian-Japanese Relations, Ukraine, Japan, Political Dialogue, Economic Cooperation.

26 січня 1992 р. Японія встановила дипломатичні відносини з Україною і швидко зайняла особливе місце у зовнішній політиці України. На розвиток двосторонніх відносин впливали такі фактори як зацікавленість України в отриманні допомоги зі сторони Японії в рамках програм ОДР (офіційної допомоги розвитку); перспективність торговельно-економічних відносин; співробітництво з метою нерозповсюджен-

ня засобів масового знищення у світі і ліквідації ядерної зброї; участь у міжнародних організаціях (ООН, СОТ, ГУАМ) тощо

Важливу роль у становленні дружніх відносин між Україною і Японією відіграли регулярні контакти на рівні глав держав і створення договірно-правової бази двосторонніх відносин.

22-25 березня 1995 р. відбувся перший в історії незалежної України візит Президента Л. Кучми в Японію, головним результатом якого стало підписання 23 березня 1995 р. Спільної заяви України та Японії, що стала фундаментом для формування якісно нового рівня двосторонніх відносин.

Особливу роль у формуванні якісно нового рівня українсько-японського діалогу відіграв офіційний візит В. Ющенко в Японію 20-23 липня 2005 р., в ході якого Президент зустрівся з імператором Японії Акіхіто і Прем'єр-міністром Дз. Коїдзумі. Під час цих зустрічей сторони обговорили двосторонні і міжнародні відносини, дійшли згоди про утворення японсько-українського комітету зі співробітництва на міністерському рівні для координації співпраці у різних сферах. Вагомим підсумком цього візиту стало підписання 21 липня 2005 р. Спільної заяви про Нове партнерство у XXI столітті.

Важливим кроком на зустріч один одному стала, запропонована міністром закордонних справ Т. Асо на початку 2006 р., концепція розвитку дипломатії Японії стосовно низки країн Євразії – Арка свободи і процвітання. Вперше в історії дипломатії Японії особливу увагу було приділено країнам організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ.

Перша зустріч ГУАМ-Японія пройшла в Баку 18 червня 2007 р., на якій сторони домовилися розвивати співробітництво в економічній, енергетичній і гуманітарній сферах. Під час подальших зустрічей перелік перспективних напрямків співпраці значно розширився, включаючи зараз туризм, транспорт тощо.

Україна та Японія поступово досягли високого рівня взаємної довіри, розуміння необхідності подальшого діалогу не лише заради розвитку двосторонніх відносин, але й вирішення глобальних проблем миру і безпеки. Результатом такої послідовної і копіткої роботи стало підписання в рамках офіційного візиту Президента України В. Януковича до Японії 18 січня 2011 р. Спільної заяви щодо українсько-японського глобального партнерства. Це найбільш детальний документ за всю історію двосторонніх відносин, в якому підсумовується досягнуте і визначаються пріоритети подальшого розвитку в різних сферах життєдіяльності на двосторонньому і міжнародному рівнях. Спільна заява стала свого роду «планом дій» українсько-японського співробітництва.

В ході візиту В. Януковича до Японії було підписано Кредитну угоду між Державним експортно-імпорتنим банком України та Японським банком міжнародного співробітництва про надання кредиту на суму 100 млн. дол. США з метою сприяння експорту товарів і послуг з Японії та підтримки економічного розвитку України.

Особливу увагу приділено перспективам розвитку співробітництва в торговельно-економічній сфері. Японія активно сприяє переходу України до ринкової економіки, прискоренню реформ, в тому числі не лише по урядовій лінії, але й по лінії таких організацій як Японський центр, Асоціація сприяння торгівлі з Україною та країнами

Східної Європи («РОТОБО»), Японська організація сприяння розвитку зовнішньої торгівлі («ДЖЕТРО»).

Саме співробітництво в торговельно-економічній сфері належить до стратегічних пріоритетів двосторонніх відносин. Завдяки зусиллям політиків і бізнесменів, українсько-японські економічні відносини знаходяться в сприятливому стані. Слабкі і нестійкі зв'язки України та Японії в 90-і рр., стали зміцнюватися на початку XXI ст., як за кількісними, так і за якісними показниками. Товарообіг з 2000 р. по 2010 р. виріс майже в 6 разів (Рис. 1).

Рис. 1. Товарообіг України і Японії [1]

У той час як товарообіг України з Японією зростає, товарна структура не зазнала за 20 років значних змін. В українському експорті домінують руди і концентрати залізни (48,08%), титан і вироби з титану (18,23%), феросплави (18,23%), алюміній необроблений (7,1%), на які припадає майже 90% всього вартісного обсягу експорту (Рис. 2). У свою чергу в імпорті з Японії переважають автомобілі (70,2%), шини і покришки (2,9%), медична апаратура (2,4%) (Рис. 3)[2].

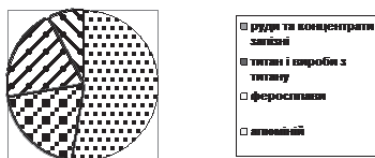

Рис. 2. Товарна структура українського експорту в Японію

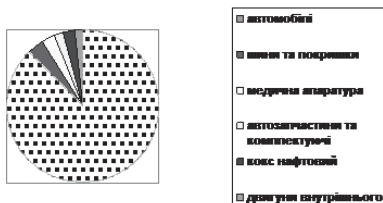

Рис. 3. Товарна структура японського експорту в Україну

Таким чином, на споживчому рівні економічні відносини України і Японії знаходяться в стані дисбалансу. В Україні можна побачити велику кількість японських автомобілів. У той же час українські товари з високою доданою вартістю представляють невеликий інтерес для Японії, український експорт в Японію, як і раніше, носить сировинний характер. На жаль, найближчим часом складно очікувати серйозних зрушень в зміні структури нашого експорту в Японію, що обумовлено стійким попитом на чорні метали, і тим, що ніші високотехнологічних товарів на японському ринку міцно зайняті європейськими та американськими компаніями.

Однак при уважному розгляді можна побачити нові можливості покращення експорту в Японію не екстенсивним шляхом, а за рахунок збільшення в ньому частки обробленої продукції, продукції з більш високою доданою вартістю. Важливим є питання модернізації в цілому архаїчної структури торговельно-економічних зв'язків, що спираються на формулу: «сировина – з України, готова продукція – з Японії».

Перспективи розвитку економічних відносин багато в чому залежать від рішення задач розширення експортного потенціалу економіки України і поліпшення структури самого експорту. Для зміни ситуації в кращу сторону необхідно створення привабливих інвестиційних умов, підвищення ефективності державної підтримки експорту товарів з високою доданою вартістю, оптимізація умов доступу українських товарів і послуг на японський ринок.

Основними пріоритетними галузями з комерційної точки зору є атомна енергетика та захист ядерних об'єктів, авіація, інноваційні технології, а також системи зв'язку та навігації. Важливе місце, на наш погляд, може зайняти співпраця між японськими виробниками комп'ютерних технологій і вітчизняними творцями програмного забезпечення.

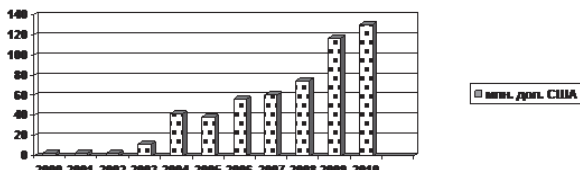

Рис. 4. Японські інвестиції в Україні [1]

Україна і Японія можуть співпрацювати практично у всіх сферах економічної діяльності, оскільки володіють значним потенціалом. В сфері інвестиційного співробітництва між Україною і Японією останнім часом відбуваються позитивні зміни (Рис. 4). Треба зазначити, що реальний обсяг японських інвестицій в Україні є більшим за зазначений. Це пояснюється тим, що Державна служба статистики України реєструє походження інвестицій за розташуванням материнської компанії, у той час як багато японських компаній здійснюють свою інвестиційну діяльність через свої європейські та американські офіси, зокрема «Japan Tobacco International Ukraine» (материнська компанія розташована в Швейцарії, приток інвестицій понад 50 млн. дол.

США в тютюнову фабрику в м. Кременчук). За даними Посольства Японії в Україні, японські інвестиції в економіку нашої держави, з урахуванням прямих інвестицій філій японських корпорацій, розташованих в Європі, досягають 300 млн. дол. США [2].

В ході аналізу українсько-японських торговельно-економічних відносин, можна виявити низьку проблем, що перешкоджають повноцінному розвитку співробітництва. Так, японські компанії на шляху до українського ринку стикаються з низькою проблем через нерозвинену інфраструктуру, недосконалість нормативно-правової бази тощо. До цього додається корупційність деяких посадовців, низькі рейтинги надійності країни, різниця в бізнес-культурах, недосконала правова і податкова системи тощо.

Українська сторона намагається прискорити процес формування правових та інших умов, сприятливих для заохочення інвестицій та іншої економічної діяльності іноземних підприємств в Україні. Зокрема важливою віхою на цьому шляху стало відкриття Українського Товариства – приватної організації в рамках Комітету з ділового співробітництва «Японія-Нові Незалежні Держави».

Японія здійснює допомогу Україні через міжнародні організації, зокрема довірчий фонд ООН з проблем безпеки людства (проект допомоги людям у подоланні страхів, проблем і ризиків у місцевостях, які постраждали від Чорнобильської катастрофи на загальну суму 1,2 млн. дол. США), партнерський фонд «Японія-ПРООН» (проект «Енергоефективність в освітньому секторі України» на суму 315 тис. дол. США), довірчий тематичний фонд ПРООН з інформаційно-комунікаційних технологій (проект передачі інформаційних технологій Україні на суму 350 тис. дол. США), через Японський фонд соціального розвитку Світового банку (проект розвитку найбідніших громад на суму 1,7 млн. дол. США), близько 10 проектів через Японський фонд розвитку стратегії і людських ресурсів Світового банку, через рахунок ядерної безпеки і Чорнобильський фонд «Укриття» (внесок в Чорнобильський фонд Укриття склав 10 млн. дол. США) [3].

Японія на постійній основі здійснює підтримку України для зміцнення демократії, становлення ринкової економіки та покращення системи охорони здоров'я і медичних послуг через програми ОДР. Зокрема один з перших японських кредитів було надано для проекту розвитку аеропорту Бориспіль. У рамках цього проекту Японія надала кредит Україні розміром 170 млн. дол. США під 1,5% річних строком на 30 років з пільговим періодом в 10 років. У цілому ж загальний обсяг японської допомоги з 1991 р по 2011 р становить понад 150 млн. дол. США безвідплатної грантової допомоги та 450 млн. дол. США кредитної допомоги [3].

До числа перспективних напрямків відносяться співробітництво в агропромисловому комплексі; сфері використання альтернативних джерел енергії; модернізації житлово-комунального господарства і газотранспортної системи; хімічній та металургійній промисловості; туризму; транспортній інфраструктурі; галузі охорони навколишнього середовища (зокрема реалізація спільних проектів співпраці в рамках Кіотського протоколу). Україна зацікавлена у залученні кредитно-інвестиційних і технологічних ресурсів Японії, у розширенні кредитно-фінансової взаємодії, у тому числі – в рамках урядових програм, таких як програма ОДР.

Україна і Японія плідно співпрацюють в освітній і культурній сферах. У період з 1991 р. спостерігається активний розвиток двосторонніх культурних зв'язків. Регулярними стають різноманітні форми проведення фестивалів японської культури в Україні та української – в Японії.

Кількість культурних заходів збільшується щорічно, відкриваються японські центри в різних куточках нашої держави. Останніми роками в Японії значно зріс інтерес до України, відповідно збільшилась кількість мистецьких та освітніх заходів, присвячених культурі, історії та традиціям нашої держави в Японії. Університети України розвивають тісні зв'язки з університетами та дослідними центрами Японії.

Українсько-японське співробітництво в галузі культури і освіти не розвиваються рівноцінно. Японія вкладає набагато більше коштів у розвиток двосторонніх обмінів, поширення знань про свою культуру і традиції. В той час як в Японії українська культура ще мало відома широким верствам населення. Потенціал культурного співробітництва України і Японії величезний, однак він повністю не використовується, що вимагає подальшої роботи представників обох держав на всіх рівнях.

Таким чином, за 20 років Україна і Японія доклали багато зусиль для комплексного розвитку двостороннього співробітництва. На сучасному етапі продовжується процес створення договірної-правової бази для широкоформатного розвитку відносин в економічній, політичній, правоохоронній, культурній, інформаційній та туристичній сферах. Однак, для взаємин двох країн досі характерна нереалізованість значних потенційних можливостей творчого партнерства, реалізація яких є важливою перспективою на майбутнє.

1. Історія двосторонніх відносин Японії та України (Економічні відносини) [Електронний ресурс] : Посольство України в Японії. – 2011. – Режим доступу : http://www.ua.emb-japan.go.jp/ukr/bi_ua/factsheet/economy_u.pdf; 2. Стан торговельно-економічних відносин та інвестиційної діяльності Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Японією у I кварталі 2011 р. (Інформаційно-аналітична довідка) [Електронний ресурс] : Посольство України в Японії. – 2011. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/japan/ua/25585.htm>; 3. Історія двосторонніх відносин Японії та України (Допомога Японії Україні) [Електронний ресурс] : Посольство України в Японії. – 2011. – Режим доступу : http://www.ua.emb-japan.go.jp/ukr/bi_ua/factsheet/assistance_u.pdf.

КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЯПОНІЇ

В останні десятиліття інтерес до розвитку японського громадянського суспільства підвищився. Автор ставить за мету дослідити концепції розвитку громадянського суспільства та їх місце у японській політичній думці.

Ключові слова: японська політична думка, громадянське суспільство, волонтерство, НУО, громадські об'єднання, громадські рухи.

На протяжении последних десятилетий многие исследователи обращают внимание на развитие гражданского общества в Японии. В данной статье исследуются концепции развития гражданского общества, и их место в политической мысли Японии.

Ключевые слова: японская политическая мысль, гражданское общество, волонтерство, НПО, гражданские объединения, гражданские движения.

During the last decade the number of scientists focused on the Japanese Civil Society. The concepts of development the Civil Society in Japan and its place in Japanese political thought are examined in the article.

Key words: Japanese political thought, civil society, volunteering, NGO, civil associations, civil movements.

Проблеми громадянського суспільства, політичної системи Японії у середині ХХ ст. посідають вагоме місце в дослідженнях зарубіжних науковців. Існує безліч концепцій, які стосуються як розвитку, так і становлення громадянського суспільства в Японії.

Безумовно, воно почало розвиватися разом із розбудовою японської держави, виливаючись, наприклад, у добровільні пожежні об'єднання та низові районні організації задовго до періоду Токугава (1600-1868pp.) [Haddad 2007, 3]. Проте, автор вважає за потрібне звужити хронологічні рамки від середини ХХ ст. з прийняття Конституції Японії (1947р.), та легалізації більшості громадських об'єднань, до початку ХХІ ст., коли відбувся сплеск громадської активності внаслідок Великого Хансінського землетрусу (м. Kobe, 1995р.).

Таким чином, метою даної статті є виокремлення концепцій розвитку громадянського суспільства середини ХХ ст. – поч. ХХІ ст. у працях японських вчених, а також дослідженнях їхніх західних колег. В свою чергу, систематизація зазначених концепцій, на основі певних критеріїв, дасть можливість зробити висновок про особливості становлення громадянського суспільства у період післявоєнної відбудови Японії.

Перелічені проблеми стали предметом розгляду багатьох науковців. Зокрема, обговорюючи місце громадянського суспільства та його соціально-політичну актуальність взагалі, В. Фоссе наголошував, що низові організації, особливо ті, що підштовхують громадян впливати на політичні рішення, як правило ігноруються в японських дослідженнях громадянського суспільства [Vosse 2003, 12].

В свою чергу, К. Хірата зміщує акценти на зростаючу роль неурядових організацій, розвитку громадських рухів та їх впливу на японську політику [Hirata 2002, 4].

Одним із найбільш повних джерел, що торкається всіх аспектів японського громадянського суспільства, є видання під редакцією науковців Ф. Шварца та С. Фарр «Стан громадянського суспільства в Японії». Крім детального обговорення історії та основи даного явища, а також специфічної термінології, видання включає в себе статті з різних тематичних сфер, що стосуються зазначеної проблематики [Schwartz & Pharr 2003, 9].

Деякі аспекти вивчалися такими науковцями як Ю. Тсуджината та Р. Пекканен, які у своїх дослідженнях наголошували на важливості недержавних організацій, що мали вплив на творення політичного середовища у Японії. Пояснюючи політичні процеси, обмежену кількість політичних акторів, виключення профспілок у дослідженнях інших науковців, автори роблять висновок про упереджені підходи до розгляду громадянського суспільства в Японії у період післявоєнного розвитку [Pekkanen 2004, 7; Tsujinaka 2010, 10; Tsujinaka, Pekkanen 2007, 11].

М. Хаддат та Х. Хорі вказують на розвиток громадянського суспільства у історичній ретроспективі, пояснюючи його активне піднесення наприкінці ХХ ст. через зміну старої політичної структури з втратою ЛДП більшості в парламенті у 1993 році і появою нових можливостей для утворення громадських груп та організацій [Haddad 2007, 3; Hori 2005, 5].

Поняття громадянського суспільства протягом багатьох років є предметом дискусій у наукових колах. Проте, виходячи з мети дослідження, вважається за доцільне звернути увагу на трактування даного терміну у японському політичному просторі. Отже, громадянське суспільство зазвичай перекладається як *shimin shakai* (суспільство громадян), але, інколи, використовується транслітерація з англійської мови – *shibiru sosaet*.

Як зазначає В. Фоссе, громадянське суспільство більшістю японців розуміється як волонтерство та волонтерські рухи, неприбуткові організації, або неприбутковий сектор. Дослідник вважає, що громадянське суспільство, підкреслюючи свою незалежність від державної влади, майже ніколи не згадується у повсякденному спілкуванні, медіа чи наукових дослідженнях, пов'язаних з появою громадянського суспільства в Японії [Vosse 2003, 12].

З іншого боку, Ю. Тсуджинака зазначає, що поняття *shimin*, перекладаючись як «громадянин», датується епохою Мейджі (1870-ті роки). Пізніше, напередодні Другої світової війни, з'являється позитивна концепція *shimin*, в основі якої лежали поняття «громадянський» та «громадянин». Тим не менш, дана дефініція не прижилася в японському суспільстві аж до пізніх 1990-х, коли у 1995 році не виникла «волонтерська революція» внаслідок землетрусу у м. Кобе [Tsujinaka 2010, 10].

Піднесення громадянського суспільства того часу пов'язане, в першу чергу, з поширенням експансії громадських організацій у 90-х роках ХХ ст., та характеризувався певними факторами. По-перше, нормативні зміни. По-друге, демографічні зміни: старіння нації тисне на обмеження загального добробуту, а громадські організації постають основними засобами забезпечення соціальних послуг. По-третє, мав місце підриг довіри до бюрократичного прошарку, тому відбувалися пошуки недержавних акторів для вирішення соціальних проблем [Pekkanen 2007, 7].

Розглядаючи еволюцію громадянського суспільства Японії через призму неурядових утворень та громадських рухів, Ю. Тсуджінака, в свою чергу, виділяє *чотири* фази:

I. *З 1945 до 1957pp.* Протягом першої половини означеного періоду, кількість асоціативних утворень різко збільшилася. Загалом, відродження та нове формування громадянського суспільства відбувалося зі зміщенням центру на формування профспілок.

II. *З 1957 до 1975pp.* Хоча протягом зазначеного періоду відбувалися загальні рухи за девелопменталізм, бізнес-економічні об'єднання та профспілки становили значну величину від усієї кількості асоціативних утворень, також розпочалися соціальні рухи, такі як «громадські рухи» та «об'єднання жителів». На додаток, відбулося реформування прогресивних місцевих органів влади.

III. *1975 – 1996 pp.* Після 1970-х років, критично небезпечний період для правлячої влади, та у 1980-х, період відродження консервативних настроїв, відбувся перехід від рухів «громадян» та «жителів» до громадської участі, яка координувала свої зусилля з державною адміністрацією. Інформування про діяльність, здійснювана через ініціативи громадянського суспільства, виходить за рамки рівня місцевої влади задля включення центрального уряду. Міжнародні НУО також розвивали паралельно з ОДР (програми офіційної допомоги з розвитку), які постали у даний період.

IV. *1996 – сучасність.* Протягом даного періоду з'являється велика кількість соціальних служб та інформаційно-пропагандистські орієнтованих асоціацій НУО, але, у громадянському суспільстві через фінансові умови асоціацій, відсоток участі різко скорочується [Tsujinaka 2010, 10].

Важливо відмітити, що Великий Хансінський землетрус став своєрідним каталізатором піднесення японського громадянського суспільства, що проявилось у зростаючій чисельності громадських організацій. Проте, це не означає, що до 1995 року громадянське суспільство в Японії не розвивалося. Враховуючи специфіку розвитку азійських суспільств, відмічаємо, що конфуціанська ідеологія та соціальний конформізм допомогли державі керувати громадянським суспільством. Особливістю японської держави є підпорядкування особистості громаді, тому соціальний тиск зміг перешкодити індивідуалізму, що вело за собою відмову від участі у політичному житті.

Так, наприклад, К. Хірата зазначає, що високе почуття обов'язку та слабе відчуття того, що суспільство має право висувати вимоги до влади, гальмувало розвиток громадянського суспільства в Японії. Однак, у 1960-х роках мали місце два важливі громадські рухи: екологічний рух, спрямований на вирішення проблем забруднення довкілля та рух проти В'єтнамської війни. Без сумнівів, екологічний рух змінив місце-

ву та національну політику, підкреслив права громади над вигодою великих фірм, що забруднювали середовище, та збільшив участь громадян у місцевій політиці [Hirata 2002, 4].

Аналогічно, анти-в'єтнамська кампанія зробила внесок у громадську участь в політиці 1965-1974 рр., та була, в першу чергу, орієнтована на зовнішню політику держави. Але, обидва рухи не змогли вплинути на активне становлення громадянського суспільства Японії того часу, перш за все через те, що зосереджувалися на одиничних проблемах. Саме тому, як тільки проблема вирішувалася – рух зникав [Hirata 2002, 4].

Вважається, що громадянському суспільству був необхідний певний проміжок часу для адаптації та укорінення в Японії. В тому числі, зважаючи на повоєнну демократичну конституцію, цей період характеризувався такими чинниками:

- так як поняття «громадянин» та «громадянське суспільство» передбачали участь у міських районах, а опозиційні партії зосереджувалися переважно у таких округах, з'явилися асоціації із опозиційними силами. Виходячи з цього, правлячі консервативні лідери чинили опір використанню даних понять;
- бюрократична патерналістська культура виступала проти типу суспільства, сформованого законодавством та Цивільним кодексом 1896 р., тому цілі держави оберталися навколо модернізації, але під впливом бюрократичного апарату;
- існувала критика з боку лівих політичних сил, підставою для якої, з позиції класової свідомості, було виключення робочого класу та населення з вирішення провідних питань [Tsujinaka 2010, 10].

Таким чином, у ході дослідження можемо зробити висновок, що розглянуті концепції громадянського суспільства, в цілому, ґрунтуються на відмінностях трактування його розвитку.

Тому, уявляється можливим об'єднати їх у три такі групи: а) концепції, пов'язані з розумінням громадянського суспільства як волонтерської діяльності (В. Фоссе та М. Хаддат); б) концепції, що мають в основі розвиток громадянського суспільства через призму неурядового сектору, та базуються на чисельній кількості НУО і громадських рухів (Ю. Тсуджінака, Р. Пекканен, К. Хірато); в) ті, що пов'язують становлення громадянського суспільства із зміною політичної системи та легалізацією діяльності громадських груп та організацій (Х. Хорі, М. Хаддат).

Отже, констатуємо, що інституційне та законодавче оформлення громадянського суспільства Японії почалося з другої половини ХХ ст. Проте, варто відмітити, що населення Японії все ж проявляло свою громадську позицію, яка відображалася у сплеску громадських рухів та асоціативних утворень і відповідала, в першу чергу, вимогам часу та обставинам розвитку японської держави.

1. Duche I. *Civil society and the Internet in Japan* / I. Duche. - London and New York, Routledge Contemporary Japan Series: Taylor & Francis e-Library. – 2007. – 207p.;
2. Haddad M.A. *Politics and Volunteering in Japan: A Global Perspective* / M.A. Haddad. – New York: Cambridge University Press. – 2007. – 238p.;
3. Haddad M.A. *Transformation of Japan's Civil Society Landscape* / M.A. Haddad. - [Annual meeting of the American Political Science Association in Washington DC, September 1-4]. – Washington DC. –

2006; 4. Hirata K. *Civil Society in Japan: the Growing Role of NGOs in Tokyo's Aid and Development Policy* / K. Hirata. – New York: St. Martin's Press. – 2002; 5. Hori H. *The Changing Japanese Political System: The Liberal Democratic Party and the Ministry of Finance* / H. Hori. – London and New York: Routledge: Taylor and Francis Group. – 2005. – 209p.; 6. Kingston J. *Japan's Quiet Transformation: Social change and civil society in the 21st century* / J. Kingston. – London and New York: RoutledgeCurzon, Taylor & Francis e-Library. – 2004. – 375p.; 7. Pekkanen R. *After the Developmental State: Civil Society in Japan* / R. Pekkanen // Journal of East Asian Studies 4. – 2004. – P.363 – 388; 8. Schwartz F. *Civil Society in Japan Reconsidered* / F. Schwartz // Japanese Journal of Political Science 2 (2). – United Kingdom: Cambridge University Press. –2002. – P.195 – 215; 9. Schwartz F. *Recognizing Civil Society in Japan* / Schwartz F., Pharr S. The State of Civil Society in Japan. – USA: Cambridge University Press. – 2003. – P.1 – 11; 10. Tsujinaka Y. *Civil Society in Japan* / Y. Tsujinaka. – [E-resource]: Inter Faculty, Graduate School of Humanities and Social Sciences, University of Tsukuba. – 2010. – Access: <https://journal.hass.tsukuba.ac.jp/interfaculty/article/view/6/8>; 11. Tsujinaka Y. *Civil Society and Interest Groups in Contemporary Japan* / Tsujinaka Y., Pekkanen R. // Pacific Affairs: Volume 80, No.3. – University of Tsukuba & University of Washington – July 2007; 12. Vosse W. *The Emergence of Civil Society in Japan* / W. Vosse // Schwartz F., Pharr S. The State of Civil Society in Japan. – USA: Cambridge University Press. — 2003. – P. 31 – 53.

КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО, АРХІТЕКТУРА ТА РЕЛІГІЯ ЯПОНІЇ

Н. Моцак,

художник-графік, каліграф,
вчитель-методист

КАЛІГРАФІЯ ЯК ОДНЕ З НАЙВАЖЛИВІШИХ ЯВИЩ В МИСТЕЦТВІ ЯПОНІЇ ТА БАЖАННИЙ КОМПОНЕНТ В ОСВІТІ ФІЛОЛОГА-ЯПОНІСТА

Проаналізована роль та особливе місце каліграфії серед інших культурних феноменів, які зазнали в Японії впливу дзен-буддизму. Оскільки японська художня традиція в найбільш чистому вигляді проявлена в мистецтві каліграфії, яким з прадавніх часів мала володіти кожна освічена людина, пропонується введення в програму навчання студентів, що вивчають японську мову, курсу японської каліграфії.

Ключові слова: культурний феномен, японська художня традиція, мистецтво каліграфії, країнознавча компетенція

Проанализирована роль и особенное место каллиграфии среди других культурных феноменов, на которые оказал в Японии влияние дзен-буддизм. Поскольку японская художественная традиция в наиболее чистом виде проявлена в искусстве каллиграфии, которым с прадавних времен должен был владеть каждый образованный человек, предлагается введение в программу обучения студентов, изучающих японский язык, курса японской каллиграфии.

Ключевые слова: культурный феномен, японская художественная традиция, искусство каллиграфии, страноведческая компетенция

Role and particular place of Japanese calligraphy among the other cultural phenomena influenced by Zen Buddhism is being analyzed. A course of Japanese calligraphy, which represents Japanese artistic tradition in the most pure form and has been an indispensable skill for every educated person in Japan from time memorial, is proposed as a desirable component in educational program for students, who study Japanese language.

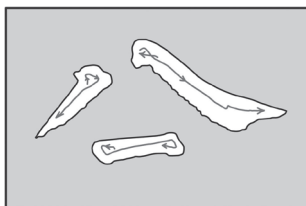
Key words: cultural phenomena, Japanese artistic tradition, the art of Japanese calligraphy, culturological competence

Ієрогліф – не тільки графема, знак, або символ, але й універсальний ключ, що допомагає відкрити двері до скарбниці японського художнього досвіду.

Загально відомо, що Японія запозичила ієрогліфічну писемність з Китаю, тому і витоки феномену мистецтва каліграфічного написання японських ієрогліфів треба шукати саме там.

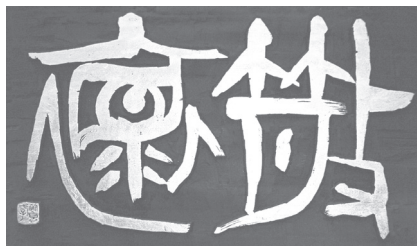
У трактаті видатного теоретика та майстра каліграфії та живопису XVII століття Ши-тао розкривається поняття “єдина риса пензля”, що має як конкретний, технічний, так і філософський космогонічний смисл. З одного боку, “**єдина риса**” – це найпростіша перша виправа дитини, що вчиться писати, **відправна точка живопису і каліграфії** – осередок всіх труднощів та секретів цих двох мистецтв. З другого боку, згідно з даоською філософією, “єдина риса” уособлює також Абсолют, – **універсальне мірило нескінченності форм, загальний знаменник і ключ будь-якого творення. Це також і Велика першооснова, Тай цзі, що символізує двоєдине начало Всесвіту** [Завадская 1975, 216].

Єдність, неподільність цих двох протилежних начал (інь-ян) пронизує все суще. Яскравим втіленням цього первісного принципу є кожна риса будь-якого китайського ієрогліфа. При написанні кожної з ієрогліфічних рис слід звернути увагу на складний рух, який виконує кінчик пензля (схема його відтворена тонкою лінією). В цьому русі відтворюється фактично **«Великий принцип Тай цзі»** – принцип діалектичної єдності протилежних начал.

Тому й не дивно, що японська художня традиція, так само, як і китайська, в найбільш чистому вигляді проявлена саме у мистецтві каліграфії, яким з прадавніх часів має володіти кожна освічена людина.

З погляду китайців, японців та жителів інших країн конфуціанського регіону здатність цінувати й милуватися каліграфічним написом безпосередньо пов’язана із здатністю людини бачити красу живої природи, що оточує її. Емоційне захоплення майстерністю каліграфа нагадує захоплення прекрасним красивим або пейзажем талановитого митця. На живою дереві живий кожний листочок, і **кожна рисочка, кожна точка в ієрогліфі**, що був написаний талановитим каліграфом, **втілює життя-ву силу і енергію живого, а весь напис в цілому – гармонію Всесвіту.**

Коротко опишемо досвід викладання японської каліграфії у спеціалізованих класах Київської гімназії №287 за програмою авторського інтегрального курсу «Культура і Час» та в рамках одноіменного англомовного факультативу «Culture & Time».

Програма «Культура і Час» побудована на засадах ідеї Діалогу Культури та Філософії Єдності, згідно з якими світова культура розглядається як єдиний живий організм, а окремі культури – як невід’ємні частки цілого. Головний акцент в роботі за цією програмою ставиться на формуванні здатності адекватно сприймати культуру будь-якого народу, шануючи її здобутки і розуміючи їх цінність для всіх людей, незалежно від національної та релігійної приналежності. Оскільки побіжне ознайомлення з історією мистецтв шляхом пасивного сприймання інформації не дає потрібного результату, програма “Культура і Час” передбачає послідовне заглиблення учнів у світ культури певної епохи того чи іншого регіону (відповідно до історичного розвитку людства). Характерною рисою Програми є комплексний підхід і циклічність, що дозволяє створити системи логічно пов’язаних між собою уроків, які завершуються великою підсумковою роботою (індивідуальною чи колективною).

Одним із найбільш цікавих циклів великої теми “Мистецтво Стародавнього Китаю, Японії та інших країн конфуціанського регіону” став цикл “Каліграфія Китаю (Японії) та каліграфічний (монохромний) живопис Go-hua (кит.) - Sumi-e (яп.)”.

Розуміючи, що між каліграфією та каліграфічним живописом, цими двома надзвичайно важливими явищами у культурі Китаю і Японії існує глибокий взаємозв’язок, і те, що, як вже зазначалося вище, китайський (японський) ієрогліф є основою своєрідності китайської (японської) художньої традиції, а ієрогліфічна писемність цих країн є визначальним феноменом в культурі цих країн взагалі, ми не могли не розпочати нашу культурологічну подорож із спроби усвідомити витоки цього явища.

Тому першим кроком стало знайомство з “Іцзін” (“Книгою змін”) – найдавнішою пам’яткою китайської філософської думки, яка вважається спільною основою китайської (а значить і японської) писемності і мистецтва.

Далі ми зупинилися на діалектичних ідеях Лао-цзи як фундаментальній основі китайської (японської) естетики. І, звичайно, особливу увагу приділили Великій першооснові, Тай цзі, та поняттю “єдиної риси пензля” (за Ши-тао).

Демонстрація зразків, виконаних майстрами в різних каліграфічних стилях дозволила учням відчувати естетичну цінність японської та китайської каліграфії та надихнула їх на досить складну для них роботу по засвоєнню основних правил написання рис в ієрогліфах і техніки написання основних каліграфічних рис. Логічним завершенням цих уроків стало написання “Ейдзі хаппо” – ієрогліфа, в якому поєднані практично всі основні каліграфічні риси.

Паралельно йшло вивчення елементарної японської лексики та японської абетки – *хірагани* та *катакани* (хоча в школі, де все це відбувалося, японська мова, як і китайська – взагалі не викладається!), а також знайомство з японськими хайку в оригіналі та японськими дитячими піснями.

Результатом цієї наполегливої роботи було написання (за зразками) китайських та японських приказок і каліграфічне вітання із Новим роком японською мовою, а

також виготовлення виставочних (подарункових) робіт із відповідним оформленням, що стало для учнів справжнім святом.

Здається, цей позитивний досвід міг би збагатити чудову методику, запропоновану В. Мигдальським щодо викладання ідіом, приказок та афоризмів на прикладі засобів заучування та розуміння смислу сполучень з 4-х ієрогліфів, які є невід'ємною частиною японської мови... Багато з них є прикладом безпосередньої передачі східної мудрості через Китай і Корею на Японський архіпелаг. Деякі з них сприймаються як прислів'я, деякі – як ідіоматичні вирази, інші є висловами великих людей.

Найвищим рівнем володіння іноземною мовою можна вважати вільне розуміння розмовних крилатих фраз, жартів, просторіччя, анекдотів і т. п.

Саме тому в загальний курс японської мови слід ввести вивчення ідіом, афоризмів, приказок і т. п. Голандці називають приказку «дочкою досвіду», і ми бачимо, що більшість старих приказок виникло внаслідок щоденної діяльності людей. Для дитини або дорослого, які тільки-но починають своє знайомство з іноземною мовою, зустріч із приказками наповнена зачаруванням першовідкриття [Мигдальський 2010, 172-173].

А тепер уявімо собі, що це знайомство підтримується естетичною насолодою від споглядання відповідних написів-зразків та власною практикою їх каліграфічного відтворення!

І, нарешті, декілька слів про те, з чого, власне, і починається вивчення японської мови.

Японська ієрогліфіка – один з найцікавіших і, водночас, найважчих аспектів японської мови. Вивчення японських ієрогліфів потребує від студентів неабияких, доволі тривалих зусиль. Тому вітчизняні та японські спеціалісти займаються розробкою ефективних засобів вивчення ієрогліфів, що сприяли б кращому їх запам'ятовуванню та засвоєнню.

Але незважаючи на існування хороших підручників та різноманітних ідей, процес вивчення ієрогліфіки залишається доволі важким [Локшина 2011, 194]. На нашу думку залучення каліграфії до цього процесу може бути дуже корисним, тому що крім зорової та слухової пам'яті при каліграфічному написанні ієрогліфа на повну потужність включається також і моторна пам'ять та відбувається емоційна активація процесу запам'ятовування.

Оскільки однією з актуальних проблем сучасної методики навчання іноземної мови є орієнтація всього навчального процесу на активну самостійну роботу студентів, створення умов для їх самовираження і саморозвитку [Панов 1987, с. 20], виникає цілком логічне питання, **чи не було б доцільним введення курсу каліграфії, принаймні, факультативного, у програму середніх та вищих навчальних закладів, де вивчається японська мова?**

Адже слід враховувати, що правильне формування як перекладацької, так і мовної компетенції, відбувається не тільки через вивчення мови та літератури певної країни [Присяжнюк 2011, 157], але і через заглиблення у світ культури цієї країни в цілому. І для студентів-японістів мистецтво каліграфії може стати важливим чинником формування лінгвокраїнознавчої компетенції і **сприяти здійсненню важливої**

освітньої мети – введенню у світ культури країни досліджуваної мови [Іщенко 2011, 191].

1. Завадская Е.В. Эстетические проблемы живописи старого Китая. Москва : Искусство, 1975. – 216 с.; 2. Іщенко А. Формування пізнавальної активності студентів (на матеріалі художніх текстів японською мовою) // Мовні і концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 35. К.: Вид. дім Дмитра Бураго. – 2011. – С. 191; 3. Локшина Ю. Викладання японської ієрогліфіки за допомогою програми для Nintendo DS // Мовні і концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 35. К.: Вид. дім Дмитра Бураго. – 2011. – С. 194; 4. Мигдальський В., Мигдальська В., Мигдальський Д. Методика преподавания идиом, пословиц и афоризмов на примере способов заучивания и понимания смысла сочетаний из 4-х иероглифов // Мовні і концептуальні картини світу. – 2010. – Вип. 28. К.: Вид. дім Дмитра Бураго. – 2011. – С. 172-173; 5. Панов Е.И., Кузовлев В.П., Коростелев В.С. Цель обучения иностранным языкам на современном этапе развития общества // Иностранные языки в школе. – 1987. – №6 – С. 20; 6. Присяжнюк А. Формування перекладацької компетенції на матеріалі японської поезії // Мовні і концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 35. К.: Вид. дім Дмитра Бураго. – 2011. – С. 157.

П. Нікітін,

Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

ТЕМАТИЧЕСКИЕ ПАРКИ В ЯПОНИИ

Статтю присвячено дослідженню розвитку тематичних парків в Японії. Відпочинок з розважальною складовою переважає серед інших цілей подорожей і формує найбільш масові туристичні потоки у світі. В роботі розглянуті найпопулярніші та найважливіші з точки зору розвитку туризму тематичні парки Японії. У статті подано коротку характеристику та опис тематичних парків і виявлено їх внесок у сферу відпочинку та туризму Японії.

Ключові слова: розваги, тематичні парки, Японія, відпочинок, туризм, туристична сфера

Статья посвящена исследованию развития тематических парков в Японии. Отдых в сочетании с развлекательной составляющей преобладает среди других целей путешествий и формирует наиболее массовые туристские потоки в мире. В работе рассмотрены наиболее популярные и важные с точки зрения развития туризма тематические парки Японии. В статье дана краткая характеристика и описание тематических парков и определен их вклад в сферу отдыха и туризма Японии.

Ключевые слова: развлечения, тематические парки, Япония, отдых, туризм, туристическая сфера

The article is devoted to the researching of the development of theme parks in Japan. The relaxation in conjunction with entertainment is known to prevail among other purposes of travel and it forms the most massive tourist flows in the world. The most popular and the most important theme parks in Japan in terms of tourism industry are studied in the article. A brief description of the theme parks is given in the paper. The contribution of the Japanese theme parks to the country's tourism sector is analyzed.

Key words: entertainment, theme parks, Japan, recreation, tourism, tourism industry

До недавнего времени Европа была регионом наибольшего притяжения туристов, но на современном этапе развития мировой туристической индустрии она становится все менее привлекательной. Поэтому в последнее время большинство туристических потоков направлены в Азиатско-Тихоокеанский регион, где сфера туризма начала развиваться значительными темпами. Особой популярностью пользуются высоко-развитые азиатские страны, в частности одна из наиболее необычных стран с неповторимой культурой – Япония. Несмотря на то, что для многих Япония, по-прежнему, остается загадкой, в современном мире очень мало людей, на которых не оказывают влияние идеи, культура и экономика этой страны. Японская культура значительно подвергается западному влиянию, но в то же время она остается неповторимой и отличной от других культур, как европейских, так и азиатских. Япония – это современная страна с многовековыми традициями, которая притягивает все больше туристов.

Большой популярностью среди туристов и местного населения пользуются разнообразные тематические парки, которые выступают маркерами привлекательности территории и играют важную роль в формировании туристического имиджа региона. Стоит отметить, что в последние 20 лет тематические парки стали одной из наиболее популярных форм бизнеса и развлечений в Японии. Видя удачный опыт зарубежных коллег, японцы охотно вкладывают деньги в строительство новых парков развлечений, число которых уже превысило 70.

Отдых в тематических парках, объединяя в себе развлекательный и познавательный элементы, охватывает большой круг посетителей и отвечает потребностям современного человека, привлекая туристов. В такой высокоразвитой стране как Япония существование различных тематических парков является необходимостью, ведь именно в таких местах современный человек может расслабиться, отдохнуть и отвлечься от активной повседневной рутины. Парки предоставляют туристам и местным жителям не только развлекательные услуги, но и анимационные, рекреационные, экскурсионные и другие [Парфіненко 2011, 1].

В Японии удивительно много тематических парков, особенно привлекающих туристов разнообразием тематики. Этот интерес порождает острую конкуренцию среди разработчиков новых аттракционов. В то время как большая часть иностранных путешественников почти не интересуется этим аспектом японского туризма, остальные, особенно гости из стран Азии – согласны преодолеть тысячи километров, чтобы по-

сетить эти разнообразные места. Некоторых иностранцев поражает уже сам интерес японцев к тематическим паркам. Развитие тематических парков в Японии началось после успешного опыта североамериканских парков, в частности Диснейленда в Калифорнии.

Два самых популярных развлекательных парка Японии – Disneyland (Диснейленд) и Universal Studios (Юниверсал Студиос). Это аналоги американских тематических парков, но с “японской изюминкой” [2; 7].

Токийский Диснейленд – самый первый парк развлечений в Японии, открыт в 1983 г. Расположен он на окраине Токио в префектуре Чибо. Так как Токийский Диснейленд является аналогом американского парка, то по условию полученной от американцев лицензии японские строители аттракционов были ограничены в проявлении собственной фантазии. Поэтому ничего из богатой мифами, потусторонними силами и героями японской истории и культуры не было использовано в этом парке. Из архитектурных особенностей выделяется лишь огромная стеклянная крыша, перекрывающая главную улицу токийского парка – Мировой базар с десятками сувенирных лавочек и ресторанчиков [7; 9].

Диснейленд занимает территорию в 80 га, где расположено 47 разнообразных аттракционов. На территории парка расположено множество захватывающих аттракционов, магазинов, ресторанов и прочих развлечений. Диснейленд состоит из семи компонентов, посвященных различным тематикам Диснея. Для того чтобы перемещаться на дальние расстояния внутри Диснейленда, можно воспользоваться специальным поездом.

Токийский Диснейленд предоставляет абсолютно все удобства, чтобы получить удовольствие от семейного отдыха в полной мере: на территории парка работает 53 ресторана, для гостей предусмотрены особые услуги, включающие, например, экскурсионные туры, центры для малышей, банковские услуги, центры для домашних животных и другие. Специальные удобства предусмотрены для посетителей с ограниченными физическими возможностями. А кульминацией каждого дня стает вечерний фейерверк [9].

Уже за первый год работы Токийского Диснейленда число его посетителей превысило 10-миллионную отметку. В дальнейшем сюда приезжали до 17 млн. человек ежегодно. Всего же, к настоящему времени, здесь побывали 300 млн. человек, что более чем вдвое превышает численность всего населения Японии [13]. Для сравнения, всемирно известный символ Франции, Эйфелеву башню, которая практически на 100 лет старше Токийского Диснейленда, за все время ее существования посетили немного больше, чем 200 млн. человек [4]. В основном посетителями Токийского Диснейленда являются именно сами японцы, поэтому реклама данного парка за территорией Японии проводится неактивно.

В сентябре 2001 года к Токийскому Диснейленду добавился парк Disney Sea (Дисней-си), который является единственным в мире парком Дисней, посвященным морской тематике творений Диснея. Теперь весь развлекательный комплекс на берегах Токийского залива известен под новым названием – “Tokyo Disney Resort” (Токийский Дисней-Курорт) [9].

Таким образом, Токийский Дисней-курорт, с одной стороны, внешне является аналогом Калифорнийского Диснейленда с такими же развлечениями, однако, с другой стороны, отличительной чертой Диснейленда в Токио является необычайный колорит, вежливость и учтивость восточного персонала, в отличие от их североамериканских коллег.

Вторым по значимости тематическим парком Японии является “Universal Studios Japan” (Юниверсал Студиос) в Осаке, который, как и Токийский Дисней-курорт, выступает прототипом американского парка развлечений. Этот развлекательный парк является первым, посвященным кинокомпании Universal Studios, который был открыт за пределами США. Открытие парка состоялось 11 марта 2001 г. и уже в первый год своего существования он принял более 11 миллионов туристов [11]. Стоит обратить внимание, что практически все посетители, как и в Токийском Диснейленде, были японцами. Все аттракционы в парке разделены на 9 территориальных групп, посвященных творениям одноименной киностудии. В этом парке для туристов предоставляется возможность прогуляться по бульвару Голливуда с множеством различных магазинов, ресторанов и прочих развлекательных заведений, где можно столкнуться с такими персонажами как ‘Hello Kitty’ или ‘Snoopy’, которые родились именно в Японии. Кроме того, в парке построено множество аттракционов, которые с удовольствием посещают как дети, так и взрослые [7; 10].

Еще одним развлекательным парком, пользующимся мировой популярностью, является “Fuji-Q Highland” (Фудзи Хайленд), который расположен у подножия природной достопримечательности Японии, г. Фудзияма. Парк находится в г. Фудзисиды в префектуре Яманаси. Мировую славу этот парк аттракционов получил за три удивительных американских горки, которые привлекают туристов, ищущих незабываемых впечатлений и адреналина. Первый аттракцион, “Fujiyama” (Фудзияма), был открыт в 1996 году и на тот момент являлся самым высоким аттракционом в мире, так как его высота составляет 79 м. Максимальная скорость, достигаемая на этом аттракционе – 130 км/час. Через 5 лет был открыт еще более крупногабаритный аттракцион – “Dodopra”, который в момент своего открытия стал рекордсменом Книги рекордов Гинесса за максимально достигаемую скорость в 172 км/час. И снова через 5 лет в парке открылся еще один аттракцион-рекордсмен – “Eejanaika”, который до сих пор удерживает свой рекорд, как аттракцион с самым большим количеством поворотов и отвесных падений. Также в парке “Fuji-Q Highland” находится второй в мире по величине дом с привидениями – “The Haunted Hospital” (“Больница с привидениями”) [5; 7].

Кроме приведенных развлекательных парков, хотелось бы обратить внимание на весьма популярные иностранные культурно-тематические парки, которые позволяют иностранным гостям увидеть собственную культуру глазами японцев. Например, находящийся на Хоккайдо Глюкс Ооку воспроизводит средневековый германский город. Те же приемы использованы при создании Русской деревни в Ниигате. В Швейцарской деревне Тадзэ-вако (в Акита) демонстрируется кинофильм, знакомящий со швейцарской культурой [12].

Одним из самых ярких иностранных культурно-тематических парков является “Tobu World Square” (Тобу Уорлд Сквер) в городе Никко японской префектуры Тоги, где представлены миниатюрные копии наиболее знаменитых зданий со всех концов мира. Парк был открыт в апреле 1993 года и на данный момент насчитывает более 100 моделей в масштабе 1:25 известных архитектурных и инженерных сооружений по всему миру, в том числе объектов всемирного культурного наследия ЮНЕСКО, окруженных 140 000 миниатюрными манекенами людей, также в масштабе 1:25. Территория парка разделена на 6 зон: Япония, современная Япония, Азия, Америка, Египет и Европа [7; 8].

Особый интерес для иностранных туристов представляет и парк «Edo Wonderland Nikko Edomura» (Эдо Вондерленд). Этот парк – настоящий небольшой городок, площадью около 500 тыс. м², где представлена культура и жизнь Японии периода Эдо. Здесь расположено множество магазинов на различную тематику и ресторанов, выполненных в стиле исторического периода Эдо. Среди развлечений необходимо отметить «Замок с привидениями» и «Дом иллюзий». В парке «Edo Wonderland Nikko Edomura» туристам предоставляется также уникальная возможность посмотреть традиционное боевое представление ниндзя с боями на мечах и даже магией [3; 7].

Аквариум “Kaiyukan” (Кайюкан) в Осаке – один из самых больших аквариумов в мире. Это самый большой аквариум в Японии, высотой в 7-этажный дом, вмещающий в себя более 10 млн. литров воды, известный также из-за содержания в нем гигантских китовых акул. Японское слово «kaiyukan» в переводе означает «игры в Морском Кивильоне». Посетителям аквариума предлагают пройти по стеклянному туннелю, сквозь стены которого можно наблюдать за жизнью обитателей океанских глубин. Также в распоряжении гостей парка различные рестораны, в которых подают разнообразную морскую кухню [6].

Таким образом, рассмотрев некоторые из тематических парков Японии, можно сделать вывод, что тематическая направленность японских парков очень многообразна. Опыт Японии демонстрирует, что важными факторами успеха тематических парков является тематическая направленность и соответствие определенной специализации, которая отображается в традиционных и специфических мероприятиях, программах, культурных услугах, ресторанах, музеях, которые становятся визитной карточкой какого-либо региона. Постоянные капиталовложения в направлении усовершенствования и расширения аттракционного потенциала Японии, определение потребностей населения в индивидуальном, коллективном и семейном отдыхе сделали тематические парки Японии одними из самых высококачественных и популярных во всем мире. Японские парки отображают как западную, так и азиатскую культуру. По количеству посетителей парки Японии не уступают многим западным. Большую часть гостей тематических парков Японии составляют жители этой же страны или их азиатские соседи. Это объясняется недостаточной информированностью западного общества о тематических парках данной страны и относительно большой стоимостью поездок из-за значительного территориального разрыва между западными странами и Японией.

1. Туристичний імідж регіону: / Коллект. автор, Парфіненко А. Ю., Байназаров А. М., Бойко, О. В., Вишневська О. О., Довгаль Г. В., інш.. – Х. : Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – 311 с.; 2. A Quick Guide to Tokyo Disneyland / About.com. – 2012. – Available from: <http://gojapan.about.com/cs/tokyosightseeing/a/disneylandguide.htm>; 3. Edo Wonderland Nikko Edomura / Japan National Tourism Organization. – 2012. – Available from: http://www.jnto.go.jp/eng/attractions/facilities/themeparks/edo_wonderland.html; 4. Eiffel Tower / Wikipedia. – 2012. – Available from: http://en.wikipedia.org/wiki/Eiffel_Tower#Tourism/; 5. Fuji-Q Highland / Japan National Tourism Organization. – 2012. – Available from: <http://www.jnto.go.jp/eng/attractions/facilities/themeparks/fujiq.html>; 6. Osaka Aquarium Kaiyukan / Japan National Tourism Organization. – 2012. – Available from: <http://www.jnto.go.jp/eng/attractions/facilities/themeparks/kaiyukan.html>; 7. Popular Theme Parks and Amusement Parks in Japan / About.com. – 2012. – Available from: http://gojapan.about.com/od/themeparksinjapan/tp/aatp_themeparks.htm; 8. Tobu World Square / Japan National Tourism Organization. – 2012. – Available from: http://www.jnto.go.jp/eng/attractions/facilities/themeparks/tobu_world_square.html; 9. Tokyo Disney Resort / Japan National Tourism Organization. – 2012. – Available from: <http://www.jnto.go.jp/eng/attractions/facilities/themeparks/tokyod.html>; 10. Universal Studios Japan / Japan National Tourism Organization. – 2012. – Available from: <http://www.jnto.go.jp/eng/attractions/facilities/themeparks/usj.html>; 11. Universal Studios Japan / Wikipedia. – 2012. – Available from: http://en.wikipedia.org/wiki/Universal_Studios_Japan/; 12. Тематические парки / Путеводитель по Японии. – 2010. – Режим доступа: <http://www.logico.kz/category/nochleg-eda-dosug/tematicheskie-parki/>; 13. Токийский Диснейленд (Tokyo Disney Resort) / ООО «СОЛНЦЕ-САН». – 2012. – Режим доступа: <http://openjapan.ru/note/130/449/>.

КАЦУСИКА ХОКУСАЙ И ЕГО ВКЛАД В РАЗВИТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО НАПРАВЛЕНИЯ УКИЁ-Э

У статті здійснено спробу проаналізувати творчий доробок видатного японського художника, гравера, письменника і поета Кацусікі Хокусая, розкрито його внесок у розвиток мистецького напрямку укійо-е та окреслено вплив митця на культурний поступ Японії в XVIII-XIX ст.

Ключові слова: Кацусіка Хокусай, гравюра, епоха Едо, укійо-е, «36 видів Фуджі».

В статье предпринята попытка проанализировать творческое наследие выдающегося японского художника, гравера, писателя и поэта Кацусики Хокусая, определен его вклад в развитие художественного направления укиё-э, очерчено его влияние на культурный прогресс Японии в XVIII-XIX вв.

Ключевые слова: Кацусика Хокусай, гравюра, эпоха Эдо, укиё-э, «36 видов Фудзи».

In the article attempts to analyze the artistic heritage of outstanding Japanese painter, engraver, writer and poet Katsushika Hokusai, determined by its contribution to the artistic direction of Ukiyo-e, outlined its impact on the cultural progress of Japan in the XVIII-XIX centuries.

Key words: Katsushika Hokusai, engraving, era Edo, Ukiyo-e, «36 Views of Mount Fuji».

Гравюра XVIII – первой половины XIX вв. в истории японского искусства была принципиально новой художественной формой, наиболее полно отразившей демократическое мировоззрение эпохи, реалистическую направленность ее передовых эстетических устремлений. Повседневная реальность стала для японских гравюров неисчерпаемым источником художественных образов. Бытовой жанр, портрет, а затем пейзаж стали основными темами гравюры. Утверждение эстетической ценности повседневной деятельности было выражено и в самом названии, которое приняло новое художественное направление – укиё-э (мир земной или повседневный). Гравюру применяли для иллюстрирования популярных книг и альбомов, для печатания театральных афиш с изображением актеров, реклам, плакатов и т.п. Первая книга с гравюрами-иллюстрациями появилась в начале XVIII в. Известными художниками укиё-э были: Хисикава Моноробу, Тори Киенобу, Сузуки Харунобу, Кацукава Сюнэй и др., но наибольший вклад в развитие укиё-э внес Кацусики Хокусай.

Истоки творчества Хокусая почти целиком находятся в искусстве укиё-э. Картина мира осмысливается художником, прежде всего через создание значительности, особой ценности каждодневной жизни людей, их труда и забот. Жизнь природы, ее смысл и красота в пейзажах Хокусая становятся понятными лишь благодаря присутствию

в них людей, занятых своими обычными делами. Но если для художников укиё-э в повседневной жизни открылся мир человеческих чувств, сосредоточивший на себе все их интересы, то Хокусай в повседневной жизни людей увидел и совсем другие, неизвестные искусству укиё-э стороны.

Повседневное существование людей привлекает Хокусая, прежде всего в своем трудовом аспекте, в своем созидательном начале, в котором художник улавливает биевание мощной стихии народной жизни и в котором он видит подлинный смысл человеческого бытия. Он стремился к многостороннему охвату жизненных явлений, к постижению широкой картины мира. Не случайно большую часть своей жизни Хокусай провел в путешествиях по стране, неустанно зарисовывая все, что им было увидено. Не случаен также исключительно разнообразный круг его интересов и деятельности — Хокусай был известен не только как гравер, но и как писатель, поэт и живописец. Широка кругозора Хокусая, выдвинутая им проблема соотношения человека и окружающего мира, его новое осмысление человеческой деятельности и, наконец, появившаяся в его произведениях тема человеческого коллектива выходят далеко за пределы художественных задач укиё-э.

В творчестве Хокусая демократическое японское искусство эпохи Эдо вступило в свой последний, заключительный этап развития. Повседневная жизнь людей рассматривается теперь Хокусаем в общей картине мироздания. Естественное движение жизни, воспринимаемой Художником во всем богатстве ее частных и общих проявлений, разворачивается им в многоплановых композициях, представляющих сложное единство жанровых и пейзажных мотивов. Искусство Хокусая проникнуто пафосом красоты мира, сознанием высокого одухотворенного начала, вносимого в мир человеком, и вместе с тем драматичности соотношения неустанной, напряженной, подчас суетливой деятельности людей и величия и вечности природы. В истории японского искусства творчество Хокусая явилось и новым открытием природы. Он был первым из художников японской гравюры, в творчестве которого пейзаж получил значение самостоятельного жанра. В отличие от средневековой пейзажной живописи, передающей не своеобразие местности, а стремящейся к выражению самых общих свойств природы, в пейзажах Хокусая был запечатлен живой и величественный облик природы Японии.

Творческое наследие Хокусая чрезвычайно велико. За свою долгую художественную деятельность он создал около тридцати тысяч рисунков и гравюр и проверенную деятельность он создал около тридцати тысяч рисунков и гравюр и проиллюстрировал около пятисот книг.

Хокусай родился в Эдо в семье ремесленника. Создавал свои работы под множеством псевдонимов. В тринадцать лет он поступил в мастерскую к граверу Накаяму Тэцусону. Затем работал у художника Сюнсе, под влиянием которого были исполнены его ранние гравюры с изображением актеров. Хокусай работает как мастер суримоно (особый, требующий сложной техники вид гравюр, использовавшихся в качестве поздравительных карточек). В это же время он создает и первые свои самостоятельные произведения, а в 1814 г. выпускает первую книгу задуманного им как пособие для художников многоготовного труда «Манга».

Пятнадцать томов «Манга», создававшиеся на протяжении многих лет, содержат пейзажи, жанровые сцены, этюды различных движений людей и животных, переданных иногда при помощи одной линии, изображения цветов и птиц. В «Манга» мы находим рисунки звериных масок с характерным выражением человеческих физиономий, молодых и старых, улыбающихся, плачущих, смеющихся, с выражением удовольствия, любопытства и т.п. В «Манга» не только сказался широкий круг наблюдений Хокусая, но и в полной мере выявился его блестящий талант рисовальщика. Реалистическая острота его рисунка, раскрывающего самые характерные свойства натуры, выразительность и красота линии ставят его в один ряд с крупнейшими рисовальщиками мирового искусства.

Расцвет творчества Хокусая относится к 1820-м – началу 1830-х гг. В это время им были созданы лучшие его пейзажные серии. Эти серии, создававшиеся почти в одно и то же время, поражают разнообразностью аспектов, глубинной и богатством художественного видения Хокусая. Одной из самых значительных его работ, в которой наиболее полно раскрылось своеобразие его творчества как художника-мыслителя, является серия «36 видов Фудзи». Большое число листов этой серии представляет различные жанровые сцены: рыбака, закинувшего сети, работающих на дровяном складе пильщиков, бочара, мастеращего бадью, и т. п., развернутые в пейзаже с горой Фудзи на заднем плане. Очертания Фудзи то ясно выступают, занимая большую часть горизонта, как на листе «Порыв ветра».

Лишь два мотива остаются постоянными почти в каждой гравюре серии – мотив неустanno трудящихся людей и горы Фудзи. Люди в гравюрах Хокусая живут, трудятся, почти суетятся, их всегда много, они даны в выразительном, почти гротеском плане. Однако здесь нет оттенка иронии. В преувеличенной характерности их движений и жестов проступает постоянное, напряженное усилие каждого из них, вливающееся в их общий труд, утверждающий их перед лицом большого мира. Но постоянно присутствующий мотив Фудзи, неизменный, индивидуализированный облик который выступает как символ вечности и красоты мира, вносит оттенок раздумья о бренности человеческой жизни. Мотив Фудзи, который сначала выступает исподволь, почти как бы случайно, постепенно вырастает в самостоятельную тему.

Творчество Хокусая вызвало многочисленные подражания. Число его учеников было чрезвычайно велико. Среди них были такие известные мастера, как Хоккэй, Гаку-Тэй и др. Но почти для всех последователей Хокусая характерно усвоение лишь внешней стороны его творческого метода. Выразительность рисунка Хокусая в работах его учеников приобретает оттенок манерности, его колористические достижения используются главным образом для решения чисто декоративных задач.

Художественные идеалы Хокусая целиком обращены к людям, к стихии народной жизни; эта тема в его творчестве проходит свою эволюцию от изображения суетной толпы до широкого охвата жизни народа, осмысленной трудом, в гравюрах «36 видов Фудзи». Среди многочисленных работ Хокусая последних двух десятилетий его жизни наиболее значительной была серия пейзажей «100 видов Фудзи». Выразительность его листов основана на сочетании острого, обобщенного рисунка и тончайше разработанных цветовых переходов общего фона, передающих пространство,

воздух и воду. Чаще всего Хокусай развертывает композицию листа в глубину, однако перспектива и соотношение масштабов в его пейзажах почти всегда произвольны и подчинены художественному замыслу. Его поздние работы отличаются высоким графическим мастерством, однако, уступая в богатстве и тонкости колорита более ранним сериям. Пожалуй, ни один из предшествующих художников укиё-э не достигал такой глубины и тонкости цветовых переходов как Хокусай.

1. Виноградова Н. Хокусай. — Москва : «Белый город», 2005. — 48 с.; 2. Воронова Б. Г. Кацусика Хокусай. Графика / в 2-х кн. — Москва : «Искусство», 1975. — 103 с.; Григорьева Т. П. Японская художественная традиция. — Москва : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1979. — 368 с.; Гришелева Л. Д. Формирование японской национальной культуры (конец XVI – начало XX века). — М., 1986. — 286 с.; Иванова А.А. Мировое искусство. Кацусика Хокусай. 36 видов Фудзи. 100 видов Фудзи. — Москва: «Кристалл», 2006. — 192 с.; Савельева А. Мировое искусство. Мастера японской гравюры. — Москва : «Кристалл», 2007. — 208 с.; Смирнова И. Кацусика Хокусай // Грани эпохи: этико-философский журнал. — М., 2003. — 1 марта. — № 13; Успенский М. В. Японская гравюра. — Санкт-Петербург : «Аврора», 2004. — 64 с.; Хокусай. — Москва: «Харвест», 2009. — 512 с.

В. Руднсва,

Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

МИТЦІ ШКОЛИ УТАГАВА ПРЕДСТАВНИКИ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПЕРІОДУ ТОКУГАВА

Художники школи Утагава належали до міської культури. На зміну традиційному світогляду прийшло нове розуміння людини та її ролі в мистецтві. Досліджується взаємозв'язок едоської та осакської культури, на прикладі школи Утагава. Пріоритетом для видавництва стає кількість, в наслідок чого, знижується якість відбитків та небаліст виготовлення гравюр.

Ключові слова: традиційні японські школи гравюри, тенін, укійо-е, укі-е, Едо-е, камігата-е, бідзін-га, якуся-е, муся-е, фукей-га.

Художники школы Утагава принадлежали к городской культуре. На смену традиционному мировоззрению приходит новое понимание человека и его роли в искусстве. Исследуется взаимосвязь эдоской и осакской культуры, на примере школы Утагава. Приоритетом для издательств, становится количество, в результате чего снижается качество отпечатков и небрежность изготовления гравюр.

Ключевые слова: традиционные японские школы гравюры, тенин, укиё-э, уки-э, Эдо-э, камигата-э, бидзин-га, якуся-э, муся-э, фукэй-га.

Utagawa School artists belonged to the urban culture. The traditional outlook comes a new understanding of human and his role in the arts. Relationship culture Edo and Osaka, as an example Utagawa School. The priority for publishers is the amount, resulting in reduced quality of prints and engravings of negligent manufacture.

Keywords: *traditional Japanese engraving schools, tenin, ukiyo-e, uki-e, Edo-e, kamigata-e, bunjin-ga, yakusya-e, musha-e, fukei-ga.*

В японському мистецтві 17 - середини 19 ст. проходив складний процес перебудови середньовічного світосприйняття, який охопив всю культуру того часу. Її ще продовжував плекати величезний духовний потенціал середньовіччя, але погляди на художню спадщину минулого та методи її використання помітно змінилися. Прискорення темпів життя, нові соціальні устрої та задачі культури продиктували і нове значення образів в образотворчому мистецтві.

Історичні та соціальні зміни, які назріли на протязі всього 16 ст. та здійснені в основному на початку 17 ст., вивели на історичну арену нову силу – *тенін* (городян). Цей великий соціальний клас і став середовищем розвитку нової культури, яку узагальнено називають міською. При цьому суспільство розвивалося в умовах жорсткої регламентації, яка зачіпала всі стани. *Тенін* були змушені шукати власні форми самовираження, в результаті найбільш яскравим явищем цього періоду стала міська культура. В образотворчому мистецтві найхарактернішою її формою була гравюра *укійо-е*, в драматургії - театр *кабукі*, в літературі - новий прозовий жанр - *укійо-дзосі* (повісті з повсякденного життя). Зображення життя міста у всьому різноманітті типів і характерів – основна риса мистецтва цієї епохи.

Утагаву Тойохару (1735 – 1814) був засновником школи Утагава, а також він був одним із тих хто почав використовувати у своїх роботах поєднання традиційних методів зображення із західним поглядом мистецтва – лінійною перспективою (*укі-е*). Молодий Тойохару навчався в Кіото у школі Кано, під керівництвом Танге Цурудзави (1688-1789), одного з не надто відомих художників школи Кано [Савельєва 2007, 125]. Розчарувавшись у можливості живопису, Тойохару звернувся до ксилографії. Він у 1763 році переїхав в Едо, де провів кілька років учнем в майстернях Сігенагі і Секієна [Савельєва 2007, 125 - 126]. Історики називають і інших вчителів Тойохару, але, мабуть, вирішальний вплив на нього мав творчий метод Масанобу Окумури (1686-1764), перенявшого у європейських художників метод зображення лінійної перспективи і заснувавшого в рамках *укійо-е* напрямок *укі-е* (гравюри із використанням законів «західної» перспективи, заснованих на голландському живописі). Також, навчався у майстерні Сіба Кока (він вивчав *рангаку-е* – голландське мистецтво, його метою було оволодіння доступним комплексом європейських знань) [Сусугу 2004, 221]. Також Тойохару захоплювався творчістю венеціанських художників Франческо Гварді (1712 – 1793) та Джованні Антоніо Кавалетті (1698 – 1768), які працювали у жанрі пейзажу. На основі їх картин також вивчав проблематику перспективи, яку потім він творчо адаптував у своїх картинах, причому дальній план опрацьовано настільки ж ретельно і детально, як і ближній. [Соколов-Ремизов 2004, 45].

Тематика ранніх пейзажних гравюр укійо – е 1740-х - 1750-х років, була пов'язана з популярними місцями Едо та інколи із сюжетами, взятими з відомих п'єс театру *кабукі*. В гравюрах Утагава Тойохару зображувалися популярні місця Едо та його околиці, але ніяк не відомі місця всієї Японії, відзначає Сердюк [Сердюк 1985, 185]. Це дуже важливий момент, оскільки він є непрямим підтвердженням того, що японська мрія про подорож, тяга до подорожей, яка виникла у період Едо, не мала прямого відношення до розвитку японської пейзажної гравюри (*фукей-га*). Тойохару став одним із перших, хто створював поліхромні *укійо-е*, що значно збагатило художнє рішення його робіт [Соколов-Ремизов 2004, 46]. Мабуть, від цих краєвидів можна провести пряму лінію до творчості Хокусая і Хіросіге (із династії Утагава). Втім, сам Утагава Тойохару до висот в образотворчому мистецтві не піднявся. З 1799 р. він малював плакати для театру *кабукі* і лялькових вистав, і для нас цікавий як засновник школи Утагава та як представник успадкованої традиції.

Із школи Утагава вийшли відомі митці, як Утагава Тойокуні (1769-1825 учень Тойохару та вчитель Утагава Кунісада 1786-1864, Утагани Кунійосі 1798-1861), Утагава Тойохіру (1773-1828 учень Тойохару та вчитель Андо Хіросіге 1797-1858), Цукіока Йосітосі (1839-1892 учень Утагава Тойокуні), Хіросіге II (1826-1869 учень Андо Хіросіге) та багато інших художників. Інколи в літературі можна зустріти про запозичення пейзажних мотивів Кунісади у Хіросіге, але оскільки вони належали до однієї школи та деякий час працювали разом, можна сказати про взаємозапозичення, на наш погляд. У 1846 р. вони створили спільну серію «Антологія ста поетів Огура», а в 1856 р. – серію «Знамениті ресторани Східної столиці». А в серії Хіросіге 1854 р. «53 станції Токайдо» зображення людей виконав Кунісада [Stewart 1979, 54].

Зупинимись на творчості Утагава Тойокуні, Утагава Кунісада та Андо Хіросіге.

Специфіка далекосхідного живопису така, як показує історія, що не можна стати видатним художником, не засвоївши різні напрямки традиційних шкіл і не витративши десятки років. Навчання малювати, як будь-якому іншому ремеслу, здійснювалось в тогочасній Японії на основі жорсткої дисципліни та регламентації всіх обов'язків учня. Зазвичай майстер заставляв багаторазово копіювати власні зразки, поступово розкриваючи секрети підготовки паперу та накладання фарб. Коли учень в достатній мірі опановував технікою живопису, майстер довіряв йому виконання під своїм керівництвом другорядних частин картин або ескізів для гравюр. Зазвичай термін учнівства продовжувався близько 4-5 років. Те, що робив вчитель, ставало загальним надбанням. Індивідуальність учня проявлялася не в тому щоб сміливо відірватися від традицій минулого. Цінувалось інше – вміння на старому та знайомому матеріалі досягти нового, свіжого ефекту. Звідси стає зрозумілим звичай художників *укійо-е* звертатися до досвіду майстрів минулого.

Утагава Тойокуні справжнє ім'я - Курахаї Кумакіті. Творчість Тойокуні відносять до класичного періоду укійо – е. Протягом свого життя Тойокуні створив близько 18 000 гравюр [Сусугу 2004, 234], хоча інші дослідники зазначають – 20 000 [Соколов-Ремизов 2004, 44]. Можна зробити припущення, що така активна діяльність стимулювалася суспільним положенням художників *укійо-е*, невеликий заробіток яких залежав від платні, яку вони отримували від видавців. Домінантним фактором,

було визнання та успіх, хоча також безпосередній вплив на художників мало життя у великих тоді містах Едо, Кіото, Осака 18 - 19 ст.

Поступивши вчитися до Утагани Тойохару, Кумакіті за традицією взяв ім'я, що складався із прізвища свого майстра та першої частини його імені. Своє покликання він знайшов в театральній гравюрі (*якуся-е*). Тойокуні зображував артистів у повний зріст на сріблястій підкладці [Воронова 1987, 488]. Слід зазначити, що сам художник вміло користувався надбанням сучасників та попередників. Наприклад, Сакаї Хоїцу (1761 – 1828) із школи Рімпа, створив свій стиль, а саме срібляста підкладка, яка підкреслювала білий колір у зображенні декоративних елементів гравюри [Савельєва 2007, 115]. Хоча можна додати, що у Тойокуні було власне бачення особливостей *якуся-е*, що надало йому статус відомого художника.

Тойокуні зображуючи акторів звертав на пластичність фігур, витонченість поз (*mie*), що яскраво розкривали характерні особливості ролей. Він уникав гротескності, не гіперболізував риси і пози акторів. І з цієї точки зору можна стверджувати, що гравюри Тойокуні були більш реалістичними. Найбільш поширеними сюжетами театральної гравюри були: зображення сцени з провідними акторами та музиками, ключові епізоди вистави.

Із розвитком міського театру *кабукі* та ростом популярності провідних акторів набули поширення сюжетні композиції із приватного, поза сценічного життя акторів. Важливо звернути увагу також на той факт, що майже всі майстри *укійо-е* працювали у театальному жанрі, проте не всі присвятили йому життя, як наприклад Тойокуні. Варто зазначити, що *якуся-е* пов'язано із традиційною школою Тоса та Кано, і певну декоративність персонажів можна побачити і в творчості Тойокуні. Становище Тойокуні в середовищі театральних митців настільки зміцніло, що він, витіснивши конкурентів, що належали до шкіл Торії і Кацукава, зайняв провідні позиції в *якуся-е*. З цього часу в театральній гравюрі починає домінувати школа Утагава, хоча потім Кунійосі переважно працював у стилі *муся-е* (воїни), а Хіросіге – *фукей-га* (пейзаж).

Утагава Кунісада при народженні мав ім'я Суміда Сьодзо або Суміда Сьогоро, творчість художника належить до пізнього етапу розвитку мистецтва *укійо-е*. Кунісада намалював близько 25 000 гравюр [Соколов-Ремизов 2004, 56]. Кунісада також від свого вчителя отримав ім'я, перший ієрогліф якого був узятий з імені Токуні [Савельєва 2007, 123]. Відомо, що художник змінив велику кількість артистичних імен, наприклад словник – імен японських художників Робертса наводить 16 з них, але приблизно із 1842 р. художник підписується Тойокуні [Roberts 1980, 97]. Починаючи з 1810 р. Кунісада використовує псевдонім Гоготей, зустрічається аж до 1842 р. на всіх його гравюрах за тематикою *кабукі*, а з 1825 р. також псевдонім Котьоро (з 1825 – 1836 рр.) для всіх інших своїх робіт [Roberts 1980, 96]. З 1808 р. Кунісада працює як ілюстратор книг. В 1807 р. дебютував двома ілюстрованими книгами, а рік потому – портретом актора Утайомона Накамури з Осацького театру *кабукі* [Фар-Бекер 2005, 21]. У 1808 – 1809 рр. з'являється його перша серія портретів театральних акторів; одночасно виходять серії видів міста Едо і *бідзін-га*.

У творчості Кунісади лінійна перспектива пропадає. Вона як би розчиняється у вже сформованій структурі гравюри, втрачаючи свою геометричність. До певної міри

відбувається повернення до традиційного протиставлення планів, але при цьому зберігається взятє від лінійної перспективи послідовно-логічне скорочення простору від першого плану до другого і третього. Однак це скорочення не підкреслюється спеціально, воно не відразу помічається глядачем, але завжди присутнє, а іноді підкреслюється кольором – просторова перспектива (наприклад серії гравюр «53 станції дороги Токайдо»¹). Саме таким чином лінійна та повітряна перспективи природньо входять у структуру аркуша, перестає бути штучним і екзотичним прийомом, а стає реальним методом, який організує композицію у єдності з усіма іншими її елементами (яскравіше це проявилось у творчості Андо Хіросіге та Хокусая).

Утагава Тойохіро, який працював, як і Тойокуні, в жанрах *бідзін-га* (красуні) та *якуся-е* (актори), продовжив також пошуки засновника школи Утагава – Тойохару, в передачі простору за допомогою лінійної перспективи. Його спроби відтворення міських видів, безсумнівно, вплинули на його учня Андо Хіросіге.

На відміну від Хокусая, пейзажі якого носять характер філософські роздуми про природу і людину, Хіросіге - в першу чергу лірик, його пейзажі більш камерні. Головне для нього - створити такий образ природи, щоб глядач міг відчутти її настрій. М'який ліризм, природність і простота відрізняють пейзажі Хіросіге того часу. Якщо вважати, що пейзаж - це портрет місцевості, то пейзаж Хіросіге - її психологічний портрет. На початок 1850-х р. Хіросіге постає, як зрілий майстер, автор багатьох пейзажних серій, що здобули йому славу. Після смерті Хокусая в 1849 р. він стає провідним пейзажистом *укійо-е*. Але це мало і свою негативну сторону. У Хіросіге з'являється багато замовлень, що змушує його через поспіх, працювати недбало. Дещо він починає доручати своїм учням. З'являються і більш-менш талановиті наслідувачі. Наприклад, його учень Хіросіге II, який закінчив серію «Сто знаменитих видів Едо» [Дашкевич 1974, 64].

В Осаці було чимало учнів Кунісади (Асіюкі, Садахіро, Кунітіка, Кунімаса II, Хіросада, Куніхіро, Йосітора та інші). В кінці 18-19 ст. контакти між Едо та Осакою

¹ Вважається, що перші художні нариси окремих місцин дороги Токайдо зробив Кацусіка Хокусай (1760-1849). Ще на початку своєї кар'єри, в 1804 р. він підготував кілька друківаних ксилографічних дошок із зображенням пейзажів в околицях Едо, де брала початок дорога Токайдо. Пізніше він повернувся до цієї теми («Піктографія тракту Токайдо») [Савельєва 2007, 135]. До цієї тематики були долучені картографи, художники створюючи карти, вважали за необхідне позначити на них найбільші храми, замки, готелі, мости. Ймовірно, саме цих картографів і належить вважати першими живописцями Токайдо.

Але справжню, причому міжнародну славу цій дорозі принесла творчість іншого японського художника Андо (або Утагава) Хіросіге. У 1830 р. він супроводжував з Едо в Кіото офіційних посланців сьогуна, який відправив у подарунок імператору двох білих коней. На кожній станції художник робив замальовки. Повернувшись в Едо, він запропонував їх кільком видавцям. Так народилася всесвітньо відома серія «53 станції Токайдо». У 1831-1834 рр. весь набір гравюр був випущений видавцем Такеуті Хоейдо [Савельєва 2007, 120]. Успіх був приголомшливий. До кінця свого життя Хіросіге не раз повертався до теми Токайдо, створивши в загальній складності близько 20 альбомів. Одна із серій «53 видів Токайдо» була написана у співпраці з художником Утагава Кунісадою, як зазначалося попередньо.

За цю тему надалі бралися і інші майстри гравюри *укійо-е*, наприклад учень Утагани (Андо) Хіросіге Хіросіге II (1826 – 1869) також звернувся до цієї теми.

зміцніли. Ввійшли в повсякденність турне відомих акторів по провінції, подорожі художників². Наприклад Утагава Хіросада (працював у 1826-1863 рр., помер 1865 р.), який встиг випустити сотні гравюр і в Едо, і в Осаці. Хіросада також вніс свій вклад в специфічний осацький жанр меморіального портрету (*сіні-е*), створив пам'ятне зображення Накамура Утамона IV (1852 р.). Після смерті цього видатного актора Хіросада разом з Кунімасою та іншими учнями Кінісади відправився до Едо, де прийняв участь у створенні серії станкових меморіальних портретів та посмертних книжкових видань [Сердюк 1990, 144].

Існували два різних регіональних стилі традиційної японської гравюри, домінуючий стиль Едо школи та *камігата-е* (для регіону, включаючи міста Осака і Кіото), осацькі майстри менше відомі західним знавцям гравюри, оскільки ксилографічні аркуші купувались по традиції в столиці – Едо.

Найбільш яскрава відмінність у цих двох школах була в діапазоні зображення предмета. До тем гравюр Едо (*Едо-е*) увійшли красиві жінки, гейші, куртизанки, молоді закохані, еротика, побутові сцени, пейзажі, сцени із птахами та квітами, актори, військові сцени, історичні алегорії, пародії, примари та демони, жанрові сцени та натюрморти. На противагу цьому широкому колу питань, *камігата-е* зображували майже виключно акторів.

Жанр *якуся-е*, відрізнявся написанням у цих двох стилів, через те, що різними шляхами впроваджувались. Великий Ітікава Данзюро І (1660-1704) створив театральний стиль *арагато* («сильний, грубий» для виконання героїко-історичних ролей) в Едо, який добре підходив до темпераменту самого міста, центру влади *сьогуната*. На противагу цьому стилю Саката Тодзюро І (1647-1709) розробив методологію дії, які в поєднанні ніжної чуттєвості із кумедною безпорадністю, стали стандартом для *вагато* («ніжний, галантний», для ролей молодих закоханих), що проходили в Осаці, торговому центрі Японії. Обидва ці театральні стилі знайшли своє відображення в *Едо-е* та *камігата-е*, через популярність вони могли поєднуватись [Gerstle 2005, 11]. В пізній гравюрі через цей вплив встановлюється єдиний для усіх центрів ксилографії стиль зображення – «стиль Кабукі», особливо легко розпізнаваний в мистецтві книжкової ілюстрації. Що стосується станкової гравюри, то не виключено, її поява в Осаці була підтримана династією Утагава [Сердюк 1990, 144]. Тим не менш, у кожному регіоні були свої відмінності і, які як правило, відбивалися на графіці.

Осацька школа була тісніше пов'язана із книгодрукуванням, а у відношенні станкових гравюр місцеві художники були порівняно менш плідні. Розпочала свою

² Культура подорожуючих, вона стосувалась не тільки художників, а всіх верств населення Японії. В цю концепцію можна вписати поняття про «усвідомлення єдиної нації» [Мак-Клейн 2006, 164]. Приблизно із 18 ст. зростає кількість подорожуючих по дорозі Токайдо та іншим місцям. Розвиток транспортної системи з багато численними станціями, на яких знаходились заїжджі двори, трактири, чайні будиночки сприяло появі подорожі, заради задоволення. До початку 19 ст. подорожуючий міг заздалегідь заплатити за їжу та відпочинок на заїжджих дворах, потім він просто міг показувати щось на зразок ідентифікаційно-кредитної картки, на основі якої йому надавалися послуги. Поява культури подорожування мала важливий наслідок – усвідомлення національної єдності. Бродячі актори мандруючи від міста до міста, від селища до селища показували вистави з *кабукі*, *бунраку* так проходив один із шляхів обміну культурі.

діяльність тільки в кінці 18 ст. та мала не такий великий досвід ніж едоська. Недивно, що в цілому художній рівень осакських гравюр поступається едоським. (Це усвідомлювали та цим користувалися книготорговці, які продавали в Осаці в спеціальному магазині Едоя едоські гравюри, переплетені разом з осакськими, сподіваючись, що покупець не розпізнає підміни [Сердюк 1990, 141].) В Осаці не склались династії, і було багато художників-самоучок та «любителів», не зв'язаних ніякими довготривалими професійними зв'язками з видавцями. Тиражі осакських гравюр порівняно невеликі. Але в них є яскраво виражена своєрідність, яка дозволяє розглядати ці графічні аркуші, як витвори самостійної школи гравюри. Їм властиво збільшені риси обличчя персонажів, особливо великі очі, угловаті та ламані лінії. Колорит осакських гравюр має в основі синій колір та зелені відтінки.

Династія Утагава в кінці періоду Едо, нараховувала велику кількість художників і фактично зосередила в своїх руках створення більшості видів графіки. Інші художники прагнули долучитися до цієї школи, стати її учнями. Вона була досить багато чисельною та мала чимало дочірніх шкіл, її особливістю є те, що майже кожен художник ставав головою хоча б невеликої школи – Куніясу, Тойокію, Куніфуса, Куніхіро, Кунітане, Кунітіка, Тікасіге, Есітора, Йосітора, Йосітаке, Йосіцурі та інші [Сердюк 1990, 159]. Перелік художників, які запозичували склади імен своїх вчителів, може бути досить великим. Образний вислів сучасника, того періоду, «течія, ріки поезії розливалась на тисячу рукавів» [Сердюк 1990, 159] («Утагава» 歌川 – ріка поезії).

На останніх етапах роздрібнення школи на малі гілки стало причиною того, що сам факт наслідування став поверховим. В більшості випадків зводився до механічного запозичення «прізвища». В 19 ст. превалоє плагіат та спекуляція на вже відомих іменах художників та акторів. Загальні художні особливості цієї школи в цілому виражені достатньо яскраво, але відносно індивідуальних обдаровувань, доводиться визнати, що їх схожість підкреслюється приблизно однаковим середнім рівнем виконаних ними ксилографій.

Технічні прийоми гравюри спростились та повністю уніфікувались, колорит стає більш одноманітним, лінії, більш грубіші, товщі. Відійшло різноманіття форматів, превалував *обан* (25,4 x 38 см). Були розмиті кордони між жанрами та порушені правила їх взаємної відповідності. Погоня видавців за кількістю гравюр супроводжувалась зниженням якості відбитків, недбалістю виготовлення друкарських дощок. Звичайно, не можна відносити ці властивості до всіх без виключення творів гравюр середини та другої половини 19 ст. Серед них було чимало витончених робіт, відмічених хорошим смаком на зразок 18 ст. Гравюра зберігала свої піднесені властивості, доки вона була мистецтвом демократичним, але з часом ксилографія набула рис масової продукції.

Отже, творчість художників династії Утагава, представляє успішний синтез західного та традиційного мистецтва. Поєднання в *укійо-е* художніх методів традиційних шкіл із лінійною та повітряною перспективами, на початку 1740-х р. визначило два важливі принципи в характері поширення західної культури.

По-перше, будь-які запозичення із західної культури не були результатом великого і послідовного розповсюдження їх з боку Заходу, як це було протягом раннього

періоду Мейджі, тобто після 1868 р. [Успенский 1989, 125]. По-друге, незважаючи на загальні анти західні настрої, підтвердженням чому стала політика ізоляції країни, а також фактичне ув'язнення голландських торговців на штучному острові Дедзіма у Нагасакі, західні джерела все ж проникали в Японію. Ця голландська факторія в Нагасакі була одним із шляхів поширення європейських знань у період Едо. Особливу роль в цьому відіграли рангакуся (вчені-голландознавці) та сформований напрямок – *рангаку-е* [Николаева 1996, 120]. Художники, які опановували цей напрямок намагалися оволодіти живописом західних зразків.

Але важливим перехідним етапом у розвитку пейзажної гравюри була творчість Утагава Тойохару. Він розширив сюжети, зображуючи краєвиди навколо Едо, застосовуючи при цьому західноєвропейську техніку. Творчість Тойохару підготувало появу нових пейзажних видів у 1820-х р., він один із перших створив краєвид, а не топографічне зображення впізнаваної місцевості, його надбання потім плідно використовували художники династії Утагава. Таким чином, настав процес «творчої адаптації», в ході якого поширилися міжкультурні, а також національні художні ідеї, форми гравюри розвивалися під впливом творчої спадщини та ідей західного мистецтва. В творчості художників школи Утагава в певній мірі відбувалося повернення до традиційного протиставлення планів, але при цьому зберігається взятє від лінійної перспективи послідовно-логічне скорочення простору від першого плану до другого і третього. Однак художники не завжди використовували повітряну перспективу.

Також варто зазначити про роль гравюри (*бідзін-га, якуся-е*) для людей того часу. В умовах відсутності «засобів масової інформації» *бідзін-га та якуся-е*, виступали як свого роду мас-медіа, у недосконалій і, найчастіше, в непрякій формі. Вона інформувала городян про деякі сторони життя столиці, про моду, точніше про модні в поточному сезоні тканини для жіночої сукні, про зірок «зелених кварталів» чи відомих акторів та ін. [Успенский 2001, 11] *Бідзін-га та якуся-е* виступали як реклама, не тільки конкретної красуні чи актора, а й самого закладу, в якому дівчина служила чи де грав актор, оскільки за кольрами на одязі актора можна було судити до якого театру він належить [Рибалко 2008, 111]

Саме у пізньому періоді мистецтва *укійо-е* містився зародок явища масової культури нашого часу, де одну з перших ролей зіграла династія Утагави, яка представляла особливі форми творчої спадковості та організованої «індустрії» графіки. *Мони* (герби), які виникли в театрі і перенесені у гравюру стали прообразами сучасних емблем та товарних знаків, графічне рішення творів *укійо-е*, справило безсумнівний вплив на комікси, мультфільми, а відображені в ксилографії театральні мізансцени та пози *міе*, були використані японським кінематографом. Ці явища не можна оцінювати однозначно: з однієї сторони, вони нерідко несуть відбиток кітчю, але з іншої – їх відточеність та витонченість форм, нагадують про велику спадщину минулого, синкретизм минулого та сучасного, який засвоєний у свідомості японців.

1. Воронова Б. Г. Японская гравюра 17-19 вв // Очерки по истории и технике гравюры. – Москва: Изобразительное искусство, 1987. – С.433-492. **2. Дашкевич В.** Хиросигэ. – Москва: Искусство, 1974. – 81с. **3. Рибалко С.** Костюм театру Кабукі:

історія розвитку, типологія, символіка // Мистецтвознавство: Зб. наук. пр. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – С. 107-116. **4. Мак-Клейн Д. Л.** Японія. От сегуната Токугава – в ХХІ век. – Москва: АСТ: Астрель, 2006. – 895 с. **5. Николаева Н.** Японія Європа. Диалог в мистецтві, середина ХVІ начало ХХ століття. – Москва: Изобразительное искусство, 1996. – 397 с. **6. Савельева А. В.** Японська гравюра і живопис. – Москва: Кристалл, 2007. – 320 с. **7. Сердюк Е. А.** Судьбы пейзажного мышления в японском искусстве нового времени. // Человек и мир в японской культуре. – Москва: Наука, 1985. – С. 183 – 195. **8. Сердюк Е. А.** Японская театральная гравюра ХVІІ–ХІХ вв. – Москва: Искусство, – 1990. – 156 с. **9. Соколов-Ремизов С. Н.** Живопись и каллиграфия Китай и Япония. – Москва: Наука, 2004. – 252 с. **10. Сусугу Ё.** Японские гравюры / Сусугу Ё., Либертсон Г. – Москва: АСТ: Астрель, 2004. – 360 с. **11. Успенский М. В.** Гравюра укиё-е как источник изучения городской культуры периода Токугавы (1603 – 1868) // Япония: идеология, культура, литература. – Москва: Наука, 1989. – С. 122 - 133. **12. Успенский М.** Японская гравюра. – Санкт-Петербург: Аврора, 2001. – 60 с. **13. Фар-Бекер Г.** Японская гравюра. – Москва: Арт-Родник, 2005. – 200 с. **14. Gerstle A.** Kabuki heroes on the Osaka stage, 1780-1830 / Andrew Gerstle, Timothy Clark, Akiko Yano – University of Hawaii Press, 2005. – 304 с. **15. Roberts L.** A dictionary of Japanese artists. – New York: Tuttle Pub, 1980. – 252 p. **17. Stewart B.** A guide to Japanese prints and their subject matter. – New York: Dover Publications, 1979. – 163 p.

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

І. Батюк

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ У СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ НАКАГАМІ КЕНДЖІ «МОРЕ ЗАСОХЛИХ ДЕРЕВ»)..... 3

О. Бондар

ЯПОНСЬКО-АЛТАЙСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ І НОСТРАТИЧНА ПРАМОВА..... 7

Х. Войцехівська

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МОВИ..... 13

К. Головка

ПЕРЕКЛАДНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ У ЯПОНІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ..... 17

О. Горошкевич

КОДЕКС МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У ПАРЕМІЯХ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ
СУЧАСНОЇ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ..... 22

М. Дем'янчук

ЗАРУБІЖНІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ІДІОМ
ЯПОНСЬКОЇ МОВИ..... 30

Ю. Дзяко

ЯДЕРНА ЗОНА МІКРОПОЛІА «МОВНА ПОЛІТИКА» В УКРАЇНСЬКІЙ
ТА ЯПОНСЬКІЙ МОВАХ..... 35

О. Забування

СПОНУКАННЯ ДО ДІЇ У СИТУАЦІЇ «ПРОХАННЯ-ВИМОГИ» НА МАТЕРІАЛІ МОВЛЕННЄВИХ
РЕАКЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ АУДИТОРІЇ НОСІЇВ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ..... 40

С. Ікеда

現代日本語に於ける「だけ」の意味用法について..... 45

Ю. Кім

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ
В СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ..... 50

О. Кобелянська

КОНСОНАНТНИЙ ЗВУКОСИМВОЛІЗМ ЯПОНСЬКИХ ОНОМАТОПОЕТОМ..... 55

М. Колодько

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ТА ФУНКЦІЇ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ЯПОНСЬКІЙ МОВІ..... 64

Н. Коломієць

ШЛЯХИ АНАЛІЗУ КУЛЬТУРНО СПЕЦИФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ..... 68

О. Левіна

КАТЕГОРИИ ВЕЖЛИВОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ..... 73

С. Мазур

ОСОБЛИВОСТІ ГРАФІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ «ОФУДЕСАКІ»..... 76

Д. Мирна

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ У ЯПОНСЬКІЙ МОВІ..... 82

В. Мідальський

«ЧИСЛА» В ИДИОМАТИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЯХ ИЗ 4-Х ИЕРОГЛИФОВ
(ЁДЗИДЗЮКУГО)..... 88

С. Миядзакі

日本語の敬語 ～語法と話し手に対する評価に与える影響～..... 92

О. Музика

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ЗАПОЗИЧЕННЯ
ЯПОНСЬКОЮ МОВОЮ КИТАЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТИПУ «ЧЕНЬ'ЮЙ»..... 97

О. Озерська МОВЛЕННСВІ АКТИ ПОДЯКИ І ВИБАЧЕННЯ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛІ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ	100
Л. Олійник ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ЯПОНСЬКИХ МАНґА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	108
І. Петриченко ФЕНОМЕН КАРТИНИ СВІТУ: СПРОБА ЗАГАЛЬНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ.....	118
В. Пирогов ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ І СЕМАНТИЧНИЙ КОНТЕКСТ РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВ (ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ПАРАДИГМА)	122
А. Рижков КОПУЛЯТИВНИЙ ТИП СЛОВОСЛОЖЕНИЯ И ПЕРЕВОД ДВУХКОМПОНЕНТНЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ.....	129
Ю. Руднік ПОВІРНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТУ «ПОДОРОЖ / ПУТЕШЕСТВИЕ / TRAVEL / 旅»	133
М. Федоришин A CONFIGURATIVE MODEL OF LINGUISTIC COMMUNICATION: EXTRALINGUISTIC FACTORS WITH REFERENCE TO JAPANESE.....	138
Ю. Федотова ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖІНОЧОЇ АНТРОПОНІМІЧНОЇ МОДЕЛІ У ЯПОНІЇ ПРОТЯГОМ XII-XIX СТ.	143
С. Шітанда コーパス言語学観点における現代日本語書きことば語彙の 変遷過程解明のための予備考察 (ПРОПЕДЕВТИКА ДЛЯ ПОЯСНЕННЯ ПЕРЕХІДНОГО ПРОЦЕСУ МІЖ СЛОВНИКОВИМ СКЛАДОМ ТА ГРАМАТИКОЮ У СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ ПИСЬМОВІЙ МОВІ З ТОЧКИ ЗОРУ КОРПУСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ)	148

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

О. Асадчих タラス・シェフチェンコ記念キエフ国立大学における東洋言語・ 文学の専攻のカリキュラムの問題点とその対策の一例 (Навчальний план підготовки студентів спеціальності «Східна мова та література» у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: проблеми та шляхи їх розв'язання).....	153
Т. Бондарчук ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ МОВНИХ ВНЗ (НА МАТЕРІАЛІ АЙДЗУЧІ)	159
О. Горновська НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ З УРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЯПОНСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ	163
Х. Егава 日本語教育を受けた生徒たちへの大学進学に関するアンケート調査 (Результати анкетування серед учнів, що вивчають японську мову, щодо вступу до ВНЗ)	168
Т. Жук ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ЯПОНСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ»	175

М. Ішїбашї

Аутпуттの機会を重視した授業作り—ミンスク国立言語大学における実践報告—

キーワード: Аутпутт,モチベーション, 作品集作成..... 180

М. Курїнна

НЕСТАНДАРТНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ 185

Ю. Локшїна

ПРО ВИКЛАДАННЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ СПЕЦІАЛЬНОСТІ

„МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ” 190

Т. Огата

コミュニケーション能力をめぐる問い..... 195

Д. Островська

АСОЦІАЦІЯ ЯК ОДНА ЗІ СКЛАДОВИХ МНЕМОНІЧНИХ ПРИНЦИПІВ 201

ЯПОНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

О. Бедненко

БУДДІЙСЬКІ МОТИВИ В АНТОЛОГІЇ «МАН'ЙОШЮ» 207

А. Бондарєва

ЯПОНІЯ У ТВОРЧОСТІ ЮДІТ-ЛУЇЗИ ГОТ'Є 214

Ю. Бондар

РОЗЛУЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА ДИЛЕМА У ТВОРІ ТАНІДЗАКІ

ДЖЮН'ІЧІРО «ПРО СМАКИ НЕ СПЕРЕЧАЮТЬСЯ» 221

А. Букрієнко

БУДДІЙСЬКА СИМВОЛІКА В ЯПОНСЬКІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ..... 227

О. Катєрина

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У ТВОРЧОСТІ МОРІ ОГІЯ 232

О. Кирик

КАЗКОВІ МІФОЛОГІЧНІ ПЕРСОНАЖІ В СИСТЕМІ ПЕРВІСНИХ ВІРУВАНЬ

ЯПОНЦІВ 237

І. Курман

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ У ДРАМАТИЧНІЙ СПАДЩИНІ МІШІМИ ЮКІО 244

О. Левицька

МОРІ ОГІЙ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СВОБОДА В ЯПОНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. 248

К. Мурашєвич

ХУДОЖНІ ОБРАЗИ В КИТАЙСЬКІЙ ТА ЯПОНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ МАЛИХ ФОРМ

(КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ) 254

Ю. Осадча

КОНЦЕПЦІЯ ЛІТЕРАТУРИ В ТРАКТАТІ «ПРО ПИСЬМЕНСТВО»

(«БУНГАКУ РОН») АРІГА НАГАО..... 259

Є. Прасол

ПОЕТИКА ЖАХЛИВОГО В ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНІЙ НОВЕЛІ НАЦУМЕ

СОСЕКІ «ДЕСЯТЬ НОЧЕЙ СНІВ» 267

Ю. Рибак

АНІМІЗМ У ЯПОНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ 272

Г. Смірнова

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В ТВОРЧОСТІ ЯПОНСЬКИХ НЕОРОМАНТИКІВ 276

О. Усенко

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЖАНРУ УТОПІЇ В ЯПОНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ..... 280

В. Ямщицкова

ПРОБЛЕМА САМОТНОСТІ В РОМАНАХ КОБО АБЕ «ЛЮДИНА-ЯЩИК» І «ЧУЖЕ ОБЛИЧЧЯ» 287

ІСТОРІЯ ТА СУСПІЛЬСТВО ЯПОНІЇ

О. Квасниця	
ЯПОНСЬКА ІДЕНТИТАРНА МАТРИЦЯ ЯК ЧИННИК БУТТЯ НАЦІЇ	292
Т. Комарницька	
СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА У ЗАКОНОДАВСТВІ ЯПОНІЇ	297
М. Лахоніна	
仏教から見た日本社会 (Японське суспільство крізь призму буддизму)	302
М. Леньохін, І. Шатохіна	
ФОРМИРОВАНИЕ ИМИДЖА ЯПОНИИ В СТРАНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА	306
Ю. Малахова	
ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ТЕХНІКУМУ СХОДОЗНАВСТВА ТА СХІДНИХ МОВ У 30-ТІ РОКИ ХХ СТ.	309
М. Палієнко	
АРХІВНА СИСТЕМА ЯПОНІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ, СТРУКТУРА, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	314
В. Потульницький	
ЯПОНІЯ І УКРАЇНСЬКА ГЕТЬМАНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ: ОСНОВНІ ЕТАПИ НАЛАГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ (1928-1943 РР.)	318
І. Рябоволенко	
КЛАСИФІКАЦІЯ ТА АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗМІН СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ РОЛІ ЖІНКИ У ЯПОНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ...	323
В. Собакар	
JAPANESE POST-WAR ECONOMIC MIRACLE AND THE PERSPECTIVE OF ITS IMPLEMENTATION IN THE MODERN UKRAINE	328
І. Срібняк	
ГАЗЕТА «АСАХІ ШІМБУН» В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ЯПОНІЇ	334
О. Шаповалова	
УКРАЇНА-ЯПОНІЯ: ДО 20-РІЧЧЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН	339
А. Штевіна	
КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЯПОНІЇ	345

МИСТЕЦТВО ТА АРХІТЕКТУРА ЯПОНІЇ

Н. Моцак	
КАЛІГРАФІЯ ЯК ОДНЕ З НАЙВАЖЛИВІШИХ ЯВИЩ В МИСТЕЦТВІ ЯПОНІЇ ТА БАЖАННИЙ КОМПОНЕНТ В ОСВІТІ ФІЛОЛОГА-ЯПОНИСТА	350
П. Нікітін	
ТЕМАТИЧЕСКИЕ ПАРКИ В ЯПОНИИ	354
В. Парамонова	
КАДУСИКА ХОКУСАЙ И ЕГО ВКЛАД В РАЗВИТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО НАПРАВЛЕНИЯ УКИЁ-Э	360
В. Рудисва	
МИТЦІ ШКОЛИ УТАГАВА ПРЕДСТАВНИКИ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПЕРІОДУ ТОКУГАВА	363